

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ.....	σελ. 474	
N.B. CROWTHER:.....	«Η άμεροληψία των κριτών (...) Λέων 'ο 'Αμβρακιώτης (Μτφρ. Δ. Καρατσιώλη).....»	476
ΧΡ. ΤΖΟΥΒΑΡΑ-ΣΟΥΛΗ:.....	Τρόποι μαντείας στο 'Ιερό της Δωδώνης.....»	497
Γ.Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗΣ:.....	Σιλανός ό 'Αμβρακιώτης.....»	505
M.B.ΤΣΙΑΠΑΛΗ:.....	«Η πολιτιστική κληρονομιά της 'Αρτας.....»	536
ΔΗΜ. ΠΑΥΛΙΔΗΣ:.....	Τραγωδία καί κάθαρση στην 'Ιλιάδα του 'Ομήρου.....»	541
Κ.ΤΣΙΑΛΙΑΝΝΗΣ:.....	Αί διπλωματικοί δραστηριότητες της άγιας Θεοδόρας βασίλισσης της 'Αρτης.....»	545
ΕΛΕΥΘ. ΒΕΤΣΙΟΣ:.....	Τό προικοσύμφωνο (...) του δεσπότης της 'Αρτας.....»	554
ΔΗΜ. Κ. ΣΥΓΚΕΛΟΣ:.....	Τό μεγαλειό του Γεωργίου Καραϊσκάκη.....»	564
Γ.ΛΑΪΟΣ:.....	«Στιγμές μικρές-παμμέγιστες.....»	570
ΤΑΚΗΣ ΒΑΦΙΑΣ:.....	Τό προικοσύμφωνο της Μαρίας Ξενοπούλου.....»	574
ΠΟΙΗΣΗ		
ΣΩΤ. ΖΥΓΟΥΡΗΣ:.....	Υδατογραφία, «Ο Ξένος».....»	578
B. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ:.....	«Του νέονυμφου», «Του πικραμένου».....»	578
Α. ΤΟΛΗ-ΤΑΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ:.....	Τραγουδία της καρδιάς.....»	579
ΔΗΜ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ:.....	Περίτλους ιδεών.....»	580
ΝΙΚ. ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗΣ:.....	Τ' αύριανά τριαντάφυλλα.....»	581
Γ. ΤΖΑΜΠΟΥΡΑΣ:.....	«Γιά ένα καλύτερο αύριο», «Η λύτρωση της αλήθειας».....»	582
ΣΤ. ΙΝΤΖΕΛΙΑΝΝΗΣ:.....	«Ό... Φαέθων (Στήν 'Αρτα μέ δορχή).....»	584
ΕΛΠ. ΙΝΤΖΕΜΠΕΛΗΣ:.....	«Η Φωτεινή.....»	587
N.X. ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗΣ:.....	Καρτερώντας την άνοιξη.....»	591
Γ.Μ.ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗΣ:.....	«Η Wienstrasse της 'Αρτας.....»	598
ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ (έπιμ. Γ.Μ.Κ.).....		607
ΜΝΗΜΗ ΓΙΑΝΝΗ ΓΣΟΥΤΣΙΝΟΥ.....		611
ΑΘ. ΣΕΡΑΕΝΕ (Ρεπορτάζ):.....	«Μνήμη των εξοντωθέντων 'Εβραίων της 'Αρτας.....»	624
Κ.Χ. ΒΑΓΙΑΣ:.....	«Η 'Ισραηλινή Κοινότητα της 'Αρτας.....»	630
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΣΚΟΥΦΑΣ».....		636

ΕΙΔΙΚΟ ΤΕΥΧΟΣ «Η ΑΡΤΑ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ» Νο 16

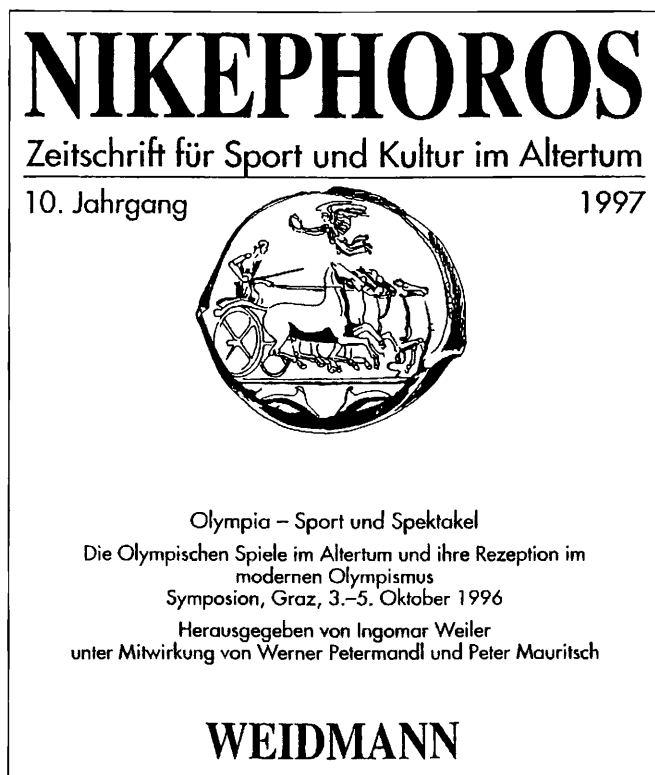

NIGEL B. CROWTHER

«... ἀλλά ποιός θά μᾶς φυλάξει ἅπ' τοὺς ἴδιους αὐτοὺς πού τάχτηκαν νά
μᾶς φυλάξουν; (Ιουβενάλης, Σάτιρ. VI, 347-8).

Η ΑΜΕΡΟΛΗΨΙΑ ΤΩΝ ΚΡΙΤΩΝ ΣΤΟΥΣ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ
ΤΟΥ ΑΘΛΗΤΗ ΛΕΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΜΒΡΑΚΙΩΤΟΥ*¹

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΕΠΙΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ**
ΔΗΜΗΤΡΑΣ Γ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

* Στο π. «Nikephoros» Έτ. 10, 1997, σ.σ. 149, 152-153, 156-160.

** Αυτές, και σέ διάκριση ἅπ' τίς σημειώσεις τοῦ συγγραφέα πού ἀκολουθοῦν ἐδῶ ἀλφαθητική σειρά, ἀκολουθοῦν σειρά ἀριθμητική (μετά τό τέλος τοῦ κειμένου).

«... ἀλλὰ ποιός θά μᾶς φυλάξει ἀπ' τοὺς ἴδιους αὐτούς, πού τά-
χτηκαν νά μᾶς φυλάξουν;».

Ὁ Ρωμαῖος σατυρικός ποιητής Ἰουβενάλης, στήν Ἑκτη σάτυρα
του (στ. 347-8) περὶ γάμου, ἔθεσε τήν παραπάνω ἐρώτηση σχετικά μέ
τήν ἀγνότητα [τὴν «τιμή»] τῆς γυναίκας.

Παρόλο πού κάτι τέτοιο δέν εἶναι τό θέμα αὐτῆς τῆς ἀνακοί-
νωσης, θά μπορούσαμε –ὥστόσο– νά θέσουμε ἓνα παρόμοιο
ἐρώτημα ἀναφορικά μέ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀξιωματούχους
γνωστοὺς ὡς «Ἑλλανοδίκας»³ καί τὴν ὑπόληψη – τὴν καλὴ γνώ-
μη, πού εἶχε διαμορφωθεῖ γιὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες [«The
Olympic games»³].

Ἦταν ἄραγε οἱ κριτὲς ἐγγυητές γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς δικαιοσύνης πού φαι-
νόταν νά γίνεται, εἰδικὰ κατὰ τὴν κρίση τῶν ἀγῶνων;»

Ἡ συζήτηση θά ἐπικεντρωθεῖ στό θέμα τῆς ἀμεροληψίας τῶν κριτῶν [τῶν
Ἑλλανοδικῶν] μέ εἰδικὴ ἀναφορά στήν περίπτωση τοῦ κατὰ τὰ ἄλλα ἀγνωστου
ἀθλητῆ, τοῦ Λέοντος πού εἶχε ἔρθει ἀπὸ τὴν Ἀμβρακία, μιά πόλη τῆς βο-
ρειοδυτικῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Λέων συμμετεῖχε στήν Ὀλυμπιάδα τοῦ 396 π.Χ. στό ἀγώνισμα τοῦ σταδί-
ου⁴ δρόμου, στό ὁποῖο σύμφωνα μέ τὴν ἀπόφαση τῶν δύο ἀπὸ τοὺς τρεῖς κρι-
τὲς, νικητὴς ἀναδείχτηκε ὁ ντόπιος ἀθλητὴς [σταδιοδρόμος] «Εὐπόλεμος»⁵ ὁ
Ἡλείος^α» (Παυσανίας: VI, 3, 7).

Ὁ Λέων ἐν τούτοις πού πίστευε πὼς νικητὴς δέν ἦταν ὁ Ἡλείος συναθλητὴς
του⁶, ἄσκησε ἔφεση⁷ κατὰ τῆς ἀπόφασης τῶν Ἑλλανοδικῶν στὴ βουλή τῶν
Ἡλείων⁸.

Πρὶν, ὅμως, δοῦμε τὴν εἰδικὴ αὐτὴ περίπτωσι τοῦ Λέοντος, θά ἔταν χρήσιμο
νά ἐξετάσουμε μερικά ἀπ' τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀξιωματούχων
[τῶν Ἑλλανοδικῶν] καί τὰ καθήκοντά τους, μέ γνώμονα τὴ φήμη πού αὐτοὶ
εἶχαν⁹ ὡς ἀδέκαστοι κριτὲς [ἀμερόληπτοι – ἀνεπηρέαστοι].

Σύμφωνα μέ τὸν Παυσανία (V, 6, 8) πρὶν αὐτοὶ ἐκτελέσουν τὰ καθήκοντά
τους ὑποβάλλονταν σὲ καθαροὺς¹⁰ μέ τὴ θυσία χοίρου¹⁰ καί τὴ χρῆση ἱεροῦ
ὑδατος¹⁰ ἀπὸ τὴν πηγὴ Πιέρα, γεγονός πού πρόσθετε, ἔτσι, ἓνα ἱερό στοιχεῖο
σὴν κρίση τους.

Μερικοὶ μελετητὲς βλέπουν τοὺς Ἑλλανοδίκες ὡς σύμβολα τοῦ μύθου καί
τῆς τελετουργίας πού συνδέονται μέ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες, ἓνα στοιχεῖο
τό ὁποῖο προσθέτει ἐδῶ σεβασμὸ καί ἐπισημότητα⁶.

α) Βλ. L. Moretti (στό ἔξῃς: *Mor*), 1957, «Olympionikai. I vincitori negli antichi agoni olimpici», Roma, n 367.
Οἱ συντομογραφίες γιὰ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς γίνονται σύμφωνα μέ τὸ H.G. Liddell/R. Scott/H.S.
Jones (1968), «A Greek-English Dictionary», Oxford καί γιὰ τὰ περιοδικὰ, μέ βάση τὸ «L' Année
Philologique».

6) Βλ. S.S. Slowikowski (1989) «The symbolique Hellanodikai», στό π. «Aethlon», 7,1, 133-1441. Γιὰ νά οἰνεῖ
θησοκεντρικὸ status, βλ. I. Weiler (1991) «Korruption in der Olympischen Agonistik und die diplomatische
Mission des Hyperides in Elis, στό: A. D. Rizakis (ed) «Achaia und Elis in der Antike. Akten des I
International Symposiums Athen, 12-21 Mai, 1989, Athens, 87-93 καί J. Ebert (1980), «Olympia - Von den
Anf ängenbis zu Conbertin», Leipzig, 69-72.

Οἱ ἴδιοι ἔδιναν ἀκόμη ὄρκο ὅτι θά ἔκριναν δίκαια καί χωρίς νά δωροδοκοῦν καί πώς θά κρατοῦσαν μυστικό ὅ,τι κι ἄν μάθαιναν γιά τόν ἀθλητή, εἴτε αὐτός γινόταν δεκτός στούς ἀγῶνες εἴτε ὄχι (Παυσανίας, V, 24, 10).

Οἱ Ἑλλανοδίκαι ἔφεραν ἐξωτερικά [όρατά σέ ὄλους] σύμβολα τῆς ἐξουσίας τους καί τῆς δύναμής τους, γ' «πορφυρίδα περιβεβλημένοι» [«ἐν πορφύρισιν»].

.....
 Ὡς ἐξετάσουμε τώρα τήν εἰδική περίπτωση τοῦ Λέοντος στόν ἀγῶνα δρόμου στήν Ὀλυμπία τό 396 π.Χ. Ἡ μαρτυρία ἔφθασε σ' ἐμᾶς ἀπό τόν Παυσανία, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι τό ἀγαλμα τοῦ Εὐπολέμου τοῦ Ἡλείου ἔφερε τήν ἐπιγραφή ὅτι αὐτός ὁ ἀθλητής κέρδισε στό ἀγώνισμα τοῦ «δρόμου ἀνδρῶν» [«σταδιονίκη»] στήν Ὀλυμπία αὕτη τή χρονιά (Μορ. ἀρ. 367). Ἡ νίκη τοῦ Ἡλείου ἀθλητῆ στήν Ὀλυμπία ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό ἕνα ἄλλο χωρίο τοῦ Παυσανίου (8, 45, 4) ἀλλά κι ἀπό τρεῖς ἄλλες πηγές:

Oxyrhynchus Papyrus (238i)

Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (14, 54)

[Σέξτος Ἰούλιος] Ἀφρικανός (Ὀλυμπιάδα 96η)

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Λέων δέν ἔγινε ποτέ ἀποδεκτός ὡς ὁ ἐπίσημος νικητής σ' αὐτό τό ἀγώνισμα.

Ὁ Παυσανίας (6, 3, 7) ἀφηγεῖται τήν ἱστορία ὡς ἑξῆς:

«λέγεται δέ ἐπὶ τῷ Εὐπολέμῳ καί τάδε, ὡς ἀφεστήκοιεν τρεῖς ἐπὶ τοῦ δρόμου τῷ πέρατι Ἑλλανοδίκαι, νικᾶν δέ τῷ μέν Εὐπολέμῳ δύο ἐξ αὐτῶν δοῖεν, ὁ τρίτος δέ Ἀμβρακιώτῃ Λέοντι, καί ὡς χρημάτων καταδικάσαιτο ὁ Λέων ἐπὶ τῆς Ὀλυμπιακῆς βουλῆς ἐκατέρου τῶν ἑλλανοδικῶν οἱ νικᾶν τόν Εὐπόλεμον ἔγνωσαν»^δ.

Καί σέ μετάφραση [τοῦ ἀρχαίου κειμένου]:

«Γιά τόν Εὐπόλεμο λένε πώς ἀπ' τούς τρεῖς Ἑλλανοδίκες, πού ἦταν τοποθετημένοι ὡς κριτές στό τέλος τοῦ δρόμου, οἱ δύο ἀνακήρυξαν ὡς νικητῆ τόν Εὐπόλεμο, ἐνῶ ὁ τρίτος ἔδωσε τή νίκη στόν Λέοντα. Λέγεται, ἀκόμα, κι ὅτι ὁ Λέων πέτυχε ἀπ' τήν Ὀλυμπιακή Βουλή νά καταδικαστοῦν σέ χρηματικό πρόστιμο οἱ δύο, πού ἔκριναν τόν Εὐπόλεμο ὡς νικητῆ».

Παρόλο πού ὁ συγγραφέας ἔγραψε κατά τή δεύτερη μεταχριστιανική ἑκατονταετία, ἀρκετές δηλαδή ἑκατοντάδες χρόνια μετά τό περιστατικό, μποροῦμε νά θεωρήσουμε τόν Παυσανία ὡς ἕνα ἀξιόπιστο μάρτυρα. Αὐτό εἶναι ἕνα πολύ σημαντικό σημεῖο ἀφοῦ πολύ μεγάλο μέρος τῶν πληροφοριῶν μας γιά τοῦτο τό γεγονός (ὅπως καί γιά ἄλλα) προέρχονται ἀπ' αὐτή τή μοναδική φιλολογική πηγή^ε.

γ) Βλ. J. Ochler (1913), «Hellaniodikai». Στήν: R.E., 8, 155-157 σχετικά μέ τούς ἀξιωματούχους, πού εἰκάζει ὅτι προέρχονταν ἀπό τήν ἡλιακή Ὀλυγαρχία. Ἐπίσης: O.W. Reinmuth (1967), «Hellaniodikai». Στήν Keene Payly, 1006.

δ) Βλ. τήν ἐκδοση τῆς Μ.Η. Rocha - Pereira (1977) Leipzig (Ἐκδ. Teubner, Τ. II, σ. 81). Ἡ φράση «τῷ πέρατι», πού ὑπάρχει στίς ἐκδόσεις Loeb, εἶναι τοποθετημένη μέσα σέ «ἀγκύλες» (στί σ. 16).

ε) Βλ. C. Habicht (1985), «Pausanias Guide to Ancient Greece», Berkley / Los Angeles, σσ. 64-94, ὅπου συκρίνεται ἡ μαρτυρία τοῦ Παυσανίου μέ ἄλλες πού περισώθηκαν στίς ἐπιγραφικές μαρτυρίες.

‘Ο ρόλος της ‘Ολυμπιακής Βουλῆς, στήν ὁποία προσέφυγε ὁ Λέων εἶναι ἐνδιαφέρων γι’ αὐτή τήν περίπτωση. Ἡ ἴδια ἡ Βουλή εἶναι ἕνας θεσμός ὄχι ξεκάθαρος [ἴσαφής, σκιώδης] παρόλο που οἱ ἀναφορές σ’ αὐτή εἶναι συνήθεια στήν ἐπιγραφική. Λένε πῶς ἀποτελοῦνταν ἀπό πρῶν Ἑλλανοδίκας^{στ} καί ὅτι τα μέλη της, ἀντίθετα μ’ ὅ,τι γινόταν μ’ αὐτούς, ἐκλέγονταν ἀπό μιὰ μόνιμη (σταθερή) βάση, πού ἀνῆκε στήν ἀριστοκρατία [τὴν ἀρχουσα τάξη] τῆς ‘Ηλείας^ζ. Αὐτό εἶναι μιὰ εἰκασία ἀλλὰ μποροῦμε νά ὑποθέσουμε πῶς ἔχει νά κάνει μέ τὴν ἀπό καιρὸ σέ καιρὸ διοίκηση τῶν ἀγῶνων. ^η Ἐνδιαφέρον γιὰ μᾶς εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἡ Βουλή χρησιμοποιήθηκε ὡς Ἐφετεῖο [Ἀνώτατη δικαστική ἀρχή] στήν περίπτωση τοῦ Λέοντος ἀπὸ τὸ ὁποῖο –πιθανότατα– κλήθηκαν ὡς μάρτυρες^θ. Ἡ κανονικὴ διαδικασία σέ περίπτωση προσφυγῆς ἀπὸ ἕνα ἀθλητὴ στήν ‘Ολυμπία δέν εἶναι γνωστὴ, ἀφοῦ εἶναι κάτι τὸ πολὺ σπάνιο, ἀλλὰ σ’ ἕνα ἄλλο παράδειγμα μᾶς ἔφρασε κατὰ τῆς ἀπόφασης τῶν Ἑλλανοδικῶν ἀπὸ κάποιον Ἀθηναῖο ἀθλητὴ τὸν Κάλιππο τὸ 322 π.Χ. (Παυσανίας 5, 21, 5) δίνεται ἔμφαση στὸ ὅτι ἡ προσφυγὴ ἔγινε ὄχι στοὺς Ἑλλανοδίκας ἀλλὰ στὴ Βουλή τῶν ‘Ηλείων^ι. Εἶναι ἄγνωστο ἂν ὁ Λέων ἔκανε πρῶτα προσφυγὴ στοὺς Ἑλλανοδίκες, πρὶν δηλαδὴ προσφύγει στὴ Βουλή.

Στὴ συνέχεια θὰ πρέπει νά ἐξετάσουμε τὰ προβλήματα τῶν ἀξιωματοῦχων στήν κρίση τῶν ἀγῶνων δρόμου αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καί εἰδικότερα τὰ προβλήματα πού ποτὲ δέν θὰ ἀνέκυπταν σέ σύγχρονους ἀγῶνες. Σύμφωνα μέ τὸν Παυσανία (5, 9, 5) τὸ 400 π.Χ. ὤρισαν ἑννέα ἀξιωματούχους [κριτές]. Τρεῖς ἀπ’ αὐτοὺς ἐπώπτευαν τοὺς ἵππικους ἀγῶνες [τὸν «δρόμον ἵππων» – ἵπποδρομίες], ἄλλοι τρεῖς τὸ πένταθλο καί οἱ ὑπόλοιποι τρεῖς τὰ ἄλλα, πού ὀνομαζόνταν ἀγῶνες δρόμου. Οἱ ἀγῶνες σταδίου δρόμου τὸ 396 π.Χ. θὰ ἦταν οἱ δεῦτεροι πού θὰ κρίνονταν μ’ αὐτοὺς τοὺς ὅρους.

Οἱ τρεῖς ἀξιωματοῦχοι γιὰ τοὺς ἀγῶνες δρόμου, εἶχαν –κατὰ τὸν Παυσανία– τοποθετηθεῖ κοντὰ στὴ γραμμὴ τετρατισμοῦ, ὅπως κανεῖς θὰ τὸ περίμενε. Ἀφοῦ τὰ ἄλλα ἀγωνίσματα στήν ‘Ολυμπία δέν γινόνταν ταυτόχρονα μέ τοὺς δρομικούς ἀγῶνες, μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι οἱ ὑπόλοιποι ἔξι ἀξιωματοῦχοι ἦταν τοποθετημένοι σ’ ἕνα εἰδικὸ θεωρεῖο πού θρῖσκόταν στὰ 2/3 τῆς διαδρομῆς στὴ νότια πλαγιά τοῦ σταδίου.

Θὰ πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἕνα μεγάλο μέρος ἀπ’ τὸ πλῆθος πού ἦταν στὸν Κρόνιο λόφο ἀλλὰ καί στὸ ἀπέναντι ὑψωμένο ἀνάχωμα στήν ‘Ολυμπία, θὰ εἶχε

στ) E.N. Gardiner (1910), «Greek Athletic Sports and Festivals», London (ἐπανεκδ., 1970), σ. 69).

ζ) L. Drees (1968), «Olympia: Gods, Artists and Athletes», London (ἐπανεκδ., 1974), σ. 25.

η) Σημειώουμε ὅτι ὑπῆρχαν Συμβούλια στήν Ἑλευσίνα, στὸ Ἀκτιο καί πιθανότατα κ’ ἄλλου. Βλ. J.G. Frazer (1913), «Pausanias Description of Greece», London (ἐπανεκδ., 1965), σ. 9.

θ) Ἀναρωτιέται κανένας πῶς θὰ μποροῦσαν νά καταλήξουν σέ ἀπόφαση ἀπ’ τὴν στιγμή πού, πιθανότατα, δέν βρισκόνταν κοντὰ στὴ γραμμὴ τετρατισμοῦ μέσα στὸ στάδιο. Φαίνεται, ἐπίσης, ὅτι χρησιμοποιήθηκε ὡς ἕνα Ἐφετεῖο καί σέ ὑποθέσεις πού συνδέονταν ὑποχρεωτικά μέ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες (Παυσανίας, 5, 6, 6).

ι) Βλ. I. Weiler (1991), ὅ.π., σ. 81. Οἱ Ἀθηναῖοι, σημειώνουμε ἐδῶ, ἀπέτυχαν στήν ἔφεσή τους. Ὑποθέτω ὅτι τὸ Ὀλυμπιακὸ Συμβούλιο ἦταν τὸ ἴδιο ὅπως τὸ Συμβούλιο τῆς Ἡλίδος. Βλ. ἐπίσης, P. Siewert (ἐκδ.), «Bericht über die Ausgrabungen in Olympia», X, 1981, σ. 228 κ. ἐξ. γιὰ τὴν ἀκύρωση μᾶς ἀπόφασης τῶν Ἑλλανοδικῶν.

μιά εξαιρετική θέα της γραμμής τερματισμοῦ καὶ ὅτι (ἔτσι) θὰ μπορούσε νὰ δεῖ τό τέλος τῆς κούρσας (τῆς διαδρομῆς) τόσο καλά ὅσο – περίπου– καὶ οἱ Ἑλλανοδίκαι. Εἶναι πιθανόν, ἐφόσον οἱ θεατές ἦταν κυρίως, ντόπιοι, δέν ἀναφέρονται ἀντιδράσεις ἀπό τό πλῆθος τό 396 π.Χ. Μπορεῖ, ἐπίσης, νά σημειώθηκε μικρή [μόνο] ἀντίδραση στήν ἀπόφαση τῶν κριτῶν, ἀφοῦ ὁ Λέων προερχόταν ἀπό κάποια ὄχι τόσο πολύ σημαντική πόλη ὅπως μιά Ἀθήνα ἢ μιά Σπάρτη¹⁰. Θὰ μπορούσε νά ἀναρωτηθεῖ κανεῖς ἂν κάτι τέτοιο σκέφτηκαν καὶ οἱ κριτές πού ἀποφάσισαν σέ βάρος τοῦ Λέοντος. Μόνο ὑποθέσεις μπορούμε νά κάνουμε σχετικά μέ τόν [ποιό] ρόλο ἔπαιξε ἡ γενέτειρά του, ἡ Ἀμβρακία, στό νά βοηθήσει στήν ἐνστασή του, ἀφοῦ μᾶς εἶναι ἄγνωστο ἂν αὐτή εἶχε ἐπίσημη ἀντιπροσωπεία στήν Ὀλυμπία, ὅπως ἔκαναν οἱ μεγάλες πόλεις· γιά παράδειγμα ἡ Ἀθήνα.

Ὡς μικρή παρηγοριά γιά τήν ἥττα του στόν ἀγῶνα δρόμου, ὁ Λέων μπορούσε νά εἰσπράξει τό μικρό χρηματικό πρόστιμο πού –πιθανῶς– ἔδωσαν σ’ αὐτόν ὡς ἀποζημίωση, παρόλο πού κάτι τέτοιο δέν ἀναφέρεται ἀπό τόν Πανσανία. Ἐάν ὁ Λέων πῆρε πράγματι τά χρήματα εὐκολά θ’ ἀναρωτιόταν κανεῖς ἂν αὐτό θὰ ἦταν ἀποζημίωση σέ σχέση μέ τίς οἰκονομικές ἀπολαυές πού θὰ μπορούσε νά εἶχε εἰσπράξει ἀπ’ τῇ γενέτειρά του [τήν Ἀμβρακία] ὡς Ὀλυμπιονίκης¹¹.

Ἄν καί τό χρηματικό πρόστιμο ἦταν μιά συνήθης τιμωρία, πού ἐπέβαλαν οἱ Ἑλλανοδίκαι στούς ἀθλητές πού παρέβαιναν τούς κανόνες καὶ πού συνήθως ἦταν σημαντικῆς ἀξίας, αὐτή ἐδῶ εἶναι μιά καί μοναδική φορὰ κατά τήν ὁποία ἀκούσαμε ὅτι ἕνα χρηματικό ποσό ἐπιδλήθηκε στούς ἴδιους τούς ἀξιωματούχους-κριτές¹². Θὰ ἔταν ἐνδιαφέρον νά γνωρίζαμε τό ὕψος τοῦ προστίμου στήν ἐδῶ περίπτωση τῶν δύο κριτῶν, κί ἂν αὐτοί τό πλήρωσαν ἐξ ἰδίων. Ἄν, πράγματι, τό πρόστιμο ἔπρεπε νά τό πληρώσουν οἱ ἴδιοι [«ἀπ’ τήν τσέπη τους»] κί ἂν ἦταν μάλιστα καί σημαντικό τότε θὰ καταστρεφόνταν σ’ ὅλη τους τή ζωή, ἐκτός ἔάν οἱ ἴδιοι προερχόνταν ἀπό εὐπορη καί προνομιούχο τάξη τῆς Ἡλίδος.

Κάτι πού γιά τό σύγχρονο κοινό εἶναι ἐξαιρετικά παράξενο μέ τήν ἀπόφαση τοῦ Ὀλυμπιακοῦ Συμβουλίου στήν περίπτωση τοῦ Λέοντος, εἶναι τό ὅτι, παρόλο πού οἱ δύο κριτές εἶχαν τιμωρηθεῖ μέ χρηματικό πρόστιμο, ἡ νίκη τοῦ Ἡλείου ἀθλητῇ Εὐπολέμου δέν ἀκυρώθηκε.¹³ Ἴσως τό Συμβούλιο δέν εἶχε τήν ἰσχὺ γιά ἀκυρωσία τῶν ἀποφάσεων τῶν Ἑλλανοδικῶν, ἀλλά εἶναι δύσκολο νά γενικεύσει κανεῖς κάτι τέτοιο ἀπό μιά καί μοναδική περίπτωση¹⁴. Μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι οἱ ἰσχυρισμοί τοῦ Λέοντος γιά τήν ἀδικία στήν κούρσα, προέκυψαν ἀφοῦ ὁ Ἡλεῖος ἀθλητής εἶχε λάβει τά ἐπίσημα σύμβολα τῆς νίκης του.

10) Ὑπάρχουν πράγματι, μόνο τρεῖς ἄλλοι Ὀλυμπιονίκες ἀπό τήν Ἀμβρακία, πού ἀναφέρονται ἀπό τόν Moretti: ὁ Σώφρων στό δρόμο σταδίου τό 432 π.Χ. (ἀρ. 321) ὁ ὁποῖος κέρδισε πρὶν 9 Ὀλυμπιάδες ἀπ’ ἐκείνη τοῦ Λέοντος καί δύο, ἀκόμη σέ μεταγενέστερους χρόνους· ὁ Ἀνδρομάχος στό Στάδιο (δρόμο σταδίου) τό 60 π.Χ. (ἀρ. 704) καί ὁ Τλασίμαχος σέ δύο ἱππικά ἀγῶνισματα τό 296 π.Χ. (ἀρ. 524 καί 525).

11) Εἶναι ἄγνωστο ἂν ἡ Ἀμβρακία ἀντάμοιβε οἰκονομικά τούς ἀθλητές της, ἄλλες –δὲμος– πόλεις, ὅπως ἡ Ἀθήνα τούς ἀντάμοιβε. Βλ. D.G. Kyle (1987), *Athletics in Ancient Athens*, Leiden, σ.σ. 145-147.

12) Βλ. H.A. Harris (1964), «Greek Athletes and Athletics», London, σ.σ. 60-61 θεωρεῖ τήν ἀπόφαση ἀκατανόητη.

13) Ὅπως ὁ J. Oehler (1913), ὁ.π., σ. 155-157 (Βλ. σημ. γ’).

Γι' αυτό, ίσως, και η απόφαση δέν ανατράπηκε για λόγους θρησκευτικούς¹². Φαίνεται πώς η τελετή της απονομής υπήρξε τέτοια, πού δέν ήταν δυνατό νά ανατραπεί. Ή Ὀλυμπία μπορούσε ν' ἀφιερώσει ἕνα μονάχα νικητή στο Θεό—προστάτη [πού νιάζεται] τῆς ἐορτῆς, ἀκόμη και στήν περίπτωση πού αὐτός ἐμφανίζεται νά 'ναι «λάθος» ἀθλητής.

Ἰσαμ' ἐδῶ δώσαμε ἔμφαση στή δυσκολία τῆς κρίσης ἐνὸς ἀγῶνα δρόμου στήν Ὀλυμπία ἀλλά τό ἐρώτημα γιατί οἱ κριτές τοῦ 396 π.Χ. κατέγραψαν μιά νίκη πού υπήρχε διχογνωμία στήν ἀπόφαση, παραμένει. Σκέπτεται κανείς, μελετώντας τό θέμα, πώς ἡ πηγή τῶν παραπλόνων τοῦ Λέοντος ἦταν τό ὅτι ὁ Ἡλείος ἀθλητής δωροδοκῆσε τοὺς δύο ἀπ' τοὺς κριτές πού ψήφισαν ὑπέρ αὐτοῦ¹³. Ἀλλά, ἐάν ὁ ἀθλητής αὐτός εἶχε δωροδοκῆσει τοὺς κριτές, ὁ ἴδιος [ἐπίσης] θά εἶχε τιμωρηθεῖ μέ πρόστιμο στήν περίπτωση πού θά γινόταν ἀντιληπτός, ἂν κρίνουμε ἀπό ἄλλες περιπτώσεις, κατά τίς ὁποῖες αὐτός πού δωροδοκεῖ ὅπως κι αὐτός πού δέχεται τή δωροδοκία τιμωροῦνταν στήν Ὀλυμπία¹⁴. Ἐπομένως, ἐφόσον δέν ὑπάρχουν στοιχεῖα δωροδοκίας στήν προκειμένη περίπτωση (...) ἀλλά οἱ δύο κριτές ἦταν—ὥστόσο—καθαρά ἔνοχοι γιά τήν ἀδικία, πρέπει νά ψάξουμε κάπου ἄλλου γιά μιά ἐξήγηση. Φαίνεται πώς ἐδῶ οἱ δύο κριτές ἦταν προκατελιγμένοι καί δέν θά πρέπει νά ἦρθαν σέ σύγκρουση ὑπέρ τοῦ δικοῦ της τοῦ Ἡλείου (συμπατριώτη τους) ἀθλητή. Ὡς σημειωθεῖ ὅτι ἡ Ἡλῆς εἶχε ἕνα δυσανάλογο ἀριθμό γνωστών νικητῶν στήν Ὀλυμπία, παρότι ἡ φιλοξενούσα (ἡ διοργανώτρια) πόλη θά μπορούσε νά συμμετέχει μέ περισσότερους ἀθλητές ἀπ' ὅτι οἱ ἄλλες πόλεις¹⁵. Αὐτό εἶναι μιά ἀλήθεια καί στόν αἰῶνα κατά τόν ὁποῖο ἀνταγωνιζόταν ὁ Λέων¹⁶. Θά διερωτηθεῖ κανείς μήπως τό ὅτι τεράτισαν μαζί [τοῖμα-τοῖμα] στήν κούρσα, ἐβαλε σέ πειρασμό τοὺς ἀξιωματούχους νά ἔχουν κι ἄλλη μιά νίκη τῶν Ἡλείων.

12) Ὁ L. Drees (ὁ.π., σ. 86) μιλάει γιά «μιά πράξη ἐπικοινωνίας [σχέσης] μεταξύ ἀνθρώπου καί Θεοῦ, στήν ὁποία τό κατόρθωμα τοῦ νικητῆ προσφερόταν στο Δία μέ σεβασμό, αὐτή δέ ἡ προσφορά γινόταν δεκτή μέ καλοσύνη καί συμπόνοια ἀπ' τό Θεό. Βλ. D. Sansone (1988), «Greek Athletics and the Genesis of Sport», Berkley / Los Angeles, σ. 80 κ.ἐξ. ὁ ὁποῖος δίνει ἔμφαση στο γεγονός ὅτι ἡ τελετουργία τοῦ νά στολίζουν τοὺς νικητές ἀθλητές μέ μάλλινες κορδέλλες¹² δείχνει ὅτι ὁ νικητής ἀφιερωνόταν στο Θεό.

13) L. Drees (1968), ὁ.π. σ. 55.

14) Βλ. τίς ἀναφορές γιά δωροδοκία στόν Πανσανία (2, 21, 3 καί 5, 8-9, 15).

15) Ἀπό, περίπου, 1000 Ὀλυμπιονίκες, πού ἀναφέρει ὁ Moretti, τουλάχιστον οἱ 115 προέρχονται ἀπό τήν Ἡλῆδα σέ σύγκριση μέ τοὺς 80 μόνο ἀπ' τή Σπάρτη καί πολύ λιγότερους ἀπ' ἄλλες πόλεις. Βλ. N.B. Crowther (1988), «Ellis and the Games», στο C.A. 57, σσ. 301-310. Γιά τήν ἐξέρεση περισσώτερων ὀνομάτων νικητῶν, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν Ἡλείων, ἀφοῦ τό ἄρθρο αὐτό δημοσιεύτηκε τό 1988, δέξ: J. Ebert (1997) στο π. «Nikephoros», 10, σ.σ. 217-239 [«Zum neuen Bronzeplate mit Siegerschriften aus Olympia (Inv. 1448)»].

16) Ἡ Ἡλῆς εἶχε 23 νικητές ἤ τό 16% ἀπ' ὅλες τίς γνωστές νίκες. Συγκεκριμένα: Τό 396 π.Χ. [πού μᾶς ἐνδιαιφέρει ἰδιαίτερα] ἡ Ἡλῆς εἶχε νίκες, πέρα ἀπό τόν ἀγῶνα τοῦ σταδίου δρόμου τῆς ταχύτητας καί στήν πάλη παίδων (Ἀρχέδαμος. Βλ. Mor. 3, ἀρ. 369) καί σέ ἀγῶνες σάλπιγγων καί κηρύκων (Mor. ἀρ. 374-375). Ἡ νίκη τό 396 π.Χ. ἀποδείχτηκε ἡ τελευταία νίκη τῶν Ἡλείων στόν ἀγῶνα σταδίου δρόμου [= 200 μέτρων] ἀνδρῶν καί μᾶ ὅχι καθαρή νίκη. Ὑπῆρξε ἐνάμιση αἰώνας μετά ἀπ' αὐτή τήν τελευταία νίκη στο ἐν λόγω ἀγῶνα. Ἡ Ἡλῆς εἶχε μόνο 5 ἀπ' τίς 244 νίκες στόν ἀγῶνα σταδίου δρόμου καί σ' αὐτό ἐμπλέκεται καί ἡ νίκη [μιά τέτοια μορφῆς νίκη] τοῦ Εὐπολέμου. Οἱ ἄλλοι νικητές ἦταν: Ὁ Κόροιβος τό 776 π.Χ. στήν 1η Ὀλυμπιάδα (Mor. no 1), ὁ Αἰοκίνης τό 760 π.Χ. στήν 5η (Mor no 5), ὁ Ἄγις τό 572 π.Χ. στήν 52η (Mor. no 93) καί ὁ Ἀπελαῖος τό 540 π.Χ. στήν 60ῃ Ὀλυμπιάδα (Mor. no 114).

Εἶναι ὀλοφάνερο πὼς ὑπῆρχαν κριτές στήν Ὀλυμπία, πού παρὰ τήν πλατεία φήμη τους γιά ἐντιμότητα, δέν ἐνεργοῦσαν πάντα ἀμερόληπτα. Ὁ Ἀνδοκίδης (στό: «Κατά Ἀλκιβιάδου» 26) παρατηρεῖ ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης ἦταν ἱκανός νά πετύχει μιά εὐμενῇ γι' αὐτόν κρίση στήν Ὀλυμπία τοῦ 416 π.Χ. ἐξαιτίας τῆς ἐπιρροῆς του στοὺς ἀξιωματούχους: «*δυνάμενος παρὰ τοῖς ἀγνοοῦμαι τῶν Ἡλείων "τό ζευγος" ἀφελόμενος αὐτός ἡγωνίζετο*» [ἐπειδὴ ἦταν πανίσχυρος καί θαυόπλουτος καί ἐπηρέαζε τοὺς Ἡλείους, ἀφαίρεσε (ἄρπαξε) ἀπὸ τὸν ἀντίπαλό του, ἕναν ἀπλό πολίτη, τό ζευγάρι τῶν ἵππων του μέ τοὺς ὁποίους ἦρθε στήν Ὀλυμπία νά ἀγωνιστεῖ στοὺς ἵππικούς ἀγῶνες καί πῆρε ὁ ἴδιος μέρος σ' αὐτοὺς κερδίζοντας ἔτσι τή νίκη, πού γιά νά τήν γιορτάσει παρέθεσε γεῦμα σ' ὅλους τοὺς θεατές. Κάπου 50.000 νοματεύουσ].

Ἄν μποροῦμε νά δώσουμε πίστη σ' αὐτὴ τὴ μαρτυρία, ὑπάρχει κάποια ἀνάρμοστη συμπεριφορὰ ἐκ μέρους τῶν κριτῶν στὰ τέλη τοῦ πέμπτου π.χ. αἰῶνα, πέντε μόνο ὀλυμπιάδες πρὶν ἀπὸ τό ἐπεισόδιο μέ τὸν Λέοντα^κ. Οἱ Αἰγύπτιοι ἦταν ἀσφαλῶς, καλὰ πληροφορημένοι γιά τίς δυνατές [πιθανές] συγκρούσεις συμφερόντων στοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες καί εἶπαν στοὺς Ἡλείους ὅταν ἐπισκεφθῆκαν τὴν Αἴγυπτο τὸν ἕκτο αἰῶνα δέν θά ἦταν πολὺ δίκαιο νά μὴν ἐπιτραπεί καθόλου στοὺς Ἡλείους νά ἀνταγωνισθοῦν τὴν Ὀλυμπία λόγῳ πού οἱ κριτές δέν θά μποροῦσαν νά μὴν προτιμοῦν ἕναν συμπολίτη τους καί νά μὴν ἦταν προκατελλημένοι ἀπέναντι σ' ἕναν ἄγνωστο (Ἡρόδοτος: 2, 160). Αὐτὰ τὰ λόγια θά ἀποδειχθοῦν μιά μεγάλη ἀλήθεια στήν περίπτωση τοῦ Λέοντος^{κα}.

Ὑπάρχει ἀκόμα ἕνας ἄλλος παράγοντας πού ρίχνει κάποια σκιά ἀμφιβολίας γιά τὴν ἀπόλυτη δικαιοσύνη τῶν Ἑλλανοδικῶν. Στούς ἴδιους τοὺς κριτές ἐπιτρεπόταν νά συμμετέχουν στοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες γιά ἀρκετές, προφανῶς, ἑκατοντάδες χρόνια καί μάλιστα –ὅπως πρέπει κανεὶς νά σημειώσει– τὸν καιρὸ πού ὁ ἀθλητὴς Λέων συμμετείχε σ' αὐτοὺς. Γιά νά γίνει κρίση, ἕνας ἄλλος κριτὴς πρέπει νά ἐξετάζει ἀκόμη καί τοὺς πιὸ ἀμερόληπτους κριτές ἂν καί γνωρίζουμε μιά Ὀλυμπιάδα στήν ὁποία ἕνας κριτὴς ἦταν, πράγματι, ἐπιτυχημένος^{κε}. Καί εἶναι μόνο μία ἀπ' αὐτές τίς νίκες τοῦ (συγκεκριμένου) κριτῆ – καί ὅταν ἦδη οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες εἶχαν μιά προϊστορία 400 χρόνων – πού οἱ Ἡεῖοι

κ) Ὁ Πλούταρχος στό «Περὶ δυσωπίας», 17 [= Ἡθική 535 C] ἂν καί δέν ἀναφέρεται συγκεκριμένα στήν Ὀλυμπία κάνει λόγο γιά ἀξιωματούχους «*παρὰβραβεύοντας τοῖς ἀγῶσι*» δηλ. πού δίνουν ἄδικοι τὰ βραβεῖα, παρανομοῦν. Οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀξιωματοῦχοι θά ἔπρεπε νά ζητήσουν συγνώμην γιά τὴ δουλοπρεπὴ συμπεριφορὰ τους πρὸς ἕναν μελλοντικὸ «ἀθλητὴ» τό 67 π.Χ. ὅταν στεφάνωσαν ὡς νικητὴ τὸν διαδόχῳ Νέρωνα. Βλ. Moretti (nos 790-795).

κα) Ὁ W. W. How καί J. Wells (1912), «A commentary on Herodotus», Oxford, T.I. σ. 248, μᾶς θυμίζει τὸ πόσο ὀλοκληρωμένα οἱ Ἕλληνες εἶχαν – μέ βάση τό χωρίο (αὐτό) τοῦ Ἡροδότου – τίς σύγχρονες ἰδέες τῶν Ἀγγλων σχετικὰ μέ τό ἀθλητικὰ τίμιο φέροισιμο, καί τό πόσο παράξενες ἦταν οἱ ἰδέες αὐτές γιά τὰ ἄλλα ἔθνη. Παρόλ' αὐτὰ οἱ Αἰγύπτιοι εἶχαν δώσει μιά ἐξιόλογη συμβουλὴ σχετικὰ μέ τὴν ἀμεροληψία πού πέρασε ἀπαράτηρητη. Δὲς τὸν Φιλόστρατο («*Τὰ ἐξ τὸν Τυαν. Ἀπολλ.*», 4, 29) ὅπου ὁ Ἀπολλωνίος λέει ὅτι αὐτοὺς δέν ξέρεי ἂν οἱ Ἡεῖοι κριτές [Ἑλλανοδίκες] εἶναι «σοφοί», ξέρεи ὅμως ὅτι εἶναι «σοφισταί» δηλ. «μασφόροι στήν «πονηριά»...». (Ὁ συγγραφέας διπλά στήν σέ παρένθεση, λέγει «σοφιστὰι» χρησιμοποιεῖ ἐπεξηγηματικὰ τὸν ὄρο «craft». Στὴ μετάφραση τοῦ ἀρχαίου κειμένου ἀπ' τίς ἐκδόσεις «Κάκτος» [1994, σ. 63] γράφεται: «*πανέξυπνοι*» [«*εἰ μὲν σοφούς*» ἔφη «οὐκ οἶδα, σοφιστὰς μέντοι». Μτφρ.: «Ἄν εἶναι σοφοὶ δέν ξέρω, ξέρω ὅμως ὅτι εἶναι πανέξυπνοι»]).

πέρασαν ένα νόμο μέ τόν ὁποῖο ἀπαγορευόταν στούς κριτές νά ἀγωνίζονται στήν Ὀλυμπία σέ ἀρματοδρομίες καί πιθανότατα, σέ ἄλλα ἀγωνίσματα (Πανσανίας 6, 1, 4-5). Μιά, ὅπως γίνεται σήμερα, αὐτονόητη λύση γιά ν' ἀποφύγει κανεῖς κάποια πιθανή ἀδίκημα (ζημιά) ἐκ μέρους τῶν ἀξιωματούχων στήν Ὀλυμπία ἢ – τουλάχιστον – νά τήν μειώσῃ, θά 'ταν νά ὑπάρχουν οὐδέτεροι κριτές καί κριτές ἀπό διάφορες περιοχές τῶν ἐλληνικῶν πόλεων. Καταγραμμένες, ὡστόσο, προσπάθειες ὅτι οἱ κριτές ἐπιλέχτηκαν μ' αὐτόν τόν τρόπο δέν ὑπάρχουν. Ἐπομένως, μποροῦμε νά ποῦμε πῶς ἡ πρακτική τοῦ νά ὑπάρχουν Ἡλεῖοι κριτές ἦταν, σιωπηρά, ἀποδεκτή ἀπ' τοὺς Ἕλληνες.

Στήν περίπτωση πού, ἐμεῖς οἱ τωρινοί πιστεύουμε μέ ἔπαρση ὅτι ἡ κρίση στούς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες, κρίση στήν ὁποία συνυπῆρχε προκατάληψη, ἀνικανότητα, δωροδοκία, κακοπραξία καί πολιτικές πιέσεις, δέν θά μπορούσε νά συμβεῖ στίς μέρες μας, θά πρέπει νά σκεφθοῦμε μερικά σύγχρονα παραδείγματα [τέτοια ἀναφέρονται στό κείμενο, ὅπως Ὀλυμπιάδα τοῦ 1908 στό Λονδίνο, τοῦ 1998 στή Σεούλ, τοῦ 1960 στή Ρώμη, τοῦ 1992 στή Βαρκελώνη κ.ἄ.] πού θά μπορούσαν νά συγκριθοῦν μέ τό ἐπεισόδιο τοῦ Λέοντος.

Τό ἐρώτημα πού θέσαμε στήν ἀρχή αὐτῆς τῆς ἀνακοίνωσης «*Ποιός θά μᾶς φυλάξει ἀπ' τοὺς ἴδιους αὐτοὺς πού τάχτηκαν νά μᾶς φυλάξουν*» ἔχει τώρα ἀπαντηθεῖ. Κί ἡ ἀπάντηση, ἀσφαλῶς, εἶναι: Κανείς, ἐκτός ἀπ' τοὺς ἴδιους τοὺς Ἡλείους. Ἀλλ' αὐτό τό σύστημα φαίνεται νά ἄντεξε στή δοκιμασία τοῦ χρόνου μέ κάποιες ἐξαίρεσεις ὅπως εἶδαμε. Τό νά κρίνεις στοὺς ἀρχαίους Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες, ἦταν πιθανότατα τόσο δίκαιο [τίμιο] ὅσο αὐτό ἦταν καί σά πρώτα ἑκατὸ χρόνια τῶν σύγχρονων Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων.

Μποροῦμε, ὅμως, ἀκόμα νά ἀναρωτηθοῦμε: πῶς, μετὰ ἀπ' ὅλα αὐτά τά μέτρα ἀσφαλείας [δικλίδες] καί τίς προετοιμασίες, οἱ δύο ἀξιωματοῦχοι τῆς Ὀλυμπίας τοῦ 396 π.Χ. ἦταν, κατὰ τά φαινόμενα, «*φαῦλοι*»; Μιά πειστική ἀπάντηση μποροῦμε νά βροῦμε στό ἔργο τοῦ φιλοσόφου Φιλοστράτου «*Τά ἐς τόν Τυανέα Ἀπολλώνιον*» 3,30, ὅπου ὑπάρχει μιὰ ἐπικρίση [διαφωνία] σχετικά μέ τή μέθοδο ἐπιλογῆς τους «*οὐκ ἐπαινοῦμε τόν νόμον*»] ἀφοῦ αὐτή γίνεται μέ κλῆρο «*κλήρω ξυγχωροῦντες τήν αἵρεσιν*» καί ὄχι μέ τήν ἀξία τοῦ καθενός, δηλ. «*ἀριστίνδην*», ὅπως –ἀκριβῶς– σημειώνει ἐδῶ ὁ Φιλόστρατος γιά τόν ὁποῖο δέν ὑπάρχει, ἔτσι, πρόνοια μή ἐκλογῆς τῶν χειροτέρων (τῶν «*φauλοτέρων*»)], μέ κλῆρο πού δέν ἐπιτρέπει τή διάκριση ἀνάμεσα σέ καλοὺς καί κακοὺς κριτές, καί πού εἶναι ἓνα λάθος. Καί τοῦτο γιατί μερικές φορές θά πρέπει νά ὑπῆρχαν πολλοί μέ κατάλληλα προσόντα γιά τόν ἀπαιτούμενο [καί ἀπαράδατο] ἀριθμό κριτῶν καί ἄλλες πολὺ λίγοι. Οἱ Ἡλεῖοι θά 'ταν «*σοφοί*» [συνετοί] νά διατηρήσουν τοὺς ἀπαιτούμενους κανόνες δικαιοσύνης μέ τό νά ἐπιτρέπουν στόν ἀριθμό τῶν κριτῶν στήν Ὀλυμπία νά κυμαίνεται σύμφωνα μέ τό πόσοι ἄνθρωποι μέ κατάλληλα προσόντα ἦταν διαθέσιμοι ἐκείνη τήν ἐποχή.

Ἐλαβε, ἄραγε, τό σχόλιο αὐτό ὑπόψη του τά προβλήματα τῶν κριτῶν στήν περίπτωση τοῦ Λέοντος τοῦ Ἀμβρακίου, στοὺς Ὀλυμπιακοὺς τοῦ 396 π.Χ.;

ΕΠΙΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Δ.Γ.Κ.*

- 1) Τίτλος του πρωτοτύπου: «Sed quis custodiet ipsos custodes?». The Impartiality of the Olympic Judges and the case of Leon of Ambracia.
- 2) Έλληνοδίκης: δωρικός τύπος της λέξης «Έλληνοδίκης», δηλ. δικαστής Έλλήνων με επικράτηση του δωρικού Α αντί του ιωνικού Η. Ώς όρος εμφανίζεται για πρώτη φορά στον λυρικό ποιητή Πίνδαρο (*Όλυμπιον*, 3, 12) το 476 π.Χ. και δίνει για πρώτη φορά, στο όνομα «Έλληνες» τόν ευρύτερο ειδικό χαρακτήρα του. Το όνομά τους ως «άνωτάτων κριτών των Έλλήνων» («Έλληνοδίκες») είναι δηλωτικό της καταγωγής των αγωνιζομένων, αφού μετείχαν μονάχα ελεύθεροι Έλληνες, οι οποίοι βρισκόνταν σ' ολόκληρο τόν τότε γνωστό κόσμο (οί Πανέλληνες). Ήταν αυτή, ακριβώς, ή συνάθροιση, ή συμμετοχή των Πανελλήνων, που δυνάμωνε την ελληνική έθνική τους συνείδηση, τόνωνε τη συνείδηση της κοινότητάς του ελληνικού λαού, ενός λαού με την ίδια γλώσσα και τις ίδιες λατρευτικές και άλλες παραδόσεις. Αρχικά, το ρόλο του δικαστή, που φρόντιζε για τη σωστή διεξαγωγή των αγώνων, είχε ο βασιλιάς, που αντικαταστάθηκε αργότερα – μετά την κατάργηση της μοναρχίας από ειδικό δικαστή, ο οποίος λεγόταν «δαιτητήρ» δηλ. δαιτητής.

Κατά το «Etymologicum Magnum», οί Έλληνοδίκες ήταν *άρχοντες Ήλαιοι* [της Ήλιδος] *διέποντες κατά τόν άγώνα των Όλυμπίων*. *Έκλήθησαν δέ ούτω παρά τό τοις Έλληνι δικάζειν* [= κρίνειν], *έδικαζον δέ, τοις τε άθληταις και τοις άλλοις αγωνισταις*. Βλ. και «Anecdota Graeca», έκδ. I. Bekker, 1814, Berolini, T.A. (Lexika Sefuriana), σ. 42 [*Δικων όνόματα κατά άλφάβητον*]

Στίς πρώτες 50 Όλυμπιάδες ύπήρχε μόνο ένας Έλληνοδίκης, που τό αξίωμά του ήταν κληρονομικό και ισόβιο. Μέ τό πέρασμα όμως των αιώνων έγιναν έννια ή δέκα (άκόμενη και δώδεκα) «εις από φυλής έκάστης» (Πανσ. 5, 9, 6) και εκλέγονταν μέ κλήρο («κλήρω ξυγχωρούντες τήν αίρεσιν» Φιλόστρ. «Τά εξ Τυαν. του Άπολλών, 3, 30») για μία Όλυμπιάδα. Είχαν τη γενική έποπτεία των αγώνων, αποφάσιζαν γιάτουν νικητή, τιμωρούσαν μέ δοηθούς τούς «μαστιγοφόρους», τούς «ραβδούχους», τούς «άλυτας» και τόν «άλυτάρχην» («τόν της εύκοσμίας άρχοντα») κατά τό Μέγα Έτυμολογικόν), και επέβαλαν χρηματικά πρόστιμα.

Άπό τήν πρώτη μέρα των αγώνων, μαζί μέ τούς άθλητές και για τα μέλη των οικογενειών των αγωνιζομένων, όρκίζονταν πάνω σέ «τόμια» [κομμάτια] τεμαχισμένου άγριολογούρου (κάπρου) δηλ. τά γεννητικά του όργανα (που θεωρούνταν πηγή της ζωής) κατά τούς περισσότερους συγγραφείς «επί όδόντων κάπρου (κατά τόν I. Χρυσάφη, 1965), «Η γυμναστική των αρχαίων», Άθήνα, σ. 274), ενώ τρίτον διερωτώνται αν πρόκειται για τά «σπλάχνα» (έντόσθια) του ζώου ή τά παραπάνω αναφερόμενα όργανα (A. Bernard, 2004, «Ό δρόμος προς τήν Όλυμπία...», Μτφρ. Α. Παππά, Άθήνα, σ. 104. – A. Jaquemin, 1999, Σχόλια στη γαλλική έκδοση του Πανσανίου [έκδ. Les Belles Lettres], Paris, T.I. σ. 249). Ό όρκος ήταν ότι θα τηρούσαν τούς «έναγωνίους» κανόνες χωρίς καμία παραδάση («κακούργημα») και ότι οί κριτές θα ήταν δίκαιοι στην κρίση τους και άμερόληπτοι μακριά από κάθε δωροδοκία («και άνεν δώρων ποιείσθαι τήν κρίσιν», Πανσαν., 5, 24, 9-10).

Ό όρκος δινόταν στό Βουλευτήριο μπροστά στό φοβερό άγαλμα του βλοσυρού «Όρκιον Διός» ό όποιος για να έμπνεί *φόβο* σούς άδικους («ές έκπληξιν άδικων άνδρων») κρατούσε στά ύψωμένα χέρια του κι' από έναν κεραυνό που, όπως λένε μερικοί, «υπογραμμίζει τό ταχύς (όπως ό κεραυνός) της τιμωρίας». Όστόσο, ό κεραυνός έδω δέν έχει παρά τόν σαφέστατο συμβολισμό ενός φαλλικού όργάνου, όπως –έξάλλου– και τό δλέμμα του Διός, ό όποιος «κοιτάζει άπειλητικά τούς όρκιζόμενους». Στο χώρο της σύγχρονης βαθυ-ψυχολογίας ένα τέτοιο δλέμμα –τό δλέμμα γενικότερα– έχει τόν ίδιο φαλλικό χαρακτήρα.

* Εύχαριστώ τόν συζυγό μου Γ. Καρατσιώλη τόσο για τήν υπόδειξη της, μέ ιδιαίτερο ενδιαφέρον, μελέτης του N.B. Crowther, όσο και για τήν συμβολή του στην ολοκλήρωση της δικής μου προσπάθειας.

Ἐς σημειωθεῖ, παρενθετικά, ὅτι ἀνάμεσα στό ἀγάλματα τοῦ Διὸς στό Βουλευτήριο ὑπῆρχε καί ἕνα ἀφιερωμένο σ' ὅσους ἀπ' τοὺς Ἑλληνες πολέμησαν στή μάχη τῶν Πλαταιῶν ἐναντίον τῶν Περσῶν καί πού τά ὀνόματά τους χαρακτήκαν στό θάβρο του. Ἀνάμεσα τους ἦταν καί οἱ «Ἀμβρακιῶται τῆς Ἡπείρου» (Πανσαν. 5, 23, 1).

Μετά τήν ὀρκωμοσία ἔμπαιναν στό στάδιο μέ μεγαλοπρέπεια καί μέ «θεαματική τελετουργική πομπή»: «εἶποντο τῷ πρεσβυτάτῳ κοσμίῳ ἅμα καί σχολαίῳ βαδίσματι» [ἀκολουθοῦσαν τόν πῖο ἡλικιωμένο ἀπ' αὐτοὺς μέ τακτικό καί βραδύ βάδισμα]. (Φίλοστρ. Τά ἐς Τυαν. Ἀπολλών. Ζ, Χ). [Εἰκ. 1]. Φοροῦσαν σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ ἀγώνα, βασιλική πορφύρα, ἐνδεικτικό τῆς βασιλικῆς καταγωγῆς τοῦ λειτουργήματος, πού τοὺς ἔδινε περισσότερο κύρος. Στό τέλος τῶν ἀγώνων στεφάνωναν τόν νικητή [Εἰκ. 2].

Εἰκ. 1

Εἰκ. 2

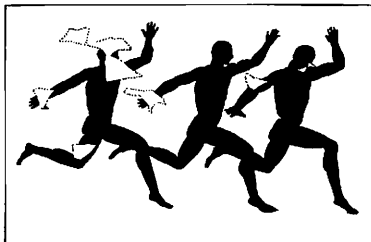
- 3) Ἡ στό ἐδῶ ἀγγλικό κείμενο χρησιμοποιούμενη ἐκάραση «The Olympic Games», δηλ. «Τά Ὀλυμπιακά παιχνίδια», δέν ἀποδίδει πέρα γιά πέρα τόν ἑλληνικό ὄρο «Ἀγών» - «Ἀγῶνες» πού στήν ἀρχαιότητα εἶχε ἕνα εὐρύτερο ἐννοιολογικό περιεχόμενο ἀπ' ὅ,τι σήμερα. Ἡ λέξη, παραγόμενη ἀπ' τό ρ. «ἄγω» ἐσήμαινε ἀρχικά συγκέντρωση πολλῶν ἀνθρώπων. Στόν Ὅμηρο χρησιμοποιήθηκε ὡς δηλωτική τῆς συνέλευσης, τῆς συνάθροισης, καί ἐνίοτε, τῆς συγκέντρωσης θεατῶν σέ ἀγωνιστικές ἐκδηλώσεις κυρίως δέ σέ ἀθλητικούς (γυμναστικούς) ἀγῶνες, πού στοὺς τραγικούς ποιητές δηλώνονται μέ τόν ὄρο «ἄθλοι» [= κατορθώματα - ἐπιτεύγματα - ἀγωνίσματα, ἀλλά καί βραβεῖα, ἐπιβράβευση στόν ἀγῶνα, δηλ. «ἐπαθλον», λέξη πού ἀποδίδεται μέ τόν ὄρο «ἄθλον»]. Ἀπ' τή λ. «ἄθλος» - «ἄθλον» προέρχονται -γιά μερικούς- καί τά «ἄθλητης», «ἄθληση», «ἄθλημα». Ἀθλος, ἐπίσης, [ἀπ' ὅπου καί τό «Ἀθλιότης»] σήμαινε ἀρχικά τόν διεκδικητή βραβεῖου (ἐπάθλου). Ἐξαιτίας, ὅμως, τοῦ πάθους μέ τό ὁποῖο συνδέεται ἡ διεκδίκηση, πήρε τή σημασία τοῦ ἔλκεϊνοῦ ἀνθρώπου. Κατά τόν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον (Παρεκβ. εἰς Ἰλ. ω 1-2, σ. 1335) «Ἀγών δέ καί νῦν τό πλῆθος (...) ἀγών κατά τοὺς παλαιούς ἡ ἀγορά (...) παρ' Αἰσχύλῳ «ἀγῶνιοι θεοί» οἱ ἀγοραῖοι (...) ἐτυμολογεῖται δέ παρά τό ἀγω».

Εἶναι, ὥστόσο, ἀλήθεια πῶς γιά τούς Ὀλυμπιακούς, εἰδικότερα, ἀγῶνες, ἡ ἀρχή τους - ὅπως θά δοῦμε στή συνέχεια (στίλ σμ. 4, πού ἀκολουθεῖ) - ἀνάγεται σ' ἕνα παιχνίδι μέ τή δαυτέρη σημασία. Πρόκειται γιά τόν πρῶτο ἀγῶνα δρόμου ἐνός σταδίου, 200 δηλ. μέτρων ὅπως θά λέγαμε σήμερα, τό πῖο ἱερό ἀπ' ὅλα τά Ὀλυμπιακά ἀγωνίσματα, σύμβολο τοῦ Διὸς - δρέφους (Διὸς Λικνίτου) συνδεμένου μέ τήν ἐναγῶνια φυγή του στήν Ὀλυμπία ἀπό τοὺς κηταγενεῖς Ἰδαίους Δακτύλους, πού τόν πήραν μαζί τους ἐδῶ γιά νά σωθεῖ ἀπό τόν πατέρα του, τόν Κρόνο, ὁ ὁποῖος τὸ κατεδίωκε. Ἔτσι, μιά μορφὴ παιχνιδιοῦ («μμητική μεταφορὰ τῆς γνήσιας πράξης») εἶναι καί ὁ ἀθλητικός ἀγῶνας. Βλ. σχ. Ι. Πανταζίδου (1911) «Ὀμηρικόν λεξικόν», Ἀθήνησι, στίλ λ. «ἄγω». — Θ. Β. Γιαννάκη (1987), «Ἐπιτάφιοι ἀγῶνες», Ἀθήνα, σ. 8. — Π. Βαλαδάνη (1996), «Ἄθλα, ἀθλητές καί ἐπαθλα», Ἀθήνα, σ. 9. — Γ.Δ. Φαράντου (1996), «Προλεγόμενα θεωρίας - Φιλοσοφίας τοῦ ἀθλητισμοῦ», Ἀθήνα σ. 40. — Μ.Α. Χρόνη (2000) «Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες 28 αἰῶνες...», Ἀθήνα, σ. 34. — Σ.Ι. Καργάκου (2001) «Ὀλυμπία καί Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες», Ἀθήνα, σσ. 13-14. — Ι. Τουράτσουλου - Ε. Κουρίνου (2004), «Τὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα στήν ἀρχαία Ἑλλάδα», «Ἡ Κηχημερινή», Ἐνθετο «Ἐπτά ἡμέρες», 27-6-2004, σ. 4. — Δ.Α. Κοματούδη (2004), «Ἡ προσονητική τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων...», Διδακτ. Διατρ. Ἀθήνα, σ.σ. 37-40. — Μ. Σιδέρη (2004) «Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες στήν ἀρχαία Ἑλλάδα. Θεολογία καί μυστήρια», Ἀθήνα, σ. 593. — Ι. Weiler (1974), «Der Agon im Mythos. Zur Einstellung der Griechen zum Wettkampf», Darmstadt, σσ. 23-27.

- 4) Τό «Στάδιον» ήταν ένα από τὰ τέσσερα είδη αγώνων δρόμου («στάδιος δρόμος», «δρόμος σταδίου», «σταδιοδρομία» ή απλώς «δρόμος»). Ήταν, μάλιστα, ὁ κατεξοχὴν δρόμος ταχύτητας τοῦ ἐνὸς σταδίου, δηλ. μίας ἀπόστασης 600 ποδῶν ἢ 192,27 μέτρων (Σύγχρονη ἀντιστοιχία: 200, περίπου, μέτρα). Μ' ἄλλα λόγια, ἀποτελοῦσε μιά ἀπλή διαδρομὴ [Εἰκ. 3] ἀπ' τὴν ἀρχὴ τὴν «ἄφεσι» ἢ γραμμὴ ἐκκίνησης ἢ ἀφετηρία, ἴσαμε τὸ τέλος ἢ γραμμὴ τεματισμοῦ [Εἰκ. 4. Θ.Β. Γιαννάκη, 1979, «Ἀρχαio-γνωσία – Φιλοσοφία Ἀγωνιστικῆς», σ. 93] τοῦ «στίβου» (λέξι προερχόμενη ἀπὸ τὸν ἀόριστο ἔ τοῦ ρ. «στεῖδω», τὸ ὅποιο σημαίνει: πατῶ, περπατῶ, τρέχω).

Εἰκ. 3

Εἰκ. 4

«Τεματισμός»

Με βάση τὴν παραπάνω μονάδα μέτρησης τῶν ἀρχαίων, τὸ στάδιο (600 πόδια ἢ 192,27 μέτρα) δόθηκε τὸ ὄνομα ὄχι μόνο στὸν ἀγώνα δρόμου τῆς ἴδιας ἀπόστασης μᾶς μονῆς διαδρομῆς ἀλλὰ καὶ στὸ χῶρο (τὸ γήπεδο, τὸν ἐπίπεδο στίβο, τὸ στάδιο ποῦ λέμε) ὅπου γίνονται οἱ ἀγῶνες.

Ὁ δρόμος σταδίου (Στάδιον) ἦταν τὸ παλαιότερο, τὸ ἀγαστήτερο, τὸ πιὸ δημοφιλές, τὸ σπουδαιότερο, τὸ μόνο αὐθεντικό, τὸ μέ τῇ μεγαλύτερῃ σημασίᾳ στὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ καὶ τὸ μοναδικό ἀρχικά ἀγώνισμα στοὺς ἀρχαίους ἀγῶνες. Ἡ ἀρχὴ τοῦ συνδέεται μὲ παλαιότατους μύθους καὶ τὴ λατρεία τῶν θεοτήτων τῆς γονιμότητας καὶ τῆς τελετουργικῆς ἐκφράσεις τῆς τέτοιας λατρείας, ἀνάμεσα σὲς ὅποιες ἦταν καὶ οἱ ἀθλητικοὶ ἀγῶνες.

Μιά ἀπ' αὐτές τῆς τελετῆς λατρείας, μεγάλη καὶ δημόσια – ἢ μεγαλύτερη σ' ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα – γινόντανε στὴν Ὀλυμπία, ὅπου ἐπαιρναν μέρος νέοι τρέχοντας τὴν ἀπόσταση ἐνὸς σταδίου. Στὸ νικητὴ ἀποδίδονταν τιμές θεϊκές, ἀφοῦ ἦταν «ὁ γονιμοποιὸς σύντροφος τῆς πανάρχαιας Μητέρας – Θεᾶς (τῆς Μητέρας – Γῆς).

Στὸ ἱερό αὐτῆς τῆς προϊστορικῆς Ὀλυμπίας (ὅπως καὶ στὸ ἱερό τῆς Δωδώνης) γινόταν ἀρχικά ἡ λατρεία τῆς πρώτης θεῆς γενιᾶς τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γαίας (τῆς Γῆς). Παρέμεινε ὡς τέτοιας λατρευτικός τόπος καὶ στὴ δευτέρῃ, τῇ διάδοχῃ, δυναστείᾳ τῶν Θεῶν τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ρέας, ποῦ λατρευόταν στὸν ἐδῶ δασωμένο Κρόνιο λόφο (τὸ «Κρόνιον») ὅπου καὶ ἡ κατοικία τοῦ Κρόνου. Ἡ λατρεία εἶχε εὐετηριακὸ χαρακτήρα: λατρεία ἐνὸς θεοῦ βλαστικοῦ, πρῶτα τῆς σπορᾶς καὶ τοῦ θερισμοῦ.

Ἡ μυθολογία μᾶς λέει ὅτι ὁ Κρόνος ἐνούχισε τὸν μιστὸ σ' αὐτὸν πατέρα του, τὸν Οὐρανὸ, μὲ σκοπὸ νὰ τὸν καταστήσει ἀνίκανο γιὰ τεκνοποιᾶ. Ἡ μητέρα του, ἡ θεὰ Γαῖα, ἀγανακτισμένη ἀπ' τὸ ὅτι ὁ σύζυγός της Οὐρανός, τὰ παιδιὰ ποῦ γεννιόταν τὰ βύθιζε στὸν Τάρταρο καὶ τὰ κρατοῦσε μὲ τὸν τρόπο αὐτό, φυλακισμένα στὰ ἔγκατα τῆς μητέρας Γῆς, ἀπὸ φόβο μήπως χάσει τὴν ἐξουσία του ἀπὸ ἓνα ἀπ' αὐτὰ, ἔδωσε στὸ μικρότερο γιὸ της, τὸν Κρόνο ἓνα δρεπάνι μὲ κοφτερά δόντια («ἄρπαν καρχαρόδοντα» κατὰ τὸν Ἡσίοδο) καὶ μ' αὐτὸ ἔκοψε ἐκεῖνος τὰ μέλη τοῦ ἀνδρισμοῦ τοῦ πατέρα του.

Μὲ τὸν ἀκρωτηριασμό τοῦ Οὐρανοῦ, ὁ ἴδιος βασιλεύσει στὸν κόσμον καὶ μάλιστα τυραννικά ὅπως κι' ἐκεῖνος. Παντρεύτηκε τὴν ἀδελφή του τὴ Ρέα, μὲ τὴν ὁποία καὶ συμβασιλεύσει. Εἶχε, ὅμως, τὸν ἴδιο φόβο καὶ γιὰ τὰ δικά του παιδιὰ, ποῦ νόμιζε ὅτι θὰ τὸν ἀνέτρεπαν. Ἔτσι, κι' ἐπειδὴ οἱ γονεῖς του τὸν εἶχαν προειδοποιήσει ὅτι θὰ ἔχανε τὸ θρόνο του ἀπὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ παιδιὰ του, τὰ κατάπινε μόλις ἐκεῖνα γεννιόνταν. Ἀπ' ἐδῶ τὸ γνωστὸ «Σύμπλεγμα (Complexe) τοῦ Κρόνου» ποῦ εἶναι ἐκεῖνο τοῦ πατέρα, ὁ ὁποῖος κατατυραννεῖ τὰ παιδιὰ του, συνθίλει τὴν προσωπικότητά τους ἢ τὰ ἐμποδίζει νὰ ἀνεξαρτητοποιηθοῦν (ν' ἀποφύγουν τὴν κηδεμονία του). Εἶναι, μ' ἄλλα λόγια, ἐκεῖνο τοῦ πατέρα ποῦ καταδροχίζει ἢ «τοῦ εὐνοχιστῆ».

Τὸ γεγονός τῆς κατάποσης – ἐξαφάνισαν τὸν νεογεννητὸν παιδιὸν ἀπὸ τὸν τεκνοφάγο Κρόνο, ἐξόργισε τὴ Ρέα, καὶ ὅταν αὐτὴ ἦταν ἐγκυος στὸν Δία κατέφυγε – κατὰ τὴν ἐπικρατέστερη ἀποψη – στὴν

Κρήτη όπου τόν γέννησε κρυφά σέ μιὰ σπηλιά στού ὄρος Ἴδη (στό «Ἰδαῖον ἄντρον»). Μὲ πονηριά τύλιξε μιὰ πέτρα σέ φασιές καί τήν ἔδωσε στόν Κρόνο νά τή καταβροχθίσει. Ἐκεῖνος νόμιζε ὅτι πρόκειται γιά τὸ νεογέννητο παιδί τους, τόν Δία, καί τήν κατάπιε. Στῇ σπηλιά τόν φρόντιζε ἡ Ἀμάλθεια, ἐνῶ τὸ λίκνο του τὸ προστάτευαν οἱ ἐνοπλοὶ Κουρήτες, ποὺ πολλοὶ τοὺς ταυτίζουν μέ τοὺς πέντε Ἰδαίους Δακτύλους. Χτυποῦσαν δυνατὰ τὰ δόρατά τους πάνω στίς ἀσπίδες τους, φώναζαν καί χόρευαν θορυβώδεις χοροὺς γιὰ νά πνίξουν τὸ κλάμα τοῦ νεογνοῦ μήπως καί τὸ ἀκούσει ἀπὸ μακριὰ ὁ Κρόνος. Λένε πὼς ἡ Ρέα καθὼς γεννοῦσε τόν Δία, γιὰ νά μειώσει καί νά ἀπαλύνει τίς ὀδίνες τοῦ τοκετοῦ ἐμπήξε τὰ δάκτυλά της στού ἔδαφος καί ἔτσι ξεπήδησαν οἱ «Δάκτυλοι»· πέντε γυναῖκες ἀπ' τὸ ἀριστερὸ της χέρι καί πέντε ἄνδρες ἀπὸ τὸ δεξιό. (Οἱ Δάκτυλοι προσωποποιοῦν τὰ δάκτυλα.)

Ὅταν ὁ Ζεὺς μεγάλωσε πῆρε τὴν ἐξουσία ἀπὸ τὸν πατέρα του μέ τὴν ὑποστήριξη τῶν ἀδελφῶν του, ποὺ εἶχε καταπιεῖ ὁ Κρόνος, ἀφοῦ πρῶτα τοῦ ἔδωσε ἕνα φάρμακο ποὺ τοῦ τὸ προμήθευσε ἡ Μῆτις καί μέ τὸ ὁποῖο τὰ ἐξέμεσε. Μὲ τὴν ὑποστήριξή τους ὁ Ζεὺς κατατρόπωσε τόν πατέρα του καί κατέλαβε τὸν θεῖο ὀρόνο.

Σύμφωνα μ' ἕναν ἄλλο μῦθο, ὁ Ζεὺς πάλεψε μέ τόν Κρόνο στὴν Ὀλυμπία καί τόν νίκησε, καί μ' αὐτή του, ἀκριβῶς τῇ νίκη καθιέρωσε τοὺς ἀγῶνες στού τόπο αὐτό (Πανσαν., 5, 7, 10).

Ἐδῶ, στὴν Ὀλυμπία, λείει μιὰ ἄλλη μυθικὴ παράδοση, ἤρθαν καί οἱ πέντε Ἰδαῖοι Δακτύλοι μέ ἐπικεφαλῆς τὸν πρεσβύτερο ἀδελφὸ τους, τὸν Ἡρακλέα (ὅχι τὸν γνωστὸ καί μεγάλο μυθικὸ ἥρωα ἀλλὰ ἄλλον) γιὰ νὰ χτίσουν ἕνα ναὸ στόν Κρόνιο λόφο μέ σκοπὸ νά ἐξευμενίσουν τὸ θεὸ Κρόνο.

Αὐτὸς ὁ Ἰδαῖος Ἡρακλῆς συνέλαβε πρῶτος τὴν ἰδέα τοῦ ἀγῶνα δρόμου, ἀφοῦ γιὰ νά διασκεδάσει τ' ἀδελφία του («χάριν παιδιᾶς» – γιὰ νὰ παίξουν) τὰ ἔβαλε νά παραθγοῦν στού τρέξιμο καί στεφάνωσε τὸν νικητὴ μέ κλαδί ἀγριελιάς, ἡ ὁποία τονίζει τὴ φανερὴ σχέση τῶν Ἰδαίων Δακτύλων με τὴ δάσσηση.

Ὁ ἴδιος (ὁ Ἰδαῖος Ἡρακλῆς) εἶχε, προηγουμένως, μετρήσει μιὰ ἀπόσταση 600 ποδῶν δικῶν του (τῶν δικῶν του πελμάτων) καί ἔκανε τὸ πρῶτο αὐτὸ ἀγώνισμα: τὸ ἀγώνισμα δρόμου ταχύτητας ἐνὸς σταδίου. Κατὰ τὸν Σχολιαστὴ τοῦ Πινδάρου (στό: *Ὀλυμπιον*, IX, 50), τὸ παλαιότατο —τὸ ἀρχικό— ἀγώνισμα ἦταν αὐτοῦ τοῦ «Σταδίου (δρόμου)» καί ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ σέ μιὰ παλαιότατη ἐποχὴ («τὸ πάλαι») ποὺ οἱ ἄνθρωποι μέχρι τότε περπατοῦσαν μέ τὰ τέσσερα ἄκρα («τετραποδίσι περιπατοῦντες»). Ὅταν «ἀνέστησαν», ὅταν δηλαδὴ στάθηκαν ὄρθιοι, «δρόμον ἡγωνίζοντο». Γι' αὐτὸ καί ὀνομάστηκε στάδιον («*Ἐνθεν καὶ στάδιον καλοῦσι δρόμον διὰ τὴν στάσιν*» «Σταδαῖος» σημαίνει: [στεκόμαι] ὄρθιος. Βλ. Θ.Β. Γιαννάκη (1978) «Σημειώσεις Φυσικῆς Ἀγωγῆς...», Ἀθῆναι, σ. 3. — Τὸν ἴδιον (1979), ὅ.π. σ. 88.

Πολλές καί πολὺ διαφορετικὲς μεταξὺ τους γραμματειακὲς πηγές ἀναφέρουν ὡς ὀργανωτές τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων πολλοὺς βασιλεῖς τῆς Ἡλείας ἀλλὰ καί μυθικὰ πρόσωπα ὅπως κι αὐτὸ ἀκόμη τοῦ μεγάλου μυθικοῦ ἥρωα, τοῦ Ἡρακλέους, συνώνυμου τοῦ Ἰδαίου Ἡρακλέους. Ἀνάμεσά τους κι ὁ ἐπίσης μυθικός βασιλιάς καί γιὸς τοῦ Διὸς ὁ Ἀέθλιος (Ἀέθλιος: συνηρημένος τύπος τοῦ ἄθλιος = πλήρης ἄθλων, ἀγῶνων, μόχθων, ταλαίπωρος ἀλλὰ καί ἐλεεινός κ.ἄ.). Τὸν τιμοῦσαν ὡς προστάτῃ τῶν ἀγῶνων.

Κατὰ τὸ «Μέγα Ἑτυμολογικόν» στῇ λ. «Ἀθλῆσαι»: «μετὰ τὸν κατακλυσμόν ἐξηρηγηκῶν [ἀφανισμένων] ἤδη τῶν ἀγῶνων, ὡς καί ἄλλων πάντων τῶν ἐν Ἑλλήσει καλῶν, ὕστερον Ἀέθλιος ἐπιμέλειαν ἐποιήσατο τῆς τοῦ Ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος συστάσεως. Ἀπὸ τούτου οὖν γίνεται [παράγεται] ἁθλῶ· ἐκ δὲ τοῦ ἁθλῶ ἄθλα καί ἀθληταὶ καλοῦνται. Ἀθλήσαντα ἀντὶ τοῦ κοπιᾶσαντα, κακοπαθήσαντα».

Ὁ Στράβων, μέσα ἀπὸ μιὰ γνήσια ὀρθολογιστικὴ θεώρηση, ἔξω δηλαδὴ ἀπ' τίς ὁποιες παλῆες μυθικὲς παραδόσεις ποὺ δὲν τίς πίστευε («οὐ πάντ πιστεύεται») θεωρεῖ ὅτι τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες τοὺς ὀργάνωναν οἱ Ἡρακλείδεις. Αὐτοί, σέ συνεργασία μέ τὸν μόνοφθαλμο Αἰτωλὸ Ὄξυλο ποὺ ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγία, ἀφοῦ ναυπηγήσαν πλοῖα στῇ Ναύπακτο (ἀπ' ἐδῶ καί τὸ ὄνομά της: «ναῦς» καί «πῆγνυμι» = φτιάχνω πλοῖα, ναυπηγῶ), διεκπεραιώθηκαν ἀπέναντι καί κατέλαβαν τὴν περιοχὴ τῆς Ἥλιδος. Μὲ τὸν Ὄξυλο καί τὰ θυτικά ἑλληνικὰ φύλα ποὺ κυριάρχησαν ἐδῶ, οἱ παλαιότερες λατρεῖς, ὅπως τῆς Γαίας, τῆς θεᾶς τῆς γονιμότητος καί τοῦ Κρόνου καί τῆς Ρέας ἐκτοπίστηκαν ἢ —ἐστὼ— περιορίσθηκαν, ἐνῶ καθιερώθηκε πιὰ ἡ λατρεία τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ποὺ ἦταν «πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε» (Ἰλ. Τ. 258) πρὸς τὴμὴν τοῦ ὁποῖου καί ἰδρύθησαν οἱ νέοι ἀγῶνες.

Σ' ἕνα πολὺ πρόσφατα ἐκδομένο τεῦχος (32/2-8-2004) τοῦ γνωστοῦ γερμανικοῦ περιοδικοῦ «Der Spiegel» ἀφιερωμένο στοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες τῆς Ἀθῆνας τοῦ 2004 («Archaeolagenerforschen das antike Olympia. Die Erfindung des sports») ὁ Μ. Schulz, στού ἄρθρο του «Körperkult im heiligen Haim»

γράφει (σ. 117): «Εἶναι γεγονός ὅτι οἱ πιστοὶ τοῦ Διὸς ἀνακάλυψαν πρὶν ἀπὸ 3000 περίπου χρόνια, ὃχι μόνο τὴ Φιλοσοφία καὶ τὸ θέατρο ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀθλητικoὺς ἀγῶνες».

Ὁ Ὀξύλος διοργάνωσε («διέθηκε» *Πανσαν.*, 5, 8, 5) Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες, μετὰ τὴ βασιλεία του ὅμως ἔπαυσαν νὰ τελοῦνται καὶ οἱ ἄνθρωποι ἔξασαν γιὰ πολλὰ χρόνια τὸ πῶς αὐτοὶ γίνονται.

Ὁ ἀπόγονός του ὁ Ἴφιτος (ἱστορικό, ὅπως κι ἐκεῖνος, πρόσωπο ἀλλὰ μιά –ὅπως λένε (J. Swaddling) – «μυστηριώδης μορφή», τοὺς ἀνανέωσε («ἀνανεωσαμένον»).

Σ' αὐτοὺς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες, ὁ δρόμος σταδίου ὑπῆρξε γιὰ 13 δόλοκληρες Ὀλυμπιάδες, τὸ μοναδικό (αὐτὸ μόνο) ἀλλὰ καὶ κυριαρχικό ἀγώνισμα μέχρι πού προστέθηκε καὶ τὸ δεύτερο· τὸ ἀγώνισμα τοῦ «διαύλου δρόμου», πού ἦταν ἓνας δρόμος 400 μέτρων κατὰ τὴ σημερινή ὁρολογία, δηλ. δρόμος δύο σταδίων (διπλός).

Ἡ Ἀμβρακία ἀνέδειξε τρεῖς (2+1) νικητὲς τοῦ σταδίου δρόμου (σταδιονίκες):

1ος) Σώφρων ὁ Ἀμβρακίωτης (πού λεγόταν καὶ Εὐφράνωρ [Sext. Jul. Afric., Έκδ. I. Rutgers, 1862, Lugduni-Batavorum, σ. 49: «π. ἡ LXXXVII τοῦ 432 π.Χ.» — Διδό. Σικελ. 12, 37: «Ἡλείοι δ' ἤγαγον Ὀλυμπιάδα ἐβδόμην πρὸς ταῖς ὀγδοήκοντα καθ' ἣν ἐνίκη Σώφρων ὁ Ἀμβρακίωτης»]) στήν 87ῃ Ὀλυμπιάδα τὸ 432 π.Χ. ἀνακηρύχθηκε σταδιονίκης. Βλ. καὶ J. Scaligeri, «Ὀλυμπιάδων ἀναγραφὴ», ἔκδ. E. Scheibel (1852), Berolini, σ. 72, ὅπου νικητὴς σταδιοδρόμος ἀναφέρεται καὶ ὡς Ἐφράνωρ. — Εὐσεβίου Παμφίλου «Χρονικά». Στό: Eusebii Pamphili Caesariensis episcopi. Chronicon bipartitum. Opera: P.J. Auche, 1816, Paris, Pars I, Historico-chronographica, Venetiis, 1818, σ. 294 («Ἑλλήνων Ὀλυμπιάδες»: «Euphranor Ambraciniensis is». — Βλ. καὶ τὴν ἔκδ. A. Schoener (1875), «Eusebi Chronicorum...», Berolini (1875), «Euphranor Ambrakiens in stadio» («Σώφρων Ἀμβρακίωτης, στάδιον, Ἐν ᾧ ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος συνεκροτήθη»).

2ος) Ἀνδρόμαχος ὁ Ἀμβρακίωτης στήν 180ῃ Ὀλυμπιάδα τοῦ 60 π.Χ. ἐπίσης σταδιονίκης. Μερικοὶ συγγραφεῖς γράφουν, λαθεμένα, «Ἰμπρακίωτης» ἀντὶ «Ἀμβρακίωτης» (J. Scaglieri, ἔκδ. E. Scheibel, 1852, δ.π. σ. 174. — Cramer [1839] «Anecdota Graeca codd. manuscriptis bibliothecae regiae parisiensis», T.II. σ. 150 «ἐκ τῶν τοῦ Εὐσεβίου Χρονικῶν». Ἐκατοστή π' Ὀλυμπιάς. «Ἀνδρόμαχος ὁ Ἀμπρακίωτης» [«Ἀμβρακίωτης» διορθώνει ὁ J. Scaligeri]). — Εὐσεβίου, ἔκδ. A. Schoener (1875), δ.π., σ. 211.

3ος) Λέων ὁ Ἀμβρακίωτης στήν 96ῃ Ὀλυμπιάδα τοῦ 396 π.χ., ὁ ὁποῖος δέν ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ νικητῆ (E. Corsini, 1747, «Dissertationes quatuor Agonicisticae...», Florentiae, σ. 130). Ἐτοί χάθηκε ἡ νίκη (τὴν ἄρραξαν μέσα ἀπ' τὰ χέρια του) ἐνὼ χάθηκε, συνάμα καὶ ἡ μεγάλη εὐκαιρία νὰ δοῦσθεϊ μαζὶ του, γιὰ μιά ἀκόμη φορὰ, ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα του, ἡ Ἀμβρακία, ἀφοῦ ἄρρηκτη συνδεδεμένο μέ τὸ ὄνομα τοῦ νικητῆ ἦταν καὶ τὸ ὄνομα τῆς γενέτειρας (τοῦ τόπου του), πού κι αὐτὸ γίνονται πανελλήνια γνωστὰ καὶ διακονιζόταν. Ἡ δόξα πού ἔπαιρνε θά τὸν ἀκολουθοῦσε πάντα.

Γι' αὐτὸ καὶ ἐπιστρέφοντας στήν πατρίδα του ὁ Ὀλυμπιονίκης γινόταν δεκτὸς σὲ κλῖμα ἐνθουσιαστικῆς φρενίδας μᾶς μεγάλης δημόσιας, παλλαϊκῆς ὑποδοχῆς μέ κάθε λογῆς ἐορταστικὲς ἐκδηλώσεις καὶ ξεφαντώματα. Πολλὲς φορές, πέρα ἀπ' τὸ ἀγαλμα πού ἀνεγείροταν στήν Ὀλυμπία δίπλα σ' ἐκεῖνα τῶν θεῶν, ἕναν ἀνδριάντα του τὸν ἔστεινε τιμητικά κι' ἡ ἴδια ἡ γενέτειρα πόλη, τῆς ὁποίας –μετὰ τὸ πέρασ, κίόλας τοῦ ἀγωνίσματος τοῦ δρόμου– τὸ ὄνομα τῆς τὸ ἐκφωνοῦσε μέ δυνατὴ φωνὴ θραυεμένο, γι' αὐτὴν, Κήρυκα (μαζὶ μέ τὸ ὄνομα τοῦ σταδιονίκα, τοῦ πιὸ σπουδαίου νικητῆ ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους ἀφοῦ κι' αὐτὸς νίκησε στὸν πιὸ ἱερό ἀπ' τοὺς ἀγῶνες, κι' ἔδινε, ἔτσι, αὐτὸ τὸ ὄνομα [τὸ ὄνομά του] στήν Ὀλυμπιάδα) κι' ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα τὸ φώναζαν παντοῦ.

* Ἀς σημειωθεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ παρενθετικά (βλ. καὶ τὴν ἰα σημείωση τοῦ συγγραφέα τοῦ N.B. Crowther, Ἄρ. 20 στὸ ἀρχικό ξενόγλωσσο κείμενο) ὅτι ἀνάμεσα στοὺς Ὀλυμπιονίκες ἀπὸ τὴν Ἀμβρακία συγκαταλέγεται καὶ ὁ Τλασίμαχος, πού πήρε μέρος κατὰ τὴν 121ῃ Ὀλυμπιάδα τοῦ 29 π.Χ., σὲ δύο ἱππικά ἀγωνίσματα: τὴ συνωρίδα (ξυνωρίδα) πῶλων («Biga» Βλ. E. Corsini, 1747, δ.π. σ. 15. — E. Moretti, 1957, δ.π., σ. 134: «Τλασίμαχος ὁ Ἀμβρακίωτης: Biga (τελεία) [συνωρίδες πῶλων] καὶ τέθριππο πῶλων. P.OXY., 2082» πού ἦταν ζευγάρι πῶλων (νεαρῶν δηλ. ἀλόγων ἢ πουλαριῶν), τὸ ὁποῖο ἔσερνε ἓνα ἄρμα καὶ τέθριππο πῶλων τὸ ὁποῖο ἦταν δίτροχο ἐλαφρὸ ἄρμα, πού σύρονταν ἀπὸ δύο ζευγάρια πουλαριῶν (=4). Τὸ ἄρμα τὸ ὀδηγοῦσε ἡνίοχος κρατώντας στὰ χέρια του τὰ ἡνία ἀλλὰ κι' ἓνα ροδὶ–μαστίγιό. Ἡνίοχος ἐδῶ ἦταν ὁ Τλασίμαχος πού «πέτυχε κάτι μοναδικό» (M.A. Χρόνη, 2003, δ.π., σ. 39: «ὁμοῖο του δέν ἀναφέρθηκε ποτέ πάλι: πρῶτευσε σὲ δύο ἀγωνίσματα ἄρματοδρομίας στήν ἴδια Ὀλυμπιάδα [...] ὅπου συναγωνίζονταν τὰ καλῦτερα ἄλογα καὶ οἱ ἱκανότεροι ἡνίοχοι ἀπ' ὅλες τίς ἑλληνικὲς πόλεις τῆς Μεσογείου. Ἡ χαρὰ καὶ ἡ περηφάνεια πού χάρισαν στήν πόλη [πού ἀντιπροσώπευαν] ἦταν ἀνείπωτη»).

Τέτοια ίππικά αγωνίσματα ἦταν τὰ πιό ἐντυπωσιακά γιὰ τοὺς ἀρχαίους ῥέλληνες, οἱ ὁποῖοι ἀγαποῦσαν ἰδιαίτερα τὰ ἄλογα (Στήν Ἰλιάδα [ψ, 358] ἡ ὑπερβολικὴ ἀγάπη γιὰ τὸν ἵππο ἀποδίδεται μὲ τὸν ὄρο «ἵππομανία») καὶ πού στοὺς μύθους ἐπαιρναν ἀπόικες ὑπερφυσικὲς ἰδιότητες, ὅπως ὁ Πήγασος, τὸ φτερωτὸ ἄλογο (ὁ «πτηνὸς ἵππος») τοῦ ὁποῖου ἀφθονες παραστάσεις συναντᾶ κανεῖς σὲ πλῆθος νομισμάτων τῆς Ἀμβρακίας [Εἰκ. 5] καὶ πού σήμερα εἶναι τὸ ἐμβλημα τοῦ πολιτιστικοῦ Συλλόγου τῆς Ἀρτας «Σκουφᾶς» [Εἰκ. 6].

Εἰκ. 5

Εἰκ. 6

Γιὰ τὸν Τλασίμαχο, δὲς καὶ «The Oxyrhynchus Papyri», Part XVII, ῥεκδ.-Μτφρ. S. Hund, 1927, London, 2082, Phlegon Chroica (?), Fr. 4:

[νος] Θεσσαλου κελης Τλασι
[μ]αχου Αμβρακιωτου συνωρις[
[τ]ου τουτου πωλικον τεθριπτο[ν

ῥέλιος, David Gilman Romano (2004), «Οἱ καλύτερες ἐπιδόσεις σὲ ἵππικὸν ἀγῶνα τὴν ἴδια μέρα, στὸ: Hue Kue [ΥεΚύε], «Οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες στὴν ἀρχαιότητα, ἔκδ. Μ. Καῖλα / G. Thill / E. ῥελευθεροπούλου / Γ. Ξανθάκη, ῥθήνα, σ. 108: «Τλασίμαχος Ἀμβρακιώτης Πολλαπλὸς νικητὴς Ὀλυμπιακῶν Ἀγωνῶν». Βλ. καὶ σ. 126: «Ὀλυμπιονίκες μὲ πολλὲς νίκες τὸν ἴδιο χρόνον».

- 5) ῥεκτός ἀπὸ τὸν Πausanias (6, 3, 9: «Εὐδόλεμος ῥεῖος ἐνίκα σταδίου»), Βλ. καὶ «The Oxyrhynchus Papyri», Part. XII, ἔκδ. E. Lobel 1954, London. Nubers and Plater 2081, Olympic. victor of Ol. 96, σ. 101.

ῥέλιος: Sexti Iulii Africani: «Ὀλυμπιαδῶν ἀναγραφὴ», ἔκδ. I. Rutgers, Lugduvi-Batavorum, 1862: Εὐδόλεμος ΧCVI (ρστ) α C 396, στή σ. 57: «Εὐδόλεμος ῥεῖος στάδιον». Κι' ἀκόμη: «Eusebii chronicon», Liber prior. ῥεκδ. A. Schoener, Berolini, 1875, σ. 203 [«Ὀλυμπιάδες»], «ῥννεηκοστή ἔκτη. Εὐδόλεμος ῥεῖος (...) στάδιον [ῥγωνίζετο]...».

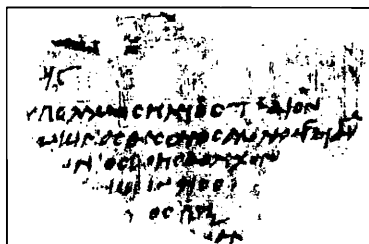
ῥαναφέρεται καὶ ὡς Εὐπόλις. Βλ. σχ. Διοδ. Σικελ. 14, 54. — J. Scaligeri, «Ὀλυμπιαδῶν ἀναγραφὴ», ἔκδ. E. Schebel (1852), Berolini, 89: «Eupolemus sive Eupolis». — H. Foerster (1891) «Die Sieger in der Olympisches spelen bis zu Ende des 4 Jahre». Στό: «Gymnasium zu Zwickau», σ. 22.

- 6) Πιστεύω πὺς ἡ προσφυγὴ τοῦ Ἀμβρακιώτη σταδιοδρόμου ἦταν ἀπόλυτα δικαιολογημένη καὶ γιὰ δύο ἀκόμη, καθαρὰ ἀντικειμενικοὺς – καὶ ὡς τέτοιοι τὸνίζονται ἰδιαίτερα – λόγους, πού συντέλεσαν στὴν ἀδικὴ κρίση σὲ βάρος του:

1) ῥἀ ἀπόψη δέν πάρηκε ὁμόφωνα ἀλλὰ κατὰ πλειοψηφία (2:1).

2) Οἱ κριτὲς ἦταν ῥεῖοι, συμπατριῶτες δηλαδὴ τοῦ δραβευμένου Ὀλυμπιονίκη. Αὐτὸ ἔχει καὶ ξεχωριστὴ σημασία ἂν λάβουμε ὑπόψη μας καὶ τὰ τρία (ἔστω αὐτὰ) γεγονότα, πού ὁ ἐκλεκτός συγγραφέας μας, ὁ N. Crowther, ἀναφέρει στὸ κείμενό του (μὲ τὴν προσθήκη, ἴσως ἐδῶ ἐνὸς ἀκόμη) τὰ ὁποῖα θὰ μπορούσαν, κι' αὐτὰ νὰ συνηγορήσουν στὴ διαπίστωση μᾶς ἀδικῆς κρίσης (εἰδικὴ νοτροπία-ψυχολογία ἀμετάβλητη κατ' οὐσία).

α) ῥΟ ῥΑγίς, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (Λυκ., 20,3) ὅταν ἄκουσε κάποιους νὰ ἐπαινοῦν τοὺς ῥεῖους ὅτι διευθύνουν καλὰ καὶ δίκαια τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες, εἶπε: «Καὶ τί σπουδαῖο κάνουν οἱ ῥεῖοι, ἂν μέσα σὲ πέντε χρόνια μᾶ μέρα μόνο ἐφαρμόζαν τὴ δικαιοσύνη»;

2381

«Εὐδόλεμος ῥεῖος στάδιον»

β) 'Ο ἴδιος ὁ Πλούταρχος στό «*Περί δυσωπίας*», 17 [*Ῥηϊκά*], σ. 535] μιλάει, ἐπίσης, γιά τούς «*παρὰ-βραβεύοντας ἐν τοῖς ἀγῶσι*», δηλ. αὐτούς πού δίνουν ἄδικο τά βραβεῖα στούς ἀγῶνες.

γ) 'Ο Ἡρόδοτος (*II (Εὐτέρπη)*, 160) ἀφηγεῖται ὅτι στίς ἀρχές τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνα ἦρθε στήν Αἴγυπτο δταν Φαραῶ ἦταν ἐκεῖ ὁ Ψάμμις, ἀπεσταλμένοι τῶν Ἡλείων καί μέ ἔπαρση τούς εἶπαν ὅτι ὁ κανονισμός τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων τούς ἦταν ὁ δικαιότερος καί ὁ καλύτερος ἀπ' ὅλους. Ζήτησαν, ὥστόσο, ἀπό τούς Αἰγυπτίους, τούς ὁποίους θεωροῦσαν σοφώτατους, νά πληροφορηθοῦν ἂν ἐκεῖνοι εἶχαν βρεῖ κάποιον ἀκόμη πιο δίκαιο. Κι' ἀφοῦ τούς ἀνέφεραν ὅτι σ' αὐτούς τούς ἀγῶνες μποροῦσαν ὅλοι οἱ Ἕλληνες καί μαζί καί οἱ συμπολίτες τούς Ἡλείοι, νά παίρνουν μέρος, οἱ Αἰγύπτιοι τούς ἀπάντησαν ὅτι οἱ Ἡλείοι, ἐφαρμόζοντας ἕνα τέτοιο κανονισμό δέν λογάριάζαν καθόλου τή δικαιοσύνη ἀφοῦ ἦταν ἀδύνατο νά μήν χαριστοῦν σ' ἕναν δικό τους (συμπατριώτη τους) ἀθλητή ἀδικώντας τόν ξένον («*ἀδικαίοντες τόν ξεῖνον*»). Γιά τό λόγο αὐτόν, ἔπρεπε στούς ἀγῶνες νά παίρνουν μέρος μόνο οἱ ξένοι ἀγωνιστές καί κανένας Ἡλείος («*Ἡλείων μηδεῖς εἶναι ἀγωνιζέσθαι*»).

'Εδῶ θά μπορούσαμε ἴσως νά προσθέσουμε ὡς μία τέταρτη ἀναφορά, αὐτή τοῦ Διοδώρου στό Σικελιώ- του (Α, 197), ἐάν –φυσικά– δέν πρόκειται γιά τόν ἴδιο, τό παραπλήρως ἀναφερόμενο, γεγονός, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ Αἰγύπτιος βασιλιάς Ἀμασις, «*δ συνेतὸς καθ' ὑπερβολὴν δίκαιος ἀνὴρ*» εἶπε στούς πρεσβευτές τῶν Ἡλείων πού τόν ἐπισκέφτηκαν καί τόν ρώτησαν πῶς θά ὀργανωθοῦν οἱ Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες στήν πατρίδα τους μέ τόν πιο δίκαιο τρόπο, αὐτός τούς ἀπάντησε ὅτι κάποιον τέτοιο θά ἐπιτευχθεῖ ἂν λάβουν πρόνοια νά μήν μετέχει σ' αὐτούς κανένας Ἡλείος («*ἐάν μηδεῖς Ἡλείος ἀγωνίζηται*»).

'Αλλά καί περὰ ἀπ' ὅλα αὐτά καί ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος στά σχόλιά του στό λ. τῆς Ἡλιάδος (στ. 697) ἀναφέρεται στό κομμικό ποιητὴ Ἑφίππιο, πού εἶπε ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς τότε Ἡλιάδος εἶναι καί πό- τε καί ψευδονται, παρόλο πού μάς εἶναι γνωστό –ὅπως ὁ ἴδιος γράφει– ὅτι ὁ Πίνδαρος («*Ὀλυμπιον.*», 8,1) «*ἐκάλῃ τὴν Ὀλυμπίαν μητέρα τῆς ἀληθείας, ἐπειδὴ μετὰ πάσης ἀληθείας ἔκρινον τοὺς ἀγωνιζομένους*» (Εὐσταθ., σχόλ. στό λ. 697). Βλ. καί τή διαφωνία τοῦ Κυρ. Σιμπούλου [παρόλο πού ὁ ἴδιος φθάνει νά γίνεται πολὺ αὐστηρὸς στήν περίπτωση τοῦ Πινδάρου] στό διδλίο του «Μύθος ἀπάτη καί βαρβαρότητα οἱ Ὀλυμπιάδες» 1998, Ἀθήνα, σ.σ. 17,89-90: «... πολλοὶ ἐξηνημένοι διανο- ούμενοι τὸν ἀρχαιοελληνικὸ κόσμον [...] ὅπως ὁ Πίνδαρος ἔγραψε κι' αὐτοὺς πάμπολλους ὕμνους μέ πλοῦσα ἀνταλλάγματα γιά τούς Ὀλυμπιονίκες, μέ παρασχόμενες οἰκονομικὰς ἀνταλλαγὰς». Οἱ ὕμνοι τοῦ Πινδάρου γιά τούς νικητὲς τῶν Ὀλυμπιακῶν καί ἄλλων τοπικῶν ἀγῶνων ἀποτελοῦν ὅλοι προϊόντα ἐξαγορᾶς. Ὁ ἴδιος περιβάλλει μέ αἴγλη τούς ἐξηνημένους στίχους του. Ἐγραψε δοξολο- γήματα ὕστερα ἀπὸ γενναῖες χρηματικὲς παροχές.

Οἱ Ε. Νικολαΐδου καί Χρ. Κάτακας, στό διδλίο τους «Οἱ Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες στήν Ἀρχαία Ἑλλά- δα. Οἱ ἀδύνατες πλευρές», Ἀθήνα 2003, σ. 129 γράφουν ὅτι «οἱ Ὀλυμπιονίκες πληρώναν καί ποιη- τές γιά νά γράψουν ὕμνους καί νά ἐκδρασκούν ἐπὶ τῆ φήμης τους (...). Ποιητὲς ὕμνολογοὺν τούς νι- κητὲς ἐναντί πολλῶν μεγάλων ἁμοιβῶν...» «*φωνές ὑπάργυρες*» [ἐξαγοραζόμενες μέ ἀργύριο, πωλη- μένες] χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸν καθ. κλασσ. Φιλολ. Μ. Κοπιδάκη οἱ τέτοιοι ποιητὲς στό ἄρθρο του «Φωνές ὑπάργυρες». Ἀθλητισμός, ποίηση καί χρῆμα δημοσιευμένο στίς «Νέες Ἐποχές» τῆς ἐφημ. «Τό Βῆμα» στίς 3-7-1994, Τ.Β/4, σ. 26.

Παλαιότερα, ἕνας γνωστός στήν ἐποχὴ τοῦ ἀρχαιολόγος ὁ Β. Λεονάρδου, ἔγραφε στό διδλίο του «Ἡ Ὀλυμπία», Ἀθήνησι, σ. 22: «ἐκρίναν δε [οἱ Ἑλλανοδίκες] καθ' ὅλου δικαίως καίτοι ὁ Πάμμεγας τῶν Ἡλείων νικητὴν παρέχει ὑπόνοιαν χαρίτων». Ἀκόμη, ὁ Στ. Σπεράντζας στό λήμμα «Ἑλλα- νοδίκα» τῆς Μ.Ε.Ε. τονίζει τή δυνατότητα ἀδικιών στή βράβευση ἐπὶ καθὼς παρατηρεῖ πῶς ὑπῆρχαν περιπτώσεις κατὰ τίς ὁποῖες ἂν «ἀγωνιστὴς ἐφρόνει ὅτι ἡδίκηθη, ἡδύνατο ν' ἀποταθεῖ εἰς τὴν βουλὴν τῶν Ἡλείων καί νά ζητήσει τὸ δίκαιόν του». (Ἀναγνωρίζοταν δηλαδὴ ἡ περίπτωση ἀδι- κιών ἂν καί ἦταν τελείως ἀδύνατη ἡ ἀνάκληση τῆς ὁποιας ἀπόφασης).

7) Ἐφεσις] «*ὅταν τις ἀπὸ διαιτητῶν ἢ ἀρχόντων ἐπὶ δικαστὴν ἐφῇ*» (Πολυδεῦκ. «Ὁνομαστ.», 8, 62).

8) Πασσαν. 6, 3, 7.

9) Β. Λεονάρδου (1902), δ.π.σ. 22: «ἐκρίναν καθ' ὅλου δικαίως οἱ Ἑλλανοδίκα καίτοι...».

Α.Δ. Κεραμοπούλου (1906), «Οἱ γυμνικοὶ ἀγῶνες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων», ἐν Ἀθήναις, σ.σ. 136-137: «Ἐκαυχῶντο δὲ οἱ Ἡλείοι ὅτι ἀπένεμαν τὴν νίκην καί τὸν κόντινον μετὰ δικαιοσύνης».

Ε. Παυλίνη (1927) «Ἱστορία τῆς Γυμναστικῆς», Ἐν Ἀθήναις σ. 172: «Οἱ Ἑλλανοδίκα καί ἡ Βουλὴ τῶν Ἡλείων φαίνεται νά ἐφρόντιζαν νά ἀποφαίνονται δικαίως. Ἐκαυχῶντο δὲ διὰ τοῦτο. Εἰς τὸν βασίλεα τῆς Αἰγύπτου ἐκαυχήθησαν πρὸς αὐτόν ὅτι κρίνουν δικαιοτάτα.

Στ. Σπεράντζα (1929), δ.π., σ. 27: «ἄλλωστε πάντες οἱ Ἕλληνες ἔτρεφον ἀπόλυτον πεποίθησιν εἰς τὴν δικαιοσύνην τῶν Ἡλείων Ἑλλανοδικῶν καί τῆς Βουλῆς (Ἡρόδοτος, 5, 22). Ἐν τούτοις...».

N. Ἀλεξοπούλου (1930), «Οἱ ἀγῶνες διὰ μέσου τῶν αἰῶνων καὶ μάλιστα οἱ Ὀλυμπιακοὶ μέχρι τῆς καταλύσεως αὐτῶν», Ἐν Καλάμαις, σ. 80: «Ἡ ἀπόφαση (τους) ἦταν ἀνεπηρέαστη».

Δ. Λαζαρίδης (1971), «Ὁ ἀθλητισμός στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα». Στὸ «Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους», Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Τ.ΙΙ, σ.: 479: «Γενικὴ ὅμως ἦταν ἡ ἀναγνώριση ὅτι οἱ Ἑλλανοδίκες ἦταν κριταὶ ἀμερόληπτοι, ἀδέκαστοι καὶ ἀνεπηρέαστοι». Οἱ ἴδιοι ἐξάλλου, «ὀρκίζονταν ὅτι θὰ εἶναι ἀμερόληπτοι».

Α.Σ. Σάντα (1966), «Ὁλυμπία καὶ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες...» Ἀθῆναι, σ. 47: «σπουδαῖοι ἄνδρες (...) παρατηρητικοὶ καὶ δίκαιοι (...) διὰ τὸ ἀποδίδουν τὸ δίκαιον εἰς ἀγῶνας τοιαύτης ὁλήξης».

Ε.Χ. Ἀνδρεοπούλου (1975), «Σημειώσεις Ἱστορίας τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς τῶν κλασσικῶν καὶ τῶν μετακλασσικῶν χρόνων», Ἀθῆναι, σ. 21: Οἱ Ἑλλανοδίκαὶ καὶ ἡ Βουλὴ τῶν Ἡλείων φαίνεται ὅτι ἐφρόντιζαν νὰ ἀποφαίνωνται δίκαιως, ἐκασχῶντο διὰ τοῦτο ἀλλὰ καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες εἶχον ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν κρίσιν τῶν Ἡλείων. Ἡ κρίσις τῶν εἶχε εὐρύτητα καὶ ἐλευθερία σκέψεως».

Α.Δ. Μπούτσια (1975), «Ἡ ἀρχαία Ἡλῖς», Ἀθῆναι, σ.σ. 205-207: «Κατὰ τρόπο ἀρμονικὸ καὶ ἀμερόληπτο ἀσκούσαν ἐποπτεία (...) περιπτώσεις πού νὰ κηλιδώνουν τὸν θεσμό τῶν Ἑλλανοδικῶν δὲν ἔχουμε [ἐξαιρέση ἢ πληροφορία τοῦ Πausanίου γιὰ τοὺς δύο τιμωρημένους Ἑλλανοδίκες στὴν περίπτωση τοῦ Λέοντος τοῦ Ἀμβρακιώτου] (...) Ὁ νεοέλληνας ποιητὴς Ι. Πολέμης μὲ τοὺς παρακάτω στίχους τοῦ μᾶς δίνει (...) τὴν ἀμερόληπτη κρίση τους:

*«τὰ χεῖλη των ἀγέλαστα, θαυιά τὰ πρόσωπα των
μέσα στὰ δάθη τοῦ μυαλοῦ κρύβουν τὴ δίκαια κρίση*

καὶ θέλουν νὰ 'ναι καθαρὴ ἡ ἐλεύθερη ψυχὴ των».

Τὸ πνεῦμα τῆς ἀμεροληψίας καὶ τῆς δικαιοσύνης πού κατεῖχε τοὺς «παγκόσμιους» αὐτοὺς ἀγῶνες ἦταν κάτι τὸ ἀπίστευτο (...). Ἡ συμβουλὴ τῶν Αἰγυπτίων «σοφῶν» θεωρήθηκε ἀνεδαφικὴ καὶ ἀχρηστὴ, ἀφοῦ οἱ κριτὲς τῶν ἀγῶνων ἦταν τόσο δίκαιοι καὶ ἀντικειμενικοί...».

Μ.Α. Τιδερίου (1984), «Ἀθλητικά ἀνομήματα στὴ ἀρχαιότητα». Στὴν ἔφημ. «Τὸ Βῆμα», 31-7-1984, Τ.Β. «Ν. Ἐποχές», σ. Β/3, 85: «Οἱ Ἡλείοι Ἑλλανοδίκες μὴ ὑπάρχοντος καὶ τοῦ... φωτο-φίνις, ἔδωσαν τὴ νίκη στὸν συμπατριώτη τοῦ Εὐπόλεμου, ἀδικώντας κατὰφωρα τὸν Ἀμβρακιώτη Λέοντα».

Ι. Μουρατίδης (1990), «Ἱστορία τῆς Φυσικῆς Ἀγωγῆς. Μὲ στοιχεῖα Φιλοσοφίας», Θεσσαλονίκη σ.σ. 160-162: «Ἡ ἀμεροληψία τους ἦταν κάτι πού ἀναγνώριζαν ὅλες οἱ Ἑλληνικὲς πόλεις, οἱ ὁποῖες τοὺς περιέβαλαν μὲ ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνη (...). Ἡ μακροχρόνια ἱστορία τοῦ θεσμοῦ δείχνει ὅτι, ἐκτός ἀπὸ μὴ ἀμφίβολη περίπτωσις οἱ Ἑλλανοδίκες δὲν εὐνόησαν ποτέ τοὺς Ἡλείους ἀθλητὲς. Ἡ μοναδικὴ περίπτωσις κατὰ τὴν ὁποία ἴσως εὐνόηθηκε Ἡλείος ἀθλητὴς ἦταν τοῦ Εὐπολέμου...».

Ν. Γιαλούρη (1996), «Ἡ ἀρχαία Ὀλυμπία. Τὸ λίκνο τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων», Ἀθῆναι, σ. 80: «Ἡ ἀδέκαστη κρίση [τῶν Ἑλλανοδικῶν].

Π. Βαλαδάνη (1996), ὅ.π., σ. 55: «οἱ Ἡλείοι Ἑλλανοδίκες (...) ὄντας ἀμερόληπτοι, δίκαιοι καὶ ἀνεπηρέαστοι ἀναδειχθῆκαν σὲ πολὺ καλούς καὶ ἄξιους διοργανωτὲς, κατορθώνοντας νὰ διατηρήσουν σὲ ὑψηλὸ ἐπίπεδο καὶ τὸ κύρος καὶ τὴ φήμη τῶν ἀγῶνων σ' ὅλη τὴ διάρκειά διεξαγωγῆς τους (...). Τὰ φαινόμενα κακῆς ἔκβασις ἑνὸς ἀγῶνα ἦταν τελικὰ ἐλάχιστα».

Κυρ. Σμποπούλου (1998) ὅ.π., σ. 90: «... καὶ ἄλλοι πού κέρδιζαν τὰ πρωτεῖα στοὺς ἀγῶνες (...) δωροδοκώντας στοὺς ἀγῶνες τοὺς Ἑλλανοδίκες», καὶ σ. 92: «Ἄνὸ Ἑλλανοδικὸς ἀνακηρύξαν, ὅστερα ἀπὸ μυστικὲς συναλλαγές, Ὀλυμπιονίκῃ τὸν Εὐπόλεμον (...). Κατὰ τὸν Πλούταρχο, οἱ Ἑλλανοδίκες χάριζαν στεφάνους νίκης, ὅστερα ἀπὸ δωροδοκίες καὶ ἄλλες ἀνήθικες συναλλαγές, σὲ πρόσωπα ἄσχετα μὲ τὴς ἀναμετρήσεις». Βλ. καὶ τίς σελ. 15-17: «... ἡ διαφθορὰ εἶχε διαποτίσει κριτὲς καὶ ἀρχοντες τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων, πού ἀποτελοῦσαν πάντοτε πηγὴ καὶ εὐκαιρία πλουτισμοῦ (...). Ἀναδεικνύονταν Ὀλυμπιονίκες μὲ παρασηκηνιακὲς οἰκονομικὲς συναλλαγές».

Προσθέτουμε ἐδῶ παρενθετικά αὐτὸ πού γράφτηκε πρόσφατα (Θ. Διαμαντοπούλου, «Ἡ Καθημερινή», 1-8-2004, σ. 28: «Ντόπιγκ ἀθλητῶν στὴν ἀρχαία Ὀλυμπία»: «Ὁ Κικέρων [στὴν ἐποχὴ του] λοιδοροῦσε τίς γιορτὲς τῆς Ὀλυμπίας, λέγοντας πῶ ἀποτελοῦσαν τὸ μεγαλύτερο ἐμπορικὸ κέντρο τοῦ κόσμου, τὸ maximum mercatus».

Μ.Α. Χρόνη (2000), ὅ.π. σ. 62: «Οἱ Ἡλείοι γινώριζαν ὅτι τὸ κύρος τῶν Ὀλυμπίων μποροῦσε νὰ διατηρηθεῖ μόνο ἀπ' τὴ γενικὴ παραδοχὴ γιὰ τὴν ἀμεροληψία τῶν Ἑλλανοδικῶν καὶ πρόσεχαν γιὰ τὴν αὐστηρὴ ἐφαρμογὴ τῶν κανονισμῶν. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ ὅλος τῶν Ἑλλανοδικῶν ἦταν καθοριστικός καὶ γενικά πολὺ ἐπιτυχημένος. Σὲ μὲν σπάνια περίπτωσις ὑπῆρξε ἀμφισβήτηση στὴν κρίση τους (...). Στὴ μακραίωνη ἱστορία τοῦ θεσμοῦ μὴ μόνον περίπτωση κρίσεως ἀποτελεσμάτων [αὐτὴ τοῦ Ἡλίου Εὐπολέμου, ἀνταγωνιστὴ τοῦ Ἀμβρακιώτη Λέοντος] ἄφησε ὑπόνοιες μεροληψίας».

M.X. Φλώρου (2000), «Παρανομίες και ποινές στους Ὀλυμπιακούς Ἀγῶνες τῶν ἀρχαίων». Στό π. «Ἱστορικά θέματα» τχ. 5, σ. 12: «οἱ Ἑλλανοδίκες ἦταν τηρητές τῆς τάξης καί τῆς δικαιοσύνης (...). Τό περιστάσιον [μέ τόν Λέοντα τόν Ἀμβρακιώτη] θέτει τό ἐρώτημα κατά πόσον ἦταν δίκαιοι τουλάχιστον ὅταν συμμετεῖχαν Ἡλείοι ἀθλητές (...). Οἱ δύο Ἑλλανοδίκες εἶχαν ἔλθει σέ συνεννόηση (Πausan., 5, 1, 3) μέ σκοπό νά δώσουν τή νίκη στόν ντόπιο [Ἡλείο] ἀθλητή».

Σ.Α. Σούλη (2002) «Οἱ ἀρχαῖοι Ὀλυμπιακοί ἀγῶνες», Ἀθήνα, σ. 51: «Οἱ Ἕλληνες, ὅπως μᾶς πληροφοροῦν ὁ Ἡρόδοτος εἶχαν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη καί σεβασμό στους Ἡλείους Ἑλλανοδίκες καί στή Βουλή».

Κλ. Παλαιολόγου (2003 [Ἐπανέκδ.]), «Ἡ ὁργάνωση τῶν [Ὀλυμπιακῶν] ἀγῶνων». Στό ὑπό τήν γενική ἐπιμέλεια τοῦ Ν. Γιαλούρη συλλογικό ἔργο «Οἱ Ὀλυμπιακοί ἀγῶνες στήν Ἑλλάδα» τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, σ. 118: «... λανθασμένη κρίση [τῶν Ἑλλανοδικῶν στή περίπτωση Εὐπολέμου-Λέοντος].

Ε. Νικολαΐδου-Χρ. Κάτσινα (2003), «Οἱ Ὀλυμπιακοί Ἀγῶνες στήν ἀρχαιότητα. Οἱ ἀθέατες πλευρές», Ἀθήνα, σ. 66: Ἀθλα καί ἀθλιότητες (...) ἐξαπατήσεις Ἑλλανοδικῶν...». Βλ. καί σ. 97: «... ἡ δωροδοκία καί ὁ χρηματισμός δέν ἀφοροῦσε μόνο κάποιους ἀθλητές ἀλλά καί ὀρισμένους προπονητές καί Ἑλλανοδίκες». Ἐπίσης, σ. 140: «Ἐξαπάτηση Ἑλλανοδικῶν (...) ἔδωσαν τή νίκη στόν συμπατριώτη τους Εὐπόλεμο (τόν Ἡλείο) ἀδικώντας κατάφωρα τόν Ἀμβρακιώτη Λέοντα».

Κ. Γοργάκη (2003), «Οἱ ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων γιά τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες», Ἀθήνα, σ. 314: «Μία ἄλλη ἀδικία γιά τήν ὁποία κατηγοροῦνται οἱ Ἡλείοι εἶναι αὕτη πού διέπραξαν οἱ Ἑλλανοδίκες [σέ βάρος τοῦ Λέοντος τοῦ Ἀμβρακιώτου].

Ντ. Ν. Μητροπούλου (2004), «Οἱ Ὀλυμπιακοί Ἀγῶνες. Ἀπό τόν Ἰφίτο τό 776 π.χ. μέχρι τό Σίδνεϋ 2000 μ.Χ.», Πάτρα, σ. 114: «Ἡ Βουλὴ τῶν Ἡλείων μετὰ ἀπὸ ἐξονυχιστικῆς ἐρευνας διαπίστωσε ὅτι ὁ Λέων ἀδικήθηκε».

Μ. Σιδέρη (2004), ὁ.π., σ. 46: «ὅλοι εἶχαν ἐμπιστοσύνη στήν κρίση καί τήν ἀμεροληψία τους [τῶν Ἑλλανοδικῶν].

Α.Β. Τσουλουμτζόγλου – Δαναΐς (2004), Ἀθήνα, σ. 97: «λανθασμένη κρίση τῶν δύο Ἑλλανοδικῶν στήν περίπτωση τοῦ Λέοντος τοῦ Ἀμβρακιώτου».

Μ. Μαυροματάκη (2004), «Ὀλυμπία καί Ὀλυμπιακοί ἀγῶνες», Ἀθήνα, σ. 53: «ὅπως ἀναφέρουν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς οἱ Ἑλλανοδίκες ἔκριναν δίκαια καί ἀμερόληπτα καί ἡ κρίση τους δέν ἐπιδεχόταν καμμία ἀμφισβήτηση».

Ἀωνιώσης (2004) «Ὀλυμπία 776 π.Χ. – Ἀθήνα 2004. Μία διαδρομὴ στό χρόνο καί στήν ἱστορία», Ἐκδ. Γεν. Γραμματ. Ὀλυμπ. ἀγῶνων Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, Ἀθήνα: «Οἱ θεατές καί οἱ ἀθλητές εἶναι σίγουροι ὅτι [οἱ Ἑλλανοδίκες] θά κρίνουν δίκαια».

Τ. Ζησίμου (Χ.Χ. [2004;]), «Οἱ Ὀλυμπιακοί ἀγῶνες στήν ἀρχαιότητα», Ἀθήνα, σ. 27: «Τό κύρος τῶν Ἑλλανοδικῶν ἦταν μεγάλο καί ἡ ἐμπιστοσύνη τῆς ὁποίας ἔχαιραν ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἕλληνες ἀπεριόριστη». Τό ἐπείσοδιον μέ τόν Λέοντα εἶναι καί «ἡ μοναδική περίπτωση στήν ὑπερχλιετὴ ἱστορία τῶν ἀγῶνων πού θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ μεροληψία ὑπὲρ ἑνὸς συμπατριώτη τῶν Ἑλλανοδικῶν (...) Λανθασμένη ἀπόφαση (...) ὁ Λέων θεωρώντας ὅτι ἀδικήθηκε, κατέφυγε στή Βουλὴ τῶν Ἡλείων ἣ ὁποία τελικά καί ἀποφάσισε ὑπὲρ του».

Θ.Β. Γιαννάκη (ΧΧ), «Ἱερο-Πανελλήνιοι Ἀγῶνες», Ἀθήνα, σ.σ. 148-149: «Ἦσαν [οἱ Ἑλλανοδίκες] δίκαιοι καί ἀμερόληπτοι στίς ἀποφάσεις τους (...). Τὰ Ὀλύμπια ἦταν τέλεια σ' ὁργάνωση καί ἀπονομή δικαιοσύνης, ἐκτός ἀπὸ λίγες ἐξαίρεσεις παρατυπίας...».

Η. Κουλακιώτη (2004) «Ἑλλανοδίκες καί θεατές». Στό συλλογικό ἔργο «Ὀλυμπιακά καί Ἱστορικά. Ἡ ἱστορία τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων ἀπὸ τό 776 π.Χ. στό 1896 καί στό 2004», ἔκδ. ἔφημ. «Ἐλευθεροτυπία», Δ/ντῆς ἔκδ. Β. Παναγιόπουλος, Τ.Α., σ. 441: «ἦταν παρομιώδης ἡ δικαιοσύνη τους [τῶν Ἑλλανοδικῶν].

J.H. Krause (1838), «Olympia, oder Darstellung der grossen olympischen Spiele und der damit verbundenen Festlichkeit», Wien, T.I., σ. 285: «ὁ Λέων κατηγορήσε τοὺς δύο Ἑλλανοδίκες γιά δεκασμό, δηλ. γιά μὴ δίκαιη κρίση (Ἡ εἰς τό κείμενο χρησιμοποιούμενη λέξη σημαίνει καί δωροδοκία).

H. Foerster (1891), «Die Spiegel in der Olympischen Spielen bis zu Ende des 4 Jahr v. Chr.». Gymnasium zu Zwickau, σ. 22: «... ὁ ἕνας ἀπ' τοὺς τρεῖς κριτές ἀναγνώρισε τή νίκη τοῦ Λέοντος καί κατηγορήσε τοὺς δύο ἄλλους γιά, μέσω ἀνεπίτρεπτης δωροδοκίας (Bestechung = δωροδοκία, διὰ δώρων δωροδοκία-δεκασμό) ἐπηρεασμό τοῦ Συμβουλίου τοῦ ὁποῦοι τους θεώρησε ἐνόχους».

J.G. Fraser (1898), «Pausanias Descriptions of Greece», London, T.4, σ.9 «(Commentary on book VI [Elis]

V, 3,7): «Οι κριτές ὄντας Ἡλείοι, ἦταν ἴσως προκατελημμένοι ὑπὲρ τοῦ Εὐπολέμου τοῦ Ἡλείου καὶ κατὰ τοῦ Λέοντος τοῦ Ἀμβρακιώτου. Ἡ ἀμεροληψία τῶν διαιτητῶν» στὰ Ὀλύμπια δὲν ἦταν ὑπεράνω ὑποψίας...».

F. Mezoe (1930), «Geschichte der Olympischer Spiele», München, σ. 70: «Ὁ Λέων δ' Ἀμβρακιώτης διαμαρτυρήθηκε καὶ κατηγορήσε τούς δύο [ἀπ' τοὺς τρεῖς] κριτές γιὰ ἀτιμία [Unehrlichkeit] χωρὶς, ὅμως, ἐπιτυχία, ἀφοῦ σύμφωνα μέ τίς διατάξεις δέν θά μπορούσε νά ἐλπίζει σέ κάτι τέτοιο. Ἡ ἀπόφαση ἦταν [πάντοτε] ἀνέκλητη καὶ τὴν καλύτερη περίπτωσι ὁ κριτὴς ποῦ θά ἔκρινε ἄδικο [ungerecht] θά μπορούσε νά τιμωρηθεῖ».

E.N. Gardiner (1930), «Greek Athletic, Sports and Festivals», London, σ. 115: «Στὴν 96ῃ Ὀλυμπιάδᾳ [τὸ 396 π.Χ.] σημειώθηκε ἓνα σκάνδαλο στὸν ἀγῶνα δρόμου».

L. Moretti (1957), ὁ.π., σ. 113: «... ὁ Λέων δ' Ἀμβρακιώτης πίστευε ὅτι εἶχε πληγεῖ [ζημιώθηκε-καταστράφηκε] καὶ θεώρησε ὑπεύθυνος [ἐνοχοποίησε] γιὰ νοθεία [ἀλλοίωση ἀποτελέσματος-διαφθορά] («*corruzione*») τοὺς δύο ἀπὸ τοὺς τρεῖς Ἑλλανοδίκες.

J. Juethner (1962), «De Athletische Leibesuehungen der Griechen», Wien, σ. 92: «τὴ νίκη τοῦ Ἡλείου Εὐπολέμου μόνον δύο ἀπὸ τοὺς τρεῖς Ἑλλανοδίκες ἀναγνώρισαν, ἐνῶ ὁ τρίτος τὴν ἔδωσε στὸν Λέοντα ἀπ' τὴν Ἀμβρακία. Αὐτὸς προσέφυγε στὸ Ὀλυμπιακὸ Συμβούλιο γιὰ μὴ ἀδέκαστη κρίσι [«Δεκασμόν»].

L. & G. Poole (1963), «The History of the Ancient Olympic Games», London, σ. 112: «Δύο δωροδοκημένοι κριτές ἐπέμεναν νά δώσουν τὸ στεφάνι τῆς νίκης τοῦ ἀγῶνα δρόμου στὸν Εὐπόλεμο. Ἕνας τρίτος κριτὴς, τίμιος καὶ ἀδιάφθορος ἔμεινε ἐπίμονα πιστὸς στὴν ἀπροκατάληπτη ἀπόφασί του καὶ ἔδωσε τὴ νίκη [τὴν τιμὴ, τὴν δόξα τῆς νίκης, τὴν ἠθικὴ νίκη] στὸν Λέοντα τὸν Ἀμβρακιώτη. Ὁ Λέων κατηγορήσε δημόσια τοὺς δύο Ἑλλανοδίκες γιὰ δωροδοκία. Αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα παραδείγματα δωροδοκίας [Ἑλλανοδικῶν] στὴν Ὀλυμπία».

L. Drees (1967), «Olympia. Goether, Künstler und Athleten», Berlin/Köln/Mainz, σ. 63: «Ὁ Λέων ἰσχυρίσθηκε ὅτι ὁ Εὐπόλεμος εἶχε δωροδοκήσει [ἐξαγόρασε-λάδωσε] τοὺς δύο κριτές ποῦ ψήφισαν ὑπὲρ αὐτοῦ».

J. Swaddell (XX [2004:]), «Οἱ ἀρχαῖοι Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες», Μτφρ. Ν. Οἰκονομίδη, Ἀθήνα, σσ. 59 καὶ 117-118: «Διὰ μέσου τῶν ἐποχῶν οἱ Ἑλλανοδίκες φημίζονταν γιὰ τὴν ἀμεροληψία τους. Ὡστόσο...». [Ἀναφέρεται ἐδῶ ἡ περίπτωσι –προφανῶς– τοῦ Λέοντος τοῦ Ἀμβρακιώτου «ὅπου οἱ ἴδιοι οἱ κριτὲς ἐξετέθησαν»].

Πέρα ἀπ' ὅσα ἀναφέθηκαν προηγουμένως ἀπὸ σύγχρονους, κυρίως, συγγραφεῖς σχετικὰ μέ τὸ θέμα τῆς φήμης τῶν Ἑλλανοδικῶν ὡς ἀδέκαστων (ἀμερόληπτων-ἀνεπηρέαστων) κριτῶν ὁ Πλούταρχος στὸν «*Βίῳ τοῦ Λυκούργου*» (Λυκ. 20) γράφει: «μερικοὶ ἐπαινοῦν τοὺς Ἡλείους [Ἑλλανοδίκες] ὅτι διευθύνουν καλὰ καὶ δίκαια τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες» («... *ἐπαινοῦντων τινῶν τοὺς Ἡλείους ὡς καλῶς τὰ Ὀλύμπια καὶ δίκαιως ἄγοντας*»).

Σ' ἓνα, ὥστόσο, ἐντελῶς πρόσφατα (τίς μέρες τῆς τέλεσις τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων στὴν Ἀθήνα τοῦ 2004») ἐκδομένο καὶ στὸν τόπο μας διδύλο τοῦ Α. Bernard (2004) μέ τὸν τίτλο «Ὁ δρόμος πρὸς τὴν Ὀλυμπία. Τὸ πνεῦμα τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων», σέ μετάφρασι τοῦ Α. Παππᾶ Ἀθήνα, καὶ στὴ σελ. 245 διαβάζουμε: «Θά ἦταν ἀφέλεια νά πιστεῦει κανεὶς ὅτι οἱ συμπατριῶτες τοῦ πολυμήχανου Ὀδυσσεὺς δέν θά ἐπιχειροῦσαν νά «παρακάμψουν» τοὺς κανόνες, ποῦ ρύθμιζαν τὴ διεξαγωγὴ τῶν ἀγῶνων».

Ἡ ἑλληνικὴ πανουργία ἐπινόησε κατὰ καιροὺς κάθε εἶδους στρατηγήματα, ποῦ σκοπὸ εἶχαν τὴν ἐξασφάλισι τῆς νίκης μέ ἄνομα μέσα. Οἱ παραβάσεις καὶ ἡ καταστρατήγησι τῶν κανόνων ἦταν ἀπόρροια εἴτε προσωπικῶν συμφερόντων τῶν κριτῶν, εἴτε πίσεις ποῦ ἀσκοῦσε σ' αὐτοὺς ἡ πόλις τῶν ἀγωνιζομένων μέ ἁπώτερο σκοπὸ νά μοιραστοῦν μαζί τὴ δόξα μᾶς νίκης στοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες».

- 10) Ἡ καθαρτικὴ διαδικασίᾳ γινόταν Α) μέ θυσία μικρῶν χοιριδίων, καὶ Β) μέ τρεχούμενο νερὸ ἀπὸ τὴν κρήνη Πιέρρα, ποῦ δρισκόνταν σέ μικρὴ σχετικὰ ἀπόστασι ἀπὸ τὸ στάδιο τῆς Ὀλυμπίας.

Κατὰ τὸν Πausanias (5, 16, 8), οἱ Ἑλλανοδίκες ἐκεῖ, δέν ἀρχιζαν τὰ κατήκοντά τους «*πρὶν ἢ χοίρω ἐπιτηδεῖν πρὸς καθαρμόν καὶ ὕδατι ἀποκαθῆρυνται*».

Α) Κάθαρσις μέ πολὺ μικρὰ χοιρίδια («*μικροῖς πάνν χοιριδίοις*») ὅπως βλέπουμε νά γράφεται στὴ Σούδα ἀλλὰ καὶ στὸ «*Ὄνομαστικόν*» τοῦ Πολυδεύκου («*δῶνματα ἐν διδύλοις δέκα*», *Frankofurti*, 1513, σ. 401).

Αὐτὰ τὰ «πρὸς κάθαρσιν» χοιρίδια λέγονταν «*καθάρσια*», «*καθάρματα*» ἢ «*λυτήρια*» καὶ κατὰ τὸν Σχολιαστὴν τῆ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου (IV, 104-107), αὐτοὶ ποῦ ἀποκαθαίρουν [κάνουν κάποι-

ον καθαρό] (οἱ «ἀγνίζοντες») ἔπλεναν τὰ χέρια τοῦ «ἀγνιζομένου» [αὐτοῦ πού δέχεται τόν καθαρό-μὸ] μὲ τὸ αἷμα τοῦ θυσιαζομένου ζώου.

Ἐδῶ δέδοται, εἶναι γνωστὴ ἡ σπηλιτευτικὴ τοποθέτηση τοῦ Ἡρακλείτου πού ἔλεγε σχετικὰ μὲ τὴν παραδοξότητα αὐτῆς τῆς «πιὸ ἐντυπωσιακῆς ἀπ' τὶς τελετές καθαρισμοῦ» (κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ W. Burkert, «Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Θρησκεία» 1993, σ. 185): «Ἐξαγνίζονται μαινόμενοι μὲ ἄλλο αἷμα, σάν κάποιος πού μπήκε μέσα στὴ λάσπη νὰ θέλῃ νὰ λυθῇ μὲ λάσπη» (Ibidem, Μτφρ. Ν. Π. Μπεζεντάκου - Α. Ἐδδαγιανού).

Θεωρήθηκε ὡς ὁ καταλληλότερος τρόπος –τόση ἦταν ἡ ἐξίλαστήρια δύναμὴ του– γιὰ τόν καθαρισμό, κυρίως, ἐνὸς ἀνθρωποκτόνου.

Ὁ Αἰσχύλος ἀναφέρει τὸ αἷμα, ἀποκλειστικά, χοιριδίου νὰ τρέχει πάνω στὸ κεφάλι τοῦ ἐνόχου καὶ στὶς «Εὐμενίδες» (στ. 281-283) γράφει (σὲ μετάφραση Κ. Μύρη, «Ὁρέστεια – Εὐμενίδες», 2000³, ἐκδ. «Κάκτος» σ. 173):

«ξεπλύθηκε ἡ μαρὴ μητροκτονία,
ὅταν νωπὴ, καθάρισε μὲ τὴ θυσία χοίρου
πού προσφορά στοῦ Φοῖβου τὸ δωμὸ».

Καὶ σ' ἓνα Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἔργο του «*Ἰξίων*» εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ζεὺς ἐδῶ πού δέχθηκε, ἀπὸ λύπη-ση, νὰ τελέσει τόν καθαρισμό (τόν ἐξίλασμό) τοῦ «πρώτου στὸ κόσμῳ ἀνθρωποκτόνου» καὶ νὰ τόν γλυτώσει ἀπὸ τὴν παραφροσύνῃ πού τόν εἶχε κυριεύσει μετὰ τὸ ἔγκλημά του:

«Προτοῦ νὰ σέ ραντίσει ὁ Δίας ὁ ἴδιος
στάζοντας μὲ τὰ χέρια του τὸ αἷμα
σφαγμένου γουρουνιοῦ [αἵματος χοιροκτόνου] στὴν κεφαλὴ του».
(σὲ μετάφραση Τ. Ρούσου στὴν ἐκδόση «Κάκτος», 1992, σ. 65).

Ἡ τέχνη θαδίζοντας στὰ χνάρια τῆς Αἰσχύλειας τραγωδίας, μᾶς ἔδωσε τὴν εἰκαστικὴ ἔκφραση τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ μητρα-λοῖα Ὁρέστου μὲ τὴν ἀπεικόνιση τῆς θυσίας χοιριδίου, ὅπως στὴν ἐδῶ παρατιθέμενη ἀγγειογραφία [Εἰκ. 7].

Κωδωνόσχημος Ἀπουλικὸς κρατήρας γύρω στὸ 370-350 π.Χ. Παρίσι, Μουσεῖο Λούβρου, Κ. 710]. Ὁ καθαρτὴς Θεός (στὴν προκειμένη περίπτωσις ὁ Ἀπόλλων), τελώνοντας τὴν καθα-ρήρια θυσία, κρατᾷ πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι τοῦ ἐξαγνιζομένου τὸ χοιριδί, ἀφοῦ τὸ αἷμα πρέπει νὰ τρέξῃ ἀπ' εὐθείας πάνω σ' αὐτό. Φυσικά, τὸ αἷμα, στὴ συνέχεια, «ξεπλένεται [μὲ νερό] καὶ ἡ νεοαποκτημένη καθαρότητα γίνεται φανερὴ καὶ ἐξωτερικά».

Εἰκ. 7

Β) Κάθαρσις μὲ νερό. Πρόκειται γιὰ τὸ πιὸ συνηθισμένο, τὸ πιὸ διαδεδομένο μέσο καθαρισμοῦ, ἰδιαίτερα τὸ τρεχούμενο, ὅπως – ἐξάλλου κι αὐτὸ τῆς θάλασσας ὅπως ἀναφέρεται στὸ Α' τῆς Ἰλιάδος (στ. 314): «οἱ δ' ἀπελυμαίνοντο [λούζονταν] καὶ εἰς ἄλα [στὴ θάλασσα] λύματ' ἔδαλλον» κι' αὐτὸ γιατί κατὰ τὸν ἀρχαῖο Σχολιαστὴ «φύσει γάρ τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης καθαρικόν». Ὁμοίαι κι' ὁ Εὐρύπιδης στὴν «Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις» στ. 1139 τονίζει: «Θάλασσα κλύει» [καθαρίζει] πάντ' ἀνθρώπων κακά».

Στὶς τελετές καθαρισμοῦ ἡ ἐπαφὴ μὲ τὸ νερὸ ἦταν ἓνα βασικὸ στοιχεῖο. Ὁ Ἔκτωρ, μᾶς λέει ὁ Ὅμηρος στὴν Ἰλιάδα καὶ πάλι (Ζ, 266-268) δὲν μπορεῖ νὰ προσφέρει σπονδὲς στοὺς Θεοὺς «χερσὶν ἀντίποις» (μὲ ἄπλυτα χέρια). «Οἱ θύοντες», γράφει ὁ Γ. Μιστριώτης στὴ δική του ἐκδόση τῆς Ἰλιάδος (1904, σ. 406), «ᾠφείλον νὰ εὐχηθῶσι διὰ καθαρῶν χειρῶν» τούτου ἔνεκεν πρὸ ἐκάστης θυσίας νίπτουσι τὰς χεῖρας».

Οἱ ἀρχαῖοι πίστευαν πὼς μὲ τὸν Θεὸ μποροῦσαν νὰ ἐπικοινωνήσουν μόνο οἱ καθαροί, ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ κάθε ρῦπο-ἀκαθαρσία. Σύμβολο ἐξαγνισμού τῆς ψυχῆς ἦταν –ἐξάλλου– ἡ καθαριότητα τοῦ σώματος μὲ τὸ νερὸ. Αὐτὸ πρωτίτως, μαζί μὲ τὸ αἷμα –ὅπως εἶδαμε– ἦταν τὰ δύο μέσα καθαρισμοῦ πού καὶ ὁ Πανσανίας ἀναφέρει νὰ χρησιμοποιοῦνται στὴν πρὶν ἀπ' τὴν τέλεση τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων καθαρτήρια διαδικασίᾳ («πρὸς καθαρμόν» τῶν Ἑλλανοδικῶν καὶ ἄλλων: «χοίρω ἐπιτηδείω καὶ ὕδατι».

- 11) Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Πανσανία (6, 37): «... καὶ ὡς χρημάτων κατεδικάσαιτο ὁ Λέων ἐπὶ τῆς Ὀλυμπιακῆς θουλῆς ἐκατέρου τῶν Ἑλλανοδικῶν οἱ νικᾶν τὸν Εὐπόλεμον ἔγνωσαν» (Μτφρ.: ὁ Λέων κέρδισε στὴν Ὀλυμπιακὴ Βουλὴ καὶ καταδικάστηκαν σὲ χρηματικὸ πρόστιμο οἱ δύο Ἑλλανοδίκες, πού ἐκριναν τὸν Εὐπόλεμο ὡς νικητὴ).

- I. Χρυσάφη (1965), δ.π., σ. 269: «Ἡ Ὀλυμπιακὴ Βουλὴ κατεδίκασεν εἰς χρηματικὸν πρόστιμον» τους κριτές.
- A.Σ. Σάντα (1966), δ.π., σ. 47 «Μίαν καὶ μόνην φορὰν παρεδέχθησαν [στὴ Βουλὴ τῶν Ἡλείων] σφάλμα τῶν Ἑλλανοδικῶν καὶ τιμώρησαν μὲ πρόστιμον...».
- A.Δ. Μούτσια (1975), δ.π., σ. 206: [κατὰ τὸν Πausανίαν] τιμωρήθηκαν μὲ πρόστιμο [οἱ δύο Ἑλλανοδικές].
- Π. Βαλαδάκη (1996), δ.π., σ. 55: «Ἡ Βουλὴ ἀποδέχτηκε τὴν ἔνσταση τοῦ Λέοντος καὶ τιμώρησε τοὺς δύο Ἑλλανοδικές γιὰ λανθασμένη ἀπόφαση».
- M.A. Χρόνη (2000), δ.π., σ. 62: «Ἡ Βουλὴ ἀφού ἐρευνήσε τὸ θέμα δικαίωσε τὸν Λέοντα καὶ τιμώρησε παραδειγματικά τοὺς Ἑλλανοδικές».
- I. Μουρατίδη (2001), δ.π., σ. 16: «Ἡ Βουλὴ τῶν Ἡλείων ἀφού ἐρευνήσε τὸ θέμα, δικαίωσε τὸν Λέοντα καὶ τιμώρησε παραδειγματικά».
- Κλ. Παλαιολόγου (2003), δ.π., σ. 118: «Ἡ Βουλὴ τιμώρησε μὲ πρόστιμο τοὺς Ἑλλανοδικές γιὰ τὴ λανθασμένη κρίση».
- E. Νικολαΐδου-Χρ. Κάτσινα (2003), δ.π., σ. 105: «Ὁ Λέων ὁ Ἀμβρακιώτης κατάφερε [μύπορεσε νὰ ἀποδείξει τὴν ἀλήθεια] νὰ καταδικαστοῦν οἱ δύο Ἑλλανοδικές (...) ἐπειδὴ ἔκριναν ὅτι νικητὴς ἦταν ὁ Εὐπόλεμος».
- X. Φλώρου (2002), δ.π. σ. 12: «Τὸ Ὀλυμπιακὸ Συμβούλιο ἀπέρριψε τὴν πλειοψηφία τῶν δύο [Ἑλλανοδικῶν] καὶ τοὺς ἐπέβαλε πρόστιμο».
- M.A. Χρόνη (2003), «Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες καὶ Ἑλληνισμός. Ἡπειρος», Ἀθήνα, σ.σ. 38-39 «Στὴν Ὀλυμπιάδα τοῦ 396 π.Χ. ἡ ἐξέλιξη τοῦ τελικοῦ σταδίου ἦταν συγκλονιστική. Τερμάτισαν μαζὶ ὁ Λέων ὁ Ἀμβρακιώτης καὶ ὁ Ἡλείος Εὐπόλεμος. Προέκυψε διχογνωμία γιὰ τὸ ποιὸς ἀπὸ τοὺς δύο ἦταν πρῶτος. Ἡ τελικὴ κρίση ῥοισκῶταν στὰ χέρια τῶν τριῶν Ἑλλανοδικῶν ὑπευθύνων κριτῶν τοῦ σταδίου δρόμου. Οἱ δύο ἔδωσαν νικητὴ τὸν Εὐπόλεμο καὶ ἓνας τὸν Λέοντα. Πολύ σπάνια ἀπόφαση γιὰ τὸν νικητὴ ἔδωαινε κατὰ πλειοψηφία καὶ ὅταν ἡ ἔκδοσις ἦταν τόσο ἀμφίρροπη προτιμοῦσαν νὰ ἐπαναλάμβαναν τὸν τελικὸ μεταξὺ τῶν δύο ἀθλητῶν, πρᾶγμα ὅμως πού δέν ἔγινε σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι. Ὁ Ἡπειρώτης ἀθλητὴς θεώρησε ἄδικη τὴν κρίση τῶν Ἑλλανοδικῶν ἀλλὰ καὶ προσέφυγε, ὅπως εἶχε τὸ δικαίωμα στὴ Βουλὴ τῶν Ἡλείων καὶ τὸ ἀνώτατο δικαιοδοτικὸ ὄργανο τῶν ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων, προσβάλλοντας τὴν ἀπόφαση τῶν κριτῶν. Ἡ ἐξέτασις τῆς ὑπόθεσις ὀδήγησε στὴν ἀναγνώριση τῆς πρωτιάς τοῦ Λέοντος, ἐνῶ οἱ δύο Ἑλλανοδικές τιμωρήθηκαν παραδειγματικά ἐπειδὴ θεωρήθησαν ὅτι μερολήπτησαν ὑπὲρ τοῦ συμπατριώτη τους Εὐπολέμου».
- T. Ζησίμου (XX [2004]) δ.π., σ. 27: «οἱ δύο Ἑλλανοδικές [πὺ ἀποφάνθηκαν ὑπὲρ τοῦ Εὐπολέμου] τιμωρήθηκαν μὲ πρόστιμο».
- G.H. Foerster (1891), δ.π., σ. 22 «Τὸ Ὀλυμπιακὸ Συμβούλιο θεώρησε ἔνοχους [τοὺς Ἑλλανοδικές] καὶ τοὺς τιμώρησε».
- H.A. Haggis (1964), δ.π., σ. 160 «ὁ Λέων ἀποζημιώθηκε».
- W. Decker (2004), «Ὁ ἀθλητισμὸς στὴν ἀρχαιότητα». Μτφρ. A. Μακατσώρα, Ἀθήνα, σ. 190: «Τὸ ὀλυμπιακὸ συμβούλιο κατεδίκασε τοὺς δύο Ἑλλανοδικές σὲ χρηματικὸ ποσὸ (...) ὅσο γιὰ τίς αἰτίες τῆς ἀπόφασις δέν ὑπάρχουν πληροφορίες».
- Ἡ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ, ὡστόσο τῆς ΔΙΚΑΙΩΣΗΣ τοῦ Ἀμβρακιώτη ἀθλητῆ (Σταδionicὴ οὐσιαστικά) ὁ ἄνθρωπος μὴ νὰ προσθέσουμε ἐδῶ – τὸ γεγονός τῆς ἀνέγερσις ἑνὸς ἀνδριάντα στὴ γενέτειρα πόλιν τοῦ Λέοντος, στὴν Ἀρτα (ἐδῶ, ἀκριβῶς πού ἦταν ἡ ἀρχαία Ἀμβρακία) ἢ μὴς ἀπλῆς ἔστω, προτομῆς· μιὰ στεφανομένη μὲ κλάδο ἀγριλιάς κεφαλὴ πάνω σὲ μιὰ μαρμαρίνη ἢ λίθινη βάση στὴν πρόσθια ὀψὲς τῆς ὁποίας θὰ ὑπάρχει ἀνάγλυφον πᾶνω σὲ χαλκὸ ἀναπαράστασις σκηνῆς ἀπὸ ἀγῶνα δρόμου (ὅπως ὁ «δρομέας» τῆς εἰκόνας πού παρατίθεται ἐδῶ [Εἰκ. 9]) ἐνῶ στὶς δύο πλευρὲς τῆς παραστάσεως 1) Συνοριδᾶς [Εἰκ. 8] καὶ 2) τεθρίππου [Εἰκ. 10] σὲ ἀνάμνησις τῆς νίκης τοῦ Τλασιμάχου. Φυσικὰ στὴν παράστασις τοῦ δρομέα (σταδιοδρόμου ἀντιπροσωπεύονται καὶ οἱ δύο ἄλλοι Ὀλυμπιονίκες στὸ ἀγώνισμα τοῦ σταδίου δρόμου· ὁ Σώφρων καὶ ὁ Ἀνδρόμαχος, οἱ Ἀμβρακιῶτες (καὶ αὐτοὶ) μαζὶ μὲ τὸν συμπατριώτη τους, τὸν Λέοντα, τὸν μεγάλον ἀδικοκλήμενον. Ἐπίσης θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει ἐιδικὴ χάραξις, ὥστε «*θεάβεις ἐν τῇ λίθῳ νὰ διαγράφῃ τὸ ὄνομα*».
- Αὐτὰ ὅχι μόνο γιὰ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ τῆς ΔΙΚΑΙΩΣΗΣ ἑνὸς δικοῦ μας Ὀλυμπιονίκου, τοῦ Λέοντος, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἀποκατάστασις πιά τῆς Δικαιοσύνης, θάνασσα καὶ θανάσιμα κακοποιημένης στὴν περίπτωσις του ἀπὸ τοὺς τότε... «Ἀθανάτους».

Εικ. 8

Εικ. 9

Εικ. 10

ένδειξη της νίκης και σέ μεταγενέστερη έποική, από τόν Εο μ.Χ. αιώνα και δώθε, έπαιρνε έπίσης ένα τιμητικό κλαδί φοίνικα. Μ' αυτά μαζί, ό νικητής έκανε τόν «περιαγμό» (τό γύρω του θριάμβου) και οί θεατές τόν χειροκροτούσαν και τόν έραιναν μέ λουλούδια («φυλλοβολία»).

Μιά σχεδιαστική αναπαράσταση θράδευσης ενός Όλυμπιονίκη [Εικ. 11], (πού τήν συνάντησα στό βιβλίο του D. Sansone [1988], ό.π., σ. 81, fig 1), από έρυθρόμορφο άμφορέα του Μουσείου Έρμιτάζ της Άγίας Πετρούπολης (Λένινγκραντ) παρατίθεται εδώ.

“Όσο γιά τό κλαδί – ειδικότερα – του φοίνικα (ίσως, όμως, και κάποιου άλλου δένδρου) πού ό Όλυμπιονίκης κρατάει στά χέρια του, αυτό είναι μιά ένδειξη της σύνδεσης των έλληνικών (έδώ των Όλυμπιακών) άγώνων μέ τήν πανάρχαιη δενδρολατρεία στό πλαίσιο της οποίας έντάσσεται και ή «στεφάνωσις» μέ τό κλαδί της «καλλιστεφάνου έλαίας».

Αυτή τή μεγάλη και ίερή στιγμή της στέψης τή στέρησαν άπ' τόν Άμβρακιώτη Λέοντα (άν και δικαιωμένον από τό Όλυμπιακό Συμβούλιο, δηλ.τήν «λαμπροτάτην», τήν «ίερωτάτην» και «κρατίστην» Βουλήν των Ήλειών, πού ήταν τό «άνώτατο δικαιοδοτικό όργανο των Όλυμπιακών άγώνων»), οί Έλλανοδίκες οί όποιοι, στην περίπτωση του, άποδείχτηκαν έντελώς άδικοι, μέ παντελή στέρηση άμεροληψίας, στέρηση –τέλεια άνυπαρξία– πού έμεινε παροιμιώδης μέσα στην ιστορία του άθλητισμού και ιδιαίτερα στην μακραίωνη ιστορία των Όλυμπιακών Άγώνων.

Εικ. 11

ΤΡΟΠΟΙ ΜΑΝΤΕΙΑΣ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΔΩΔΩΝΗΣ

ΧΡ. ΤΖΟΥΒΑΡΑ-ΣΟΥΛΗ

Η ἀρχαία ἑλληνική παράδοση ἀναγνώριζε τή Δωδώνη ὡς τό ἀρχαιότερο ἑλληνικό μαντεῖο «τὸ γὰρ δὴ μαντήϊον τοῦτο νενόμισται ἀρχαιότατον τῶν ἐν Ἑλλήσι χρηστηρίων εἶναι καὶ ἦν τὸν χρόνον τοῦτον μόνον» (Ἡρόδ. 2.52.2), τό μόνο ὡς μιά ἐποχή πού ὁ ἴδιος ὁ θεός τό ἀγάπησε καὶ τό ὄρισε γιά δικό του μαντεῖο πανέντιμο στούς ἀνθρώπους (Ἡσιόδ. *Hoiai*, ἀπόσπ. 240). Τό ἀπόσπασμα τοῦ Ἡσιόδου παρέχει ἐπίσης πολύτιμες πληροφορίες γιά τή χθόνια φύση τοῦ Δία καὶ τὸν τρόπο πού οἱ χρησμοὶ δίνονταν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ θεό πού κατοικοῦσε μαζί μέ τή σύζυγό του, τή Διώνη, στίς ρίζες τῆς ἱερῆς φηγοῦ «ναῖον δ' ἐν πυθμένι φηγοῦ».

Οἱ Ὀμηρικοὶ χρόνοι (Ὀδύσ. ξ 327-330, τ. 296-299) γνωρίζουν τή μαντική σημασία τοῦ θροῖσματος τῶν φύλλων τῆς ἱερῆς δρυὸς πού ἦταν τό πρωταρχικό σύμβολο μαντείας «Τὸν δ' ἐς Δωδώνην φάτο δήμεναι, ὄφρα θεοῖο ἐκ δρυὸς ὕψικόμοιο Διὸς βουλὴν ἐπακοῦσαι».

Στὴν ἐποχή τοῦ Πausanias (1.17.5) ἡ θαλανιδιά ἦταν ἀκόμη στό ἱερό καὶ μαζί μέ τή λυγαριά τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου καὶ τὴν ἐλιά τῆς Ἀκρόπολης καὶ τῆς Δήλου θεωροῦνταν ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα δέντρα (Paus. 8.23.5).

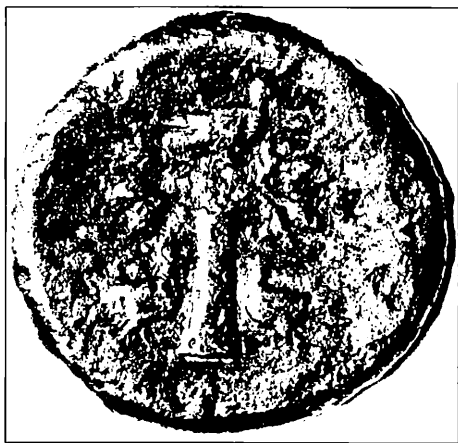
Σχετικά μέ τίς προφητικές ιδιότητες τῆς θαλανιδιάς στή Δωδώνη ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα παρέχουν καὶ τὰ «Ἀργοναυτικά» (Apol. 1.19.16).

«Ὅταν οἱ Ἀργοναῦτες κατασκεύαζαν τὴν Ἀργώ, ὁ Ἰάσων μέ ὑπόδειξε τῆς Ἀθηνᾶς, πῆρε ἓνα κομμάτι ξύλου ἀπὸ τὴν προφητικὴ φηγὸ τῆς Δωδώνης καὶ τό τοποθέτησε στὴν πλώρη τοῦ πλοίου. Ἔτσι ἡ Ἀργώ ἀπόκτησε προφητικὴ δύναμη καὶ μποροῦσε νά καθοδηγεῖ καὶ νά προστατεύει τοὺς Ἀργοναῦτες ἀπὸ τοὺς κινδύνους στό περιπετειῶδες ταξίδι τους.

Οἱ προφητικές ιδιότητες τῆς δρυὸς ἦταν γνωστές ἐπίσης στοὺς τραγικούς ὅπως ἀποτυπώνονται στὰ ἔργα τους, στὰ ὁποῖα ἀποκαλοῦν τὴ δρυὸς τῆς Δωδώνης «πολύγλωσσον» (Σοφοκλ. *Τραχ.* 1168), ἐνῶ ὁ Αἰσχύλος (Προμη. *Δεσμ.* 832) παράλληλα ὁμιλεῖ γιά μεγαλύτερο ἀριθμὸ ἱερῶν θαλανιδιῶν, ὅταν ἀναφέρεται

στήν ιστορία της Ἰούς, ὅπου χαρακτηριστικά λέγει «τέρας τ' ἄπιστον, αἱ προσήγοροι δρύες». Ἡ μαρτυρία αὐτή, μοναδική στήν ἀρχαία Γραμματεία, δημιουργεῖ προβληματισμούς στήν ἔρευνα. Μία πιθανή ἐρμηνεία δόθηκε ἀπό τόν Parke, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι τό δέντρο ἀνανεωνόταν, ἐπειδὴ παρέμεινε τό κατεξοχήν σύμβολο τῆς μαντικῆς στή Δωδώνη.

Ὅπως προκύπτει ἀπό τίς φιλολογικῆς πηγές καί τὰ ἀρχαιολογικά δεδομένα, σημαντικό ἐπίσης ρόλο στή μαντική τῆς Δωδώνης ἔπαιζαν καί οἱ περισσότερές, ἀφοῦ μέ τό πέταγμα καί τούς κρωγμούς τῶν πουλιῶν αὐτῶν τό ἱερατεῖο μπορούσε νά ἐρμηνεύει τὰ μηνύματα τοῦ θεοῦ ζεύγους. (Εἰκ. 1).

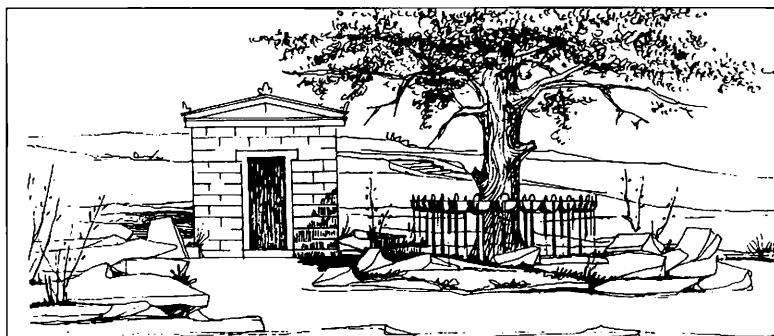

Εἰκ. 1: Χάλκινο νόμισμα τῆς Συμμαχίας τῶν Ἑπειρωτῶν (περί τό 300 π.Χ.) μέ τήν ἱερή θαλανιδιά καί τρία περιστέρια, ἓνα στήν κορυφή τοῦ δέντρου καί δύο στό ἔδαφος.

Ἄν καί ἡ περισσότερά δέν ἀναφέρεται πρῶιμα στή λογοτεχνία σέ σχέση μέ τή Δωδώνη εἶναι πολύ πιθανόν μιά ἔμμεση μαρτυρία στήν Ὀδύσεια ἀναφορικά μέ τήν ἱστορία τῶν Ἀργοναυτῶν νά ὑπαινίσσεται μιά ἀνάλογη σχέση. Σύμφωνα μέ τήν διήγηση δέν ἦταν μόνο τό ξύλο τῆς προφητικῆς θαλανιδιάς πού καθοδηγοῦσε τήν Ἀργώ στό περιπετειῶδες ταξίδι της, ἀλλά καί ἡ περισσότερά: Πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή ὁδηγοῦν καί τὰ ἀρχαιολογικά δεδομένα ἀπό τό Ἱερό, σύμφωνα μέ τὰ ὁποῖα ἡ περισσότερά ἦταν τό κατεξοχήν σύμβολο τῆς Μητέρας Γῆς, λατρείας πού προηγήθηκε στή Δωδώνη καί στή συνέχεια τῆς Διώνης πού διαδέχτηκε τή λατρεία αὐτή. (Πινδ. fr. 259, 263 καί 48 (Bowra).

Μιά ἄλλη μαρτυρία γιά τήν παρουσία τῶν Πελειάδων περισσότερων παρέχει ὁ Ἡρόδοτος (2.54-57), ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται καί στόν ἰδρυτικό μῦθο τῆς λατρείας καί εἰσάγει νέα στοιχεῖα στό τελετουργικό της. Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον ἀναφορικά μέ τό ρόλο τῶν περισσότερων στή λατρεία καί τή μαντική στό Ἱερό παρουσιάζουν οἱ παραδόσεις πού φαίνεται ὅτι ἐπινοήθηκαν στίς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. στήν ἐποχή τοῦ βασιλιᾶ Πύρρου.

Σύμφωνα μέ τήν πρωϊμότερη ἐκδοχή ὁ δρυτόμος Ἑλλός (Φιλόστρ. Εἰκ. 2. 33), ὁ μυθικός πρόγονος τῶν Ἑλλῶν ἢ Σελλῶν, γιός τοῦ Θεσσαλοῦ, ἐπιχείρησε νά κόψει τήν ἱερή θαλανιδιά. Ἕνα ὅμως περιστέρι πού φώλιαζε στό δέντρο τόν

Εικ. 2: Ὁ ναός τοῦ Διὸς μετὰ τὴν ἱερὴν βαλανιδιά καὶ τοὺς τρίποδες μετὰ τοὺς λέβητες, ἀ' μισό τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

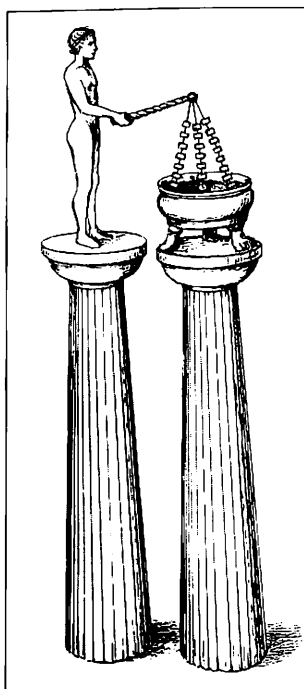
ἀπέτρεψε μετὰ ἀνθρώπινη φωνή (Σχολ. Ὅμηρ. *Ιλ.* Π 234 «Ἑλλοὶ ἀπὸ Ἑλλοῦ τοῦ δρυτόμου ᾧ φασι τὴν περιστεράν πρώτην καταδείξαι τὸ μαντεῖον»). Ὁ Ἑλλός, ἀφοῦ παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν πράξη του, ἔγινε ἀπὸ δρυτόμος ὁ πρῶτος ἱερέας τοῦ Δία. Ἡ ἄλλη παράδοση πού ὀφείλεται στὸ Πρόξενο (Σχολ. στήν Ὅμηρ. Ὀδύσ. ξ 327 = Πρόξενος FGrH 703 ἀρ. 7), ἀναφέρει μιά παρόμοια ἱστορία ὅτι δηλαδή ἓνας βοσκός, ὁ Μαρδύλας, ὀργισμένος ἀπὸ τὴ βαλανιδιά πού ἀποκάλυψε τὴν κλοπὴ του, ἐπιχείρησε νὰ κόψει τὸ ἱερὸ δέντρο καὶ πάλι τὸ περιστέρι μεσολάβησε καὶ ἀποφεύχθηκε τὸ ἀνοσιούργημα αὐτό.

Ὡστόσο ἡ μεθομηρικὴ παράδοση ἀναφέρει ἄλλα ἀόριστα μαντικά «σύμβολα» καὶ «σημεῖα» γιὰ τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν γνωρίζουμε τὴν ἀκριβὴ σημασία. Πιθανόν ἀνάμεσα στὰ σημεῖα αὐτά, ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. τουλάχιστον ἦταν καὶ ὁ ἦχος τῶν λεδήτων μετὰ τοὺς τρίποδες, πού περιστοιχίζαν τὸ ἱερὸ δέντρο (Εἰκ. 2).

Ὁ συνεχὴς ἦχος τῶν λεδήτων χρησιμοποιούνταν ὡς μέσο μαντείας στὴ Δωδώνη, μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ μείνει παροιμιώδης ἡ φράση «Δωδωναῖον χαλκεῖον» «ἐπὶ τῶν ἀκαταπαύστως καὶ πολλὰ λαλούντων» (Στεφ. Βυζάντιος λ. «Δωδών»). Κατὰ τὴ διάρκεια ὅμως τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (350-325 π.Χ.) στὴ θέση τῶν μαντικῶν λεδήτων τοποθετήθηκε τὸ «χαλκεῖον» ἀνάθημα τῶν Κερκυραίων, ἡ «Κερκυραίων Μάστιξ», ἡ ὁποία σύμφωνα μετὰ τίς φιλολογικὲς μαρτυρίες ἐκπροσωποῦσε ἓνα νέο τρόπο χρησιμοδοσίας στὸ ἱερὸ. Τὸ ἀνάθημα ἀποτελοῦσαν δύο κιονίσκοι: ὁ ἓνας στήριζε χάλκινο ἀγαλμάτιο παιδιοῦ πού κρατοῦσε μάστιγα μετὰ τρία μαστίγια ἀπὸ χάλκινους ἀστραγάλους, ὁ ἄλλος χάλκινο λέβητα. Οἱ μάστιγες, καθὼς αἰωροῦνταν ἀπὸ τὸν ἄνεμο ἔκρουαν τὸν λέβητα καὶ παρήγαν ἦχο, μετὰ τὴ βοήθεια τοῦ ὁποίου τὸ Ἱερατεῖο τῆς Δωδώνης χρησιμοδοτοῦσε. (Εἰκ. 3).

Συνοψίζοντας τὰ μέχρι τώρα δεδομένα παρατηροῦμε ὅτι οἱ τρόποι μαντείας στὸ ἱερὸ τῆς Δωδώνης ποικίλλουν καὶ δὲν περιορίζονται μόνο στὰ φυσικὰ φαινόμενα (δρυ, περιστερές) ἀλλὰ καὶ στὴν ἀνθρώπινη ἐπέμβαση (τρίποδες, λέβητες, ἀνάθημα τῶν Κερκυραίων).

Ἡ νεότερη ὅμως Γραμματεία καὶ μάλιστα ἡ λατινικὴ ἐπανέρχεται καὶ ἀναζητᾷ μαντικὲς ιδιότητες στὴ φύση καὶ συγκεκριμένα στὴ Ναῖα Πηγὴ, τὴν

Εἰκ. 3: Τό ἀνάθημα τῶν Κερκυραίων 4ος αἰ. π.Χ. (ὑποθετική ἀναπαράσταση).

ὁποία συνδέει μέ τή μαντική δοῦ. Τό χωρίο τοῦ Σερβίου (Σχολ. στήν Αἰνειάδα τοῦ Βεργιλίου 3.468) δίδει χρήσιμες πληροφορίες γιά τή θέση τῆς πηγῆς στίς ρίζες τῆς βαλανιδιάς, γιά τίς προφητικές τῆς ιδιότητες καί γιά μιᾶ γηραιά γυναίκα τήν Πελία πού ἐρμήνευε τίς προφητείες ἤ τά μυνύματα πού ὁ θεός ἔστειλε μέσῳ τῆς πηγῆς.

Ἕνας ἄλλος τρόπος μαντείας στή Δωδώνη εἶναι τά χρηστήρια ἐλάσματα, τά ὁποία περιέχουν ἐρωτήσεις τῶν χρηστηριαζομένων (Εἰκ. 4-5).

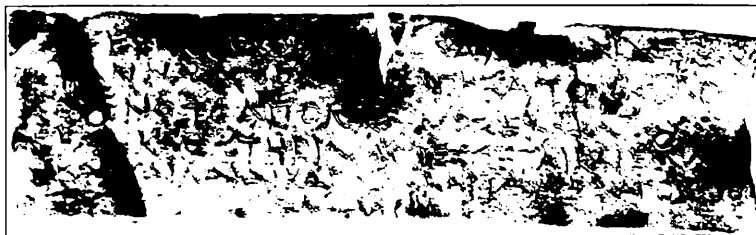
Στό σημεῖο αὐτό ἐπιβάλλεται νά ἀναφεροῦμε στό τελετουργικό τῆς μαντείας καί στούς τρόπους μέ τούς ὁποίους οἱ χρηστηριαζόμενοι ὑπέβαλαν τά ἐρωτήματά τους: ὅπως ἔδειξε ἡ μέχρι τώρα ἔρευνα οἱ ἐρωτήσεις τῶν ἐνδιαφερομένων στήν ἀρχή ἦταν προφορικές καί μάλιστα ἀπό τά μέσα τοῦ βου αἰ. π.Χ. οἱ ἐρωτήσεις ὑποβάλλονταν καί γραπτῶς. Ἀπό τόν 5ο αἰ. π.Χ. καί ἐξῆς αὐτό ἐγίνε κανόνας.

Οἱ ἐρωτήσεις χαράσσονταν μέ αἰχμηρό ἐργαλεῖο σέ δύο ἢ τρεῖς σειρές στή μαλακή ἐπιφάνεια τῶν μολύβδινων ἐλασμάτων τῶν ὁποίων τό σχῆμα ἦταν ὀρθογώνιο ἢ ταινίας.

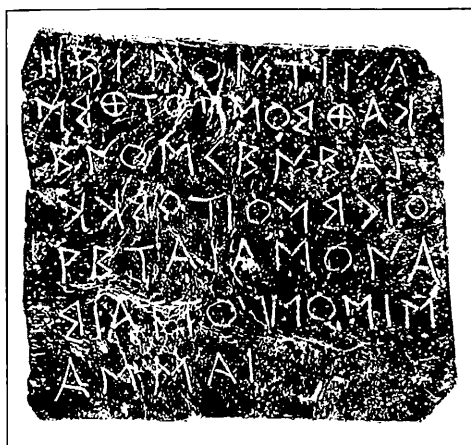
Σπάνια ἀναγράφεται ἡ ἀπάντηση τοῦ θεοῦ στήν πίσω ὄψη τῶν ἐλασμάτων, ἀντίθετα στήν πλευρά αὐτή συνήθως χαράσσεται ἓνα σύμβολο, τά ἀρχικά ἀπό τό θέμα τῆς ἐρώτησης πού ἔχει ὑποβληθεῖ στήν ἐμπρόσθια ὄψη, ὅπως καί τά ἀρχικά ἢ ἀκόμη καί ὁλόκληρο τό ὄνομα τοῦ ἐρωτῶντος γιά νά ἀναγνωρίζεται ὁ κάτοχος τοῦ ἐλάσματος μετά τή διαδικασία τῆς χρησιμοδοσίας, ἐπειδή τά περισσότερα ἀπό αὐτά βρέθηκαν διπλωμένα μέ ἐπιμέλεια.

Ἕνα ἄλλο ἐνδιαφέρον στοιχεῖο πού προκύπτει ἀπό τή μελέτη τῶν χρηστηρίων πινακίδων τῆς Δωδώνης εἶναι ὅτι στό ἴδιο ἐλάσμα ἔχουν χαραχτεῖ περισσότερες ἐρωτήσεις, ὅπως ἐπιτρέπουν νά συμπεράνουμε τά ἴχνη ἀπό προηγούμενες ἐρωτήσεις πού ἔχουν διασωθεῖ σέ πολλά ἀπό αὐτά μέ ἀποτέλεσμα, πολλά ἐλάσματα νά εἶναι παλίμψηστα. Εἶναι πολύ πιθανόν ὥς ἐκ τούτου τά ἐλάσματα νά προμηθεύονταν οἱ χρηστηριαζόμενοι ἀπό τό ἱερό καί στή συνέχεια νά τά ἐπέστρεφαν προκειμένου νά χρησιμοποιηθοῦν ἀπό ἄλλους ἐπισκέπτες τοῦ μαντείου.

Ἡ διαδικασία ὅμως τῆς προφητείας δέν εἶναι γνωστή. Μία πρώτη προσπάθεια ἀνασύστασής της ἐγίνε ἀπό τό μελετητή τῶν ἑλληνικῶν μαντείων Parke. Ο Parke θεωρεῖ πιθανόν ὅτι ἐφαρμοζόταν ἓνα σύστημα κλήρωσης, ὀδηγούμενος ἀπό τά ἐξῆς δεδομένα: Καταρχήν τήν ἀναδίπλωση καί τό μικρό μέγεθος τῶν

Είγ. 5: Μολύβδινο ξλασμα μέ χρηστήρια έπιγραφή τοῦ α΄ μισοῦ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Είγ. 4: Μολύβδινο ξλασμα μέ χρηστήρια έπιγραφή γύρω στό 500 π.Χ.

έλασματάων, τά όποία έπιτρέπουν νά τοποθετοῦνται σέ άγγείο μέ στενό λαιμό καί νά άνασύρονται εύκολα άπό τό ίερατείο.

Έξάλλου μιά ένδιαφέρουσα μαρτυρία άναφορικά μέ τή μέθοδο τής κληρομαντείας στή Δωδώνη άνάγεται στό 371 π.Χ., όταν χρονολογεΐται ή πρώτη έπίσημη έπερώτηση στή Δωδώνη άπό τούς Σπαρτιάτες. Πρόκειται γιά άξιοσημείωτο γεγονός, τό όποίο έγινε γνωστό καί άπό τό σύγχρονο ίστοριογράφο Καλλισθένη: Οί Σπαρτιάτες ζήτησαν χρησμό άπό τό μαντείο τής Δωδώνης γιά τήν έκβαση τοῦ πολέμου μέ τούς Θηβαίους καί μάλιστα έπέβαλαν στό ίερατείο ή άπάντηση νά άναφέρει νίκη. “Όπως προκύπτει άπό τή διήγηση οί άπεσταλμένοι έθεσαν τήν έπερώτηση σέ άγγείο μέ τούς κλήρους, τό όποίο όμως άναποδογύρισε ένας πίθηκος πού είχε μαζί του ό βασιλιάς τών Μολοσσών. Τό συμβάν θεωρήθηκε οίωνός άπό τήν ίέρεια, ή όποία έδωσε καί τήν άνάλογη άπάντηση ότι αντί γιά τή νίκη οί Σπαρτιάτες έπρεπε νά φροντίσουν γιά τή σωτηρία τους.

Έξάλλου μέ τή μέθοδο τής κληρομαντείας στή Δωδώνη ή έρευνα συνέδεσε άνάλογη σκηνή σέ τοιχογραφίες άπό τήν Πομπηία. Πρόκειται γιά τρεις τοιχογραφίες, που έμπνέονται άπό κοινό πρότυπο, ένα ζωγραφικό πίνακα διάσημου ζωγράφου άπό τήν Άμβρακία, τόν όποίο ό Μάρκος Φούλδιος Nobilior τό 189 π.Χ. μέ τήν πολιορκία τής πόλης μετέφερε στή Ρώμη μέ πολλά άλλα λάφυρα καί

έργα τέχνης. Ἡ ἱέρεια πού ἐρμήνευσαν ὅτι σύρει κλῆρο, ταυτίστηκε μέ τή μυθική Κασσάνδρα καί ἡ ὅλη σκηνή ἀποδόθηκε στό Μαντεῖο τῆς Δωδώνης.

Μία ἀνάλογη μέθοδος εἶχε ἐφαρμοστεῖ στό Μαντεῖο τῶν Δελφῶν, ὅπως προκύπτει ἀπό τίς πηγές, τουλάχιστον στό ἄμισό τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἡ χρησιμοδοσία ἐκεῖ γινόταν μέ κλήρους καί μάλιστα μέ τή χρήση δύο κουκιῶν διαφορετικοῦ χρώματος, ἑνός λευκοῦ καί ἑνός μαύρου γιά τίς εὐνοϊκές ἢ μή ἀπαντήσεις ἀντίστοιχα.

Ἄλλα θέματα πού ἀπασχόλησαν τήν ἔρευνα ἀναφορικά μέ τόν τρόπο αὐτό μαντείας εἶναι ὁ χρόνος πού καθιερώθηκε ἡ κληρομαντεία στή Δωδώνη καί οἱ λόγοι πού τήν ἐπέβαλαν. Ὁ Parke πιστεύει ὅτι ἡ νέα μέθοδος τῆς κληρομαντείας εἶχε ἐφαρμοστεῖ πρῖν τήν ἐποχή τοῦ Ἡροδότου καί πιθανότατα πρὸς τά τέλη τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. ὅταν χρονολογοῦνται τά πρῶτα γραπτά χρηστήρια ἐλάσματα καί ὅτι ἐξασκοῦνταν μέχρι τά μέσα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., ἐποχή πού χρονολογεῖ τά τελευταῖα ἐνεπίγραφα χρηστήρια πινάκια.

Ὅσον ἀφορᾷ δέ τούς λόγους πού ἐπέβαλαν τήν ἀλλαγὴ στή μέθοδο προφητείας καί τήν καθιέρωση τῆς κληρομαντείας στή Δωδώνη ἡ ἔρευνα δέν κατέληξε σέ ὀριστικά συμπεράσματα. Ἐάν δηλαδή ὀφείλεται σέ ἐπίδραση τῶν Δελφῶν ἢ σέ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη, ἡ ὁποία ἔχει ἄμεση σχέση μέ τή μαντική δρῦ. Ὡστόσο ὁ Parke θεωρεῖ τὴ δεύτερη περίπτωση ὡς πιθανότερο λόγο, τὸν ὁποῖο μέ διάφορα ἐπιχειρήματα προσπαθεῖ νὰ τεκμηριώσει: Καταρχήν ἐπικαλεῖται τὴν ἱερότητα τῆς θαλασσιδιᾶς, ὡς κατεξοχὴν πηγὴ μαντείας στό ἱερό τῆς Δωδώνης ἀπὸ τὴν Προϊστορικὴ ἐποχὴ μέχρι καί τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα, ὅπως μαρτυροῦν οἱ πηγές καί ἐπιβεβαιώνουν τά ἀρχαιολογικὰ δεδομένα. Στὴ συνέχεια, θεωρεῖ ὅτι τὸ δέντρο πρέπει νὰ ἀντικαταστάθηκε λόγω τῶν θαθειῶν γηραιῶν του καί πιστεύει ὅτι ἡ ἀνανέωσή του θὰ ἔγινε γύρω στὰ τέλη τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Ἔτσι καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι στό διάστημα πού θὰ χρειαζόταν νὰ μεγαλώσει τὸ δένδρο καί νὰ ἀναλάβει τίς μαντικὲς λειτουργίες του, θὰ ἐφαρμόστηκε μιὰ νέα μέθοδος, ἐκείνη τῆς κληρομαντείας. Γιά τὴν ὁλοκλήρωση τῶν προβληματισμῶν τοῦ ὁ Parke καί γιά νὰ συνδέσει τίς νέες μεθόδους μέ τίς παραδεδομένες ἀπὸ τίς πηγές, ὑποθέτει ὅτι τὸ ἱερατεῖο θὰ χρησιμοποιοῦσε ἐλάσματα ἀπὸ τὸ ξύλο τῆς θαλασσιδιᾶς, στὰ ὁποῖα θὰ ἀνέγραφε τίς ἀπαντήσεις. Τὴν ἀποψὴ τοῦ αὐτῆ στηρίζει σέ ἀνάλογο τρόπο χρησιμοδοσίας στό μαντικὸ κέντρο τῆς Πραινέστου στὴν Ἰταλία, ὅπου ἐφαρμοζόταν ἡ μέθοδος τῆς κληρομαντείας καί ὡς κλῆροι χρησιμοποιοῦνταν δρύινες πινακίδες. Ἦδη εἶχαν ἐπισημανθεῖ καί ἀπὸ ἄλλους μελετητές οἱ λατρευτικοὶ συσχετισμοὶ Δωδώνης καί Πραινέστου.

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ τὴ μέθοδο πού χρησιμοποιοῦσαν τὴν ἐποχὴ πού οἱ ἐρωτήσεις τῶν χρηστηριαζομένων ὑποβάλλονταν γραπτῶς, οἱ ἀπαντήσεις συνήθως δίνονταν προφορικά καί σπάνια, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, στὴ πίσω ὄψη τοῦ ἐλάσματος σημείωναν ἓνα «ναί» ἢ ἓνα «ὄχι».

Ὁ συνηθέστερος τρόπος ὑποβολῆς τῶν ἐρωτήσεων εἶναι «ἐρωτᾷ ἢ ἐπικρινεῖται ὁ τάδε τὸν Δία τὸν Νάϊο καί τὴν Διώνην Ναϊάν». Συνήθως οἱ χρηστηριαζόμενοι θέτουν πρῖν ἀπὸ τὴν ἐρώτηση καί τίς ἐπικλήσεις θεὸς ἢ θεός· τύχα ἀγαθὰ ἢ ἀγαθὰ τύχα Δέσποτα ἄναξ, Ζεῦ Νάϊε καί Διώνη».

Στίς ἀρχαιότερες ἐπιγραφές τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. ἡ ἐρώτηση ὑποβάλλεται χωρὶς νά ὑπάρχει ἡ ἐπίκληση πρὸς τὸ Δία καὶ τὴ Διώνη ἀλλὰ ἀπευθείας μέ τίς λέξεις «τίνι θεόν ἢ τίνα κα θεόν».

Ἀπό τὸ περιεχόμενο τῶν ἐπερωτήσεων διαφαίνεται ὅτι ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν χρηστηριαζομένων ἦταν ἰδιῶτες. Τὰ ἐλάσματα μέ δημόσιο περιεχόμενο ἦταν συγκριτικά ἐλάχιστα καὶ τὰ ἀρχαιότερα χρονολογούνται τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Ὁ κύριος ὄγκος τῶν ἐρωτημάτων ἐκπλήσσει μέ τὴν ἀφέλεια τοῦ περιεχομένου τους. Ὁ γάμος, ἡ τεκνοποιῖα, οἰκογενειακά προβλήματα, ἡ ἐπανάκτηση ἀπωλεσθέντων ἀντικειμένων, ἡ μετανάστευση, τὸ ἐμπόριο καὶ ὁ ἐπαγγελματικός προσανατολισμός τροφοδοτοῦν μέ γραφικὸ τρόπο τὸ κείμενο τῶν μολύβδινων ἐλασμάτων.

Τὰ ἀρχαιότερα χρηστήρια ἐλάσματα ἰδιωτικοῦ περιεχομένου χρονολογούνται μετὰ τὰ μέσα τοῦ 6ου π.Χ. καὶ τὰ νεότερα στά τέλη τοῦ 3ου καὶ στόν 2ο αἰ. π.Χ. Εἶναι γραμμένα σέ διάφορα ἀλφάβητα καὶ συνήθως μέ ὀρθογραφικά καὶ λεκτικά λάθη. Γενικά, οἱ χρηστήριες ἐπιγραφές τῆς Δωδώνης ἀποτελοῦν πολύτιμο θησαυρὸ γλωσσολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ λαογραφικῶν γνώσεων.

Τὸ μαντεῖο συνεχίζει νά λειτουργεῖ καὶ στόν 1ο αἰ. π.Χ., ὅπως μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ἀπὸ ἐπιγραφή τῶν χρόνων αὐτῶν γραμμένη σέ δακτυλικὸ ἐξάμετρο καὶ χαραγμένη σέ σιδερένια σπλεγγίδα, ἀνάθημα τοῦ Ζηνικέτη στό Ἱερό τῆς Δωδώνης.

Ἀπὸ τὴ σύνθεση τῶν δεδομένων ἀναφορικά μέ τὸ μαντεῖο τῆς Δωδώνης καὶ τὴ μαντική πού ἐξασκοῦνταν προκύπτει ὅτι ἂν καὶ ἡ Δωδώνη ἦταν τὸ ἀρχαιότερο καὶ τὸ πιό σεβαστὸ ἑλληνικὸ μαντεῖο (Ἡρόδ. 2.521.2), ἡ γεωγραφικὴ τῆς ὁμῶς θέση τὴν κρατοῦσε μακριὰ ἀπὸ τὰ μεγάλα πολιτικά γεγονότα καὶ ὁ ρόλος πού διαδραμάτισε στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ἑλλάδος ἦταν δευτερεύων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- P. Cabanes, *L' Épire de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine*, Paris 1976.
 C. Carapanos, *Dodone et ses ruines*, Paris 1878.
 A.B. Cook, *The Gong at Dodona*, JHS 22 (1902), σ. 5-28.
 A.B. Cook, *Zeus, Jupiter and the Oak*, CR 17 (1903).
 Σ.Ι. Δάκαρη, Δωδώνη, Ἀρχαιολογικός Ὁδηγός, Ἰωάννινα 1998.
 S. Dakaris, *Das Taubenorakel von Dodona und das Totenorakel bei Ephyra*, AntK 1963, 1es Beiheft, σ. 35-55.
 Σ. Δάκαρη, *Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν*, Ἀθήναι 1964.
 Σ. Δάκαρη, *Ὁδύσσεια καὶ Ἡέριος*, Πρακτικά τοῦ Δ' Συνεδρίου γιὰ τὴν Ὁδύσσεια (9-15 Σεπτεμβρίου 1984), Ἰθάκη 1986, σ. 141-170.
 S. Dakaris, *Das Heiligtum von Dodona* (Ed. Evi Melas, Tempel und stätten der Götter Griechenlands, Köln 1985, σ. 165-176).
 S. Dakaris - A. Ph. Christidis - J. Vokotopoulou, *Les lamelles oraculaires de Dodona et les villes de l' Épire du Nord*. L' Illyrie II.
 C. de Simone, *Il Santuario di Dodona e la Mantica Greca più Antica*. Considerazioni linguistico culturali. L' Illyrie II, σ. 51-54.
 Δ. Εὐαγγελίδη - Σ. Δάκαρη, *Τὸ ἱερόν τῆς Δωδώνης*, Α', Ἱερά Οἰκία, ΑΕΦημ. 1959 (1964), σ. 1-176.
 P.R. Franke, *Das Taubenorakel zu Dodona und die Eiche*, AM 71 (1956), σ. 60-65.

P.R. Franke, Die antiken Münzen von Epiurs. Wiesbaden 1961.

N.G.L. Hammond, The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas, Oxford 1967.

Π.Γ. Καλλιγᾶ, «Κερκυραία Μάστιξ», AAA 9 (1976), σ. 61-67.

D.M. Nicol, The Oracle of Dodona, CrR 5 (1958), σ. 127-143.

H.W. Parke, The Oracles of Zeus, Dodona, Olympia, Ammon, Oxford 1967.

H.W. Parke, Greek Oracles, London 1967.

SGDI, H. Collitz - F. Bechtel, Sammlung der griechischen Dialektinschriften, Göttingen 1884-1915.

Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Ἡ λατρεία τῶν γυναικείων θεοτήτων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑπειρον, Ἰωάννινα 1979.

Chr. Tzouvara-Souli, Cults and Temples in Epirus. Magna Grecia and Sicily, La Magna Grecia e i grandi santuari della Madrepatria, Atti del trentunesimo Convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto, 4-8 Ottobre 1991, Taranto 1992, σ. 91-122.

Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Τοπογραφικές παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὰ ἱερά τῆς Ἀρχαίας Ἑπείρου. Ἀφιέρωμα στὸν N.G.L. Hammond, Παράρτημα Μακεδονικῶν ἀρ. 7, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 429-447.

Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Τρόποι μαντείας στό ἱερό τῆς Δωδώνης, Μνήμη Σωτήρη Δάκαρη, Δωδώνη ΚΣΤ, τεύχ. 1 (1997), σ. 29-70.

I. Βοκοτοπούλου, Ὀδηγὸς Μουσείου Ἰωαννίνων, Ἀθῆναι 1973.

J. Vokotopoulou, Dodone et les villes de la Grande Grèce et de la Sicile. La Magna Grecia, Taranto 1992, σ. 63-90.

ΣΙΛΑΝΟΣ Ο ΑΜΒΡΑΚΙΩΤΗΣ

«Σφαγίων μάντις ἀγαθός»

ΓΙΩΡΓΟΥ Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

«Σφαγίων μάντις ἀγαθός [ίκανός]...». Ἡ φράση αὐτή, πού χρησιμοποιεῖται ὡς ὑπότιτλος σέ τούτη ἐδῶ τήν ἐργασία, ἀνήκει στόν Φιλόστρατο¹ ὁ ὅποιος, μιλώντας γιά τή μαντική τέχνη τῶν ἀρχαίων καί τούς μάντις, ἀναφέρει ὡς τούς γνωστότερους ἀπ' αὐτούς τόν Μεγιστία τόν Ἀκαρνᾶνα, τόν Ἀρίστανδρο ἀπ' τή Λυκία καί τόν Σιλανό² τόν Ἀμβρακιώτη («Ἀμβρακία Σιλανόν ἤνεγκε»¹). Ὑπῆρχαν –διαβάζουμε, ἀκόμη, στόν Φιλόστρατο– κάποιοι, πού, ἀπό παλιά, χρησιμοδοτοῦσαν μέ τή βοήθεια τῶν σφαγίων τους, καί πού ἦταν «ίκανοί στήν

1) Φιλοστράτ. «Τά εἰς τόν Τυαν. Ἀπολλών», Θ. VIII (σσ. 349-350), Ἔκδ. «Κάκτος», ἀρ. 309, Ἀθήνα, 1994 σ.σ. 170-171.

2) Δές σχετ.: «Προσωπογραφία μάντεων» στά «P. Kett (1966) «Prosopographiae des historischen griechischen Manteis bis auf die Zeit Alexanders des Grossen», Dissert. [Διδασκ. Διατρ.], Erlangen, σ.σ. 69-70 καί P.A. Roth (1982) «Mantis: The Nature, Function and Status of a Greek Prophetic Type», Dissert. [= Διδασκ. Διατρ.], Pennsylvania, σ.σ. 282-283 [§ 41: Silanus]. Ἐπίσης: A. Bouché-Leclercq (1880), «Histoire de la divination dans l'antiquité» Paris, T. II, σ. 75: «Ὁ Κύρος ὁ νεότερος εἶχε, ἐπίσης τὸ μάντι του, ἕνα διάσημο σπλαγχνοτόμο, πού ἔφερε τὸ ὄνομα Σιλανός». – Ἐπιπλέον: N. Λωρέντι (1837) «Λεξικόν τῶν ἀρχαίων μυθολογικῶν ἱστορικῶν καί γεωγραφικῶν κυρίων ὀνομάτων», Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, στή λ.: «Σιλανός» Δωρ. ἀντί τοῦ Σιληνός. Μάντις τις Ἀμβρακιώτης ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ τοῦ νεωτέρου Κύρου κατὰ τοῦ βασιλέως Ἀρταξέρξου». – W. Smith (1880), «A Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology», London, T. III, στή λ. «Silanus», σ. 819 – F. G. Sturz (1804), «Lexicon Xenophontum», T.IV, στή λ. Silanos: «Ambraciota, vates,...» E. Oberhummer (1887), «Akarnanien, Ambracia, Amphilochien, Leukas im Altertum», München, σ. 230: «Στὸ βιβλίον «Κύρου Ἀνάβασις» ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ μάντι Σιλανοῦ ἀπ' τήν Ἀμβρακία...». – Ξενοφώντας Ἀνάβασις», ἔκδ. F.W. Kelsey & A.C. Zenos (1889), Boston/Chicago, σ. 131 (Vocabulary): «ἕνας ξυμπνος (καπάτσος, δαιμόνιος, πετυχημένος) καί χωρὶς ἡθικῆς ἀρχῆς (unprincipled = ἀσυνείδητος, χωρὶς ἀρχῆς, ἀήθικος, ἀχρεῖος, ἀχαρκτηρίστους) μάντις ἀπὸ τήν Ἀμβρακία τῆς Ἡπείρου. – Βλ. καί σ. 242. – Ξενοφώντας Ἀνάβασις», ἔκδ. W.R. Harper's J. Wallace (1893), N. York/Cincinnati/Chicago, σ. 555 (Vocabulary): «μάντις ἀπὸ τήν Ἀμβρακία». – Ἀλ. Ρ. Ραγκωβί (1891), «Λεξικόν τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας», Ἐν Ἀθήναις T.B', σ. 1213, στή λ. Σιλανός: «Μάντις Ἀμβρακιώτης ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ τοῦ Κύρου τοῦ νεωτέρου κατὰ τοῦ Ἀρταξέρξου». – G. Cousin (1904), «Kyros le Jeune en Asie Mineure», Nancy, σ. 176: «Ὅπως ὁ Κύρος τὸ ἐλληνικὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα εἶχε τούς μάντις: ὁ Σιλανός ὁ Ἀμβρακιώτης εἶναι ὁ μόνος πού τὸ ὄνομά του ἔφθασε ἴσαμ' ἑμᾶς. – «Ξενοφώντας Ἀνάβασις», ἔκδ. Ch. F. Smith-C. Bonner & Fr. S. Morrison (1905), N. York, σ. 452 (Vocabulary): Σιλανός: «μάντις ἀπὸ τήν Ἀμβρακία τῆς Ἡπείρου». Βλ. καί σ. 192: Σιλανός: «ἀπὸ τήν Ἀμβρακία (σημερινὴ Ἀρτα) στήν Ἡπείρον» (Notes). – «Ξενοφώντας Ἀνάβασις», ἔκδ. M.W. Mather & J.W. Hewitt (1910), N. York/Cincinnati/Chicago, σ. 495: «Σιλανός ἀπὸ τήν Ἀμβρακία». – P. Stengel (1920), «Die Griechischen Kultusaltertümer», München, σ. 64. – F.C. Conybeare (1922), «Flavius Philostratus: Life of Appollonius», London/N.York T.II, σ. 622: «Σιλανός ὁ μάντις, γέννημα τῆς Ἀμβρακίας». – S. Eitner (1938): «Μάντις und σφαγία». Στὸ π. «Symbolae Osloenses», f. 18, σ. 11: «... ὁ Σιλανός ἀπὸ τήν Ἀμβρακία ὡς εἰδικὸς μάντις τοῦ Κύρου εἶχε τὸ μεγαλύτερον κύρος ἀνάμεσα σ' ὅλους τούς μάντις». – Μ. Περανθή (1954),

τέχνη τους» (μάντεις «ἀγαθοί»³). Ὁ δοξασμένος – ὁ «κλεινός» κατά τόν Σιμωνίδα⁴ – Μεγιστίας ἀπ' τήν Ἀκαρνανία (τήν περιοχή μέ τήν πολυαίωνη παράδοση, πού ξεκινᾷ ἀπ' τούς μάντεις Ἀμφίλοχο καί Ἀλκμαίωνα, τούς ἰδρυτές τοῦ Ἀμφιλοχικοῦ Ἀργους, γιούς τοῦ ἱατρομάντη⁵ Ἀμφιαράου καί ἀπογόνους τοῦ ἐπίσης θρυλικοῦ ἱατροῦ καί μάντη Μελάμποδος⁶) πρόδλεψε ἀπό τά σφάγια τήν

«Ἀμβρακία. Χρονογραφία μιᾶς πρωτεύουσας», Ἄρτα, σ. 211: «Ἡ παρουσία τῶν μάντεων, σέ ἀτομικά ὅσο καί ὁμαδικά συμφέροντα, ἦταν ἕνας θεσμός. Φαίνεται πιθανό πῶς ἡ Δωδώνη ἀνέδειξε πολλούς μάντεις ἀπό τούς πλησιοχώρους, πού ἔφευγαν ὕστερα νά ἐξασκήσουν μακριά τό χάρισμα τους. Ἐναν τέτοιον ἀπό τήν Ἀμβρακία, [τόν Σιλανό] θά συναντήσουμε ἀργότερα νά παρακολουθεῖ τήν Κύρου Ἀνάβαση. Ἦταν μάλιστα τόσο καλός πού ὁ Κύρος τόν ἀνταποκρίθηκε γυναικόδωρα...». – P.M. Nilson (19552), «Geschichte der Griechischen Religion», München, σ. 788: «Ὁ Σιλανός ἀπό τήν Ἀμβρακία...». – H. Popp (1957), «Die Einwirkung von Vorzeichen, Opfen und Festen auf die Kriegführung im 5 und 4 Jahrhundert v. Chr.», Dissert. [Διδακτ. Διατρ.], Erlangen, σ. 62: «Ὁ Ἀμβρακιώτης Σιλανός (...) ραδιούργος (Intrigant)». – J. Casabona (1996), «Recherches sur le vocabulaire des sacrifices en grec des origines a la fin de l' époque classique», Aix-en-Provence, σ. 85 καί 93. – W.K. Pritchett (1979), «The Greek state at war», Berkley/Los Angeles/London, III, σ. 51: «... καί ὁ μάντης Σιλανός ἀπ' τήν Ἀμβρακία...». – P.Lonis (1979) «Guerre et religion en Grèce à l' époque classique, Paris, σ. 105. – Φιλοστράτου, «Ἀπαντα», Ἐκδ. «Κάκτος» 1992, ὅ.π., Τ. 3, σ. 294 (Σχόλια). – Θ.Γ. Βαρθιτωῆ (1994), «Μνημόνευσις ἀρχαίων Ἑλλήνων τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ, Ἀθήναι, σ. 203 (στή λ. Σιλανός): «Σιλανός ἢ Σιληνός. Μάντις ἐξ Ἀμπρακίας (ἢ Ἀμβρακία)». – O. Lende (1995), «Kommentar zu Xenophons Anabasis», Darmstadt, σ. 61: «ὁ Ἑλληνας Σιλανός ἀπό τήν Ἀμβρακία (...) ραδιούργος (ιντριγκάντης)». – Σ. Montero (1995) «La interpretación de las praticas hepatoscopicas extranzeras». Στό π. «Getion», n° 13, σ. 163: «ὁ Σιλανός ἀπό τήν Ἀμβρακία...». – J. P. Stronk (1995) «The Ten Thousand in Thrace. An Archeological and Historical commentary on Xenophon's Anabasis, VI. III-VI-VII», Amsterdam, σ. 61: «ἐμεῖς, ἐπίσης, γνωρίζουμε τουλάχιστον ἕνα ἀκόμη πρόσωπο. Ὁ Σιλανός Ἀμβρακιώτης ὁ μάντης, εἶχε ἐγκαταλεῖπει τό στράτευμα στήν Ἡράκλεια (VI, 4, 3). Βλ. καί σ. 93. Ἐπίσης σ. 71: Ὁ Σιλανός ὁ μάντης τοῦ στρατοῦ». – J. Dillery (1995), «Xenophon and history of his times» London / N. York, σ. 67. Βλ. καί σ. 85. – P.M. Fraser – E. Matthews (1997), «A Lexicon of Greek personal Names», Oxford, T. III/A, σ. 394 [Silanos]. – M. Βερέτα (1997) «Μέγα ὀνομαστικόν ἢ τά ὀνόματα τῶν Ἑλλήνων...», σ. 408: Σιλανός, Ἀμβρακιώτης μάντης, συμπολεμιστής τῶν Μυρίων τοῦ Κύρου τοῦ νεωτέρου.

- 3) Πρόβλ. Πινδ., «Ὀλ.», 6, 68 «μάντιν ἀγαθόν», μτφρ. Π. Λεκατοῦ: «μάντη μεγάλον» («Πίνδαρος», ἐκδ. 1938), Ἀθήναι, σ. 69. Ἐκδ. 1960, Ἀθήναι, σ. 83: «Πρωτόμάντη». — Πausan., I [«Ἀττικῶν»], 34, 4: «μάντις ἀγαθοί», μτφρ. Ν. Παπαχατζή: «Μάντεις ἱκανοί», Ἐκδ. Ι. Ζαχαροπούλου, σ. 277. — Ἱπποκράτ., «Παραγγελ.», IX, 260, L: «ἱητρος ἀγαθός», μτφρ. E. Littre: «bon médecin». Βλ. καί τό ἐπίγραμμα γιά τό μάντη Κλεόδουλο: «μάντιν ἀγαθόν», στό Ι. Παπαδημητρίου (1957), «Ἀττικά III. Ὁ θεός τοῦ Αἰσχίνου Κλεόδουλος ὁ μάντις», π. «Πλάτων», Ἐτ. Θ, τχ. Α, σ. 159-160 (W. K. Pritchett, 1979, ὅ.π., Μέρ. III, σ. 57. — J. καί L. Rombert (1958), Bulltin epigraphique [Attique] τῆς «Revue des Etudes Grecques», 71, σ. 241) Βλ. καί Ἀνθίμου Γαζή (ἐκδ. 1809) «Λεξικόν Ἑλληνικόν», Ἐν Βενετία, στή λ. «ἀγαθός»: «καλός, δυνατός, ἐπιτήδειος ἢ ἄξιος εἰς κάθε τρόπον – κατάστασιν – ἐπιχείρησιν, διορισμόν ἢ ἐπάγγελμα (...) ἔμπειρος...» (Τόμ. Α = 1809, Τ. Β. = 1812, Τ.Γ. = 1816). — A.M. Pillon (1847) «Synonymes Grècs...» στή λ. «ἀγαθός»: «ἐσθλός, καλός, χρηστός, σπουδαῖος...», Paris. — Δ. Σκαρλάτου τοῦ Βυζαντίου (1852), «Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης...», Ἐν Ἀθήναις, στή λ. «ἀγαθός»: «ἐπιτήδειος, ἐξέχων εἰς ἕν τι (...) χρήσιμος, ὠφέλιμος (...) τέλειος εἰς τό εἶδος του...». — A.A. Σακελλαρίου (1898), «Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης», Ἐν Ἀθήναις, στή λ. «ἀγαθός»: «τῆς αὐτῆς ρίζης μέ τό ἀγαμαι, ἄγαν, κυρ. θαυμασμοῦ ἄξιος (...) καλός ἱκανός εἰς τό εἶδος του, τέλειος ἐπιστάμενος ὥς δεῖ τό ἔργον του...». — Ι. Πανταζίδου (1911), «Λεξικόν ὁμηρικόν», στή λ. «ἀγαθός»: «ἀγαστός, ἄξιοθαύμαστος (...) καλός, ἐξαιρετος, ἐξέχων εἰς τό εἶδος του, χρήσιμος...». Ἐν Ἀθήναις. — A. Ν. Γιάνναρη (19052), «Ἐπίτομον Ἑλληνικόν λεξικόν», στή λ. «ἀγαθός»: «καλός, δυνατός, ἀρμόδιος, κατάλληλος...». Ἐν Ἀθήναις. — Γρ. Ν. Βερναδάκη (1908), «Λεξικόν ἐρμηνευτικόν τῶν ἐνδοξοτάτων Ἑλλήνων ποιητῶν καί συγγραφέων...», Ἐν Ἀθήναις, στή λ. «ἀγαθός»: «ὁ τελείως ἐπιστάμενος τό ἔργον του (...) ἄξιος, ἱκανός (...) οἱ εἰς τι πρᾶγμα ἱκανοί». — Π. Λορεντζάτου (1925), «Ὀμηρικόν λεξικόν», Θεσσαλονίκη, στή λ. «ἀγαθός»: «καλός, ἔξοχος, ἐξαιρετος, δεξιός καί ἄξιος κατά τό ἀξίωμα ἢ τό ἐπάγγελμα ἢ τό ἔργον». — Ι. Δ. Σταματάκου (1953), «Λεξικόν ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης», Ἀθήναι στή λ. «ἀγαθός»: «καλός εἰς τό εἶδος του, χρήσιμος».

- 4) Ἡρόδοτ., «Ἱστορ.», VII, 228: «κλεινοῖο Μεγιστία».

καταστροφή τῶν Ἑλλήνων στίς Θερμοπύλες. Ὁ Ἀρίστανδρος ἦταν μάντης καί οἰωνοσκόπος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου γιά τόν ὁποῖο ἔκανε θυσίες, καί «πολλά μέν καί ἄλλα ἀληθεῦσαι ἐλέγετο Ἀλεξάνδρῳ»⁷. Ὁ Σιλανός δ' Ἀμβρακιώτης ἔκανε θυσίες γιά τόν Κύρο τό νεότερο τόν διεκδικητή τῆς ἐξουσίας» («Κύρῳ βασιλείας ἐρῶντι»⁸). «Ὁ Κύρος ὁ νεότερος – γράφει ὁ Bouché-Leclercq – εἶχε κι' αὐτός τό μάντη του, ἓνα περίφημο [διάσημο, ἐνδοξο, ξακουστό πασίγνωστο, κ.λπ.] ἀνατόμο ἱερῶν σφαγίων (θυσιασμένων ζώων)⁹. Ὁ Αἰλιανός τόν εἶχε χαρακτηρίσει «δεινόν»¹⁰ [στήν προκειμένη περίπτωσι: ἱκανό, ἄξιο, δυνατό, ἐπιδέξιο,

- 5) «Κοινή πῶς ἔστι τέχνη ἱατρική καί μαντική (...) καί Αἰσχύλος δέ πού, φασί, τόν ἱατρὸν μάντιν ὀνομάζει. Καί Ἀρχιλεὺς δέ ἱατρικῶς νοήσας τὰ κατὰ τὸν λοιμὸν, μαντικῆς δέεται». (Εὐστάθ. «Παρεκθ., Ἰλ. Α, 63. Βλ. καί «Index» (στή λ. «μαντική»: «ἐπικοινωνεῖ πῶς ἡ μαντικὴ τῇ ἱατρικῇ». Ὁ R. Caldwell, στή μελέτη τοῦ «The Psychology of Mantic Art in Greek Mythology», τῇ δημοσιευμένην στό ὑπό τὴν ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια τῶν N.M. Ayccock καί T.M. Klein βιβλίῳ «Classical Mythology in Twentieth Century Thought and Literature», 1980, Texas, σ.σ. 45-46, γράφει: Σύμφωνα μέ τόν Rohde (E. Rohde, 1925, «Psyche: The Cult of Souls and Belief in Immortality Among The Greeks», Trans W.B. Hillis London, p. 317), ὁ Ἑλληνας μάντις συνδύαζε στό πρόσωπό του – σ' ἓνα μονάχα καί τό αὐτό πρόσωπο – τοὺς ρόλους τοῦ προφήτη, τοῦ γιατροῦ, ἀλλὰ καί τοῦ μάγου: ἐκείνου τῶν πρωτογόνων λαῶν. (Ἡ μέθοδος πού ἐφαρμόστηκε ἐδῶ εἶναι αὐτὴ τῆς Ψυχανάλυσης). Μυθικός πρόγονος τέτοιων θεραπειῶν εἶναι ὁ Ἄπις γιά τόν ὁποῖο μιλάει ὁ Αἰσχύλος στίς «Ἰκέτιδες» (στ. 260-270): ἡ χώρα τούτη στά πολὺ παλιὰ χρόνια εἶχε πάρει τό ὄνομα Ἄπια (πανάρχαia ὀνομασία τῆς Πελοποννήσου) στή μνήμη ἑνὸς θεραπευτῆ («ἱατροῦ χάριν») πού ἦταν γιὸς τοῦ Θεοῦ τῆς ἱατρικῆς Ἄπολλωνος καί ὁ ὁποῖος καθάρισε τὴ μόλυσμένη ἀπ' τὰ μιάσματα πολλῶν φόνων, γῆ τῆς, χρησιμοποιώντας φάρμακα καί ἀγνισμούς. Ὁ Ἄπις ἦταν, κατὰ τό λεξικό τῆς Σούδας (στή λ. «Ἄπις») ὁ πρῶτος γιατρός στήν Ἑλλάδα, πού ἦρθε ἐκεῖ ἀπὸ τὴν ἀπέναντι ἀκτὴ τῆς Ναυπάκτου (κατὰ τὸν Αἰσχύλο) ἢ ἀπὸ τὴν Ἥπειρο ὅπως σημειώνει ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος: «... Ἄπις ὁ Φορωνέως ἐκ τῆς Ἥπειρου ἐλθὼν ἀπηλάξε τὴν Πελοπόννησον ὀφεινὸν ὀχλοῦντων...». (Εὐσταθίου, «Υπομνήματα εἰς Διονύσιον τὸν Περιηγητήν. παρ. 414. Στό: «Διονύσιος Περιηγητής», ἔκδ. G. Bernhardt, Lipsiae, 1828, T.A. σ. 174. Βλ. καί σ. 350 [Σχόλια]: «Ἄπιδος ἱατροῦ (...) ὅς τὴν Πελοπόννησον, ὑπὸ ὀφειν ὀχλοῦμένην, ἐλθὼν ἐκ τῆς Ἥπειρου ἤλευθερώσε καί ὤκησε...». – Tragicorum Graecorum Fragmenta (ἔκδ. A. Nauck, 1964²), Hildesheim, σ. 127, no 460. – Ὁ Ἱπποκράτης στήν πρὸς τοῦ Φιλοποίμενα δευτέρη ἐπιστολὴ του (Θ, 342, L) γράφει: «Ἱατρικὴ δέ καί μαντικὴ καί πάντῃ συγγενὴς ἐστίν, ἐπειδὴ καί τῶν δύο πατὴρ εἰς Ἀπόλλων». – Ἀριστοφ. «Πλοῦτ.», 10-11: «ὅτι ἱατρός ὢν καί μάντις». – Γιά τὸν Μακρόβιο (Saturn., I, 20, 5) ἡ τέχνη τῆς ἱατρικῆς κι' ἐκείνη τῆς μαντικῆς εἶναι στενά συνδεδεμένες καί ὅπως λέει ὁ Ἱπποκράτης, ὁ ἱατρός πρέπει νά λέει στὸν ἀσθενή: «τά τε παρῶντα καί τὰ προγεγονότα καί τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι» (C.H. Π., [«Προγνωστ.»,] 110, L. Παρβ. C.H., II, («Ἐπιδήμ., A, J» 634, L). – Chr. A. Lobeck (1829) «Aglaophamus», σ. 315, σμ. 8: «Vertus nomen est καθαρτῆς καί ἱατρομάντις...». – D. Del Corno (1985), «Mantica...», στό (ὑπό τὴν ἐκδοτ. ἐπιμέλ. τοῦ) M. Vegetti (1985), «Il sapere degli antichi», Torino, σ. 286: «οἱ μυθικοὶ μάντις, ὅπως οἱ Μελαμποδίδα οἱ Ἰαμίδα καί οἱ Τελλιάδα, δέν ἦταν παρὰ τό παράλληλο αὐτοῦ πού ὑπῆρξαν οἱ Ἀσκληπιάδα γιά τὴν Ἱατρικὴ». – Βλ. καί Πλάτ., «Κρατύλ.», 405 A-B: ἡ καθάρσις πρῶτα καί οἱ καθαρμοὶ (ἐξαγνισμοί), τόσο ἀπὸ ἱατρικὴ ὅσο κι' ἀπὸ μαντικὴ ἀποψη, τὰ φάρμακα τῶν γιατρῶν καί τὰ μαντικά μέσα, ἔχουν ἓνα σκοπὸ: τὴν καθάρσις τοῦ ἀνθρώπου σωματικὰ ἀλλὰ καί ψυχικὰ (Ψυχοθεραπευτικὴ καθάρσις). – R. Flacelière (1964), «Μάντις καί μαντεία στήν ἀρχαία Ἑλλάδα», μτφρ. Α. Δημητρίου, Αθήναι, σ.σ. 8-9: «Ὅταν ἡ μαντικὴ τέχνη, συνδυασμένη μέ τὴν καθάρσις ἀναζητοῦσε στό σκοτεινὸ παρελθόν κάποιο ἐγκλημα, πού καί ὁ ἴδιος ὁ ἔνοχος ἀγνοοῦσε καί πού ἦταν ἡ αἰτία τῆς τωρινῆς δυστυχίας του, δέν θά μπορούσαμε ἄραγε νά ποῦμε ὅτι ὑπῆρξε ὁ πρόδρομος τῶν νέων μεθόδων τῆς ψυχανάλυσεως».
- 6) R. Caldwell (1980), ὅ.π. σ.σ. 45, 54-55: Ἡ θεραπεία πού ἐφαρμόζεε ὁ Μελάμπους μοιάζει μέ τὴν ψυχαναλυτικὴ τεχνική. (Εἶναι πιὸ στενά συνδεδεμένη μ' ἐκείνη τῶν ψυχαναλυτῶν παρὰ μ' ἐκείνη τῶν Σαμάνων).
- 7) Ἀρριαν. «Ἀλεξ. Ἄνδρ.», III, 22.
- 8) Φίλοστρ., «Τὰ ἐξ τὸν Τυαν. Ἀπολλών.», Θ, VII, 350 [σ. 350, ἔκδ. «Κάκτος», 1994].
- 9) A. Bouché-Leclercq (1880), ὅ.π., T.II, σ. 73.
- 10) Αἰλιαν., «Π. ζώων», VIII, 5.

ἐμπειρο, τετραπέρατο¹¹). Ὁ Σιλανός ἀκολούθησε τό στράτευμα τοῦ Κύρου¹² στήν ἐκστρατεία κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του βασιλιᾶ τῆς Περσίας Ἀρταξέρξου¹³ (τό 401 π.Χ.) μαζί μέ 13.000 περίπου Ἕλληνες μισθοφόρους πού ἔμειναν γνωστοί στήν ἱστορία ὡς «Μύριοι» (10.000).

Σύμφωνα μέ τήν ἀφήγηση τοῦ Ξενοφώντος, λίγες μέρες πρίν ἀπ' τή μάχη στα Κούναξα τῆς Βαθυλωνίας (τό σημερινό Ἰράκ) ὁ Κύρος «Σιλανόν καλέσας τόν Ἀμπρακιώτην¹⁵ μάντιν» τοῦ εἶπε νά προσφέρει γιά λογαριασμό του θυσίες στούς θεούς. Ὁ Σιλανός πρόσφερε τίς θυσίες ὑπέρ τοῦ Κύρου καί μάντευσε ὅτι ὁ Ἀρταξέρξης δέν πρόκειται νά δώσει μάχη μέσα στίς δέκα προσεχεῖς μέρες. Ὁ Κύρος παρατήρησε τότε πώς ἂν ὁ βασιλιάς δέν ἔδινε μάχη μέσα στίς δέκα αὐτές μέρες, δέν θά τήν ἔδινε ποτέ. Καί πρόσθεσε: Ἄν βγεῖς ἀληθινός, σοῦ ὑπόσχομαι δέκα τάλαντα¹⁴. Ὅταν πέρασαν οἱ δέκα μέρες, ὁ Κύρος ἔδωσε στό Σιλανό 3.000 δαρειούς¹⁴ πού ἦταν χρυσά περσικά νομίσματα¹⁷ [Εἰκ. 1] ἄριστης ποιότητας καί τά ὅποια θεωρήθηκαν ἀπ' τόν Κύρο ὅτι εἶχαν ἴδια ἀξία μέ 10 τάλαντα.

Εἰκ. 1: Δαρεικός¹⁶

11) A.N. Γιάνναρη (19052), δ.π., Τ.Α. σ. 446 (στή λ. «δεινός»). – Πρβλ. Γ. Μητσοπούλου-Π. Ἀναμίτη (χ.χ.), «Ξενοφώντος Κύρου Ἀνάδασις (Ἡ κάθοδος τῶν Μυρίων)», Ἐκδ. «Νικηδόμημος», τχ. Γ', σ. 53: «τετραπέρατος μάντις».

12) Ἡ λ. Κύρος σημαίνει: Ἥλιος (Γ.Α. Παπαδασυλείου, 1887, «Ξενοφώντος Κύρου Ἀνάδασις», Ἐν Ἀθήναις, σ. 7).

13) Ibidem: «Ἀρταξέρξης σημαίνει: λίαν πολεμικός». Κατά τόν Στέφανον Βυζάντιον: «Ἀρταία: Περσική χώρα (...) οἱ οἰκούντες Ἀρταῖοι. ἀρταῖους δέ Πέρσαι, ὥσπερ οἱ Ἕλληνες τούς παλαιούς ἀνθρώπους, ἤρωας καλοῦσι. τάχα δέ καί ἐντεῦθεν μοι δοκεῖ Ἀρταξέρξης...». (Στέφαν. Βυζάντ., στή λ. «Ἀρταία»). – Ἡσύχιος, στή λ. «Ἀρταῖοι»: ἤρωες παρὰ Πέρσαις. – Ν. Λογάδου (1819, ἐν ἔτει αὐθ [...] ἀπό θεογονίας), «Κιδωτός τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης», Ἐν Κ/λει, στή λ. «Ἀρταξέρξης»: σημαίνει παρὰ Πέρσαις, μέγας, ἀρήϊεος (= Ἀρειος) δηλ. πολεμικός (ἐπίθετον τῶν ἀνδρειοτάτων ἡρώων), μέγας, λαμπρός. – Ν.Κ. Μουτσοπούλου (2002) «οἱ βυζαντινές ἐκκλησίες τῆς Ἀρτας», Θεσσαλονίκη, σ. 22: «Τό πρῶτο συνθετικό τῆς λέξεως «αρ...» σημαίνει ἐννοῶ, προσφέρει ἀγαθά [H. Razi, 1967, «Encyclop. de l' Avesta», Teheran, σ. 123]. Σχετικά εἶναι τά περσικά ὀνόματα Ἀρταξέρξης κ.ά.».

14) Ξενοφώντ. «Κύρ. Ἀνάδ.», Δ, 7, 18. Βλ. καί Ε, 6, 18.

15) Ἀμβρακιώτης: ὁ κάτοικος τῆς Ἀμβρακίας, τῆς ἐν Ἠπείρῳ Θεσπρωτίας ἐπὶ τοῦ Ἀράχθου ποταμοῦ ὅπου ἦδη κεῖται ἡ Ἀρτα 80 στάδια βορειότερον τῆς θαλάσσης τῆς φερουσῆς τό ὄνομα τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Ὁ πολίτης τῆς πόλεως ἀρχαίως ἐλέγετο Ἀμβρακικός, ὁ δέ κάτοικος τῆς χώρας Ἀμβρακιώτης («Ξενοφώντος Ἀνάδασις», μετενεχθεῖσα εἰς τήν γραφομένην γλῶσσαν ὑπό Μ. Βρατσάνου, 1890, Ἐν Ἀθήναις, σ. 380). Ἐπίσης: Στεφ. Βυζαντ. «Ἑθνικ.», στή λ. «Ἀμβρακία»: «πόλις Θεσπρωτίας ἀπὸ Ἀμβρακος παιδός Θεσπρωτοῦ τοῦ Λυκάονος ἡ ...». Ὁ W. Burkert («Ἀρχαία Ἑλληνική θρησκεία. Ἀρχαϊκή καί κλασική ἐποχή», 1993, Ἀθήνα, σ. 247 καί 252) γράφει: Εἶναι σημαντικό ὅτι ἡ ἑλληνική λέξη «Θεός» συνδέεται στενά μέ τήν τέχνη τοῦ μάντη: ἕνα ἐξηγνημένο σημεῖο ἦταν «Θεσφατο», ὁ μάντης ἦταν «Θεοπρόπος», ἡ τέχνη τοῦ «Θειάζειν ἢ ἐνθιαίζειν» (...) καί ἡ φυλή τῶν φυλάσσεται τό μοναδικό νεκρομαντεῖο στήν Ἠπειρο, ἦσαν οἱ Θεσπρωτοί (...) τό ὄνομα τῶν γειτόνων (τοῦ μαντείου αὐτοῦ) Θεσπρωτῶν ὑποδηλώνει προφανῶς τή θεϊκή τους ἀποστολή. – Ν.Δ. Παπαχατζή (1995), «Παισάνιου Ἑλλάδος περιήγησις», Ἀθήνα, Τ.Ε., σ. 361 σημ. 2: «Ἡ Ἀμβρακία ἢ Ἀμβρακία (παρὰ τήν Ἀρτα) θεσπρωτικὴ ἐγκατάσταση ἀρχικά...». – Ξενοφώντ., «Κύρ. Ἀνάδ.», Ἐκδ. Ε.Κ. Κοφινιώτου (1887), Ἐν Ἀθήναις, σ. 47, σημ. 2: «Σιλανόν τόν Ἀμβρακιώτην ἔξ Ἀμβρακίας θεσπρωτικῆς πόλεως».

16) Brockhaus Enzyclopedie (1968), Τ.ΙV, σ. 318 (στή λ. «Dareikos»).

17) Δαρεικός (καλλίτερα: στατήρας δαρεικός). Ὁνομαστό χρυσό νόμισμα [= κέρμα καθιερωθέν διὰ νόμου] ἄριστης ποιότητας μέ παράσταση ἑνός γονατιστοῦ τοξότη (ἀπ' ὅπου καί ἡ ὀνομασία τοῦ νομίσματος

‘Ο Κῦρος εἶχε σχεδόν πεισθεῖ ὅτι δέν θά γινόταν μάχη¹⁸ καί γι’ αὐτό ροχωροῦσε ἀσύντακτα χωρίς ἰδιαίτερα μέτρα ἀσφαλείας. Ὡστόσο, οἱ ἀντίπαλοι πλησίαζαν καί ὅταν ἐφθασε ἡ ὥρα τῆς μάχης, ὁ Κῦρος εἶπε στόν Ξενοφώντα, πού ἀκολουθοῦσε κι’ αὐτός τό στράτευμα, ὅτι «καί τά ἱερά καλά καί τά σφάγια καλά»¹⁹. (Καί τά μαντικά σημεῖα ἀπ’ τά σπλάχνα τῶν θυσιαζομένων ζώων ἦταν

«τοξότης»), ὁ ὁποῖος μερικές φορές κρατᾶ καί ἀκόντιο. Τό νόμισμα τό ἔκοψε γιά πρώτη φορά ὁ Δαρεῖος ὁ Α’ ἀπ’ τόν ὁποῖο – γιά μερικούς – ὀνομάστηκε ἔτσι. Ἄλλοι λένε πώς τό νόμισμα ἦταν ἀρχαιότερο ἀπ’ τό Δαρεῖο καί πῆρε τό ὄνομα ἀπό παλαιότερο βασιλιά. Ὑπάρχει, ὅμως, καί ἡ ἀποψη ὅτι τό ὄνομα παράγεται ἀπό ἀρχαία περσική λέξη, πού σημαίνει βασιλιά, ἀνάκτορο ἢ τόξο βασιλικό, στό ὁποῖο καί ἀναφέρεται ἡ εἰκόνα. Ἀκόμη, λένε, πώς ἡ λ’ ἐξή «δαρεικός» παράγεται ἀπό τό Ἀσσυριακό *da-ra-ka* (*da-ra-ka* = βαθμός [τό 1/10 τῆς μνάς] ἐκφραση ἀπ’ τήν ὁποία ἔχει παραχθεῖ καί ἡ ἑλληνική λέξη «δραχμή», ἀν καί πολλοί δέχονται τήν παραγωγή τοῦ ὀνόματος ἀπό τό δράσσομαι (πεβλ. δράγμα καί δρᾶξ). Τό νόμισμα κυκλοφοροῦσε ὀχι μόνο στήν Περσία ἀλλά καί στήν Ἑλλάδα. Ἦταν ἐξάλλου, ἐπὶ σειρᾶ ἐτῶν τό πρότυπο γιά τά χρυσά νομίσματα. Ὁ μισθός πού ἔδινε ὁ Κῦρος γιά τούς στρατιώτες τοῦ Κλεάρχου (Ξενοφώντ., Α, 3, 21 καί Ζ, 6, 21) ἦταν ἕνας δαρεικός τό μήνα (12 δολόκληρο τό χρόνο). Ὁ ἕνας δαρεικός ἀναλογοῦσε σέ 20 ἀσημένιες δραχμές ἢ 120 ὀβολούς. Ἄρα ὁ κάθε στρατιώτης ἔπαιρνε 4 ὀβολούς τήν ἡμέρα, δηλ. λιγότερο ἀπό 1 δραχμὴ ἀφοῦ «δραγμαῖν τούς ἔξ ὀδολούς» τοσοῦτων γάρ ἡ χεῖρ περιεδράττετο» (Πλουτάρχ. «Λύσ.», 17). Ὁ μισθός τῶν ἀξιωματικῶν ἦταν διπλάσιος ἀπ’ αὐτόν τῶν στρατιωτῶν καί τῶν στρατηγῶν τετραπλάσιος. (Βλ. σχετικά μέ τά παραπάνω: Ἡροδότ. «Ἱστορ.» IV, 166. – Θουκυδίδ., VIII, 28, 4. – Ξενοφώντ., «Κῦρ. Ἀνάδ.», Α, 7, 18; Ε, 6, 18; Α, 1, 9; Α 3,3; Β, 6,4. – Πλουτάρχ. «Κίμ.», 10. – «Αἰγισίλ.», 15. – «Ἀρταξέρξης», 20. – Αἰλιαν., «Ποικ. Ἱστορ.», Α, 22. – Ἀρριαν., «Ἀνάδ. Ἀλεξ.», Α, 18. – Ἀρπουκρατ., στή λ. «δαρεικός». – Πολυδεύκ., «Ὀνομαστ.», III, 87; 7, 9,8, 102; 9, 59, 84. – Σούδα, στή λ. «δαρεικός». – Β. V. Head (1898), «Ἱστορία τῶν νομισμάτων...», μτφρ. I. N. Σδορόννου, Ἐν Ἀθήναις, Τ.Π, σ. 435. – W. Smith (1860), «Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας» μτφρ. Δ. Πανταζῆ, Ἀθήναι, σίς λ. «Δαρεικός», «Δραχμή», «Νόμισμα». – «Xenofonte: L’ Anabasi o la spedizione di Ciro» Tr. ital. Cl. Dalmajo (1841), Torino, σ. XXVII. – P. Ducrey (1985), «Guerre et guerriers dans la Grèce antique», Fribourg, σ. 236. – F. Rebuffat (1996), «Les monnaies dans l’antiquité», Paris, σ. 84. – J. William Ἐκδοτ. ἐπιμ.), «Χρῆμα-ἱστορία», μτφρ. Μ. Κιτροεφ – Α. Τζάμालη (1977), Ἀθήνα σ. 26. – Χουρμουζιάδου (1997), «Τό χρυσάφι τοῦ κόσμου», London, Ἀθήνα, σ. 375).

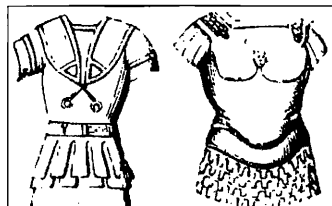
- 18) Ἡ μάχη παρά τά Κούναξα (J. Hachet [ed] 1987, «Warfare in the ancient world», σ.σ. 94-95). Ὁ ἐδῶ παρατιθέμενος ζωγραφικός πίνακας δείχνει τόν Κύρο νά ὑφίσταται βαρεῖα κρανιοεγκεφαλικὴ κάκωση ὅταν κάποιος «νεανίας Πέρσης ὀνόματι Μιθριδάτης ἀκοντίῳ βάλλει τόν κρατάφον αὐτοῦ παρά τὸν ὀφθαλμόν» [Εἰκ. 2] σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ ἱστορικοῦ καί γνωστοῦ ἱατροῦ Κτησίου. Ὁ Κῦρος δέν εἶχε πάρει κανένα προφυλακτικό μέτρο καί δέν ἔφερε οὔτε κράνος [Εἰκ. 3], οὔτε προστατευτικό θώρακα [Εἰκ. 4] καί μαχόταν σχεδόν ὀλομόναχος (Πλουτάρχ. «Ἀρτοξ.», XI. – Διοδ. Σικελ., 14, 23. – «Κτησίῳ τοῦ Κνιδίου τά σωζόμενα», Ἐκδ. Α. Lion, 1823, Gottingae, LVII [σ. 144 τῆς ἐκδόσεως]. – Ξενοφώντ., «Κῦρ. Ἀνάδ.», Α, 8, 27. – Ξενοφώντ. Κῦρ. Ἀνάδ., Ἐκδ. Ε.Κ. Κοφινιώτου, 1887, ὅ.π., σ. 19 [κράνος] καί 49 [θώραξ]. – Ξενοφώντ., «Κῦρ. Ἀνάδ.», Α, 8, 6: «... ὀπλισμένοι θώραξι μὲν αὐτοί [οἱ στρατιῶτες - ἱππεῖς] καί παραμυρηδίοις καί κράνεσι καί πάντες πλὴν Κύρου· Κύρος δὲ ψιλὴν ἔχων κεφαλὴν [= γυμνή, χωρίς ὀπλ. περιεκεφαλαια] εἰς τὴν μάχην καθίστατο»).
- 19) *ibid.* Α, 8, 15-16 (Ἐκδ. «Κάκτου», 1994, σ.σ. 128-129).

Εἰκ. 2

Εἰκ. 3

Εἰκ. 4

εὐνοϊκά ὅπως καὶ οἱ θυσίαι τῆς τελευταίας²⁰ –λίγο πρὶν ἂν τῇ μάχῃ– στιγμῆς). Τοῦ ἔδωσε, μάλιστα, τὴν ἐντολή (τὴ μοναδική ἐντολή) αὐτό νά τό ἀναγγεῖλει σέ ὅλους. Στῇ μάχῃ οἱ Ἕλληνες «ὀλίγοι ὄντες τέχνη ἐνίκουν τοὺς πολλούς»²¹, ἀλλά ὁ Κύρος «ἐπαρθείς τῇ νίκῃ»²¹ ἔξορμᾷ κατὰ τῆς βασιλικῆς φάλαγγας καὶ ἀφοῦ τραυμάτισε τόν Ἀρταξέρξη στο στήθος, «διαφθείρεται [Εἰκ. 2]¹⁸ μόνος ὢν καὶ οὕτω τελευτᾷ».

Μετά τό θάνατο τοῦ Κύρου, τὴν ἀρχηγία τῶν «Μυρίων» μισθοφόρων Ἑλλήνων ἀνέλαβε οὐσιαστικά ὁ Ξενοφῶν, πού ἐπιβλήθηκε κυρίως «μέ τὴν πειθῶ τοῦ λόγου καὶ τὰς ἡχηράς φράσεις» – ὅπως σημειώνει ὁ γνωστός σέ ὅλους μας (ἂν τὰ γυμνασιακά ἀκόμη χρόνια) Ἀχιλ. Τζάρτζανος – ἀφοῦ, γιά τόν ἴδιο, «ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, ὡς οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, δέν μένουν ἀδιάφοροι εἰς τὰ μεγάλα λόγια καὶ τὰς ψυχὰς των τὰς σύρουν αἱ ἡχηραὶ φράσεις»²², κάτι πού εἶναι, ὡς τίς μέρες μας, μιά ἀπόλυτη διαχρονική ἀλήθεια.

Εἰκ. 5: Ὁ Ξενοφῶν²³

Ὁ Ξενοφῶν [Εἰκ. 5] ὁδήγησε τὰ ἑλληνικά στρατεύματα (ὑστερα ἀπό πολλές δυσκολίες, μεγάλους κινδύνους, κακουχίες, στερήσεις, ἀσθένειες, μέσα ἀπό ἄγνωστες ἐχθρικές χώρες δύσβατα ὄρη καὶ σέ καιρό χειμῶνα) στόν Εὐξείνιο Πόντο ὅπου ἀντίκρουσαν τὴ θάλασσα. Ἐκεῖ ὁ Ξενοφῶν σκέφθηκε νά ἱδρῦσουν πόλη Ἑλληνική, προσθέτοντας μιά νέα χώρα καὶ δύναμη στὴν Ἑλλάδα. Γιά τό σκοπό αὐτό καὶ πρὶν ἀκόμη τό ἀνακοινώσει στοὺς στρατιῶτες, κάλεσε «κατ’ ἰδίαν» τόν Σιλανό, «τόν Κύρου μάντιν γενόμενον τόν Ἀμπρακιώτην»²⁴, καὶ πρόσφερε θυσίαι στοὺς θεοὺς («ἐθύετο»)²⁵ γιά νά ἐξιχνιάσει, καταρχήν, τὴ σκέψη καὶ τὴ θέληση τῶν θεῶν.

Ὁ Σιλανός, ὅμως, ἀπό φόβο μήπως πραγματοποιηθοῦν τὰ σχέδια τοῦ Ξενοφῶντος, ἡ μόνιμη δηλαδή ἐγκατάσταση τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν στὰ μέρη αὐτά, διέδωσε μέσα στο στρατόπεδο ὅτι ὁ Ξενοφῶν σχεδιάζει νά τοὺς ἐγκαταστήσει ἐδῶ καὶ νά χτίσει πόλη, ἀποκτώντας ἔτσι, γιά τόν ἑαυτό του καὶ μόνο, δόξα καὶ δύναμη μεγάλη.

20) Πρβλ. Ξενοφῶντ., «Λακεδαιμ. πολιτ.», XIII, 8: «ἔταν γάρ ὁρώντων ἤδη τῶν πολέμων». – Πλουτάρχ., «Λυκοῦργ.», 22: «τῶν πολέμων παρόντων». – Ξενοφῶντ. «Ἑλλην.», 4, 2, 20: «στάδιον [= 185 περ. μέτρα] ἀπεχόντων. – Μὲ τόν τεχνικό ὄρο «ιερά» (πού θρίσκονται στό κέντρο τοῦ θρησκευτικοῦ λεξιλογίου) ἐννοοῦμε τὰ σημάδια πού παίρνει κανεὶς ἀπὸ τὰ «ιερεῖα», δηλ. ἀπὸ τὰ προσφερόμενα σέ θυσία ζῶα ἢ «σφάγια». Αὐτὰ τὰ σφάγια διαφέρουν ἀπὸ τό ἄλλο εἶδος σφαγίων πού δέν εἶναι παρὰ θυσίαι σέ χθόνιες θεότητες [θυσίαι ὡς προσφορά – εἰδικά – αἵματος, τό ὁποῖο στὴν προκειμένη περίπτωση παίζει καὶ τόν κύριο καὶ πρωταρχικό ρόλο]. (Βλ. σχετ.: H. Popp, 1957, δ.π., σ. 39). – Ἡ λ. «ιερά», γράφει ὁ J. Casabona (1966, δ.π., σ. 11), σημαίνει τόσο τίς τελετουργίες – καὶ γενικά τίς θυσίαι – λατρείας (ὅπως λόγου χάρι στὴν ἐκφραση «ποιήσαντες ἱερά», Ἡροδότ., IX, 19), ὅσο καὶ σπλάγχνα (γιά παράδειγμα: «ἡ ἑξαιρέσις τῶν ἱρῶν», Ἡροδότ., II, 40. Ἡ διὰ τῶν σπλάγγων μαντική εἶναι «τῶν ἱρῶν ἡ μαντική», Ἡροδότ., II, 59).

21) Νόνν. Σχόλ. στόν Γρηγ. Ναζιανζ., «Λόγ.», II, «Κατὰ Ἰουλιαν.» Στὸ J. P. Migne, 1858, P.G. T. 36, στ. 1059.

22) Ξενοφῶντ. «Κύρου Ἀνάδ.», Ἔκδ. Παπύρου (1938), Ἀρ. 23, μτφρ. Ἀχ. Τζαρτζάνου (μέ εἰσαγ. καὶ σημ.), Ἐν Ἀθήναις, σ. 11.

23) J.S. Watson – W.F. Ainsworth (1891) «Xenophon's Anabasis...», Lodon («ἐν ἀρχῇ»).

24) Ξενοφῶντ. «Κύρ. Ἀνάδ.», E, 6, 16-17.

25) Ibid., E, 6, 34.

Αὐτός ὁ ἴδιος ὁ Σιλανός ἤθελε νά ἐπιστρέψει ὅπωςδὴποτε, καί ὅσο μπορούσε γρηγορότερα, στήν Ἑλλάδα γιατί εἶχε πάρει μαζί του κι' εἶχε κατορθώσει νά διασώσει σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς πορείας, τούς καλά φυλαγμένους 3000 δαρεικοὺς («γερό κομποδεμα») ²⁶ πού τοῦ εἶχε δώσει πρωτύτερα ὁ Κύρος, τότε πού θῆκε ἀληθινή ἢ πρόρρησή του κατά τή θυσία· ὅτι δηλ. γιά δέκα μέρες δέν θά τόν πολεμοῦσε ὁ βασιλιάς.

Ὅσοι ἀντέδρασαν στήν προοπτική μᾶς τέτοιας παραμονῆς στόν Πόντο, τήν ὁποία σχεδίαζε ὁ Ξενοφῶν, τόνισαν τό πόσο φοβερό («δεινόν») ἦταν νά προσπαθεῖ «κατ' ἰδίαν» μέν νά τούς πείσει νά μείνουν ἐκεῖ καί νά ζητάει μέ θυσίες τή συμβολή τῶν θεῶν γιά τήν ἐγκατάστασή τους, δημόσια, ὅμως, νά μήν κάνει κουθέντα γι' αὐτό, καί νά μήν ἀνακοινώνει τίποτε στό στράτευμα γιά τούς σκοπούς του.

Βλέποντας ὁ Ξενοφῶν μιά τέτοια ἀντίδραση, ἀπάντησε πώς, πράγματι, σκέφθηκε ἀρχικά, καί πάντοτε «κατ' ἰδίαν», κάτι τέτοιο γιά τό καλό τοῦ στρατεύματος, χωρίς ποτέ νά σκεφθεῖ νά διάσει κανένα. Διαμέσου, μάλιστα, τοῦ Σιλανοῦ ἔλαβε καί εὐνοϊκή ἀπάντηση ἀπό τούς θεούς. Ἀκόμη καί τώρα – συνέχισε νά λέει ὁ Ξενοφῶν – ζητοῦσα τή συμβουλή τους, καί ὁ ἴδιος αὐτός μάντης, ὁ Σιλανός, μοῦ ἀπάντησε – πράγμα πού εἶναι καί τό πιό σημαντικό – τά σπλάχνα τῶν θυσιαζομένων ζώων, δηλ. τά σημάδια τῆς θυσίας, θῆκαν εὐοίωνα («ὅτι τά ἱερά καλά εἶναι» ²⁷). Ἀλλωστε – πρόσθεσε ὁ Ξενοφῶν – ὁ Σιλανός γνώριζε ὅτι ἐγώ δέν ἤμουν αἰετός σχετικά μέ τή μαντεία, ἀφοῦ πάντα παρακολουθοῦσα τήν ἐξέταση. Ὁ ἴδιος, μάλιστα, ὁ Σιλανός μοῦ εἶπε πώς ἔβλεπε, ἔτσι καθὼς παρατηροῦσε τά σπλάχνα τῶν ζώων, κάποια σκευωρία καί ὑπουλότητα σέ θάρρος μου. Καί τοῦτο γιατί κι' ὁ ἴδιος εἶχε ἴσως, τό δόλιο σκοπό νά μέ συκοφαντήσει σ' ἐσάς. Ἔτσι διέδωσε – ὅπως ξέρετε – πώς ἐγὼ εἶχα σκοπό νά πραγματοποιήσω μιά μόνιμη ἐγκατάσταση σ' αὐτά ἐδῶ τά μέρη τοῦ Πόντου χωρίς νά σᾶς τό πῶ.

Μέ τέτοια λόγια ὁ Ξενοφῶν ἀπέκρουσε τίς εἰς θάρρος του διαδόσεις καί δήλωσε ὅτι παραιτεῖται ἀπ' τά σχέδιά του. Κάνοντας ἕνα φανερό «διπλωματικό ἐλιγμό» ²⁸ μίλησε στό στράτευμα λέγοντας πώς μιά καί ἡ ἐπιθυμία τους ἦταν νά φύγουν, μπορούν νά τό ἐπιχειρήσουν ἂν καί ἀρχικά ὁ μάντης Σιλανός ἔβλεπε καλά σημάδια γιά μιά μόνιμη ἐγκατάσταση καί «τώρα τό γυρίζει!» ²⁸. Ὁ ἐλιγμός ἱκανοποίησε τούς ὡς τότε σκεπτικoὺς καί «ἀθύμους» στρατιῶτες [Εἰκ. 5α] πού ὁμόφωνα ἀποφάσισαν νά μήν διασπαστοῦν ἀλλά νά δροῦν ἐνωμένοι, τόσο γιά λόγους ἀσφάλειας, τόσο καί γιά λόγους ἔλλειψης τροφίμων. Ἀποφάσισαν, ἐπίσης, πώς ὅποιος προσπαθήσει νά τό σκάσει κρυφά πρὶν ὁλόκληρο τό στράτευμα βρεθεῖ σέ ἀσφάλεια, αὐτός νά κατηγορηθεῖ καί νά περάσει ἀπό δίκη («κρίνεσθαι αὐτόν ὡς ἀδικοῦντα») ²⁹. Ἡ ὁμόφωνη αὐτή ἀπόφαση πάρθηκε «δι' ἀνατάσεως τῆς χειρὸς» («ἀνέτειναν ἅπαντες») ³⁰.

26) Γ. Μητσοπούλου-Π. Ἀναμίτη (XX), ὁ.π., τχ. Α, σ. 105. Ὁ Ε. Delebeque, σέ μιά μελέτη του τό 1957 («Essai sur la vie de Xenophon») ἐκδομένη στό Παρίσι, ὑπολογίζει ὅτι οἱ 3.000 δαρεικοὶ πού πήρε ὁ Σιλανός, ἀντιστοιχοῦσαν στό ποσό τῶν 60.000 γαλλικῶν φράγκων.

27) Ξενοφῶντ. «Κύρ. Ἀνάβ.», Ε, 6, 29.

28) Ξενοφῶντ. «Κύρ. Ἀνάβ.», ἐκδ. «Νικόδημος» (X.X), ὁ.π., σ. 53.

29) Ξενοφῶντ. «Κύρ. Ἀνάβ.», Ε, 6, 33.

30) Ibid. Ε, 6, 34: «ὁ δὲ Σιλανός ἐδόξα, καί ἐπεχείρει λέγειν ὡς δίκαιον εἶη ἀπιέναι τόν βουλόμενον». Στὰ Κόκτωρα, ὁ Σιλανός ἐκδήλωσε τήν προσωπική του ἐπιθυμία νά ἐπιστρέψει στήν Ἑλλάδα ὅσο τό δυνατόν

Εἰκ. 5α

Ὁ Σιλανός ὁμως φώναζε («ἐδόξα») ³⁰ γιὰ ὅσα εἰπώθηκαν καὶ προσπαθοῦσε νὰ τοὺς πείσει ὅτι τό δίκιο ἦταν ὅτι ὅποιος ἤθελε μπορούσε ν' ἀναχωρήσει γιὰ τὴν πατρίδα του. Οἱ στρατιῶτες ὁμως ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀνεχθοῦν κάτω τέτοιο καὶ τὸν ἀπειλοῦσαν λέγοντας πὼς ἂν τὸν πιάσουν νὰ δραπετεύει, θὰ τὸν τιμωρήσουν. Τελικά, ὁ ἴδιος ὁ Σιλανός μίσθωσε ἓνα ποντιακὸ πλοῖο καὶ τό 'σκασε ἀπ' τὸν Πόντο γιὰ νὰ γυρίσει στό σπῖτι του στὴν Ἀμβρακία ὥστε ὁ φιλοχρήματος αὐτὸς μάντης «νὰ σιγουρέψει» – ὅπως προσθέτει στό σημεῖο αὐτό ὁ P. Masqueray ³¹ – τοὺς δαρεικοὺς του. (Σὲ κάπως παρόμοιες περιπτώσεις ὁ Σοφοκλῆς – στὴν Ἀντιγόνη – ἔλεγε: «τό μαντικόν γὰρ πᾶν φιλάργυρον γένος») ³².

Ἐξάλλου, οἱ ἄνδρες τῆς μισθοφορικῆς ἐκείνης στρατιᾶς τοῦ Κύρου, πού προέρχονταν ἀπὸ κάθε γωνιά τῆς Ἑλλάδος, εἶχαν ὡς βασικὸ κίνητρο τό ὑλικὸ συμφέρον. (Κύριο κίνητρο ἦταν ἡ ἀγάπη – ὁ ἔρως, τό πάθος – τοῦ χρήματος ([τοῦ ἀργυρίου]) ³³. «Προσηλθον καὶ οἱ θαναταλιζόμενοι ὑπὸ τῆς ἐλπίδος ὅτι θὰ ἐπέστρεφον εἰς τὰς οἰκογενειακάς των ἐστίας συναποκομίζοντες ἄφθονα χρήματα (...). Καὶ τὴν χορδὴν τοῦ συμφέροντος θίγει [ὁ Κύρος ὁ μισθοδότης] κάθε φορὰ πού οἱ μισθοφόροι του δείχνουν ἀπρόθυμοι νὰ τὸν ἀκολουθήσουν» ³⁴.

Ὅσο γιὰ τὴ σύσταση τῆς ἴδιας αὐτῆς στρατιᾶς, ἀναφέρονται ἀνάμεσα σέ πολλοὺς ἄλλους καὶ μουσικοὶ (ἂν καὶ ἐδῶ περιορίζονται σέ σαλπικγκτές, καὶ μόνο γιὰ νὰ σημάνουν τό σάλπισμα τῆς ἐφόδου, ὅπως ὁ 18χρονος Σιλανός ³⁵ ὁ συνονόματος τοῦ μάντη), ἀγγελιοφόροι, διερμηνεῖς, ἰατροὶ ³⁶ ὠραῖες γυναῖκες («ἡ σοφωτάτη καὶ καλλίστη Φωκίς» ³⁷ παλλακίδες («Μιλησία ἡ παλλακίς») ³⁷ καὶ –φυσικά– μάντιες, ὅπως ὁ Σιλανός ὁ Ἀμβρακιώτης, ὁ πιὸ γνωστός ἀπ' ὅλους.

πὸ γρήγορα («αὐτὸς δ' ὁ Σιλανός ἐβούλετο ὅτι τάχιστα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀφικέσθαι». Ξενοφῶν. «Κύρ. Ἀνάβ.», Ε, 6, 18). Τελικά, δραπετεύει ἀπὸ τὴν Ἡράκλεια, ἀφοῦ – ἐκεῖ – νοίκιασε ἓνα πλοῖο («Ἡδὴ ἀπεδεδράκει ἐξ Ἡρακλείας» Ξενοφῶν. «Κύρ. Ἀνάβ.», ΣΤ, 6, 13). Τὰ ἀφθονα χρήματα πού εἶχε μαζί του, τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ κάνει αὐτὴ τὴν κίνηση. – Βλ. καὶ J.P. Stronk (1995), ὁ.π., σ. 93.

31) «... pour aller chez lui à Ambracie, metre en sûreté ses dariques» (Xenoph. «Anab.», Ἔκδ. - μτφρ. P. Masqueray [1930] Paris, T.I. σ.σ. 164-165).

32) Σοφοκλ. «Ἀντιγ.», στ. 1055. – Πρβλ. Φιλοστράτ., «Τὰ ἐξ τὸν Τυαν. Ἀπολλῶν.», Θ. VII (σ. 331).

33) G. Cousin (1904), «Kyros le jeune en Asie mineur», Nancy, σ.σ. 167-168.

34) Ἀχ. Τζαρτζάνου (1938), ὁ.π., σ. 13.

35) Ξενοφῶν, «Κύρ. Ἀνάβ.», VII, 4, 16: «... καὶ Σιλανός Μακίστιος ἐτὼν ὡς ὀκτωκαίδεκα σημαίνει τῇ σάλπιγγι· καὶ εὐθύς ἐκπηδῶσιν ἐσπασμένοι τὰ ξίφη...». [Εἰκ. 6] (Ἀπὸ τό Xenophon's «Anabasis», ἔκδ. M.W. Mather καὶ J.W. Hewitt (1910), New York/Cincinnati/Chicago, σ. 96).

36) Πρβλ. Νικολ. Δαμασκ., στὸ F.G.H. 90, fig. 103 z (σελίδα 387 τῆς ἔκδ. F. Jacoby, 1926, Μέρ., Π/Α, Ντ. 64-105): «συνεπέμποντο δὲ τῷ βασιλεῖ μάντιες καὶ ἰατροί».

37) Ἀθην. «Δειπνοσοφ.», XIII, 576 Δ.

Εἰκ. 6

Οἱ τελευταῖοι αὐτοί, μέ δοσμένη τήν σημασία τῆς μαντικῆς ὡς ἐπισήμου θεσμοῦ κατὰ τήν ἀρχαιότητα, ἦταν ἰδιαίτερα ἀπαραίτητοι ὥστε νά μποροῦν νά τούς συμβουλευόνται οἱ ἡγεμόνες καί οἱ στρατηγοί σέ κρίσιμες καί ἀγχογόνες³⁸ καταστάσεις, σέ περιπτώσεις ἀνάληψης μεγάλων εὐθυνῶν καί τίς ἀπ' ἐδῶ ἀπορρέουσες σοβαρές ψυχολογικέ κρίσεις³⁹ καί γενικά, πρὶν ἀπό κάθε σημαντική ἐνέργειά τους, κυρίως δέ πρὶν ἀπό κάθε στρατιωτική ἐπιχείρηση. Τίς ὥρες, μάλιστα, πού προηγοῦνται τῆς μάχης, ἀμέσως μετὰ τή θέα τοῦ ἐχθροῦ, ἐσφάζαν ὁλόκληρα κοπάδια πού ἔσερναν μαζί τους γι' αὐτό τό σκοπό. Πίστευαν πώς μιά τέτοια ἀκίνδυνη καί εὐκόλη σφαγή ἦταν – ὅπως παρατηρεῖ ὁ W. Burkert⁴⁰ – ἀποτρεπτική προεξόφληση τῆς μάχης μέ τούς ἀπρόδλεπτους κινδύνους, ἕνα εἶδος [τελετουργικοῦ] ἄρχεσθαι [προετοιμασίας, ἀρχῆς]». Κυρίως ὁμως, ἦταν πού οἱ μάντις, μέσω τῆς «σπλαγχνοσκοπίας» (τῆς ἐξέτασης τῶν σπλάγχων-ἐντοσθίων τῶν θυμάτων), καθόριζαν τίς πιθανότητες νίκης μέ τήν ἀποκάλυψη τῆς βούλησης (τῆς σχετικῆς διάθεσης) τῶν θεῶν.

Αὕτῃ ἄλλωστε, ἡ ἀποκάλυψη τῆς θείας βούλησης, ἦταν ὁ σκοπός μιάς τέτοιας παρουσίας τῶν μάντεων· ὁ σκοπός γενικά τῆς μαντικῆς τέχνης. Ἕνας ὁρισμός τῆς μαντικῆς μᾶς λέει ὅτι αὕτῃ «εἶναι κατὰ βάσιν ἡ ἀποκάλυψη τῆς θελήσεως τῶν θεῶν ἢ τῶν οἰωνόηποτε ὑπερβατικῶν δυνάμεων, διά θέμα ἀναφερόμενον κυρίως εἰς τό μέλλον, ἀλλά καί εἰς τό παρόν καί τό παρελθόν («τά τ' ἐόντα, τά τ' ἐσόμενα, πρὸς τ' ἐόντα» Ὁμ. Ἰλ. Α, 70)....».⁴¹

Ὁ ὀρθολογιστής Λουκιανός «ἀνάγει σέ ψυχολογική ὑποκειμενική ἀνάγκη ἕνα φαινόμενο [αὐτό τῆς μαντικῆς] πού στήν Ἑλλάδα ἔμελλε νά γίνη καθολικό,⁴² γράφοντας⁴³: τήν ἀνθρώπινη ζωή τήν κυβερνοῦν δύο μεγάλοι τύραννοι· ἡ ἐλπίδα καί ὁ φόβος (...). Ἐκεῖνος πού φοβᾶται καί ἐκεῖνος πού ἐλπίζει θεωρεῖ «ἀναγκαιοτάτην καί ποθεινοτάτην» τήν πρόγνωση τοῦ μέλλοντος (τό «προμαθῆναι τά μέλλοντα») καί ἔτσι, ἀπ' ἐδῶ ἐκπορεύονται καί ὅλες οἱ «ἐκατόμβες τῶν θυνόντων». Ὁ J. Burckhard προσθέτει πώς ἡ τέτοια πίστη στή γνώση τοῦ μέλλοντος, ἀποτελεῖ μιά ἀπ' τίς οὐσιαστικές διαφορές ἀνάμεσα στόν ἀρχαῖο κόσμο καί σ' ἐμᾶς.⁴⁴ Αὕτῃ, ἀκριβῶς, ἡ γνώση τοῦ μέλλοντος (καλλίτερα: ἡ ἐπιστήμη καί οἱ μαζί της συνδεδεμένες τεχνικές γιά τό σκοπό αὐτό) ἐκφράζονται μέ τή μαντική ἄν καί στόν ὁμηρικό στίχο, πού λίγο πῶ πρὶν παραθέσαμε, ὁ ποιητής τῆς Ἰλιάδος ἀναφέρει ρητά ὅτι ὁ μάντης Κάλχας «ὄλα τά κάτεχε, μελλοῦμενα καί τωρινά καί πρῶτα» (σέ μετάφραση τῶν Καζαντζάκη-Κακριδῆ). Ἄς ση-

38) W.R. Halliday (1913), «Greek divination. A study of its methods and Principles», London, σ. 168. – A.B. Lloyd (1996), «Battle in Antiquity», London, σ. 184.

39) Ibidem.

40) Σ. Burkert (1993), ὁ.π., σ. 143.

41) Δές τήν ἔξοχη, ἰδιαίτερα ἀξιόλογη διατριβή τοῦ φίλου συνάδελφου Κ. Ν. Μπάλλα (1968) «τό προφητικόν παραλήρημα τῆς Πυθίας Διδ. Διάτρ. Ἀθῆναι, σ. 17. – Τοῦ ἴδιου (1978) «Μαινόμενοι μάντις στήν ἀρχαία Ἑλλάδα». Στό: π. «Ἐποπεία», Ἔτ. Γ, τχ. 21, σ. 293. – Βλ. καί Γρηγορίου Ἱερομονάχου Παλιουρίτου τοῦ ἔξ Ἰωαννίνων (1815) «Ἀρχαιολογία Ἑλληνική ἥτοι φιλολογική Ἱστορία...», Ἐν Βενετία, Τ.Β., σ. 122: «... ἡ Μαντική τήν ὁποῖαν ἡμποροῦμεν νά διορίσωμεν «τέχνην τοῦ τά μέλλοντα ἡ κρῦφα εἰδέναι».

42) D.Del Corno (1985), ὁ.π., σ. 279.

43) Λουκιαν., «Ἀλέξ. ἡ ψευδομ.», 8.

44) Ἀναφέρεται ἀπό τόν D.Del Corno (1985), ὁ.π., σ. 279.

μειωθεί πώς ή τριπλή αυτή διάσταση του χρόνου δείχνεται τόσο μέ τον δελφικό τρίποδα, όσο και μέσα στην ελληνική τραγωδία (Ήραμμέν. *Οιδίπ. Τύρ.* Βαθιά γνώση της σχέσης ανάμεσα σ' εκείνο πού συνέβη κάποτε, πού συμβαίνει τώρα και πού θά συμβεί στο μέλλον).⁴⁴

Ἡ ἴδια ή λέξη «μαντική» συνδέεται μέ τό ρήμα «μαίνω-μαίνομαι» πού σημαίνει ὅτι τό ὑποκείμενο βρίσκεται σέ μία εἰδική –ψυχο(παθο)λογική– κατάσταση: «εἶναι παράφρων, παραπαίει («παρακόπτει, ληρεῖ»⁴⁵, «τρελαίνεται»⁴⁶, διατελεῖ *ὑπό τήν ἔμπνευσιν τοῦ (...)* γίνεται παράφρων τῇ ἐνεργείᾳ του...⁴⁷», «βγαίνει ἀπό τάς φρένας του»,⁴⁸ «λυσσάζει»⁴⁹, ἀλλά καί «ἐνθουσιωδῶς καί σφοδρῶς κινεῖται»⁵⁰ (ἐμπνέεται, γίνεται «ἐνθεος»⁵¹) ἔτσι πού ή ἴδια αὐτή λέξη νά ἐκφράζει καί «τήν ἐνθουσιαστικήν καί τήν προφητικήν μανίαν» ὅπως διαβάζουμε στό «Ἑλληνικόν Λεξικόν» τοῦ Ἀνθίμου Γαζή. Ὁ ἴδιος προσθέτει στή λ. «μάντις»: «ἀπό τό μαίνω [*μαίνεσθαι ποιῶ τινά. Ἐκφρονα ἤ παράφρονα-τρελόν, μανικόν ποιῶ*]. Στό λεξικό ἐπίσης (τό «Μέγα καί πάνν ὠφέλιμον») τοῦ Φαβωρίνου σημειώνεται: «μάντις· ὁ ἐνθουσιαστής, ἦτοι ἐνθεος, οἶονεῖ μαινόμενος, καί ἐξεστηκώς ἐν τῷ προλέγειν τά μέλλοντα. Ὅθεν καί μάντις παρὰ τό μαίνεσθαι εἰρηται. Μανίαν γάρ τινά ἐνθεον, ἐκστατικήν οἱ μάντις ἐν τῷ προλέγειν ἔπασχον». Ὁ Κ. Κούμας, ἀκόμη, στό δικό του τό λεξικό («Λεξικόν διὰ τούς μελετώντας τά τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων συγγράμματα») γράφει: «μάντις· κατά Πλάτωνα ἐκ τοῦ μαίνομαι (...) τρελαίνομαι, λυσσάζω (...) καί ἐπὶ τῆς προφητικῆς μανίας· διὰ τοῦτο παράγουσιν ἐκ τούτου καί τό μάντις». Ὁ Fr. Sylburg⁵² (παλαιότερα: Συλβούργιος) γράφει –τέλος– στό «Ἑτυμολογικόν τό μέγα ἦτοι μεγάλη γραμματική»: «μάντις· ἀπό τοῦ μαίνεσθαι⁵³· ἐνθουσιασμένοι γάρ οἱ μάντις ἐμαντεύοντο».

45) Φαβωρίνου..., (ἔκδ. 1821), «Λεξικόν τό μέγα καί πάνν ὠφέλιμον...», Ἑνετίησιν, στή λ. «παραπαίω».

46) I.A.E. Σμιττιδ [= Schmid], ἔκδ. 1851, «Ἐπίτομον λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης», Ἐν Ἀθήναις, στή λ. «μαίνομαι».

47) H.G. Liddel – R. Scott (X.X.), μτφρ. Ξ.Π. Μόσχου, Ἐπιστ. Μ. Κωνσταντινίδου, «Μέγα λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης...», στή λ. «μαίνομαι».

48) Σπ. Βλαντή (1821) «Λεξικόν πρόχειρον τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης», Ἑνετίησιν, στή λ. «Μαίνομαι».

49) Κ.Μ.Κούμα (1826) «Λεξικόν διὰ τούς μελετώντας τά τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων γράμματα...», Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, Τ.Ι., στή λ. «μαίνομαι».

50) Ἀνθ. Γαζή (1812 [= T.B.]), δ.π., στή λ. «μαίνω».

51) Σχόλ. Εὐριπίδῃ, «Ἰππόλ.», 141: «Ἐνθεοὶ λέγονται οἱ ὑπὸ φάσματός τινος ἀφαιρεθέντες τόν νοῦν καί ὑπ' ἐκείνου τοῦ θεοῦ τοῦ φασματοποιοῦ κατεχόμενοι καί τά δοκοῦντα ἐκείνῳ ποιοῦντες». (Ἐκδ. G. Didorf, 1863, Oxonii, T.I., σ. 96).

52) Fr. Sylburg (1816), Lipsiae, στή λ. «μάντις».

53) Chr. A.Lobeck (1829), δ.π., σ. 261: «... nomen μάντις εἰ μαίνεσθαι derivatum...». – Γ. Κωνσταντινίδῃ - Μακεδόνος (1876) «Ὀμηρικὴ θεολογία» Κων/ς, σ. 208: «μάντις, κληθέντες οὕτω παρὰ τό μαίνεσθαι». – I. Πανταζίδου (1911), δ.π., στή λ. «μάντις». – E. Boisacq (1916), «Dictionnaire étymologique de la langue Grecque», Heidelberg/Paris, στή λ. «Μάντις». – O. Kern (1926), «Die Religion der Griechen», Berlin, T.II., σ.σ. 113-114. – Cicer. «De Divin», 1, 1, Ἐκδ. W.A. Falcone (1927), London/N. York, σ. 222: «μαντική = μανική ἀπὸ τῆς λ. μανία (furor). – Ziehen (1930), «Μάντις». Στήν: Paulys «Real-Encyclopädie [= R.E.]...», Stuttgart, T. 14/B, σ. 1353-1354. – Bl. καί Th. Hopfer (1928), στή λ. «μαντική» τῆς R.E., T. 14, σ. 1262. – Δ. Δημητράκου (1949) «Μέγα Ἑλληνικόν λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης», Ἀθῆναι /Θεσσαλονίκη, στή λ. μάντις «... μαίνομαι». – R. Flacelière (1964), δ.π., σ. 7. – P. Chantaine (1968), «Dictionnaire étymologique de la langue Grecque. Histoire des mots», Paris, στή λ. «μάντις». – «Der Kleine Pauly. Lexikon...» (1969), Stuttgart, T.III, 968, στή λ. «Mantik» («Etym. wohl mit μαίνεσθαι») [ὑπό C.Z.]. – L. Brisson (1975), «Du bon usage du dérèglement. Grèce». Στό: J.P. Vernant et coll: «Divination et rationalité», Paris, σ. 224. – E.R. Dodds (1978),

Ἦδη, ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος σημείωνε στὰ ὁμηρικά σχόλιά του: «μάντις· ἔνθεος καὶ θεοφορούμενος παρὰ τὸ μαίνεσθαι, εἶπερ καὶ μαντεία θεία μανία παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἐδοξάζετο καὶ μαντική τις ἢ μαντική»⁵⁴. Ἐδῶ, ἀσφαλῶς, παραπέμπει στὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στὴν ἐτυμολογικὴ σχέση τῶν δύο λέξεων (μανία καὶ μαντική) σ' ἓνα περίφημο ἀπόσπασμα τοῦ «Φαίδρου»⁵⁵ ὅπου ὁ Σωκράτης μᾶς λέει: «Τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν ἡμῖν γίγνεται διὰ μανίας», πού μᾶς χαρίζεται σάν ἓνα θεῖο δῶρο. Γιατί –συνεχίζει– καὶ ἡ προφήτισσα στοὺς Δελφούς καὶ οἱ ἱερεῖες στὴ Δωδώνη, ὅταν τίς ἐπιανε ἡ μανία, ἔκαμαν στὴν Ἑλλάδα πολλὰ καλὰ καὶ σέ ἀνθρώπους καὶ σέ πόλεις, ἐνῶ ὅταν ἦταν φρόνιμες ἔκαμαν λίγα ἢ καὶ τίποτε («σωφρονοῦσαι δέ βραχέα ἢ οὐδέν») ... Κι' ἀπὸ τοὺς παλιούς ἐκείνοι πού ἔβαλαν τὰ ὀνόματα στὰ πράγματα δέν εἶχαν τὴ μανία γιὰ κάτι ἀσχημο, οὔτε γιὰ ντροπὴ («οὐκ αἰσχρὸν ἡγοῦντο οὐδέν ὄνειδος μανίαν») γιατί ἄλλιῶς δέν θὰ σμίγανε μέ τὴν κατώτερη τέχνη, μ' αὐτὴ πού κρίνεται τὸ μέλλον, τὸ ἴδιο τοῦτο ὄνομα καὶ δέν θὰ τὴ ἔλεγαν μαντική. Μά ἐπειδὴ εἶναι κάτι καλὸ, ὅταν ἔρχεται δοσμένη ἀπὸ τὸ Θεό, τῆς δάλανε τὸ ὄνομα, οἱ σημερινοὶ ὅμως ἀκαλαίσθητα («ἀπειροκάλως») ἔβαλαν μέσα στὴ λέξη τὸ ταῦ [τὸ γράμμα «τ»] καὶ τὴν εἶπαν μαντική». Ὅμοια καὶ στὸν «Ἰωνα»: «ὥσπερ αἱ Βάκχαι [ἀρϋνόνται ἐκ τῶν ποταμῶν μέλι καὶ γάλα] κατεχόμεναι, ἔμφρονες δέ οὔσαι οὐ»⁵⁶. Στίς «Βάκχες» τοῦ Εὐρυπίδου, ὁ μέγας τραγικός τονίζει κι' αὐτός: «μάντις δ' ὁ δαίμων ὅδε· τὸ γὰρ θακχεύσιμον/καὶ τὸ μανιῶδες μαντικὴν πολλὴν ἔχει»⁵⁷, γεγονὸς πού ὑπογραμμίζεται καὶ στὸν πλατωνικὸ «Τίμαιος»: «οὐδεὶς ἔννοους [ἔχέφρων (ἔχων φρένας), ὁ ἔχων τὸν νοῦν του, νουνεχής, συνετός...] ἐφάπτεται μαντικῆς ἐνθέου καὶ ἀληθοῦς»⁵⁸.

Ὡστόσο, ἡ τέτοια ἐτυμολογικὴ σύνδεση (ἡ παραγωγὴ τῆς λ. μαντική ἀπ' τὸ ρ. μαίνομαι) ἀφήνει ἀνοιχτὸ τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴ σχέση τοῦ ρήματος μέ τὸ δεύτερο ἀπ' τὰ εἶδη τῆς μαντικῆς, στὰ ὁποῖα –παραδοσιακά– αὐτὴ διαιρεῖται· δηλ. μέ τὴν ἔντεχνη (διδασκόμενη, ἐπαγωγικὴ) μαντικὴ ὅπου οἱ μάντις δέν εἶναι «θεόληπτοι» (ἐνθεοὶ – κατεχόμενοι– θεόπνευστοι– ἐκστατικοί) καὶ «ἔμφρονες» ἀλλὰ «ἔμφρονες» («λογικοί» ὅπως λέμε). Στὸ «Etymologicum Magnum» καὶ σέ

«Οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ παράλογο [The Irrational], ἑλλ. μτφρ. Γ. Γιατρομανωλάκη, Ἀθήνα, σ. 74 καὶ 86, σημ. 37. – Γ. Bonfante (1979), «Mente = Μανία». Στό: «Renticonti delle sedute dell' Accademia Nazionale de Lincei. Classe di Scienze morali, Storiche e filologiche». ser. 8, T. 34, f. 7-12, σ.σ. 325-327. – P.A. Roth (1982). ὅ.π., σ.σ. 9-13 (καὶ 21-25). – D. Del Corno (1985), ὅ.π. σ. 281. – R. Bloch (1990), «Ἡ μαντικὴ στὴν ἀρχαιότητα», ἑλλ. μτφρ. Κ. Ἀλάτσι, Ἀθήνα, σ. 9: «... τὸ ὄνομα μάντις, τοῦ ἱεροσκόπου, τοῦ προφήτη, κάθε προσώπου πού προλέγει τὸ μέλλον, προέρχεται ἀπὸ τὸ μαίνομαι, πού σημαίνει παραληρῶ καὶ, εἰδικότερα, ἡ θεότητα μέ ὁδηγεῖ σέ κατάσταση καταληψίας». – C. Milani (1993), «Il lessico della divinazione nel mondo Classico». Στό: M. Sordi (ἔκδ. ἐπιμέλ.) «Laproveja nel mondo antico», σ. 33. – M. Cazevitz (1992) «Mantis: Le vrai sens στή «Renvue des Etudes Greques» nos 500-501, σ. 1 καὶ ἔξ. – E. Lévy (1997) «Devis et Oracles chez Hérodote», στό: «Oracles et prophéties dans l' antiquité» (ἔκδ. ἐπιμ. J.G. Heinz, Paris), σ. 349-350. – G. Luck (1985), «Arcana Mundi...», Baltimore/London, σ. 229 (IV: Divination, σ.σ. 227-230) Βλ. καὶ τὴν ἑλληνικὴ ἔκδοση τοῦ IV μέρους τοῦ παραπάνω βιβλίου σέ μτφρ. Δ. Τσιάκκου, Στ. Γκιργκίνη καὶ Δ. Ρήσου, 1998, Ἀθήνα, σ.σ. 11-12.

54) Εὐσταθ. «Παρεκβ.», στὴν Ὀμήρ. «Ὀδύσσεια», α, 203.

55) Πλάτ., «Φαῖδρ.», 244Α.

56) Πλάτ., «Ἰων», 534α.

57) Εὐρυπίδ. «Βάκχ.», στ. 298-299.

58) Πλάτ., «Τίμ.», 71Ε.

ἀντίθετη⁵⁹ μ' ὅσα προηγουμένως σημειώσαμε, διαβάξει κανείς: «μάντις· παρὰ τό μῶ, τό ζητῶ γίνεται μάτις καί πλεονασμῶ τοῦ Ν μάντις· ζητητικός γάρ ἐστίν ὁ μάντις τοῦ μέλλοντος, οἶονεῖ τὰ ἀφανῆ καί ἄδηλα ζητῶν. Οὐ παρὰ τό μανίαν ὡς τινες ὑπέλαβον. Διό καί Ὁμηρος εὐφρονα λέγει τόν μάντιν – Ἰλ. Α, 73» (παρόλο που ἔδω, ἢ λ. «εὐφρονέων» [«ὄσφιν ἐϋφρονέων ἀγορήσατο»]) «κατά τόν Κλάσσην [Joh. Classen] δέν εἶναι σύνθετον ἐκ τοῦ «εὐ» καί «φρονέω», ἀλλά παράγωγον τοῦ «εὐφρων»⁶⁰ [καλόκαρδος, εὐθυμος, εὐφραίνων καί μτγν. εὖνους = εὐμενής, εὐνοϊκός...]).

Ὁ Κικέρων, ἀρχίζει τήν πραγματεία του «Περί μαντικῆς» γράφοντας πῶς οἱ Ρωμαῖοι (καί σέ ἀντίθεση μέ τούς Ἕλληνες πού τήν συνδέουν ἐτυμολογικά μέ τή μανία) ἔδωσαν ἓνα ὄνομα πού σχετίζεται μέ τή λέξη θεότητα (τό θεῖον καί τή θρησκεία) καί τήν ὀνόμασαν –ἐτοι– «divinatio»⁶¹. Ὁ ἴδιος στήν παραπάνω πραγματεία του, διακρίνει δύο εἶδη μαντικῆς,⁶² κάνοντας τόν ἴδιο – ἀκριδῶς – διαχωρισμό πού κάνει ὁ Πλάτων μεταξύ ἔντεχνης ἢ τεχνικῆς (ἀλλιῶς: ἐπαγωγικῆς ἢ ἐσκεμμένης) μαντικῆς καί ἄτεχνης ἢ φυσικῆς (ἀλλιῶς: διαισθητικῆς ἢ ἐμπνευσμένης) ἢ ὅποια προϋποθέτει σπάνια χαρίσματα ἐνόρασης.

Τό ἓνα εἶδος τῆς μαντικῆς διδάσκεται καί ἐξασκεῖται ἀπό μάντις, πού μαθαίνουν τήν τεχνική τῆς ἐρμηνείας τῶν «σημείων», τὰ ὅποια τὰ δίνουν οἱ θεοί στούς ἀνθρώπους χρησιμοποιώντας τόν ὀρθό λόγο γιά τήν ἀνίχνευση τοῦ ἀγνώστου μέλλοντος. Τό εἶδος αὐτό εἶναι ὅπως ὅποτε μεταγενέστερο ἀπ' τό ἄλλο ἐκεῖνο τῆς ἄτεχνης, αἰδίδαχτης ἢ φυσικῆς μαντικῆς, ἢ ὅποια καί προγενέστερη εἶναι καί ἀνώτερης μορφῆς καί λειτουργεῖ μέ τήν κατοχή καί τόν ἐνθουσιασμό (τή θεία μανία). Αὐτή δηλαδή κατευθύνεται ἀπό κάποιο θεό καί ἐπιτυγχάνεται μέ τόν ἐνθουσιασμό· τήν εἴσοδο μ' ἄλλα λόγια τοῦ Θεοῦ στήν ψυχή τοῦ μάντη-προφήτη, πού γίνεται ἔτοι «ἐν-θεος», ἔχει κάποιο θεό μέσα του (ἐντός του) καί δέχεται τήν ἀναμενόμενη ἀποκάλυψη. Πρόκειται γιά ἓνα εἶδος μανίας ἢ ἐκστασης [παράκρουσης], γιά περιπτώσεις «τροποποιημένης κατάστασης τῆς συνείδησης – διασχιστικῆς διαταραχῆς (Trance), γιά μιά θεϊκή κατάληψη (Διακατοχή) καί ἐμπνευση ἀπευθείας ἀπ' τή θεότητα (ἐσωτερικό φωτισμό) χωρίς τή μεσολάβηση κάποιου αἰσθητοῦ – ἐξωτερικοῦ σημείου (ἄλλοι μιλᾶνε ἔδω γιά ἓνα τύπο μαντικῆς «ἐνδο-σημειωτικῆς»)⁶³, ἔτοι πού νά ἀναφερόμαστε πιά σέ ἐνέργεια ὁλοκληρωτικά ὑπερφυσική. Αὐτή εἶναι ἡ μαντική τῶν «θεόπνευστων», «θεόληπτων», «κατεχόμενων», ἢ «μαιομένων» μάντεων καί σέ

59) Βλ. καί Ἰωάννου Ζωναρά (ἐκδ. 1808), «Λεξικόν», Τ.Ι. Lipsiae, στή λ. «μάντις». Ἐπιπλέον: E. Rohde (1925) δ.π., σ. 311, σημ. 41. Ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ἀδέσβατη τήν ἐτυμολογία ἀπό τό ρ. «μαίνομαι» πιστεύοντας ὅτι θά εἴμαστε πιό κοντά στήν ἀλήθεια ἂν συνδέσουμε τή λ. μανία μέ τή λ. μανύω (ἢ μηνύω = φανερώνω, μαρτυρῶ [ἀλλά καί καταγγέλω]...). Ὁμοια καί ὁ U. von Wilamowitz - Moellendorf (1931) «Der Glaube der Hellenen», Berlin, Τ.Ι. σ. 40, σημ. 2. – M. Casevitz (1992), δ.π., σ. 15-17.

60) A.N. Γιάνναρη (1905²), δ.π., στή λ. «εὐφρων».

61) Cicero, «De Divinatione», I.1. Ὁ Κικέρων, τονίζοντας τήν ἐτυμολογική σύνδεση τῆς λ. «Divination» (μαντική) μέ τούς θεούς (a divus), ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ Ρωμαῖοι πέτυχαν καί ἔδω δπως σέ πολλούς ἄλλους τομεῖς, περισσότερα ἀπό τούς Ἕλληνες.

62) Ibid., I, 11 καί 1, 34. Βλ. καί 1, 72 καί 1, 110, ὅπως καί II, 27.

63) Ἀναφέρεται ἀπό τόν G. Manetti (1987) «Le teorie del segno nell' antichità classica», Milano, σ. 34.

ἀντίθεση μέ τό ἄλλο εἶδος τῆς μαντικῆς, τήν ἔντεχνη (τή διδασκόμενη), πού στέκει στή χρησιμοποίηση ἐξωτερικῶν σημείων⁶⁴ δηλωτικῶν τῆς θείας δούλησης, καί τά ὁποῖα εἶναι εἴτε ὀλότελα παράξενα («τέρατα»)⁶⁵, εἴτε –ἀπλῶς– σημεία φυσικά καί συνηθισμένη. Ἔτσι ἡ ἴδια αὕτη βασίζεται στήν παρατήρησή τους, ἐνῶ «ἀπαιτεῖ εἰδικήν μόρφωσιν καί ἐργασίαν διανοητικήν»⁶⁶. («Ἐνέργεια ὀρθή καί λογική στή μέθοδό της παρόλο πού στηρίζεται, προφανῶς σέ παράλογες προϋποθέσεις»⁶⁷). Γιά τό εἶδος αὐτό τῆς μαντικῆς (τό «τεχνιτόν γένος τῆς μαντικῆς») συναντάμε –τόν Στοβαῖο⁶⁸– τόν παρακάτω ὅρισμό: «εἶναι δέ τήν μαντικήν φασιν ἐπιστήμην θεωρηματικήν σημείων τῶν ἀπό θεῶν ἢ δαιμόνων πρὸς ἀνθρώπιον βίον συντεινόντων».

Συγκρίνοντας τά δύο παραπάνω εἶδη μαντικῆς, βλέπουμε ὅτι ἡ μία εἶναι ἔμφυτη (ἄτεχνη πού χρωσιέται σέ κάποιο χάρισμα) καί ἡ ἄλλη ἀποκτημένη (ἀποχτιέται μέ τή μάθηση, εἶναι «τεχνική»). Ὅπωςδὴποτε ἐδῶ οἱ διαχωριστικές γραμμές εἶναι δυσδιάκριτες καί ἔτσι ἡ μιά περνᾷ –μέ τήν ἄσκησιν– στήν ἄλλη, πού μέ τή σειρά της κι' αὕτη συναντιέται μέ κάποια χαρισματική διαίσθηση⁶⁹, ὅπως λόγου χάρι στήν περίπτωση τοῦ μαντείου τῆς Δωδώνης,⁷⁰ ὅπου οἱ ἐκεῖ μάντιες συνδύαζαν τήν ἐρμηνεία τῶν σημείων (τόν ἦχο τοῦ χαλκοῦ, τό θροῖσμα τῶν δρυῶν) μέ μιά ἐσωτερική ἔμπνευση καί συνέδεαν, μέ τόν τρόπο αὐτό, τήν ἄτεχνη μέ τήν ἔντεχνη μαντική. Πρόκειται γιά ἓνα μικτό εἶδος μαντικῆς στούς ἐκπροσώπους τῆς ὁποίας δέν θά 'ταν ιδιαίτερα παράτολμο νά ἐντάξουμε τόν Σιλανό μέ τό σκεπτικό ὅτι ὁ ἴδιος φιγουράρει ἀνάμεσα στούς δύο γνωστούς –κατά τόν Φιλόστρατο¹– μάντιες, τόν Μεγιστία καί τόν Ἀρίστανδρο, γιά τόν ὁποῖο (τόν τελευταῖο αὐτόν) ὁ Αἰλιανός⁷¹ γράφει μέ ἀπόλυτη σαφήνεια: «θεόληπτος γενόμενος ἢ ἐκ τινος ἄλλης συντυχίας κατασχεθεῖς...».

Ὅσοτόσο καί τά δύο εἶδη πού ἀναφέρθηκαν προηγουμένως δέν ἐκφράζουν παρὰ τή βαθιά ψυχική ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιά τή γνώση (τήν ἀποκάλυψη)

64) Γιά τόν J.Defradas («La Divination, en Grèce». Στό: A. Caquot καί M. Leibocini, 1968, «La Divination», Paris, T.I. σ. 164) τό σημείο (ὅπως καί τό τέρας) εἶναι ἓνα φαινόμενο πού πέφτει στήν ἀντίληψή μας καί τό ὁποῖο ἀντιστοιχεῖ σ' ἓνα ἄλλο φαινόμενο πού δέν τό ἀντιλαμβάνομαστε παρὰ μονάχα διά τοῦ σημείου-τέρατος. Καμιά λογική αἰτιώδης συνάφεια δέν ὑπάρχει ἀνάμεσα στό σημείο καί τό ἀντικείμενο, ἀλλά ἡ ἐρμηνεία πού δίνουν σ' αὐτό προκύπτει εἴτε ἀπό μιά προγονική συνήθεια, εἴτε ἀπό μιά ὑπόθεση πού στηρίζεται πάνω σέ ἐδραιωμένες πεποιθήσεις».

65) Στό «Μέγ. Ἐτυμολογ.» (στή λ. «τέρας») διαβάζουμε: «τέρας λέγεται τό παρὰ φύσιν γένόμενον πρᾶγμα». Τέρας, ὅμως, εἶναι καί «τό σημεῖον», ὅπως διευκρινίζεται στή συνέχεια: «τέρας· τό σημεῖον (τό) παρὰ τήν κοινήν συνήθειαν γινόμενον· παρὰ τό εἶρω, τό λέγω, ὁ μέλλων ἐρῶ, ἔρας καί τέρας [πλεονασμῷ τοῦ Τ·]· διά γάρ τῶν σημείων καί τῶν τεράτων ἔλεγον οἱ μάντιες τά μέλλοντα». Ἀλλοῦ, στή λ. «τεῖρεα», σημειώνεται στό ἴδιο αὐτό ἐτυμολογικό λεξικό: «τεῖρεα· τά ἀστρα. Παρὰ τό εἶρω, τό λέγω, εἶρεα καί τεῖρεα πλεονασμῷ τοῦ Τ· καί γάρ τά ἀστρα σημαίνουσι τινα σημασίαν. Ἡ παρὰ τό τέρας, τό σημεῖον· σημαντικόν γάρ ἐστί τῶν μελλόντων (...). Καί Τειρεσίας ὁ μάντις, παρὰ τό εἶρω, τό λέγω· ἢ παρὰ τό τεῖρεα [= ἀστρα] πολλάκις γάρ οἱ μάντιες ἐκ τῶν ἀστέρων τι λέγουσιν...».

66) Κ.Ν. Μπάλλα (1968), ὅ.π. σ. 23.

67) R. Flacelière (1964) ὅ.π., σ. 11.

68) Ἰωάνν. Στοβ., «Ἐκλογ. ἀποφθεγγμ. ὑποθήκ.» Βιβλ. II, 122 (Ἐκδ. th. Gaisford, 1850, Oxonii, T.II, σ. 562.

69) Π. Λεκατοῦ (1961) «Μαντική». Στό: «Λεξικό Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν», Ἀθήνα, T.E., σ. 4047.

70) R. Flacelière (1964), ὅ.π. σ. 25.

71) Αἰλιαν. «Ποικίλ. Ἱστορ.», IB, 64.

του μέλλοντος, τήν πρόγνωση —«ύψηλή και σωτήρια»⁷²— των μελλούμενων να συμβοῦν (τῶν «ἐσομένων»).

Τά ἴδια καί τὰ κάθε λογῆς παρακλάδια τους, ἀσκήθηκαν μ' ὅλα τὰ μέσα ἀπ' τόν καθένα πού εἶχε ἀνάγκη μιᾶς τέτοιας πρόδλεψης καί πού στήν διαδρομή τοῦ χρόνου (καί ὕστερα ἀπ' τήν ἀρχική καί μεγάλη ἐξέλιξη τοῦ μάγου-ἱατροῦ καί τοῦ μάγου-ἱερέα) ἐγινε ἔργο εἰδικῶν πιά ἐπαγγελματιῶν πού συναντᾶμε σ' ὅλους τοὺς αἰῶνες καί σ' ὅλες τίς ἐποχές, ἀφοῦ —ὅπως ἔχει εἰπωθεῖ—⁷³ «καί ἡ εὐπιστία τῶν πολλῶν καί ἡ πονηρία τῶν ὀλίγων δέν γνωρίζουν πατρίδα». Δυστυχῶς, «ἀκόμη καί σήμερα, παρόλο πού πέρασαν δύο χιλιάδες χρόνια ἀδιάκοπτης ἐπίδρασης τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, δέν μᾶς εἶναι ὁλότελα ξένη».⁷⁴

Σ' ὅλους αὐτούς τοὺς καιροὺς ἔγραψε ὁ Μόμσεν στό — μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν ἀρτινῆς καταγωγῆς, καθηγητὴ τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Σ. Κ. Σακελλαρόπουλου — βιβλίο του «Ρωμαϊκὴ Ἱστορία»⁷⁵, «εἶναι ἐκ τῶν προτέρων βέβαιον ὅτι ἡ μωρία (καί «οἰανδῆποτε ἀνάγκην τῆς ἀνθρωπίνης μωρίας ἱκανοποιεῖ ἡ μαντική») νικᾷ πάντοτε τήν ὀρθοφροσύνην (...). Ἀλλ' ὅταν ὅμως οἱ ἀνθρωποὶ χάσωσι τὰς φρένας, οὐδεὶς νόμος δύναται πλέον νά ἐπιναφέρῃ εἰς τήν σύνεσιν». Ὁ Πολύβιος συγκρίνει αὐτοὺς πού λαμβάνουν ὑπόψη τὴ γνώμη τοῦ μάντη μ' ἐκείνους πού πάσχουν ἀπὸ χρόνια νόσο («τοῖς ἐν πολυχρονίαις ἀρρωστείαις δυσπομποῦσιν») καί ἀναγκάζονται «θύταις καί μάντεσι προσέχειν (...) Ἐμπεσόντες εἰς τοιαύτην [ψυχικὴν] διάθεσιν ἐποίησάν τι (...) καί ἄλλα τινὰ παράλογα»⁷⁶

Μέ τήν ὅλη ψυχολογία τῆς μαντικῆς ἀσχολήθηκαν καί οἱ ψυχαναλυτές ὅπως, γιά παράδειγμα, ὁ Ἑθνοψυχαναλυτής Geortes Devereux,⁷⁷ πού, μιλώντας εἰδικότερα γιά τὰ εἰδοποιητήρια (τά μηνυτήρια) σημεῖα τῆς μαντικῆς τέχνης, ὑπογράμμισε πῶς αὐτά — καί μέσα ἀπὸ μιά καθαρά ψυχαναλυτικὴ ὀπτική— λειτουργοῦν ὡς γλῶσσα» καί θά πρέπει, ἂν θέλουμε νά συλλάβουμε τήν ψυχολο-

72) R. Flacelière (1964), ὁ.π., σ. 7.

73) Ι. Κούμαρη (Χ.Χ.) στό λ. «μαντική» τοῦ Νεωτέρου Ἑγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ «Ἡλιος»...». Τ. ΙΔ, 6, 224. — Κ.Ν.Μπάλα (1962), ὁ.π., σ. 36.

74) Ρ. Κεττ (1966), ὁ.π., σ. 10. «Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, στή ἀπαγόρευση τῆς λατρείας τῶν διαφόρων δαιμονικῶν μορφῶν περιέλαβε καί ὅποιαδήποτε μαντικὴ πρακτικὴ. Στό χώρο τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, τό 319 ἀπαγόρευσε με νόμο στοὺς θουσκοπούς, στοὺς ἱερεῖς καί σέ ὅσους ἄλλους ἔκαναν θυσίες με ἀντικειμενικό σκοπὸ τήν πρόδλεψη τοῦ μέλλοντος (ἀπὸ τὰ σπλάγχνα τῶν ζώων πού θυσιάζονταν) νά διαδίδουν τό κατῶφλι κατοικιῶν. Κατὰ τῶν παραβατῶν ἀπειλοῦνταν σκληρὲς ποινές: θάνατος ἐπὶ πυρᾶς γιά τοὺς θουσκοπούς καί τοὺς ἱερεῖς καί γενικὴ δήμευση με ἔξορία γιά ὅσους προσκαλοῦσαν τὰ πρόσωπα αὐτά στα σπίτια τους (...). Ἡ ἐπικοινωνία μάγων καί μάντεων με δαίμονες ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο στή βυζαντινὴ θεολογικὴ φιλολογία (...). Ἐξαιρετικὰ παραστατικὸς εἶναι ὁ Χρυσόστομος κατὰ τήν περιγραφὴ τῆς σχέσης αὐτῆς (Ταυτίζονται με τὸν δαίμονα, ἀποβάλλουν τήν προσωπικότητά τους, μετατρέπονται σέ ὄργανά του: [... ὁ δαίμων, ὅταν εἰς τήν ψυχὴν ἐμπέσῃ, πηροῖ τὴν διάνοιαν καί σκοτοῖ τὸν λογισμόν...]). Σπ. Τρωϊάνου (2000) «Μαγεία καί διάβολος». Ἀπὸ τὴ Ρώμη στό Βυζάντιο». Στό π. «Digesta». Ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ τοῦ Τμήματος Νομικῆς τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης. Θερινὸ ἑξάμηνο 2000. Μελέτες Ἱστορίας τοῦ Δικαίου. Ἐπιμέλ.: Κ. Παναγοπούλου, σ.σ. 3, 7, 11-12.

75) Θ. Μόμσεν (1907), «Ρωμαϊκὴ Ἱστορία», ἐξελληνισθεῖσα ὑπὸ Σ.Κ. Σακελλαροπούλου, Ἐν Ἀθήναις, σ. 610 (καί 607).

76) Πολυβ., «Ἱστορ.», 33, 17, 1-5.

77) G. Devereux (1968) «Considérations psychanalytiques sur la divination particulièrement chez les Grecs». Στό: A. Caquot καί M. Leibovici, ὁ.π., Τ.ΙΙ, σ.σ. 449-471 καί ἰδιαίτερα στίς σελ. 459-460.

γική πλευρά της μαντικής, ν' αρχίσουμε νά καταλαβαίνουμε αυτό πού ή γλώσσα τούτη σημαίνει τόσο γιά τό Ἀσυνείδητο ὅσο καί γιά τήν νοοτροπία τῶν λεγόμενων «πρωτογόνων» ἀνθρώπων.

Ἡ ἐρμηνεία αὐτῶν τῶν «σημείων», τῶν ἐκφραστικῶν δηλ. μέσων τῆς θείας βούλησης, ἦταν ἀποκλειστικό ἔργο «ἐξειδικευμένων τεχνικῶν», τῶν μάντεων, πού ἀποτελοῦσαν μιά κατηγορία προσώπων χαρακτηριστική τῆς ἀρχαϊκῆς κουλτούρας καί οἱ ὁποιοί στήν ὀμηρική, εἰδικότερα, κοινωνία –πού γνώρισε, οὐσιαστικά, κυρίως τήν ἔντεχνη (τήν διαμέσου τῶν «σημείων»), μαντική –κατεῖχαν μιά ἐντελῶς ἰδιαίτερη θέση. Ἀποτελοῦσαν ξεχωριστή «ἐπαγγελματική»⁷⁸ τάξη· ἐκεῖνη τῶν «δημοεργῶν»⁷⁹ (τῶν «ἔργα δημόσια ἐργαζομένων, κοινωφελῶν»)⁸⁰. Σ' αὐτούς ἀνήκαν, πέρα ἀπό τούς μάντεις, καί ἱατροί ἀλλά καί ὅσοι πρόσφεραν ἔργο στό δῆμο, στό λαό (κῆρυκες κ.λπ.). Ἦταν, μ' ἄλλα λόγια, δημόσιοι ἄνδρες («Δῆμιοι») ἐργαζόμενοι «ἐπί μισθῷ»⁸¹ ἐξασκώντας τό δημόσιο λειτουργημά τους. Στούς μάντεις, ἡ μαντική τους ἱκανότητα μεταβιβαζόταν ἀπό γενιά σέ γενιά. Τέτοιοι, ὅμως, γενεαλογικοί δεσμοί ἀνάμεσα στούς ὀνομαστούς μάντεις δέν δημιούργησε μονάχα ἡ μυθολογία ἀφοῦ καί οἱ ἱστορικοί μάντεις (ἐξαιρετικά εὐυπόληπτοι, πρότυπα «σαφοῦ ἀνθρώπου»⁸², «σημαντικές μορφές»⁸³ ἀνάγουν τήν καταγωγή τους σέ μερικούς ἀπ' αὐτούς.

Ἀνάμεσα στούς ἱστορικούς μάντεις ἐξέχουσα θέση κατέχει ὁ Σιλανός ὁ Ἀμβρακιώτης, γιά τόν ὁποῖο μᾶς μιλάει κυρίως ὁ Ξενοφῶν (Ἐλάχιστα ἀναφέρονται σ' αὐτόν καί οἱ Φιλόστρατος καί Αἰλιανός). Ὁ Ξενοφῶν τόν τοποθετεῖ μεταξύ τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἔντεχνης μαντικῆς καί εἰδικότερα στόν κλάδο^{83α} ἐκεῖνο πού ὀνομάζεται «ἰε-

78) P.W. Parke (1979), «Τά ἑλληνικά μαντεῖα», μτφρ. Α. Βόσκου Ἀθήνα, σ. 18-19.

79) Ὅμηρ. «Ὀδύσσεια», ρ. 387-389. Μτφρ. Ζ. Σιδέρη (1985¹⁰): «χρήσιμος γιά τό κοινό τεχνίτη/ἄνθρωπος μάτις ἡ γιαιτρός ἡ κονταριῶν ἐργάτης ἡ καί θεϊκός τραγουδιστής...».

80) Γρ. Ν. Βερναρδάκη (1908), ὅ.π. στή λ. «δημιουργός (δημοεργός)». Βλ. καί Ε.Κ. Κοφινιώτου (1902), ὅ.π., στή λ. «δημοεργός»: «ὁ εἰς τό δημόσιον ὠφέλιμος». – Ι. Πανταζίδου (1911), ὅ.π., στή λ. «δημοεργός»: «ὁ δημόσιόν τι καί κοινωφελές ἔργον ἔχων». – Π. Λορεντζάτου (1925), ὅ.π., στή λ. «δημοεργός»: «ὁ ἔργα δημόσια ἐργαζόμενος, κοινωφελῆ».

81) Ματθαῖου τοῦ Δεδάρη (1828), «Κατάλογος δειγματικῶς τῶν ἐν τοῖς Εὐσταθίου εἰς τήν Ὅμηρου Ἰλιάδα καί Ὀδύσσειαν ὑπομνήμασιν ἀναφερομένων χρησίμων», λ. «δημοεργοί» «οἱ χειροτέχνη ἦγον οἱ δημοσία ἐργαζόμενοι ἐπί μισθῷ».

82) J. Boardman, J. Griffin, O. Murray (1966), «Ἡ Ἑλλάδα καί ὁ Ἑλληνιστικός κόσμος», μτφρ. Α. Τσοτσόρου-Μύστακα, Ἀθήνα, σ. 379.

83) W. Burkert (1993), ὅ.π., σ. 247.

83α) Ἀπό τούς ἐπιμέρους κλάδους τῆς ἔντεχνης μαντικῆς, διακρίνουμε κυρίως: Α) τή μαντική μέσφ τῶν ἐντομικῶν πρᾶξεων τῶν ζώων, ὅπως λόγου χάρις ἡ «οἰονομαντεία» Β) τή μαντική μέσφ τῶν ἐντογματοικῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου, πού στήν προκειμένη περίπτωσιν συνδέονται μέ τό ἀσυνείδητο. Ἀναφέρουμε γιά παράδειγμα τήν «κληδονομαντεία» (τήν «ἀπό κληδόνων φωνῶν μαντική»). Διάφορες ὀργανικές ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελοῦσαν, ἐπίσης, μαντεύματα, ὅπως ὁ παρῆμος, ὁ δλεφαροσπασμός, οἱ ἐμβόες τῶν ὥτων καί ἄλλα (Παλμομαντεία ἡ παλμική μαντική). Μέ τόν ἴδιο τρόπο πού οἱ κρίσεις τῶν ἐπιληπτικῶν καί ἡ ἴδια ἡ νόσος Ἐπιληψία (ἡ «αἰερά νόσος») θεωροῦνταν ὅτι εἶχαν μιά θεϊκή αἰτιολογία (ἰδιαίτερα δέ οἱ κλονικοί σπασμοί πού ἀποδίδονταν στό θεό Ἀρη), εἶσι καί οἱ ὅποιες ἄλλες –ἐλάσσονες– αὐτοματικές (ἔξω ἀπ' τή θέλησιν) κινήσεις ἡ διάφορες ἀκόμη ὀργανικές ἐκδηλώσεις ἀποδίδονταν ὅμοια σέ θεϊκή ἐπέμβαση. Γ) Τήν κληρομαντεία (μέ κύβους, ἀστραγάλους καί τέτοια). Δ) τή μετεωρολογική μαντική (Βροντοσκοπία, κεραυνοσκοπία, Διοσημεῖες [σημεῖα τοῦ Διός]). Ε) τή μαθηματική (Ἀστρολογία, Χειρομαντεία, Ἀριθμομαντεία, κ.ἄ.). Παραλείποντας μερικούς ἀκόμη κλάδους τῆς, ὅπως ἡ «ὑδρομαντεία»,

ρομαντεία» (δηλ. ἡ διὰ τῶν θυσιαζομένων ἱερῶν σφαγίων μαντεία) τῆς ὁποίας τό κυριώτερο παρακλάδι ἦταν ἡ «σπλαγχομαντεία» – «ἡπατοσκοπία».

Φαίνεται πὼς στό τελευταῖο καί τόσο σημαντικό παρακλάδι τῆς ἱερομαντείας εἶχε εἰδικευθεῖ ὁ Ἀμβρακιώτης μάντης Σιλανός, καί μάλιστα μέ ἐπιτυχία («δεινός») σύμφωνα μέ τή σαφή μαρτυρία τοῦ Αἰλιανοῦ⁹ πού ξεκάθαρα –κι' ἐδῶ– ἀναφέρει: «Σπλάγχων δέ ἄρα θέσεις [φύσεις] καταγνῶναι δεινοί ἦσαν καί Σιλανοί καί Μεγιστοί καί Εὐκλείδαι καί ἐπὶ τούτοις πολὺς κατάλογος». (Ὁ Σιλανός ἀναφέρεται πρῶτος).

Τήν ιδιότητα τοῦ Σιλανοῦ ὡς ἱερομάντη ἀλλά καί ἐξειδικευμένου στήν σπλαγχοσκοπία –ἡπατοσκοπία ἀναφέρει ἐμμέσως ὁ Ξενοφῶν (κυρίως αὐτός) στά παρακάτω χωρία ἀπό τό Πρῶτο καί Πέμπτο διβλίο τοῦ ἔργου του «Κύρου Ἀνάδασις»:

- 1) «Ἐνταῦθα Κύρος Σιλανόν καλέσας τόν Ἀμβρακιώτην⁸⁴(...) ὅτι θνόμενος...»⁸⁵ (Μτφρ.: διότι πρόσφερε θυσίες σφάζοντας ζῶα [«ἱερεῖα»⁸⁶ = σφάγια] καί παρατηρώντας μέσω τοῦ μάντη τά σπλάχνα τους),
- 2) Ὁ Κύρος εἶπε στό Ξενοφῶντα ὅτι «καί τά ἱερά» (= τά μαντικά σημάδια τῆς θυσίας) «καί τά σφάγια (= οἱ θυσίες τῆς τελευταίας, λίγο πρὶν ἀπ' τή μάχη, στιγμῆς) καλὰ»,^{19 27}.
- 3) Ὁ Ξενοφῶν προσέφερε θυσίες γιά νά ζητήσῃ κάτι ἀπ' τοὺς θεοὺς («ἐθέετο»⁸⁵) ἀφοῦ προσκάλεσε τόν Σιλανόν («Σιλανόν παρακάλεσας⁸⁷ τόν Κύρου μάντιν γενόμενον τόν Ἀμβρακιώτην») καί

ἡ «διὰ τῶν δέντρων μαντική» (στή Δωδώνη), ἡ «κατοπιρομαντεία», κ.λπ. ἀναφέρουμε: ΣΤ) Τήν «Ἐμπυρομαντεία» καί τήν ἄμεσα μ' αὐτὴ συνδεδεμένη, «ἱερομαντεία»· δηλ. τήν διὰ τῶν θυσιαζομένων ἱερῶν σφαγίων μαντεία, τῆς ὁποίας τό κυριώτερο παρακλάδι ἦταν ἡ «σπλαγχομαντεία» – «ἡπατοσκοπία».

84) Ξενοφῶντ. «Κύρ. ἀνάδ.», Γ, 7, 18.

85) Ὑπάρχει κάποια διαφορά ἀνάμεσα στό θύω καί θύομαι. Θύω σημαίνει: προσφέρει – ἀπλά– μιά θυσία γιά νά τιμῶσθαι τή θεότητα, ἐνῶ θύομαι σημαίνει: κάνω μιά θυσία ἔχοντας κάποιο σκοπό· δηλαδή γιά νά πετύχει ἡ ν' ἀποκτήσῃ κάτι ὁ πιστός ἢ κάποιος ἄλλος γιά χάρη τοῦ πιστοῦ («Σιλανός [...] θνόμενος Κύρου» = ἔκανε θυσίες γιά λογαριασμό – γιά χάρη– τοῦ Κύρου», Ξενοφῶντ., «Κύρ. Ἀνάδ.», Ε, 6, 18). Συνήθως ἐφαρμόζεται ἡ μέση φωνή, τοῦ θύω (τό θύομαι) στίς θυσίες ἐκείνες πού προσφέρουν οἱ πολεμιστές λίγο πρὶν ἀπ' τή μάχη ἢ ἄλλα ἐπικίνδυνα ἐγχειρήματα. Πολλές φορές τό θύεσθαι σημαίνει μιά μαντική θυσία (Ἀμμων. «π.δμ. καί διαφ. λέξ.»: «θύουσι μὲν οἱ σφάττοντες τά ἱερά. Θύονται δέ οἱ διὰ τῶν σπλάγχων ματευόμενοι»). Πέρα ἀπ' τήν ὅποια ἐξίλαστήρια ἀξία τῆς θυσίας, ἡ μαντικὴ λειτουργία τῆς ἦταν τόσο μεγάλη, ἔτσι πού οἱ Ἕλληνες πολεμιστές μπορούσαν καί νά ἀναδάλουν ἀκόμη, ἢ νά τροποποιήσουν τά πολεμικά τους σχέδια σέ περιπτώσεις πού τά σημεῖα ἦταν δυσμενῆ («οὐκ ἐγίνετο τά ἱερά», Ξενοφῶντ., «Κύρ. Ἀνάδ.», Β, 2, 3, καί Ξενοφῶντ. «Ἕλλην.», Γ, 3, 4: «ἐπὶ δεινότερα ἔφη τά ἱερά φαίνεσθαι»). Ἄν καί οἱ Ἕλληνες πολεμιστές ζητοῦσαν νά διαλέγονται μέ τοὺς θεοὺς πρὶν ἀναλάθουν τήν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου, οἱ ἱστορικοί, γιά νά χαρακτηρίσουν τίς θυσίες πού γίνονταν γι' αὐτό τό σκοπό, χρησιμοποιοῦσαν δύο διαφορετικὰ ῥήματα: θύω καί σφάζω, τά ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν στοὺς ὅρους ἱερά καί σφάγια, ὅρους στενά συνδεδεμένους μεταξύ τους, ὅχι ὁμως καί συνώνυμους. Ὅσο γιά τό ρ. σφαγιάζεσθαι, αὐτό χρησιμοποιεῖται σπανιότερα καί ἀφορᾷ –τίς περισσότερες φορές– σέ θυσίες λίγο πρὶν ἀπ' τή μάχη ὅταν ἦδη οἱ ἀντίπαλοι εἶναι ὁ ἕνας ἀπέναντι τοῦ ἄλλου καί διλέπονται [«ὀρώντων ἦδη τῶν πολεμίων», Ξενοφῶντ. Λακεδαιμ. πολιτ., ΧΙΠ, 8]. (J. Casabona, 1966), ὅ.π., σ.σ. 91-93. – J. Rudhardt, 1992, ὅ.π., σ.σ. 267-276. – Πλουτάρχ. «Λυκοῦργ.», 22: «τῶν πολεμίων ὀρόντων (...) τήν τε χίμαιραν [= γίδα] ἐσφαγιάζετο».

86) «Ἱερεῖον θῦμα σφάγιον» (Α.Ν. Γιάνναρη, 1905², ὅ.π., στή λέξη). – Κατά τό Etym. Magn. «ἱερεῖον Τό πρόβατον εἰρηται διὰ τό ἴεσθαι ἡγουν φέρειν». – Σχόλ. στήν Ὀμήρ. «Ἰλ.» Χ, 159: «καί ἱερεῖον μὲν πᾶν θῦμα, ἰδίως παρ' Ἀττικοῖς τό πρόβατον».

87) Ξενοφῶντ. «Κύρ. Ἀνάδ.», Ε, 6, 16-17.

4) ὁ αἰτητής Ξενοφῶν εἶπε, ἐπίσης, ἀπευθυνόμενος στοὺς στρατιῶτες: Ἐγώ, ἄνδρες, βλέπετε, ρωτάω τοὺς θεοὺς («θύομαι») ⁸⁵ καὶ τώρα –ἀκριδῶς– πού ζητοῦσα τὴ συμβουλήτους («ἐθυόμην») ⁸⁵ ὁ μάντης Σιλανὸς μοῦ ἀπάντησε ὅτι «τά ἱερά καλὰ εἶναι» ²⁷ (τά σημάδια ἀπ' τὰ σπλάχνα τῶν σφαγίων βγήκαν εὐόωνα ⁸⁸) καὶ ὅτι κάτι (συγκεκριμένο) διαφαινόταν «στά σπλάχνα [στά ἐντόσθια] («ἐν τοῖς ἱερεῖς»).

Ὁ Φιλόστρατος ἀναφέρειται κι' αὐτός στο Σιλανὸ μιλώντας γιὰ περιπτώσεις μαντικῆς «σφαττούσης» ⁸⁹ δηλ. γιὰ περιπτώσεις μαντικῆς θυσιαζομένων σφαγίων (Εἰκ. 7-8) καὶ γιὰ μάντεις «σφαγίων» (θυμάτων, ζώων γιὰ σφαγὴ – θυσία προδά-

Εἰκ. 7⁹¹Εἰκ. 8⁹²

των ⁹⁰). Σ' ἄλλους συγγραφεῖς συναντᾶμε καὶ τὸν ὄρο «θυτική διὰ τῶν σπλάγχνων» ⁹³. Ὁ σχολιαστής τοῦ αἰσχυλικοῦ «Προμηθέως» (ὅπως, ἐξάλλου, κι' ὁ ἴδιος ὁ Αἰσχύλος) μιλάει γιὰ διάφορα εἶδη μαντικῆς καὶ «περὶ τοῦ ἥπατικοῦ καὶ τοῦ θυτικοῦ: Ἦγουν τοῦ κρίνειν (...) καὶ ἀπὸ τῆς ἀνατομῆς τῶν ζώων (...) ἀπὸ τῶν θυμάτων (...) τέχνη δυσκόλεως νοουμένην· ἥτοι τὴν θυματικὴν μαντείαν». ⁹⁴ Ὅρος ἰσοδύναμος εἶναι ἡ «Ἱερομαντεία» («μαντεία διὰ τῶν ἱερείων», πού σημαίνει: θυμάτων, τῶν «σφαγιαζομένων πρὸς θυσίαν ἅπασαν» ⁹⁵), προδάτων, βοδιῶν, θρεμμάτων) ⁹⁶ καὶ «ἡ ταυτὸν ἱεροσκοπία» ὅπως γράφει στο λεξικό του ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς, ὁ ὁποῖος προσθέτει: «ἱεροσκοπός· ταυτὸν ἱερόπτης ὅστις παρατηρεῖ τὰ σπλάχνα ἥτοι τὰ ἐντόσθια τοῦ θυσιαζομένου ζώου καὶ ἐκ τούτου σκοπεύει –μαντεύει–ἐξηγεῖ–προλέγει τὰ μέλλοντα». Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος σ'

88) Ibid. E, 6, 29 (Βλ. καὶ μτφρ. στήν ἐκδ. «Κάκτου», 1992, ὅ.π., ΤΠ, σ.165.

89) Φιλοστράτ. «Τὰ ἐς τὸν Τυαν. Ἀπολλῶν», Θ. VIII [= σ. 346] (σ. 162 ἐκδ. «Κάκτου»).

90) Ἐρωτιαν., «Τῶν παρ' Ἱπποκράτ. λέξ. συναγ.», ἐκδ. I. Klein (1865), Lipsiae, σ. 108, 2: «πρόδατα· οὕτω καλεῖται κοινῶς πάντα τὰ τετράποδα». – Ἡσύχ. στή λ. «πρόδατα»: «τὰ τετράποδα».

91) W. Wagner (1877) «Hellas. Das Land und Volk der Alten Griechen...», Leipzig, T.I., σ. 271.

92) Ἀπὸ ἀγγειογραφία τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου.

93) Ὀνο[η]σάνδρ. «Στρατηγ.», X, i. 28.

94) Αἰσχύλ. «Προμηθ. Δεσμ.», Ἐκδ. Th. Stanleii (1809) Aeschyli Tragœdiæ T.I., σ. 63 καὶ 96. (Σχόλια «Πρώτα καὶ «Δεύτερα»).

95) Ἀμων., «π.δμ. καὶ διαφ. λέξ.», στή λ. «ἱερεῖον».

96) Σχόλ. στήν Ὀμήρ. «Ὀδύσσεια» λ. 23: «ἱερεῖα· τὰ θρέμματα [θρεφτάρια] ἱερεῖα ἐκάλουν».

ένα σχόλιό του στην Ἰλιάδα σημειώνει: «*ιέρεα, τόν τήν θυτικήν εἶτ' οὖν ιεροδικήν μετιόντα καί δι' ἐντόμων [σφαγίων] μαντευόμενον (...) μάντιν δέ οἱ μέν γενικῶς καί ἀδιοριστίως εἶπον ἀπλῶς τόν εἰδότα τό μέλλον καθ' οἰονοῦν τρόπον μαντικῆς*⁹⁷». Κι ἄλλοι: «*ιέρεις· οἱ διά τῶν σπλάγχχνων μαντευόμενοι*⁹⁸».

Εἰκ. 9100

Σέ μιὰ πρώτη φάση, ἡ ιερομαντεία καί ιεροσκοπία (ἡ ἀναζήτησις δηλαδή τοῦ μέλλοντος διά μέσου τῶν ἱερῶν σφαγίων) χρησιμοποιοῦσε τήν παρατήρησι σχετικὰ μέ τήν ἐξωτερική ἐμφάνισι τῶν ζώων, τήν προθυμία ἢ ὄχι μέ τήν ὁποία τό ἴδιο τό θῦμα πῆγαινε πρὸς τό βωμό [Εἰκ. 9], τόν τρόπο μέ τό ὁποῖο ὄδευε πρὸς τή θυσία⁹⁹ (μέ τό κεφάλι, λόγου χάρι, πρὸς τά κάτω πού φανέρωνε ἥττα σέ ἐπικείμενη μάχη) τόν τρόπο πού ἐπεφτε, τοὺς σπασμούς πού ἐμφάνιζε καί ἄλλα τέτοια.

Σ' αὐτή τήν ἴδια ἀρχική φάσι ἐντάσσεται καί ἡ στενά συνδεδεμένη μέ τήν ιερομαντεία, μαντική ἐκείνη πού χρησιμοποιεῖ ὡς μέσο τή φωτιά («*Εμπυρομαντεία*», «*Πυρομαντεία*», «*Εμπυρισμός*», «*Μαντική δ' ἐμπύρων*») Τήν ἀσκοῦσαν οἱ «*Πυροκόοι*» οἱ ὅποιοι παρατηροῦσαν τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο καίγονταν τά κρέατα, τό σχῆμα πού ἔπαιρνε ἡ οὐρά (πού «*καμπτομένη ὑπὸ τοῦ πυρός πρὸς δυσχέρειαν ἐδόηλου τοῦ πολέμου, ἀπλουμένη δέ καί κάτω νεύουσα ἦταν, ἀνατεινομένη δέ εἰς ὕψος νίκη*»¹⁰¹) τή μορφή, τήν λάμψη, τήν καθαρότητα, τήν ἰσχύ καί τή διεύθυνση τῆς φλόγας, τό γρήγορο καί καθαρό φούντωμά της, τό σχῆμα, τήν ἀπόχρωση καί τήν διεύθυνση τοῦ ἀναδιδόμενου καπνοῦ («*Καπνομαντεία*»), τόν τρισμό τῶν ξύλων τῆς πυρᾶς καί τόσα ἀκόμη μιὰ καί τά πάντα ἐδῶ συνιστοῦσαν ἐξωτερικά σημεῖα, ἐνδείξεις –τουλάχιστον– γιά ἓνα ἱκανοποιητικό μάντευμα. «*Γιγνώσκουμεν/εἰς πῦρ βλέποντες*» γράφει ὁ Εὐρυπίδης στίς «*Ἰκέτιδες*»¹⁰².

Ὅπως δὲ ποτε, τό κύριο μέρος τῆς ιερομαντείας δέν ἦταν οὔτε ἡ ἐξωτερική

97) Εὐσταθ. «Παρεκδ.», στήν Ὀμήρ. Ἰλ., Α, 62.

98) Εὐσταθ., «Παρεκδ.», στήν Ὀμήρ. Ἰλ., Ω 221. – Βλ. καί Ι. Πανταζίδου (1911), ὅ.π, στή λ. «ιέρεις»· «ιεροθύτης (...) ὁ προσφέρων τάς θυσίας ἐστὶ δέ ἀσχολούμενος καί περὶ τήν ἐξήγησιν τῆς θείας βουλῆσεως ἐκ τῶν σπλάγχχνων τῶν ἱερῶν».

99) Φίλοστράτ. «Τὰ ἐξ τὸν Τυαν. Ἀπολλών.», Θ. VII ([σ. 351]: «*Γι' αὐτό τό λόγο ἡ μαντική τέχνη (...) συνιστὰ νά θυσιάζονται κατοίκους καί ἀρνία, γατί αὐτά τά ζῶα εἶναι ἀνόητα καί σχεδόν ἀναισθητά [κεῖν' ἦθ' ἡ ζωά καί οὐ πόρρω ἀναισθητῶν]* καί ἀπορρίπτει ἀπὸ τίς τελετές τοὺς πετεινοὺς, τά γουρούνια καί τοὺς ταύρους γατί εἶναι εὐέξαπτα [«*θυμοειδῆ ταῦτα*»]. (Ἐκδ. «Κάκτου», 1994, σ. 175). – Γρηγορίου Ἱερομονάχου Παλιουρίτου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων (1815), ὅ.π., Τ.Β., σ. 143: «*ἔργον τῆς θυτικῆς [εἰδος ιερομαντείας] ἦτον νά παρατηρῇ ἂν τό ζῶον βιαίως ἐσύρτετο πρὸς τήν θυσίαν, ἢ ἐν τῷ μέσῳ ἤθελεν φύγῃ ἢ ἐν τῷ σφάττεσθαι ἐκτύπα τοὺς πόδας ἐκλινε τήν κεφαλὴν, ἐφάναξεν ἢ τέλος ἐσφόει πρὶν θυσιασθῇ (τό ὁποῖον ἦτον ὀλεθριώτατον καί χειρίστον σημεῖον), ἂν τό αἷμα ἐτρεχεν ἐλεύθερα, ἂν τό ζῶον ἐπιπτε κατά κεφαλῆς, ἂν ἡγωνίζετο πολλήν ὥραν μέ τόν θάνατον, καί τά τοιαῦτα, ἥσαν οἰωνοὶ ὀλέθριοι καί δυστυχεῖς*. – Στ. Κομητᾶ (1827), «*Παιδαγωγικά μαθήματα. Μυθολογία*», Ἐν Πέσθῃ, σ. 145: «*ὁ ἱερεὺς ἐδοκίμαζε τά ἱερεῖα [τά θυσιαζόμενα ζῶα] ἂν ἦσαν ὑγιῇ καί ἔπειτα ἂν τό ζῶον ἐδίδετο ἐκουσίως εἰς τήν σφαγὴν, σύροντες τήν μάχαιραν ἀπὸ τοῦ μετώπου μέχρι τῆς οὐρᾶς καί ἂν μὲν ἀντριχίαζε, ἀφήνετο· ἂν δέ δέν ἀντριχίαζεν ἐθυσιάζετο*».

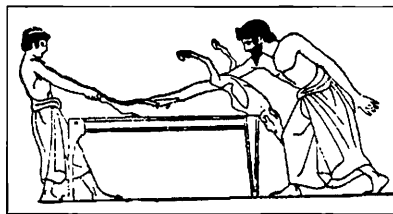
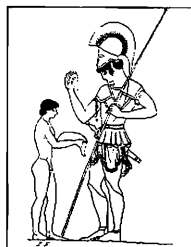
100) Ἀλ. Ρ. Ραγκαβῆ (1888), ὅ.π., Τ.Α., σ. 403 (στή λ. «*θυσία*»).

101) Σχόλ. στίς Εὐρυπίδ., «*Φοῖνισσ.*», στ. 1257.

102) Εὐρυπίδ., «*Ἰκέτιδ.*», στ. 210-211.

ἐμφάνιση τοῦ προορισμένου γιὰ τὴ θυσία ζώου (τὰ συνηθέστερα ἦσαν τὰ ἀρνία, αἱ αἶγες, οἱ χοῖροι καὶ οἱ βόες¹⁰³) [Εἰκ. 9]) οὕτε ἡ ἐξέταση τῆς πυρᾶς, ἀλλὰ ἡ αὐξημένη προσοχή τῶν ἐσωτερικῶν ὀργάνων (τῶν σπλάγχχνων)¹⁰⁴ γεγονός πού σήμαινε καὶ ἀσφαλέστερη διάγνωση ἐκ μέρους τῶν ἱεροσκοπῶν, οἱ ὁποῖοι στὴν προκειμένη περίπτωση λεγόνταν «σπλαγχνοσκοποὶ»¹⁰⁵ ἢ «σπλαγχνόπται»¹⁰⁶ (καὶ «σπλαγχνοτόμοι»)¹⁰⁷.

Ἡ τέχνη τους, ἡ ἐξειδίκευσή τους, ἦταν ἡ περιλάλητη¹⁰⁸ «σπλαγχνοσκοπία» [Εἰκ. 10-11-12]: ἀναπτύχθηκε ἀργότερα καὶ «γνώρισε στὴν Ἑλλάδα λαμπρὴ ἐπι-

Εἰκ. 10¹⁰⁹Εἰκ. 11¹¹⁰Εἰκ. 12¹¹¹

τυχία κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ¹¹². («Ἦταν συνηθισμένη στοὺς Ἕλληνες τοῦ Εὐοπροχριστιανικοῦ αἰῶνα καὶ ἐφαρμόστηκε μ' ἓνα τρόπο πού ἀπέκτησε λαμπρὴ φήμη»)¹¹³. Ἀσφαλῶς, ἡ ἀσκησιμότης, ἡ ἐπισταμένη ἐπισκόπηση καὶ ἡ ὅλη ἐξέταση τῶν σπλάγχχνων «προϋπέθετεν ἀρκετάς ἀνατομικὰς γνώσεις¹¹⁴», ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ὁμως μέ τὴ σειρὰ τῆς, «ἐπαίξεν σημαντικόν ρόλον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνατομικῆς καὶ τῆς ἱατρικῆς γενικότερον¹¹⁵».

*

Μιά ξεχωριστὴ εἰδικότητα μέσα στό χωρὸ τῆς σπλαγχνοσκοπίας ἦταν ἡ πατοσκοπία ἔτσι καθὼς –πέρα ἀπ' τὴ χρῆση ὄλων τῶν σπλάγχχνων ὡς μαντικῶν ὀργάνων–

103) Ἄλ. Ρ. Ραγκαβῆ (1888) ὁ.π., Τ.Α., σ. 627 (στὴ λ. «Μαντική»).

104) «Σπλάγχχνα» οἰονεὶ πέλαχνα διὰ τὸ πλησίον ἀλλήλων ὑπάρχειν καὶ ἐφάπτεσθαι, καὶ διὰ τὸ σπᾶν τὴν τροφήν» (Etymol. Magn. στὴ λ.). – Φαβωρίνου (1801), ὁ.π., στὴ λ. σπλάγχχνα: «τὰ ἐντόσθια [= τὰ ἐσωθεν τοῦ σώματος κείμενα]».

105) Ἄνθ. Γαζῆ (1816 [= Τ.Γ.]), ὁ.π., στὴ λ. «σπλαγχνοσκοπία: «ἡ τέχνη τοῦ σπλαγχνοσκοποῦ...» (= ὁ τῶν σπλάγχχνων σκόπος, ὁ ἐποπτεύων, ὁ παρατηρῶν τὰ σπλάγχχνα καὶ ἐκ τοῦτου μαντεύων ὡς λέγει ὁ Πλούτ. Πυθ. Χρηστ.».

106) Ibid., στὴ λ. «σπλαγχνόπτης»: «ὁ ἐποπτεύων» – δλεπών τὰ σπλάγχχνα (Πλίν. κ.β. 17 καὶ λδ 8)».

107) Ἀθην., «Δειπνοσοφ.», IV, 74 F[σ. 174].

108) Π. Λεκατοῦ (1961), ὁ.π., Τ.Ε., σ. 4047 (λ. «μαντική»).

109) Α. Ρ. Ραγκαβῆ (1888), ὁ.π., Τ.Α., σ. 627, στὴ λ. «Μαντική». – M.W. Mather – J.H. Hewith (1910), ὁ.π., σ. 132.

110) Ch. Daremberg – E. Saglio (1892), «Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines» [= D.A.], Paris, T. 2/a, σ. 298, στό λ. «Divination» Μαντική (ὑπό Α. Bouché – Leclercq).

111) Ibid., σ. 297.

112) R. Flacelière (1964), ὁ.π., σ. 20.

113) D.A. (1892), T 2/a, σ. 298, στό λ. «Divinatio, Μαντική» (ὑπ. Α. Bouché-Leclercq).

114) M.E.E., στό λ. «μαντική» (Στ. Κυριακίδης).

115) Κ.Ν. Μπάλλα (1968), ὁ.π., σ. 33. – R. Flacelière (1964), ὁ.π., σ. 21: «Αὐτὴ ἡ σπουδαιότητα τοῦ ἥπατος γιὰ τὴ μαντικὴ εἶχε δύο σημαντικὰς συνέπειες: Συνετέλεσε στό νά προσδεύσει πολὺ πρῶιμα ἡ ἀνατομικὴ γνώσις αὐτοῦ τοῦ ὀργάνου καὶ ἐπέδρασε ἄμεσα στίς θεωρίες τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους».

νων – τό ἦπαρ (τό ἥπατικό παρέγχυμα ἢ χοληδόχος κύστις καί ἡ πυλαία φλέβα) εἶχε ἓνα ὁλότελα ξεχωριστό ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ πρόσφερε τά πιό καθαρά ἐνδιαφέροντα σημεῖα (σημάδια).

Παλιά ἀνατολική τέχνη ἢ ἥπατοσκοπία, εὐδοκίμησε στήν Ἑλλάδα τῶν ἱστορικῶν -κυρίως- χρόνων μετά τήν ἀρχική ἐνταξή της σ' αὐτή κατά τούς χρόνους, περίπου, τοῦ Σόλωνος¹¹⁶. Ἦδη στόν Ὅμηρο γίνεται μιὰ κάποια νύξη γιά τήν τεχνική τῆς σπλάγγνοσκοπίας ἔτσι καθὼς ὁ ποιητής ἀναφέρεται στόν «(ἐ)ξηγητή τῶν σπλάγγνων¹¹⁷» («ἀπό σπλάγγνα κρίνοντας¹¹⁸»). Ἀργότερα, στόν αἰσχυλικό «Προμηθεά» ὁ δεσμώτης Τιτάν ἀναφέρει (στό πρῶτο στάσιμο) τίς εὐεργεσίες πού πρόσφερε στούς ἀνθρώπους δείχνοντάς τους ἀνάμεσα στά ἄλλα καί τή μαντική, στήν ὁποία καί ἀναφέρεται μέ περισσότερες λεπτομέρειες λέγοντας¹¹⁹:

«Καί νά μαντεύουν τούς δίδαξα· ὅλους τούς τρόπους
καί τῶν σπλάγγνων τή λάμψη.
Τί χρῶμα τῆς χολῆς σημαίνει τοῦ Θεοῦ εὐνοία
καί τί τοῦ συκωτιοῦ μέ τίς πολλές μορφές του.
Καί τή δύσκολη τέχνη τῆς μαντείας τούς χάρισα
Τῆς ὠμοπλάτης τό φέγκρισμα
καί τά πλευρά τῶν σφαγίων πού καίγονται – δύσκολη τέχνη¹²⁰ («δυστέκμαρτον [δυσκολονόητη]
ἐς τέχνην¹²¹» ...».

Ἐλάχιστα γνωρίζουμε γιά τίς μέθοδες τῆς ἥπατοσκοπίας πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ τά σχετικά μέ τή μαντική βιβλία ἀπολέστηκαν. Γνωρίζουμε ὥστόσο, ὅτι τό ἦπαρ θεωρήθηκε ὡς ἡ κατεξοχήν ἔδρα τῆς μαντικῆς· ὁ «τρίπους τῆς μαντικῆς¹²²».

Οἱ ἀρχαῖοι πίστευαν βαθιά πῶς μέσα στά σπλάγγνα τῶν ζώων ἦταν χαραγμένες ἐκ τῶν προτέρων οἱ ἀπαντήσεις πού ἡ θεία Πρόνοια ἤθελε –ὅπως μᾶς θυμίζει ὁ Flacelière¹²³ – νά δώσει στόν ἄνθρωπο καί πῶς ἀκόμη, τό προσφερόμενο στούς θεούς σφάγιο, κατά τή στιγμή τῆς θυσίας, κατέχεται κατά κάποιο τρόπο ἀπ' αὐτούς – ὅπως σημειώνει ὁ Bloch¹²⁴ παρέχοντας ἔτσι στόν ἄνθρωπο (σ' αὐτόν πού γνωρίζει νά ἀποκρυπτογραφεῖ τά μηνύματά τους), πολύτιμες ἐνδείξεις. Ἡ τέτοια ἀφ-ιέρωση ἑνός θύματος στή θεότητα (δηλ. ἡ θυσία) «ἀποτελεῖ προνομιακή στιγμή στή θρησκευτική ζωὴ τῶν λαῶν καί κατά τή στιγμή αὐτή, ὁ τιμώμενος θεός ἐκφράζει καθαρά τίς διαθέσεις του ἀπέναντι στόν πιστό, μέ τή

116) A. Bouché - Leclercq (1879), ὁ.π., T.1., σ. 173.

117) Ὅμηρ. «Ὀδύσ.», χ, 320, μτφρ. Ζ. Σιδέρη (1985¹⁶), ὁ.π., σ. 408.

118) Ὅμηρ., «Ἰλ.», Ω, 221, μτφρ. Α. Πάλλη (1950), Ἐν Ἀθήναις, σ. 403.

119) Αἰσχύλ., «Προμηθ. Δεσμώτ.», στ. 484-499.

120) Αἰσχύλ., «Προμηθ. Δεσμώτ.», Μτφρ. Κ. Τοπούζη (1997), Ἀθήνα (ἔκδ. «Ἐπικαιρότητα», σ. 79 (στ. 484-499).

121) Αἰσχύλ., «Προμηθ. Δεσμώτ.», στ. 496. – «δυσκατανόητον. Τήν θυτικήν μαντείαν». (Ἐκδ. Th. Stanley, 1809, «Aeschyli Tragœdiæ», T.I., σ. 96 (Σχόλια «Δευτέρα» στόν στ. 496 τῆς ἔκδοσης).

122) Φιλιστογάτ. «Τά ἐς τόν Τιταν. Ἀπολλών.», Θ. VII [= σ. 350].

123) R. Flacelière (1964), ὁ.π., σ. 20.

124) R. Bloch (1990), ὁ.π., σ. 33.

συμπεριφορά τοῦ ἴδιου τοῦ θύματος», δηλ. μέ τόν τρόπο πού αὐτό φερόταν στό δωμό⁹⁹ (καλός οἰωνός ἦταν ἄν τό θῦμα ἀκολουθοῦσε ἡσυχᾶ), τήν αὐθόρμητη συγκατάθεσή του στή θυσία, μέ τό ἄν σφάδαζε κατά τή σφαγή, ἄν φώναζε, ἄν τό αἷμα χυνόταν ἐλεύθερα ἢ ὄχι, μέ τόν τρόπο πού θά ἐπεφτε στή γῆ, τόν τρόπο τῆς ἐκπνοῆς, τίς συσπάσεις τῶν μυῶν, διάφορες κινήσεις καί τόσα ἀκόμη. Ἦταν, ὅμως, τά ἐσωτερικά –κυρίως– ὄργανα (τά σπλάγχχνα) πού πρόσφεραν περισσότερες λεπτομέρειες καί περισσότερα «σημεῖα» γιά πιό λεπτές παρατηρήσεις καί ἐντελῶς ξεχωριστά τό ἦπαρ^{125, 126} (τό συκώτι)¹²⁷ πού ἔδινε τά πιό σαφῆ καί τά πιό σημαντικά ἀπ' αὐτά. (Ὅλα τά σημεῖα, τό καθένα μέ τή σημασία του, ὅλες αὐτές τίς κινήσεις καί τίς λεπτομέρειες, ἀπ' τήν ἀρχή ὡς τό τέλος τῆς θυσίας, ἔπρεπε ὁ εἰδικός καί ἔμπειρος μάντης νά τά προσέξει, νά τά συγκρατήσει, νά τά συσχετίσει γιά νά βγάλει τό τελικό συμπέρασμά του, γεγονότα πού ἔδιναν καί τό μέτρο τῆς ἀξίας καί τῆς σοβαρότητας ὄχι μόνο τοῦ μάντη ἀλλά τῆς ἴδιας τῆς θυματομαντείας¹²⁸ [«Ἀληθῆς μαντική τέχνη καί δυσασπότητος»^{128]}).

Γιά τούς ἀρχαίους τό ἦπαρ ἦταν ἡ ἔδρα τῆς ψυχῆς, ἡ ἔδρα τῆς ζωῆς. Ἐδῶ, οἱ τρεῖς ὅροι, ἦπαρ, ψυχὴ καί ζωὴ εἶναι –θά μπορούσαμε νά ποῦμε– ταυτόσημοι¹²⁹. Ὡς σημειωθεῖ πῶς σχετικά μέ τόν ἄνθρωπο καί πρίν ἀκόμη ὁ ἐγκέφαλος θεωρηθεῖ ὡς ὄργανο τῆς ψυχῆς, οἱ Ἕλληνες πίστευαν πῶς ἡ καρδιά καί ἄλλα σπλάγ-

125) Βλ. Σχόλ. Ἀριστοφάν., «Σφήκ.», στ. 831: «πρῶτον τό ἦπαρ ἐπισκοποῦνται, εἴτα τά σπλάγχχνα καί τά λοιπά». – W. Burkert (2000), «Ο ἄρχαῖος Ἑλληνικός Πολιτισμός. Ἡ ἐπίδραση τῆς Ἀνατολῆς», μτφρ. Ἀμ. Λογιάκη, Ἀθήνα, σ.σ. 79-81: «... τό ἦπαρ, ἰδιαίτερα, μέ τήν πολυπλοκή καί μεταβαλλόμενη μορφή του, φαίνεται νά προσφέρει γόνιμο ἔδαφος γιά μαντικές ἐρμηνεῖς (...). Φαίνεται πῶς ἡ ἡπατοσκοπία δέν εἶχε θέση στά παλαιότερα στρώματα τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους, ἀλλά ἐμφανίζεται στήν τελευταία γνωστὴ ἐκδοχὴ γύρω στό 700 π.Χ. (...). Φυσικά ὑπῆρχαν πολλοὶ τρόποι ἀσκήσεως τῆς μαντείας κατά τή θυσία, ἀλλά ἡ πιό διαδεδομένη ἦταν ἀναμφίβολα ἡ παρατήρηση τοῦ ἡπατος (...). Ἡ ἑλληνικὴ εἰκονογραφία δείχνει τόν μάντη νά ἐξετάζει τό ἦπαρ ἀπό τό 530 π.Χ. περίπου· μετὰ τούς Περσικούς Πολέμους ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία περιέγραψε πλήρως τήν ἡπατοσκοπία ὡς κυρίαρχη μορφή μαντείας (...). Ἄν κοιτάξει κανεὶς τήν ὀνομασία τῶν ποικιλομορφῶν λοβῶν τοῦ ἡπατος σάν ἓνα εἶδος δοκιμῆς Rohrschach [προδλητικό τέστ εὐρείας χρήσης στή σύγχρονη – τήν καθημερινή μας– κλινικὴ πρᾶξη] ἴσως δοῦν στό προσκήνιο οἱ πιό ἀποκλίνουσες προβολές καί ἐρμηνεῖες».

126) «ἦπαρ· παρὰ τό ἐπῆρθε καί κεκυρτοῦσθαι· ἢ παρὰ τό ἐπαρδεῦναι τῷ σώματι καί χωρηγεῖν τό αἷμα· ἢ παρὰ τό ἐπαίρεσθαι ἔπαρ καί ἦπαρ· ἢ παρὰ τό ἦδω, τό εὐφραίνομαι, ἦδαρ καί ἦπαρ· δι' αὐτοῦ γάρ εὐφραίνομεθα καί ἐν τούτῳ τῷ μέρει τά τῆς ἡδονῆς καί τά τῆς ἐπιθυμίας ἐγκυαται». (Etymol. Magn. στή λ.). – Βλ. & Etymologicum Graecae Linguae Gudianum..., Fr. G. Stutz, Lipsiae, 1818, στή λ. ἦπαρ: «Παρά τῷ ἦδω, ἦδαρ καί ἦπαρ, δι' αὐτοῦ γάρ εὐφραίνομεθα. παρὰ τό ἄρδην τῷ σώματι τῷ σώματι· ἢ παρὰ τό ἡσικόν καί ὀρεκτικόν ἡδονῆς εἶναι...». Ἀνθ. Γαζή (1809), ὅ.π., «ἦπαρ»· τό Σηκότιον (συκώτι)... τό σηκότιον ἐξ οὐδενός ἄλλου προήλθεν εἰμὴ ἐκ τοῦ Σηκός».

127) Ἀνθ. Γαζή (1816), ὅ.π., στή λ. Συκωτός· μέ σῦκα θρεμμένος. «Ἦπαρ συκωτόν. τό σηκότιον ζώου τινος, «τό ὁποῖον ἐτράφη μέ σῦκα». – Κ. Κούμα (1826), ὅ.π., στή λ. «ἦπαρ», «τό σηκότι», καί στή λ. «συκωτός»· «θρεμμένος μέ σῦκα, Πλούτ. Ἰσως ἐκ τούτου λέγομεν συκώτι τό ἦπαρ». – Ε. Βουτινᾶ (2001): «... οἱ ἀρχαῖοι ταίζαν μέ ξερά σῦκα τοὺς χοίρους καί τίς χῆνες γιὰτί ἔτσι ἔφτιαχναν μεγάλο καί πολὺ νόστιμο ἦπαρ. Σ' αὐτὴ τήν περιπτώση ἔλεγαν «συκωτό» τό ἦπαρ καί ἔτσι ἐτυμολογεῖται ἡ σημερινὴ λέξι «συκώτι»...». (Ἐφῆμ. «Ἡ Καθημερινή», 6-1-2000, σ. 61).

128) Α. Χατζηαποστόλου (1948), «Αἱ μαντικαὶ τέχναι εἰς τήν Ἑλλάδα καί τήν Ρώμην», Ἀθήνα, σ. 170.

129) Διαβάζουμε στό «Ὁμηρικὸν Λεξικόν» τοῦ Ε. Κοφινιώτου (ὅ.π., στή λ. «ἦτορ»): «ἦπαρ, καρδιά [χυρίως] ἔδρα τῆς ζωῆς, ἔδρα τῆς ψυχῆς». Ἐπίσης στή λ. «ψυχή»: «ἢ ζωή». – G. Gontenau (1940), «La divination chez les Assyriens et Babyloniens», Paris, σ. 234: «Οἱ ὅροι ψυχὴ καί ζωὴ θεωροῦνται ὡς ἐναλλάξιμοι. Γιά τούς ἀρχαίους τό ἦπαρ εἶναι ἡ ἔδρα τῆς ψυχῆς, ἡ ἔδρα τῆς ζωῆς...».

χνα είναι ὄργανα ψυχικῶν φαινομένων· ὄργανα ὅπου ἐνοικεῖ ἡ ψυχὴ. Αὕτῃ ἡ ψυχὴ, σύμφωνα μέ τήν πλατωνική ψυχολογία, περιλαμβάνει τρία κύρια μέρη ἢ λειτουργίες: τό λογιστικό (τό «διανοεῖσθαι») πού ἐδρεύει στόν ἐγκέφαλο, τό θυμοειδές ἢ θυμικό (τό «συναισθάνεσθαι») πού ἐνοικεῖ στό στήθος (στήν καρδιά) καί τό ἐπιθυμητικό (τό «βούλεσθαι»), πού τοποθετεῖται στό ἦπαρ. Σέ μιά ἀκριβῶς, ἀντίστοιχη¹³⁰ διαίρεση – διατομή τοῦ ψυχικοῦ κόσμου ὁ Φρόντντ ἀποκάλυψε τή διάσπρωσὴ του διακρίνοντας τρεῖς κατηγορίες τοῦ λεγόμενου «ψυχικοῦ ὀργάνου»· τό «Εγώ – Das Ich (λογικό), τό Ὑπερεγώ – Ueberich (Ἡθικό) καί Αὐτό – Das Es (Ἐνστιγματικό). Τό τρισδιάστατο αὐτό φροῦνδικό σχῆμα ἀντιστοιχεῖ στήν οὐτοπιστική ἀντίληψη τῆς Πλατωνικῆς Πολιτείας ὅπου τό ἄγρυπνο «Ἐγώ» ἐπιβλέπει τίς ἐντολές τοῦ ἀφέντη (τοῦ «Ὑπερεγώ») περιορίζοντας καί δαμάζοντας ταυτόχρονα τήν ἀνταρσία τοῦ δούλου (τοῦ «Αὐτό»). Ἡ ἴδια, ἐξάλλου, αὕτῃ πλατωνική διάσπρωση τῆς ψυχῆς καί οἱ τόποι τῆς ἐνέδρασης τῶν ψυχικῶν φαινομένων (γνωστικά, συναισθηματικά, βουλητικά [διανοεῖσθαι, πάσχειν, ὀρέγεσθαι] στήν κεφαλή, τό θώρακα καί τήν κοιλιακή χώρα ἀντιστοιχοῦν σέ τρεῖς κοινωνικές τάξεις: τοὺς φιλοσόφους, τοὺς πολεμιστές καί τοὺς δούλους. Σημειώνεται ἐδῶ πῶς ὁ «μυστικός» χαρακτήρας τοῦ ἀριθμοῦ 3 (τρία), ὑπογραμμίζει –σπῆ συμβολική τῶν ἀριθμῶν– τό πόσο οἱ παραπάνω ἀντιλήψεις (ὅπως κι'οἱ πιό μοντέρνες ἐξάλλου) εἶναι στενά δεμένες –ὅλες– μέ μεταφυσικές προϋποθέσεις¹³¹.

Ἡ τριμερὴς πλατωνική ψυχὴ, ἔχει –προσθέτει ὁ Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς¹³²– ἓνα μέρος «λογιστικόν» (τό λογικό μέρος τῆς ψυχῆς, τό «ἀθάνατο», ἢ κατεξοχὴν ψυχὴ) εἰς τόν «περὶ τὴν κεφαλὴν χώρον ὅπου ὁ βασιλεὺς (...) ὥσπερ ἄκραν ἐν πόλει [«Ἀκρόπολιν»¹³³] λαχὼν οἰκεῖν», ἓνα μέρος «θυμικόν» («ἄλογο» καί «θνητό» μέρος) τοποθετημένο «ἐν τοῖς στήθεσιν καὶ τῷ καλουμένῳ θώρακι»¹³⁴, μέρος ὀχυρωμένο «πυκνότητι καὶ κραταιότητι συνεχῶν ὀστέων», ὅπως ὁ στρατιώτης, πού εἶναι ὀπλισμένος μέ θώρακα καί ἀσπίδα γιὰ τὴν ἄμυνά του, καί ἓνα τρίτο μέρος (ἐπίσης «ἄλογο» καί «θνητό» μέρος τῆς ψυχῆς) τό «ἐπιθυμητικόν» στόν «περὶ τό ἦτρον»¹³⁵ [ὑπογάστριον] καί τὴν κοιλίαν τόπον» ὅπου «κατοικεῖ ὄρεξις ἄλογος καί ἐπιθυμία».

130) N.N. Δρακουλίδου (1956), «Ὁ Φρόντντ καί ἡ Ψυχανάλυση». Στὸ π. «Νέα Ἑστία», Ἔτ. Α. Τ., 59, (1-6-56) τχ. 694, σ. 714.

131) J. Delay - P. Pichot (1967), «Abregé de Psychologie à l'usage de l'étudiant», Paris, σ. 326, σημ. 1.

132) Φίλ. Ἀλεξανδρ., «Νόμ. ἱερ. ἀλληγορ. Τῶν μετὰ τό ἐξαίμ. τό Γον», 38 (115). [Ἔκδ. L. Cohn, 1896, Berolini, T.A., σ. 138].

133) Πλάτ., «Τιμ.», 70Α. – Ὁ Ὑπποκράτης –σημειώνει ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας– «τόν μὲν οὖν νοῦν φησὶ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τετάχθαι καθάπερ τι ἱερὸν ἄγαλμα ἐν τῇ ἀκροπόλει τοῦ σώματος». (R. Fuchs (1894), «Anecd. Graec.», στό: «Rhein. Mus.», 49, σ. 540).

134) Πλάτ., «Τιμ.», 69Ε.

135) Γαλην., ΧVΙΙ2, 53, Κ: «ἦτρον ἰδίως ὀνομάζει τό κάτω χωρίον τῆς γαστροῦ ὅσον ἐστὶ μεταξύ τοῦ αἰδοίου καί τοῦ ὀμφαλοῦ». – Βλ. καί Ὁμήρ., «Ἰλ.», Ν, 567-569, καί τὴ μτφρ. Ν. Καζαντζάκη. – Ι.Θ. Κακριδῆ (1990⁸), ὁ.π., Τ.ΙΙ, σ. 22: «καὶ ὁρῆκε τὸν στὸν ἀφάλι ἀνάμεσα καὶ στ' ἄχαινά, κεῖ πέρα / πού πιότορο πονάει τό λάβωμα στοὺς ἄμοιρους ἀνθρώπους». – Δές καί τὴν ἐκδ. τῆς «Ἰλιάδος» ἀπὸ τόν Γ. Μιστριώτην (1886), Ἐν Ἀθήναις, Τ.Π, σ. 385: «αἰδοίων τε μεσηγὴ καὶ ὀμφαλοῦ. Τό μέρος τοῦτο λέγεται ἦτρον, ἅτε δέ λιαν νευρώδες εἶναι ἐπώδυνον [σημ. 5]». – Πολυδεύκ. «Ὀνομαστικ.», Β, 170: «Τό ὑπὸ τόν ὀμφαλὸν πᾶν ἄχι τῆς ὑπὲρ αἰδοῖα τριχώσεως ἦτρον τε καὶ ὑπογάστριον». – Κ. Κοῦμα (1826), ὁ.π., στή λ. «ἦτρον»: «ὑπογάστριον».

Τό τελευταίο αυτό μέρος της ψυχῆς ἐπιθυμεῖ (τίς τροφές, τά ποτά καί τά ἀφροδίσια)¹³⁶. Γι' αυτό οἱ Θεοί, μᾶς λέει ὁ Πλάτων¹³⁷, τοποθέτησαν σέ χώρο χαμηλότερο, μακριά ἀπ' τό σκεπτόμενο μέρος, χωρίς νά κατανοεῖ τόν ὀρθό λόγο, σά νά 'ταν ἓνα ἄγριο ζῶο (θηρίο)¹³⁸ ἀναγκαῖο, ὅμως, γιά τή συντήρηση καί τή διαιώνιση τοῦ ἀνθρωπίνου εἶδους. Θέλοντας, μάλιστα, νά τό συγκρατήσουν, κατασκεύασαν τό ἥπαρ καί τό τοποθέτησαν στήν ἴδια αὐτή κατοικία τοῦ ἐπιθυμητικοῦ. "Ετσι, τό μέρος τῆς ψυχῆς, πού κατοικεῖ στήν ἴδια περιοχή, γίνεται πρᾶο καί ἥρεμο, καί τή νύχτα καθώς εἶναι ἀποκομμένο (τοποθετημένο σέ μακρινή ἀπόλαυση) ἀπό τό λόγο καί τή φρόνηση, ἐπιδίδεται μέ σοδαρότητα στήν ὄνειρομαντεία, ἔτσι πού νά γίνεται «τό μαντεῖο τοῦ σώματος¹³⁹».

Τή σχέση ἥπατος μέ τήν ὄνειρική λειτουργία τή μαθαίνουμε γιά πρώτη φορά στόν Πλάτωνα μέ τήν εὐκαιρία πού ἐκεῖνος ἀναφέρεται στό «ἐπιθυμητικόν» μέρος τῆς ψυχῆς¹⁴⁰ (τό φροῦδικό «Αὐτό» [Das Es], δηλ. τίς ἐνστιγματικές ὁρμῆσεις ἢ –σηματικά– τό «Ἀσυνεῖδητο» κυρίως, τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης) καί πού φυσικά εἶναι μιά θέση πού προσηγήθηκε τῆς ψυχανάλυσης τῶν ἡμερῶν μας¹⁴¹, ἐνῶ σ' ὅ,τι ἀφορᾷ στή ἀξία πού ἀποδίδουν – σύμφωνα πάντα μέ τό πλατωνικό κείμενο τοῦ «Τιμαίου» – στά ὄνειρα, εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἴδια¹⁴² μ' αὐτή πού ἀποδίδει σέ τοῦτα ἡ Ἱατρική – Ψυχιατρική ἐπιστήμη τοῦ καιροῦ μας.

«*Ἡ φύσις τοῦ ἥπατος*»¹⁴³ ἐξάλλου, δημιουργήθηκε τέτοια καί τό ἴδιο τοποθετήθηκε στό συγκεκριμένο σωματικό χώρο «*χάριν μαντικῆς*», διαθέτοντας γιά τό σκοπό αὐτό ἓνα πλήθος ἀπό ὀλοφάνερα «σημεῖα» («σημεῖα ἐναργέστατα»¹⁴³).

Γιά τούς Ἱπποκρατικούς¹⁴⁴ τόν Γαληνό¹⁴⁵ καί τόν Ἀρεταῖο¹⁴⁶ (γιά νά μείνουμε μόνο στούς κορυφαίους Ἱατρούς) τό ἥπαρ εἶναι ἡ «ἀρχή τῆς ἐπιθυμητικῆς ψυχῆς»¹⁴⁵ («καί ψυχῆς ἐπιθυμῆ τῇδε [στό ἥπαρ] ἐγκάθεται¹⁴⁷»). Ἐδῶ,

136) Βλ. σχετ. Πλουτάρχ. «π. τῆς Ἀλεξ. τύχ. καί ἀρετ.», Λόγ. Β, 3 [Ἡθικ., σ. 336C]: «ἤσθιε, πῖνε, ἀφροδίσιαζε».

137) Πλάτ., «Τίμ.», 70D.

138) Γαλην., «Ἱπποκρ. καί Πλάτων. δογμάτων. Ζ» (V, 515, Kühn) «τοιούτον δέ τι χρῆμα καί ἡμῶν τήν ψυχὴν ὁ Πλάτων εἶναι φησιν, ἐκ τριῶν μερῶν συγκειμένην εἰκάξει δ' οὕτω τό μὲν ἐπιθυμητικόν θηρίῳ ποιικίλῳ τε καί πολυκεφάλῳ, τό δέ θυμοειδές λέοντι, τό δέ λογιστικόν ἀνθρώπῳ». Βλ. καί V, 518, K: «πολυκεφάλου τε καί ἄγριου θρέμματος».

139) Πλάτ., «Τίμ.», 70D-72C. Μτφρ. - εἰσαγ. - σχολ. Β. Κάλφα (1995), Ἀθήνα, σ.σ. 286-289 καί 472-474. Βλ. καί τίς μτφρ. τῶν ἐκδόσεων Φέξης (Π.Γρατσιαύτου Ἐν Ἀθήναις, 1912, σ.σ. 140-145), «Πάπυρος» (Α. Παπαθεοδώρου, Ἐν Ἀθήναις, 1956, σ.σ. 137-139, «Δαίδαλος - Ι. Ζαχαροπούλου (Θ. Βλυζιώτης καί Χ.Παπαναστασίου, Ἀθήνα, Χ.Χ., σ.σ. 197-199), «Κάκτος», (Ὁρ. Πετριδίδη, Ἀθήνα, 1993, σ.σ. 175-179).

140) Πλάτ., «Τίμ.», 70D-E. - H. Hagen (1961), «Die physiologische und Psychologische bedeutung der Leber in der Antike». Dissert., Bonn, σ. 59.

141) A.E. Taylor (1928), «A Commentary on Plato's Timaeus», Oxford, σ. 506.

142) Ibid., σ. 515.

143) Πλάτ., «Τίμ.», 72B.

144) IX, 396, L(ittre) [= «Δημόκριτος Ἱπποκράτει περὶ φύσεως ἀνθρώπου»].

145) Γαλην. V, 577, K(uhn).

146) Ἀρετ. Καπαδόκ., «π. αἰτ. καί σημ. ὀξ. παθ.», Β, VIII, 1.

147) «Τῇδε ἐγκάθεται», κατά τούς ἀρχαίους, καί ὁ ἔρωτας. Πρβλ. Θεοκρίτ., «Εἰδύλλ.», 11, 16 [Κύνκωψ]: «αγίτα μπάζοντάς του μέσα στό συνῶν» (Μτφρ. Ἀλ. Φωτιάδης, Χ.Χ., Ἀθήνα, ἐκδ. Ι.Ζαχαροπούλου, σ. 107). - Κ.Μ. Κούμα (1846), «Λεξικόν...» στή λ. «ἥπαρ»: «σηκότι ἡ καθέδρα τῶν παθῶν καί μάλιστα τοῦ θυμοῦ καί τοῦ ἔρωτος». Ὁ τερατώδης, ὁ φαλλικός, Γίγας Τιτύς πού κυριεύτηκε ἀπό τήν ἐπιθυμία νά σμίξει

ἀκριβῶς, τοποθετοῦνται ὅλες οἱ ἐπιθυμίαι, τὰ πάθη, ἡ ἴδια ἡ ζωὴ ὅπως ἀναφέρθηκε λίγο πρὶν.

Στὴν Ἰλιάδα, ὁ Ὅμηρος μιλάει γιὰ τὸν τραυματισμό τοῦ ἥπατος καὶ τὴν ἄμεση, ἔτσι, ἀπώλεια τῆς ζωῆς (τὸ θάνατο):

«καὶ ρίχνοντας τὸ ἀστραφετρὸ κοντάρι

... θρίσκει

στὸ σκάτι χαμηλά, καὶ τοῦ ἔλυσε μονοστιγμὶς τὰ γόνα»¹⁴⁵

(«... καὶ ἀκόντισε δουρὶ φαεινῷ/καὶ βάλε (...) /ἥπαρ ὑπὸ πραπίδων»¹⁴⁹, εἶθαρο δ' ὑπὸ γούνατ' ἔλυσε»). Ὡς σημειωθεῖ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι, «ἐθεώρουν τὰ γόνατα ὡς τὴν κυριωτέραν ἔδραν τῶν σωματικῶν δυνάμεων, ὅθεν αἱ φρ. «γούνατά τινος λύω» παραλύω τινός τὰ γόνατα, τὴν δύναμιν, ὁ.ε. καταβάλλω, φονεύω»¹⁵⁰.

ἐρωτικά μέ τῃ Λητώ, κεραυνοβολήθηκε ἀπὸ τὸν Δία καὶ καταβαρυσθώθηκε στὸν Τάρταρο ὅπου δύο γυῖ-
 πες κατέτρωγαν τὸ σκυῶτι του, τὸ ὁποῖο –ὅμως– διαρκῶς ἀναγεννιόταν. Ὁ Γαληνὸς (V, 584, Kühn) πα-
 ρατηρεῖ σχετικὰ: «οὐ τὴν καρδίαν ἢ τὸν ἐγκέφαλον ἢ τι τῶν ἄλλων μορίων ἐσθιόμενον ἐποίησε τοῦ Τι-
 τυοῦ, δι' ἐρωτικῆν ἐπιθυμίαν ἐξυδρίζειν ἐπιχειρήσαντος, ἀλλὰ τὸ ἥπαρ μόνον, εἰς τὸ τῆς ὕδρεως αἷτιον
 σπλάγγωνν κολάζεσθαι φάμενος αὐτόν, ὥσπερ ἦν εὐλογον. (...) κολάζοντες τὰ μόρια, δι' ὧν ἐνεργοῦσι (οἱ
 ἁμαρτάνοντες) τὰς μοχθηρὰς ἐνεργείας». Ὁ Decharme σημειώνει: «Ὁ Τιτυὸς ἐτιμωρήθη εἰς τὸ μέρος
 ἐκεῖνον διὰ τοῦ ὁποῖου ἠμείωθη (P. Decharme, 1959, «Μυθολογία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος», μτφρ. Ι. Οἰκο-
 νομίδου, Ἀθήναι, σ. 405). Γιὰ τὸν ἴδιον λόγο, ἐπειδὴ δηλ. τὸ ἥπαρ θεωροῦνταν ἔδρα τῆς ἐπιθυμίας, ὁ Ζεὺς
 τιμώρησε, μὲ παρόμοιο σκληρὸ τρόπο, τὸν Προμηθεῖα δένοντάς τον μέ ἀτσάλεια δεσμὰ στὸν Καύκασο.
 Ἐκεῖ, ἕνας «ἀετός μέ ἀνοιχτές φτεροῦγες» κατέτρωγε τὸ σκυῶτι τοῦ Τιτάνος στὴ διάρκεια τῆς ἡμέρας
 [Εἰκ. 13], ἐνῶ τῇ νύχτᾳ αὐτὸ ἀναγεννιόταν γιὰ νὰ ξαναφαγοῦθῃ. Βλ. σχετ. Ἡσιόδ. «Θεογόν.», 523-524.
 Στὴν προκειμένη περίπτωση ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής (ποῦ ὑπογραμμίζει ὅτι «ἐν τῷ ἥπατι τὰς φρένας λέγουσι εἶναι») διευκρινίζει ὅτι ἐδῶ μέ τῇ λ. ἥπαρ δηλώνεται «ἡ κίνησις τοῦ
 λογισμοῦ» καὶ μέ τῇ λ. ἀετός καὶ βασικαὶ βιωτικαὶ μέριμναι καὶ φροντίδες». Αὐτὲς «συνέχουσι τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀναλί-
 σκουσι τὰς φρένας ἐφ' ἡμέραν («ὥσπερ καὶ ἀετός τὸ ἥπαρ»). Τῇ νύχτᾳ, ἀντίθετα, «ἀνακάτῃ τις τὰς φρένας φροντῖδων
 ἀπαλλαγίς» («ὥσπερ ὁ ἀετός αὐξῇ τὸ ἥπαρ»). Ἵσως, προσθε-
 τει, τοῦ λογισμοῦ τὰ κυριώτατα φθεῖρει ἡ προπέτεια καὶ ἡ ὀξύτατη πράξις». – G. Duméjil (1935), «Τιτυὸς». Στῇ: «Revue
 d' Histoire des Religions», T. 111, σ.σ. 84-87. – H. Hagen (1961),
 ὁ.π., σ.σ. 50-51 καὶ 53-57.

Εἰκ. 13

148) Ὅμηρ. «Ἰλ.», Λ, 577-579. Μτφρ. Ν. Καζαντζάκη – Ι.Θ. Κακριδῆ (1990⁹), ὁ.π., σ. 314.

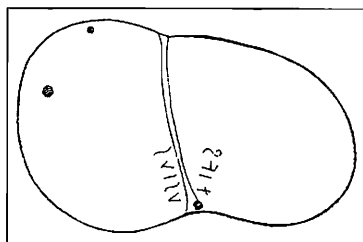
149) Κατὰ τὸν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον («Παρεκδ.» στὴν Ὅμηρ. «Ἰλ.» Α, 608): «ὅτι πραπίδας τὰς φρένας εἰπεῖν χρησίμον εἰς οὐδέν τῃ λαογραφίᾳ. διὸ φυλαττέτω ἀπόθετον τῷ ποιήσει (...) γίνεται δὲ ἴσως ἡ πρα-
 πὶς ἐκ τῆς πρὸ καὶ ἀπὸ προθέσεως καὶ τοῦ ἰδεῖν ἢ εἰδέναι, ἵνα ἡ πραπίς ἡ προβλεπτική καὶ προγνωστική
 τοῦ μέλλοντος φρῆν...». Βλ. καὶ «Παρεκδ.» στὴν Ὅμηρ. «Ἰλ.». Λ. 575: «(ἐββάλε τινα ἥπαρ ὑπὸ πραπίδων)
 τουτέστι φρενῶν, ταυτὸ γάρ πραπίδες καὶ φρένες, τὸ μὲν ποιητικῶς, τὸ δὲ κοινῶς φραζόμενον, φασὶν οἱ
 παλαιοὶ ὅτι φρένες οὐ μόνον ἡ δύναμις καθ' ἣν νοοῦμεν, ἀλλὰ καὶ τί σπλάγγων ὅπερ διάφραγμα οἱ περὶ
 Πλάτωνα πρῶτοι ὠνόμασαν. ἔστι δὲ νευρώδης ὕμην τὰ σπλάγγνα διεζωκῶς, ὥς ὡς νευρώδει συμπάσχει
 φλεγμαίνοντι καὶ ὁ ἐγκέφαλος παραφρονεῖν ποιεῖ, πηγὴ ὧν τοῦ νευρώδους, ὡς ἀρτηριῶν ἡ καρδία καὶ τὸ
 ἥπαρ φλεβῶν. ἔτεροι δὲ φησιν ὅτι φρένες εἰσὶν αἱ διεζωκυῖαι τὸν ὑπὸ τῷ πνεύμονι καὶ τὴν καρδίαν τόπον,
 ὅς διάφραγμα λέγεται. ἄλλοι δὲ οὕτω, φρένες τὸ διάφραγμα. ἔστι δὲ ἐπίπλους διακριῶν τὸν θώρακα τοῦ
 πνεύμονος. ὅτι ὑποκάτω τῶν φρενῶν τὸ ἥπαρ δηλοῖ, φασιν, ὁ ποιητὴς εἰπὼν, ἥπαρ ὑπὸ πραπίδων». –
 Etym. Magn. στή λ. «πραπίδες»: «Πραπίδεις· φρεσὶ, διανοίαις. Ἰὼ, τὸ πέμπω· ἐν συνθέσει προῖω· συγκοπή,
 πρῶ καὶ φρῶ. Ἐκ τούτου φραπίς καὶ πραπίς ἀφ' ἧς προῖονται τὰ βουλευματα...». Βλ. καὶ S. Darcus Sullivan
 (1987), «Πραπίδες in Homer». Στὸ π. «Glotta», T. 21, σ.σ. 182-193.

150) Ι. Πανταζίδου (1911), ὁ.π., στή λ. «γόνου».

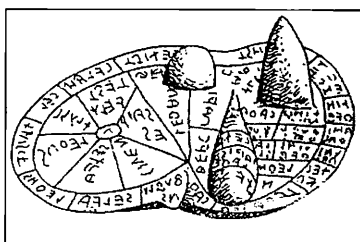
Ἡ τέτοια, ὁμως, τοποθέτηση τῆς ἀρχῆς τῆς ζωῆς συναντιέται ἐδῶ μέ τήν παράδοση ἀρχαιοτάτων λαῶν, οἱ ὅποιοι μάλιστα καί ἀνέπτυξαν –πρῶτοι αὐτοί– τή μαντική μέθοδο ἐξέτασης τοῦ ἥπατος». Ἡ ἴδια καλλιευγῆθηκε ὕστερα καί στή Δύση, ἰδιαίτερα στόν «Ἑτροusco - (Ρωμαϊκό)» χῶρο καί ἀποτελέσε «κεφαλαιῶδες» μέρος τῆς ἐκεῖ ἀσκούμενης μαντικῆς πρακτικῆς.

Ἐνας μεγάλος ἀριθμός ἐσωτερικῶν ὀργάνων κατασκευασμένων ἀπό ὀπτῆ γῆ, μᾶς ἐπιτρέπει νά γνωρίζουμε πολλά γιά τή μαντική τέχνη. Αὐτά κι' ἄλλα τέτοια μικρά πῆλινα ἀντικείμενα μέ σχηματική παράσταση ὀργάνων τοῦ θυσιαζομένου ἀμνοῦ εἶχαν σημαντική ἀξία γιά τό μάντη.

Μιά μακέτα ἥπατος ἀπό ὀπτῆ γῆ ἐμφανίζει στόν ἀριστερό λοβό του μιά ἐπιπολῆς ἐγχάραξη, πού δείχνει καί συγκεκριμενοποιεῖ τήν παρουσία τοῦ Θεοῦ, καί ἡ ἀπουσία της (ἡ ἀπουσία αὐτοῦ τοῦ «σημείου») σημαίνει ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Θεός ἀπουσιάζει¹⁵¹. Ἐνα ἄλλο σπουδαιότερο ἀντικείμενο, τό περίφημο ἥπαρ τῆς Πλακεντίας (τῆς Piacenza) [Εἰκ. 14-15] εἶναι μιά ὀγκώδης μπρούντζινη μακέτα, πού παριστάνει τό ἥπαρ ἐνός ἀμνοῦ, γιά τήν ὁποία λένε πῶς ἀνήκει στήν ἐλληνιστική ἢ καί πολύ ὕστερότερη ἐποχή καί πῶς χάθηκε στή διάρκεια μιᾶς μάχης, ἀπό κάποιον μάντη, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε τό «aide memoire¹⁵²» (μνημόνιο) στή δουλειά του· ὁδηγός στήν ἐξέταση τοῦ ἥπατος τῶν θυσιαζομένων ζώων.

Εἰκ. 14

Εἰκ. 15

Στίς δύο πλευρές του φέρει ἐγχάρακτες ἐπιγραφές, οἱ ὁποῖες μελετήθηκαν¹⁵³ ἀρκετά ἀπ' τοὺς ἐιδικούς.

Μέ τή μελέτη τῆς φημισμένης αὐτῆς μακέτας μάθαμε ὅτι τό συνῶπι τοῦ θύματος, κατά τή στιγμή τῆς θυσίας παρουσιαζόταν ὡς καθρέφτης τοῦ «κόσμου» κι' ἐκεῖ οἱ θεοί εἶχαν τίς ἑδρες τους· δηλ. σέ θέσεις πού ἀντιστοιχοῦσαν (μιά κι' ὁ οὐρανός καί ἡ γῆ πίστευαν πῶς ἐνώνονταν μέ λεπτές ἀντιστοιχίες καί μυστικές σχέσεις) στίς κατοικίες τους, στοὺς οὐράνιους χώρους, τόν μακρόκοσμο. Γιά τήν ἐπηρεασμένη ἀπό τήν ἀστρολογία ἥπατοσκοπία, ἔπρεπε τό τεμνόμενο ζῶο νά γίνεῖ ἕνας μικρόκοσμος καί τά ἐντόσθιά του ἕνας ναός (ἕνα τέμενος, ἕνα τέμπλο) μέσα στά ὁποῖα ἦταν χωριστά μοιρασμένες οἱ ἐπιδράσεις τῶν διαφόρων θεοτήτων. Καλλιτε-

151) R. Bloch (1990), ὁ.π., σ. 49.

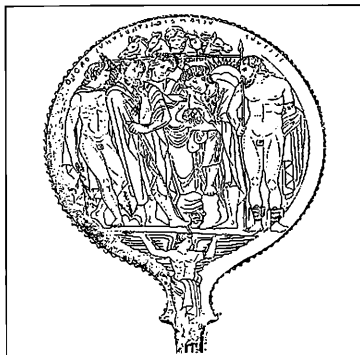
152) A. Grenier (1946), «L'orientation du foi de Plaisance». Στό π. «Latomus», T. VIII, f.3-4, σ. 293.

153) Τό «ἥπαρ τῆς Πλακεντίας» δημοσιεύθηκε γιά πρώτη φορά ἀπό τόν W. Deeke τό 1878. Ἀκολούθησαν οἱ μελέτες τοῦ A. Körte (1905), τοῦ C.O. Thulin (1906), κ.ά. – Βλ. σχ. καί G. Demézil (2000), «Ἡ ἀρχαίῃ Ρωμαϊκῇ θρησκείᾳ. Μέ ὑπόμνημα γιά τή θρησκεία τῶν Ἑτρούσκων», μτφρ. Ε. Γαζῆ, Ἀθήνα, σ.σ. 833-848 (ἰδιαίτερα σ.σ. 835-839).

ρα: τό ἥπαρ, τό κατεξοχήν ὄργανο τῆς μαντικῆς, ἦταν (ὅπως εἰπώθηκε λίγο πρίν) ἀπό μόνο του ἕνας ναός, ἕνα τέμπλο, ὅπως αὐτό πού παραθέσαμε ἐδῶ [Εἰκ. 14-15]. Ὅταν ἡ μαγεία καί ἡ θεουργία ἦταν τῆς μόδας, πίστευαν πώς οἱ θεοί, τοὺς ὁποίους ἐπικαλοῦνταν, ἐρχόνταν κατὰ τὴ στιγμή τῆς γνωμοδότησης κι' ἐπαιρναν θέση στίς ἀντίστοιχες κατοικίες τους γιά ν' ἀπαντήσουν στίς πρὸς αὐτοὺς τιθέμενες ἐρωτήσεις¹⁵⁴. [Σκηνές μαντικῆς παρουσιάζει καί ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς δύο καθρέφτες πού παραθέτουμε καί στὸ κείμενό μας¹⁵⁵. Στόν πρῶτο [Εἰκ. 16] ὁ ἥπατοσκόπος (ὁ ὀνομαστός Κάλχας) κρατᾷ τό ἥπαρ στὸ ἀριστερό του χέρι ἐνῶ μπροστά του εἶναι τοποθετημένα διάφορα σπλάγχχνα. Ὁ ἴδιος φέρει φτερά καί δίπλα του εἶναι χαραγμένο τό ὄνομά του. Στό δεύτερο [Εἰκ. 17] ὁ ἥπατοσκόπος συμβουλευέται τό ἥπαρ προσελκύοντας τό ἐνδιαφέρον ὅλων τῶν παρισταμένων. (Ὁ γενειοφόρος, δεξιᾷ, θεωρήθηκε ὡς ἕνας θεός ἡ παρουσία τοῦ ὁποίου δείχνει πώς πρόκειται γιά σημαντική πράξη¹⁵⁶)].

Εἰκ. 16

Εἰκ. 17

Καθῆκον τοῦ μάντη, ἦταν νά γνωρίζει ὄχι μόνο τὴν «Ἀνατομία» τοῦ ἥπατος ἀλλὰ καί τὰ ἐδῶ ἐμφανιζόμενα σημεῖα. Ἦταν, μάλιστα, ἡ ἥπατοσκοπία, καί ἡ σπλαγχνοσκοπία γενικότερα, τό κυριότερο ἀπ' τὰ καθήκοντα τοῦ μάντη σέ ἐξαιρετικές ἰδίως περιπτώσεις, ὅπως – λόγου χάρη – ὅταν συνόδευε τό στρατό στίς μάχες ὅποτε γινόταν (λόγω, ἀκριβῶς, τῆς κρισιμότητας τῶν στιγμῶν) θυσιές μέ σφαγὴ ζώων γιά τὴν ἐπιτυχία τῆς πολεμικῆς ἐπιχείρησης.

Ἰδιαίτερα πρόσεχαν τὴ χροιά τῆς χολῆς καί τό λοβό τοῦ ἥπατος ὅπως μαθαίνουμε κι' ἀπ' τόν Εὐρυπίδη:

154) D.A. (1899), ὁ.π., Τ.ΙΙΙ/Α, σ. 23 (A. Bouché-Leclercq): «Harpuspices». – Τοῦ ἴδιου (1882), ὁ.π., τ. IV, σ. 67.

155) D.A. (1892), ὁ.π., Τ. 2/1, σ. 297. – A. Boissier (1935) «Mantique Babylonienne et mantique Hittite», Paris, Pl. V. – A.J. Pfiffig (1975), ὁ.π., σ. 118. – M. Christofan (ἐκδοτ. ἐπιμέλ., 1985 «Divinatio della civiltà Etrusca», Firenze, σ. 27. – L. B. Van der Meer (1987), «The bronze liver of Piacenza...», Amsterdam, σ. 158. – J. Prieur (1988), «Les animaux sacrés dans l' antiquité», Rennes, σ. 165. – A. Maggiani (1989), «Scienza e Divinazione in Etruria. Il fegato bronzco di Piacenza. Στό: «Il legato Etrusco di Piacenza. Testi di G. Bernornd Montanari, D. Maggiani», Piacenza, σ. 24. – L.B. Vander Meer (1995), «Interpretatio Etrusce. Greek myths on Etruscan mirrors». Amsterdam, σ. 84 καί 98.

156) R. Bloch (1990), ὁ.π., σ. 56.

157) Εὐρυπίδ. «Ἠλέκτρ.», στ. 826-830, μτφρ.-εἰσαγ.- σχολ.Κ. Τουπούζη (1997), Ἀθήνα, [«Ἐπικαιρότητα»], σ. 107.

«Τότε ἔσχισε τίς λαγονιές καί πῆρε ὁ Αἰγισθος
τά ἐντόσθια στό χέρι. Τά ἐξέτασε,
ὅμως τό συνῶτι δέν ἦταν ὅλο.
Οἱ ἄκρες τῆς χολῆς προμάντευαν συμφορές στό δρόμο.
Καί σκυθρωπίασε ὁ Αἰγισθος¹⁵⁶».

Ἡ ἔλλειψη ἡπατικού λοβοῦ ἦταν ὁ ἀπαισιότερος οἰωνός ὅπως –γιά παράδειγμα– στήν περίπτωση τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ἡπείρου (Ἀμβρακία) Πύρρου, στήν ὁποία ἀναφέρεται ὁ Πλούταρχος. Στήν προκειμένη περίπτωση «*τῶν ἱερῶν ἀλόδων γενομένων*¹⁵⁷», ὁ μάντης τόν εἰδοποίησε σχετικά μέ τό «ἀπαισιώτατον» αὐτό σημεῖο καί ὁ Πύρρος ἀπό τήν ταραχή του ἔχασε –σέ μιά κρίσιμη στιγμή τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων– τό νοῦ του («*τῷ κινήματι τόν λογισμόν ἐκκρουσθεῖ*¹⁵⁸» [ὁ Πύρρος]).

Ἀντίθετα, τήν ἡμέρα τῆς ναυμαχίας τοῦ Ἀκτίου στήν εἴσοδο τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ὁ νικητής τοῦ Ἀντωνίου Ὁκτάβιος [Ὁκταδιανός] εἶδε, τή στιγμή πού πρόσφερε θυσίες ταύρων στούς θεούς, ὅτι αὐτοί οἱ ταῦροι εἶχαν διπλή χοληδόχο κύστη, γεγονός πού θεωρήθηκε ὡς καλός οἰωνός· σημάδι εὐοίωνο¹⁵⁹. (Ἦς σημειωθεί ὅτι ἡ «χοληδόχος κύστις» τῶν ταύρων ἦταν ἀφιερωμένη στό θεό Ὑφαίστο καί τά σημάδια πού ἔδλεπε κανεῖς ἐκεῖ ἔδειχναν εὐτυχία ἢ ἀτυχία πάνω στό νερό ἢ διαμέσου του νεροῦ¹⁵⁹). Θυμίζουμε, ἀκόμη, ὅτι «ὁ ἡπατοσκοπὸς πρὶν ἀνατάμει τό σῶμα τοῦ θυσιαζομένου ζῶου καλοῦσε σέ βοήθεια τίς θεότητες πού προΐσταντο (ἐπόπτευαν, διοικοῦσαν, ἦταν προκαθήμενοι) στά διάφορα μέρη τοῦ ὄργανισμοῦ¹⁶⁰, γιά νά τούς ρωτήσει ὥστε νά προσαρμόσουν προσωρινά, στό μαντικό τους ρόλο, τίς περιοχές πού τούς εἶχαν παραχωρηθεῖ. Αὐτή ἡ προσευχή ἢ ἡ προκαταρκτική ἱκεσία προκαλοῦσε τήν ἴδια στιγμή, ὅλες τίς ἀναγκαῖες ἐσωτερικές τροποποιήσεις στήν ἐξαποκαλύψεως γλῶσσα [τῆς μαντικῆς – τῶν μάντεων] καί τά σημεῖα «γεννιόνταν– τρόπος τοῦ λέγειν– ὑπό τήν μάχαιραν». Τό θῦμα γινόταν ἓνα εἶδος τέμπλου ὅπου ἔδλεπε κανεῖς τίς θεϊκές ἐπιδράσεις στούς οἰκείους τόπους¹⁶¹».

Χωρίς εὐνοϊκά σημεῖα δέν ἄρχιζε καμιά μάχη. Στούς Ἕλληνες, εἰδικότερα, ὁ ἡπατοσκοπὸς ἦταν τό δεξιό χέρι τῶν στρατηγῶν στίς ἐκστρατείες, ἀφοῦ ἀπ' αὐτόν περιμέναν τή συγκατάνευση ἢ ὄχι στά σχέδιά τους, ἔτσι καθὼς ἦταν αὐτός πού παρατηροῦσε τά σημεῖα πού οἱ θεοὶ ἔστελναν. Ἄν παρατηροῦσε σημεῖα πού οἱ θεοὶ ἔστελναν. Ἄν παρατηροῦσε εὐνοϊκά σημεῖα, αὐτό λεγόταν «*καλλιερεῖν*¹⁶²».

158) Πλουτάρχ. «Πύρρ.», 30.

159) A. Bouché-Leclercq (1882), ὁ.π., T.IV, σ. 67.

160) «... ὁ Θεός ἢ ἡ θεία δύναμις κατά πίστην παλαιάν κατ'οἶκε ἐν τῷ ζῳφ...» (Γ.Α. Μέγα, 1926, «Βιβλίον ὁμοπλάτοσκοπίας ἐκ κώδικος τῆς ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης» στό π. «Λαογραφία», T. 9, σ. 18).

161) A. Bouché-Leclercq (1880), ὁ.π., T.IV, σ. 67.

162) «Καλλιερεῖν»: «Ἡ θυσία ἦν προσφέρειν ἀποθαίνει καλῶς ὃ, ἐστὶ, κατὰ τά σημεῖα ἅτινα ἐν τῷ θύματι εὐρέθησαν γίνεται ἀσπαστή εἰς τούς θεούς καί ἐπομένως προμηνύει εὐτυχίαν τήν ἐπιχείρησίν μου» (Α.Α. Σακελλαρίου, 1898, ὁ.π., στή λ.). Βλ. καί τή λ. «καλιέρησις»: «θυσία εὐπρόσδεκτος». – Ἐπίσης: «καλλιέρημα»: «Ἐστὶ τό πούς θύοντα, ἥτοι τούς θυομένους αἰσίαν καί δεξιῶν ἐπιτυχεῖν τῶν ἀπὸ τοῦ ἡπατος σημείων. Ἄλλως (...) καλλιερεῖν ἔλεγον ἡνίκα τῶν ἱερῶν καλῶν καί αἰσίων ἐτύγχανον» (Σχόλ. στό: Γρηγορ., «Λόγ. Δ' κατὰ Ἰουλιανοῦ Βασιλέως Σηλητετυτικός, II». J.P. Migne, 1858, P.G., T. 36, σ. 1249. Βλ. καί T. 35, 1857, P.G. σ. 676).

Μόνο έτσι, όταν δηλ. τὰ ἱερά ἦταν αἴσια, ἔδιναν τὴ διαταγὴ τῆς σύγκρουσης. Ὁ Πλάτων, ἀναφερόμενος στὸν συχνὸ ὑποδιδασμό τῆς στρατηγίας σὲ θεραπευτὶδα τῆς μαντικῆς, γράφει στὸ «*Λάχητα*»: «καὶ ὁ νόμος οὕτω τάττει μὴ τὸν μάντιν τοῦ στρατηγοῦ ἄρχειν, ἀλλὰ τὸν στρατηγὸν τοῦ μάντεως»¹⁶³.

Πολλές φορές στὸ σφαγιασμό τῶν ζώων ἔπαιρνε μέρος καὶ ὁ στρατηγός ἀλλ' «ἂν ἡ νίκη ἔπρεπε νὰ ἀποδοθεῖ στὸν ἄρχηγό τοῦ στρατοῦ, ἢ στὸ μάντη, εἶναι ἕνα θέμα συζητήσιμο: ἐν πάσῃ περιπτώσει ἦταν πολὺ σημαντικό νὰ ἔχει κανεὶς ἕνα καλὸ μάντη» σημειώνει ὁ W. Burkert¹⁶⁴. Ὁτοι φαίνεται νὰ δικαιολογεῖται ἀπόλυτα ὁ Ὀνή[ο]σανδρος, πού στήν πραγματεία του «*Στρατηγικός*»¹⁶⁵ («περίφημον διὰ τὰς στρατιωτικὰς πληροφορίας [...] μεγάλως ἐκτιμηθεῖσαν ὑπὸ τῶν στρατιωτικῶν τῆς Δύσεως»¹⁶⁶) ἀναφέρει ὅτι ὁ στρατηγός «*μήτε εἰς πορείαν ἐξαγέτω τὸ στράτευμα μήτε πρὸς μάχην ταττέτω μὴ πρότερον θυσάμενος*». Πρέπει – συνεχίζει – νὰ τὸν ἀκολουθοῦν «*θῦται καὶ ἱερεῖς*» ἂν καὶ καλύτερο θὰ ἦταν ὁ ἴδιος ὁ στρατηγός νὰ γνωρίζει¹⁶⁷ τὰ σημεῖα τῶν θυσιῶν καὶ νὰ ἦναι ἕτσι, ἕνας καλὸς σύμβουλος τοῦ ἑαυτοῦ του. Δέν θὰ πρέπει ν' ἀρχίσει καμιά στρατιωτικὴ ἐπιχείρηση πρὶν οἱ οἰωνοὶ ἀποδοῦν εὐνοϊκοί. Τότε θὰ πρέπει νὰ συνάξει ὅλους τοὺς ἀξιωματικούς του γιὰ νὰ δοῦν μὲ τὰ ἴδια τοὺς τὰ μάτια τὰ θυσιαζόμενα ζῶα («*ἱερεῖα*») ἕτσι ὥστε νὰ μπορέσουν νὰ ποῦν στοὺς στρατιῶτες νὰ ἔχουν θάρρος ἀφοῦ καὶ οἱ θεοὶ εἶναι ἐκεῖνοι πού προστάζουν νὰ πολέμησουν. Οἱ στρατιῶτες «*ἀναθαροῦσιν*» ὅταν πιστεύουν πῶς ἀντιμετωπίζουν τοὺς κινδύνους ἔχοντας μαζίτους τὴν εὐνοια τῶν θεῶν. Ὅταν τὰ σημάδια τῆς θυσίας εἶναι καλὰ («*καλλιέρησις*») αὐτὸ ἐνδυναμώνει ὁλόκληρο τὸ στράτευμα, ἀκόμη κι' ὅσους δέν εἶναι – ὡς ἄτομα – ψυχωμένοι. («*ἡ ὑπὲρ τῶν πάντων καλλιέρησις καὶ τοὺς ἰδίᾳ δυσθυμοῦντας ἀνέρωκε*»¹⁶⁸).

163) Πλάτ., «*Λάχ.*», 199Α (καὶ 198 Ε).

164) W. Burkert (1993), ὁ.π., σ. 249.

165) Ὀνοσάνδρ., «*Στρατηγικ.*», Χ, i, 25-26. Ἐκδ. «Κάκτου» (2002), Ἀθήνα, σ.σ. 74-76. – Βλ. καὶ «*Στρατηγικός* Ὀνησάνδρου», ἔκδ. I. Ἀποστόλου Σκληστήρα τοῦ ἐκ Ρενδίνης τῶν Ἀρχαίων καὶ ἰδία δαπάνη ἐκδοθεὶς ἵνα διανεμηθῇ δωρεὰν τοῖς ἐν Ἑλλάδι ἀξιωματικοῖς καὶ ἐν τοῖς σχολείοις», 1832, Ἐν Βουκουρεστίοις, σ.σ. 50-51: «περὶ τῆς προμάχης ἐπισκέψεως τῶν ἱερῶν: Πρὶν ἢ κάμῃ θυσίαν εἰς τοὺς θεοὺς μήτε νὰ ἐκστρατεύσῃ, μήτε πόλεμον ὁ στρατηγός νὰ κάμῃ, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχῃ μαζί του καὶ ἱερεῖς καὶ θύτας. Κάλιστον θέλει εἶναι νὰ ἔχῃ καὶ αὐτὸς τὴν ἐμπειρίαν διὰ νὰ παρατηρῇ ὁ ἴδιος τὰ ἐντόσθια τῶν θυσιῶν. Τοῦτο εὐκόλως δύναται νὰ μάθει εἰς ὀλίγον καιρὸν, καὶ ἐξ αὐτοῦ δύναται νὰ λάβῃ καλὴν συμβουλὴν. Ὅταν αἱ θυσίαι εἶναι καλαὶ θέλει ἀρχίσῃ ὅλας του τὰς πράξεις, προσκαλῶν καὶ ὅλους τοὺς ἀρχηγούς νὰ ἔλθουσιν οἱ ἴδιοι διὰ νὰ τὰς ἰδῶσι, διὰ νὰ δυνηθῶν νὰ ἐνθαρρύνωσι τοὺς στρατιώτας λέγοντες, ὅτι οἱ θεοὶ προστάξουσιν νὰ πολέμησιν. Πολὺ ἐνθαρρύνονται οἱ στρατιῶται καὶ τολμηρῶς καταφρονοῦσι τοὺς κινδύνους, ὅταν καταπίθονται πῶς οἱ θεοὶ τοὺς προστάξουσιν».

166) Μ.Ε.Ε., στὴ λ. «Ὀνησάνδρος».

167) Ξενοφῶντ., «*Κύρ. Παιδ.*», Α, 6, 2: «Παῖδί μου, τὸ ὅτι οἱ θεοὶ εὐνοϊκοὶ καὶ εὐμενεῖς σὲ συνοδεύουν εἶναι φανερό ἀπὸ τὰ σπλάγχνα (ἐν ἱεροῖς δῆλον) καὶ ἀπὸ τὰ οὐράνια σημεῖα. Φυσικὰ τὸ γνωρίζεις καὶ ὁ ἴδιος. Γιατὶ ἐγὼ ἐπίτηδες αὐτὰ σέ σένα διδάξα, γιὰ νὰ καταλαβαίνεις δηλαδή, χωρὶς τὴ βοήθεια ἄλλων ἐρμηνευτῶν, τίς συμβουλές τῶν θεῶν, ἀλλὰ ὁ ἴδιος (...) καὶ νὰ μὴν ἐξαρτᾶσαι ἀπὸ τὴ θέληση τῶν μάντεων («καὶ μὴ ἐπὶ μάντεσιν εἶης») σὲ περίπτωσι πού θέλουν νὰ σὲ ἐξαπατήσουν (...) Καὶ δέβαια, πατέρα, εἶπε ὁ Κύρος, ὅσο μπορῶ σύμφωνα μὲ τὴ συμβουλὴ σου, ἀδιάκοπα θὰ φροντίζω πῶς οἱ θεοὶ ὄντας εὐνοϊκοὶ σ' ἐμάς θὰ θέλουν νὰ μᾶς συμβουλευέσων». (Μτφρ. Β. Καλαμπαλίκη, Ἐκδ. «Παπύρου» 1975, σ. 63).

168) Παρόλο πού ἡ σπληγχνόσκοπία ἦταν γιὰ ὅλους μὰ πράξῃ σημαντικὴ ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς δέν ἔλειψαν κι' οἱ πονηριεῖς καὶ ὁ δόλος ἀκόμη καὶ τὰ τεχνάσματα, ὅπως στήν περίπτωσι τοῦ βασιλῆ Ἀττάλου, ὁ ὁποῖος –κατὰ τὸν Πολύαινον («*Στρατηγικ.* IV, 20)– σοφίστηκε τὸ ἐξῆς τέχνασμα: Γιὰ νὰ δώσει θάρρος στοὺς στρατιῶτες του, τὰ ἱερεῖα παρεσκεύασεν, πρὶν ἀπ' τὴ μάχη. Κι' ἐνῶ ὁ μάντις «ἀνέντεμε τὸ ἱερεῖον»,

Σέ παρόμοιες περιπτώσεις πού οἱ θύτες ἤθελαν νά συλλέξουν περισσότερες πληροφορίες γιά τόν ἐχθρό, παρατηροῦσαν, ειδικά, τή χολή («οἱ γάρ θύται εἰ περί τῶν ἐχθρῶν δουληθεῖεν μαντεύεσθαι, εἰς τήν χολή ἀφορῶσι¹⁶⁹»). Καί τοῦτο γιατί, ὅπως καί ἡ χολή, «πικροί οἱ ἐχθροί¹⁶⁹». Μιά τέτοια, ὅμως, μορφή σπλαγχνομαντείας, εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη μέ τήν «ἐμπυρομαντεία» δηλ. τήν «παράτηρησιν τῆς φλογός καί τῶν πτυχῶν ἐντός τῶν σπλάγχχνων¹⁷⁰». Κατά τόν ἀρχαῖο σχολιαστή¹⁷¹: «τάς τῆς χολῆς ῥήξεις ἐπεσκόπουν...» καί τοῦτο γιατί «ἡ ἐν τῷ ἥπατι χολή σημεῖον ἐστὶ σημαντικόν καί ἥττης καί νίκης ἢ δυοῖν». Ὁ ἴδιος συνεχίζει, ἐδῶ, καί γιά τήν οὐροδόχο κύστη: «ἐπετήρουν πῶς ραγήσεται καί ποῦ ἀκοντίσει τό οὔρον. καί εἰ μέν εἰς αὐτούς [καταπάνω τους] νικητάς ἑαυτούς ἐκάλουν, εἰ δέ εἰς τούς ἐναντίους καταβολήν ἑαυτῶν ἐμαντεύοντο». Παρατηροῦσαν, προσθέτει, καί τό ἄκρον τοῦ πυρός, «τήν μέν ἑξαψιν τούτου νίκην, τήν δέ εἰς τοῦναντίον ὁρμήν ἀπώλειαν καί φθοράν σφῶν αὐτῶν λογιζόμενοι».

Τό οὐσιαστικό εἶναι πῶς χωρίς εὐνοϊκά σημεῖα (λόγου χάρι ἑξαψις πυρός) ὅπως στήν ἐδῶ περίπτωσή μας) δέν ἄρχιζε καμιά μάχη ἀλλά καί καμιά, ἀκόμη, ἐπιχείρηση (στήν οὐσία: λεηλασία) σέ ὁλοκληρωτική ἔλλειψη τροφίμων ὅπως αὐτή πού ἀντιμετώπισαν οἱ «Μύριοι». Στό ἕκτο διβλίο τῆς «Κύρου Ἀναβάσεως» ἀναγράφεται ὅτι ὁ Ξενοφῶν θυσίαζε στούς θεούς ζητώντας τή συμβουλή τους σέ μία περίοδο πού τό στράτευμα ἦταν ἀνάγκη νά διγεί σέ ἀναζήτηση τροφίμων, πού ἄρχισαν νά λείπουν δραματικά («ἀνάγκη ἦν ἐπὶ τά ἐπιτήδεια ἐξάγειν τό στράτευμα¹⁷²». Στή συνέχεια θυσίασαν καί οἱ στρατηγοί, καί ρώτησαν τούς θεούς μέ τά σπλάγχνα τῶν σφαγίων, πού καί πάλι δέν ἀποκάλυψαν κάποιο σημεῖο (μαντικό σημάδι) σχετικά μέ τήν ἀναζήτηση τροφίμων, τά ὁποῖα εἶχαν ἐξαπλωθεῖ πιά καί πουθενά δέν ἐβρισκαν νά ἀγοράσουν (θυμίζουμε ἐδῶ πῶς μία φορά πού οἱ στρατιῶτες εἶχαν ἀναγκασθεῖ νά φᾶνε ἀπ' τό μέλι του Πόντου, τρελλάθηκαν ὅλοι σύμφωνα μέ ὅσα ἀφηγεῖται ὁ Ξενοφῶν στήν «Κύρου Ἀνάβασιν»: «καί τῶν κηρίων ὅσοι ἔφαγον τῶν στρατιωτῶν πάντες ἄφρονές τε ἐγίνοντο...¹⁷³». Τά ζῶα πού προορίζονταν γιά θυσία εἶχαν, πλέον, κι' αὐτά τελειώσει, καί ἀφοῦ δέν ὑπῆρχαν πρόδοτα, ἀγόραζαν βόδια ζεμένα σέ ἄμαξες καί τά θυσίαζαν. Οἱ στρατιῶτες δγῆκαν ἔξω ἀπ' τό στρατόπεδο μέ σκοπό ν' ἀρπάξουν ὅ,τι ἐβρισκαν γιά τή συντήρησή τους, ὅταν –ἐπιτέλους– τά σπλάγχνα ἔδειξαν εὐνοϊκά σημεῖα καί ὕστερα ἀπό ἀλλεπάλληλες θυσίες. Σ' αὐτές, ὅμως, δέν κυριαρχοῦσε πιά ἡ μορφή τοῦ Ἀμβρακιώτη μάντη τοῦ Σιλανοῦ. Ἐκεῖ βρισκόνταν τώρα ὡς μάντεις ἄλλοι, ὅπως ὁ Ἀρηξίων καί ὁ Κλεάνωρ, ἐπειδή ὁ Σιλανός τό

ὁ ἴδιος ὁ Ἀτταλος πῆρε κι' ἔγραψε στήν παλάμη τοῦ δεξιοῦ χεροῦ του τή φράση «Βασιλέως νίκη» ὅμως «οὐκ ἀπ' ἀριστερῶν ἐπὶ δεξιᾶ, ἀλλ' ἐμπαλιν ἀπὸ τῶν δεξιῶν ἐπὶ τὰ ἀριστερά» [δηλ. ἀνάποδα]. Κατά τήν ἐξαγωγή τῶν σπλάγχχνων ἀκούμπησε τό χέρι στόν «θερόν καί ἀραιόν λοβόν» τοῦ ἥπατος, καί ἡ ἐπιγραφή ἀποτυπώθηκε πάνω σ' αὐτό κανονικά. Στή συνέχεια ἔδειξε τά σπλάγχχνα στό πλῆθος τῶν στρατιωτῶν «οἱ δέ ἑλθόντες καί ἀναγνώντες, θάρσους ἐλήλθησαν» καί κατενίκησαν τούς ἐχθρούς.

169) Σχόλ. στίς Εὐριπίδ. «Φοίνισσ.», στ. 1256.

170) Π. Χατζῆ (1952), «Εὐριπίδου Ἰκέτιδες. Ἑρμηνευτικά κατὰ λέξιν», Ἀθήναι, σ. 72.

171) Σχόλ. Εὐριπίδ. «Φοίνισσ.», στ. 1256.

172) Ξενοφῶντ., «Κύρ. Ἀνάβ.», ΣΤ, 4, 9.

173) Ibid., Δ, 8, 20.

᾿σκασε ἀπ' τόν Πόντο μ' ἓνα ναυλωμένο πλοῖο γιά τήν ᾿Αμβρακία ὅπως μᾶς λέει καί πάλι ὁ Ξενοφῶν: «ὁ δέ Σιλανός ἤδη ἀπεδεδράκη¹⁷⁴».

Ὁ ἴδιος ὁ Ξενοφῶν μᾶς ἄφησε μερικές πληροφορίες πού μᾶς ἐπιτρέπουν ὄχι μόνο νά γνωρίσουμε ἓνα ἱκανό στήν τέχνην του μάντη («μάντιν ἀγαθόν³») καί εἰδικότερα «ἐπιτήδειον τῇ σφαττοῦσῃ μαντικῇ⁹⁶», ἀλλά καί νά ἐπιχειρήσουμε νά σκιτσάrouμε τό ψυχολογικό πορτραῖτο τοῦ ἴδιου τοῦ ἐπώνυμου – κατά τή μαρτυρία τοῦ Φίλοστράτου – ᾿Αμβρακιώτη («᾿Αμβρακία Σιλανόν ἦνεγκε¹»):

᾿Ατομιστής καί Συμφοροντολόγος, πού ἐνεργεῖ γιά τόν ἑαυτό του καί μόνο καί ἔξω ἀπό κάθε ὁμαδική προσπάθεια. (Μέ δάση, πάντα, τό κείμενο τοῦ Ξενοφῶντος, τήν κύρια πηγὴ – ἄλλωστε – πού ἔφθασε ἴσαμ' ἐμᾶς). Ἐπίδουλος καί ψευδοκατήγορος («Αὐτός ἐπεδούλευε διαβάλλειν μέ πρὸς ὑμᾶς» τονίζει ὁ Ξενοφῶν¹⁷⁵).

᾿Αδίστακτα ἀντίθετος ἀπέναντι σέ κάθε ἀπόφαση πού παίρνεται ὁμαδικά ἀν κάτι τέτοιο δέν θά ὠφελήσῃ μονάχα τόν ἑαυτό του, καί Παλίμβολος τόσο μέ τή στενὴ σημασία τῆς λέξης (πού σημαίνει: εὐμετάδλητος στή γνώμη), ὅσο καί μέ τήν πλατύτερη ἐκδοχή τῆς ἀφοῦ ἡ λέξη «οὐκ εὐγνώμονα [ἄνθρωπο] δηλοῖ¹⁷⁶».

Ἐπιπλέον: Ὑστερόδουλος («ἐπιχειρεῖ λέγειν ὡς δίκαιον εἶη ἀπιέναι τόν δουλόμενον» [πρὶν ἐν ἀσφαλεῖ εἶναι πᾶν τό στράτευμα¹⁷⁷]) καί φυσικά, Φιλοχρήματος-Φιλάργυρος.

Κινημένος ἀπό τό ὕλικό καί μόνο συμφέρον, ἔφθασε στά δάθη τῆς ᾿Ασίας ὡς μισθοφόρος τοῦ Κύρου γιά χάρη τοῦ ὁποίου ἄσκησε τήν τέχνην τῆς μαντικῆς, ξεκινώντας ἀπό μιὰ μακρινή γωνιά τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, τήν ᾿Αμβρακία, ὅπου ἡ τέχνη αὐτὴ ἀσκήθηκε γιά αἰῶνες δλόκληρους, ἴσαμε τίς μέρες μας μέ διάφορα μέσα. ᾿Ασκήθηκε λόγουχάρη, μέ τήν ὠμοπλατοσκοπία (πού ὑπῆρξε «λείψανον τῆς ἱεροσκοπίας τῶν ἀρχαίων») καί τῆς ὁποίας «ἵχνη ἀνευρίσκομεν καί ἐν ᾿Ηπείρῳ¹⁷⁸» καί – φυσικά – στήν περίπτωση τοῦ μεγάλου τέκνου τῆς, τοῦ Γ. Καραϊσκάκη, ὁ ὁποῖος ἀπό τήν ὠμοπλατοσκοπία πρόδλεψε στό Χαϊδάρι τό χαλασμό τῶν Ἑλλήνων καί νίκη τῶν ἐχθρῶν. Ζήτησε νά ψήσουν ἓνα ἀρνί, κι' ἀφοῦ τό λάνισε, ἐξήτασε τήν ὠμοπλάτη, τῆς ὁποίας τά σημάδια ἐδείχναν ἄσχημα μυνύματα. (᾿Από τό ἄρθρο τοῦ Μ. Ρερροῦ¹⁷⁹, πού ἀναφέρει ὁ Bouché-Leclercq¹⁸⁰).

174) Ibid., Στ, 4, 13.

175) Ibid., E, 6, 29.

176) Φαῶριον, SV «παλίμβολος».

177) Ξενοφῶντ., «Κύρ. ᾿Ανάδ.», E, 6, 34 (καί 33).

178) Γ.Α. Μέγα (1926), ὅ.π., σ 14. – Ὁ Κ. Ράμφος μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ν.Γ. Πολίτης («Ὁμοπλατοσκοπία». Στό π. «Παρθενών», Ἔτ. Β., φ. Η, ἀρ. 20, 6. 1095) σ' ἓνα μελέτημά του («Ἀπροσδόκητος συνάντησις», σ. 29) γράφει: «δὸςάκις παρετήρησα τήν πλάτην, λέγει γέρον τις ᾿Ηπειρώτης, ποτὲ δέν ἐμάντευσε ψεῦματα· ἡ πλάτη εἶναι ἀσφαλτῆ». Κατὰ τόν Ι. Φιλήμονα («Δοκίμιον ἱστορικόν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας», 1834, Ἐν Ναυπλίου, σ. 218): «... ἔμεινε εἰς τοὺς Ἑλληνας ἡ προμαντεία τῆς πλάτης τῶν προδάντων καί αἰγῶν (ἐψημένων). Εἰς τήν ᾿Ηπειρον ἐπικρατεῖ καί ἡ Κρανιομαντεία τοῦ ἰδίου ζώου».

179) M.G. Perrot (1875), «Croyances et superstitions populaires». Στό: π. «Memoires d' Archeologie», σ 328 (·).

180) ᾿Αναφέρεται ἀπὸ τόν Α. Bouché-Leclercq (1880), ὅ.π., Τ.Ι., σ. 181. – Βλ. καί Γ. Βλαχογιάννη (1927), «Ἱστορικὴ ᾿Ανθολογία», ᾿Αθῆναι, σ. 245 (᾿Αρ. 541): ᾿Η «πλάτη» (᾿Απὸ διήγηση τοῦ Φιλέλληνα Μωραντῆ [Morandi], τό 1857, σέ φίλο του γιά το παραπάνω γεγονός, πού εἶχε συμβεῖ μπροστά στά μάτια του). – Τοῦ ἴδιου (ἐκδ. 1971), «Ἀνέκδοτα Καραϊσκάκη καί Κολοκοτρώνη», ᾿Αθῆναι, σ.σ. 19-20. – Κ.Σ. Κώνστα (1971)

Ἀσκήθηκε καί μ' ὅλα τὰ ἄλλα μέσα, ὅπως ἦταν – γιά παράδειγμα– «ἡ ἀπό κληδόνων φωνῶν μαντική» (πού στίς μέρες μας μέ τή νεοελληνική λέξη «κληδο-ντας»¹⁸¹) τελεῖται ἀνήμερα τ' Ἀἰ Γιαννιοῦ τ' Ριγανᾶ)¹⁸² καί τόσα ἀκόμη. Οἱ Ἀμβρακιῶτες ἀπό παλιά τίμησαν τούς μάντις καί τὰ μαντεῖα, ὅπως τό ξακουστό ἐκεῖνο τῶν Δελφῶν ὅπου ἀφιέρωσαν ἕνα χάλκινο ὄνο, πού – ὅπως λένε – ἔσωσε τήν πόλη ἀπό τούς Μολοσσούς ἐπιδρομείς, ἀφοῦ μέ δυνατά γκαρίσματα καί φασαρία μεγάλη («σύν ὕβρει τε τῇ ἄλλῃ καί τραχύτητι τοῦ φθέγγματος»¹⁸³) κυνήγησε «ὄνον θηλείαν»¹⁸³ μέ προφανεῖς σκοπούς καί ὀρέξεις μέσα στή νύχτα. Τά γκαρίσματα καί οἱ δυνατές φωνές, μαζί μέ ὅσα «ἄσαφῇ τε καί ἄκομψα»¹⁸³ ἔλεγε ὁ ὀνηλάτης του, ξύπνησαν τόν λαό τῆς Ἀμβρακίας, πού κατεδίωξε τούς Μολοσσούς. Ἀσφαλῶς, κανένας ὄνος δέν ἔσωσε ἐδῶ τόν ἀμβρακιώτικο λαό ἀπό τήν μολοσσική ἐπιδρομή, ἀλλά ὁ θόρυβος, τὰ γκαρίσματα, οἱ βωμολοχίες καί τὰ ἀκατανόητα καί δυνατά λόγια, ἔχουν ἕνα καθαρά ἀποτροπαϊκό – τελετουργικό χαρακτήρα ἐκδίωξης τοῦ κακοῦ (τοῦ κάθε κακοῦ) καί ὡς τέτοια ἐντάσσονται κι' αὐτά στό ὥρο τῆς «προ-λογικῆς σκέψης» ὅπως καί ἡ πίστη στή μαντική, τῆς ὁποίας ἕνας διάσημος ἐκπρόσωπός της ὑπῆρξε αὐτός ὁ «δεινός» – ὁ τετραπέρατος– Ἀμβρακιώτης· ὁ Σιλανός...

«Ἡ «γλώσσα τοῦ Καραϊσκάκη». Στό π. «Στερεά Ἑλλάς», Φεβρ. 1971, σ.σ. 24-25. – Ὁ Στ. Θ. Ξένος («Ἡ ἡρώς τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως», Ἐπανάκδ. 1988, Ἀθήνα, Τ.Ι., σ. 511) γράφει ὅτι στή μάχη τοῦ Πέτα τῆς Ἀρτας «ὁ γενικός ἀρχηγός λέγεται ὅτι εὗρισκετο εἰς τινα ἀθυμίαν ἔνεκα τῆς προφητείας περί καταστροφῆς τήν ὁποίαν πρό μικροῦ ὁ Θεόδωρος Γρίδας ἐξῆξεν ἐκ τῆς ὁμοπλάτης ἀρνίου εἰς τό γεῦμα».

181) Παραφθορά τῆς λ. κληδών ἢ κληιδών καί κληιδών (πληθ.: κληδόνες). Παράγεται ἀπ' τό κλέος, πού σημαίνει: θεία φήμη (ρ. κλέω = φημίξω, ἀναγγέλλω). Οἱ κλήδονες ἦταν –λένε– τό πνεῦμα τῆς πρώτης Σιδυλλας πού, ὅπως μυθολογεῖται, ἀνῆλθε μετά τό θάνατό της στή Σελήνη καί σκόρπισε στόν αἰθέρα τό πνεῦμα της γιά νά γίνουν ἔτσι, «αἱ φῆμαι, οἱ λόγοι καί οἱ κλήδονες» (δηλ. τὰ ἱερὰ βιβλία πού ἔφερνε πάντα μαζί της ὅπου κι' ἂν πήγαινε). Πίστευαν ὅτι μετά τό θάνατό της δλάστησαν ἀμέσως ἀπ' τό σῶμα της μαντευτικά χόρτα, τὰ ὁποῖα μετέδιδαν τή μαντική δύναμη, καί στά ζῶα πού τὰ ἐτρωγαν, μετασχηματίζονταν ἔτσι, τὰ σπλάγχνα τους σέ πηγῇ μαντείας τῶν ὅσων ἐμελλε νά συμβοῦν». (Γ.Π. Πουρνάρα, 1885, «Ἡ τελετή τῆς Κληδομαντείας...». Στό: «Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς», Κωνσταντινουπόλις, σ.σ. 46-47).

182) Μαζί μέ τόν ἅ Γιάννη –γράφει ὁ Δ. Λουκάτος («Τά Καλοκαιρινά», 1992, Ἀθήνα, σ. 43, 47 καί 49) λατρεῖται μέ παλιά ὑποσυνειδητή ἐθιμολογία, ὁ Ἥλιος τῶν θερινῶν τροπῶν καί ἀσκεῖται ἡ μαντεία καί ἡ μαντική. Μαντική διαδικασία ἀπ' τίς πιό «τελετουργικές» στή λαϊκή μας παράδοση εἶναι ὁ κλήδονας («Συμπαθητικά ἀνθρώπινη ἀδυναμία ἢ ὁποιαδήποτε μαντική, ἀφοῦ κι' ὁλόκληρος ὁ ἀρχαῖος κλασσικός κόσμος στηριζόταν σ' αὐτή»).

183) Πανσαν., 10, 18, 4.

Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

ΜΑΡΙΖΑΣ Β. ΤΣΙΑΠΑΛΗ

Η πόλη της Άρτας είναι από τις πιο προνομιούχες στην Ελλάδα. Είναι χτισμένη πάνω στα ερείπια της αρχαίας Άμβρακίας, λείψανα της οποίας έχουν αποκαλυφθεί από την αρχαιολογική σκαπάνη σε πολλά σημεία της σημερινής πόλης. Η Άμβρακία ήταν αποικία της Κορίνθου από το 625 π.Χ. Ήταν πλούσια πόλη, με μεγάλη ναυτική δύναμη και έκτεταμένο εμπόριο. Έλαβε ενεργό μέρος στον Πελοποννησιακό πόλεμο ως σύμμαχος της Σπάρτης. Τόν 4ο αιώνα π.Χ. πέρασε στην κυριαρχία των Μακεδόνων, ενώ το 295 π.Χ. τους διαδέχτηκε ο Πύρρος, βασιλιάς των Μολοσσών. Στά χρόνια του η Άμβρακία έγινε το σύμβολο της ηπειρωτικής ενότητας και γνώρισε μεγάλη λαμπρότητα και καλλιτεχνική αϊγλη. Μετά το θάνατό του, το 271 π.Χ., η Άμβρακία έχασε την ευημερία και το μεγαλείο της. Το 167 π.Χ., ο ρωμαίος στρατηγός Αίμιλιος Παῦλος την ερήμωσε και τη μετέτρεψε σ' έναν άσημο οικισμό. Όταν το 31 π.Χ. μετά τη μάχη στο Άκτιο χτίστηκε η Νικόπολη αρκετοί από τους Άμβρακιώτες πήγαν και εγκαταστάθηκαν στην καινούργια πολιτεία.

Η Άρτα ξαναβρήκε την αϊγλη της αρκετούς αιώνες αργότερα, στή μεσοβυζαντινή περίοδο, όταν ιδρύθηκε το Δεσποτάτο της Ηπείρου και έγινε πρωτεύουσά του. Αναφορά της πόλης στις πηγές γίνεται το 1082, όταν οι Νορμανδοί εισέβαλαν στα δυτικά εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Τόν 12ο αιώνα, η Άρτα μαρτυρείται ως «ἐπίσκοψις», πού άνηκε στο θέμα της Νικόπολης. Το 1204 έγινε πρωτεύουσα του κράτους της Ηπείρου, ιδρυτής του όποιου ήταν ο Μιχαήλ Α΄ Αγγελος Κομνηνός Δούκας. Κατά τόν 14ο αιώνα η πόλη δέχτηκε επιθέσεις και πολιορκίες από Βυζαντινούς, Φράγκους, Σέρβους, Άλβανούς. Υπέστη αρκετές καταστροφές, όπως ο θανατηφόρος λοιμός πού έπληξε την πόλη το 1374 και δύο πυρκαγιές, η μία το 1313 και η δεύτερη στά μέσα του 14ου αιώνα, πού την ίσοπέδωσε σχεδόν όλοσχερώς. Οί περιπέτειές της δέν σταμάτησαν, αφού γύρω στά 1374 την κατέλαβαν οί Άλβανοί. Αυτοί την παρέδωσαν στον Κάρολο Α΄ Τόκκο το 1416, ό όποιος προσπάθησε άνεπιτυχώς νά άνασυγκροτήσεί τό «Δεσποτάτο». Ο διάδοχός του Κάρολος Β΄ Τόκκος περιόρισε τή δικαιοδοσία του στην περιοχή της Άρτας και της Πρέβεζας τό 1430, όταν ό Σινάν πασάς κατέλαβε τά Ίωάννινα. Τό 1436 οί Τουρκοί έκαναν μία άποτυχημένη προσπάθεια νά καταλάβουν την Άρτα, κάτι πού κατάφερε νά κάνει ό Φαίικ πασάς, τό 1449.

Οικονομική και έμπορική άνθιση παρουσίασε ξανά ή πόλη τόν 17ο αιώνα, με αποκορύφωμα την δημιουργία του γαλλικού προξενείου τό 1701-2.¹

‘Η μακραίωνη ιστορία της ’Αρτας αναδιώνει μέσα από ένα πλήθος εύρημάτων και μνημείων όλων τών εποχών. ‘Ορισμένα από αυτά είναι ένδεικτικά της σημαντικής παρουσίας της στό χώρο της ‘Ηπείρου ανά τους αιώνες.

‘Η πόλη ήταν προστατευμένη στή βορειοανατολική πλευρά της μέ κάστρο, τό όποιο έπαιξε σημαντικό ρόλο στή στρατιωτική και πολιτική της ζωή. Σώζεται σέ σχήμα άκανονίστου τραπεζίου, μήκους 280 μ. και πλάτους 175 μ. Τό ύψος τών τειχών φτάνει και τά 10 μ. Τό πάχος τους ποικίλλει ανάμεσα στά 1,80 μ. και 2,50 μ. ‘Η είσοδος του βρίσκεται σήμερα στή νότια πλευρά, ένω μιά δεύτερη ύπάρχει σ’ έναν ήμικυκλικό πύργο στά δόρεια. Είμαι θεμελιωμένο σέ τμήμα του τείχους της αρχαίας ‘Αμβρακίας στήν ανατολική και δόρεια πλευρά του. Τό τείχος είναι χτισμένο μέ μεγάλους λαξευμένους δόμους, κατά τό ίσοδομικό σύστημα. ‘Ο περιβόλος του –στή δόρεια, νότια και δυτική πλευρά– ένισχύθηκε μέ δεκαοκτώ πύργους τριγωνικού, όρθογωνίου, πολυγωνικού ή ήμικυκλικού σχήματος. Οί ήμικυκλικού και όρθογωνίου σχήματος θεωρούνται προσθήκη της βυζαντινής περιόδου, ένω οί υπόλοιποι της εποχής της τουρκοκρατίας. Στήν νοτιοδυτική έσωτερική πλευρά του περιβόλου έχει διαμορφωθεί μιά όχυρη άκρόπολη, γνωστή ως Καστράκι. ‘Εξω από τό κάστρο κατά τή βυζαντινή εποχή είχε αναπτυχθεί ή αγορά της πόλης, ή όποία στίς πηγές αναφέρεται ως ‘Εμποριό. Στά χρόνια της τουρκοκρατίας χτίστηκε επίσης ‘Ιμαρέτ (πτωχοκομείο).²

Καθώς ό επισκέπτης εισέρχεται στήν πόλη της ’Αρτας, άντικρίζει τό θρυλικό γεφύρι της. ‘Εχει μήκος 142 μ. και πλάτος 3,75 μ. ‘Αποτελείται από τέσσερις μεγάλες καμάρες και τρείς μικρότερες. Αυτές έχουν τομή τόξου κύκλου ή περίπου έλλειψοειδούς και στηρίζονται σέ ποδαρικά, πάνω στά όποια ύπάρχουν διάτρητα ανακουφιστικά τόξα. Τά ποδαρικά είναι χτισμένα μέ μεγάλους κανονικούς λίθους. Οί καμάρες και ή υπόλοιπη άνωδομή είναι κατασκευασμένες από μικρότερους λίθους, χωρίς πλίνθους στους άρμούς. Τό γεφύρι έχει πολλές οικοδομικές φάσεις. ‘Η νεώτερη χρονολογείται τόν 17ο αιώνα και μ’ αυτή συνδέεται τό τραγούδι και ή λαϊκή δοξασία για την άνέγερσή του.³

Στό κέντρο της σημερινής πόλης έχει ανασκαφεί ένας δωρικός ναός άφιερωμένος στον Πύθιο ‘Απόλλωνα ή ‘Αγυιέα, όπως σύμπεραίνουμε από ένα θραύσμα

1. Για την ιστορία και τά μνημεία της ’Αρτας βλέπε, ‘Αραβαντινός Π., *Χρονογραφία της ‘Ηπείρου*, Α., Β’, ‘Αθήνα 1856, ‘Ορλάνδος Α., Τά βυζαντινά μνημεία της ’Αρτας *ABME B’* (1936), Nicol D. *The Despotate of Epirus*, Oxford 1957. ‘Επίσης, Soustal P. - Koder J., *Nikopolis und Kephallenia rabula imperii byzantinii*, Wien 1981, λίμμα Αρτα, σ. 113-115, Τσουρής Κ., ‘Ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος τών ύστεροβυζαντινών μνημείων της ΒΔ ‘Ελλάδος, Θεσσαλονίκη 1987 και Παπαδοπούλου Β., ‘Η Βυζαντινή ’Αρτα και τά μνημεία της, ‘Αθήνα 2002. Για την εποχή του ‘Δεσποτάτου’, βλέπε επίσης *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για τό Δεσποτάτο της ‘Ηπείρου*, ‘Αρτα 1992.

2. Πληροφορίες για τό κάστρο άντλούμε από τό έργο του Σ. Ξενοπούλου, *Δοκίμιον ‘Ιστορικών περί ‘Αρτης και Πρεβέζης*. ‘Εν ‘Αθήναις 1884, ‘Επανέκδοση ‘Σκουφάς’ ‘Αρτα 1986, σ. 145, 178 και άλλου σποραδικά, ‘Ορλάνδος Α., Τά βυζαντινά μνημεία της ’Αρτας *ABME B’* (1936), σ. 151-160, Zivas D., *The Byzantine Fortress of Arta*, Internationales Burgen Institut Bulletin 19 (1964), σ. 33-43, Παπαδοπούλου, *ό.π.*, σ. 105-113.

3. Για τό γεφύρι βλέπε, ‘Ορλάνδος Α., Τά Βυζαντινά μνημεία της ’Αρτας, *ABME B’* (1936), σ. 195-9.

ἀετωματικής στήλης, πού σώζει γράμματα δημοσίου ψηφίσματος. Χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ. ἔχει διαστάσεις 20,75 μ. x 44 μ. Εἶναι περίτερος ναός, μέ πρόναο καί ἐπιμήκη σηκό, χωρίς ὀπισθόδρομο. Στό δάθος τῆς σηκοῦ ὑπάρχει ἡ θεμελίωση ὀρθογώνιου δάθρου πού ἀποτελεῖται ἀπό τρεῖς δόμους καί πάνω στο ὁποῖο βρέθηκε ἐπεξεργασμένος λίθος μέ τοξοειδή ἐγκοπή, πού πιθανῶς σχετίζεται μέ τό ἄγαλμα πού θά ἦταν τοποθετημένο σ' αὐτό. Ἡ θεμελίωση τοίχων καί περιστάσης εἶναι ἐνιαία, ἔχει πλάτος 8,20 μ. καί σώζεται μέχρι τήν εὐθυνητήρια. Σ' αὐτή βαίνουν ὀγκόλιθοι πού ἀποτελοῦν τήν πρώτη βαθμίδα τῆς κρηπίδας. Οἱ ἄρμοι τῶν λίθων τῆς θεμελίωσης δείχνουν πολύ ἐπιμελημένη ἐργασία.⁴

Σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τόν ὕστεροαρχαῖκό ναό καί σέ τοπογραφική σύνδεση μ' αὐτόν βρίσκεται τό μικρό θέατρο τῆς Ἀμβρακίας. Χτίστηκε στά τέλη τοῦ 4ου – ἀρχές 3ου αἰώνα π.Χ. Ἀποκαλύφθηκε ἡ ὀρχήστρα, μεγάλο μέρος τοῦ κοίλου, τῶν παρόδων του καί τοῦ στυλοβάτη τοῦ προσκηνίου. Τό κοῖλο ἔχει ἡμικυκλικό σχῆμα, διαιρεῖται μέ δύο κλίμακες σέ τρεῖς κερκίδες καί σώζει ἀπό τρεῖς ὡς πέντε σειρές καθισμάτων. Προεδρία δέν βρέθηκε. Κάτω ἀπό τό κοῖλο ἐντοπίστηκαν τμήματα κυκλικῶν οἰκοδομημάτων καί θεμέλια ἀπό ὀρθογώνια κτίσματα πού ἀνήκουν ἴσως σέ παλαιότερο θέατρο. Οἱ πάροδοι ἔχουν πλάτος 5 μ. Στήν ἀνατολική πάροδο ὑπάρχει ἀναλημματικός τοίχος, στό κατώτερο τμήμα τοῦ ὁποῖου ἀποκαλύφθηκαν δύο κυκλικοί χώροι, μᾶλλον ἐλληνικῶν λουτρῶν, πού διατηροῦν ψηφιδωτά δάπεδα, φτιαγμένα μέ ἀκέραια ποταμίσια χαλίκια. Φέρουν παραστάσεις ἐρωτιδῶν, δελφινιοῦ, κύκνου. Τό θέατρο καταστράφηκε στά μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.⁵

Παρότι ἡ Ἀμβρακία παρήκμασε, ἡ ζωὴ δέ σταμάτησε. Στά παλαιοχριστιανικά χρόνια ἡ Ἄρτα καί ἡ εὐρύτερη περιοχή τῆς ἀποτελοῦσαν τμήμα τῆς Παλαιᾶς Ἡπείρου, μέ πρωτεύουσα τή Νικόπολη. Τά ἀνασκαφικά εὐρήματα αὐτῆς τῆς περιόδου εἶναι λιγοστά. Ἀπό τόν 9ο αἰώνα ὅμως παρατηρεῖται ἀξιόλογη οἰκοδομική δραστηριότητα, ὅπως μαρτυροῦν ἀρκετά μνημεῖα: ἡ μονή τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Κατσούρη στο χωριό Πλησιοί (α' μισό 9ου αἰώνα), ὁ ναός τοῦ Ἀγίου Βασιλείου στή Γέφυρα (β' μισό 9ου αἰώνα), ἡ Μονή Θεοτόκου στήν Κορωνησία (τέλη 10ου - ἀρχές 11ου αἰώνα), ὁ ναός τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς τοῦ Δράκου στά Ἀμπέλια Ἀμμοτόπου (β' μισό 11ου αἰώνα), ὁ ναός τῆς Ἀγίας Θεοδώρας (μέσα 12ου αἰώνα). Τήν ἐποχὴ τοῦ Δεσποτάτου χτίζονται πολλοί ναοί στήν πόλη καί τά περίχωρά της: ὁ ναός τοῦ Ἀγίου Νικολάου Ροδιᾶς, ἡ Βλαχέρνα, ὁ ναός τῆς Παναγίας τοῦ Μπρυώνη, ἡ μονή Κάτω Παναγιάς, ὁ ναός τοῦ Ἀγίου Βασιλείου, μέ ἀποκορύφωμα τό μεγαλειώδη ναό τῆς Παρηγορητισσας. Χτίστηκε μεταξύ τῶν ἐτῶν 1283 καί 1296. Κτήτορες ἦταν ὁ Νικηφόρος Κομνηνοδούκας, ἡ γυναίκα του Ἄννα Παλαιολογίνα καί ὁ γιός τους Θωμᾶς. Ἀρχικά ἦταν γυναικεία σταυροπηγιακή μονή, ἀλλά ἀπό τίς ἀρπαγές καί λεηλασίες πού γνώρισε ἄρχισε νά παρακμάζει, ὥσπου ἐγινε μετόχι τῆς μονῆς Κάτω Παναγιάς. Ἀπό τό συγκρότημα τῆς μονῆς σήμερα σώζεται τό καθολικό, ἡ ἀνατολική πτε-

4. Γιά τό ναό βλέπε, ΑΔ 22 (1967) Β2 Χρονικά, σ. 339-342, ΑΔ 24 (1969) Β2 Χρονικά, σ. 246-7, ΑΔ 30 (1975) Β2 Χρονικά, σ. 210-211, ΑΔ 32 (1977) Β1 Χρονικά, σ. 145.

5. Γιά τό θέατρο βλέπε, ΑΔ 31 (1976) Β2 Χρονικά, σ. 199-201.

ρυγα τῶν κελιῶν καί ἡ Τράπεζα. Ἐξωτερικά, τό καθολικό ἔχει στό σύνολό του τό σχῆμα ὀγκώδους κύβου μέ προσκολλημένες στήν ἀνατολική του πλευρά πέντε τρίπλευρες ψηλές κόγχες. Στεγάζεται μέ πέντε τρούλους καί ἕναν ἐλαφρό κιονοστήρικο οὐρανίσκο στό μέσο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Ὁ ναός ἀνήκει ἀρχιτεκτονικά στό συνδυασμό τοῦ ὀκταγωνικοῦ τύπου μέ το σταυροειδῆ ἐγγεγραμμένο. Ἐσωτερικά, ὁ κυρίως ναός περιβάλλεται ἀπό δύο συμμετρικά παρεκκλήσια καί νάρθηκα. Τό δόρειο τιμάται στή μνήμη τῶν Ταξιαρχῶν, ἐνῶ τό νότιο στή μνήμη τοῦ Ἰωάννη Προδρομοῦ. Ὁ ναός φέρει ἀρχιτεκτονική καί γλυπτή διακόσμηση μέ ἔντονες δυτικές ἐπιδράσεις. Στόν κεντρικό τρούλο σώζεται τό ψηφιδωτό τοῦ Παντοκράτορα. Τοιχογραφίες σώζονται στό ἱερό, οἱ ὁποῖες φιλοτεχνήθηκαν ἀπό τό μοναχό Ἀνανία τό 1558, καθῶς καί στό ἰσόγειο τοῦ κυρίως ναοῦ, πού χρονολογοῦνται τόν 17ο αἰῶνα. Τά ὑπόλοιπα τμήματα τοῦ κυρίως ναοῦ ἔφεραν ὀρθομαρμάρωση, πού καταστράφηκε.⁶

Κατά τή διάρκεια τῆς μακραίωνης τουρκοκρατίας, ἡ Ἄρτα ἤκμασε τόσο οἰκονομικά ὥς καί πνευματικά. Παρ' ὅλες τίς καταπιεστικές συνθήκες διαδίκησης, μέ τή μεσολάβηση τῶν δεσποτῶν, πού ἀναλάμβαναν τό ρόλο τοῦ ἐθνάρχου, οἱ κάτοικοι τῆς Ἄρτας κατόρθωσαν νά ἐξασφαλίσουν πολλά πρόνομα ἀπό τοὺς Τούρκους, τά ὁποῖα ἀξιοποίησαν γιά τή μόρφωση καί τήν πνευματική ἀνάπτυξή τους. Σημειώθηκε ἀξιόλογη ἐμπορική καί οἰκονομική ἀνάπτυξη, ἡ ὁποία ἀντικατοπτρίζεται στή συνεχή ἀνοικοδόμηση μικρῶν μονῶν καί ἐκκλησιῶν, κυρίως στίς ὀρεινές κοινότητες.⁷ Τότε ἐπισκευάστηκε ὁ ναός τῆς Μεταμόρφωσης στήν Ἄρτα καί ἀνηγέρθηκαν ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος στό Πολύδροσο, ὁ Ἅγιος Γεώργιος καί ἡ Ἁγία Παρασκευή στά Πιστιανά, ἡ Μονή Γενεθλίου Θεοτόκου Μεγαλόχαρης καί ἡ Μονή Σέλτσου. Ἐπίσης, ἱστορήθηκαν βυζαντινοί ναοί, ὅπως ὁ Ἅγιος Βασίλειος, ἡ Παρηγορήτισσα πού προαναφέραμε, ἡ μονή Θεοτόκου Κορωνησίας.⁸

Ἡ καλλιτεχνική παραγωγή τῆς Ἄρτας συνέβαλε στήν πνευματική ἀνάπτυξη ὁλόκληρου τοῦ ΒΔ Ἑλλαδικοῦ χώρου. Αὐτή ἡ σημαντική συνεισφορά ὁμως δέ φαίνεται νά ἐκτιμᾶται δεόντως στή σύγχρονη ἐποχή. Ἡ πολιτιστική κληρονομιά τῆς Ἄρτας εἶναι τά μνημεῖα της ἀπό τήν ἀρχαιότητα μέχρι τή μεταβυζαντινή ἐποχή καί τά χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. Ἐνῶ ὁμως θά ἔπρεπε νά ἀποτελοῦν πόλο ἑλξης τόσο τῶν πολιτῶν ὥς καί τῶν τουριστῶν γιά τήν πόλη, δέ συμβαίνει κάτι ἀνάλογο. Τά μνημεῖα, βεβαρημένα ἤδη ἀπό τόν χρόνο, τή χρήση ἀπό τόν ἄνθρωπο, τίς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος καί τά διάφορα φυσικά φαινόμενα, ἔχουν ὑποστῆ καταστροφές καί φθορές πού χρήζουν σοβαρῆς ἀντι-

6. Γιά τό ναό βλέπε ἐνδεικτικά, Ὁρλάνδος Α., *Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτας*, ἐν Ἀθήναις 1963. Ἐπίσης, Παπαδοπούλου Β., *Ἡ βυζαντινή Ἄρτα καί τά μνημεῖα της*, Ἀθήνα 2002, σ. 131-161.

7. Ἀπό ἀποψη ἀρχιτεκτονικῆς, οἱ κυρίαρχοι τύποι ναῶν εἶναι ἡ τρίκλιτη βασιλική μέ στενό, ψηλό τρούλο, ἡ μονόχωρη αἶθουσα πού στεγάζεται μέ τετράρροχη στέγη καί ὁ ἀπλός σταυροειδέσσης ναός. Συχνά ὑπάρχει νάρθηκας μέ μία, δυο ἢ τρεῖς πλευρές. Οἱ ναοί εἶναι χτισμένοι μέ λαξευτούς ἀδοεστόλιθους μέ ἄφθοο κονίαμα, χωρίς πλίνθους. Ἡ στέγη καλύπτεται συνήθως μέ πλάκες.

8. Συνοπτικά γιά τή ζωγραφική τῆς Ἄρτας κατά τόν 17ο αἰῶνα βλέπε, Μ. Τσιάπαλη Μνημειακή Ζωγραφική τοῦ 17ου αἰῶνα στήν Ἄρτα, *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, τ. 37, Ἰωάννινα 2003, σ. 319-349.

μετώπισης. Οί εργασίες συντήρησής τους καί ἡ ἔμφαση πού πρέπει νά δοθεῖ στόν τομέα τῆς πρόληψης, θεωροῦνται ἀπαραίτητες, ὥστε οἱ παρεμβάσεις νά εἶναι ἐγκαιρες καί ἀποτελεσματικές. Δυστυχῶς, τό ἐπί σειρά ἐτῶν σωτήριο ἔργο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας δέν ἔχει βρεῖ πάντα ἐνθερμους ὑποστηρικτές στήν πόλη τῆς Ἀρτας. Πολλές φορές ἡ ἄγνοια, ἡ ἔλλειψη παιδείας καί καλλιτεχνικῆς ἐκπαίδευσης, τά ἀτομικά ἢ μικροπολιτικά συμφέροντα, ἡ ἀδιαφορία καί οἱ διαμάχες σέ προσωπικό ἐπίπεδο ἔχουν ἀποτελέσει τροχοπέδη στίς προσπάθειες τῶν ἀρμοδίων φορέων πού ἀφοροῦν στήν ταχεία καί σωστή ἐπέμβαση γιά τή σωτηρία τους. Τά μνημεῖα ἀσφυκτιοῦν μέσα σ' ἓνα ἀναρχα δομημένο ἀστικό περιβάλλον, ἐνῶ συχνά ὑφίστανται τούς θαναλισμούς ὅσων ὑποστηρίζουν τήν ἄκρατη καί ἀνεξέλεγκτη οἰκοδομική δραστηριότητα στήν πόλη.⁹ Ἡ ἀνάγκη τῆς προστασίας, ἀλλά καί τῆς προβολῆς καί ἀνάδειξής τους, ὥστε νά διατηρηθεῖ ἡ ἱστορική καί ἀρχαιολογική μνήμη τῆς Ἀρτας, πρέπει νά γίνει ἀρχικά συνείδηση καί πρωταρχικό μέλημα τῶν κατοίκων της, οἱ ὁποιοί στή συνέχεια θά προσπαθήσουν νά τό ἐπιβάλλουν στήν πολιτεία. Ὅταν διασφαλιστεῖ ὁ σεβασμός στήν πολιτιστική μας κληρονομιά καί ἐνισχυθεῖ ἡ πίστη στήν ἀξία τῆς παράδοσής μας, θά ἐνθαρρυνθοῦν καί θά εὐοδωθοῦν οἱ ἀτομικές καί συλλογικές προσπάθειες, οἱ ὁποῖες θά ἀποσκοποῦν στή διατήρηση, ἀνάπλαση καί ἀξιοποίηση τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τῆς Ἀρτας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΔ 22 (1967) Β2 Χρονικά, σ. 339-342.
- ΑΔ 24 (1969) Β2 Χρονικά, σ. 246-7.
- ΑΔ 30 (1975) Β2 Χρονικά, σ. 210-211.
- ΑΔ 31 (1976) Β2 Χρονικά, σ. 199-201.
- ΑΔ 32 (1977) Β1 Χρονικά, σ. 145.
- Ἀραβαντινός Π., *Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου*, Α', Β', Ἀθήναι 1856.
- Ξενόπουλος Σ., *Δοκίμιον Ἱστορικόν Περί Ἀρτης καί Πρεβέζης*. Ἐν Ἀθήναις 1884, Ἐπανέκδοση «Σκουφᾶς», Ἀρτα 1986.
- Ὁρλάνδος Α., *Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἀρτας*, ἐν Ἀθήναις 1963.
- Ἰδίου, Τά βυζαντινά μνημεῖα τῆς Ἀρτας, *ΑΒΜΕ Β'* (1936).
- Παπαδοπούλου Β., *Ἡ βυζαντινὴ Ἀρτα καί τὰ μνημεῖα της*, Ἀθήνα 2002.
- Τριανταφυλλόπουλος Δ., Μνημεῖα τοῦ «δεσποτάτου» τῆς Ἡπείρου» στήν Ἀρτα: Ἡ μέχρι σήμερα ἐρευνά τους – Προβλήματα γιά τό παρόν καί τό μέλλον τους, *Πρακτικά Διεθνoῦς Συμποσίου γιά τό Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου*, Ἀρτα 27-31 Μαΐου 1990, σ. 505-517.
- Τσιάπαλη Μ., Μνημειακή Ζωγραφικὴ τοῦ 17ου αἰῶνα στήν Ἀρτα, *Ἡπειρωτικά Χρονικά* τ. 37, Ἰωάννινα 2003, σ. 319-349.
- Τσουρῆς Κ., *Ὁ κεραμοπλαστικός διάκοσμος τῶν ὑστεροβυζαντινῶν μνημείων τῆς ΒΔ Ἑλλάδος*, Θεσσαλονίκη 1987.
- Nicol D., *The Despotate of Epirus*, Oxford 1957.
- Soustal P. - Koder J., *Nikopolis und Kephallenia, rabula imperii byzantinii*, Wien 1981, λήμμα Arta, σ. 113-115.
- Zivas D., The Byzantine Fortress of Arta, *Internationales Burgen Institut Bulletin* 19 (1964), σ. 33-43.

9. Ἀναφορές γιά τό παρελθόν καί τό μέλλον τῶν μνημείων τῆς Ἀρτας, βλέπε στό ἄρθρο τοῦ Δ. Τριανταφυλλόπουλου, Μνημεῖα τοῦ «δεσποτάτου» τῆς Ἡπείρου» στήν Ἀρτα: Ἡ μέχρι σήμερα ἐρευνά τους – Προβλήματα γιά τό παρόν καί τό μέλλον τους. *Πρακτικά Διεθνoῦς Συμποσίου γιά τό Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου*, 27-31 Μαΐου 1990, σ. 505-517.

ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΚΑΙ ΚΑΘΑΡΣΗ ΣΤΗΝ ΙΛΙΑΔΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΥΛΙΔΗΣ

Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος διατύπωσε κάποτε μίαν εύχή που έλεγε περίπου τα ακόλουθα: Πόσο ωραίο, πόσο διδακτικό θά ήταν, αν έμεις οι Έλληνες αξιοωνόμαστε στην ζωή μας να σκύδαμε και να μελετούσαμε κάποιες λιγοστές σελίδες από τον κόσμο του Όμηρου στον καθημερινό μας βίο!

Τό νιώθει αυτό κανείς καλύτερα σήμερα στους χαλεπούς, απροσανατόλιστους καιρούς μας, όπου η χαώδης συνείδησή μας αδυνατεί να επικεντρώσει το ενδιαφέρον της στο καιρίο και ούσιωδες, αίχμαλωτη των φόβων και των παθών που σκοτίζουν τους όριζόντές μας.

Στήν παρούσα ανάλυση θά σταθώ στο τμήμα εκείνο της Ίλιάδος, όπου αναπόδραστα συναντώνται δύο αντίπαλες μορφές: ο Πρίαμος, βασιλιάς των Τρώων και ο Άχιλλεύς, ο ύπατος εκπρόσωπος της μορφής του ήρωος στο αντίπαλο των Τρώων στρατόπεδο.

Ήδη ο Πρίαμος έχει απωλέσει τον Έκτορα, τον ιδεώδη εκπρόσωπο των πολυάριθμων τέκνων του. Από την άλλη πλευρά, ο ήμίθεος Άχιλλεύς διώνει την τραγωδία της απώλειας του ιδανικότερου φίλου του, του Πατρόκλου.

Η Ίλιάδα, τό ποίημα του θυμού: «Τήν μάνητα, θεά τραγούδα μας του ξακουστού Άχιλλέα», όπως ορίζεται τό θέμα του έπους στην πρώτη αρχή του ποιήματος, παίρνει μίαν άλλη διάσταση στο τέλος του έπους: κυριαρχείται από τό θέμα της ήρωϊκής φιλίας. Έτσι τό έπος του θυμού αποτελεί συνάμα ύμνο στη φιλία.

Ο Άχιλλεύς περιβάλλει τον Πάτροκλο μέ μοναδική σέ δάθος αγάπη. Τόν τιμά πάνω απ' όλους τους άλλους σάν τό κεφάλι του (Ίσον έμή κεφαλή, Ίλ. Σ. 82).

Ξεπροβοδίζει τον Πάτροκλο προς τή μάχη μέ όλη του τήν έγνοια, όπλισμένο μέ τήν δική του άρματωσιά, σάν δεύτερο έαυτό του. Ο θάνατος του Πατρόκλου από τον Έκτορα προκαλεί στον Άχιλλέα έναν πόνο που αποτελεί ήδη ένα είδος θανάτου του ίδιου του έαυτού, μιά ακατάπαυτη επίσης τύψη.

Έπενθυμίζω τήν εικόνα της κατάρρευσης, μόλις πληροφορείται τήν απώλεια του φίλου του (Σ.22), τά ταξίματα στο νεκρό (Σ.333), τίς γεμάτες αγάπη,

ἀναμνήσεις, καθώς ἀναθυμᾶται τί τοῦ ἦταν στήν καθημερινή ζωή ὁ Πάτροκλος.

Ἀκόμη, τί περίμενε ἀπ' αὐτόν, ἂν τυχόν ἔφευγε ἀπό τῆ ζωῆ ὁ ἴδιος πρῶτος (Τ-215-328).

Ἡ ἐκδίκηση τοῦ Ἀχιλλέως στόν Ἑκτορα, ἀρχικά ἕνα χρέος σύμφωνα μέ τόν κώδικα τιμῆς τοῦ ἡρωϊκοῦ κόσμου, γίνεται τώρα ἐσώτατη ἐπιταγή τῆς ψυχῆς. Τόν Ἑκτορα τόν σκοτώνει (παρόλη τήν προειδοποίηση τῆς μητέρας τοῦ Θέτιδας: εὐθύς μετά τόν Ἑκτορα κι ἐσέ θά πάρει ὁ Χάρος) (Σ. 96). Τόν σκοτώνει ἄγρια, μανιασμένα. Τόν κατατρέχει ἀκόμα καί μετά τόν θάνατό του· στίς πράξεις αὐτές δέν ἐκδηλώνεται πιά τόσο ὁ ἀδυσώπητος χαρακτήρας τῆς ἐκδίκησης, ὅσο ἡ ἐξαιρετική, ἀβάσταχτη ἔνταση τοῦ πόνου γιά τήν ἀπώλεια τοῦ ἀκριβοῦ φίλου, τοῦ Πατρόκλου.

Τό κυρίως, ὥστόσο, θέμα πού θά μᾶς ἀπασχολήσει τώρα εἶναι ἡ ἐξαγορά τοῦ νεκροῦ Ἑκτορα, πού ἀποτελεῖ καί τήν τελική κάθαρση τοῦ ἔπους. Ἐδῶ συντελεῖται μιά τελετή ἀναγνώρισης τῆς ἀξεπέραστης ἰδιαιτερότητας τοῦ Ἀχιλλέως.

Στό ὠμέγα, στίχοι 12 καί ἐξῆς, τῆς Ἰλιάδας σημειώνεται:

– «Κι' ἡ κάθε αὐγή, τό κύμα καί τό ἀκρογιαλὶ γύρα ὡς φώτιζε, τόν ἔδρισκε στό πόδι. Τότε μεμᾶς στό ἀμάξι ἔξενε τά γρήγορα ἄλογά του, τόν Ἑκτορα ξωπίσω δένοντας, στή γῇ νά βωλοσούρνει... Ἔτσι ὁ Ἀχιλλέας μέ λύσσα ἐντρόπιζε τόν Ἑκτορα τόν θεῖο».

Ἡ δραματική ἔνταση, ὥστόσο, τῆς τραγωδίας τοῦ τέλους τῆς Ἰλιάδος δέν ἔγκειται στή συγκατάθεση τοῦ Ἀχιλλέως, ἀλλά στήν ἀπρόσμενη ἐπίσκεψη τοῦ Πριάμου στή σκηνή του, στόν ἡμιανθρώπινο, θεοκατοίκητο κόσμο τοῦ ἡμίθεου. Ἡ θεά Ἴρις ὑπόσχεται στόν Πρίαμο τήν συνοδεία τοῦ Ἑρμῆ (Ω, 182, 183). Ὁ Πρίαμος δηλώνει ὅτι εἶναι ἔτοιμος νά πεθάνει (Ω-224-227), καθώς ὀδεύει νά παρακαλέσει τόν Ἀχιλλέα νά τοῦ παραδώσει τό πτώμα τοῦ παιδιοῦ του. Καθώς ἀναχωρεῖ ἀπό τήν Τροία:

– «Ὅλοι οἱ εἰδικοί μέ θρήνους τόν ἀκολουθοῦσαν, λές καί πῆγαινε τόν Χάρον ἄνταμῶσει. Προηγούμενως ὁ Πρίαμος ἀπωθεῖ τήν παράκληση τῆς συζύγου του, ἐξυθρίζει τούς γιούς του καί ἀπομακρύνεται στό σκοτάδι. Ἡ χειρονομία ὑποταγῆς τοῦ Πριάμου εἶναι ἡ ἴδια ἕνα εἶδος ἀδύνατης ἐνέργειας, καθώς τήν ἐξομολογεῖται μέ τούς στίχους:

– «Τί ἐδάστηξα ὅ,τι δέν ἐδάστηξε κανεῖς θνητός στόν κόσμο, τοῦ ἀντροῦ πού τούς ὕγιους μου σκότωσε τό χέρι νά φιλήσω» (Ω-505-506). Γεμάτη ὑψηλοῦ θαθμοῦ ποίηση ἡ πράξη τοῦ Πριάμου, ἀδιανόητη στά δρώμενα τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου.

– «Καί μπαίνει ὁ Μέγας Πρίαμος ἄνιστος, τόν Ἀχιλλέα ζυγώνει, τά δύο του πιάνει ἀμέσως γόνατα, καί τ' ἀντροφόνά χέρια, τά φοδερά, φιλεῖ, πού τοῦ ἔχανε πολλούς ὕγιους σκοτώσει.

Σε συμφορὰ βαριά πῶς ἔπεσε κανεῖς, πού τύχει κάποιον νά ἔχει σκοτώσει μέσ στό τόπο του καί σέ ἄλλες χῶρες φτάνει, σέ πλούσιου ἀρχόντου σπίτι, κι' ὅλοι τους σαστίζουν πού τόν βλέπουν.

Παρόμοια καί ὁ Ἀχιλλέας ἐσάστισε νά ἰδεῖ τόν Πρίαμο ἐμπρός τους» (Ω-477-83).

Ἀσπαζόμενος τά χέρια τοῦ Ἀχιλλέα ὁ Πρίαμος ξεπερνᾷ κάποιο ὄριο. Ὡστόσο ὁ Ἀχιλλεύς δέν ἔκανε τίποτε ἄλλο στὸν Ἑκτορα ἀπ' ὅτι ὁ Ἑκτωρ στὸν Πάτροκλο. Ἡ κατηγορική αὐτὴ ὁμῶς ἀντίληψη τῆς σχέσης τῶν δύο πλευρῶν –μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία διαφαίνεται ὅτι ὑπὸ διαφορετικές συνθήκες, ὁ καθένας θά μπορούσε νά βρεθεῖ στὴ θέση τοῦ ἄλλου– ἀποτελεῖ τὴν βάση, τὸ θεμέλιο τῆς συμφιλίωσης.

Ὁ Πρίαμος ὁμιλεῖ στὸν Ἀχιλλέα γιὰ τὸν γέρο Πηλέα, τὸν πατέρα του. Στὴν θύμησή του ὁ Ἀχιλλεύς κλαίει: «Θρηνοῦσε καί ὁ Ἀχιλλέας, τὸν κύρη τοῦ θυμάμενος καί πότε τὸν Πάτροκλο».

Ἡ ἐπίγνωση τῆς θνητῆς φύσης γίνεται γιὰ τὸν Ἀχιλλέα ἕνας δεσμός μέ τούς ἄλλους, ἀκόμη καί μέ τὸν ἐχθρό του.

Προσφωνώντας ὁ Ἀχιλλεύς τὸν Πρίαμο, πρὶν τοῦ παραδώσει τὸ νεκρὸ σῶμα τοῦ παιδιοῦ του, ὁμιλεῖ ἐκ θαθέων. Σταχυολογῶ πρῶτα ἀπὸ τό (Ω-518-551) τὰ ἀκόλουθα:

– «Ἄμοιρε ἐσύ πού ποτίστηκες πικρά φαρμάκια τόσα!

Μοναχὸς νά ῥθεῖς πῶς τό βάσταξες στ' Ἀργίτικα καρῶδια, τὸν ἄντρα ν' ἀντικρύσεις, πού ἄμετρος καί ψυχισμένους γιούς σου, σοῦ χάλασα; Καρδιά ἀπὸ σίδερο στά στήθια ἀλήθεια κλείνεις!

Μόν' ἔλα, στὸ θρονί γιὰ κάθισε καί τούς καημούς μας ὅλους νά γαληνέψουν ἅς ἀφήσουμε, κι ἅς καίγεται ἡ καρδιά μας, ὅχι, δέν θγαίνει τίποτα ὄφελος ἀπ' τό φριχτό τό κλάμα.

Τέτοια οἱ θεοὶ μαθὲς στοὺς ἄμοιρους θνητοὺς ἐκλώσαν μοῖρα, νά ζοῦν μέ πίκρα καί μέ δάσανα, κι' αὐτοὶ περνοῦν ἀνέγνοια».

Ἀκολουθῶς καί ἀπὸ τό (Ω-599-620), ἐπιλέγω τὰ ἀκόλουθα:

– «Ὁ γιός σου, Πρίαμε, πιά λυτρώθηκε, τό θέλημά σου ἐγίνη, κι' ἀπὰ σὸ στῶμα τώρα κοίτεται θά τὸν ἰδεῖς κι' ἀτός σου εὐτύς ὡς φέξει, κουδालώντας τόν, καιρὸς γιὰ δεῖπνο τώρα...

Ὁμπρός, λοιπόν, σεβάσμιε γέροντα, κι' ἐμεῖς νά φᾶμε τώρα, κι' ἔχεις καιρὸ νά κλάψεις ἔπειτα τὸν ἀκριβὸ τὸν γιό σου, κλάματα πολλὰ στ' ἀλήθεια ἀξίζεις».

Ὁ Πρίαμος καί ὁ Ἀχιλλεύς εἶναι ἐχθροί. Ἡ σχέση αὐτὴ ὥστόσο ἐξαλείφεται, ὅταν εἰσέρχονται, μέσω τῆς ἀνωτέρω τελετῆς, στὴν θεϊκὴ σφαίρα. Ἀλληλοαντικρύζονται ὡς ἀνεξάρτητα, ἀπρόσβλητα ἀπὸ τὴν ἐχθρότητα, ὄντα:

– «Νά καμαρώνει ὁ Πρίαμος ἄρχισε τὸν Ἀχιλλέα θωρώντας πόσο τρανὸς φαινόταν κι ὁμορφος, μέ τούς θεοὺς παρόμοιος».

Ἀπὸ τὴν ἄλλη καί ὁ Ἀχιλλεύς καμάρωνε τὸν γέροντα ἀντικρὺ του, τὸ ἀρχοντικό του θῶρι βλέποντας, τό λόγο του γρικώντας (Ω-629-33).

Ἡ κάθαρση τοῦ Ἀχιλλέως ὁλοκληρώνεται ἐδῶ, ταυτόχρονα μέ τὴν κάθαρση τῆς τραγωδίας τῆς Ἰλιάδος.

Δέν γνωρίζω ἀναλόγου μεγέθους μεγαλεῖο ὑψηλοφροσύνης νά ἔχει ὑπάρξει παγκοσμίως. Θαρρῶ ἰδιαίτερα πῶς ὁ Δυτικοῦ τόπου ὀρθολογισμὸς δέν θά μπο-

ροῦσε, θά τοῦ ἦταν ἀδύνατο νά προσυπογράψει μιά τέτοια συμπεριφορά.

“Ὅμως, ἀντίστοιχα, θά μπορούσαμε νά σταθοῦμε κατάπληκτοι, παραλογισμένοι διαδάζοντας στόν δικό μας Μακρυγιάννη ἕνα γεγονός τοῦ ἐμφυλίου πολέμου:

‘Ὁ Μακρυγιάννης στόν ἐμφύλιο –τά εἶχαμε δυστυχῶς πάντοτε αὐτά, χωρίς νά διδαχθοῦμε τίποτε ἀπό τόν Θουκυδίδη– σπεύδει νά βοηθήσει τόν φίλο του Χατζηχρήστο. Τό Μπολάτι, τό χωριό τοῦ Χατζηχρήστου, τό’ χει πιασμένο, λέει ὁ Μακρυγιάννης, ὁ φίλος μου ὁ Νικήτας γιά νά μᾶς θαρρέσει.

Τούς ριχτήκαμε καί τούς τζακίσαμε, συνεχίζει, κοντέψαμε νά φᾶμε τό θρόν-
δυ ψωμί μέ τόν ἀδελφό μου Νικήτα ἀπό τρίχα γλίτωσε!

Εἶναι κυριολεκτικά νά τρελαίνεσαι. Ἐδῶ ὁ ἐχθρός προβιδάζεται σέ ἀδελφό (ὁ Νικήτας) καί ἀπό τρίχα γλιτώνει τό τραπέζωμα!

Ἐλᾶτε τώρα νά ζητήσουμε ἀπό τούς λοιπούς, πολιτισμένους κατὰ τήν πίστη τους, λαούς νά κατανοήσουν, νά ἀσπασθοῦν μιά τέτοια νοοτροπία –παραλογισμού– κατὰ τήν δική τους ὀρθολογική, ὠμά ρεαλιστική ἀντίληψη.

Ἡ ἱστορία, ὥστόσο, εἶναι διαγωγή, πράξη καί ἡ πράξη ἀποκαλύπτει τό ψεῦδος τῶν λόγων καί τήν ὁμότητα τῆς συμπεριφορᾶς. Ποτέ τά ὠραῖα λόγια δέν ἐπικαλύπτουν τήν ἔνδεια, τήν φρικαλεότητα τῶν πράξεων, ὅπου γῆς.

Δέν γεννήθηκα γιά νά μισῶ, ἀλλά γιά νά ἀγαπῶ, δηλώνει θαρραλέα, ἀπερίφραστα ἡ Ἀντιγόνη τοῦ Σοφοκλέους.

ΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΘΕΟΔΩΡΑΣ ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΤΗΣ ΑΡΤΗΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ

Ὁ Μιχαήλ Β¹ Ἀγγελοκομνηνοδούκας², υἱὸς τοῦ Μιχαήλ Α³ ἰδρυτοῦ ἑνὸς ἀνεξαρτήτου κράτους ἐπὶ Φραγκοκρατίας, τοῦ ὀνομασθέντος Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου, ἀναλαμβάνει ἀπὸ τοῦ 1231 τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Δεσποτάτου μέ πρωτεύουσαν τὴν Ἄρταν.

1. G. Orstrogorsky, *History of the Byzantine State*, Oxford 1956, σσ. 454, 384. D. Polemis, *The Doukai*, London 1968, σ. 89, D. Nicol, *Τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου*, Ἀθήνα 1991, σσ. 12, 14, 21. *Epirotica, saeculi XIII*, ἔκδ. V. G. Vasiljevskij, VV3 (1986), σσ. 252-253, ἀρ. 7 καὶ σ. 254. R.J. Loenertz, *Aux origines du despotat d' Epire...*, B 43, 1973, σ. 362. L. Stiernon, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 115-116. S. Petrides, *Jean Apokaukos, Lettres et autres documents imedits*, IRAIK 14 (1909), σσ. 23, 26, 31. Συνοδικὰ γράμματα Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου, Μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης, ἔκδ. Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Βυζαντίς 1 (1909), σσ. 9-10.
2. α) Περὶ τοῦ ἐπωνύμου τοῦ «Ἀγγελος» διάβαζε: Ν. Γρηγορά, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, v. I, Bonn 1829, I, σ. 13: «ὁ ἔξ Ἀγγέλων... Κομνηνὸς Μιχαήλ». Ἦτο πρωτεῖξ ἀδελφὸς τῶν Ἰσαακίου Β' Ἀγγέλου (E. Stanesku, «Les reformes d' Isaak Comnene» *RESSE*, 4, 1966, σσ. 35-69. *Oxford Dictionary Byzantium*, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 1012. Κ. Βαρζοῦ, Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν, Θεσσαλονίκη, 1984, Α' τόμος, σσ. 41-47) καὶ Ἀλεξίου Γ' Ἀγγέλου, ἐκπύτου αὐτοκράτορος (G. Ostrogorsky, *Ἱστορία*, 1963, σ. 363. Πρβλ. Πανεπιστημίου τοῦ Καϊμπριτζ, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*. Ἐκδόσεις ἐκδ. οἴκου «Μέλισσα», Θεσσαλονίκη, 1979, σ. 236. *The Oxford Dictionary Byzantium*, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 64). β) Περὶ τοῦ ἐπωνύμου τοῦ «Κομνηνός» διάβαζε: Ἰωάννου Ἀποκαύκου, *Ἡπειρωτικά* (V. Vasiljevskij, *Ἡπειρωτικά κατὰ τὴν ἰγ' ἑκατονταετηρίδα*, VV 3 (1896), σσ. 233-299), σ. 270: «Τοῦ αἰοδύμου κύρ Μιχαήλ τοῦ Κομνηνοῦ». Ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Ἀλεξίου Δ' τοῦ Κομνηνοῦ. Κ. Βαρζοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 679. καὶ γ) περὶ τοῦ ἐπωνύμου τοῦ «Δούκας» διάβαζε: F. Miklosich - I. Muller, *Acta et Diplomata graeca medii aevi sacra et profana* (Vienna 1865), IV, σσ. 327-328: «Μιχαήλ ὁ Δούκας» καὶ III, σ. 67: «τοῦ αἰοδύμου αὐθέντου καὶ πατρὸς μου κύρ Μιχαήλ τοῦ Δούκα». Ἦτο υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Δούκα τοῦ Σεβαστοκράτορος. Πρβλ. D. I. Polemis, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 87, 88, 91. P. Lemerle, «Trois actes...», σσ. 413 καὶ 407. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 22-23.
3. Ὁ Μιχαήλ Α' Ἀγγελοκομνηνοδούκας ἦτο υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Δούκα. D. I. Polemis, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 87-88. Ὁ Μιχαήλ Α' ἦτο καὶ ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ (Κ. Βαρζοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., τ. Β', σσ. 422-477. Ν. Χωνιάτης, σσ. 48-50. Εὐσταθίου, Ἐπιτάφιος, σ. 198). Περὶ τοῦ Μιχαήλ Α' διάβαζε: Ἐφραίμ Μοναχοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 8597. D. I. Polemis, *The Doukai*, London 1968, σ. 91. Κ. Βαρζοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 679., *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. 2, New York 1991, σ. 1362. Georg Ostrogorsky, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους*, Ἀθήνα 1993, τ. Γ', σ. 108. Ὁ Μιχαήλ Α' «τρεῖς κασιγνήτους ἐπέκτητο, τὸν Κωνσταντῖνον, τὸν Θεόδωρον καὶ τὸν Μανουήλ». Γ. Ἀκροπολίτης, 14, σ. 24. D. Nicol, 12. Ὁ Μιχαήλ Α' ἐδόλο-φονήθη τὸ 1215 ὑπὸ τοῦ ὑπάρχοντος του, ὀνόματι Ρωμᾶος. Γ. Ἀκροπολίτης, 14, 4-6, σ. 25.

Κατά τήν χρονικήν περίοδον καθ' ἣν οἱ θεῖοι του Θεόδωρος Α' ⁴ (1227 - 1230) καί Μανουήλ Α' ⁵ (1231 - 1237) καί ὁ ἐξάδελφός του Ἰωάννης ⁶ (1237 - 1242), ἅπαντες Ἀγγελοκομνηνοδοῦκες, ἡγεμόνευον διαδοχικῶς εἰς τήν Θεσσαλονίκην, ὁ Μιχαήλ Β' εἰς τήν Ἀρταν ἐπιμελεῖτο μετὰ τῆς καλῆς, ἐναρέτου καί συνετοῦς συζύγου του, βασιλίσσης Θεοδώρας ⁷, τῆς διοικητικῆς, στρατιωτικῆς, κοινωνικῆς καί πολιτισμικῆς ὁργανώσεως καί ἀναπτύξεως τοῦ Δεσποτάτου.

Τό 1246 ὁ Ἰωάννης Βατάτζης ⁸ κυριεύει διὰ λογαριασμόν του τήν Θεσσαλονίκην καί τήν ἐνσωματώνει εἰς τήν αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας ⁹. Τότε ὁ Μιχαήλ Β' Ἀγγελοκομνηνοδόκας τῆς Ἀρτης μένει ὁ μόνος ἀνεξάρτητος Ἑλλήν ἡγεμὼν εἰς τόν Ἑλλαδικὸν ὥρον καί γεννᾶται εἰς αὐτόν ἡ φιλοδοξία νά καταστή κύριος τῆς Θεσσαλονίκης μέ τελικόν στόχον τήν ἀπὸ αὐτόν καί μόνον ἀπελευθέρωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τήν ὁποίαν κατεῖχον τότε οἱ Φράγκοι ¹⁰. Ἀπὸ τό 1246, ἔτος καθ' ὃ οἱ Ἀγγελοκομνηνοδοῦκες περιορίζονται εἰς τήν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἡ ὑπαρξίς καί ἡ ἀσφάλεια τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου ἐπιτυγχάνεται πλέον μέ πολεμικά καί διπλωματικά μέσα.

Κατά τὰς ἱστορικές πηγὰς καί κατὰ τοὺς νεωτέρους ἱστορικοὺς τὰ πολεμικά θέματα ἦσαν ἔργον τοῦ Μιχαήλ Β' καί τὰ διπλωματικά τῆς συζύγου του βασιλίσσης Θεοδώρας.

Ἡ Θεοδώρα Πετραλείφη - Δούκα ἐγεννήθη εἰς τήν Θεσσαλονίκην ¹¹ καί ἦτο θυγάτηρ ἐνὸς ἱκανοῦ ἄρχοντος, τοῦ σεβαστοκράτορος τῆς Θεσσαλονίκης Ἰωάν-

4. Γ. Ἀκροπολίτης, σ. 24. Ν. Γρηγοράς, ἐνθ' ἄνωτ., I, σ. 25. Θεόδωρος Σκουταριώτης, ἐκ τοῦ Κ. Σάθα MB7 (1894), σ. 454. Ἐφραίμ, στ. 7639. A. Boeckh, Corpus Inscriptionum Graecorum, IV, σ. 99. Κ. Βαρζοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 548-637.
5. Περὶ τοῦ Μανουήλ Α' διάβαζε: Κ. Βαρζοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 637-656. Ὁ Μανουήλ Α' Ἀγγελος, Ἀγγελος ἀπὸ τὸν ἐκ πατρὸς πάππον αὐτοῦ Κωνσταντῖνον Ἀγγελον (Ἰδέ: Γ. Ἀκροπολίτης, ἐκδ. Bonn, σσ. 49-99. Θεόδωρος Σκουταριώτης, ἐκ τοῦ Κ. Σάθα MB7 (1894), σ. 475), Κομνηνός (P. Lemerle, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 410-11) καί Δούκας, προσωνυμία ἐκ τοῦ πατρὸς του Ἰωάννου Δούκα (Δ. Χωματιανός, ἐκδ. Pitra, σ. 525. Πρὸλ. P. Lemerle, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 410-411).
6. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 14.
7. Ἰωδὲ Μέλου, P. G. 127, στ. 904Α καί 905. Β. Κ. Βαρζοῦ, Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 678 - 679. Δημητρίου Γιαννούλη, Ἡ Ἀγία Θεοδώρα, ἐκδοσις Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἀρτης, Ἀρτα 2001. Κωνσταντῖνου Ἀ. Τσιλιγιάννη, Ὁ τόπος γεννήσεως τῆς Ἀγίας Θεοδώρας Βασιλίσσης καί Πολιούχου τῆς Ἀρτης, Θεσσαλονίκη 2001. Κωνσταντῖνου Ἀ. Τσιλιγιάννη, Τὰ τέκνα τοῦ Μιχαήλ Β' Ἀγγελοκομνηνοδόκα καί τῆς Ἀγίας Θεοδώρας, βασιλίσσης τῆς Ἀρτης, Ἀρτα, 2003.
8. Περὶ τοῦ Ἰωάννου Βατάτζη διάβαζε: F. Barisic, «Jovan Vatac, protokinig», ZbFilozofak 11.1 (1970), σσ. 283-287. Ἐπίσης εἰς τό P.L.P. καί δὴ εἰς τοὺς ἀριθμοὺς 2512-2525 καί 5506-5516. Κ. Βαρζοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., τ. Β', σ. 634.
9. Περὶ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας διάβαζε: Γ. Ἀκροπολίτης, Χρονικὴ Συγγραφή, ἐκδ. Bonn. Heisenberg, N. Γρηγορά, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, v. I, Bonne 1829. Ν. Γρηγορά, Βυζαντινὴ Ἱστορία, PG 148, 119-1450. Vasiliev, A., Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τ. Β', Ἀθήνα. Vasiljevsky, V., «varjago-russkaja i varjagoangliis Kaja V Konstantinople XI i XII vekon», Trudy (St. Petersburg 1908). Ἀλκμήνης Ζαφράνα-Σταυρίδου, Νίκαια καί Ἡπειρος τὸν 13ον αἰῶνα, Θεσσαλονίκη 1991. Ἀ. Μηλιαράκη, Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νίκαιας καί τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, Ἀθήνα 1994.
10. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 9-10.
11. Κωνσταντῖνου Ἀ. Τσιλιγιάννη, Ὁ τόπος γεννήσεως τῆς Ἀγίας Θεοδώρας Βασιλίσσης καί Πολιούχου τῆς Ἀρτης, Θεσσαλονίκη 2001.

νου Πετραλείφῃ¹². Ἀπό μικρὴ ἐγαλουχήθη μέ τὰ νάματα τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς πίστεως καί παραλλήλως ἐδίωσεν τό πνεῦμα τῶν καλῶν σχέσεων καί τήν σοφίαν τῶν συμβιβασμῶν, παρακολουθοῦσα τήν διπλωματικήν δραστηριότητα τοῦ πατρός της σεβαστοκράτορος τῆς Θεσσαλονίκης¹³. Ὑστερον, ὅτε εὗρίσκετο ὑπό τήν προστασίαν τοῦ μεγαλυτέρου ἀδελφοῦ της Θεοδώρου Πετραλείφῃ¹⁴, τοπικοῦ ἄρχοντος εἰς τὰ Σέρβια τῆς Μακεδονίας, διέκρινε καί εἰς αὐτόν τό ἴδιο πνεῦμα τῆς διατηρήσεως ἰσορροπιῶν. Οὕτω ἡ Θεοδώρα ἀνατραφεῖσα εἰς ἓνα τοιοῦτον ἡγεμονικόν οἰκογενειακόν περιβάλλον ἀπέκτησεν ὀρισμένα ἀνεξιτήλα διώματα καί ἰσχυράς πεποιθήσεις διά μίαν συνετήν πολιτικήν διπλωματίαν.

Ἡ Θεοδώρα διέθετε λεπτήν ὥραιότητα καί γλυκεῖαν χάριν¹⁵. Ὅμως περισσότερον ἀπό τὰ φυσικά ταῦτα προσόντα διέθετεν ἀνεκτιμήτους θησαυρούς μᾶς διακεκριμένης προσωπικότητος¹⁶. Δυνατόν χαρακτηῖρα, φυσικήν καί ἀπλή λογικήν κρίσιν, διακεκριμένην σύνεσιν, ἰσχυράν θέλησιν καί κυρίως μίαν ἀπόλυτον πίστιν εἰς τήν ὀρθοδοξίαν, διά τήν ὁποίαν ἡγωνίσθη μέ ἀπόλυτον συνέπειαν ὡς βασίλισσα καί ὡς ἄνθρωπος καί μετά θεϊκῆς χάριτος εἰς τὰς δυσμάς τοῦ βίου της ὡς ὁσία μοναχή¹⁷.

Κατά αὐστηράν ἱστορικήν τεκμηρίωσιν τρεῖς ἦσαν οἱ ἀναλλοίωτοι πολιτικοί στόχοι τοῦ Μιχαήλ Β' καί τῆς Θεοδώρας.

- 1) Ἡ διατήρησις τῶν ἐδαφῶν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου.
- 2) Ἡ διαφύλαξις τῆς ὀρθοδόξου πίστεως.
- 3) Ἡ ἐπίτευξις τοῦ ὑπερτάτου σκοποῦ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Κωνσταντινουλόμεως ἀπό τοὺς Φράγκους.

Ἀπό τό 1246 μέχρι τό 1267: Οἰαδήποτε ἐπιτυχής ἢ ἀνεπιτυχής πολεμική ἐνέργεια ἔγινεν, οἰαδήποτε συμμαχία μέ δυτικούς ἡγέτας ἐντός ἢ ἐκτός τῆς Ἑλλάδος ἢ μέ τόν βυζαντινόν αὐτοκράτορα τῆς Νικαίας ἐπετεύχθη, ὅσοιδήποτε πολιτικοί γάμοι ἔγιναν, οἰαδήποτε προνόμια παρεχωρήθησαν μέ χρυσόβουλον εἰς εἰδικάς περιοχάς τοῦ Δεσποτάτου, πάντα ταῦτα συνετελέσθησαν διά νά ὑπερασπισθοῦν οἱ τρεῖς προλεχθέντες βασικοὶ στόχοι.

Αἱ διπλωματικαί δραστηριότητες τῆς βασίλισσης Θεοδώρας ἀφοροῦν μόνο

12. Ἰώβ Μέλου, PG 127, στ. 904B καί 905B. Κ. Βαρζοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 554. Περί τῆς οἰκογενείας Πετραλείφῃ Pierre d' Aulps ἰδὲ καί F. Chalandon, Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile (Paris 1907), σ. 280. The Oxford Dictionary of Byzantium, τ. 3, σ. 1643. Ὁ Ἰώβ Μέλῃς τόν γράφει Πετραλείφῃ, ὁ Γ. Ἀκροπολίτης Πετραλείφα. Εἰς μίαν ἐπιγραφὴν τοῦ ΙΓ' ἢ τοῦ ΙΔ' αἰ., εὕρισκομένην εἰς τό μουσεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναφέρεται τό σχετικόν ἐπώνυμον «Πετραλίφῃνα», ὡς κατὰ Μέλῃν. Πρβλ. ὑπ. 17 τῆς σ. 38 τοῦ παρόντος. Ὁ Ἰωάννης ἐκτός ἀπὸ τήν νεάνιδα Θεοδώραν εἶχεν υἱούς (γνωστοὺς ἐκ τῶν πηγῶν) τόν Θεόδωρον (Γ. Ἀκροπολίτης, 90 Φ. 166), τόν Νικηφόρον (Ἰωάννου Κιννάμου, Ἐπιτομή, ἐκδ. Α. Meineke, Βόννη 1836, 260, 18 κ.ἐξ. Πρβλ. P.L.P., ἐνθ' ἄνωτ., τ. 10, ἀριθμοὶ 23006-23009), τόν Ἀνδρόνικον (Α. V. Soloviev, ἀρθρο εἰς το SK, 10 (1938), σσ. 46-47), ὡς καί μίαν ἀκόμη θυγατέρα, τήν Μαρίαν, ἡ ὁποία, χήρα (Σφραντζῆ τινός) οὖσα, εἶχε ὑπανδρευθῇ τόν Φίλιππον Κινάρδον (Γ. Ἀκροπολίτης, σσ. 139-40. D. Nicol, ἐνθ. ἄνωτ., σ. 25 καί 48 ὑπ. 15).

13. Κ. Α. Τσιλιγιάννη, ἐνθ. ἄνωτ., σ. 18.

14. Γ. Ἀκροπολίτης, ἐνθ. ἄνωτ., 90 Φ. 166, καί 49, 6-7, σ. 91.

15. Ἰώβ Μέλου, PG 127, στ. 905 B. Πρβλ. Κωνσταντίνου Α. Τσιλιγιάννη, ἐνθ. ἄνωτ., σ. 19.

16. Κωνσταντίνου Α. Τσιλιγιάννη, Τά τέκνα τοῦ Μιχαήλ Β'..., ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 15-17.

17. Ἰώβ Μέλου, PG 127, στ. 905.

τούς δύο πρώτους στόχους, ἤτοι: α) τὴν ὑπαρξίν τοῦ Δεσποτάτου καὶ τὴν ἡγεμονικὴν κυριότητα τῶν ἐδαφῶν τοῦ μόνου τότε ἐπὶ Φραγκοκρατίας ἐλευθέρου Ἑλλαδικοῦ κράτους καὶ β) τὴν διαφύλαξιν τῆς ὁρθοδόξου πίστεως.

Πρῶτος διπλωματικός στόχος

“Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διατήρησιν τῶν ἐδαφῶν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου ὁ Μιχαήλ ὁ Β΄ ἀντιπαλεῖται πρὸς τρεῖς ἐχθρούς, ἕναν ὁμοεθνή καὶ δύο ἄλλοθενεῖς καὶ συγκεκριμένως μέ τὴν Βυζαντινὴν Νίκαιαν, τὴν Φραγκικὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ δυτικά κράτη Ἰταλίας, Γαλλίας καὶ Γερμανίας, ἡδυνήθη νὰ διατηρήσῃ μεγάλας ἐκτάσεις διὰ τὸ Δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου. Αἱ ἐκτάσεις αὗται ἐντὸς τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου, ἀπὸ τὴν Ναύπακτον μέχρι τὸ Δυρράχειον καὶ ἀπὸ τὴν Κέρκυραν μέχρι τὸν Βόλον, περιελάμβανον σημαντικὰ περάσματα, στρατιωτικά καὶ ἐμπορικά, ἀπὸ τὸν βορρᾶν πρὸς τὸν νότον καὶ ἀπὸ τὴν δύσιν πρὸς τὴν ἀνατολήν¹⁸.

Συγκεκριμένως: Ἡ Θεοδώρα εἶχεν ἕναν κορυφαῖον σκοπὸν: τὴν εἰρηνικὴν συμβίωσιν τῶν ἑλληνικῶν κρατῶν καὶ τὴν ἀναχαίτισιν τῆς βουλιμίας τῶν δυτικῶν χριστιανικῶν κρατῶν. Τὰ μέσα, τὰ ὅποια διακριτικῶς ἐχρησιμοποίησεν ἦσαν: α) Ἡ συνειδητοποίησις τῆς κοινῆς ἱστορικῆς καὶ πολιτισμικῆς βυζαντινῆς καταγωγῆς τοῦ λαοῦ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου. Ἡ Θεοδώρα ἔλαβεν τὴν βυζαντινὴν παρακαταθήκην ἀπὸ τὴν μητέρα της, ἀρχόντισσα τῆς Κωνσταντινουπόλεως¹⁹ καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν πατέρα της, ὁ ὁποῖος ἐτύγγανε νορμανδικῆς καταγωγῆς²⁰. Δι’ αὐτὴν τὴν παρακαταθήκην ἐπάλεψεν εἰς ὁλόκληρον τὴν ζωὴν της καὶ κατῴρθωσεν νὰ ἀφυπνισθοῦν αἱ διάφοροι τοπικαὶ ὁμάδες τοῦ Δεσποτάτου διὰ τὴν κοινὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτισμικὴν καταγωγὴν καὶ διὰ τὸ κοινὸν μέλλον. Ἡ Θεοδώρα ὡς βασίλισσα διεκρίθη διὰ τὰς ἀξιολόγους πρωτοβουλίας της περὶ τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτισμικῆς αὐτοσυνειδήσεως τοῦ Ἡπειρωτικοῦ, καὶ ὄχι μόνον, λαοῦ ὡς ὁμιλοῦντος τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ πιστεύοντος εἰς τὴν ὁρθόδοξον χριστιανικὴν πίστιν διὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν, οἱ ὁποῖοι ἐλειτούργον κατὰ τὴν μακραίωνα παράδοσιν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. β) Ἡ διαφύλαξις τῆς ὁρθοδόξου πίστεως. Ἡ Θεοδώρα προσέφερε τόσα πολλὰ εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν ὅσον οὐδεμία ἄλλη βυζαντινὴ βασίλισσα, ὥστε ἐπαξίως ἀνεδείχθη μέ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν εὐλάβειαν τοῦ Ἀρτινοῦ Λαοῦ Ὁσία²¹. γ) Αἱ συνθῆκαι εἰρήνης, πρὶν καὶ μετὰ ἀπὸ τὰς πολεμικὰς συρράξεις, κυρίως μετὰ τῶν δύο ἀντιζήλων ἑλληνικῶν κρατῶν τοῦ Δεσποτάτου ἐντὸς τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου καὶ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν.

18. D. Nicol, ἔνθ. ἀνωτ., σσ. 10, 12, 13, 22, 23, 309-311, 315 καὶ 318.

19. Ἡ μητέρα τῆς Ἀγίας Θεοδώρας ἡ Ἑλένη ἦτο ἀδελφὴ τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου. Ἐφραίμ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 8694. Πρὸβλ. Ἱ. Ρωμανοῦ, Ἱστορικὰ ἔργα, Κέρκυρα 1959, σ. 22.

20. Theophilus Luc. Fridericus Tafel, *De via militari Romanorum Egnatia*, Tubingae 1842, σ. C11 (102). Ephraemius v. 5174 (σ. 214) καὶ sc. v. 5191, σ. 215.

21. Ἰωὴ Μέλου, PG 127, στ. 905. Δ. Γιαννοῦλη, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 28-29. Ἡ Ἀγία Θεοδώρα καίτοι πολιοῦχος τῆς Ἀρτῆς δυστυχῶς δὲν ἔχει εἰσεῖτι κανονισθῇ ὡς Ἀγία ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Τὸ γεγονός τοῦτο θεωρεῖται ὡς ἓν ἐκ τῶν πολλῶν παραδόξων τῆς Ἀρτῆς.

Ἡ Θεοδώρα τὸ 1249 ταξιδεύει εἰς τὴν Νίκαιαν μέ τὸν υἱὸν τῆς Νικηφόρου καὶ τὸν μνηστεύει μέ τὴν Μαρίαν²², τὴν ἐγγονὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Γ' Βατάτζη²³, ἐξασφαλίζουσα οὕτω διὰ τὸν σύζυγόν της καὶ τὸν υἱὸν της τὸν τίτλον τοῦ Δεσπότη²⁴. Ἡ διπλωματικὴ αὕτη ἐπιτυχία ὑπῆρξεν ἡ αἰτία νά μεταλλαγή τὸ ἀνεξάρτητον βασιλεῖον τῆς ᾽Αρτης εἰς Δεσποτάτον, ἀνήκον εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας, διότι ἡ Θεοδώρα ἀπεσκοπή εἰς μίαν μακροχρόνιον εἰρήνην. Ὁ Μιχαήλ Β' ἀντιθέτως ἐπεδείκνυνεν διαθέσεις νά ἡγεμονεύσῃ ἐνός μεγάλου ἑλλαδικοῦ καὶ ἀνεξαρτήτου κράτους. Δεδομένου ὅτι ὁ Βατάτζης εἶχεν καταλάβει τὴν Θεσσαλονίκην ὁ Μιχαήλ Β' τὸ 1251 προσεπάθησε νά τὴν ἐλευθερώσῃ διὰ λογαριασμόν τοῦ Δεσποτάτου ἀλλὰ ἀπέτυχεν²⁵. Ἡ Θεοδώρα εὗρίσκετο πλησίον αὐτοῦ εἰς τὴν Μακεδονίαν τὸ 1251, ὅτε ἐγένετο ἡ πολεμικὴ σύγκρουσις²⁶ τοῦ Μιχαήλ Β' καὶ τοῦ Ἰωάννη Βατάτζη. Εἰς τὴν σύγκρουσιν αὐτὴν ἡττήθη ὁ σύζυγός της καὶ ἡ Θεοδώρα ἀμέσως ἐκινήθη καὶ προσεπάθησεν διὰ πειστικῶν ἐπιχειρημάτων νά πείσῃ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Νικαίας νά ὑπογράψῃ συνθήκην εἰρήνης μέ τὸν σύζυγόν της Μιχαήλ Β', ὅπερ καὶ κατώρθωσεν²⁷. Ἡ νέα αὕτη διπλωματικὴ ἐπιτυχία τῆς Θεοδώρας κρίνεται ὡς λίαν σημαντικὴ, διότι ὑπῆρξεν ἡ μακροβιωτέρα συνθήκη εἰρήνης καί, κυρίως, διότι κατὰ τὴν χρονικὴν αὐτὴν περίοδον τῆς εἰρήνης ἀνηγέρθησαν περίτεχναι θυζαντιναὶ ἐκκλησίαι, ἰδρύθησαν μεγάλα κοινωφελῆ καὶ ἱστορικὰ μοναστήρια, ἀνηγέρθη λαμπρόν θυζαντινόν παλάτιον καὶ ὁλοκληρώθη ἡ ἀνέγερσις τοῦ μεγάλου καὶ ἱστορικοῦ θυζαντινοῦ κάστρου τῆς ᾽Αρτης²⁸.

Τὸ 1256 τελοῦνται μετὰ λαμπρότητος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξίου οἱ γάμοι τοῦ Νικηφόρου μέ τὴν Μαρίαν²⁹.

Ὁ Μιχαήλ Β', ἐξασφαλίσας μέ τοὺς γάμους τῶν δύο θυγατέρων του Ἑλένης³⁰ καὶ Ἀννης³¹ τὴν στρατιωτικὴν ὑποστήριξιν τοῦ γαμβροῦ του Μανφρέδου³², βα-

22. Ἀλκμήνης Ζαφράκα-Σταυρίδου, Νίκαια καὶ ᾽Ηπειρος τὸν 13ον αἰῶνα, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 88. Πρὸλ. D. Polemis, *The Doukai*, (University of London) 1968, σ. 95.

23. Ν. Γρηγοῤῥᾱς, I, σσ. 47 κ.ἐξ. Γ. Ἀκροπολίτης, 16, 27, σ. 71.

24. Γ. Ἀκροπολίτης, σσ. 88 καὶ 92. Γ. Παχυμέρης, I, σ. 36. Γρηγοῤῥᾱς, I, σσ. 47-49 καὶ 57. Feriāncic, *Despoti u Vizantiji I Juznoslovenskim Zemljana*, Belgrade 1960, σσ. 64-68.

25. D. Nicol, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 14.

26. D. Nicol, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 14.

27. D. Nicol, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 14 καὶ 23.

28. Ἀναστασίου Ὁρλάνδου. Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς ᾽Αρτης, ἐν Ἀθήναις 1963, σσ. 76, κ.ἐξ. Ἀναστασίου Ὁρλάνδου, «Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος», τ. Β', Ἀθήναι 1936, σσ. 150-160. Κ. Ἀ. Τσιλιγιάννη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 16.

29. Ὁ Νικηφόρος Ἀγγελικομνηνοδόκας μετὰ τῆς Μαρίας, ἐγγονῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Βατάτζη, ἀπέκτησαν μίαν θυγατέραν τὴν Μαρίαν, πλὴν ὅμως ἡ μητέρα Μαρία ἦτο φιλάσθενος καὶ τὸ 1263 ἀπέβωσεν (Γ. Ἀκροπολίτης, 74, 5-9, σ. 154 D. Polemis, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 95. D. Nicol, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 17).

30. Περί τῆς Ἑλένης Δούκα διάβαξε: Μιχ. Δένδια, «Ἑλένη Ἀγγελίνα Δούκαινα Βασίλισσα Σικελίας καὶ Νεαπόλεως», Η. Χ. I, 1926. Κωνσταντίνου Ἀ. Τσιλιγιάννη, Τὰ τέκνα τοῦ Μιχαήλ Β' καὶ τῆς Ἁγίας Θεοδώρας Βασιλίσσης τῆς ᾽Αρτης, Ἀρτα 2003, σσ. 44-54.

31. Κωνσταντίνου Ἀναστ. Τσιλιγιάννη, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 42-44.

32. Ἐγεννήθη τὸ 1232. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἦτο ἡ εὐγενὴς Λομβαρδὴ Bianca Lancia (Muratori, 8, 787). Πρὸλ.

σιλέως τῶν δύο Σικελιῶν, καί τοῦ γαμβροῦ του Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου³³, ἔθε-
ώρησεν ἑαυτὸν ἱκανόν νά ἀνακτήσῃ τήν Θεσσαλονίκην. Παρενθετικῶς σημειοῦται
ὅτι τήν πόλιν ταύτην ἀπελευθέρωσεν τό 1258 ὁ νέος αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας Μι-
χαήλ Η΄ Παλαιολόγος³⁴. Ὁ Μιχαήλ Β΄ ἐδάδισεν κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης μέ σαφῇ
στόχον νά ἀπελευθερώσῃ τήν Κωνσταντινούπολιν καί νά στεφθῇ αὐτοκράτωρ³⁵.
Τότε ὁ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος ἀπέστειλεν τόν ἀδελφόν του Ἰωάννην Παλαιολό-
γον κατὰ τοῦ Μιχαήλ Β΄, τόν ὁποῖον κατενίκησαν, ἄνευ μάχης, τὰ αὐτοκρατορικά
στρατεύματα εἰς τήν Πελαγονίαν τό 1259³⁶. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας κύριος
πλέον καί τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου, ἔθεσεν τους ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκους εἰς
δυσχερεῖ θέσιν, εἰς τρόπον ὥστε νά ἀποχωρήσουν μόνοι των καί νά καταστῇ ἡ ἔνδο-
ξη βασιλεύουσα ἐλευθέρη³⁷. Τό γεγονός τοῦτο ἔδωσεν τήν εὐχέριαν εἰς τόν Μι-
χαήλ Β΄ νά ἀναδιοργανωθῇ πολιτικῶς καί στρατιωτικῶς, νά ἐπιτεθῇ καί νά νικήσῃ
τόν ὑπό τόν Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον αὐτοκρατορικόν στρατόν καί νά καταστῇ
πάλιν ἡγεμών καί κυρίαρχος τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου³⁸.

Ἡ βασίλισσα Θεοδώρα συνενκράτησεν³⁹ τόν σύζυγόν της ἀπό περαιτέρω φι-
λόδοξον δρᾶσιν αὐτοῦ καί τόν ἐπίεσε νά τηρήσῃ τήν συνθήκην εἰρήνης, πλὴν
ὅμως ὁ Μιχαήλ Β΄ ἤρνήθη⁴⁰. Παρά ταῦτα ἡ Θεοδώρα πηγαίνει τό 1261 εἰς τήν
Κωνσταντινούπολιν καί δίδει εἰς τόν αὐτοκράτορα ὡς ἐγγύησιν τόν υἱόν της
Ἰωάννην⁴¹, ὁ ὁποῖος ἀναγορεύεται στρατηγός. Ἐν τῷ μεταξύ εἰς τήν Ἀρταν
ἀποθνήσκει ἡ πρώτη σύζυγος τοῦ Νικηφόρου Μαρία⁴².

Ὁ Μιχαήλ Β΄, ἀντίθετος ὢν μέ τήν διπλωματικὴν κίνησιν συμβιβασμοῦ τῆς συ-
ζύγου του, διέλυσεν ἀκριτίως τήν συνθήκην εἰρήνης⁴³. Ἔνεκα τούτου τό 1264 ὁ
αὐτοκράτωρ στρέφεται ἐπικεφαλῆς μεγάλου στρατοῦ κατὰ τοῦ Μιχαήλ Β΄⁴⁴. Τότε
παρεμβαίνει ἀμέσως ἡ βασίλισσα Θεοδώρα ἀποφεύγεται ἡ μάχη καί ὑπογράφεται

Bohmer, *Regesta Imperii V. Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV, Friedrich II, Heinrich VII, Konrad IV* κλ. (1198-1272), neu herausgegeben und ergänzt von J. Ficker, τ. I (Innsbruck, 1879), σ. 851. Σημαντικαί πηγαί περὶ τοῦ Μανφρέδου εἶναι καί αἱ ἑξῆς: «Di Cesare, Storia di Manfredi, Napoli 1837, τ. I-II. Schirrmacher, Geschichte der letzten Hohenstaufen, Göttingen, 1871. Fahrenbruch. Zur Geschichte König Manfreds, Rossia 1880. A. Karst, Geschichte Manfreds vom Tode Friedrichs II bis zu seiner Kronnung, Berlin, 1897. G. Del Giudice, La famiglia di re Manfredi, Napoli, 1896. K. Hampe, Urban IV und Manfred, Heidelberg 1905.

33. Στέφ. Ν. Θωμοπούλου, Ἡ ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν, σ. 282. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 15-16.

34. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 16.

35. D. Geanakoplos, Pelagonia, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 105. B. Feriandic, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 67.

36. Γ. Ἀκροπολίτης, I, 168, 6 κ.ἑξ. καί Γ. Παχυμέρης, ἔκδ. Bonn I, 83, 5 κ.ἑξ. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 16.

37. Ὁ βυζαντινός στρατός ὑπὸ τόν Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον εἰσῆλθεν εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν καί ὄχι ὑπὸ τόν Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγον. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 16-17.

38. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 17.

39. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 17.

40. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 17.

41. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 17.

42. Ἀ. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 140. Πρὸβλ. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 17.

43. A. Faller, «Chronologie...», REB, XXXVIII, 1980, σσ. 77-103. Πρὸβλ. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 17.

44. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 17.

νέα συνθήκη ειρήνης⁴⁵. Ἡ συνθήκη αὕτη ἐπεσφραγίσθη τό 1269 μέ τήν μνηστείαν τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἡπείρου Νικηφόρου Α΄ μετά τῆς ἀνεψιᾶς τοῦ αὐτοκράτορος Ἄννης Παλαιολόγου⁴⁶. Ὁ αὐτοκράτωρ πεισθεὶς οὕτω ὑπὸ τῆς βασιλείσης Θεοδώρας, ἀποστέλλει εἰς τὰς ἀρχάς τοῦ 1265 τήν ἀνεψιά του μέ λαμπράν συνοδείαν εἰς τήν Ῥωμανίαν, ἔνθα ἐτελέσθησαν ἀμέσως οἱ γάμοι τοῦ Νικηφόρου καί τῆς Ἄννης Παλαιολόγου μέ περισσὴ λαμπρότητα εἰς τήν πρωτεύουσάν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου⁴⁷. Ἡ βασίλισσα Θεοδώρα ἠσθάνετο πανευτυχῆς διὰ τήν ἐπίτευξιν τῆς νέας συνθήκης ειρήνης καί δὴ πολυετοῦς, εἰς τρόπον ὥστε ὁ σύζυγός της Μιχαὴλ Β΄ νὰ βασιλεύσῃ εἰρηνικῶς μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ⁴⁸.

Τοιοιτοτρόπως, ἡ σεμνή, πλὴν ὅμως δραστηρία βασίλισσα Θεοδώρα ἀνῆλθε μέγα μέρος τῆς ζωῆς της εἰς ἀόκνους καί συνεχεῖς διπλωματικές προσπάθειάς διὰ τήν ἐπίτευξιν συνθηκῶν ειρήνης, διὰ τήν συμβίωσιν τοῦ Δεσποτάτου μέ τήν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν, ὥστε δικαίως ὠνομάσθη ἀπὸ τήν Ἱστορίαν ὡς «Εἰρηνοποῖς Ἁγία».

Δεύτερος διπλωματικός στόχος

Ἡ διαφύλαξις τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἦτο διὰ τό Δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου ἀπόλυτος καί διηγεκὴς καί κατέστη οὕτω καθ' ὅλον τόν ἱστορικόν βίον τούτου ἐπιτυχής.

Ὁ ὕψιστος οὗτος σκοπὸς τῶν ἡγεμόνων τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου ἐπετεύχθη διὰ τῶν ἐξῆς διακεκριμένων διπλωματικῶν δραστηριοτήτων:

- α) Μετὰ προσωπικοῦ πάθους καί ἐμπνευσμένων καί πεισμώνων δραστηριοτήτων, μετὰ συγκεκριμένων πυκνῶν καί ἀδιαλείπτων προσπαθειῶν, δι' ἔργων καί ἐπιμόνου διαφωτίσεως, διὰ τῆς ὁργανώσεως τοῦ κλήρου καί διὰ τῆς ἀνεγέρσεως περιφήμων βυζαντινῶν ναῶν καί μοναστηριῶν ἐπέτυχεν ἐμπνευσμένως ἡ βασίλισσα Θεοδώρα, καί κυρίως μέ τήν συναίνεσιν καί συμπαραστάσιν τοῦ συζύγου της Μιχαὴλ Β΄, τήν ἐνδυνάμωσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως δι' ὁλόκληρον τόν λαόν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου⁴⁹.
- β) Τήν προστασίαν καί τήν διατήρησιν τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς πίστεως ἐν σχέσει μέ ἄλλους ὁμοεθνεῖς ἢ ἄλλοεθνεῖς λαούς τῆς Βαλκανικῆς καί τῆς Ἱταλικῆς χερσονήσου ὡς καί τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Εἰδικῶς ἡ Θεοδώρα μέ γενναίας καί θαυμασίας διπλωματικές πρωτοβουλίας προσεπάθησε νὰ μεταλαμπαδεύσῃ τήν Ὁρθοδοξίαν εἰς τήν Καθολικὴν Ἱταλίαν⁵⁰. Ἡ προσπάθεια αὕτη θὰ εἶχεν δεδαίως πετύχει ἔάν ὁ γαμβρὸς αὐτῆς Μανφρέδος⁵¹, βασιλεὺς τῶν δύο Σικελιῶν, ὁ ὁποῖος εἶχε νυμφευθῇ τήν θυγατέρα της Ἑλένην⁵², δέν

45. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 17.

46. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 17.

47. Γ. Παχυμέρης, I, 243 καί II, σσ. 67,72, 450. Πρβλ. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 17.

48. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 18.

49. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 18.

50. Γ. Παχυμέρης, I, 30. Κωνσταντίνου Ἀ. Τσιλιγιάννη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 49.

51. Γ. Παχυμέρης, I, 30.

52. E. Merendino, «Federico II e Giobani III Vatatzes», *Byzantino-Sicula*, τ. Β', 1974, σσ. 1-15. Μ. Δένδια, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 234-235.

εἶχεν ἡττηθῆ ἀπὸ τὸν Κάρολον τὸν Β' ⁵³ εἰς τὴν μάχην τοῦ Μπενεδέντο ⁵⁴. Ἡ Θεοδώρα εὐφυῶς εἶχεν ἐπιδιώξει καὶ ἐπέτυχεν τὸν γάμον τοῦτον χάριν τῆς Ὁρθοδοξίας, διότι ὁ βασιλεὺς τῆς Νοτίου Ἰταλίας Μανφρέδος ἤδη εἶχεν στραφῆ κατὰ τοῦ Πάπα καὶ τοῦ Καθολικισμοῦ ⁵⁵ καὶ ἑὰν ἐνίκα, ἡ Ὁρθοδοξία θὰ εἶχεν ἐπεκταθῆ εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἰταλίαν. Μάλιστα ἡ Θεοδώρα συνεδούλευσεν τὴν θυγατέρα τῆς Ἑλένης, νεωτάτη χήρα τοῦ Μανφρέδου, νά μὴν ἀσπασθῇ τὸν καθολικισμόν καὶ ὑπανδρευθῇ πρίγκηπα φιλοπαπικόν. Γνωστά ἐν προκειμένῳ εἶναι τὰ βασανιστήρια τῆς βασιλίσσης Ἑλένης καὶ τῶν τέκνων τῆς ὑπὸ τῶν καθολικῶν ἡγεμόνων διὰ τὴν πίστιν των εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν ⁵⁶.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς προσπαθείας τῆς βασιλίσσης τῆς Ἀρτῆς νά ἐξασφάλισιν συνθήκας εἰρήνης καὶ ἀρρήκτους σχέσεις μεταξύ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ λόγους ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ ἀφ' ἑτέρου, καὶ κυρίως, διὰ τὸ θέμα τῆς Ὁρθοδοξίας, ἡ Θεοδώρα συνεβούλευεν μετὰ συνέσεως καὶ θερμῆς πίστεως τὸν ἡγεμόνα σύζυγόν της καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας νά μὴν προσχωρήσουν εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν Καθολικισμοῦ καὶ Ὁρθοδοξίας ⁵⁷. Ἡ προσπάθεια δέ τῆς Θεοδώρας νά ἀντισταθῇ εἰς τὴν ἐνωτικὴν ἀπόφασιν τοῦ αὐτοκράτορος (τῆς Νικαίας καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως) Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου τῆς ἐστοίχισεν τὸν οἰκτρὸν θάνατον δύο γενναίων τέκνων της, τοῦ Δημητρίου ⁵⁸ καὶ τοῦ Ἰωάννου ⁵⁹, οἱ ὁποῖοι εἶχον διακριθῇ ὡς γενναῖοι στρατηγοὶ εἰς τὸν Βυζαντινὸν στρατὸν ⁶⁰.

Ἡ Θεοδώρα παρὰ ταῦτα ἀπτόητος ἐσυνέχισεν τὴν φιλοορθόδοξον πολιτικὴν. Ἐπεδίωξεν καὶ κατώρθωσεν νά ἐπιτύχῃ γάμον διὰ τὴν θυγατέρα της

53. S. Runciman, *The Sicilian Vespers*, Cambridge 1958, σσ. 96-97. Κωνσταντίνου Ἀ. Τσιλιγιάννη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 50.

54. E. Leonard, *Les Angevins de Naples*, Paris 1954, σ. 57. Bohmer, *Regesta Imperii V. Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV, Friedrich II, Heinrich VII, Konrad IV κ.λ.π. (1198-1272)*, neu herausgegeben und ergänzt von J. Ficker, τ. I, (Innsbruck, 1879). Peter Herde, *Karl I von Anjou*, Stuttgart 1979, σσ. 48-67. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 23.

55. Γ. Παχυμέρης, I, 30.

56. «Ὁ Κάρολος ἀνεδείχθη σκληρὸς βασανιστὴς τῆς Ἑλένης καὶ τῶν υἱῶν της». G. Del Giudice, *Arch. Stor.* τ. V (1880), σ. 275. «Τὰ τέκνα της ἐτηροῦντο ἐν φοικτῇ εἰρικτῇ» καὶ «ἔξον ὡς ἑὰν δέν ἤθελον ποτέ γεννηθῇ», Μ. Ἀ. Δένδια, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 283 καὶ 288. «Τὸ τραγικὸν τέλος τῆς μαρτυρησάσης ἐν Ἰταλίᾳ βασιλίσσης Ἑλένης Δούκαινας-Χοενστάουφεν καὶ τῶν ἐπίσης μαρτυρησάντων τέκνων αὐτῆς Ἑρρίκου, Φρειδερίκου καὶ Ἀτζολίνου ὀφείλεται σαφῶς εἰς πολιτικὰς καὶ θρησκευτικὰς σκοπιμότητας»: Κωνσταντίνου Ἀ. Τσιλιγιάννη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 54. Ὁ δὲ Μιχαὴλ Δένδιας ἔγραψε: «Ἡ «κόρη τοῦ εὐγενοῦς Μιχαλίστη» ἐμαρτύρησεν ἀληθῶς ὑπὲρ τῆς πίστεως, ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς, ὑπὲρ τῆς εὐγενείας τοῦ ἔθνους αὐτῆς». Μιχαήλ. Ἀ. Δένδια, Ἑλένη Ἀγγελίνα Δούκαινα, Βασίλισσα Σικελίας καὶ Νεαπόλεως, σσ. 219-294.

57. H. G. Beck, *Geschichte der Orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich*, Göttingen 1980, σσ. 196-200. Κωνσταντίνου Ἀ. Τσιλιγιάννη, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 34-35.

58. D. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 96. Βαρβάρας Ν. Παπαδοπούλου, Ἡ Βυζαντινὴ Ἀρτα καὶ τὰ μνημεῖα της, Ἀρτα 2002, σ. 78.

59. Γ. Παχυμέρης, VI, σσ. 493-494. P.L.P., I, no 205. D. I. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 95.

60. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 21.

Ἄννα⁶¹ μέ τόν Γοδεφρίγον Βιλλεαρδουϊνον⁶², ἡγεμόνα τῆς βορείου Πελοποννήσου μέ πρωτεύουσαν τήν Ἀνδραβίδα⁶³. Διά τοῦ γάμου τούτου ἡ Θεοδώρα ἐξησφάλισε μιάν ἰσχυράν συμμαχίαν διά τά συμφέροντα τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου. Τοῦτο ἀπεδείχθη εἰς τήν μάχην τῆς Πελαγονίας⁶⁴, εἰς τήν ὁποίαν ὁ Βιλλεαρδουϊνος, ὢν καθολικός, παρὰ ταῦτα ἐπολέμησεν ὑπέρ τοῦ ὀρθοδόξου συζύγου τῆς Μιχαήλ Β΄ κατά τοῦ φιλοπαπικοῦ καί ἐνωτικοῦ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου⁶⁵. Παραλλήλως ἐπετεύχθη καί ἡ ἀνάπτυξις καί ἡ κατοχύρωσις τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως ὑπό τῆς βασιλείας τῆς Ἀννης Δούκα - Βιλλεαρδουϊνου ἀπό τῆς Ἀνδραβίδος μέχρι τοῦ Μυστρᾶ καί κατ' ἐπέκτασιν εἰς ὁλόκληρον τήν νότιον Ἑλλάδα.

Ἡ Ὀρθοδοξία ὡς θρησκευτική πίστις καί ὡς συνεκτικός ἐθνικός κρίκος, εἰς τήν Ἄρταν ὡς καί εἰς ὁλόκληρον τόν λαόν τῆς Ἡπείρου, ἐνισχύθη κυρίως ὑπό τῶν θερμῶν, πεισμώνων καί ἀόκνων προσπαθειῶν τῆς Ἀγίας Θεοδώρας καί ἐπεκράτησεν καί μετὰ τόν θάνατον αὐτῆς. Σχετικόν ἐν προκειμένῳ εἶναι τό γεγονός ὅτι ὁ Νικόλαος Ὁρσίνι καί οἱ ἔτεροι Ἱταλοί διάδοχοι αὐτοῦ ἐνηγκαλίσθησαν ἐμφατικῶς τήν ὀρθόδοξον πίστιν, διότι, ὅπως ὑπεστήριξαν τό πρῶτον ὁ Γ. Φερεντίνος καί ἀργότερον ὁ D. Nicol⁶⁶, μόνον κατ' αὐτόν τόν τρόπον, ὡς κληρονόμοι δηλαδή τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, ἡδύναντο νά καταστοῦν ἀποδεκτοί ὑπό τῶν Ἡπειρωτῶν.

Πάντα ταῦτα τά ἰδιαίτερα ἱστορικά ντοκουμέντα περί τῶν διπλωματικῶν δραστηριοτήτων τῆς Ἀγίας Θεοδώρας ἦτο ἐπ'ἀνάγκης ἐπιτέλους νά τονισθοῦν τεκμηριωμένως, ἀναλυτικῶς καί ἐμφατικῶς, διά τήν ἀληθῆ γνῶσιν τῆς ἱστορίας καί διά τήν δοξαστικήν μνημόνευσιν τῆς ἐναρέτου καί εὐφυοῦς βασιλείας Θεοδώρας Πετραλεΐφῃ - Δούκα, Ἀγίας καί Πολιούχου τῆς Ἄρτης, τῆς πάλαι ποτέ πρωτεύουσας τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου.

61. Γ. Παχυμέρης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 82. Γ. Ἀκροπολίτου, ἐκδ. Heisenberg, I, 157, σσ. 21 κ.ἐξ. Ἰωάννου Ρωμανοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 80. Μ. Ἀ. Δένδια, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 243-244. Ἀ. Μηλιαράκη, Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καί τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, σ. 520. Σπ. Λάμπρου, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τ. Γ', σ. 310 καί κυρίως: J.A.C. Buchon, Chroniques etrangeres, Paris 1841, 35.

62. J. Longnon, L' Empire. Latine, σσ. 223-229. D. Geanakoplos, Pelagonia, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 103-104, ἀρ. 16.

63. Στεφάνου Ν. Θωμοπούλου, Ἡ ἱστορία τῶν Πατρῶν, σ. 282.

64. Γ. Ἀκροπολίτης, I, 168, κ.ἐξ. Γ. Παχυμέρης, ἐκδ. Bonn I, 83, 5 κ.ἐξ.

65. Παννακοπούλου, Κ., Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος καί ἡ Δύσις, 1258-1282, μετάφρ. Κ. Πολίτη, Ἀθήναι, 1969.

66. Γ. Φερεντίνου, Ἱστορία τῆς Ἀκαρνανίας, τ. Β', Ἀθήναι 1989, σ. 173. Donald Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 336. Ἡ Ἀγία Θεοδώρα πολὺ πρό τοῦ θανάτου τῆς ἡδὴ εἶχεν ἐμφυσήσῃ εἰς τήν νύμφην τῆς Ἄννας Καντακουζηνῆς-Παλαιολογίνας-Κομνηνῆς τήν ἀξίαν τῆς Ὀρθοδοξίας (Γ.Α. Φερεντίνου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 160) ἐν σχέσει μέ τήν ὑπαρξίν ἐλευθέρου καί ἀνεξαρτήτου κράτους εἰς τόν Ἑλλαδικόν χώρον. (D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 18 καί 74) Τήν τοιαύτην ἱεράν παρακαταθήκην ἐτήρησαν εἰς τό ἀκέραιον ὁ υἱός τῆς Νικηφόρος Α' (Γ. Παχυμέρης, De Michaelis et Adronico Palaeologis, iv, 26: I, σσ. 307-308. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 23 καί 29) καί ὁ ἐγγόνος τῆς Θωμᾶς Α' (D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 18 καί 81), ὁ τελευταῖος Ἑλλήν ἡγεμὼν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου.

ΤΟ ΠΡΟΙΚΟΣΥΜΦΩΝΟ ΓΑΜΟΥ ΤΟΥ Γ' ΤΟΚΚΟΥ, ΔΕΣΠΟΤΗ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΗΛΙΤΣΑΣ, ΑΡΧΟΝΤΙΣΣΑΣ ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΑΣ, ΣΤΑ 1463

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Α. ΒΕΤΣΙΟΥ

Στά κρατικά αρχεία της Βενετίας (Archivio di Stato di Venezia) καί στή σειρά *Avogaria di Comun* (Civile, b.2, fasc. 4) πού ἀφορᾷ, στό μεγαλύτερο μέρος της, τίς οἰκογένειες εὐγενῶν τῆς Βενετίας, ἀνάμεσα σέ ἄλλα ἔγγραφα βρῆκα ἀντίγραφο τοῦ προικοσυμφώνου γάμου τοῦ Λεονάρδου¹, δεσπότη τῆς Ἀρτας, καί τῆς ἀρχόντισσας Μηλίτσας κόρης τοῦ βασιλιᾶ τῆς Σερβίας Λαζάρου καί τῆς βασίλισσας Ἑλένης, κόρης τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου, τοῦ τελευταίου βυζαντινοῦ δεσπότη τοῦ Μυστρᾶ². Τό ἔγγραφο αὐτό εἶναι ἀντίγραφο ἀπό πρωτότυπο ἔγγραφο πού βρισκόταν στό ἀρχεῖο τῶν Τόκκων στή Νάπολη. Στό ἔγγραφο ὑπάρχουν πολλές διαφορετικές ἡμερομηνίες: τῆς ἀρχικῆς σύνταξής του (1463) καί τῶν διαδοχικῶν ἀντιγραφῶν του κατά τό 1724. Ἡ γνησιότητά του ἐπιβεβαιώνεται μεταξύ τῶν ἄλλων ἀπό τίς ὑπογραφές τοῦ γραμματέα τοῦ Μεγάλου Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας τοῦ βασιλείου τῆς Νάπολης Michael Ferrari ἀλλά καί τοῦ πρεσβευτῆ τῆς γαληνότατης πολιτείας τῆς Βενετίας στή χώρα τῆς Νάπολης Jacobus Busenello. Κατά τήν ἀντιγραφή φαίνεται ὅτι ἔγιναν λάθη καί αὐτό γίνεται ἐμφανές ἀπό τίς ἀσυνταξίες πού ὑπάρχουν στήν παραδομένη μορφή τοῦ κειμένου, πρᾶγμα πού δημιουργεῖ πρόσθετες δυσκολίες.

Τό ἔγγραφο αὐτό, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, εἶναι ἀνέκδοτο καί παρουσιάζει πιστεῦω ἐνδιαφέρον, ὄχι μόνο γιά τίς πληροφορίες πού παρέχει γιά τή σύναψη τοῦ γάμου μεταξύ τοῦ Λεονάρδου καί τῆς ἀρχόντισσας Μηλίτσας, ἀναδεικνύοντας τά ἔθιμα καί τόν τρόπο σύναψης γάμου ἐκείνης τῆς ἐποχῆς μεταξύ βασιλικῶν οἰκο-

1 Πρόκειται γιά τόν Λεονάρδο Γ', γιό τοῦ Καρόλου Β' Τόκκου. Βλ. σχετ. Ν.Γ. Ζιάγκος, *Φεουδαρχική Ἡπειρος καί Δεσποτάτο τῆς Ἑλλάδας – Συμβολή στό Νέο Ἑλληνισμό*, Ἀθῆναι 1974 σ. 204. Δ. Μ. Νicol, *τό Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου 1267 – 14790. Μία συνεισφορά στήν ἑλληνική ἱστορία κατά τόν Μεσαίωνα*, Ἀθῆναι 1991, σ. 293.

2 Βλ. D.M. Nicol, *ὁ.π.*, σ. 294.

γενειῶν, ἀλλὰ καί γιατί ἡ χρονολογία ἀντιγραφῆς τοῦ ἐγγράφου τὸ 1724 ἐγείρει ἐρωτήματα γιὰ τοὺς λόγους πού ἡ βενετική διοίκηση θέλησε νά ἔχει ἀντίγραφα ἐγγράφων πού ἀναφέρονται σέ δεσπότες τῆς Ἱερᾶς κατὰ τὸν 15ο αἰώνα.

Πρὶν ἀναφερθῶ λεπτομερειακὰ στὸ περιεχόμενο τοῦ ἐγγράφου, ὀφείλω νά ὑπενθυμίσω ὅτι ὁ Λεονάρδος ἦταν ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς τρεῖς υἱοὺς τοῦ Καρόλου Β' τοῦ Τόκκου. Ὅταν ὁ Κάρολος Β' ὁ Τόκκος, δεσπότης τῆς Ἡπείρου, πέθανε τὸ 1449, ὁ Λεονάρδος ἦταν ἀνήλικος καί ἡ μητέρα του Ραϊμούνδα ὄρισε τέσσερις ἀντιδασιλεῖς γιὰ νά διοικοῦν τὸ δεσποτάτο καί νά διαχειρίζονται τὴν περιουσία του.³ Τὸ 1463, χρονολογία στὴν ὁποία ἀναφέρεται τὸ ἐγγράφο, τὸ δεσποτάτο εἶχε συρρικνωθεῖ οὐσιαστικά μόνο στὰ Ἰόνια νησιά. Ὁ Λεονάρδος ἔχει ἀκόμη τὸν τίτλο τοῦ δεσπότη τῆς Ἱερᾶς, παρότι ἡ Ἱερὰ ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Τούρκων τὸ 1449, ἀλλὰ πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἓναν τίτλο τιμῆς καί γοήτρου.⁴

Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἐγγράφου εἶναι ἓνα πληρεξούσιο πού συντάχθηκε στίς 11 Ἀπριλίου τοῦ 1463 στὸ φρούριο τῆς Ἁγίας Μαύρας. Σύμφωνα μέ αὐτὸ οἱ στενοὶ σύμβουλοι τοῦ Λεονάρδου ἄρχοντες Galassus Russus καί Janucius Morellus ἐξουσιοδοτήθηκαν νά μεταβοῦν καί νά παρουσιαστοῦν αὐτοπροσώπως στὴν εὐγενή ἀρχόντισσα βασίλισσα τῆς Σερβίας Ἑλένη καί μαζί της νά συζητήσουν ὅλες τίς λεπτομέρειες πού ἀφοροῦσαν τὸ γάμο τοῦ Λεονάρδου καὶ τῆς Μηλίτσας. Σκοπὸς τους νά προωθήσουν τὴ σύναψη αὐτοῦ τοῦ γάμου, νά καθορίσουν τὰ εἶδη καί τίς ποσότητες τῶν δώρων καί νά φέρουν σέ πέρας τίς διατυπώσεις, τίς ὁμολογίες καί τίς συνθήκες πού ὀφείλαν νά συναφθοῦν ἀνάμεσα στὰ προαναφερθέντα μέρη. Ἀφοῦ ἐπιβεβαιώνονταν ὅλα τὰ τυπικά, πού ἀφοροῦσαν τὸ γάμο, μέ ἐγγράφα καί χειρόγραφα, οἱ πληρεξούσιοι θὰ ἔδιναν ἓνα δακτυλίδι, σύμφωνα μέ τὰ ἔθιμα, ἐξ ὀνόματος τοῦ Λεονάρδου, δεσπότη τῆς Ἱερᾶς, στὴν ἀρχόντισσα Μηλίτσα, μέ τὸ ὁποῖο θὰ ἐπισημοποιοῦνταν ὁ ἀρραβῶνας τῶν δύο προσώπων, δίνοντας παρὰλληλα ὄρκο ὑπόσχεσης γιὰ γάμο καί αἰώνιας δέσμευσης. Τὸ πληρεξούσιο ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Λεονάρδο, δεσπότη τῆς Ἱερᾶς καὶ τὸ δημόσιο νοτάριο Leonardo de Trano.

Ἐπεὶτα ἀκολουθεῖ τὸ προικοσύμφωνο τοῦ γάμου. Σύμφωνα, λοιπόν, μέ αὐτὸ ἡ προίκα πού δινόταν ἀπὸ τὴ βασίλισσα Ἑλένη στὸν Λεονάρδο γιὰ τὴ σύναψη τοῦ γάμου ἦταν ἓνα σύνολο ἐννιά χιλιάδων χρυσῶν δονατάων σέ μαργαριτάρια, πολύτιμους λίθους, στολίδια, χρυσάφι καί ἀσήμι σύμφωνα μέ ἐκτίμηση πού ἔπρεπε νά γίνεῖ ἀπὸ ἐκπαιδευμένους καί ἐμπειροὺς ἀνθρώπους διορισμένους γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ ἀπὸ τίς δυο οἰκογένειες, καθότι ἡ ἐκτίμηση ἔπρεπε νά γίνεῖ ἀπὸ αὐτοὺς, σύμφωνα μέ τὴ συνήθεια πού ἀφοροῦσε τὰ θέματα τῆς προίκας. Αὐτὴ ἡ προίκα ὀφείλε νά δοθεῖ στὸν ἄρχοντα Λεονάρδο καί ὁ ἴδιος ἄρχοντας Λεονάρδος ὀφείλε νά κατέχει, νά ἀπολαμβάνει καί νά διατηρεῖ αὐτὴ τὴν

3 Βλ. Ν. Ζιάγκος, ὁ.π., σ. 204· D.N. Nicol, —π., σ. 292.

4 Βλ. S. Magno, Estratti degli annali Veneti di Stefano Magno, ed. C. Hopf., Chroniques, gréco-romanes, σ. 196· B. Ferjancić, Despoti u Vizantiji I jugnoslovenskim zemljama (Die Despoten in Byzanz und den südslavischen Ländern), Belgrade 1960, σ.σ. 86-87.

προίκα κάτω από τούς ἑξῆς ὅρους: “Αν ἡ ἀρχόντισσα Μηλίτσα πέθαινε πρὶν τὸν Λεονάρδο χωρὶς νὰ ἀφήσει πίσω της κληρονόμους, πού νὰ εἶχε ἀποκτήσει μέ αὐτόν τὸν ἄρχοντα, ἡ μισή ἀπὸ τὴν προαναφερόμενη προίκα νὰ ἔμεινε στὴ διαχείριση τοῦ Λεονάρδου χωρὶς καμιά ἀντιλογία οποιουδήποτε προσώπου, ἐνῶ ἡ ἄλλη μισή νὰ διατεθεῖ ὅπως καὶ ὅπου ἤθελε ἡ ἀρχόντισσα Μηλίτσα σύμφωνα μέ τούς θεσπισμένους γραπτούς αὐτοκρατορικούς νόμους, οἱ ὁποῖοι ἦταν σεβαστοὶ καὶ ἀπὸ τούς λατίνους.” Ἀν, ὅμως, συνέβαινε νὰ πεθάνει πρῶτος ὁ ἄρχοντας Λεονάρδος τότε ἡ παραπάνω προίκα ὀφείλε νὰ παραμείνει ἀκέραια καὶ καθ’ ὅλοκληρίᾳ στὴν ἀρχόντισσα Μηλίτσα.

Ἐπιπλέον, ἐκτός ἀπὸ τὴν παραπάνω προίκα, ἡ ἀρχόντισσα Μηλίτσα ὀφείλε νὰ ἔχει στὰ ἀγαθὰ καὶ πάνω στὰ ἀγαθὰ καὶ ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ του ἐν λόγῳ ἄρχοντα Λεονάρδου τέσσερις χιλιάδες δουκάτα, ἐνῶ ὅταν θὰ εἶχε ὁλοκληρωθεῖ ὁ γάμος μαζί του, ὁ ἄρχοντας Λεονάρδος δεσμευόταν καὶ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ δώσει καὶ νὰ παραχωρήσει στὴν ἀρχόντισσα Μηλίτσα τὴν Ἄρτα, τόπους στὸ νησί τῆς Κεφαλλονιάς, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζονταν Παλλικὴ, πού συνήθως ἀπέδιδαν σύμφωνα μέ κοινὴ ἐκτίμηση κάθε χρόνο ἀποδοχὲς καὶ πρόσοδο χιλίων δουκάτων. Αὐτοὺς τούς τόπους ἡ Μηλίτσα ὀφείλε νὰ ἔχει, νὰ κατέχει καὶ νὰ ἀπολαμβάνει μαζί μέ ὅλα τὰ δικαιώματα, τούς τίτλους, τίς ἀποδόσεις καὶ τὰ ἔσοδα τῶν τόπων αὐτῶν. Καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἔσοδα καὶ τίς ἀποδοχὲς νὰ μποροῦσε νὰ κάνει καὶ νὰ ὀρίζει κάθε της θέλημα χωρὶς καμιά ἀντιλογία καὶ παρεμπόδιση.

Ἐπίσης παραχωροῦνταν στὴν Μηλίτσα τὰ ἐκκλησιαστικά δικαιώματα, τὰ δικαιώματα ἐπὶ τῶν εἰσαγωγῶν, τὰ δοσίματα, οἱ δικαιοδοσίες, οἱ ἐπιστασίες καὶ οἱ φεουδαλικὲς ἐξουσίες πού εἶχε καὶ ἀσκοῦσε στὴ διάρκεια τῆς ζωῆς της ἡ αἰμνηστη καὶ ξακουστή ἀρχόντισσα Ραῖμούνδα, μητέρα τοῦ Λεονάρδου. Αὐτοὺς ὅλους μαζί τούς τίτλους καὶ τὸν καθένα ξεχωριστὰ θὰ εἶχε ἡ Μηλίτσα τόσο στὴ διάρκεια τῆς ζωῆς της, ὅσο καὶ στὴ περίπτωσιν πού χήρευε.

Παράλληλα διευκρινιζόταν ὅτι σὲ περίπτωσιν πού ἡ ἀρχόντισσα Μηλίτσα χήρευε καὶ ἀποφάσιζε νὰ προχωρήσει σὲ δεῦτερο γάμο ἢ νὰ ἀποχωρήσει ἀπὸ τούς τόπους τῆς ἐπικρατείας τοῦ ἄρχοντα Λεονάρδου, τότε καὶ μόνο σ’ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ὀφείλε νὰ εἶχε τὴν προίκα της καὶ τὰ προαναφερόμενα τέσσερις χιλιάδες δουκάτα. Οἱ τόποι, ὅμως, πού ὀνομάζονταν Παλλικὴ, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ δικαιοδοσίες καὶ τὰ προνόμια πού τῆς εἶχαν δοθεῖ ὡς δῶρο τόσο στὰ νησιά, ὅσο καὶ στοὺς τόπους τοῦ δεσποτάτου, ὀφείλε ἡ ἀρχόντισσα Μηλίτσα νὰ μὴ χάσει τὴν κυριότητα, τὴν ἐπικαρπία τῶν κτημάτων καὶ τὴν κατοχὴ σὲ περίπτωσιν πού, χηρεύοντας, ἀναχωροῦσε ἀπὸ τούς τόπους τῆς ἐπικρατείας τοῦ ἄρχοντα Λεονάρδου, παρὰ μόνο ἂν πρῶτα δίνονταν σ’ αὐτὴν καὶ ἐξοφλοῦνταν μέ ἀποδείξιμο τρόπο τὰ παραπάνω τέσσερις χιλιάδες δουκάτα.

“Ὅλα τὰ προαναφερθέντα μαζί καὶ τὸ καθένα ξεχωριστὰ οἱ παραπάνω πλευρὲς ὑποσχέθηκαν στὰ θεϊκὰ ὀνόματα νὰ τὰ τηροῦν καὶ νὰ τὰ σέβονται χωρὶς παραβιάσεις καὶ νὰ μὴν τὰ ἀντιστρατεύονται ἢ τὰ πολεμοῦν μέ κάποια μέθοδο ἢ κοσμικὴ δικαστικὴ ὁδὸ. Τέλος τὸ προικοσύμφωνο δηλώνεται ὅτι συντάχτηκε στὴν πολιτεία τῆς Ραγούζας καὶ ἐκδόθηκε στίς 17 Μαΐου τὸν 1463 στὸ παλάτι

τῆς μεγάλοπρεπῆς διοίκησης μέ τήν παρουσία τοῦ ἄρχοντα Andrea de Restis ἐντιμότατου διοικητῆ τῆς Ραγούζας, ἀλλά καί ἄλλων ἐπιφανῶν προσώπων.

Γιατί, ὅμως, οἱ Βενετοί νά ἔδειξαν ἐνδιαφέρον τό 1724 νά ἀντιγράψουν αὐτό ἀλλά καί ἄλλα ἔγγραφα ἀπό τό ἀρχεῖο τῶν Τόκκων στή Νάπολη; Πιθανότατα ἡ συγκέντρωση ἱστορικῶν στοιχείων γιά μιά περιοχὴ ὅπως ἡ Ἄρτα νά δείχνει τό ἐντονο ἐνδιαφέρον τῶν Βενετῶν γιά τήν περιοχὴ αὐτή. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι τῇ χρονικῇ αὐτῇ περίοδῳ οἱ Βενετοί ἀγωνίζονται γιά τήν ἵδρυση βενετικοῦ προξενείου στήν Ἄρτα τοῦ ὁποῖου ἡ ἔναρξη τελικά θά γίνεῖ τό 1728, οἱ προσπάθειες ὅμως λειτουργίας του ἄρχισαν ἀπό τό 1720⁵.

Τελειώνοντας θά ἤθελα νά πῶ ὅτι παρουσιάζοντας αὐτό τό ἀνέκδοτο ὕλικό πιστεύω ὅτι φωτίζω κάποιες πτυχές τῆς ἱστορίας τῆς Ἄρτας. Αὐτό ἄλλωστε εἶναι καί τό ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ πού ἀσχολεῖται μέ τήν ἀρχειακὴ ἔρευνα. Νά βρίσκει καί νά προσκομίζει νέα καί ἄγνωστα στοιχεῖα.

Τό ἀρχειακό ἔγγραφο σέ διπλωματικὴ μεταγραφή

Ὡς πρὸς τήν ἔκδοσιν τοῦ ἐγγράφου, ἐφαρμόστηκαν τὰ κριτήρια πού γίνονται κατὰ κύριο λόγο ἀποδεκτά ὡς πρὸς τήν ἔκδοσιν τῶν ἐγγράφων τῆς νεότερης ἐποχῆς. Συγκεκριμένα, οἱ βραχυγραφίες δηλώνονται μέ παρενθέσεις, διατηρεῖται ἡ ὀρθογραφία τῶν κειμένων, ἐνῶ ἡ στίξις τοῦ διορθώνεται ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει κίνδυνος παρανοήσεων. Ἀγκύλες τοποθετήθηκαν σέ λέξεις ἢ φράσεις μέ πιθανὴ ἀνάγνωση. Τέλος, ὅπου ὑπῆρχε ἀλλαγὴ φύλλου τοποθετήθηκε διπλὴ πλάγια γραμμή//.

A.S.V. Avogaria di Comun, Civile, b. 2, fasc. 4

In Christi nomine amen. Anno nativitatis eiusdem millesimo quadringentesimo sexagesimo tertio, ind(ictio)ne undecima, die prima maii. Magnifici ac spectabiles viri d(omi)nus Galassus Russus miles et d(omi)nus Janucius Morellus tanquam legitimi et speciales proc(urato)res Ill(ustrissim)is et Excelsi D(omi)ni D(omi)ni Leonardi, Despoti Arte, Ducis Leucate Comitiss(ue) Cephalonie Palatini (et cetera), ut constat instr(ument)o proc(urato)ris huius tenoris v(idelicet). In C(hri)sti nom(in)e amen. Anno a nativitate eiusdem millesimo quadringentesimo sexagesimo tenio, die undecima mensis aprilis, ind(iction)e XIa in castro n(ost)ro Sancte Maure. Nos Leonardus, Dei gr(ati)a Arte Despotus, Dux Leucate Comesq(ue) Cephalonie (et cetera), configi de fide, sufficientia, prudentia, industria et legalitate spectabilium et generosor(um) viror(um) Galassi Russo et Janucii Morello, intrinsicor(um) consiliariorum nostro(um), presentium et acceptantium et hoc onus p(rese)ntis commiss(io)nis in se sponte suscipientium, o(mn)i modo et forma quibus melius fieri potuit et potest de scientia n(ost)ra certa: constituimus, facimus, creamus et ordinamus nostros veros, legitimos et indubitatos proc(urato)res, actores, factores et certos nuncios speciales ipsos Galassum Russo militem et Janucium Morello, insimul 'ad conferendum et p(rese)ntandum se person(a)l nom(in)e // et pro parte n(ost)ra coram Ill(ust)re D(o)na Vasilissa Servie

et cum ipsa oretemis narrandum et distincte loquendum super contractu matrimonii quod sperat(ur) inter nos ex una parte et Ill(ustre)m D(o)nam Milizam, eius filiam, ex altera; et ad procurandum, affirmandum et concludendum cum capitulis tarn super dotium, qualitates et quantitates, quam super conventiones, pacta et federa, que debent terminari inter d(ict)as panes; et conclusis et firmatis o(mni)bus pactis et conventionibus cum scripturis et instr(ument)is pro cauthela ambarum partium, subarandum et annulan(dum), dandum nom(in)e nostro in signum au(ctoritatis) d(ict)e d(ome) Milize cum iuram(en)to promiss(io)nis et obligationis quod ex tune in antea ipsa d(o)na Miliza erit n(ost)ra vera et legitima sponsa et coniugata egoq(ue) sibi leg(iti)rmis sponsus et vir ipsamq(ue) in leg(iti)mam coniugem acceptabo, tenebo et hororado (δῶξ. honorabo) secundum consuetud(in)es et sactiones Sacre Matris Ecclesie Catholice toto tempore vite n(ost)re cum omnibus gratiis, honoribus et dignitatibus sibi spectantibus et appartenentibus ac debitis et debendis; dantes et concedentes d(ict)is n(ost)ris nunciis plenu(m), liberu(m) et g(e)n(er)ale mandatum cu(m) plena, libera et g(e)n(er)ali auth(or)it(at)e, pot(estat)e et administrat(ion)e circa conclusionem(m) et affirmationem d(ict)i matrimonialis contractus, faciendum, procurandum//, promittendum, obligandum et concludendum cum omnibus sollempnitatibus, affirmationibus, cauthelis et instr(ument)is, que circa talia requirunt et consueverunt requiri ac se nosmet person(a)l(ite)r adessemus. Promittentes nos ad Sancta Dei Evangelia quid quicquid p(er) d(ict)os nostros nuncios actum, factum, dictum et affirmatum et quo(mod)o cumq(ue) et qualitercumque conclusum fuerit, nomine nostro sup(er) d(ictu)m matrimonium habere, tenere et observare et observari facere p(er) nos heredes et succ(esso)res nostros, ratum, gratum, firmum et acceptum sine aliqua contradictione; declarantes expresse quod in p(rese)nti n(ost)ra commiss(io)ne intelligat(ur) o(mn)is clausula et alia particularitas que solent in talibus et similibus commissionibus exprimi et apponi; ac si in hac ipsa omnia annotarent particulariter et distincte nee propter paucitatem aut certationem verborum debeat aliquid impediri. In quorum fidem et testimonium ac cautela ambarum partium has p(rese)ntes n(ost)ras commisionis literas fieri fecimus et nostra propria manu subscripsimus nostroq(ue) pendenti sigillo quo ubimur iussimus communiri.

Datum et actum ut sup(r)a.

Ego Leonardus Despotus Arte p(redetto) aceto la soprascritta.

Et ego Leonardus de Trano pub(lic)us imperial! au(ctorita)te not(ariu)s et iudex ordinarius de mandato prelibati ill(ustrissi)mi d(omi)ni Despoti Ane scripsi presente(m)// commissionem et publicavi mecumq(ue) signum apposui consuetum.

Dicti scilicet d(omi)nus Galassus et d(omi)nus Janucius, procur(ato)res, commissarii et nuncii virtute dicte commissionis et procurat(io)nis ac nom(in)e et vice d(ict)i Ill(ust)ris D(omi)ni Despoti Leonardi ex una parte et Inclyta ac Preclarissima Virgo D(o)na Miliza, filia l(e)g(iti)ma et naturalis olim Ill(ustr)i et Excelsi D(omi)ni Lazari, Despoti Servie e(t) (cettera) ac Ill(ust)ris et Excelse D(o)ne Elene, Despotisse Servie e(t) (cettera), etatis legitime et perfecte, et in

presentia ac cum consensu d(ict)e d(o)ne Elene, eius genitricis ex altera parte, cum Dei nom(in)e et ad honorem, laudem et gloriam partium contrahentium simul per verba de present! contraxerunt, firmaverunt et stabiliverunt dictis nominibus matrimonium per stipulationem interpositam p(er) me notarium secundum ordines, canones et sactiones Sacrosancte Romane et Catholice Ecclesie.

Dicti namq(uam) d(omi)ni Galassus et Janucius, procuratores et mandatarii ac commissarii pred(ict)o nom(in)e et vice prefati Ill(ustrissimi) et Excelsi d(omi)ni Leonardi Despoti (et cetera), contenserunt et consentiunt o(mn)i m(od)o et forma quibus melius potest et debet in d(5ct)am inchtam d(o)nam. Milizam tanquam in leg(iti)ma(m) sponsa(m), consortem et uxorem ipsius d(omi)ni Leonardi; et promiserunt ac promittunt quod d(ictu)s d(omi)nus Leonardus ipsam // d(o)nam Milizam habebit, semper tenebit, tractabit et reputabit pro sua cara et honorata ac leg(iti)ma sponsa, consorte et uxore, prout vult et mandat pred(ict)a Sacros(anct)a Romana Eccl(esi)a. Dicta vero d(o)na Miliza cum consensu, parabola et voluntate d(ict)e d(o)ne Helene Despotisse, eius genitricis, consensit et consentit in d(ictu)m Ill(ustrissim)um et Excelsum D(omi)num consortem et maritum; et promisit ac promittit quod ipsum semp(er) durante vita sua habebit, tenebit, tractabit et reputabit pro suo caro, honorato et l(e)g(iti)mo sponso, consorte et marito, secundum sanctiones et canones p(redi)cte Rom(an)e Ecclesie: et quod ibit ac se transferet ad d(ict)um d(omi)num virum suum semper quando ipse d(omi)nus mittet pro ipsa d(o)na Miliza causa consumationis matrimonii.

Postquem mutuum consensum d(ict)i d(omi)nus Galassus et d(ominus) Janucius pro confirmatione d(5ct)i matrimonii pro cautela ambarum partium subaraverunt ipsam d(onam) Milizam volentem et contentate(m) p(er) impositionem annulli ad digitum annulare eiusdem d(one) Milize, secundum morem, in signu(m) are ac veri et perpetui matrimonii.

Pro cuius quidem d(one) Milize dote d(ict)a d(o)na Helena Despotissa, eius genitrix, ibi presens, obligando se ac omnia et singula bona // sua, promisit et convenit d(ict)is d(omi)nis Galasso et Janucio, procurat(ori)bus mandatariis et nunciis pred(ict)is, presentibus, recep(ta)ntibus et stipulantibus nom(in)e et vice prefati d(omi)ni Leonardi, de dando et consignando cum effectu eidem d(omi)no Leonardo aut legitime persone seu legitimis personis pro eo in totum valorum et summam ducatorum novem millium auri in perlis, lapidibus pretiosis, localibus, auro et argento iuxta extimationem faciendam p(er) homines doctos et praticos ad hoc p(er) panes deputandos; que extimatio p(er) ipsos fieri debeat iuxta more(m) et consuetud(ine)m rerum dotalium. Quam quidem dotem, valoris et summe p(redi)cte, d(o)na Helena dare ac cosignare debeat et sic promisit eo tempore quo ipsa d(o)na Miliza erit transitura ad dictum d(omi)num Leonardum, virum suum, pro consumatione matrimonii, amota omni exceptione iuris vel facti. Que dos ipse d(omi)no Leonardo dari et consignari debeat et ipse d(omi)nus Leonardus ipsam dotem habere recipere ac tenere debeat sub et cum his conditionibus v(idelicet): quod si contingeret ipsam d(o)nam Milizam migrare ex hac vita, d(ict)o d(omi)no

Leonardo superstete, no(n) dimittendo post se heredes habitos cum ipso d(omi)no Leonardo, tune et eo casu medietas ipsius dotis cum pleno iure deveniat et remaneat ac devenire et remanere debeat in ipsum d(omi)nu(m) // Leonardum sine ulla contradjctione cuiuscumq(ue) persone; de alia vero mediate d(ict)a d(o)na Miliza possit ordinare et disponere per libito suo, giacet volunt et statuunt leges scripte imperiales, que observant(ur) apud Latinos. Si aute(m) casus eveniret quod ipse d(omi)nus Leonardus, sic volente Deo, ex hac vita migraret, ipsa d(o)na Miliza superstete, tune dicta dos integre et integraliter remaneat et remanere debeat in ipsam d(o)nam Milizam et ipse d(o)ne Milize; et de plue ultra(dict)a(m) dotem ipsa d(o)na Miliza habeat et habere debeat in d(ict)o casu in bonis et super bona ac de bonis d(ict)i d(omi)ni Leonardi ducatos auri quatuor milia amota o(mn)i exceptione iuris vel facti. Insuper hoc p(er) pactum declarato quod quando ipsa d(o)na Miliza oppulerit et venerit ad domum d(ict)i d(omi)ni Leonardi, coniugis et vir sui, et. cum eo consummaerit matrimonium, ipse d(omi)nus Leonardus teneat(ur) et obligatus sit d(ict)e d(on)e Milize, eius uxori, dare et consignare Arta loca in insula Cephalonie; que loca vocant(ur) Palichi; que solent dare et reddere secundu(m) commune(m) censum omni anno redditur et proventum ducatoru(m) mille; que loca ipsa d(on)a Miliza durante vita sua habere, tenere et gaudere debeat cu(m) o(mn)ibus ipsorum locorum iuribus, usibus, honrantiis, redditibus et introitibus; et de ipsis introitibus // et redditibus possit facere et disponere omnem voluntate(m) suam sine ulla contradictione et impedimento.

Ite(m) dicti proc(urato)res et nuncii, nom(in)e et vice d(ict)i d(omi)ni Leonardi, ex nunc dederunt, cesserunt et assignaverunt ac dant, cedunt et assignant eidem d(o)ne Milize, p(rese)nti et acceptanti, omnes et singulas honorantias, regalias, introitus, redditus, iurisductiones, balias et autoritates, quas habuit et possedit in vita sua felicitis memorie inclyta et excelsa olim d(o)na Raymunda, genitrix d(ict)i d(omi)ni Leonardi, tarn in insulis, quam in partibus Despotatus; quas omnes et singulas honorantias, regalias, introitus, redditus, iurisductiones, balias et autoritates, tarn in vita ipsius d(omi)ni Leonardi, quam vinduando, si ipsam d(o)na(m) Milizam viduare contingeret, eadem d(o)na Miliza habere, tenere, regere, usufructare et possidere debeat, cum omnibus illis preheminentiis, privilegiis et consuetudinibus, quas et que habedat ipsa inclyta et excelsa olim d(o)na Raymunda.

Hoc declarato, quod in casu viduitatis ipsius d(o)ne Milize, si ipsa d(o)na Miliza statueret transire ad secunda vota aut discedere de locis Dominii d(ict)i d(omi)ni Leonardi, tune et eo casu habeat et habere debeat solummodo dotem suam predictam et de plure suprascriptos ducatos auri quatuor milia. Quorum // tamen locorum vocatorum Palichi, nec non iurisdictionum, preheminentiarum ac privilegiorum ipsi d(o)ne Milize donatorum tarn in insulis, quam in locis Despotatus, ipsa d(o)na Miliza non perdat nec perdere debeat dominium, usumfructum tenutar(um) et prosessionem, in casu quo viduando transiret de locis Dominii dicti d(omi)ni Leonardi; nisi ipse d(o)ne Milize prius cum effectu darentur

et solverentur suprascripti ducati quatuor milia, quos ipsa d(o)na Miliza habere debet in bonis et de bonis d(ict)i dom(in)i Leonardi in casu quo contingeret eundem d(omi)num Leonardum ex hac vita migrare, ipsa d(o)na Miliza superstete.

Que omnia et singula suprascripta dicte partes divis nominibus promiserunt attendere firmiter et inviolabiliter observare et non contrafacere vel venire aliqua ratione vel via mundi. Et pro maiori robore iuraverunt d(ict)i d(omi)ni Galassus et Janucius nomi(in)e et vice d(ict)i d(omi)ni Leonardi et d(ict)a d(o)na Miliza nom(in)e suo proprio tactis corporaliter scripturis ad Sancta Dei Evangelia pro o(mn)ium supradictorum observatione et inconcussa firmitate; renuntiantes d(ict)is nominibus o(mn)ibus et singulis oppositionibus, legibus, statutis, sanctionibus, decretis, decretalibus, reformationibus, consuetudinibus ac iuribus, quibus contra pred(ict)a aut predictaru(m) aliquod contraferi // posset aut contraveniri.

Actum in civitate Ragusii milesimo anno mense die et inditione suprascriptis in Palatio Mag(nifi)ci Regiminis Civit(atis) pred(ict)e in Sala Maiori dicti Palatii. Presentibus mag(nifi)co et generoso d(omi)no Andrea de Restis, honorando rectore dicte civitatis, reverendo in Christo patre d(omi)no Blasio, episcopo Berionensi, reverend(issi)mi in Christo patris d(omi)ni Francisci de Capitibus de Senis, Archiep(iscop)i Ragusini vicario, venerabilibus in Christo patribus d(omi)no Ruscho de Sanacha Archipresbitero, d(omi)no Marino de Ragrina et d(omi)no Nicolao de Marze canonicis Ecclesie Cathedralis Ragusine, spectabilibus et generosis viris d(omi)no Jacobo de Gondola, d(omi)no Junio de Gradi militibus ac d(omi)no Sigismundo de Poze patriciis Ragusinis p(er) magnificum Regium Ragusinum specialiter deputatis ad decorandu(m) et honorandum festum sponsalior(um) predictoru(m); nee non presentibus multis aliis nobilibus et honoratis viris, ta(m) grece quam latine et sclave lingue, qui annues convenerant ad solemnitatem d(ict)i contractus matrimonialis et pro testibus ac in testes advocati et rogati fuerunt. Ac etiam presenti Magna Corona et copia nobilium matronanim Ragusii, que illuc pro decoratione et honore d(ict)i contractus sic mandante dicto mag(nifi)co Regimine // Ragusino concesserant.

Ego Andreas de Restis, rector civit(atis) Ragusii, sum testis.

Ego Blasius Constantini, ep(iscop)us Berionensis et vicarius, sum testis.

Ego Ruschonus de Saracha, archipresbiter et ostinensis Ragusinus, sum testis.

Ego Nicolaus de Menze, can(oni)cus Ragusinus, sum testis.

Ego Marinus de Ragnina, can(oni)cus Ragusinus, sum testis.

Ego Jacobus de Gondola, miles, sum testis.

Ego Junius de Gradi, miles et comes palatinus, su(m) testis.

Ego Sigismundus de Gore sum testis.

Ego Bartholomeus de Spondratis de Cremona, publicus imperiali autem notarius et iudex ordinarius, iuratus notarius et cancellarius, secretarius Communis Ragussi, predictis interfui et rogatus scripsi et publicavi ad est signum.

Rector et Consilium Civitatis Ragusii. Universis et singulis ad quos p(rese)ntes pervenerint notum et manifestum facimus quod prestans et circumspectus vir

Bartholomeus de Sfondratis de Cremona, qui suprascriptum instrumentum pacti matrimonialis et sponsalium scripsit et in publicam forma(m) redegit // publicus est imperiali autoritate notarius ac Communis n(ostri) iuratus notarius et cancellarius, secretarius bone reputationis et fame, cuius scripturis publicis plenaria et indubia fides adhibetur. In quoru(m) fidem et testimonium presentes nostro consueto sigillo munitas per Joannem Laurentium Reginum de Feltro, notarium et cancellarium, secretarium nostrum, fieri mandavimus. Dat(um) Racusii die XVII mensis maii 1463.

Presens copia est ex(tra)cta ab eis originali in pergamento scripto quod conservatur in archivio Exc(ellentissimi) D(omi)ni D(omini) Leonardi de Cocco P(ri)ncipis Acaye et Montis Militum ibidemque relaxato, cum quo facta cotte concordat, meliori semper salva; et in fidem ego V(ir) I(l)luster D(octo)r Nicolaus Ant(oni)us Ferraiolo de Neap(oli), apost(oli)cus et regius notarius, hanc feci et sig(na)vi Neap(oli) die 22 mensis septembris 1724.

Carolus Dei Gr(ati)a Hispaniar(um) Dux ac divina faccente clem(ent)ia Romanor(um) Imp(erato)r semper Augustus. Joseph Leopoldus de S(anc)to Severino» P(ri)nceps Bisiniani et Sacri, Comes Clarim(on)tis, Sap(ona)rie et Altim(ont)is, Primus Baro in // p(rese)nti Regno, Magnus Mag(iste)r Iust(itiar)ius.

Pateat et notum sit un(r)versis et singulis p(rese)ntiu(m) serie(m) inspecturis atq(ue) lecturis qual(ite)r re(trosc)ri(pte) m(agnifi)cus D(octo)r Nicolaus Antonius Ferraiolo, qui s(upra)s(cri)pta(m) extracta(m) fecit et se sub(scri)psit, ab olim fuit prout ad p(rese)ns est pub(li)cus et regia autoritate n(ota)r(ius) Neapolitanus, fidelis et legalis scripturisq(ue) p(er) eu(m) confectis et consimilibus semper adhibita fuit, prout ad p(rese)ns adhibetur, plena et indubitata fides. In quoru(m) fide(m) l(itte)ras presentes testimoniales licteras fieri iuximus et ab uno ex actor(um) Magistris in Capite [M.C.Ve...] sub(scri)ptas ac m(agnifi)co sec(retari)o et sigillo eiusdem M.C. subscriptione et impressione munitas et roboratas ut decet. Dat(um) Neap(oli) ex Palatio [M.C.] die 5 (otto)bris 1724.

Michael Ferrari [M.C.V.] sec(retarius)

Loco del sigillo Dom(en)i(cus) Salernus Act(oru)m

Non solvit quia ex sanguine regio Mag(iste)r i n Capite [M.C.V.] in Civilibus //

Jacobus Busenello pro Ser(enissi)me Venetiar(um) Reipublice in hoc Regno Neapoli residens. Fidem facimus et attestamur suprascript(u)s mag(nifi)cos Michael(e)m Gervasi et nee non Dominicum Salerno sum tales quales se subscripserunt et omni fide digni. In quoru(m) (et cetera). Datum Neap(oli) in Pal(ati)o Divi Marci die 6^a (otto)bris 1724.

Giacomo Busenello Resid(en)te Veneto.

Gio(vanni) Giac(om)o Simoni seg(retario).

In Christi Nomine Amen. Anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo tertio Ind. undecima^{ne} die prima Maij. Magnifici ac Spectabiles Viri
 Dominus Galasus Duxus miles, et Dominus Iannucius Morel-
 lus tanquam Legitimi et Speciales Proc. Ill. et Excell.
 Dni Dni Leonardi Prosti Arce Ducis et Ducate Comi-
 tis. Cephalonie Palatini pro constabulario Proc. quing-
 tenoris V. In Xpi Nomine Amen. Anno ad Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo tertio
 die undecima Mensis Aprilis Ind. Et in Castro nostro
 Sancte Mauri. Nos Leonardus Dei gra Arce Prostitus.
 Dux Ducate, Comes Cephalonie, Palatinus et Coniugi
 de fide, sufficientia, prudentia, industria, et legalitate
 Spectabilium, et generorum Virorum Galasi. Duxo, et Iannu-
 cii Morello in finitibus, consiliariorum nostrorum pre sen-
 tium, et accessantium, et ad hoc rursus p^{re}sentibus in se
 sponte suscipientium, de modo, et forma ducatus melius riri
 potuit, et potest de Sciencia nostra certa constitutum, faci-
 mus, creamus, et ordinamus nostros uerres, Legitimos, et in-
 dubitatos Proc., Actores, Faciores, et correctores, specia-
 les ipsos Galasum. Duxo Mi. Remi, et Iannucium Morello
 insimul ad conferendum, et optatum sapienter, nome,

ΤΟ ΜΕΓΑΛΕΙΟ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΩΝ. ΣΥΓΚΕΛΟΥ

«Νά μιλήσω γιά ἥρωες». Δέν εἶναι εὐκολο νά μιλήσει κανείς γιά ἥρωες, ὅταν μάλιστα πολλά ἔχουν εἰπωθεῖ γι' αὐτούς, ἀπό ἀξιόλογους ὁμηλητές. Ἡ δυσκολία εἶναι ἀκόμη πιά μεγάλη ὅταν τό ἀνάστημα τοῦ ἥρωα εἶναι δυσανάλογο πρὸς τίς δυνατότητες τοῦ ὁμηλητή. Ὅμως εἶμαι ἀναγκασμένος νά φέρω τό ἐκλεκτό ἀκροατήριο στό εὐχάριστο σημεῖο νά διώσει πρωτόγνωρες καταστάσεις τῆς ψυχῆς καί τοῦ πνεύματος τοῦ δημιουργοῦ. Καί μέγας δημιουργός προφανῶς εἶναι ὁ Καραϊσκάκης.

Γιά τό δύσκολο τοῦ ἐγχειρήματος ζητῶ τήν ἐπιείκειά σας.

Τό μεγαλεῖο τοῦ ἥρωα εἶναι ὅτι ὑπερέβη τό σύνηθες μέτρο τοῦ ἀνθρώπινου ἡρωϊσμοῦ σέ ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του.

Ἡ ὑπέρβαση αὐτή τόν πέρασε στό μῦθο, τόν ἔκανε θρύλο καί εἶναι ἀδύνατο ποτέ νά ἀπομυθοποιηθεῖ.

Δέν τόν πείραξε πού ἦταν νόθος. Δέν ἔφερε κανένα κόμπλεξ γι' αὐτό, παρὰ τίς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς. Ἀγαποῦσε τοὺς ἀνθρώπους, ζοῦσε ἀρμονικά μαζί τους καί συμμετεῖχε στίς τότε ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἦταν γιός Καλογριᾶς (Ζωῖτσας Διμισκῆ). Οὔτε αὐτό τόν ἀπώθησε ἀπό τήν πίστη τῶν πατέρων καί τῶν ὁμοδόξων του, τήν ὁποία σεμνότερα ἐνεδύθη.

Ἦταν θαύματα θρησκευόμενος παρὰ τήν ἀθυροστομία του.

Γνωστά εἶναι τὰ ἀναθήματά του σέ μοναστήρια. Ὁ ἴδιος ἐξεδήλωσε τήν ἐπιθυμία του νά ταφεῖ στόν περίβολο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου στή Σαλαμίνα. Καί στίς μάχες, πού ἔλαθε μέρος, κάποιου ἀγωνιστή κληρικοῦ τό ρᾶσο ἀνέμιζε πλάι του.

Εἶχε σέ προτεραιότητα τήν φιλοδοξία νά γίνεи ἀντάξιος τῶν ἀγωνιστῶν προγόνων του ἢ καί καλύτερος ἀπό αὐτούς. Καί ἀνεδείχθη πρῶτος μεταξύ ἴσων ἢ πρῶτος μετὰ τόν ἕνα. Ἦταν γεννημένος γιά ἀρχηγός, ἀπό τοὺς πρῶτους τοῦ ἔθνους του καί τοὺς ἐμπυχωτές τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασης. Ἀρκεῖ νά ἐνθυμηθοῦμε ὅτι πρὶν κλείσει τὰ δεκατέσσερα χρόνια του, εἶχε φτιάξει δικό του κανονικό νταϊφέ (κλέφτικη ὁμάδα) καί μέ βάση τή σπηλιά τοῦ Λώλου κοντά στή

Γράλιστα έκανε δύσκολη τή ζωή τών Τούρκων τής περιοχής. Ἀπό δέ ἡλικίας 24 χρόνων ὅταν ἐγκατέλειψε τόν Ἀλῆ Πασᾶ – ὁ ὁποῖος ἐξετίμησε τίς ἱκανότητές του– καί ἐντάχθηκε στήν ὁμάδα τοῦ πρωτοκλέφτη Κατσαντώνη, κατέστη φόβος καί τρόμος τών Τούρκων μέχρι τοῦ θανάτου του (23 Ἀπρίλη 1827). Συνεργεῖ στό θάνατο τοῦ διαδόχου Βελη-Γκέκα καί σκοτώνει τόν Χατζή Μπέντο στή διάδαση τοῦ Ἀχελώου κατά τή λεγόμενη νίκη τοῦ Γύφτου (Σοβολάκο 1823) νίκη πού διαδόθηκε σε ὅλο τόν ἐπαναστατημένο χῶρο καί χαροποίησε τούς Ἕλληνες. Περιφανῶς (26 Μαΐου - 9 Ἰουνίου 1821) νίκησε τούς Τούρκους στό Κομπότι καί ἀργότερα τούς ἀφανίζει στό Νεοχώρι (1825). Νικᾷ στό Δίστομο τόν Κεχαγιᾶ Μπέη καί δοθεῖ στήν ἐξοδο τοῦ Μεσολογγίου (1826). Ἀρχιστρατήγος, νικᾷ τούς Τουρκαλθανούς στό Χαϊδάρι καί τή Δόμβραινα ὑπό τόν Κουτάχαλη. Ἐπιτυγχάνει λαμπρή νίκη στήν Ἀράχωδα (Νοέμβρης 1826) καί εἶναι ἔτοιμος νά ἐκδιώξει τούς Τούρκους ἀπό τήν Ἀκρόπολη τών Ἀθηνῶν. Περί τούς 1.700 βρῖσκει ὁ θάνατος. Ὁ Μουσταφάμπεης τραυματίζεται βαριά στό κεφάλι. Τά γύρω τῆς Ἀράχωδας εἶναι σπαρμένα μέ πτώματα τοῦ ἐχθροῦ, μαζί καί ὁ Κεχαγιᾶ-μπής. Ὁ Καραϊσκάκης προχωρεῖ καί νικᾷ κινεῖται ἀπό σημείου εἰς σημεῖο ὡς κεραυνός. Τά Σάλωνα κυριεύονται καί στίς ἀρχές Φεβρουαρίου 1827 ἀπό τόν Ἀμβρακικό ὡς τόν Σαρωνικό ἡ ἡμισέληνος κυματίζει μόνο στά φρούρια τῆς Βόνιτσας, τοῦ Μεσολογγίου καί τῆς Ναυπάκτου.

Πάνω στήν πιό κρίσιμη ὥρα γιά τόν ἀγῶνα ἡ ἐθνοσυνέλευση διορίζει στή θέση του τόν Ρίτσαρντ Τζώρτζ μέ εἰσήγηση τοῦ Μαυροκορδάτου, φυσικά, μέ τόν ὁποῖο ὁ Καραϊσκάκης εἶχε ἔρθει σέ ρήξη γιά λόγους τακτικῆς τοῦ πολέμου. Θεωρεῖ τούς Τζώρτζ καί Κόχραν ἐκφραστές τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος τῆς Ἀγγλίας πού ἤθελε νά περιορίσει στήν Πελοπόννησο τήν ἐπικράτεια τών Ἑλλήνων. Καί ὡς ἄλλος Ρήγας κάνει λόγο γιά τίς ὑποσχέσεις τών ξένων... Τό τέλος τοῦ ἥρωα εἶναι γνωστό. Στίς 22 Ἀπρίλη τοῦ 1827 σέ μιᾶ ἀψιμαχία στό Βοῖδολίδικο τοῦ Φαλήρου μεταξύ λίγων ἀντιπάλων, ὅπου πυρέσσων μετέχει ἔφιππος καί τούς ἀνατρέπει, δέχτηκε βόλι στή βουβωνική χώρα. Πέφτει καί ξανά ἱππεύει. Ἐπιστρέφοντας στό στρατόπεδο διαπιστώνει ὅτι τό τραῦμα ἦταν σοβαρό. Ἀστενεύομενος μέ τούς συντρόφους του μεταφέρεται στό πλοῖο τοῦ Κόχραν ὅπου τοῦ παρέχονται κάποιες βοήθειες, ἀλλά... στίς 4 τό πρωῒ τῆς 23ης ἀνήμερα τῆς ἐορτῆς του, ὁ Κεραυνός τῆς Ρούμελης ξεψυχᾷ. Ὁ θρῆνος γιά τήν ἀπώλεια του ἀπλώθηκε παντοῦ καί μαζί μ' αὐτόν ὁ ψίθυρος ὅτι «κάποιοι ἔφαγαν» τόν Καπετάνιο.

Τήν ἐπόμενη μέρα ὑπό τίς διαταγές τοῦ Τζώρτζ οἱ Ἕλληνες, πού εἶχαν φέρεῖ σέ δύσκολη θέση τόν Κιουτάχαλη, παθαίνουν πανωλεθρία καί ὁ Καραϊσκάκης... δικαιώνεται μετά θάνατον...

Ὅπως προκύπτει ἀπό τίς πηγές, ὁ ἥρωας ἦταν ἄνθρωπος μετρίου ἀναστήματος, ἰσχνός μέ πρόσωπο μακρὺ καί μελαψό. Ἦταν πνεῦμα ὀξύτατο, ἀνήσυχο καί ἀτίθασο. Μέσα σέ ἐλάχιστο χρόνο στήν αὐλή τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ἔμαθε παράλληλα μέ τήν πολεμική τέχνη ἀνάγνωση καί γραφή. Ἀνήσυχος γιά τό τώρα μελετοῦσε τήν κάθε περίπτωση, τήν ἐρωτεύεταν καί τήν υπεράσπιζε παίρνοντας τήν ἀπόφασή του μέ λόγο καί πάθος. Ξεκουραζόταν ἐλάχιστα.

Ήταν πεισματάρης καί ἀνθεκτικός στίς κάθε εἴδους ταλαιπωρίες καί κακουχίες παρά τήν ἀρρώστια του, ἀφιλοκερδής καί ἀνοιχτόκαρδος. Πρὸ πάντων, ἄγαν φιλόπατρις. Στίς 19 Αὐγούστου 1826, ὅταν πληροφορηθῇκε τόν θάνατο τῆς συζύγου του (Βαλτινῆς Γκόλφως Ψαρογιαννοπούλου), ἔγραψε στήν Κυδέρνηση: «ἀπέθανεν ἡ σύζυγός μου εἰς τόν Κάλαμον (νησίδα) καί ἤθελον νά ὑπάγω νά οἰκονομήσω τά (ἀνήλικα) παιδιά μου, ἀλλά δέν ἀφήνω τήν πατρίδα». Ἡ φωνή τῆς πατρίδας λειτουργοῦσε ὡς θεϊκή κλήση καί τήν ἐνιωθε κάθε φορὰ ὡς ἄλλος Παῦλος. Γι' αὐτό καί «θεῖω ζήλῳ πρὸς αὐτήν πυρρῦμενος» ἔτρεχε στό καθῆκον, χωρίς τήν ἀπαίτηση ἀνταλλάγματος. «Οἱ ἥρωες προχωροῦν στά σκοτεινά», κατὰ μιά φράση τοῦ ποιητῆ Γιώργου Σεφέρη. Ἡ πατρίδα, φωνάζει, προσκαλεῖ ἡ ἀποφασίζει καί ὁ ἥρωας πατριώτης μέ προθυμία παραιτεῖ γυναίκα, τέκνα, γονεῖς, φίλους καί κέρδη καί συναριθμεῖται στίς ἀγωνιστικές φάλαγγες τοῦ ἔθνους· ἀποφεύγει φατρίες καί διχόνοιες καί νικῶν ἢ νικώμενος εἶναι πάντοτε νικητῆς, καθιστώντας τό σῶμα τοῦ προπύργιο τῆς πατρίδας (Νικ. Σκοῦφος 1817).

Αὕτη του τήν αὐταπάρνηση, δηλωτική τοῦ ἥθους του, ἐκφράζει καί τό δημοτικό ποίημα πού προέκυψε ἀπό τόν θανάσιμο τραυματισμό του:

«Ἐγὼ κι ἄν ἐλαβώθηκα, συντροφοί, μή λυπᾶστε
 πάω ταχύ στήν Κούλουρη μέσ στή Φανερωμένη
 πούν' οἱ βασιλικοὶ γιατροὶ νά γειάνουν τήν πληγὴν μου
 καί νά κρεμάσω τ' ἄρματα ἐπάνω στ' ἅγιο Βῆμα
 κι ὡς τά διαβάση ὁ λειτουργός, θέ νά τά δάλω νά ῥθω».

Κράτησε, λοιπόν, ἐπάξια τόν σταυρό τοῦ μαρτυρίου ἡγέτη ὑπεύθυνου μιά ὁλόκληρη ζωή, «ποτέ ἀπὸ τό χρέος μή κινῶν», οὔτε ἓνα βῆμα.

Ύπαγορεύοντας τή διαθήκη του, ὀλίγον πρὸ τοῦ τέλους του, κλείνει μέ τίς λέξεις: «Νά εἴστε μονιασμένοι καί τήν πατρίδα νά βαστάξετε. Γλιτώστε τήν Ἀθήνα. Τήν Ἀθήνα νά γλιτώσετε».

Τό μεγαλεῖο τοῦ ἡρωϊσμοῦ του ἦταν ἡ ὑπέρβαση κάθε ἐγκόσμιας στιγμῆς. Ἡ ὑπέρβαση ἀπὸ τό σύνηθες μέτρο. Ἡ ἀνάβαση στόν ἀκαταμάχητο πύργο τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας πού ἔξω ἔβαλε τόν φόβο τοῦ θανάτου καί ἡ κλήση ἀπόλυτης καί ἀπειρης ἀσφάλειας γι' αὐτήν (τήν κάθε στιγμή). Ἡ πείρα ἐνός μαχητῆ πού συμμετέχει σέ τραχεῖς ἀγῶνες, συμπυκνωμένη ἀγωνιστική πείρα ὁλόκληρου τοῦ ἔθνους. Ἡ κλήση στή διακονία τοῦ ὑψηλοῦ σκοποῦ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδας του. Καί ὅταν ἀκόμη καταδιώκεται ἀπὸ τοὺς δικούς του. (Ράγκο - Λιακατά - Στουρνάρα) ἡ περιφρονεῖται ἀπὸ τοὺς Μαυροκορδάτο καί Ζαΐμη, ἀποδεικνύεται ἀνώτερος τῶν περιστάσεων. «Τό ἔρριξε», ζήτησε συγνώμη μέ ἐπιστολή του ἀπὸ τόν Μαυροκορδάτο, πού ἔμεινε ἀναπάντητη, ἂν καί κατηγορήθηκε ἀπὸ αὐτόν, ἄδικα, ὡς προδότης! Ἡ κάθε φιλοδοξία του ὑποχωροῦσε στό χρέος πρὸς τήν πατρίδα του καί θαύμαζε τοὺς γενναίους.

Γιὰ τόν Μάρκο Μπότσαρη ἐνδεικτικά εἶχε πεί ὅτι «ἦταν δίκαιος σάν τό Θεό καί γενναῖος ὅσο κανένας μας»! Εἶχε ἀλύγιστη τή σπονδυλική στήλη μπροστά

στό κάθε ισχυρό και υπερέφανη έμμογή στην ιδέα του έθνους και αλλόκοσμο ήρωισμό. 'Απόλυτη κακία έθεωρείτο απ' αυτόν ή δειλία. 'Υπενθυμίζω ότι έφερε πάντοτε μαζί του ένα γυναικείο εσώρρουχο, τό λεγόμενο «βρακί της Κατερίνας» και τό φορούσε μέ τό ζόρι σ' όποιον εδειλίαζε στή μάχη. "Έτσι διαπόμπευε τους δειλούς. 'Ιδιαιτέρως τιμούσε τούς γενναίους πού διακρίνονταν στίς μάχες και όλοι οί γύρω από αυτόν τόν έμπιστεύονταν μέχρι θανάτου και τόν υπεργαπούσαν.

'Υπήρξε ήρωας ούσία άπροσκήνητος, δυνατός φορέας τής ζωσας ψυχής του έλληνισμού. 'Απλός και φωτεινός μέ συγκρατημένο συναισθηματισμό και μέ καυτερά πάθη πού ξεσπούν σέ θύελλες μαχών και αγώνων. 'Ελεύθερη και παιχνιδιάρικη συμπεριφορά, λάτρης τής αλήθειας και τής δικαιοσύνης, συμβολικός ήρωας του νεοελληνικού λαού, αυτόδίδακτος δάσκαλος τής ζωής. 'Ο Καραϊσκάκης γνώριζε καλά τήν τέχνη τής ζωής. "Ηξευρε νά είναι δυναμική παρουσία και νά εξαγγέλλει πνευματικά τήν ύπαρξή του, νά κάνει άγγελμα τήν παρουσία του, τρόπαιο νικητήριο. 'Αστείευόταν τήν ώρα πού ξεψυχούσε! Αυτό κι αν δέν είναι μεγαλείο!

Γιορτάζουμε σήμερα τόν έξοχο πολέμαχο του έθνικού μας αγώνα και τον προβάλλουμε ως πρότυπο μιās καθορισμένης ιστορικής περιόδου, πού δέν περιορίζεται σέ τοπικά και χρονικά όρια. "Έναν έθνομάρτυρα πού πέρασε στήν 'Αθανασία.

Τόν προβάλλουμε ως πρότυπο, ιδιαίτερα στους νέους μας, εφαρμοσμένου ανθρωπισμού, δηλαδή αγάπης πρός τήν ελεύθερη και αξιοπρεπή ζωή γιά νά ανακαλύψουν τήν αγέραστη νεότητά τους, γιά νά μπορούν νά επαναλάβουν εκείνο πού ό χορός τών εφήβων έλεγε στήν αρχαία Σπάρτη: «άμμες δε γ' εσόμεθα πολλῶ κάρονες» έμεις δηλαδή θά γίνουμε πολύ καλύτεροι (άπό τούς ώριμους) Σπαρτιάτες, πολύ καλύτεροι "Έλληνες. "Οχι διαφορετικοί, άλλότριοι, όχι άλλοι, όχι ξένοι. Θά γίνουμε πολύ καλύτεροι στό ήθος, στήν ψυχή, στό πνεύμα, τήν έπιστήμη, τόν πολιτισμό, πολύ καλύτεροι άνθρωποι.

"Αν ό τιμώμενος ήρωας δέν ερεθίζει, δεν παραδειγματίζει, δέν φωτίζει, τότε είναι μάταιη ή συγκέντρωση εδώ και οί πανηγυρισμοί είναι άνευ ούσίας, άνευ αντικρύσματος, είναι άπλά μιá διαφυγή από τήν πλήξη τής καθημερινότητας ή μιá έπαχθής ύποχρέωση! Είναι χωρίς νόημα, άφου ό ήρωας δέν έγγυάται τή διάρκειά του συνεπώς και έμεις είμαστε λαός παροδικός μέ ήμερομηνία λήξεως. "Αν συμβαίνει αυτό, τότε θά είμαστε άνάξιοι αυτού του έορτασμού και θά είναι γιά μās ή πιό μεγάλη βλασφημία! 'Ο ήρωας και οί συναγωνιστές του μās έδωκαν τόν σπόρο. Είναι δική μας ύπόθεση ή σπορά, δηλαδή ή αξιοποίηση τών αγώνων τους.

'Ως έθνική ιστορική ύπαρξη δέν έχουμε τό δικαίωμα ούτε και άλλα περιθώρια νά περιφρονούμε και νά άγνοούμε τούς ήρωές μας και τούς άξιους τής ζωής. Δέν μās τιμá διόλου ή επανάληψη τέτοιου θλιδερου και άνίερου φαινομένου. Ούτε ή μετακίνηση άπό τούς ύψηλούς στόχους, γιατί οδηγούμαστε μέ μαθηματική ακρίβεια στήν άπαισιοδοξία καθιστώντας τήν ζωή μας πεζή και δύσκολη.

‘Ο ἡρωϊσμός τοῦ Καραϊσκάκη καί ἄλλων μαχητῶν τῆς πίστεως καί τῆς πατρίδας εἶναι νῦν καί ἀεὶ ἐπικάιρος. ‘Ο ἡρωϊσμός εἶναι ἔννοια δυναμική, ἐνέργεια ἀτομική, πυρηνική, πού περνᾷ ἀπό τόν χθεσινό στον σημερινό καί στὸν αὐριανό μαχητὴ τῶν ὑψηλῶν καί ὠραίων ἰδανικῶν. Εἶναι ζωποιοῦς τῆς πίστεως καί συνεπῶς τῆς ἀνακαινιστικῆς ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως εὐστοχα καί μέ περισσὴ σαφήνεια τόνισε χθὲς βράδυ σέ ὁμιλία του στὸ κάστρο τῆς ἹΑρτας ὁ ἐκλεκτὸς πανεπιστημιακὸς καθηγητὴς κ. ἹΗλίας Μπάκος.

ἹΗ Σκουληκαριά, ἡ ἀδιαμφισβήτητη γενέτειρα τοῦ Καραϊσκάκη, ἀπόμακρη τῆς τύρξης τῶν καθημερινῶν διωμάτων, στὸν οὐρανὸ τῆς ὁποίας τὸ πνεῦμα τοῦ ἥρωα ἀνεδαίνει σάν ἀργυρὴ ὁμίχλη καί διαλύεται σέ «ποταμούς φωτὸς καί δόξης» (Κάλλος) ἀποτελεῖ τὸ ἀκροτελεύτιο ὄχυρό, πού ἀντιστέκεται ἐπὶ αἰῶνες σέ ἐπιβουλές καί πρωτοστατεῖ σέ ἀγῶνες ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μας. Αὐτὴ ἔδωκε τὴν «πνοὴν καί τὰ χρυσὰ δῶρα» στοὺς ἀγωνιστὲς τῆς. Ἀνήκει στὴν πατρίδα τῶν πατρίδων. Καί πατρίδα δέν εἶναι μόνο ὁ Ἑλληνικὸς ἱστορικὸς χρόνος ἀλλὰ καί ὁ ἑλληνικὸς τόπος. Τόσο ὁ τόπος ὅσο καί ὁ ἱστορικὸς χρόνος ἔχουν τὴν ἰδιαιτερότητά τους, τὸ χρῶμα τους, τὸ ἑλληνικό. Στὸν ἑλληνικὸ τόπο (χῶρο) κυριαρχεῖ ἡ «ἰδιαιτερότητα τοῦ μέτρου» (ἹΗράκλειτος) ἢ ἡ συναδέλφωση τῶν ἰδεῶν μέ τὰ αἰσθητά» (Πλάτων). ‘Ο ἱστορικὸς χρόνος σφραγίζεται μέ τὸ ἀνεξίτηλο χρῶμα τοῦ Ἑλληνοχριστιανισμοῦ.

ἹΗ ἐκδαρδάρωση τοῦ Ἑλληνικοῦ τόπου καί τοῦ ἱστορικοῦ του χρόνου συνιστᾷ ὁὔδριν» ἔγκλημα καί ἀσέβεια στὴ μνήμη ἐκείνων πού θυσίασαν τὴ ζωὴ τους γιὰ τὰ ὅσια καί τὰ ἱερά τῆς φυλῆς.

ἹΗνα γνωμικὸ πού ἀποδίδεται στὸν ἀρχαῖο φιλόσοφο Δημόκριτο λέγει: «αἱ μεγάλαί τέρψεις ἀπὸ τὸ θεᾶσθαι τὰ καλὰ τῶν ἔργων γίνονται» πού ἀπλά σημαίνει ὅτι τίς μεγάλες χαρὲς δίνουν τὰ σπουδαῖα καί μεγάλα ἔργα, τὰ ὁποῖα ἀνάγονται στὸν τομέα τοῦ πνεύματος, τῆς ψυχῆς καί τῆς τέχνης. Αὐτὰ ὁμως δημιουργοῦνται μέ τὴ σύνδεση καί σύνθεση τοῦ παρελθόντος μέ τὸ παρόν, τοῦ ἐμεῖς μέ τὸ ἐγώ, τοῦ λαοῦ μέ τὸ ἄτομο, τῆς παράδοσης μέ τὴ σύγχρονη ζωὴ. ἹΗτσι καλλιιεργεῖται ἡ ἱστορικὴ μνήμη, δηλαδή ἡ συνείδηση πού ἔχουν οἱ σύγχρονοι γιὰ τὸ ἔργο καί τὴν προσφορά τῶν προγόνων. Καί ὅσο πιὸ γερὴ εἶναι ἡ ἱστορικὴ μνήμη, ὅσο πιὸ καθαρὴ ἡ συνειδητοποίηση καί ἡ γνώση τοῦ ἔργου τους, τόσο πιὸ σταθερὰ γίνονται τὰ δῆματα τοῦ παρόντος.

ἹΗορτάζοντες, εἴμαστε παρόντες ἔδω, στὴ Σκουληκαριά καί μετέχουμε στὴν αἰωνιότητα τῆς ἐκστατικῆς στιγμῆς. ‘Ο ἥρωας σώζεται μέσα στὴ μνήμη μας καί ἡ κάθε ὥρα τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ διαρκῶς ξαναγεννιέται μέσα μας. ἹΗχεῖ, στέλνει μηνύματα αἰσιοδοξίας, φωτίζει κρατῶντας γερά τὸ εἶναι μας. Μᾶς καλεῖ σ’ ἕναν ἔρωτα ἀκόρεστο νὰ ξεπεράσουμε τὴ φθορὰ τινάσσοντας ἀπὸ πάνω μας τὴ σκουριά τῆς τετριμμένης καθημερινότητος. ἹΗΟσο καί ἂν προσπαθοῦν οἱ δυνάμεις τοῦ σκότους νὰ ἀπογυμνώσουν ἀπὸ τὸν μῦθο τὰ σύμβολα τῆς ἐλευθερίας, δέν θὰ τὸ καταφέρουν. ‘Ο ἥρωας ὡς ἄνθος (ζωῆς) δέν χάνει ποτὲ τὸ μεθυστικὸ ἄρωμα τῆς ἐλευθερίας πού θεμελιωμένο πάνω στὸ ἄχρονο, προσφέρει τὴν ὁσμὴ τῆς τελικῆς εὐδοξίας.

Ἡ μνήμη ἐπιτάσσει νά νιώσουμε τόν ρυθμό τῆς ζωῆς ὡς συνέχειας ἀναγεννώμενης μέ τή συνάφεια παρόντος-παρελθόντος, διαφορετικά δέ μπορούμε νά ζήσουμε ἱστορικά καί ποιητικά. Γιατί οἱ μουσες ἐγκαταλείπουν τόν τόπο πού ἀπουσιάζει ἡ μνήμη. Ἡ ζωὴ δέν εἶναι θρῆνος, εἶναι χαρά. Εἶναι ὑπόθεση σοφίας νά τό ἀντιληφθοῦμε. Ὑπενθυμίζουμε τή σοφὴ προτροπὴ τῆς Σοφίας Σειράχ γιὰ κάθε ἄνθρωπο: «Εἰσακούσατέ μου, υἱοὶ ὅσοι καὶ δλαστήσατε ὡς ῥόδον φυόμενον ἐπιρεύματος ὕγρου καὶ ὡς λίβανος εὐωδιάσατε ὁσμήν καὶ ἀνθήσατε ἄνθος ὡς κρίνον». Αὐτὸ προσφέρει ὁ ἥρωάς μας.

Ἡ Σκουληκαριά ὡς τόπος ἀποκαλύψεως (γιὰ τοῦτο ἤρθαμε ὅλοι ἐμεῖς φιλέορτοι προσκυνητές) δέ χάρισε πλούτη οὔτε τὰ ὅπλα τῶν ἀγωνιστῶν τῆς πού ἔτσι καὶ ἀλλιῶς εἶναι γιὰ τό μουσεῖο. Χάρισε τὴν ψυχὴ τοῦ Καραϊσκάκη καὶ ἄλλων ἡρώων πού εἶναι ἀδύνατο νά ὑπερβληθεῖ, ὅσο ὑπάρχουν ἄνθρωποι σέ τοῦτο τόν τόπο. Ἀξίζει, λοιπόν, νά καθιερωθεῖ ὡς πανεθνικὸ (ἐλληνικὸ) σῆμα.

Ἡ Σκουληκαριά ἐντάσσεται σέ μιὰ πατρίδα πού ὑπῆρξε γενέτειρα τοῦ ἡθικοῦ καὶ πνευματικοῦ κάλλους καὶ λίκνο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καὶ τοῦ πανανθρώπινου πολιτισμοῦ. Ψυχὴ τῆς Εὐρώπης, πυρῆνας τῆς ἐπίπονης ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου νά κατορθώσει τόν βαθυτέρο ἐξανθρωπισμὸ του πού ἐνωτίζεται τίς φωνές τοῦ μέλλοντος.

Γιὰ τὸ ἀθάνατο αὐτῆς τῆς πατρίδας ὁ Παλαμᾶς εἶχε ἀπαγγεῖλει στιχουργικά:

Κι ἦταν μιὰ χώρα σέ μιὰ ραχοῦλα

ἀπλωμένη.

Ρώτησα ἐδῶ πεθαίνει;

Κι ἄκουσα: (μέ τέτοιους ἥρωες), δέν πεθαίνει.

Γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ παρόντος ἐλάδαμε ὑπ' ὄψη:

1. Ἰακώβου Αχτσόγλου: «Ὁ κεραυνὸς τῆς Ρούμελης, ὁ ἀπελευθερωτῆς τῆς Ἀθήνας» Δημοσίευμα 21-4-2002 Ἀθηναϊκῆς ἀπογευματινῆς ἐφημερίδας.
 2. Κείμενα ἐκλεκτῶν συνεργατῶν τοῦ μηνιαίου περιοδικοῦ «Εὐθύνη» κυρίως τῶν ΙΔ καὶ ΚΖ τόμων 1983, 1998 κ.ἄ. (Τσιρόπουλου-Μαλεδίτση-Καργάκου κ.ἄ.).
- Ἐκφωνήθηκε ὡς πανηγυρικός λόγος στὰ «Καραϊσκάκεια» 2003.

ΣΤΙΓΜΕΣ ΜΙΚΡΕΣ-ΠΑΜΜΕΓΙΣΤΕΣ

Γ. ΛΑΪΟΥ

Λίγες μέρες απομένουν για την 'Επέτειο της 28ης 'Οκτωβρίου του '40' της 'Επετείου του «ΟΧΙ» της 'Επετείου της Δόξας της 'Ελλάδος μας.

Δυστυχώς, ή σκέψις μου – μέ την άδιαφορία προετοιμασιών για τή γιορτή– έρχεται στήν αλήθεια σχεδόν, μέ την άπλη διαπίστωσι παρατηρήσεως, μιάς αδιάψευστης πραγματικότητας: μέ την απουσία ζωντανών έκδηλώσεων και μορφωτικών δραστηριοτήτων, για τή μοναδική εκείνη ιστορική περίοδο, τήν κοσμουμένην μέ την πνευματικήν έλληνικήν άρετή, για Πατρίδα και Λευτεριά.

Ή σχεδόν περιθωριοποίησις, αποξένωσις και άδιαφορία, δίκαια προκαλούν τήν άπορία. Τί εΐναι εκείνο, πού μας τραβά, άπ' τίς ύποχρεώσεις μας, σάν ανθρώπων και μάλιστα Έλλήνων; Μήπως όλα! άποτελούν θλιβερό άνάγκρυσμα αύτουνοϋ, πού φαίνεται νά προοιωνίζη τό μέλλον του έθνους μας, άφου τό παρόν εΐναι εκείνο, πού τό προετοιμάζει; Μήπως μαρτυροϋνται συμπτώματα άφελληνισμού της έθνικής και πολιτισμικής μας ταυτότητας;

Μιλάω μέ πόνο, μπροστά στίς προσδοκίες εκείνες! πού μου δάνεισε τό «ΟΧΙ» στά χρόνια της νιότης μου, τά γραμμένα, μέ μιάς ίερής σαγήνης τά δίχτυα άπλωμένα. Μέ πνίγουν τά μαϋρα σύννεφα και άντιστέκομαι μέ τό μολϋδι μου, σάν προέκτασι της ματωμένης ψυχής μου, παλεύοντας μέ αύτόν τόν πολιτισμό του μοντερισμού, πού δέν εϋνοεί τήν έλπίδα, μέ τήν διαφοροποίησι και τήν διαστροφή του 21ου αϊ. πού πορευόμαστε. Τί νά φταΐη άραγε;

Δυστυχώς στή σημερινή ζωή έχουμε αντιφάσεις, παραλογισμούς και παράδοξα. Οϋτε κοινωνιολόγος είμαι, οϋτε προφήτης, αλλά ό σημερινός πολιτισμός μας δέν εϋνοεί τήν έλπίδα. Ό μοντερνισμός μάς βάζει παρωπίδες και παρωτίδες και δέν διακρίνουμε, οϋτε θέλομε νά άκούσωμε, και σκοτεινά και τό κρυμμένο πρόσωπο αύτης της προόδου. Μετράει ή ποσότης και όχι ή ποιότης και έχουμε φαινομενικώς καλύτερη ζωή μέ τά τεχνολογικά έπιτεύγματα, σέ βαθμό θαύματος. Άλλά δυστυχώς παύει ή έφεσις για παιδεία και έξύψωσι του ανθρώπου. Δέν χρειάζεται νά σκεπτόμαστε άφου σκέφτονται οί μηχανές, πού συγχρόνως έκτοπίζουν τά εργατικά χέρια, μέ άνακατατάξεις στήν κοινωνική ζωή. Και οδηγούμαστε μέ τήν διεύρυνσι των τεχνολογικών έπιτευγμάτων σέ μιά ψυχική και ήθικη ύπανάπτυξι. Οί νόμοι της ιστορίας δέν προσδιορίζουν τήν πρόοδο

καί τίς ἐξελίξεις τοῦ μέλλοντος. Κι' ὅλα! Ξεκινοῦν ἀπ' τίς διαθέσεις ἢ συνειδήσεις ἢ τήν βούλησι κάποιων, πού ζητοῦν ἄλλοθι, γιά ἐπεμβάσεις. "Ἐτοι δέν μᾶς ἱκανοποιεῖ τίποτε. Τά ναρκωτικά σέ πρώτη δόσι, τό ἄλκοόλ, οἱ ληστείες, οἱ πορνείες, οἱ πόλεμοι, ἡ διαθοφρά, ἀναστατώνουν τόν ψυχικό μας κόσμον καί σίγουρα ὁδηγοῦμαστε στήν καταστροφή, ἀφοῦ οἱ ἀναταράξεις στήν κοινωνική ζωή, ἔχουν σάν ἀποτέλεσμα, νά μᾶς χτυπήῃ ἡ δυστυχία κατακόρυφα –καί οἱ ἐκμεταλλεύσεις τῶν λαῶν, ἀπό ἰσχυροῦς.

Πρέπει νά ἀποκαταστήσουμε τήν ἰδέα τῆς ἀνάπτυξης καί τῆς προόδου μέ τήν ἰδέα μιᾶς πολιτικῆς τοῦ πολιτισμοῦ. Χρειάζεται, νομίζω, νά μεταρρυθμίσουμε τόν ἴδιο τόν πολιτισμό μας καί νά ἀναθεωρήσουμε τίς ἀρχές του. Καί θεωρῶ, ὅτι ἡ Ἑλληνική ἀρετή παρέχει τά πρότυπα. "Οχι! μέ τήν ἐπίφασσι δημοκρατικότητος, μέ τόν διάλογο δηλ. στή σκληρότητα ἐξουσίας (ποιόν διάλογο, ὅταν μαζί κουβεντιάζουμε καί χώρια καταλαβαίνουμε); ἀλλά μέ τόν θάνατον τῶν παθῶν μας. Ἀφοῦ ἔτσι γινόμαστε ἄνθρωποι μέ ἐπίγνωσι τοῦ προσδιορισμοῦ μας, γιά καλύτερο κόσμον, ἐλευθερίας, δικαιοσύνης καί εἰρήνης. Γι' αὐτό δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε «μικρές στιγμές – παμμέγιστες» μέ ἐκεῖνο τό μεγαλεῖο καί το φῶς τους. Καί μακάρι... νά διαψευστῶ στήν προσπάθεια καί στήν φροντίδα – ἔστω καί τήν 12ην– τῶν ἀρμοδίων φορέων καί τῶν ταγῶν, γιά τήν –ὅπως ἀξιζή– ἐπέτειον τοῦ «ΟΧΙ» στήν "Ἀρτα μας.

Μέ τήν Νεκύσια γιά τοὺς ἥρωες νεκροῦς μας καί τήν τιμή καί δόξα γιά τοὺς μαχητάς τοῦ ἔπους τοῦ '40... ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νά ἀναφέρω ἓνα γεγονός, πού μοῦ ἔμεινε ριζωμένο θαθεῖα στήν καρδιά – ὅταν παιδί 15 χρόνων – σπαρταροῦσε μέσα μου ἡ ὁρμή τῆς νιότης καί φτεροῦνιζαν τά ὄνειρα τῆς ψυχῆς, μέ ἐκεῖνο τό «ΟΧΙ» καί τό μεγαλεῖο τοῦ ἔπους τοῦ '40.

Θύμισες ὁμορφες! ἡρωϊκές! Θύμισες μεγαλείου. Μέ τήν κήρυξι τοῦ πολέμου τῆς 28/10/40, ὁλόκληρη ἡ Ἑλλάδα στό πόδι. "Ολοι γιά νά προσφέρουμε στόν ὑπερ πάντων ἀγῶνα.

Στό ὁργανωθέν τάχιστα Γραφεῖο, γιά τήν ἠθική ὑποστήριξι καί συμπαράστασι τῶν ἐπιστρατευομένων, πού κατευθύνονταν γιά τό μέτωπο, μετά τήν εἰσβολή, ἀλλά καί γιά τήν παρασκευή συσσιτίου (ἀξέχαστος θά μοῦ μείνῃ ὁ μάγειρας κ. Καπές) γιά τά μέλη τῶν οἰκογενειῶν, πού οἱ προστάτες τους ὑπερᾶσπιζαν τήν πατρίδα στό μέτωπο... μέ προσέλαβε ὡς βοηθό, ὁ κ. Θωμάς Χριστοδούλου (Δ/ντής μου στό Β' Δημ. Σχολεῖο, ὅταν πήγαίνα στό Δημοτικό). Ἐκεῖ (στό οἶκημα τοῦ κ. Ντεκούλη – ἀπέναντι ἀπ' τό Μέγαρο Καζαντζή– ὅλα τά παιδία ἐτοιμάζαμε δεματάκια-δωράκια γιά τά φανταράκια μας.

Μέσα σέ «χαρτ-λίνες» ἢ σέ χωνιά (ιδιόχειρα) ἀπό «στρατοσόχαρτο» δάξαμε ἢ Κορινθιακή μαύρη σταφίδα καί λίγα μπιρμπιλία ἢ ψιλοκομμένο καπνό καί δεσμίδια τσιγαρόχαρτου, πού μᾶς ἔφερναν ἀπ' τό καπνεργοστάσιο Ριγανέλλα... "Ἡ, μια ἰδιότυπη κούτα τσιγάρα, τοῦ Κογιαντή (πλακέ ἐξάπλευρη κούτα, πού ἀνοίγε ἀπ' τή μικρῇ πλευρᾷ τοῦ ἐξαπλεύρου καί εἶχε στή μεγάλη πλευρά φωτοτυπία τῆς Παρηγορίτριάς. Δυστυχῶς δέν μπόρεσα – καί ἤθελα– νά ἔχω ἓνα ἐνθύμιο, ἀπ' αὐτή τήν κούτα). Τά κορίτσια ἔφτιαχναν δεματάκια μέ μάλλινες

κάλτσες ή φανέλλες, πού προσκόμιζαν σωρηδόν, έθελόντριες, Ἀρτινιές γυναικες. Ἐπίσης έτοιμάζαν μικρά καλάθια γεμάτα πρῶιμα πορτοκάλια.

Ἡ ἀποστολή μας ήτο νά τρέξουμε νά μοιράσουμε τά δῶρα, στά διερχόμενα έπιστρατευμένα τμήματα, στίς ἀναγκαίεις σταθμεύσεις, πού έκαναν γιά ξεκούρασι καί προετοιμασία γιά νυχτερινή πορεία.

Θυμᾶμαι έντονα ένα σούρουπο –στά μέσα τοῦ Νοέμβρη– τό περιστατικό πού μου προξένησε έκπληξι καί έκστασι... Στά μεγάλα «δρωμόδεντρα» τοῦ Γκόγκα, στήν μεγάλη τότε χωματένια πλατεῖα, μεταξύ τῶν χαμῶσπιτων Κολιούλη, Καρδελᾶ, Τσιρώνη... ἀπέναντι ἀπ' τό ξενοδοχείο Γαλανοῦ (γιά νά θυμώμαστε τήν τότε Ἀρτα) ἐκεῖ πού σήμερα εἶναι ἡ προτομή τοῦ Γκοντζούλα ήταν σταθμευμένα καί προετοιμαζόταν γιά τήν νυχτερινή του πορεία ένα τμήμα καί πήγαμε νά έκτελέσουμε τήν ἀποστολή μας, μοιράζοντας τά δεματάκια-δῶρα. Ἀπαραιτητη σέ κάθε δεματάκι ήταν καί ἡ προσφορά μιᾶς εἰκονίτσας τῆς Παναγίας, τῆς Ὑπερμάχου Στρατηγοῦ, τῆς Ἑλλάδος μας.

Μέ έκπληξί μου ἀντίκρυσα ἐκεῖ τόν καθηγητή μου κ. Γιάννη Στάϊκο. Εἶχε έπιστρατευτῇ στά μεταγωγικά καί ήταν ντυμένος... «μισοστρατιωτικά», μόνο χλαῖνη καί δικοχο, χωρίς ἀρδῆλεις καί μέ ένα «μάλιγχερ» πού ἡ κάνη του, ὑπερεῖχε ένα σχεδόν μέτρο πάνω ἀπ' τό κεφάλι του. Καί ἔμεινα έκστατικός, διότι κρατοῦσε ἀπ' τό «καπίστρι» ένα πανύψηλο «ψαρί» μουλάρι, πού φάνταζε ἀκόμα πió ψηλό, διότι ὁ καθηγητής μου ήτο μικρός τό δέμας.

Μέ τράκ, ἀλλά μέ σεδασμό τοῦ πρόσφερα τό δεματάκι του, πού τό δέχτηκε μέ χαρά,λέγοντας: «Τί κάνεις, δρέ Ἀη Θεωδωρίτ';» Μέ γνώριζε πολύ καλά καί μέ ἀποκαλοῦσε έτσι, γιατί ήθελε νά θυμᾶται τήν γειτονιά μας στόν Ἀη Θεόδωρο. Ἐκεῖ πάμπτωχος καί μέ ἀφάνταστες στερήσειςμεγάλωσε, ἀλλά ἡ θέλησίς του γιά γράμματα ἡ έπιμονή καί ἡ εργατικότητα του, τόν ἔσπεψαν νικητή στόν ἀγῶνα τῆς ζωῆς.

Βλέποντας ὁμως νά συνεχίζεται ἡ σαστιμάρα μου μοῦ εἶπε: – «Ἐγῶ δέν εἶμαι οὔτε Βαδέκης, οὔτε Ἀλίδερτης, στό μπόι» (πού νά ἤξερε ὅτι ὁ Ἀλίδερτης θά ήτο ὁ μέλλων πεθερός μου;) καί συνέχισε... Ἡ μεγαλωσύνη δέν μετριέται μέ τό στρέμμα, ἀλλά μέ τῆς καρδιάς τό πύρωμα καί μέ τό αἷμα». (Κί ἀκόμα, ἐγῶ διερωτῶμαι. Μήπως οἱ στίχοι τοῦ Παλαμᾶ, ήταν παλαιότερη Ἑλληνική ῥήσις; Βγαλμένη ἀπό ἑλληνικά στήθια ἡρώων;). Μήπως μεταφτεύουν τό «Μολών Λαβέ» τοῦ Λεωνίδα καί τῶν Θεσπίων; «Τό δέ τήν Πόλιν σοι δοῦναι, οὔτ' ἐμόν, οὔτε ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. Κοινῇ γάρ γνώμη πάντες αὐτοπραϊρέτως ἀποθανοῦμε καί οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν», τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ' τοῦ Παλαιολόγου;... «Ἐλευθερία ἡ θάνατος» καί «Ὑπέρ Πίστεως καί Πατρίδος» τῶν ἡρώων τοῦ '21;... τό «ΟΧΙ» τοῦ '40; πού ὅλα μαρτυροῦν τήν διαχρονικότητα τῆς ἀξίας τῆς Ἑλληνικῆς ἀρετῆς;

Ἡ συνειδητοποίησις τῆς μοίρας τῶν Ἑλλήνων καί ἡ ὠριμότης ἔρχεται χωρίς τήν δική τους ὑπαιτιότητα καί τούς ἀλλάζει ἐκ θεμελίων, γιά νά γνωρίσουν τόν πραγματικό ἑαυτό τους, σάν Ἑλλήνων γιά ένα κόσμο καλύτερο, κόσμο ἑλευθερίας, δικαιοσύνης καί εἰρήνης.

Ἀγκάλιασα τότε, ἀλλά καί σήμερα ὅλο αὐτό τό περιστατικό, πού δέν μπορεῖ νά περνᾷ ἀπαρατήρητο. Ἡ εὐαισθησία του ἔχει ἐπισημάνει τίς διαφορές, μέ ἐκεῖνο τό: «Ἡ Μεγαλωσύνη δέν μετριέται μέ τό στρέμμα, ἀλλά μέ τῆς καρδιάς τό πύρωμα καί μέ τό αἷμα»... Καί μέ τό –ἀνοίγοντας τό χωνί μέ τήν σταφίδα, ἔδωλε μιά μπουκιά στό στόμα του καί ἔδωσε καί ἓνα «πλουχεράκι» στό μουλάρι, πού μέ «χλεμέτρισμα», εὐχαρίστησε...

Στιγμές μικρές-παμμέγιστες, πού μποροῦν νά μᾶς τραθοῦν ἀπ' τά χαλάσματα τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ, μέ τήν ἀδιαφορία, τήν ἠθική καί ψυχική ὑπανάπτυξι, πού δέν εὐνοεῖ τήν ἐλπίδα.

Θυμᾶμαι τέλος, ἀκόμα... πῶς μέ τό σφύριγμα τοῦ ἐπίκεφαλῆς τοῦ τμήματος γιά ἀναχώρησι... αὐτός ὁ μικρόσωμος, σάν αἴλουρος, πήδηξε καί κάθησε πάνω στό πανύψηλο μουλάρι. Καί ὅλοι, μέ τό: «Μπενίτο Μουσολίνι κανεῖς σας δέν θά μείνη...» ξεκίνησαν μέ χαρά, πού ἐξέπεμπε μιά τεράστια ἀκτινοβολία, μέ τήν ἐθελουσία θυσία τους γιά τήν πατρίδα· προσφορά πού μεταδίνονταν στά ὕψη τ' οὐρανοῦ· στόν Δίκαιο Κριτή· μέ σιγόντο τίς ἰαχές τῶν Ἀρτινῶν: «καί μέ τή Νίκη, λεθέντες μας», πού γέμιζαν τόν ἀέρα.

Στιγμές μικρές-παμμέγιστες γεμᾶτες φῶς.

ΤΟ ΠΡΟΙΚΟΣΥΜΦΩΝΟ ΤΗΣ ΜΑΡΙΑΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΑΚΗ Γ. ΒΑΦΙΑ

Τό προικοσύμφωνο τῆς Μανιώς (ὅπως λέγανε στήν ῥΑρτα τή Μαρία) πρωτανεψιάς τοῦ Δεσπότη τῆς ῥΑρτας Σεραφεῖμ Ξενόπουλου, κόρης τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Γεωργίου.

Βρέθηκε λόγω συγγενείας στά χέρια τῆς κας Δώρας Ματσούκα-Μπουραζάνη, ἡ ὁποία μοῦ τό εἶχε παραχωρήσει πρό καιροῦ γιά νά τό φωτοτυπήσω. Ἀκούθως ἡ ἴδια τό προσέφερε στό Σύλλογο «Σκουφᾶς».

Τήν φωτοτυπία αὐτή καταθέτω στό περιοδικό «Σκουφᾶς».

Ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ

- πάντων ἡμεῶν Χριστοῦ καὶ τῆς ἁγίας ἁνθίου βοήθειας ἀποστασίου τῆς
Μετρώσεως ἁγίας ἑξήκοντα ἑξαετίας καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος καὶ
ἀντιπρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Σ. Συμβουλίου καὶ ὑποπρόεδρος τοῦ γαλλοῦ
μουναρχίου τῆς Μαρίας Σ. Ξενοπούλου, ἡγεμῶνα ἐκτελέσας τοῦ
μεταρτίου ἀντιπρόεδρου τοῦ Σ. Μετρώσεως, Συμβουλίου, τοῦ κα-
δίου, ἐπὶ ἀδελφῶν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, τῆς μουσικῆς οἰκίας
ἡρώδους καὶ βοδονομοῦ καὶ τῆς ὁδοῦ ἀντιπρόεδρου ἑξαετίας
οὐκ ἀλλῶς ἀδελφῶν τῆς τοῦ Μετρώσεως τοῦ καδίου καὶ Μου-
νάρχου τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, Ἀναπληρωτῆς Σ. Συμβουλίου, οὐκ ἀλλῶς, ἡ
μετρώσεως ἑξήκοντα καὶ ἑξαετίας ἀλλῶς, ἐπὶ τῆς μετρώσεως οὐ
καδίου τῆς μετρώσεως τοῦ καδίου τῆς Μετρώσεως ἀλλῶς τοῦ καδίου Ἀριστο-
τέλους Σ. Μαρίας, ὅπου οὐκ ἀλλῶς ἐπὶ ἀδελφῶν ἑξαετίας, ἐπὶ ἀδελφῶν
ἑξαετίας μετρώσεως ἀντιπρόεδρου οὐκ ἀλλῶς καὶ τῆς μετρώσεως
1. Μίαν ἐξήκοντα τοῦ ἁγίου Νικολάου καὶ ὁδοῦ ἀντιπρόεδρου.
2. Μίαν ἐξήκοντα τοῦ ἁγίου Μετρώσεως καὶ Συμβουλίου.
3. Μετρώσεως ἀντιπρόεδρου ὁδοῦ ἀντιπρόεδρου Διοικητικοῦ. 200.
4. Ἐν Διοικητικοῦ τοῦ ἁγίου.
5. Ἐν Μετρώσεως ἑξαετίας καὶ ἑξαετίας.
6. Δύο ἑξήκοντα ἑξαετίας Χριστοῦ.
7. Τρία ἑξήκοντα ἑξαετίας τοῦ ἁγίου.
8. Δύο ἑξήκοντα Μετρώσεως καὶ Διοικητικοῦ.
9. Δύο ἑξήκοντα. Μετρώσεως.
10. Δύο ἑξήκοντα. Ἀντιπρόεδρου καὶ ἑξαετίας
11. Δύο ἑξήκοντα. Διοικητικοῦ.

ἑξαετίας.

12. Δὴν Κοσμάκη Στάσιας.
13. Ἐν Ἐσσηνίῳ δὴν Ἐρμῶν Δουμάριον.
14. Ἐν Ἐσσηνίῳ δὴν Ἐρμῶν Μουλατζήτιον (Πορό').
15. Δὴν Κασίγγα.
16. Τρεῖς Δίγην Ἰσοδωμάτιον.
17. Μείων Ὀυβρύαν Μουλατζήτιον.
18. Ἐξ Ἰνδῶνα Χασιδῶνα.
19. Ἰνδῶνα Ἰσοκασιδῶν Χασιδῶνα.
20. Ἰνδῶνα Τυπασῶνα.
21. Ἐξ Ὠύων ἢ καλῶν
22. Ἐξ Ἀποδόρσων
23. Ἰνδῶνα προφῶνα, ἢ δὴν μελῶνα.
24. Ἰνδῶνα Δίγην Κούρσων. γινῶν.
25. Ἰνδῶνα προφῶνα, ἢ δὴν μελῶνα ἢ δὴν Πορόν.
26. Ἰνδῶνα Μουλατζήτιον.
27. Τίτωνα Δίγην Γάνῶνα.
28. Ἐξ Γαβῶνα
29. Τίτωνα Διγῶνα
30. Μείων Ἀποδόρσων ἢ δὴν μελῶνα γινῶν δὴν Ἰσοκασιδῶν (Πιοντόν).
31. Ἐν Κασσιανῶν, καὶ Ἰνδῶνα οὐκ ἔστιν Τυπῶνα.
32. Ἐν Κοσῶν Κασῶνα.
33. Ἐν Πορτοῶν.
34. Δὴν Κασσιανῶν Μουλατζήτιον.
35. Μείων προφῶνα Μουλατζήτιον.
36. Δὴν προφῶνα Ἀβασῶνα.
37. Δὴν προφῶνα Μουλατζήτιον Γανῶν.
38. Ἐν Ἰνδῶνα.

Σκουφάς.

39. Ένα Ξυλόν

40. Έναον Βελόνες Χειμωνας.

41. Ένα Βιμανόβρυσον.

42. Ένα Ξυλόν έτε, από ταύτα, περιλαμβανόμενον σερίαντα εν γουσί.

Εοχρήσθησαν τα εν δίδ. σελήφια, εν ορίσται Ημερησίαι του έμ. Βελόνες Ανομαί του Δελφίνου έτους Χριστού Αλκιμαστούτου έτος μιστού έτος.

Ένα έτος εν 18. έτος 1883.

Εν Αποστολή της Αποστολής Αποστολής ο
Αποστολής Αποστολής του έμ. έτος.
Αποστολής Αποστολής Αποστολής

Έτος 1884 Αποστολής 18

Αποστολής έτος 9 Αποστολής
Αποστολής

ΥΔΑΤΟΓΡΑΦΙΑ

Χάρτινος μπαλωμένος οὐρανός
σάν ὑδατογραφία
γιά τῆς δημιουργίας τό φῶς.
Ἄσβεστωμένος, πέτρινος Ὁλιος
σάν δάσος ἀπολιθωμένος
καί πάνω του ἕνας ἄνθρωπος
κί ἕνας Θεός.
Ἀδιάβατος δρόμος, κλειστός
ἀπότομος σάν τό γκρεμό.
Χάρτινα λόγια, χάρτινο γέλιο
χάρτινο δειλινό.

Ο ΞΕΝΟΣ

Ἦρθε ἔτσι ξαφνικά,
σχεδόν ἀπροσκάλεστος.
Ἐφυγε ἔτσι ὅπως ἦρθε,
ξαφνικά καί ἀδιάλλακτος.

ΣΩΤΗΡΗ ΖΥΓΟΥΡΗ

ΤΟΥ ΝΕΟΝΥΜΦΟΥ

Εἶμαι ὁ νιόγαμπρος, τό ἔνστικτο,
Μέ πᾶει στήν καλή μου,
Στό νιούτσικο τ' ἀμπέλι,
Στό σπίτι τό μισόχτιστο,
Ὅλα μαζί νά τ' ἀπεργάζομαι.
Εἶμαι ὁ νιόγαμπρος, αὐθόρμητα τό λέω,
Κατακτητής δέ γίνομαι,
Δέν κατακτείνω,
Δέ μένει ἔκδοτη,
Ἢ πόρτα τῆς χαρᾶς μου.

ΒΑΣΙΛΗ ΜΑΤΣΟΥΚΑ

ΤΟΥ ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΥ

Μνήμη τοῦ Γεωργίου

Πολλά τὰ τέρατα πού τόν ὀπλίσανε
 Μέ τὰ δικά τους πάθη, τ' ἀποτρόπαια.
 Χαράζει τή γραμμή νά τόν χωρίζει.
 Ἄκινητεῖ τή σκέψη, τήν ἀδειάζει,
 Ἡ ζωὴ του ξεφεύγει, καί ἀποκάμνει.
 Ἀφήνει πίσω τή νεότητα,
 καί τίς χαρές της ματεδαμμένες.
 Ἡ φλόγα τῆς ἀγάπης, ἡ συντάφια,
 Σδῆνει καί χάνεται.

ΒΑΣΙΛΗ ΜΑΤΣΟΥΚΑ

ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΑΣ

Στά μάτια σου ἔλαμπε
 τό νόημα τῆς ζωῆς
 Τό πρόσωπό σου
 ἦταν χλωμό
 Τρεμόπαιζαν στά χεῖλη
 τὰ λόγια τῆς καρδιᾶς.
 Σ' ἀγαπῶ δίχως ὅρια
 κι' ἔξω ἀπ' τό χρόνο
 Στῆς ἀγάπης τό φέγγος
 τό εἶναι μου ὅλο
 Ἔτσι σάν φῶς
 Ἐσένα ἀγκαλιάζει
 Θά πρέπει νά τόνιωσες
 Ἀγαπημένε ἐσύ...
 Ἀγαπημένη
 θέλω τὰ μάτια σου
 νά τὰ φιλήσω
 Θέλω τ' ἀντάμωμα
 να νιώσω τῆς ψυχῆς μου
 με τη δική σου την ψυχὴ
 Στα μάτια σου διαβάζω
 το νόημα τῆς ζωῆς.
 Στο ψίθυρο των χειλιῶν σου
 τὴ μουσικὴ ἀκούω τῆς καρδιᾶς.

ΛΙΤΣΑ ΤΟΛΗ-ΤΑΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ ΙΔΕΩΝ

“Ολοι ὅσοι δέ διδάχθηκαν τίποτα ἀπό τό ἱστορικό τους παρελθόν, ὅλοι ὅσοι τάχα διαθέτουν «ἀσθενή μνήμη», εἶναι καταδικασμένοι νά ξαναζήσουν τίς κολάσεις του παρελθόντος τους.

“Ὅσο ὑπάρχει ἡ ἀπόφαση, ἡ ἱστορία θά συνεχίζεται. Ἀπρόδλεπτη ὅπως πάντα, σίγουρα συναρπαστική ὅταν ἔχει νόημα.

Δέν εἶναι τυχαῖο, πῶς ἡ ἐξουσία προσπαθεῖ πάντοτε νά χτυπήσει τή συλλογική μνήμη ενός λαοῦ. Ἐνας λαός ὅμως χωρίς μνήμη, εἶναι μάζα, ἄρα ἀνυπεράσπιστο ὑλικό στό χέριο τῆς ἐξουσίας.

“Ὅταν ὁ καταναλωτισμός καί τό χρῆμα συμπράττουν, ἡ ἐξουσία βρῖσκει τόν πραγματικό της ἑαυτό. Καί ἡ ἀποκάλυψη γίνεται στό σῶμα τῆς κοινωνίας, μέ θύματα τά ἴδια τά μέλη της.

Ἡ ἀγάπη δέ χρειάζεται φαντασμαγορικῆς πράξεις. Μικρές ἐμπρακτες ἐκδηλώσεις ἀρκοῦν.

“Ολοι μποροῦμε νά ἐλπίζουμε. Ὅσο ὑπάρχουν ἄνθρωποι, πού κάνουν τήν ἀγάπη τους κτῆμα κοινό.

Ἡ ἐλευθερία δέ γεννιέται ἀπό τήν ἄρνηση, ἀλλά ἀπό τή συνείδηση καί τήν ἀπόλυτη γνώση.

Ἀλίμονο στούς λαούς καί τούς ἀνθρώπους ἐκείνους, πού ταυτίζουν τήν ἐλευθερία μέ ὅτιδήποτε: πρόσωπο, κόμμα, ἰδεολογία, δόγμα, καθορισμένη γραμμή. Ἡ ταύτιση αὕτη εἶναι ὑποθήκευση τῆς ἐλευθερίας, ἀναίρεση καί ἄρνηση.

Ποιός πόλεμος δέν εἶναι ἐμφύλιος;

Μή λές τά πράγματα μέ τό ὄνομά τους. Προσπάθησε νά βρεῖς τά πολλά τους ὀνόματα.

Μέσα στο θρήνο σφυριλατοῦνται οἱ δυνατοί, μέσα
στήν ἄγνοια οἱ ἀδύνατοι.

Κάθε μέρα, κάθε στιγμή, ἐπιβάλλεται νά ἀναδεικνύ-
ουμε τίς μικρές στιγμές σέ μεγάλες.

Εἶπαμε: ἄλλο Λέων, ἄλλο Χαμαιλέων.

Ὅσοι ἀποδεσμεύονται ἀπό δεδομένα συστήματα ἢ
ἄνωθεν ἐπιταγές, αὐτοί δικαιοῦνται νά ὄνειρερύν-
ονται, αὐτοί ἔχουν θέση στοῦ ἐργαστήρι τῆς φαντασίας.

᾽Ας κινηθοῦμε πρὸς τίς πηγές. ᾽Εστω, ἄς κινηθοῦμε.

Ὅταν ἐκθέτεις αὐτό πού δοῖσκειται μέσα σου, αὐτό
πού ἐκθέτεις θά σέ σώσει.

Παλαιότερα, τὰ ἰνδάλματα τῶν νέων ἦσαν ποιητές,
συγγραφεῖς. Καμιά φορά ἐπαναστάτες καί κάποιες
φορές καθηγητές. Τώρα, ἰνδάλματα εἶναι οἱ ἄνθρω-
ποι τῆς τηλεόρασης. Πολύ περιεργή διαδρομή, πράγ-
ματι.

ΔΗΜΗΤΡΗ Α. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ

Τ' ΑΥΡΙΑΝΑ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΑ

Κι αὔριο,
θ' ἀνθοῦν τριαντάφυλλα
στῆς ᾽Ανοιξης τόν κῆπο.
Οἱ μέλισσες θά τά φιλοῦν,
πουλιά γι' ἀγάπη θά μιλοῦν
θ' ἀνθοδολοῦν τά κλώνια.
Ἵτιές θά σκύδουν ντροπαλά
νά κρυφακοῦν τοὺς ὄρκους,
θά σιγοπαίζουν τά βιολιά
μά θά γλυκαίνουν τά φιλιὰ
ἄλλων χειλιῶν τό Μάη...
Τ' αὔριανὰ τριαντάφυλλα
ἀνατολές καί δειλινὰ χαμένα,
κάτι πού θά μᾶς δείχνει
ένός ὄνειρου ἵχνη
π' ἀργόσθησε δειλά.

Χόρτασ' απόψε τή ζωή
 κλάψε τραγούδα τώρα,
 αύριο, θά 'ρθουν άλλοι
 για νά χαρουν τά κάλλη
 του κήπου τής ζωής.

ΝΙΚΟΥ ΧΡ. ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ

ΓΙΑ ΕΝΑ ΚΑΛΥΤΕΡΟ ΑΥΡΙΟ

Κάποτε ήμασταν παιδιά καί πλάθαμε ἐλπίδες,
 για ένα κόσμο δίκαιο, γεμάτο ήλιαχτίδες
 παίζαμε καί γελούσαμε καί κάναμε ἀστεῖα
 ήμασταν ὅλο ζωή καί αἰσιοδοξία.

Ἀργότερα μεγαλώνοντας, παλέψαμε για μία ἰδέα,
 λές καί ὁ κόσμος ὅλος, θά κρατιότανε ἀπό τούτη τήν
 παρέα.

Ἡ ψυχή μας καθαρή, ἔδινε τή δική της μάχη.
 Δέν ξέραμε τό τριαντάφυλλο πόσα ἀγκάθια θάχει!

Τά χρόνια περνάγανε γκριζάρανε οἱ κροτάφοι
 Φίλοι χάθηκαν νωρίς νωποί γι' αὐτούς οἱ τάφοι.
 Τό σκηνικό γινότανε μολυβένιο, θλιβερό,
 τά ἰδανικά θαδότανε σ' ένα μέρος σκοτεινό.

Ἡ γενιά μας ἀργοπέθαινε, χωρίς νά πιεῖ νερό·
 Τό δίκαιο μέ τό ἄδικο χτυπιότανε σ' ένα κόσμο ζοφερό.
 Στό μάγουλό μας κύλησε ένα δάκρυ·
 εἶχαμε φθάσει πιά, στοῦ λιμανιοῦ τήν ἄκρη.

Η ΛΥΤΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

Δέν τόν μπορῶ τόν θάνατο, μά νιώθω, σά νάμαστε δυό
 φίλοι,
 γιατί στό σχολειό, μάς μάθανε πώς εἶναι τοῦ παραδεί-
 σου ἡ πύλη.

Ὅταν κοιμᾶμαι ταξιδεύω, μέ τοῦ ὀνείρου μου τό
 τραῖνο
 μέ μία ξέφρενη ταχύτητα, χωρίς ἔλεγχο καί φρένο.

Μά ξαφνικά, μέσα στ' απόλυτο σκοτάδι, ξυπνάω
 ιδρωμένος.

Νάμαι τάχα ζωντανός; ή σ' άλλον κόσμο έφυγα πι-
 κραμένος;

Ή αύγή άργεί νάρθει εϊναι μεσάνυχτα καί κάτι·

Μόνο ή καρδιά μου ακούγεται, σάν ξέχωρο κομμάτι.

Σ' όλη μου τή ζωή κουβάλαγα τό κουφάρι μου, σ' ένα
 άθλιο μονοπάτι·

μιά άσήμαντη πορεία ενός μοναχικού διαβάτη
 πού, σά διψασμένος για νερό, έψαχνα τήν αλήθεια,
 κολύμπαγα στό ψέμα μου, καί ζήταγα βοήθεια.

Έκεί μέ βρήκε τό πρωϊ, μιά άνοιξιάτικη άχτίδα·

Μιά φωνή μου φώναζε σιωπηλά: άπ' τό κρεβάτι πήδα!

Ήταν όμως άργά, καί γύρισα άπ' τήν άλλη,

Κατέβαινα κι' όλας τά σκαλιά, μ' όλόσκυφτο κεφάλι.

Ο... ΦΑΕΘΩΝ!!!

(ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ ΜΕ ΒΡΟΧΗ)

ΣΤ. ΙΝΤΖΕΓΙΑΝΝΗΣ

Κυριακή. Μαρτιάτικο πρωινό. Πρώιμη άνοιξη με βροχή... Χρόνια είχα νά ζήσω μιά τέτοια ώρα στην Άρτα. Τήν πόλη π' αγαπῶ. Τή γενέθλια. Τήν είχα πεθυμίσει.

Βρέχει. Μέ 'κείνη τήν ιδιόρρυθμη Άρτινή βροχή, χαρακτηριστικό κι' αὐτή μαζί μέ τόσα ἄλλα, ἐτούτης τῆς μικρῆς μά ὥστόσο πανέμορφης πόλης. Τῆς πρωτεύουσας τοῦ ἔνδοξου μά κι' ἄτυχου βασιλιά Πύργου.

Μιά ψιλή βροχούλα πού μοιάζει σάν νά ραντίζουν ἁγίασμα ἀπό τά βάθη τῶν αἰῶνων οἱ ἐπώνυμοι καί ἀνώνυμοι Ἅγιοι ἐτούτης τῆς μικρομέγαλης ἱστορικής πόλης, πού στέκει ἀπομεινάρι, ζωντανό στοιχείο –ἀγαθό πνεῦμα– τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου. Δέ χορταίνω νά κοιτάζω πίσω ἀπό τό παράθυρο καθῶς στάζει πάνω ἀπό τίς κεραμοσκεπές, σέ χοντρές στάλες πού σμίγουν στό τσιμεντόστρωτο καλντερίμι κι' ὕστερα πιάνουν νά κατηφορίζουν τήν Περάνθη μέσα ἀπό στενοσόκακα καί σκαλοπάτια ἢ χαλικόδρομους ὥσπου διακλαδώνονται, γίνονται νεροσυρμές καί κατηφορίζουν ἄλλοι κατά τήν Παριορίτσα –τόν ἱστορικό δυζαντινό ναό τῆς Παρηγορήτριας πού στέκει ἀσάλευτος στό κύλημα τῶν αἰῶνων νά ἱστορεῖ τήν εὐσέβεια μαζί καί τήν αἰσθητική, τό κλέος τῶν Κομνηνῶν τοῦ Δεσποτάτου– κι' ἄλλοι κατά τόν πεζόδρομο τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου.

Γυαλίζουν κάποια παλαιωμένα ξεδαμμένα πράσινα παραπόρτια καί κάποια μπρούτζινα χτυπητήρια ἢ τά σφυρήλατα φουρούσια καί οἱ κουπαστές τῶν μπαλκονιῶν, ἀπολιθώματα ἄλλης ἐποχῆς.

Στραφταλίζουν στόν ἀναιμικό ἥλιο πού κάθε τόσο προβάλλει, σέ κάποιο ξάνοιγμα τῆς συννεφιάς, μιά μικρὴ ἀντίσταση πες, στήν καταφορὰ τῶν μοντέρνων καιρῶν καί τῆς ἰσοπεδωτικῆς αἰσθητικῆς τῆς δικτατορίας τοῦ τσιμέντου καί τῆς κυριαρχίας τοῦ πλαστικοῦ.

Γυαλίζει ἡ πόλη, σά μεσόκοπη πού χήρεψε πρόσφατα καί λούζεται-στολίζεται νά θγεῖ μετά τό σαραντάρισμα τοῦ μακαρίτη, νά γιορτάσει τή λευτεριά της μέ νέο ἐραστή. Τήν καινούργια ἄνοιξη.

–Θά θγεῖς– μέ ρωτᾶνε παραξενεμένοι, πού μέ βλέπουν νά ἐτοιμάζομαι γιά τήν πρωϊνὴ δόλτα μέ... ὀμπρέλλα.

– Α, δέν τήν χάνω γιά τίποτα ἐτούτη τήν ὁμορφιά τῆς ᾽Αρτας μέ βροχή. Εἶναι μιὰ ἀλλιότικη αἰσθηση ἐτοῦτο τό ψιλοδροχί πού μαζεύεται στίς ἄκρες τῶν τοίγκων –δῶσαν ἀπόμειναν– παίζοντας ἕνα παράξενο ρετσιτατίδο ἀγνωστης συμφωνίας τοῦ Μότσαρτ κι' ἄλλοτε μιὰ μελαγχολική μελωδία κάτι σάν τόν «παράξενο ἦχο τῶν βιολιῶν τοῦ Φθινοπώρου» τοῦ Πωλ Βερλαῖν.

᾽Ην δέ ὡς ἡ ὥρα ἐννάτη!

Πρωῖ. Κλειστά τὰ μαγαζιά μέ τίς διτρίνες ὥστόσο νά ἀντιστέκονται κρατῶντας ἀκόμη τόν Κυριακάτικο φωτισμό, μιὰ νότα χαρᾶς καί ὑπογραμμίζει τίς ἐλπίδες καί τίς αἰσιοδοξίες τῆς μεταχειμωνιάτικης ἐποχῆς.

᾽Η ᾽Αρτα μέ βροχή. Θεέ μου ὁμορφιά. Μιά νότα μελαγχολίας πού ταιριάζει ἀπόλυτα σέ τούτη τήν πολιτεία τῆς ἱστορίας καί τῶν θρύλων. Σέ τούτη τήν πόλη πού γιόρτασε νικητήρια ὥσαννά μέ Βυζαντινούς ἀετούς καί πολύχρωμα λάβαρα νά ἱστοροῦν τό κλέος τοῦ Δεσποτάτου τῶν Κομνηνῶν καί θρήνησε –Ραχήλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς– χαμένες μάχες θάδοντας στά δάθη τῆς μνήμης καί τοῦ τόπου τὰ ἡρώικά παιδιά της πού ἔπесαν –ἐν τοῖς ἱεροῖς ἡμῶν ἀγῶσι πά-λαι τε καί ἐπ' ἐσχάτων καθὼς μνημονεύει ὁ ἐκκλησιαστής.

᾽Η ᾽Αρτα μέ βροχή. Μιά ποιητική ὁμορφιά σπάνιας εἰκονοπλασίας καί ἐκφραστικῆς δύναμης μέ τίς λέξεις νά γίνονται σταγόνες βροχῆς πού λάμπουν σάν παράξενο κόσμημα στούς φανοστάτες τῆς Σκουφᾶ, σ' ἕνα μπαλκόνι τοῦ ᾽Αι Νικόλα ἢ στοῦ καμπαναριό τοῦ Παντοκράτορα.

᾽Ανεδαίνω τή μικρή ἀνηφόρα γιά τό Κάστρο. Τό παλιό «ρολόι» ἀσάλευτο στό κύλημα τοῦ χρόνου στέκει διγλάτορας θαρρεῖς πάνω στή στροφή τοῦ ᾽Αράχθου πού κάπου ἐκεῖ παίρνει μιὰ ἀκόμη στροφή τραδῶντας κατά τή γέφυρα νά δροσίσει τήν πρωτομαστόρισσα τήν Κυρά-Λένη πού τή στοίχειωσε καί παραμένει νά μοιρολογᾷ τό πικρό της παράπονο:

Τρεῖς ἀδερφάδες εἴμαστε κι οἱ τρεῖς κακογραμμένες,
ἢ μιὰ ἔχτισε τό Δούναδη κι' ἡ ἄλλη τόν ᾽Αφράτη
κι' ἐγώ ἢ πιό βαρυμόρη τῆς ᾽Αρτας τό γιοφύρι.

Παλιά μάλιστα ὅταν ἐρχότανε νυφιάτικα μπουλούκια μέ ὄργανα σταμάταγαν τὰ βιολιά καί οἱ νταουλόμερες σάν πέρναγαν τή γέφυρα γιατί δέν ἦταν σωστό νά ταράξουν τό μοιρολόγι τῆς στερνότερης ἀπ' τίς τρεῖς. Τῆς... βαρυμόρης.

Χάνονται στραφταλίζοντας σάν δάκρυα μωροῦ πού δέν ξεχωρίζεις ἄν γελάει ἢ κλαίει, οἱ σταγόνες τῆς βροχῆς μέσα στά νερά του ποταμοῦ πού κυκλώνει τήν πολιτεία ξείδωρη εὐλογία –μαζί καί ἀπειλή βαριά στό θυμό του.

Δέν τοῦ χαρίστηκε ἡ σύγχρονη τεχνολογία καί τό τιθάσευσε μέ διπλά χαλινάρια νά τοῦ δώσει μιάν ἄλλη μορφή μέ τὰ δύο φράγματα τῆς Δ.Ε.Η. πού ἐκμεταλλεύονται τήν ἀστεϊρευτή ροή του, δίνοντας χιλιάδες κιλοβατῶρες στήν Ἑλλάδα ὁλόκληρη. Ὅμως παρ' ὅλα αὐτά τό μεγάλο ποτάμι-Θεό τό θέλει ἡ μυθολογία μας κρατάει ἀληθινά μιάν εὐλογία γιά τούτη τήν πανέμορφη πόλη «τή μικρή τήν μεγάλη» –γιά νά θυμηθοῦμε τόν ποιητή– καί ποτίζει μέ τὰ νερά του, νάμα ζωῆς, τόν ἀπέραντο κάμπο της πού στά χρόνια τῆς κατοχῆς στάθηκε σι-

τοβολώντας κι έσωσε χιλιάδες καί χιλιάδες κόσμο. Πεινασμένους πού άνεβαί-
νανε απ' τήν πρωτεύουσα πού λιμοκτονούσε γιά νά αγοράσουν μιά χούφτα σι-
τάρι νά τραφούν καί νά θρέψουν τά παιδιά τής πείνας καί τής κατοχικής συμ-
φοράς.

Μέ καλωσορίζει ψηλά απ' τά τείχη ή ιστορία τοῦ Δεσποτάτου, μέ τούς Κο-
μνηνούς Δούκες. Λένε πώς πιθανότατα χτίστηκε επί τοῦ Μιχαήλ Β/1236-1270.

Μέ ξαφνιάζει μέσα στή σιωπή τοῦ πανέμορφου ὕγρου πρωϊνοῦ ὁ θόρυβος
ἀπό τά πέταλα καί οἱ κλαγγές τῶν ὄπλων, οἱ φωνές τῶν ἱπποτῶν τοῦ Δεσποτι-
κοῦ φουσάτου καί τῶν στρατιωτῶν πού ἡ φαντασία μου ὀργιάζοντας φέρνει
στά ἀφτιά μου. Ἐχω ἕνα ρίγος πού μέ διαπερνᾷ καί δέν εἶναι ἡ βροχή. Κάτι σάν
κλάμα μοῦ μοιάζει τοῦ Οὐρανοῦ γιά τά μεγαλεῖα, τίς δαφνοστεφάνωτες δόξες
τῆς εὐλογημένης ἀπό τή βασιλεία τῆς Ἀγίας Θεοδώρας πρωτεύουσάς της, πού
κάποτε ἔφτασε νά διαφεντεύει τόν Ἑλληνισμό μέχρι τή Θεσσαλονίκη – λέει ἡ
ιστορία.

Ἡ ὥρα προχωράει ἀλλά δέ μοῦ κάνει καρδιά νά σταθῶ. Πέρα στή γέφυρα οἱ
νυσταγμένοι σερβιτόροι προσπαθοῦν νά τακτοποιήσουν τίς καρέκλες. Μέ κοι-
τάζουν ἀπορημένοι πού στέκομαι ὥρα πολλή μέ τήν ὀμπρέλλα μέσα στή σιγανή
βροχή, ἀπορροφημένος μπροστά στόν πλάτανο τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Τοῦ αἰμοδόρου
Τεπελενλή. Ἐδῶ ἱστοροῦν κρέμαγε τούς χριστιανούς. Κάποιες νύχτες μάλιστα
– λένε οἱ γριές τοῦ τόπου– ὅταν φυσᾷ ὁ ἀγέρας μέσα στά κλαδιά του ἀκοῦς τό
θρήνο καί τίς φωνές, τά σκουσμάρια τῶν μελλοθανάτων.

Ἱστορίες ἀτέλειωτες. Θρύλοι χιλιόχρονοι. Ἡ Ἀρτα τοῦ κόσμου τό ἄρτυμα.

Γιά λίγη ὥρα ἕνα φωτεινό διάλειμμα ξεθαρρεύει κάποιους μοναχικούς πρω-
ϊνοῦς περιπατητές στόν πεζόδρομο. Ζωντανεῦει τό... νυφοπάζαρο.

Ἡλιος καί βροχή παντρεύονται οἱ φτωχοί, τραγουδάγαμε παιδιά. Θυμήθη-
κα τή δασκάλα μας τή Ναταλία Μπιτζελέκη. Μᾶς εἶχε δάλει νά γράψουμε ἔκθε-
ση. Ἡλιος καί βροχή.

«... καί ξάφνου μέσα ἀπό τά σύννεφα πρόδαλε ὁ Φαέθων μέ τό τέθριππο
ἄρμα του πατέρα του Ἡλίου»!!!

Ὁ ... Φαέθων! Τί ὠραία γλῶσσα. Πῶς ἐγινε καί χάσαμε τήν τόση ὁμορφιά.
Πόσο λίγοι ἀπόλαυσαν ἐτοῦτο τό Κυριακάτικο ἀνοιξιάτικο πρωϊνό μέ βροχή σέ
τούτη τήν πανέμορφη-εὐλογημένη ἀπό τήν εὐνοια τῶν Θεῶν πόλη.

Α, ἡ Ἀρτα μέ βροχή. Τί ὁμορφιά. Τί ποίηση. Τί ψυχική ἀνάταση. Ἀκόμα κι'
ἄν δέν ἤμουν ἀθεράπευτα ἐρωτευμένος μαζί της θά τήν ἐρωτευόμουν ἀκόμα
μιά φορά τώρα!

Η ΦΩΤΕΙΝΗ

ΕΛΠΙΔΟΦΟΡΟΥ ΙΝΤΖΕΜΠΕΛΗ

– Φωτεινή, Φωτεινή...!

Τό κορίτσι είχε κρυφτεί πίσω από τόν χοντρό στύλο πού στήριζε τήν μπα-
σκετά. Τό μόνο πού διέκρινες ἦταν τό μισό μέρος τοῦ σώματός της. Κοντά μαλ-
λιά, πρόσωπο γεμάτο φακίδες, καφέ φουστάνι μέ πιέτες. Κοίταζε πρός τό μέρος
τοῦ δασκάλου καί πάλι κρυβόταν. “Όσο αἰσθανόταν ὅτι ὁ δάσκαλος ἔρχεται
πρός τό μέρος της τόσο γρηγορότερα χτυποῦσε ἡ καρδιά της. Γύρισε τήν πλά-
τη, ἀκούμπησε στό στύλο, κατέδασε τό κεφάλι καί ἔκλεισε τά μάτια. Κατάλαβε
ὅτι θρискόταν μιά ἀνάσα ἀπό τό δάσκαλο καί τήν παρέα τῶν συμμαθητῶν της.
Μέ τήν προφορά τοῦ ὀνόματός της ἔδασε τά χέρια στά μάτια της καί τούς γύρι-
σε τήν πλάτη ἀκουμπώντας στό στύλο, προσπαθώντας νά τούς ἀποφύγει. Πάνω
στά μαλλιά ἔνιωσε τό χάδι τῆς ἀγάπης πού εἶχε ἀνάγκη. Γύρισε πάλι μπροστά
καί ἡ ὀργισμένη θάλασσα εἶχε ἡρεμήσει.

Τό χαμόγελο τοῦ κυρίου Μπάμπη ἦταν ἡ ἐπιβεβαίωση.

– Φωτεινή, νόμισες ὅτι θά σέ δείρω. “Οχι μικρή μου, οἱ ἄνθρωποι θέλουν
ἀγάπη ὄχι δάριμο. Γι’ αὐτό δέν πρέπει νά χτυπᾷς μέ κλωτσιές ἢ μέ μπουνιές
τήν Γιώτα καί τή Λένα. Ἀφού παίζουν μαζί σου σημαίνει ὅτι σέ θέλουν καί σέ
προσέχουν. Πᾶμε τώρα πάλι στήν τάξη.

“Όλα τά παιδιά ἀκολούθησαν τό δάσκαλο πού πήρε τήν Φωτεινή καί κα-
τευθύνθηκαν στό μικρό διάδρομο πού ὡδηγοῦσε στήν τάξη.

Θᾶταν δέν θᾶταν 25 ἐτῶν. Ψηλός, λιγνός μέ ἀθλητικό παράστημα, πρωτο-
διόριστος σέ ἓνα χωριό τῆς ἐπαρχίας τῆς Θήβας. Τό ὄνομα τοῦ χωριοῦ στά
ἀρβανίτικα λεγόταν Ἀδρίτσα, ἡ ἐπίσημή του Ἔαρμα, Ἔαρμα Θηβῶν. Τό σχολεῖο
ἦταν διθέσιο καί οἱ δάσκαλοι δύο, ὁ Μπάμπης καί ὁ Ἀχιλλέας. Θά ἔπαιρναν
ἀπό τρεῖς τάξεις καί θά προσπαθοῦσαν νά μάθουν στά παιδιά γράμματα. “Ο
Ἀχιλλέας ψηλός καί γεροδεμένος εἶχε πάντα στό χέρι ἓνα τσιγάρο. Εἶχε ὄρεξη
γιά δουλειά καί προσπαθοῦσε νά βοηθήσει τά παιδιά νά προκόψουν. Τό νά κά-
νεις ὅμως μάθημα σέ τρεῖς τάξεις ἔμοιαζε μέ τό νά γίνεις μαέστρος σέ μιά ὀρχή-
στρα δίχως νά ξέρεις μουσική. Ἐπειδή ὅμως στή ζωή ὅλα γίνονται, οἱ δύο δά-
σκαλοι ἄρχισαν νά συγχρονίζονται καί νά βρίσκουν τό ρυθμό τους.

Ἐ Μπάμπης προσπάθησε νά γνωρίσει καλύτερα τά παιδιά τῶν τάξεών του.

Πρόσεξε ότι ένα από τὰ κορίτσια είχε μεγαλύτερο ὕψος ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα. Τὴν ἔλεγαν Φωτεινή. Τὸ βλέμμα της θύμιζε τὴν εἰκόνα πού ἔχει μιὰ φθινοπωρινή βροχή. Ἡ φιγούρα της φάνταζε σάν ἓνα φυλλοδόλο δέντρο πού ἔψαχνε νὰ βρεῖ νέα φύλλα.

Κάπου-κάπου ἐρευνοῦσε μέ τὰ μάτια της, ἤθελε νὰ καταλάβει τί ρόλο ἔπαιζε ὁ δάσκαλος καί γύριζε τὸ βλέμμα της στοῦ ἀγνωστο ψάχνοντας μέ σωσίδιο τὴν ἐλπίδα.

“Ὅταν ἔλεγε κάτι ἡ Φωτεινή, ὅλοι γελοῦσαν, χαμῆλωνε τὰ μάτια της καί... θυσιζόταν σέ χειμερία νάρκη. Οἱ ἐπιδόσεις της χαμηλές, εἶχε μείνει στάσιμη δυὸ φορές στὴν ἴδια τάξη καί ἡ ὑπόληψη ἀπέναντι στοὺς συμμαθητές της ἀνύπαρκτη. Ὁ Μπάμπης προσπάθησε νὰ τὴν πλησιάσει μέ τὸν πιὸ ἀπλό τρόπο. Τῆς χαμογέλασε καί τότε ἡ Φωτεινή εἶδε νὰ θγαίνουν πουλιά ἀπὸ τὸ στόμα του καί νὰ πετοῦν μέσα σέ ἓνα λειβάδι μέ ὁμορφα, ναὶ ὁμορφα πολὺχρωμα φυτὰ μέ πεταλοῦδες πού στριφογύριζαν γύρω ἀπὸ τὰ σγουρά της μαλλιά. Καί τὰ μαλλιά της μᾶγκραιναν καί γίνονταν δύο ὁμορφες κοτσίδες μέ δύο φιόγκους καί γύρω της ἔπαιζαν καί τραγουδοῦσαν μαζί της, ὅλα τὰ παιδιὰ τοῦ χωριοῦ, ὅλοι οἱ συμμαθητές της καί οἱ φίλοι της.

Καί δίπλα σέ ὅλους αὐτοὺς ξεχώριζε μέ τὸ τρανταχτό του γέλιο ὁ ἀστεῖος, ὁ ἀγαπημένος, ὁ παράξενος κύριος Μπάμπης.

Ἦταν Γενάρης ὅταν ὁ Μπάμπης καί ὁ Ἀχιλλέας ἔπιναν καφέ στοῦ καφενεῖο τοῦ χωριοῦ. Ἀνάμεσα στοὺς δύο εἶχε ἀναπτυχθεῖ μιὰ φιλική ἀτμόσφαιρα καί προσπαθοῦσαν νὰ ὀργανώσουν τὸ σχολεῖο ἐνθαρρύνοντας τοὺς μαθητές. Ἡ πρώτη τους ἐνέργεια πραγματοποιήθηκε γρήγορα καί τὸ σχολεῖο ἀπόκτησε μιὰ δανειστικὴ βιβλιοθήκη πού εἶχε γύρω στὰ ἑκατὸ βιβλία.

Παράλληλα σχεδίαζαν νὰ τυπώσουν μιὰ ἐφημερίδα.

Ἐπειδὴ ὅμως πλησίαζε ἡ 25ῃ Μαρτίου ἔπρεπε νὰ ἐτοιμάσουν κάτι διαφορετικό. Ὁ Μπάμπης ἤξερε παραδοσιακοὺς χορούς καί ὁ Ἀχιλλέας ἔπαιζε κλαρίνο. Σκέφτηκαν νὰ ἀποφύγουν τίς συνηθισμένες προχειρότητες καί νὰ ἐτοιμαστοῦν καλύτερα ἐπιλέγοντας κείμενα ἀγωνιστῶν τοῦ 1821 καί νὰ χορέψουν. Ἀκόμη μέσα στοῦ πρόγραμμα τῆς γιορτῆς θὰ ἔπαιζε παραδοσιακὴ μουσικὴ μέ τὸ κλαρίνο ὁ Ἀχιλλέας.

Καί οἱ δύο σήκωσαν τὰ ποτήρια καί εὐχήθηκαν καλὴ ἐπιτυχία καί καλὴ δουλειά.

Ἡ Φωτεινὴ πετοῦσε στὰ σύννεφα. Εἶχε δάσκαλο πού τὴν ἀγαποῦσε, πού τῆς μιλοῦσε μέ γλυκὰ λόγια καί πού πάντα τῆς ἔδινε κουράγιο.

Ἀπὸ τὴν παθητικότητα ἡ Φωτεινὴ ἄλλαξε πλευσὴ καί ἄρχισε νὰ ζητάει ἀπὸ τὸν κύριο Μπάμπη ὅτιδήποτε πού θὰ τὴν ἔκανε νὰ συμμετέχει στοῦ μάθημα.

Ὁ Μπάμπης κατανόησε ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀρπάξει τὴν εὐκαιρία ἀπὸ τὰ μαλλιά γιὰ νὰ προσπαθήσει νὰ μάθει ἡ Φωτεινὴ νὰ διαβάζει. Ἡ πρόοδος τῆς Φωτεινῆς ἔγινε ραγδαία. Ἐμαθε νὰ διαβάζει καί νὰ μετράει μέ τὴ βοήθεια τῶν χειρῶν της. Ἀλλωστε ἡ τύχη βρισκόταν μέ τὸ μέρος της γιατί πῆγαινε στὴν τρίτη τάξη καί ἡ ὕλη μαθαίνονταν εὐκολότερα ἀπὸ τὸ νὰ βρισκόταν σέ μεγαλύτερη

τάξη. "Ετσι, λοιπόν, η Φωτεινή σήκωνε δειλά-δειλά τό χέρι καί ἔλεγε τή γνώμη της. Οἱ συμμαθητές της στήν ἀρχή κοιτάζονταν μέ ἀπορία, ὥστερα τήν θαύμαζαν καί ἀργότερα τήν πῆραν στήν παρέα τους. Ἡ Φωτεινή ἀπόκτησε αὐτό πού τῆς ἔλειπε. Φίλους καί ἀποδοχή. Τό πρόσωπό της ἔγινε χαρούμενο, τό εἶναι της ταξίδευε, ἔπλαθε ὄνειρα πού δημιουργήθηκαν ἔτσι ξαφνικά ἀπό τό τίποτα. Τότε ὁ Μπάμπης ἀνακάλυψε ὅτι τῆς Φωτεινῆς τῆς ἀρέσει ὁ χορός καί ὅτι θέλει νά χορέψει στή γιορτή τῆς 25ης Μαρτίου.

Ἡ βελτίωση τῆς Φωτεινῆς καί ἡ διαρκής χαρά ἔφεραν στό σχολεῖο καί τούς γονεῖς της. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τά προηγούμενα χρόνια εἶχαν ἐξαφανιστεῖ ἀπό προσώπου γῆς.

Ἡ μάνα εἶχε πάψει νά γελᾷ καί ὁ πατέρας γιά νά ξεφύγει δούλευε πολλές ὥρες στό χωράφι.

Πρῶτα ἐπισκέφτηκε τό σχολεῖο ὁ πατέρας τῆς Φωτεινῆς. Εἶπε εὐχαριστῶ στό Μπάμπη, τόν κοίταξε στά μάτια καί ἕνα δάκρυ κύλησε ἀπό τά μάγουλά του. Κατέβασε τό κεφάλι καί παρακάλεσε τό Μεγαλοδύναμο νά δίνει δύναμη στό δάσκαλο καί σέ ὅσους ἀγαποῦν τά παιδιά. "Υστερα ἀκολούθησε ἡ μάνα τῆς Φωτεινῆς πού ἀπό τήν ἀμνηχανία καί τήν εὐχαρίστηση ἔφερε πεσκέσι ἕνα ψωμί καί ἕνα μπουκάλι κρασί.

Ὁ Μπάμπης ἔνιωθε ὁμορφα μά καί μέ τό δάρος τῆς εὐθύνης τοῦ λειτουργήματος τοῦ δασκάλου. Χαμογελοῦσε καί κοιτοῦσε στό θάθος τοῦ ὀρίζοντα ὅπου ἔβγαινε ὁ ἥλιος καί ἀναπολοῦσε τίς στιγμές πού καί ὁ ἴδιος ἦταν παιδί.

Ξημέρωνε ἡ 25η Μαρτίου καί ἡ αὐγή ἔδειχνε ὅτι ἡ μέρα θά εἶναι ζεστή καί δέν θά χαλοῦσε τά σχέδια τῶν δύο δασκάλων. Τό μικρό χωριό εἶχε σηματοτολίσει ὅλες τίς γωνίες μέ ἑλληνικές σημαῖες καί ὅλοι οἱ χωριανοί φοροῦσαν τά καλά τους. Τό σχολεῖο πῆγε πρῶτα στήν ἐκκλησία ὅπου ἔγινε ὁ ἐκκλησιασμός. Τό πρόσωπο τοῦ ἱερέα εἶχε φωτιστεῖ ἀπό τή χαρά γιατί ἔβλεπε ὅτι ὅλο τό χωριό εἶχε γεμίσει τήν ἐκκλησία. Ἀφοῦ εὐχήθηκε ὑγεία καί πρόοδο στά παιδιά βγῆκε στό προαύλιο γιά νά πάρει τήν ἐπίσημη θέση του γιά τήν γιορτή.

Στή μιά ἄκρη τῆς πολιτείας τοῦ χωριοῦ στέκονταν ὁ πρῶτος, δίπλα οἱ σύμβουλοι καί ὁ παπᾶς καί δίπλα οἱ δάσκαλοι. "Ὅλων τά βλέμματα ἦταν στραμμένα ἐπάνω τους.

Τά μεγάλα παιδιά τῆς πέμπτης καί τῆς ἕκτης διάβασαν κείμενα ἀπό τά ἀπομνημονεύματα τοῦ Μακρυγιάννη, τοῦ Κολοκοτρώνη καί τό Θούριο τοῦ Ρήγα. "Επειτα συνέχισαν μέ τούς χορούς πού χόρεψαν τά παιδιά πού χωρίστηκαν σέ ὁμάδες. Ἡ Φωτεινή ἦταν ἡ κορυφαία σέ μιά ἀπό τίς ὁμάδες τῶν παιδιῶν. Ψηλότερη ἀπό τά ὑπόλοιπα παιδιά ντυμένη μέ τήν παραδοσιακή στολή τῶν προγόνων της, εἶχε μετατραπεί σέ ἀέρινο χορευτή πού ὁ ρυθμός του βάδιζε μέ τό ρυθμό τῆς μουσικῆς πού αὐλάκωνε τίς καρδιές τῶν χωριανῶν καί ἔδινε τό ἔναυσμα γιά ἕνα χορό πού συνεχιζόταν ἀπό παρέες ἡλικιωμένων καί νέων μαζί μέ τά παιδιά.

"Ὅταν ξεκίνησε ἡ μαγική μουσική τοῦ κλαρίνου τά πουλιά ζαλίστηκαν καί τά χεῖλη οἶγησαν ἀπλώνοντας τήν αἴσθηση τῆς κατοχῆς τοῦ ὀργάνου πού τό

ήξεραν από τὰ γεννοφάσκια τους. Οἱ ἐναλλαγές χοροῦ, ἀπαγγελίας καὶ κλαρίνου προκάλεσαν ἐνθουσιασμό στοῦ χωριό.

Νέοι, γέροι, νέες, γριές ἐνώθηκαν σέ ἓνα συναπάντημα πού δέν εἶχε ματαγίνει. Καί μέσα σ’ αὐτό τό πανηγύρι τό γέλιο τῆς Φωτεινῆς, πού χόρευε μέ τούς χωριανούς, μέ τούς συμμαθητές καί μέ τούς γονεῖς τῆς, πού τήν καμάρωναν καί ἐνιωθάν περηφανοί πού εἶχαν τέτοια κοπέλα.

Ὁ Μπάμπης ἔμεινε πολλά χρόνια στοῦ χωριό. Παντρεύτηκε μιά χωριανή καί ἔδωσε μουράγιο στοῦ Ἄρμα ὅπου ἀπόκτησε δύο κόρες. Τά χρόνια πέρασαν καί τὰ μαλλιά του ἔγιναν ἄσπρα σάν τό μπαμπάκι. Θάχε εἴκοσι χρόνια πού ὑπηρετοῦσε στοῦ χωριό. Τώρα ἀπό τή θέση τοῦ διευθυντῆ γιατί τό χωριό εἶχε γίνει τριθέσιο, ὀργάνωνε τό σχολεῖο πού ἔβγαζε ἐδῶ καί εἴκοσι χρόνια ἐφημερίδα, ἔκανε θεατρικές παραστάσεις καί ἐμπλούτισε τή δανειστική βιβλιοθήκη. Ὅπως σκεφτόταν ὅλα αὐτά πρόσεξε ὅτι στήν ἐξώπορτα βρισκόταν μιά γυναίκα πού περιμένε. Πῆρε τὰ κλειδιά καί ἄνοιξε. Ἡ γυναίκα μπῆκε μέσα στάθηκε γιά λίγο καί ἔπειτα τόν φώναξε μέ τό ὄνομά του.

– Κύριε Μπάμπη, τοῦ εἶπε, εἶμαι ἡ Φωτεινή δέν μέ θυμηθήκατε ἦρθα νά σᾶς δῶ.

Ἐκεῖνη τή στιγμή ἡ εἰκόνα τῆς κοπέλας, θόλωσε μέσα ἀπό τὰ ὕγρά του μάτια, πού διέκριναν τό κορίτσι μέ τὰ σγουρά μαλλιά, πού χόρευε στήν πλατεία τοῦ χωριοῦ καί τόν κόσμο νά φωνάζει τό ὄνομά τῆς ἀπό χαρά. Φωτεινή, Φωτεινή, μπράβο κορίτσι μας ἔλεγαν καί ἡ μουσική τοῦ κλαρίνου στροβίλιζε στή σήραγγα τοῦ χρόνου, ἐπάλληλα κύματα τοῦ παρελθόντος ξεθώριαζαν τήν εἰκόνα τοῦ κοριτσιοῦ, ὑψώνοντας τό ἀνάστημά τῆς καί μεγαλώνοντας τὰ χαρακτηριστικά τῆς, πού τὰ εἶχε βαθύνει ὁ χρόνος.

Ὁ Μπάμπης σφούγγισε τὰ μάτια καί ἄνοιξε τίς φτεροῦγες του ὅπως ὁ ἀετός πού κράζει ἀπό χαρά ἀνταμώνοντας μέ τό μικρό του καί φώναξε τό ὄνομά τῆς.

– Φωτεινή, Φωτεινή εἶπε καί τό προαύλιο σείστηκε ἀπό τό γέλιο, τὰ μάτια του ἔλαμψαν ἀπό εὐτυχία καί ἡ ἀγαλλίαση ὅτι τίποτε δέν πάει χαμένο πλημμύρισε τήν ἀγνή του καρδιά.

ΚΑΡΤΕΡΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΝΟΙΞΗ

ΝΙΚΟΥ Χ. ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ

Δέν κοιμοῦνταν ὁ Κωνσταντῆς. Τῶς τάξει στὸν ἑαυτό του νά τό χουζουρέψει ἐκεῖο τό κυριακάτικο πρωῒνὸ κάτω ἀπὸ τό πάπλωμα ὥσπου νά πάει γιόμα.

“Ὅμως ἡ συνήθεια ἀπὸ τὴ μιά μεργιά καὶ οἱ ἐγνοῖες ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸν δγά-
λανε ψεύτη.

Μέ τὴ δεύτερη καμπάνα σηκώθηκε καὶ σάν μάντεψε μέ τῆς αὐλόπορτας τό τριῖξιμο πῶς οἱ δύο του θυγατέρες οἱ μεγαλύτερες πηγαίνανε γιὰ τὴν ἐκκλησιά, μέ τό νυχτικό ἀκόμα φορεμένο, ἔτσι καθὼς ἦτανε τραδῆχτηκε ὡς τό παρὰθυρο νά τίς κρυφοκαμαρώσει δγιαβαίνοντας γιορταλλαγμένες κι’ ὁλόδροσες σάν τίς πρῶτες τοῦ Μάη τίς μέρες.

Μέ τὴ χαρά στὸ πρόσωπο καὶ τὸν καημὸ στὰ μάτια τὸν βρῆκε ἡ γυναίκα του σάν μπῆκε στὴν κάμαρα μέ τὴν τσαγιέρα ἀχνίζοντας στὸ χέρι καὶ στ’ ἄλλο τὴ φετούλα τό ψωμί τό καθάργιο.

– Πιέστο Κωνσταντῆ, τοῦ εἶπε, τώρα ὁπού εἶναι ζεστοῦτσικο ἀκόμα. Κράτη-
σα κι ἐγὼ λίγο μὰ δέν θά σοῦ κάμω συντροφιὰ σήμερα, ετοιμάζω παρέα μέ τὴ μικρὴ μας τό μαγεῖρεμα στὴν κουζίνα καὶ μετὰ, σκοπεύω μιὰς καὶ ἔχουμε ἀκό-
μα λίγο ἀλεύρι ἀπὸ τὴ διανομὴ τῆς Οὐνδρας καὶ λίγη ζάχαρη, νά φτιάσω καὶ κᾶνα γλυκάκι, ἔτσι μιά ψευτοφορούλα γιὰ τὰ παιδιά. Εἶπανε καὶ κάποιες φι-
λενάδες τῶν κοριτσιῶν μας πῶς θέ νᾶρθουνε νά μᾶς δοῦνε τό ἀπόγευμα καὶ κά-
τι πρέπει νᾶχουμε γιὰ νά τίς τρατάρουμε.

– Γυναίκα... καλὰ θε νά εἶναι ἐγὼ λέω νά μὴν ξανοιχτοῦμε σέ τέτοια ἀλιζ-
δερίσια. Τό χρέος μας γιὰ τῆς λευτεργιάς τὸν ἀγῶνα σάν καλοὶ πατριῶτες τό
κάναμε καὶ μέ τό παραπάνω. Τώρα ἡ λευτεργιά ἦρθε καὶ ὁ ἀγῶνας τοῦ πάσα
μιανοῦ εἶναι γιὰ τῆς φαμελιάς του τὴν προκοπὴ καὶ γιὰ τό καρδέλι.

Τὰ κορίτσια μας μεγαλώσανε, ἂν τίς εἶδες, γίνανε νυφοῦλες γιὰ παντρειά καὶ
μέ τούς σοαρέδες καθὼς γέγονται τώρα καὶ τῶν παιδιῶν τὰ ἀνακατώματα δέν
ἄργει ὁ παλιόκοσμος νά τὸν εἰπεῖ τὸν κακὸν τό λόγο. Καὶ ἐδῶ ψυχὴ μου ἡ πο-
λιτεία μας εἶναι μικρὴ καὶ ὁ λόγος μαθαίνεται. Καὶ εἵμαστε καὶ φτωχοὶ κόσμος
καὶ πού νά δρεθοῦνε στερνὰ μπαξιέδες καὶ λίρες γιὰ νά σκεπάσουμε τίς πομπές.

– Τίς λές αὐτοῦ ἄντρα μου, τό συλλογίστηκες καλὰ; “Ἐχουμε τρία θηλυκά στὸ
σπίτι μας, τρία θηρία πού θέλουν ἀποκατάσταση κι’ ἐμένα ὁ πόλεμος, δέν μ’
ἄφησε νά τούς ετοιμάσω οὔτε ἀπὸ μιά κουδέρτα γιὰ νά σκεπάσουν τό γαμπρό,

ἤξεραν ἀπὸ τὰ γεννοφάσκια τους. Οἱ ἐναλλαγές χοροῦ, ἀπαγγελίας καὶ κλαρίνου προκάλεσαν ἐνθουσιασμό στὸ χωριό.

Νέοι, γέροι, νέες, γριές ἐνώθηκαν σέ ἓνα συναπάντημα πού δέν εἶχε ματαγίνει. Καί μέσα σ' αὐτό τὸ πανηγύρι τὸ γέλιο τῆς Φωτεινῆς, πού χόρευε μέ τούς χωριανούς, μέ τούς συμμαθητές καί μέ τούς γονεῖς της, πού τήν καμάρωναν καί ἐνιωθάν περήφανοι πού εἶχαν τέτοια κοπέλα.

Ὁ Μπάμπης ἔμεινε πολλά χρόνια στὸ χωριό. Παντρεύτηκε μιά χωριανή καί ἔδωσε μουράγιο στὸ Ἄρμα ὅπου ἀπόκτησε δύο κόρες. Τά χρόνια πέρασαν καί τὰ μαλλιά του ἔγιναν ἄσπρα σάν τὸ μπαμπάκι. Θᾶχε εἴκοσι χρόνια πού ὑπηρετοῦσε στὸ χωριό. Τώρα ἀπὸ τὴ θέση τοῦ διευθυντῆ γιατί τὸ χωριό εἶχε γίνει τριθέσιο, ὀργάνωνε τὸ σχολεῖο πού ἔδγαζε ἐδῶ καί εἴκοσι χρόνια ἐφημερίδα, ἔκανε θεατρικές παραστάσεις καί ἐμπλούτισε τὴ δανειστικὴ βιβλιοθήκη. Ὅπως σκεφτόταν ὅλα αὐτὰ πρόσεξε ὅτι στὴν ἐξώπορτα δρισκόταν μιά γυναίκα πού περιμένε. Πῆρε τὰ κλειδιά καί ἄνοιξε. Ἡ γυναίκα μπῆκε μέσα στάθηκε γιὰ λίγο καί ἔπειτα τὸν φώναξε μέ τὸ ὄνομά του.

– Κύριε Μπάμπη, τοῦ εἶπε, εἶμαι ἡ Φωτεινὴ δέν μέ θυμηθήκατε ἦρθα νὰ σᾶς δῶ.

Ἐκείνη τὴ στιγμή ἡ εἰκόνα τῆς κοπέλας, θόλωσε μέσα ἀπὸ τὰ ὕγρά του μάτια, πού διέκριναν τὸ κορίτσι μέ τὰ σγουρά μαλλιά, πού χόρευε στὴν πλατεία τοῦ χωριοῦ καί τὸν κόσμο νὰ φωνάζει τὸ ὄνομά της ἀπὸ χαρά. Φωτεινὴ, Φωτεινὴ, μπράβο κορίτσι μας ἔλεγαν καί ἡ μουσικὴ τοῦ κλαρίνου στροβίλιζε στὴ σήραγγα τοῦ χρόνου, ἐπάλληλα κύματα τοῦ παρελθόντος ξεθώριαζαν τὴν εἰκόνα τοῦ κοριτσιοῦ, ὑψώνοντας τὸ ἀνάστημά της καί μεγαλώνοντας τὰ χαρακτηριστικά της, που τὰ εἶχε θαθύνει ὁ χρόνος.

Ὁ Μπάμπης σφούγγισε τὰ μάτια καί ἄνοιξε τίς φτεροῦγες του ὅπως ὁ ἀετὸς πού κρᾶζει ἀπὸ χαρὰ ἀνταμώνοντας μέ τὸ μικρὸ του καί φώναξε τὸ ὄνομά της.

– Φωτεινὴ, Φωτεινὴ εἶπε καί τὸ προαύλιο σείστηκε ἀπὸ τὸ γέλιο, τὰ μάτια του ἔλαμψαν ἀπὸ εὐτυχία καί ἡ ἀγαλλίαση ὅτι τίποτε δέν πάει χαμένο πλημμύρισε τὴν ἀγνὴ του καρδιά.

ΚΑΡΤΕΡΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΝΟΙΞΗ

ΝΙΚΟΥ Χ. ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ

Δέν κοιμοῦνταν ὁ Κωνσταντῆς. Τῶχε τάξει στὸν ἑαυτό του νά τό χουζουρέψει ἐκεῖο τό κυριακάτικο πρωῒνό κάτω ἀπὸ τό πάπλωμα ὥσπου νά πάει γιόμα.

“Ὅμως ἡ συνήθεια ἀπὸ τῇ μιά μεργιά καί οἱ ἔγνοιες ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸν δγάλανε ψεύτη.

Μέ τῇ δεύτερη καμπάνα σηκώθηκε καί σάν μάντεψε μέ τῆς αὐλόπορτας τό τρίζιμο πῶς οἱ δύο του θυγατέρες οἱ μεγαλύτερες πηγαίνανε γιὰ τὴν ἐκκλησιά, μέ τό νυχτικό ἀκόμα φορεμένο, ἔτσι καθὼς ἦτανε τραδηῆχτηκε ὡς τό παράθυρο νά τίς κρυφοκαμαρώσει δγαθαίνοντας γιορταλλαγμένες κι’ ὁλόδροσες σάν τίς πρώτες τοῦ Μάη τίς μέρες.

Μέ τῇ χαρά στοῦ πρόσωπο καί τὸν καημὸ στά μάτια τὸν δρῆκε ἡ γυναῖκα του σάν μπῆκε στὴν κάμαρα μέ τὴν τσαγιέρα ἀχνίζοντας στοῦ χέρι καί στ’ ἄλλο τῇ φετούλα τό ψωμί τό καθάργιο.

– Πιέστο Κωνσταντῆ, τοῦ εἶπε, τώρα ὅπου εἶναι ξεστούτσικο ἀκόμα. Κράτησα κι ἐγὼ λίγο μὰ δέν θά σοῦ κάμω συντροφιά σήμερα, ἐτοιμάζω παρέα μέ τῇ μικρῇ μας τό μαγεῖρεμα στὴν κουζίνα καί μετὰ, σκοπεύω μιᾶς καί ἔχουμε ἀκόμα λίγο ἀλεύρι ἀπὸ τῇ διανομή τῆς Οὐνδρας καί λίγη ζάχαρη, νά φκιάσω καί κᾶνα γλυκάκι, ἔτσι μιά ψευτοφορμούλα γιὰ τὰ παιδιὰ. Εἶπανε καί κάποιες φιλενάδες τῶν κοριτσιῶν μας πῶς θέ νᾶρθουνε νά μᾶς δοῦνε τό ἀπόγευμα καί κάτι πρέπει νᾶχουμε γιὰ νά τίς τρατάρουμε.

– Γυναῖκα... καλὰ θε νά εἶναι ἐγὼ λέω νά μὴν ξανοιχτοῦμε σέ τέτοια ἀλιζβερίσια. Τό χρέος μας γιὰ τῆς λευτεργιάς τὸν ἀγῶνα σάν καλοὶ πατριῶτες τό κάναμε καί μέ τό παραπάνω. Τώρα ἡ λευτεργιά ἤρθε καί ὁ ἀγῶνας τοῦ πάσα μισοῦ εἶναι γιὰ τῆς φαμελιάς του τὴν προκοπή καί γιὰ τό καρδέλι.

Τὰ κορίτσια μας μεγαλώσανε, ἂν τίς εἶδες, γίνανε νυφούλες γιὰ παντρεῖα καί μέ τοὺς σοαρέδες καθὼς γέγονται τώρα καί τῶν παιδιῶν τὰ ἀνακατώματα δέν ἄργεῖ ὁ παλιόκοσμος νά τὸν εἰπεῖ τὸν κακὸν τό λόγο. Καί ἐδῶ ψυχὴ μου ἡ πολιτεία μας εἶναι μικρὴ καί ὁ λόγος μαθαίνεται. Καί εἴμαστε καί φτωχοὶ κόσμος καί πού νά βρεθοῦνε στερνὰ μπαξιέδες καί λίρες γιὰ νά σκεπάσουμε τίς πομπές.

– Τίς λές αὐτοῦ ἄντρα μου, τό συλλογίστηκες καλὰ; Ἐχουμε τρία θηλυκὰ στοῦ σπιτί μας, τρία θηρία πού θέλουν ἀποκατάσταση κι’ ἐμένα ὁ πόλεμος, δέν μ’ ἄφησε νά τοὺς ἐτοιμάσω οὔτε ἀπὸ μιά κουδέρτα γιὰ νά σκεπάσουν τό γαμπρό,

προικιά και λίρες καθώς λές δέν έχουμε νά τάξουμε. Τά παιδιά, τά καλά τά παιδιά σήμερα εἶναι λιγοστά και δέν ξαγοράζονται μέ τίποτα. Τά πολλά τᾶφαγε ὁ σκασμένος ὁ πόλεμος και καλότυχοι οἱ γονεοί σήμερα πού μέ τοῦτο ἤ μέ τ' ἄλλο θά μπορέσουνε ν' ἀποκαταστήσουνε τά θηλυκά τους.

Αὐτά εἶπε ἡ γυναίκα και δίχως νά καρτερεῖ ἀπόκριση τραβήχτηκε στό βασιλειό της. Πῆγε στήν κουζίνα και ἐτοίμαζε, φαγητό και γλυκό μαζί γιά νά προλάβει ἡ νοικοκυρά και τό φούρνο. Βλέπεις τῆς γειτονιάς ὁ φούρναρης ὁ μπαρμπα-Σπύρος ὅλο και γκρίνιαζε τίς Κυργιακές, γιατί τά ψητικά ἦτανε πολλά και ὁ φούρνος μικρός. "Ἦθελε ὁ καημένος καθώς ἔλεγε, ὅτι περάσει ἀπό τά χέρια του νά βγῇ στήν ὥρα του και καλοψημένο, κοστίζει τό φαῖ και χώρια πού τήν Κυριακή τῶχουνε συνήθειο νά γιωματίζουμε ὅλοι ἀντάμα και ἀπάνω στό φαγητό ὅλα τά κουβεντιάζουμε, σοῦ λέει, και τό καλό και τό ἀνάποτο.

Τράβηξε ὁ Κωνσταντῆς μιά παλιά καρέκλα κοντά στό τραπεζάκι μέ τό τσαῖ, ἀπιθώθηκε ἀνάλαφρα και πίνοντας τό ξεστοκοπιό του γουλιὰ-γουλιὰ στοχάζονταν τά περασμένα. "Αἶφισε τό νοῦ του νά πλανιέται ἀνάμεσα στά χρόνια και τίς ἔγνοιες πού πέρασαν.

Θηλυκοπατέρας ὁ Κωνσταντῆς. Τρία χρόνια τότε παντρεμένος τρία θηλυκά στόν κόσμο.

"Αχ! τό σκασμένο, ἔλεγε ἡ μανούλα του και κρυφαναστέναζε, καλά εἶναι, τά παιδιά του κάθε φαμελίτη νά εἶναι ἀνακατωμένα, τά κορίτσια βλέπεις και στό παλάτι, κι' ἐκεῖ ἀκόμα βαρετά εἶναι. "Ὅμως, και τί νά κάμει ὁ ἄνθρωπος ἡ κοιλιὰ τῆς μάνας εἶναι σακί δεμένο και πού νά ξέρεις, καλό εἶναι ὅπου εἶναι σωστά τά παιδόπουλα, ἔλεγε και τοῦκανε κουράγιο. Εἶναι ὅλα μέ τήν ὑγεία τους και γραμμένα ἀγγελουδάκια και ἂν ἤθελε ὁ Θεός νά μοιάσουνε ἐμένα στό μυαλό και στά νειάτα, νά μοῦ τό θυμᾶσαι, παιδί μου, θά καλοπαντρευτοῦντε σάν ἀξίζουνε μ' ἕνα λουλούδι, πού λέει ὁ λόγος. "Εμένα ὅπου μέ βλέπεις μ' ἕνα λόγο μέ πήρε ὁ μακαρίτης ὁ πατέρας σου, και τί ἤμουνα τότε, κοπελάκι ἀκόμα ἄπραγο, και προῖκα, οὔτε ρουχισμό, οὔτε μετρητά και σεγύρια, κάτι καλά που δρέθηκε και τοῦτο τό σπιτόπουλο ὅπου καθόμαστε ἀκόμα μέσα. Μή σκανιάξεις κανακάρη μου. "Ὅμως χωρίς νά τό θέλει ὁ ἄνθρωπος ὅλο και σκάνιαζε, ἤθελε, ὅπως και νά τό κάνουμε, ἤθελε ἔστω κι' ἕνα ἀπό τά παιδιά του νά εἶναι ἀρσενικό γιά νάχουνε σάν μεγαλώσουν και τά θηλυκά ἕναν ἀδερφό, ἕνα ἀποκούμπι, ἕναν προστάτη νά τίς γνοιάζεται, νά τίς θγάξει στό σεργιάνι, νά τίς συνοδέψει σέ μιά γιορτή σ' ἕνα πανηγύρι. Μά πῶς νά γίνει, στοχάζονταν, τώρα αὐτά εἶναι τυχερά πράγματα και χαρᾶς τόν ὅπου ξέρει ποῦθε ξεκινάει και ποῦ στέκει τοῦ κάθε μανοῦ ἀνθρώπου τό ριζικό.

Και τό πήρε ἀπόφαση ἀπό τότε ὁ Κωνσταντῆς και ἀνασκουμπώθηκε και χαμήλωσε τό κεφάλι και κίνησε γιά δουλειά, κι' ἔκανε και τή νύχτα μέρα γιά νά φτάσει τό μεροκάματο και ἀγάλια-ἀγάλια νά περισσεύει και κάτι γιατί ὅλα μαζί και ἀπό δύο χέρια δέν προλαβαίνονταν και τά θηλυκά εἶναι ἀλήθεια πῶς σάν ξεπεταχτοῦνε λίγο ἀπέκεια πέρα οὔτε πού προλαβαίνεις νά εἰδεῖς γιά πότε ἀξαίνουνε.

Λένε, πῶς τά τραβάει ὁ διάβολος ἀπό τά μαλλιά. Καί συνηθίζει ὁ ἄνθρωπος

στήν ανάγκη νά ὑποτάσσεται στή μοίρα του κι' ὅλα τὰ ὅσα ἤξερε καί τὰ ὅσα ἔβανε γρηγορότερα μέ τό νοῦ του λησμονιοῦνται.

Καί χίλιες δόξεις νάχει ὁ Γεραμπῆς ὁπόδωσε γειά καί κουράγιο καί μέρα μέ τή μέρα χρόνο μέ τό χρόνο ὅλα πηγαίνανε μιά χαρά. Τά παιδόπουλα, ἓνα μέ τ' ἄλλο μεγαλώνανε, καί τοῦ πατέρα οἱ δουλειές... Ε! κουτσοπερπατούσανε. "Ὅμως τί νά ποῦμε καμιά βολά καί τί νά κάμουμε, ἐκεῖ ἡ μέρα ἐκεῖ καί ἡ νύχτα, ἐκεῖ ὁ ἥλιος σέ τοῦτον τόν κόσμο ἀδεκεῖ καμιά βολά καί ἡ βροχή, ἀδεκεῖ τό γέλιο, ἀδεκεῖ τό κλάμα.

Οἱ Γερμανοί, εἶπανε μιάν αὐγή, ἔβηκαν στόν πόλεμο. Οἱ Γερμανοί, ἤθελαν ἐτοῦνο, ἤθελαν τ' ἄλλο καί μακάρι νάξεραν καί οἱ ἴδιοι τό τί ἤθελαν ἀπ' αὐτόν τόν κόσμο. Καί τό κακό περπατάει σάν τή φλόγα στ' ἄχυρο. Καί... τῶμαθες στή γειτονιάς' καρτέρτο καί σγωνιά σου. Καί δέν ἄργησε νάρθει κι' ἐδῶ ὁ πόλεμος. Ὁ Μουσολίνι μέ τ' ἀσκέργια του ἤθελε νά περάσει στή μέση στήν πατρίδα μας γιά νά πάει τάχα, καί ποῦ στό χαμό νά πάει; Μά διάζονταν λέει πολύ διάζονταν ὅπωςδῆποτε νά δγιαβεῖ καί μᾶς χτύπησε τήν πόρτα μες τ' ἄγρια μεσάνυχτα σάν τό δαίμονα ὅπου τῆς μέρας τό φῶς τόν σκιάζει, κῆθελε νά τ' ἀνοίξουμε νά τοῦ κάμουμε τόπο νά δγιαβεῖ.

Καί ξεσηκώθηκαν οἱ Ρωμοί, καί μέ τό χαμόγελο στά χεῖλη πᾶν οἱ φαντάροι μας μπροστά καί τοῦ φράξανε τό δρόμο καί τόν γυρίσανε γιά νά πάει... ἀπέκεια ὁποῦρθε.

Τόν Κωνσταντῆ ἡ πατρίδα δέν τόν πῆρε στήν πρώτη γραμμή, τόν ἄφηκε θυμᾶται στῆς διοπάλης τόν ἀγώνα γιὰτ' εἶχε νά προστατέψει μιά τρανή φαμελιά. Τόν ἄφησε στά μετόπισθεν νά γνοιαστεῖ γιά τό φυτώριο τῆς καινούργιας γενιάς, ὅπου καθῶς ἔλεγαν ἦταν τό ζυμᾶρι, ἦταν ἡ ἐλπίδα τοῦ ἔθνους. "Ὅμως μαζί μέ τὰ δικά του παιδιά τάχτηκε νά φυλάει κι' ὅλη τήν πολιτεία μ' ἄλλους τέτοιους ἱκανούς γιά τήν ἀπό ἄερος – ἄμυνα ὅπου δέν εἶχε διάκριση κι' αὐτή σέ μέρα καί νύχτα σέ βροχή καί σέ κρύο. Καί πάλεψε σάν ὅλα τὰ παλικάρια ὁπούχανε μέσα τους Ἑλληνική ψυχή. Πάλεψε κι' ἔνοιωσε κι' αὐτός νικητής ἀπό τό δικό του χαράκωμα. Καί καμάρωνε σάν γύριζε τὰ βράδια γιά τήν ἔφοδο στό σπιτικό του, στό δικό του στρατόπεδο ὁποῦ κουλουργιασμένα γύρα ἀπό τό ξεσπιτισμένο μαγκάλι καί κάτω ἀπό τό φῶς τοῦ λιχναργιοῦ μέ τή χαρά τῆς προσφορᾶς καί τῆς εὐθύνης τήν αἰσθηση, τὰ κοπελάκια του πλέκανε ἄσωτες ὥρες τοῦ στρατιώτη τῆ κάλτσα, τῆ ξεστή φανέλα πού ὁ μαχητής θ' ἀντιμάχονταν ἐκεῖ στήν πρώτη γραμμή, μ' αὐτή τόν ἄλλον ἐχθρό τόν ἴδια ὕπουλο, τό φοβερό βουνίσιο χειμῶνα.

Μά τοῦ τότε κόσμου οἱ δυνατοί, ντροπιασμένοι, σμιξανε καί γυρίσανε κατὰ δῶ ἀπό ζήλεια καί φθόνο ὅλη τοῦ πολέμου τῆ φωτιά καί τό σίδερο, καί καταλάγιασε γιά λίγο ὁ Ρωμιός νά δέσει τίς πληγές του. Καί ὁ ἀγῶνας ματακίνησε. Ματακίνησε, μά ἀτυχῶς ἀπό ξέχωρα μετερίζια. Καί πόνεσε ὁ κοσμάκης καί πείνασε καί ὑπόφερε τὰ πάνδεινα ἐλπίζοντας καί καρτερώντας σέ κάποιου ἀγῶνα τῆ δικαίωση. Καί κλάψανε μάνες τῶν παιδιῶν τους τό χαμό, καί μείνανε φαμιλιές στῆς ὀρφάνιας τους δρόμους καρτερώντας χωρίς ἀπαντοχή τοῦ ἀφέντη τους τό γυρισμό. Καί καλοτυχίζανε οἱ γειτόνοι τόν Κωνσταντῆ καί τῆ φαμελιά

του πού και πρόσφερε στόν ὕπερ πάντων ἀγῶνα, μά σάν ἀδύνατο μέρος πού λογαριαζόνταν, σάν ἄμαχος όπουτانه πληθυσμός κᾶνας δέν τούς ζώρισε γιά νά ζωθοῦνε τ' ἄρματα.

Καί κρυφοκαμάρωνε μέσα του ὁ Κωνσταντῆς μέ τήν κυρά του ἀνάμεσα ἀπό τά παιδάκια τους πού μέ ὅλη τή στέρηση καί τοῦ πολέμου τό φόβο ἀξένανε σάν τά πουλάκια στή φωλεά τήν Ἄνοιξη. Καί καρτερούσανε, καί προσμέναν τή γαλάζια ὀλόφωτη μέρα ὅπου οἱ σειρήνες θά σταματούσανε τοῦ θρήνου τό σκοπό, κι' ὁ σκύλος μέ τή γάτα ἀγκαλιά θά ὄνειροπολούσανε ξαπλωμένοι πάνω στοῦ Μάη τά τριαντάφυλλα, τίς καλύτερες μέρες πού ἔταζε ὁ ἀγῶνας.

Καί μιᾶς καί ὅλα κάποτε ἔχουνε ἕνα τέλος, καί τοῦ πολέμου ἡ ἀντάρα ξέφτισε στήν ἀντηλιά. Βασίλεψε τῶν κανονιῶν ἡ λάμψη, γονάτισ' ὁ ἐχθρός κι' ἕνας καινούργιος ἐλπιδοφόρος ἥλιος ξεπρόδαλε κάποια αὐγή στόν οὐρανό. Καί σήμαναν χαρμόсуна ὅλου τοῦ κόσμου οἱ καμπάνες γιά τῆς εἰρήνης τόν ἐρχομό. Καί... καλότυχοι εἶπανε ὅσοι καί σ' ἐκεῖνο τό προσκλητήριο δώσανε παρόν. Οἱ πλούσιοι σύμμαχοι πέρα ἀπό τίς θάλασσες, θές μέ περίσσευμα, θές μέ ὑστέρημα δοθήσαν τοῦ κοσμάκη τήν ἀνέχεια. Τοῦ ἀπλώσανε τό χέρι γιά νά κρατηθεῖ καί νά ματακινήσει νάβρει τῆς χαμένης του εὐημερίας του τό δρόμο. Κι' ἔψαχνε ὁ καθένας μετά ἀπό τῆς πρώτης χαρᾶς τό μεθύσι, μέσα στοῦ χαλασμοῦ τ' ἀποκαΐδια νάβρει ψηφίδες γιά νά ξανασομπολιάσει τοῦ θίου του τό ψηφιδωτό. Κι' ἄρχιζε ἀπό τήν ἄλλη κιόλας μέρα ἕνας καινούργιος ἀγῶνας, τόν ἔδλεπε καλά ὁ Κωνσταντῆς. Ἕνας ἀλλιώτικος πόλεμος δίχως μπαρούτι καί κανόνια μά μέ τραγούδια καί ἰδρώτα πολύ, γιά τῆς χαρᾶς τήν κατάκτηση ἐτούτη τῇ φορᾷ καί γιά τῆς εὐημερίας τήν ἀποκατάσταση. Καί χαρᾶς τους συλλογοῦνταν ὅπου καί σ' αὐτῇ τη μάχῃ δέν θά κιοτέψουνε, αὐτοί θάβγουνε οἱ μεγάλοι νικηταί. Καί ὁ Κωνσταντῆς μέ τή φαμελιά του, τῇ γιόρτασε αὐτή τῇ μέρα, αὐτή τῆς εἰρήνης τῇ γιορτῇ.

Καί τώρα, πᾶσχιζε σέ τούτη τοῦ στοχασμοῦ τῇ γαληνεμένη κυριακάτικη ὥρα θά μαντέψει τῆς φαμελιάς του τό πεπρωμένο.

Πέρασε ὥρα πολλή ἀκουμπισμένος στοῦ τραπεζιοῦ τό πρεβάζι μέ τήν παλάμη στό πρόσωπο ἀγναντεύοντας ἀσυναίσθητα τό ἄδειο φλυτζάνι.

Καί... μπάσαμ, ἕνα δυνατό μπαμ. Ἕνας δρόντος ἀπό ἐκρηξη ταρακούνησε τό σπίτι καί ἀναστάτωσε τῇ γειτονιά, καί γκρέμισε ξαφνικά τῆς ἀνεμελιάς τά κάστρα.

Κάτι τρέχει, κάτι κακό θᾶγινε ἐδῶ κοντά καί ἀσυναίσθητα δρέθηκε στήν πόρτα. Πίσω καί ἡ γυναίκα του καί τά παιδιά του κι' ἀντίκρυ φοβισμένοι ἀπό τό ξαφνικό οἱ γειτόνοι ρώταγαν ἕνας τόν ἄλλον σάν τί κακό νᾶγινε.

Στό φοῦρνο εἶπε κάποιος, κάτω στό φοῦρνο μέ τά ψηστικά, ἀπό κεῖ δλέπω ν' ἀνεδαίνει ἕνας κουρνιαχτός μέ καπνό καί στάχτες καί νά τραδάει κατά τόν οὐρανό. Ξαφνιά μας καί τρομάρα μας, εἶπαν φοβισμένες οἱ νοικοκυρές, κι' ἔτρεξαν πρὸς τά ἐκεῖ νά βροῦνε τά παιδιά ὅπουχανε στείλει νά πάρουν τό φαγητό ἀπό τό φοῦρνο.

Σαμποτάζ, πρόλαβε μέ τό μπάμ, καί φώναξε ὁ φοῦρναρης κι' ἀπέ ἔπεσε κάτω, ἄλλοι εἶπαν σκοτωμένος κι' ἄλλοι βαριά τραυματισμένος, μά καθὼς φάνηκε παραύστερα, ξερός ἔπεσε ἀπό τήν τρομάρα του, καί σέ ὥρα συνήρθε. Σαμποτάζ

είπαν και οι παραστεκόμενοι και τό βάλανε στά πόδια και όσο απομακρυνόταν τόσο θάρρευναν και ψαχουλέβονταν πατόκορφα μήπως έχουν καμιά λαβωματιά.

Και μέ τό μπάμ όπου ακούστηκε και μέ τό σαμποτάζ πού ειπώθηκε, κατέφθασε επί τόπου ή έξουσία, μ' όλους αντίαμα τούς τρανούς. Δύναμις Έθνοφυλακής από τούς στρατώνες και άντρες επιτετραμένοι των Σ.Ε.Α. και των Μ.Ε.Α. και γεμάτοι καχυποψία κοιτάζαν ό ένας τόν άλλον κι' όλοι αντίαμα στό φούρνο μέ τά ψηστικά και κανας μέ πεποίηση δέν μπόραγε νά καταλήξει σέ συμπέρασμα.

Τά φαινόμενα, ήταν ταψιά αναποδογυρισμένα από τήν έκρηξη, κοψίδια σκορπισμένα ως δξω στό δρόμο, ήταν Κυριακή, ζυμάρια κολλημένα στους τοίχους, λίγδες χυμένες πού τσιτσιρίζαν ακόμα κάτω στίς καμένες φουρνόπλακες και νταβάδες αναποδογυρισμένοι πού έχασκαν ανάκατα καθώς αγνάντευες από τή μισογκρεμισμένη φουρνόπορτα. Σαμποτάζ, είπαν οι άρχές. Ίσως χειροβομβίδα μέσα σέ ταψί από κάποιον ή κάποιους έχθρους αντικαθεστωτικούς πού θέλανε νά κάμουνε ζημιά στό φούρναρη και στους πολίτες για λόγους άντιεκδικητικών έντυπώσεων.

Πυροτεχνουργοί πού κατέφθασαν, μετά από μία πρώτη πρόχειρη έρευνα πού έκαμαν, άπεφάνθησαν, πώς μάλλον έκρηκτικός μηχανισμός θά πρέπει νά ήτανε διότι, ούτε θύματα είχε ή έκρηξη, μά ούτε και καταστροφές διαγνώσανε από δλήματα. Και ως έκ τούτου, ό καθένας έδαξε μέ τό νοϋ του και μολόγαγε μέ τό στόμα του τό πώς αυτός μία βολά, από τρίχα γλίτωσε και τόν είναι σήμερα όρθός στον άπάνω κόσμο.

Και καταφθάσανε σέ ώρα κι' άλλοι ειδικότεροι και μέ κάθε προφύλαξη δγάλανε τό ότι άπόμεινε στο φούρνο, και σαν ειδικοί όπουτανε δέν άργησαν ό κόσμος νά έντοπίσουνε τό μηχανήμα όπουχε προκαλέσει τήν τρομερή έκρηξη.

Και ή ύπόθεση από εκεί και πέρα δόθηκε στον άνακριτή για τά ύπόλοιπα. Πολλές φαμελιές εκείνης τής Κυριακής τό μεσημέρι μείνανε χωρίς φαγητό γύρα από τοϋ "Αϊ Δημήτρη τή γειτονιά. Μά ούτε και ό σοαρές έγινε στοϋ Κυρ-Κώστα τό σπίτι. Κάποιοι νεολαίοι ήρθαν γιορταλλαγμένοι ως τήν πόρτα, μά τή βρήκανε κλειστή και φύγαγε.

Η οικογένεια ήτανε στον άνακριτή και ή κυρά Κώσταινα έπειτα από πολλή διαδικασία έξηγοϋσε στον άνθρωπο πώς ή φόρμα όπου προπολεμικά ρίχνανε τό γλύκισμα για νά ψηθει είχε σκουριασει αλάδωτη στή κατοχή και τρύπησε. Και τώρα, για εύκολία στήν άνάγκη ή νοικοκυρά έριξε τό ζυμάρι στο τεψόπουλο τό δαθύ και για νά γένει τό γλυκό και μέ τρύπα στή μέση σαν φόρμα, νά είπούμε, έτσι καθώς τέργιαζε και για τή γιορτή, άπίθωσε στή μέση, έτσι τής έκοψε τό μυαλό, μία κονσέρβα μεγαλούτσικη από 'κείνες όπου μοίραζαν οι σύμμαχοι και πού τά παιδιά δέν τήν τρώγανε γιατ' είχε μέσα, λέει, μυαλό νερόδραστο από βόδια.

Καθώς φαίνεται, έβρασε καλά στό ταψί και ό βάζος μέ τό μυαλό και φούσκωσε και έσκασε και θρόνησε, τέτοιο μυαλό είχε, και άναστάωσε τήν "Αρτα. Σαν μαθεύτηκε στή μικρή πολιτεία, μικροί μεγάλοι γελάσανε καλόκαρδα. "Όμως συνατή τους οι γειτόνισσες είπανε τά τόσα και άλλα τόσα για τίς παρα-

Ξενιές και τίς παρασαντελιές όπου τάχα ξέρανε ή κάθε μιá για τήν Κώσταινα, είπανε τάχα, λέει, πώς έκανε τήν πολύξερη και τήν περήφανη, ήθελε νά φαίνεται πώς είναι ένα σκαλί παραπάνω από τήν κάθε μια, ήθελε ή καρδιά της νά σύρει λεβεντιά, μά καταντιά δέν είχε. Κατά τά άλλα, είπανε και καλόκαρδη ήταν χαλασιάτης και κουβεντιαστού και ως εκεί και τίποτα τό παραπάνω. Και καλά νά τήν έχει ο Θεός νά παρασταθεί στή φαμελιά της και νά μπορέσει μέ καιρό ν' αποκαταστήσει και τά θηλυκά της.

Η έξουσία όμως, κατά πρώτο δέν φάνηκε νά πίστεψε τίποτα από τά όσα της είπανε, και κράτησε μέρες τή φαμελιά στά κρατητήρια, και τους ανακρίνανε κι' άλλες κι' άλλες φορές και καλέσανε και μαρτύρους για νά μάθουνε τό πώς και τό τι. Και ρωτήσανε και... καλοθελητάδες για της οίκογένειας τά πολιτικά φρονήματα. Και λένε πώς κάποιοι τάχα καταθέσανε πώς άκουσαν μέ τ' αυτιά τους τίς δύο κοπέλες πού κουβεντιάζανε μ' άλλες τέτοιες νά λένε για λευτεργιά στό λαό και για θάνατο στό φασισμό, και νά κατηγορῶνε ακόμα τάχα και τήν έξουσία. Καίμ' αυτά και μ' άλλα, και μέ τό άμάν... όπότεσαν στίς αρχές του τόπου δικοί και φίλοι, τρώμαξε ή οίκογένεια του Κωνσταντή νά ματασυμμαζωχτεί στό σπιτικό της.

Και είπε, κρῖμα ο ένας, και ... πώς τό πάθатаν έσεις αυτό, ο άλλος, και... νά κάθεστε φρόνιμα απέδω πέρα είπε ή έξουσία, γιατί θά τό μετανιώσετε, όλα τά ξερούμε έμεις κι' όλα τά μαθαίνουμε, έχουμε τόν κόσμο μας.

Και άπ' αυτά κι' άπ' αυτά αποπήρανε ο κόσμος και μιás και δέν ήτανε μαθημένοι και από τέτοιες καταφρόνιες και παρ' όλο πού ο κόσμος μέ τόν καιρό τους τό συμπάθησε ή φαμελιά ένιωθε ντροπιασμένη και καταφρονεμένη, ώσπου μάν αυγή άφήκε γειά στή γειτονιά, μαντάλωσε του σπιτιού τήν πόρτα και για χρόνια ξεχάθηκε στής πρωτεύουσας τήν άνθρωποθάλασσα.

Έκεί ματακινήσανε από τήν αρχή. Και καθώς μαθεύτηκε, εκεί, και κοπιásανε και πονέσανε, και κλάψανε και γέλασαν και... χαράς τους όπουχαν τό κουράγιο και τραδήξανε μπροστά και ζήσανε και κάτι φτιάξανε στή ζωή τους, κι' έδωκε ο Θεός μέ τόν καιρό και καλοαποκατασταθήκανε και τά θηλυκά, και όλα καλά και άγια. "Όλα καλά φαινότανε, μά και καλά δέν ήταν. Οί μικρότεροι, μέ τον καιρό προσαρμoστήκανε στήν καινούργια πατρίδα και γρήγορα γίνανε ένα μ' εκείνου του κόσμου τή νοοτροπία, μ' εκείνου του τόπου τό ρυθμό ζωής. Και τό χωργιό, καθώς λέγανε τώρα, τό θυμούνταν κάθε πού τους τό θύμιζε κάτι, και πάλι τό ξεχνούσανε.

"Όμως οί γονείς, ποτέ δέν ξεχásανε. Πάντα μέσα τους κρυφόδοσκε ή νοσταλγία, και σάν τά χρόνια περάσανε και της ζωής τό δέντρο άρχισε άνήμπορο νά γέρνει, έγινε μεράκι ή νοσταλγία, έγινε επιάλτης άδάσταχτος της επιτροφής ο πόθος. Και τό πήρανε άπόφαση των περιστάσεων οί έξοριστοι, τήν άλλη "Ανοιξη μέ τό καλό νά κατέβουνε στήν πατρίδα. Ν' ανοίξουνε πάλι τό σπιτάκι τους, νά στήσουνε ξανά εκεί τό νοικοκυριό τους και πότε έτοιμοι στήν "Αθήνα για νά ξεπονέσουνε τά παιδιά τους, πότε εκείνα στήν "Αρτα, νά ξαναβάλουνε τή ζωή στό δρόμο της.

Νά ξανάδρουνε τήν παλαιά γραφική τους γειτονιά, τους δικούς, τους φί-

λους, τούς γνωστούς και πότε-πότε να πετάγονται και ως κείθε ν' ανάβουνε και κανένα κεράκι στους γονιούς που χάθηκαν και που χρόνια τώρα τούς είχανε παρατημένους δίχως καντήλι και τρισάγιο.

Μά έλα που εκείνη τή φορά ή θυγατέρα είχε προγραμματίσει διακοπές στα νησιά και κάποιος θάπρεπε να είναι και στο σπίτι. "Έλα που και τήν άλλη "Ανοιξη ή μικρότερη περίμενε μέρα μέ τή μέρα παιδί, και πώς να τήν αφήνανε άδοήθητη.

"Αϊντε είπανε, τί να κάνουμε, κάθε έμπόδιο για καλό, και δικαιολογώντας και αυτή τήν άναβολή καρτερούσανε τήν έπόμενη "Ανοιξη.

"Όμως, καλότυχος στο κόσμο έτοϋτον αυτός όπου θά πιστέψει πώς έξουσιάζει ακόμα και τό σήμερα.

Μεσοκαλόκαιρο ό Κωσταντής ένα βράδυ είπε πώς δέν νιώθει καλά, και ξάγρυπνος γυρούφερε από δωμάτιο σέ δωμάτιο μέ δυσφορία και κοντανασασμό.

Δέν είναι τίποτα, του είπε ή γυναίκα του και τουκάμε κουράγιο. Κάπως έτσι Κώστα μου, ένοιωθα κι' έγώ, βαρυστομαχιάσαμε μέ τό μεσημεριανό φαγητό, είναι δλέπεις άπόψε κι' αυτή ή μούχνη, μά πώς να κάνουμε τώρα, ξάπλωσε λίγο και θά σου περάσει. "Όμως δέν του πέρασε, και τά παιδιά τηλεφωνήσανε στο πρώτων βοηθειών κι' ό Κωνσταντής κάτι μέρες γυρούφερε άνήμπορος στοϋ πόνου τό κρεβάτι.

Οί γιατροί κάνανε και μέ το παραπάνω τό χρέος τους. Δικοί και φίλοι δέν λείψανε άπο κοντά του, και ή νοσοκόμα στο κεφάλι του που λέμε, μά του Κωνταντή του ήτανε φαίνεται γραφτό.

"Ένα δειλινό, άγναντεύοντας άμίλητος από τοϋ νοσοκομείου τό παράθυρο τόν ήλιο όπουύгерνε πέρα κατά τή δύση, σάν θαμπωμένος από τίς κροκάτες του άχτίδες σφάλισε τά μάτια του και τόν άκολούθησε μέ τών στοχασμών του τά φτερά.

"Εφυγε κρατώντας, όπως χρόνια τώρα τό συνήθιζε σφιχτά στήν άγκαλιά του ένα παλιό μικρό άλμπουμ μέ φωτογραφίες όπουγραφε άπέξω, ΑΡΤΑ, και παρκατώ, μνημεία και τοπία τής πόλης μας.

Κι' αυτό ήτανε όλο.

Στό... Δεύτερο! τόν φιλοξένησε ή δεύτερη πατρίδα. "Εκεί, κάπου σέ μιάν άλλη άκρη, σέ κάνα χρόνο και τήν Κώσταινα που μαράζωσε και χάθηκε από τόν καημό της.

Τώρα... καθώς φαίνεται άργησε. "Αργησε πολύ μά κάποτε ήρθε κι' εκείνου του πολυπόθητου στοχασμοϋ ή "Ανοιξη.

"Εδω και μέρες, πραγματοποιώντας τό άπιαστο τής έπιστροφής όνειρο, ταξιδέψανε διπλα-δίπλα τό άνδρόγυνο στο πίσω κάθισμα τοϋ αυτοκινήτου τής κόρης, σιγουρεμένοι σέ δύο καινούργια μεταλλικά κουτάκια μέ ταυτότητα.

"Ηρθανε ό κόσμος στον τόπο τους.

"Ηρθανε δίχως πιά φόβο και πάθος.

"Ηρθανε ν' άναπαυθοϋνε για πάντα, ίσως ευτυχισμένοι, κάτω από τών κυριασιών τό βαθύ ίσκιο κείθε στών προγόνων τό αιώνιο κατοικίδιο.

Κείθε τής λησμονιάς τό μαϋρο πέλαγο, μέ τή αιώνια τάχα γαλήνη.

Η WIENERSTRASSE ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Γ.Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

Γράφω τίς πρόχειρες (ἀρχικές) γραμμές αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ κειμένου, κάποιες σημειώσεις – ἀναμνήσεις παιδικές, ζωηρές καί ἔτσι ἀνεξάλειπτες στή ροή τοῦ χρόνου, στό τραπέζι τοῦ καφενείου «Ὁ Κακαβᾶς», ἔχοντας ἀκριβῶς ἀπέναντί μου τό χώρο τοῦ σπιτιοῦ μας, τοῦ σπιτιοῦ τῶν γονέων μου, ὅπου γεννήθηκα καί ὁ ὅποιος βρισκεται στήν κεντρική ὁδὸ «Σκουφᾶ» καί Νόρμαν, ἐντελῶς δέ πλάι μοῦ τήν ὁδὸ Καραϊσκάκη, δυὸ δρόμους τῆς μικρῆς μας –τότε– πόλης μέ ἱστορικά ὀνόματα πρωτεργατῶν καί ἡρώων τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης· δυὸ δρόμους πού σημάδεψαν ὁλόκληρη τήν παιδική μας ζωή.

Αὐτοί οἱ δύο δρόμοι εἶναι οἱ μόνοι ἀπ' ὁλόκληρη τήν πόλη τῆς Ἀρτας, πού στά χρόνια τῆς πικρῆς σκλαδιᾶς καί πιό συγκεκριμένα στά χρόνια τῆς γερμανικῆς κατοχῆς, ἄλλαξαν ὄνομα καί μετονομάστηκαν ἀπ' τοὺς κατακτητές σέ Wienerstrasse (ὁδὸς Βιέννης) ὁ πρῶτος καί σέ Kölnstrasse (ὁδὸς Κολωνίας) ὁ δεύτερος ἀμέσως μέ τήν εἰσοδὸ τους στήν Ἀρτα τό φθινόπωρο τοῦ '43.

Μαζί μέ τοὺς δρόμους αὐτοὺς ἀπόχτησαν ἓνα ὄνομα, μέχρι καί τήν ἀπελευθέρωση, δηλ. ἓνα ἀκριβῶς χρόνο μετὰ (τό φθινόπωρο τοῦ '44) καί δύο ἀκόμη, ἀνώνυμες ὡς τότε –ἂν καί πολὺ κεντρικῆς– πλατεῖες· ἡ πλατεῖα τοῦ «Κακαβᾶ» πού ὀνομάστηκε Schillerplatz (Σίλλερπλάτς, πλατεῖα Σίλλερ, ἀπὸ τό ὄνομα τοῦ μεγάλου ποιητή), καί ἡ πλατεῖα δίπλα στό «Μονοπλειό» μπροστά στό κτίριο ὅπου ἡ σημερινή «Τράπεζα Πίστεως» – οἰκία Μάτσου, στήν ὁποία ἔδωσαν τό ὄνομα Goetheplatz (Γκαίτεπλάτς, πλατεῖα Γκαίτε) γιὰ νά τιμήσουν, καί πάλι, ἓνα ἄλλο κορυφαῖο Γερμανό ποιητὴ· τόν Γκαίτε.

Ὅλα αὐτὰ ἔγιναν, προφανέστατα μέ σκοπὸ τέτοιο, ὥστε τίποτε νά μὴν θυμίζει τόν μεγάλο ξεσηκωμὸ τοῦ '21, στόν ὁποῖο πρωτοστάτησαν δύο μεγάλοι ἀρτινοὶ ἀγωνιστές· ὁ πρωτεργάτης τῆς Ἐπανάστασης Νικόλαος Σκουφᾶς (γεννημένος στό Κομπότι) καί ὁ πολέμαρχος Γεώργιος Καραϊσκάκης (γεννημένος στήν Σκουληκαριά). Γι' αὐτὸ κι' ἦταν δυὸ δρόμοι (καί μόνο αὐτοὶ καί κανεὶς ἄλλος, ὅπως καί καμιά ἄλλη πλατεῖα σ' ὁλόκληρη τήν πόλη), πού ἄλλαξαν ὄνομα ἢ ἀπόκτησαν, γιὰ πρώτη φορὰ καί γιὰ λίγο, κάποια ὀνομασία.

Οἱ δρόμοι αὐτοὶ ἔχουν τήν δική τους ἱστορία καί εἰδικότερα τή δική τους κατοχική ἱστορία. Αὐτὴ τήν ἱστορία,

«κάποιος τήν ἔγραψε στὸν τοῖχο μέ μογοιά.

᾽Ήταν μιά λέξη μοναχά ᾽Ελευθερία».

Εἶπανε- ὅμως- πῶς τήν ἔγραψαν παιδιά...».

Οἱ παραπάνω στίχοι τῆς Κωστούλας Μητροπούλου (στίχοι τραγουδισμένοι ἀπό τὸν Μάνο Λοῖζο) μιᾶν κι' αὐτοὶ γιὰ τὰ παιδιά (τὰ παιδιά τῆς ἀντίστασης, τῆς γενιᾶς μας, τῆς δικῆς μας γενιᾶς, τῆς δικῆς μας προεφηβείας καὶ ἐφηβείας¹ καὶ τοῦ τόπου μας εἰδικότερα -Ναί! τὰ παιδιά² - γιὰ τὰ ὅποια μιλάει κι' αὐτός ὁ ἴδιος ὁ Γερμανὸς στρατηγός-διοικητῆς τῶν κατοχικῶν στρατευμάτων στὴν περιοχὴ μας, ὁ H. Lanz, στὸ διδλίο του «Gebirgsjäger [= «κυνηγοὶ τῶν βουνῶν»] σ. 250, τὰ παιδιά πού, ἀγωνιζόμενα, ἔγραφαν κι' αὐτὰ τὴ νεότερη ἱστορία τῆς πατρίδας μας.

Μιά τέτοια ἱστορία γραμμένη συχνότατα μέ αἷμα, συνδιάζεται μέ τὴν ἱστορία τῶν δρόμων, γραμμένη στοὺς -τότε- λίθινους τοίχους («ἐν λίθοις φθειγγομένοις»), σέ λίθους πού μιλοῦσαν γιὰ ἐλευθερία καὶ ὄχι γιὰ «πωλήσεις πάσης φύσεως ὑλικῶν» ἢ ὅτιδήποτε ἄλλο.

Οἱ δρόμοι τοῦτοι τῆς ᾽Αρτας, πράγματι ἔχουν τὴν δική τους ἱστορία, ἰδιαίτερα δέ ὁ κεντρικὸς τῆς δρόμος, ἀρχικά λιθοστρωμένος (ἓνα ὑπέροχο καλντερίμι πού τό ξήλωσαν γιὰ νά περάσει πάνω του λίγο πρὶν τό '40, ὁ ἀτμοκίνητος [μέ καυσόξυλα] ὁδοστρωτήρας-γίγας καὶ τὸν μεταβάλλει, ἐσφαλμένα σέ... «ἀσφαλτο»), καὶ τώρα πεζόδρομος μετὰ πολλῶν ἀνθέων, ἀλλὰ καὶ μετὰ... Βαῖων καὶ κλάδων...

Ἡ παλαιότερη - ἄγνωστο πότε μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς ᾽Αρτας- ὀνομασία του ἦταν «Ὁδὸς Ἐμπορίου», ὅπως φαίνεται κι' ἀπ' τὴν ἐδῶ παρατιθέμενη εἰκόνα ἀπὸ μιά προπολεμικὴ Carte Postale μέ τὴν ξενόγλωσση λεζάντα «Rue de Commerce» [Εἶκ. 1]. (Ἀρχικά ὀνομαζόταν -ἀκριθέστερα- «Ὁδὸς ἀγορᾶς» ὅπως σημειώνεται σέ μιά φωτογραφία δημοσιευμένη στὸ εἰκονογραφημένο ἀθηναϊκὸ περιοδικὸ «Παργανσός» τοῦ 1914).

Τὰ κρεμασμένα ἐδῶ χάλκινα κουδούνια (τὰ «κυπριά» = τὰ χάλκινα) στὴν ἀρχὴ κιόλας τῆς κάρτας (σέ χαλκοματάδικο κοντὰ στὴν πλατεία «Κιλκίς») δηλώνουν ἀμέσως τὸ πολυθόρυβον τῆς ὁδοῦ, σέ ὅλο τῆς τὸ μῆκος, ὅπου κυριαρχοῦσε ὁ θόρυβος ἀπὸ τὰ συνεχῆ σφυροκοπήματα τῆς πληθώρας τῶν χαλκομα-

1) Ὁ ἀξέπέραστος Παναγιώτης Κανελλόπουλος ἀντιστασιακὸς καὶ ἐμπνευστὴς τῆς φιλοσοφικῆς θεμελιωμένης πρωτοποριακῆς πολιτικῆς «ἰδεολογίας» τοῦ «Ἐνωτισμοῦ» κατὰ τὰ κοσμογονικὰ ἐκεῖνα χρόνια τῆς ἐφηβείας καὶ τῆς μετεφηβείας μας, στὸ ὑπὸ τὸν πρωτότυπο τίτλο «Γεννήθηκα στὸ Χίλια Τετρακόσια Δύο» διδλίο του (1957, σ.σ. 43-44), ὅπου ὅπως εἶχε εἰπωθεῖ, «μέ πιστότητα, τεκμηρίωση, ποιητικὴ ὁμορφιά καὶ μ' ἓνα -μαζί- μοντέρνο ἱστοριογραφικὸ τρόπο ἀποδίδει τὴν τραγικότητα τοῦ 15ου ἑλληνικοῦ αἰῶνα τῆς Φραγκοκρατίας [μᾶς ἄλλης κατοχῆς], ἔγραφε: «Ἐνας νέος δεκαεσσάρων χρονῶν δηλ. -ἐξηγεί- ὅσο ἤμουν τὸ φθινόπωρο τοῦ 1416, εἶν' ἔτοιμος γιὰ ὅλα. Εἶναι πιὸ πολὺ ἔτοιμος γιὰ τὸ θάνατο ἀπ' ὅτι εἶναι ὁ ὥριμος ἄντρας μέ τὴν πλοῦσια πείρα. Εἶν' ἔτοιμος νά δώσει τὰ πάντα -κι αὐτὴ ἡ διάθεση διαρκεῖ σ' ὅλους ὡς τὰ δεκαοκτὼ καὶ σ' ἄλλους ὡς τὰ εἴκοσι καὶ πέντε χρόνια τους - χωρὶς κανένα ἀντάλλαγμα. Ὅσο μεγαλώνει ὁ ἄντρας θέλει νά παίρνει ὅσο μπορεῖ περισσότερα καὶ νά δίνει ὅσο μπορεῖ λιγώτερα. Ἐξαιρέσει ἀποτελοῦν οἱ ἐλάχιστοι ἐκεῖνοι πού μένουν ἔφηβοι σ' ὁλόκληρη τὴ ζωὴ τους».

2) «Νά τὰ φοβάστε τὰ παιδιά (τοὺς γαλανόλευκους πιτσιρικάδες) τυφεκιοφόροι μου» σημειώνει πρόσφατα καὶ μέ μιά ἄλλη εὐκαιρία ὁ Γ. Τριάντης στὴν «Ἐλευθεροτυπία» 22/4/04, σ. 63.

Εικ. 1

ἀγγελάδων, ὁ ὁποῖος διέσχιζε πάνω-κάτω τὴν κεντρικὴ ἀρτηρία τῆς πόλης κρατώντας μάχαιραν μὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ ὑπερυψώνοντας μὲ τὴν ἀριστεράν τὴ σούβλα καὶ τὸ ὀφιοειδές σ' αὐτὴ παρασκευάσμα δίκην τροπαίου τὸ ὁποῖο πωλοῦσε —μπονόρα σχεδόν— μὲ τὸ κομματάκι, σέ μικρὸ λαδόχαρτο). Συχνὰ διασταυρώνονταν ἡ φωνὴ του μ' ἐκείνη τοῦ ἱχθυοπώλη Ζώη πού διαλαλοῦσε: «Ψάρια Λογαρίσια-βιβαρίσια» [ἀπὸ τῆ λ. Vivarium = τόπος που τρέφει, ἔχει ζωὴ] καποσάνθες κ.ἄ. ὄντας συνεχῶς ὀρθιος δίπλα στὸν πάγκο τοῦ μαγαζιοῦ του μὲ τὸν «βαρύγδουπο» τίτλο τῆς ταμπέλας: «Το πεπρωμένον φυγεῖν ἀδύνατον». Ἀκολουθοῦσε ἡ συνυπῆρχε ἡ φωνὴ τοῦ τελάλη, δημοτικοῦ ὑπαλλήλου, τότε, φωνὴ Στέντορος: «᾽Αααα-κούσατε Κύριοι!...». Ἐπίσης, κορναρίσματα «ἀγοραίων» αὐτοκινήτων «μουϊκ» πού διέθεταν «κλάξον», τὸ ὁποῖο δὲν διέφερε στὴν ἐμφάνιση καὶ τόσο πολὺ ἀπ' τὶς κορνέτες τῆς φιλαρμονικῆς τοῦ «Σκουφᾶ» μὲ προεξάρχον σ' αὐτὴ τὸ ἰσχυρὸ «μπάσο», τοῦ Ἀλκίδα σέ μέρες ἐορταστικῶν παρελάσεων ὅπου μόνο ἡ σφυρίζτρα τοῦ Δερδεράκη καὶ τὰ βροντώδη «ἐν-δυό» τοῦ Χαλκιᾶ τὸ συναγωνίζονταν. Τέλος, τὰ ὑπὸ μορφὴν πρόσκλησης πελατῶν, ρυθμικά χτυπήματα πού προκαλοῦσαν ταχυδακτυλουργικά κινούμενες οἱ δοῦρτσες τῶν ὑπαίθριων καὶ σέ σειρὰ παρατεταγμένων σιλβωτῶν, σέ ἀντίθεση μὲ τὴν σιωπηρὴ σοβαρότητα τοῦ κεντρικοῦ μεγάλου Σιλβωτηρίου τῆς, τότε, ὅπως λέγανε, ... «Ἀρχουσας Τάξης» πρὸς τὴν ὁποία φαίνεται νὰ ἀπευθυνόταν καὶ μιά μεγαλογράμματη ἐπιγραφή τοῦ μαγαζιοῦ: «Μηδενὶ συμφορᾷ ὄνειδισης. Ἡ γὰρ τύχη κοινὴ καὶ τὸ μέλλον ἀόρατον».

Κι' ὅλοι αὐτοὶ οἱ θόρυβοι στὸν κεντρικὸ δρόμο μᾶς πόλης, τῆς ὁποίας ἡ κοινὴ τύχη καὶ τὸ μέλλον της δὲν ἦταν πιά καὶ τόσο ἀόρατα, μὲ τὸν διεθνή ὀρίζοντα π' ἄρχιζε νὰ σκοτεινιάζει, δρόμο γεμᾶτο ζωὴ —στὶς χαρούμενες καὶ στὶς δύσκολες ὥρες τοῦ λαοῦ μας— ἀνάμεσα ἀπὸ ἓνα πλῆθος κόσμου κάθε λογῆς: ἄστους μὲ σκληρὰ γλουτοειδῆ καπέλα, «πολύτιμα μπαστούνια μ' ἀσῆμι», γκέτες, λουτρίνια παπούτσια ἢ λευκὰ μὲ στουπέτο' παπιόν καὶ μεταξωτὰ κασκόλ, ὀρεισίβους μὲ στραβά τὸ φέσι καὶ γκλίτσες, ἀξιωματικούς μὲ σπιρουνᾶτες μπότες καὶ μαστίγιο στὸ χέρι, μὲ τὸ ὁποῖο καὶ τὶς χτυποῦσαν κατὰ τακτὰ διαστήματα, διακονιάρηδες, τσακνούδισσες μὲ προσανάματα καὶ δαδί καὶ καμπίστους μὲ

τάδων καὶ καλατζήδων ὅπως τούς λέγανε τότε. Ἀκολουθοῦσαν οἱ φωνές τῶν πωλητῶν. («Κοκορέτς' καὶ ὠραῖο σπληνάντερο» φώναζε, γύρω στὶς δέκα τὸ πρωὶ ὁ πλανόδιος καὶ ἀεικίνητος πωλητὴς σ' αὐτὴ τὴν ἀνυποψίαστη ἐποχὴ τῶν μὴ τρελῶν —τουλάχιστον [ἄφοῦ δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε τῶν παχειῶν]—

ζωντανές κόττες ή μέ φοράδες πού στά καπούλια τους άκουμπούσαν φρέσκες ζαραγάνες, καμπίσιους άγροφύλακες καί παπάδες. Κάρα, πολλά κάρα, καί κόσμος πολός σέ διαρκή κίνηση ή χάσκοντες όπως "Άγγλοι περιηγητές (;) μέ κάσκα καί φωτογραφικές μηχανές χιαστί κρεμασμένες. Δύο-τρία γιώτα-χί μέ ξελατινές αντί γιά γυάλινα τζάμια καί φορτηγά μέ τσουβάλια ή κολόνες πάγου άλλά καί... προικιά. "Επρεπε νά «περάσουν» κι' αυτά λίγο πρίν άπ' τό γάμο, άπό τοῦτον τόν κεντρικό, ένα καί μοναδικό, δρόμο γιά νά τά δοῦν όλοι καί, άπό τά γεμάτα λουλούδια καί κόσμο στά μπαλκονια, νά τούς ρίξουν ρίζι, ροδοπέταλα ή λεμονανθούς. Νά δοῦν μπαούλα, γιούκια, φλοκάτες, μαντανίες, καραμελωτές, στρωσίδια, λαδομάνα, μαγκάλια καί «δοχεία νυκτός», νταμζάνες, κούκμες, τετζερέδια, κουνουπιέρες, τρόμπες γιά φλιτ, κλουδιά φαγητοῦ, ραπτομηχανές Σίγκερ καί τόσα άκόμη... 'Η «παρέλαση» αὐτή γινόταν συνηθέστατα τό άπόγευμα σ' ένα δρόμο τελείως διαφοροποιημένο άπ' εκείνον τών πρωϊνών ώρών· ένα δρόμο πέρα γιά πέρα άστικοποιημένο πιά. Σ' αὐτόν ξεκάμπιζαν καί οί κυρίες μέ τά καπελίνα, ένώ προηγούνταν οί οικιακές βοηθοί φορώντας ψηλό λευκό σκούφο καί ώθώντας καμαρωτά τό άμαξάκι μέ τό «νεογέννητο» πού είχε ήδη σαραντίσει. Είχε προηγηθεῖ ή καταδρεχτήρα τοῦ Στρατή, πού έκανε τό δρόμο φρέσκο καί λαμπερό, όπως καί τά πεζοδρόμια, όπου οί 'Εστιάτορες (τοῦ «Αεροπλάνου» καί άλλοι) τοποθετοῦσαν τά τραπεζάκια μέ τά όλόλευκα (κρίτσαν' στά) τραπεζομάντηλα καί τούς «καλόγερους» γιά νά κρεμοῦν τά παγιασόν (πλατύγυρα ψαθάκια) τύπου Μωρίς Σεδαλιέ.

Μειωμένη ή κίνηση, τώρα, ή άπογευματινή· στό Παντοπωλειό μέ τά «εδώδιμα καί άποικιακά» καί τίς ταμπέλες «'Η δικαία χεῖρ» καί τά τοιαῦτα, ή τά Μικρομπαγκάλια μέ τίς κρεμασμένες στίς πόρτες τους γκλίτσες, φλογέρες, τσοπέλες, μπασμάδες ή βούρλα καί τά πεζοδρομιά τους τά κατειλημμένα άπό άνοιχτά σακιά μέ κροκάρ', λούπινα, λινοκόκι, «θακαλάο» ή θειάφι καί γαλαζόπετρα. Μειωμένη ήταν τίς ώρες τοῦτες, μέ τό κορεσμένο πιά ένστικτο, καί ή ζωντάνια στά 'Αρτοποιεῖα («Οί πέντε άρτοι» γιά παράδειγμα) στά Πιλοποιεῖα, τά πανελληνίως φημισμένα Τσαρουχοποιεῖα, τά Σαγματοποιεῖα (έφτιαχναν σαμάρια), τά Πανδοχεῖα, τά 'Οπωροπωλεῖα καί τήν ξερημη, πιά, λαϊκή στό Μονοπλειό. 'Η μόνη έξαίρεση, πέρα άπ' τούς παιδικούς παραδείσους τών καταστημάτων μέ τά «Σακχαρώδη προϊόντα» καί τίς πολύχρωμες διτρίνες γεμάτες άπο «κάντιο», ήταν τά Σινεμά μέ τή Σίρλεϋ Τεμπλ καί άργότερα, μετά τήν περατζάδα, τά οίνο-ζυθ-εστιατόρια καί τό ιδιότυπο στέκι τοῦ Τζάφου γιά κανένα «νταβά» χωρίς νά έξαιρεῖ κανείς έδω τό «Οίνο-μαγειρεῖον» (τήν ύπόγεια τήν ταβέρνα τής ίδιας, πάντοτε, κεντρικής όδοῦ, μέ τόν ίατροκτόνο έπαγγελματικώς τίτλο «Τό θεραπευτήριον τής Μελαγχολίας»!). Θορυβωδέστατο, ώστόσο, ήταν, άργά τό δρᾶδυ, τό πέρασμα τριών ευζώνων μέ πολεμικές σάλπιγγες, πού «βάραγαν» τήν επιστροφή στόν στρατώνα τών μέ «δίωρη» συναδέλφων τους καθώς ό τόπος σείονταν μέ τό «Θοδώρα, Θοδώρα, πού πάει ό Θοδωρής;». Στο κάστρο [ώς ήχώ-άπάντηση] στό κάστρο, τρέχα νά τόν βρεῖς!». "Ομοια, φυσικά, άπό άποψη κίνησης καί τά Ζαχαροπλαστεῖα καί τά Καφενεῖα τοῦ κέντρου ή τά έποχιακά στήν ανατολική άρχή καί έξοδο τής κεντρικής όδοῦ, «'Η Αὔρα» καί «'Η

μυροδόλος "Ανοιξις» όπου και ή μπάντα του «Σκουφά» μέ κομμάτια από Ριγκολέτο του Βέρντι, Βαφτιστικό του Σακελαρίδη κ.ά. Κάπου έδω ήταν στημένος και ό «Φωνόγραφος» μέ τό τότε σουξέ: «Μάρω, Μάρω, μιá φορά είν' τά νειάτα», υπόμνηση μουσική όχι μόνο της ματαιότητας των έγκοσμών πού λένε, αλλά και του γεγονότος ότι έφθανε τό τέλος της μεσοπολεμικής περιόδου σχετικής ξεγνοιασιάς, άφου τά πρώτα σύννεφα μιás παγκόσμιας σύρραξης άρχισαν νά έμφανίζονται και όδήγησαν στην πρώτη μεγαλειώδη, και για άρκετή ώρα, παρέλαση στον ίδιο πάντα αυτόν κεντρικό δρόμο, των έπιστρατευμένων άνδρων του θρυλικού Ευζωνικού Συντάγματος (3/40) της "Αρτας σέ πλήρη πολεμική σύνθεση. Σέ λίγο «έπρεπε, λέει, αυτοί οι "Αρτινοί, νά πιάσουνε τίς γραμμές, άπ' την πρώτη μέρα» κιόλας για νά θυμηθούμε τά έξοχα λόγια από τό «"Αξιον Έστί» του Έλύτη, πού συνέθεσε, έτσι, ένα Έπίγραμμα για τους κυριολεκτικά χωρίς καμιά άπολύτως ύπερβολή – ύπέροχους, τους άλλιότιους αυτούς ανθρώπους, τους «Έπερανθρώπους», Έπίγραμμα πού δέν απέχει πολύ σέ αξία άπ' εκείνο του Σιμωνίδου για τους μεγάλους ήρωες του «Μαραθωνίου άλσους».

Έδω, και πάλι, θέλησαν οι μέχρι πριν λίγο ήττημένοι έπιδρομείς, νά παρeλάσουν εισερχόμενοι στην πόλη μέ δήμα «τροχάδην». Τά παιδιά (κι' αυτό είναι κάτι τό πρωτοφανές, τό μοναδικό) τους γιουχαΐζαν άγρια ενώ πετούσαν ταυτόχρονα και έπιθετικά καταπάνω τους διάφορα αντικείμενα.

Στά δυό-δυόμισι πρώτα χρόνια του κατοχικού πόνου, της πείνας και του άγχους ό κοντόχοντρος (και κωμικός μαζί) Κολονέλο του «Κουαράντα ντοϋε» (42ου Συντάγματος) θρονιάστηκε σέ κεντρικό κτίριο της όδου Σκουφά, ή όποία εξακολουθούσε νά όνομάζεται έτσι. Έκεί γινόταν καθημερινά ή θορυβοδέσπατη και θεατρinίστικη έπαρση και ύποστολή (κυρίως αυτή) της πολεμικής «τρικολόρε» άφου πρώτα πολυμελές άγημα στρατιωτικό διέσχιζε την όδό μέ μπροστά την πολυμελή έπίσης στρατιωτική μπάντα παιανίζουσα τό έξίσου κωμικόντουσεϊκό εκείνο «Βίντσρε Βίντσρε...» και μέ ούρά (κούδα) τή «μαρίδα» της πόλης πού ακολουθούσε μέ χειρονομίες... άρχιμουσικών!

"Όταν τον Σεπτέμβριο του '43 μπήκαν τά πρώτα ναζιστικά στρατεύματα, μετά από δραματικές διαπραγματεύσεις μέ τους πρώην συμμάχους τους, οι όποιοι τελικά και παραδοθηκαν όλοι τους, τό όλο ντεκόρ άλλαξε πολύ πιο δραματικά. Οι παραδομένοι, χωρίς καμιά αντίσταση, «σολντάτοι», διαμέσου του ίδιου πάντα, αυτού δρόμου, μέ ένα σακίδιο μονάχα στον ώμο, ίσως και καμιά πανιότα μαζί, έγκατέλειπαν την πόλη.

Μέ διαταγή πού ανακοινώθηκε γραπτά αλλά και προφορικά μέσω του Τσακατσούκα, του δημοτικού τελάλη, ό κόσμος διατάχτηκε, τώρα από τον στρατιωτικό διοικητή νά κλείνεται άπ' τίς πέντε τό άπόγευμα –παρόλο πού ήταν ακόμη σχεδόν καλοκαίρι– στα σπίτια του.

Μέ φωνή –πάλι– Στέντορος, ό Τσακατσούκας μετά τό εισαγωγικό και επίμονο δάσεως, εκείνο «"Αααα-κούσατε Κύριοι!» διάβαζε τή φοβερή διαταγή. Στο τέλος πρόσθετε, μέ δική του πρωτοβουλία σ'ένα τέτοιο τρομερό κείμενο των κατακτητών, την έξηξ έπωδό εκφρασμένη μέ χαρακτηριστική ντόπια προφορά:

«Όποιον πιάσουν νά κυκλοφορεί στο δρόμο... μπάμ και κάτ'». Πρόκειται για πρωτοφανή περιφρόνηση και διακωμώδηση της διαταγής – στην ουσία– μαζί για ένα αλόγιστο θάρρος και θαυμαστή στάση με την πρόκληση του ομαδικού γέλιου που ακολουθοῦσε (ὅλοι –μὰ ὅλοι– γελοῦσαν τίς κρίσιμες ἐκείνες στιγμές μ' αὐτό τό ἀμίμητο, τό ἀνεπανάληπτο, τό ἀξέχαστο καί ἱστορικό πιά «μπάμ και κάτ'», πού ὡς ἐκφραση ἔμεινε παροιμιώδης καί πού ἡ ἀρχή της ἀνάγεται –ἴσως– στο παραπάνω γεγονός).

Μιά ἀπ' τίς πρώτες ἐνέργειες τῶν νέων, καί τυπικά πλέον, κατακτητῶν ἦταν ἡ μετονομασία δύο κεντρικῶν δρόμων τῆς πόλης καί στο βάπτισμα –γιά πρώτη φορά– τῶν δύο πλατειῶν πού προαναφέραμε. Ἡ κεντρική ὁδός Σκουφᾶ ὀνομάστηκε πλέον ὁδός Βιέννης - Wienerstrasse) καί ἡ ὁδός Καραϊσκάκη ὁδός Κολωνίας-Kölnerstrasse (Δές τίς ἐδῶ παρατιθέμενες εἰκόνες [Εἰκ. 2-4] μέ εἰδικό μοντάζ πού ἐπιχείρησα –κάπως ἐρασιτεχνικά– καί τήν προσθήκη πινακίδων στο ἴδιο σημεῖο ὅπου ἦταν καί οἱ παλιές καί αὐθεντικές, ἄν καί τά κτίρια ἔμειναν σέ ὅλες τίς περιπτώσεις τά ἴδια κ' ἀπαράλλαχτα ἴσαμε σήμερα καί μάλιστα σέ μιὰ πόλη, πού ἄλλαξε στο μεγαλύτερο μέρος της ριζικά).

Στό καφενεῖο τοῦ κεντρικοῦ, κυρίως, δρόμου στρατωνίστηκαν, μοιρασμένοι τά τμήματα πού εἰσῆλθαν στήν Ἔρτα (Στοῦ Κακαβᾶ, τοῦ Ζαφείρη κ.ἄ.).

Εἰκ. 2

Εἰκ. 3

Εἰκ. 4

Πέντε καί μιὰ στρατιωτικές φιγούρες δέσποσαν γιά λίγο ἢ καί δέσποζαν γιά περισσότερο καιρό στο μετονομασμένο πιά καί μέ ταμπέλα μάλιστα (φόντο σκοῦρο καί γράμματα λευκά) ἱστορικό κεντρικό δρόμο.

Τίς πρώτες μέρες καί μόνο, τόν διέσχιζε πεζή, ὅταν ἀρχίζε νά ἀραιώνει ὁ κόσμος, ὁ σωματώδης κ' ἀλάνταδος στίς κινήσεις καί τό περπάτημα στρατηγός

Lanz (ἂν δέν μέ ἀπατᾶ – στό συγκεκριμένο καί μόνο αὐτό σημείο – πέρα γιά πέ-
ρα ἢ μνήμη) φορῶντας ἕνα σόρτ, πού τόν ἐβγαζε ἀπό τόπο, χρόνο καί τά τότε
δεδομένα. Φαίνεται πως ἦταν ὁ ἴδιος αὐτός πού βλέπουμε καί στήν ἐδῶ παρα-
τιθέμενη εἰκόνα [Εἰκ. 7] ἀπό τό διβλίο του «Gebirgsjäger» σ. 27· δηλ. ὁ στρατιω-
τικός διοικητής τῆς ἀλήστου μνήμης, τῶν ἐφιαλτικῶν γιά μάς ἀναμνήσεων, Με-
ραρχίας «Ἐντελδαῖς», πού εὐφημιστικά ἔφερε τό ὄνομα ἑνός «καλλωπιστικοῦ
ποώδους φυτοῦ» [Εἰκ. 6] μέ λογχοειδῆ» ὥστόσο φύλλα τῶν ἙΑλεων τῆς
Αὐστρίας ἀπ’ ὅπου καί πολλοί ἀπ’ τούς στρατιῶτες τῆς [Εἰκ. 5-7 (ἀπό τό διβλίο
τοῦ H. Lanz)].

Εἰκ. 5

Εἰκ. 6

Εἰκ. 7

Μιά ἄλλη –ἀλήστου μνήμης– φιγούρα ἦταν ὁ ξεραγκιανός καί χολερικός
κρεμανταλάς ὁ Βά[ι]κελ (κάπως ἔτσι ἀκούγαμε νά τόν λένε) μ’ ἕνα πιστόλι πά-
ντα στή μέση, χρησιμοποιώντας το καί κάθε φορά πού μπροστά του ἐμφανιζό-
ταν ὁ ὁποιοσδήποτε περιπλανώμενος σκύλος. Τόν σκότωνε ἀμέσως ἐπὶ τόπου.
Ἔτσι, πιθανῶς, χάθηκε καί τό περιφημο «σκ’λί τ’ Καρυτσο’νοῦ», ἕνα ἥσυχο
μπουλντόκ πού κυκλοφοροῦσε ὅλη τῇ μέρα μέ ἡρεμὴ μεγαλοπρέπεια, στόν κε-
ντρικό δρόμο, γῇ τῆς ἐπαγγελίας ἄλλοτε ἀπ’ τό πλῆθος τῶν χασάπικων πού
ὑπῆρχαν ἐκεῖ μέ τά κρεμασμένα ἀπ’ τά τοιγγέλια τους σφαχτά καί τόν Καπνιά
δίπλα νά διώχνει μέ «ἀλογοουρά» τίς μῦγες ἀπό πάνω τους.

Τρίτη φιγούρα ἑνας ἄξεστος κοκκινοτριχὴς ὑποδεκανέας «κατακτητῆς» πού
μάζεψε τούς ἀνύποπτους διαβάτες τῆς μεγαλὸνυμης Wienerstrasse γιά ἀγγαρία
συλλαμβάνοντάς τους ὑπουλα, ἀπ’ τό γιὰ πίσω καί τέλος τρεῖς τύποι βλοσυ-
ροί, ἀμίλητοι, αἰνιγματικοί καί στή συμπεριφορά καί στήν ψυχολογία (ἀκόμη
καί στό «βαθμό» πού εἶχαν ἀλλά τόν «ἐκρυβαν» ὅπως ἀκούγαμε), μέ ἐπικε-
φαλῆς τόν διαβόητο Λούνικ καί ἔχοντας κάτι σιδερένια πέταλα κρεμασμένα στό
λαιμό τους, σῆμα τῆς τρομερῆς γκεστάπο ὅπως καί πάλι ἀκούστηκε.

Στήν πλατεῖα Γκαίτε, τήν Goetherplatz, εἶχαν ἐγκατασταθεῖ γιά λίγο κάποια
τάνκς, πού τότε τά πρῶτόβλεπαν ὅλοι στή ζωὴ τους, καί στρατιῶτες μέ γαζωμέ-
νη, χάριν μονιμότητος, τήν τσάκιση τοῦ παντελονιοῦ, σκληροί, συνοφρυωμένοι,
μέ ρηχό ἢ καί τελείως ἐπιπεδωμένο συναίσθημα, σέ μιά ἀτμόσφαιρα τρόμου καί
φόβου, πάντως διαφορετικὴ –κάπως– ἀπ’ ἐκείνη τῆς ἴδιας αὐτῆς –ἀνώνυμης

ἀκόμη τότε— πλατείας ὅπου κατά προτίμηση καί ἀποκλειστικότητα μιά πολυ-
μελέστατη στρατιωτική μπάντα τῶν Ἱταλῶν, ἔδινε (σέ πολύ δύσκολες πάντοτε
ὥρες), σκόπιμα, ἀλλά χωρίς τήν παρουσία κανενός πολίτη, μουσικές «παρα-
στάσεις», «παίζοντας» ἀκόμη καί κανσονέτες καί ἄλλα «κομμάτια»: «Ο σόλε
μιο», «Σάντα Λουτσία», «Κουάντο τί θόλιο μπένε», καί τά τοιαῦτα.

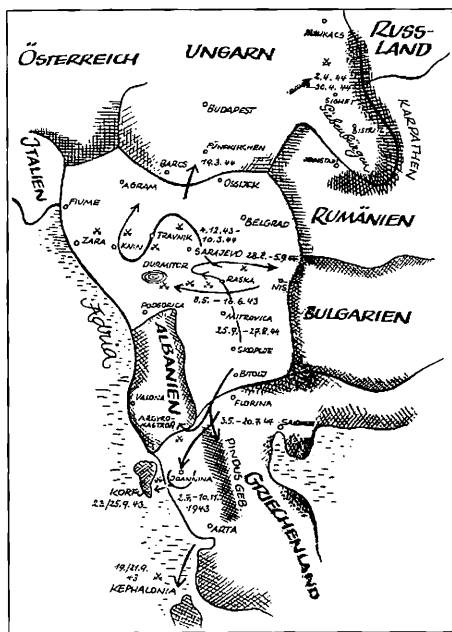
Φαίνεται, πάντως, πῶς ἡ Ἔρτα εἶχε γιά τοὺς κατακτητές μεγάλη στρατιω-
τική σημασία τόσο γιά τό φόβο ἐπικείμενης στρατιωτικῆς ἀπόδοσης τῶν Συμ-
μάχων στίς ἀκτές τῆς Βορειοδυτικῆς Ἑλλάδος (ἢ καί πιό ψηλά ἴσως, στόν
Ἄδρια), ὅσο καί γιά τήν ὑπαρξή ἰσχυροῦ ἀντάρτικου στήν περιοχή της (τοῦ
ἰσχυρότερου καί μεγαλύτερου, σέ σχέση μέ τόν πληθυσμό της, ἀντάρτικου σ'
ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα, παρόλο πού ἦταν τραγικά καί παράλογα διχασμένο),
ὅπως καί γιά τίς προετοιμασίες σχετικά μέ τήν καταστολή τῆς «ἀνυπακοῆς»
τῶν εὐρισκομένων στά Ἰόνια Ἱταλῶν νά παραδώσουν στοὺς χιτλερικούς τόν
ὄπλισμό τους, μετά τῇ συνθηκολόγησιν τῆς Ἱταλίας μέ τοὺς Συμμάχους. Στόν
παρατιθέμενο χάρτη [Εἰκ. 8] εἶναι σχεδιασμένος ὁ χώρος αὐτῶν τῶν πιθανῶν
ἐξελιξέων καί ὁλοφάνερος (μέ τό εἰκονιζόμενο βέλος) ὁ σχεδιασμός γιά τήν ἐπι-
χείρησιν ἐνάντια στοὺς Ἱταλοὺς στό Ἰόνιο μέ ἀφετηρία τόν Ἀμβρακικό.

Στό χάρτη αὐτόν στόν ὁποῖο —ὅπως βλέπουμε— ὑπάρχουν σημειωμένες 9
(ἐννιά) χώρες (Ρωσσία, Οὐγγαρία, Αὐστρία, Ἱταλία, Γιουγκοσλαβία, Ρουμα-
νία, Βουλγαρία, Ἀλβανία καί Ἑλλάδα) ἀναγράφονται ἐλάχιστες πόλεις, με-
τρημένες στά δάχτυλα, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες ἡ Ἔρτα. Τό βέλος στήν εἰκόνα, πού

τό σχεδίασαν νά ξεκινᾷ ἀπό τόν
Ἀμβρακικό κόλπο καί νά κατευθύνε-
ται πρὸς τήν Κεφαλλονία, δείχνει τήν
πορεία πού ἀκολούθησαν τά χιτλερι-
κά στρατεύματα κατοχῆς γιά νά κα-
ταπνίξουν τήν ἀντίσταση τῶν
Ἱταλῶν τῆς ἐκεῖ Μεραρχίας «Acqui»
πού ἀρνήθηκαν νά παραδώσουν τά
ὅπλα. Κατάληξη ἦταν ἡ γνωστή τρα-
γωδία, πού μιά πλευρά της εἶδαμε
στήν προβλημαμένη πρὶν ἀπό λίγα χρό-
νια καί στή χώρα μας, κινηματογρα-
φική ταινία «Τό μαντολίνου τοῦ λοχα-
γοῦ Κορέλι».

Ἐξίσου τραγικά ἦταν καί στόν
τόπο μας, τόν στενὸ ἡπειρωτικὸν ὅ-
ριο καί ἰδιαίτερα αὐτόν τῆς Ἔρτας, τά
ὅσα ἀκολούθησαν ἐπὶ ἓνα ὁλόκληρο
χρόνο· χρόνο ἀβάσταχτου πόνου καί
ἀμέτρητων θυσιῶν.

Μετά τήν ἀποχώρησιν τῶν κατα-
κτητῶν καί τό εὐτυχημένο τέλος τῆς

Εἰκ. 8: (Ἀπὸ τό βιβλίο τοῦ H. Lanz, 1954, ὁ.π., σ. 244)

κατοχικής δραματικής ιστορίας του πόνου και του αίματος, ήρθε ή ώρα, ἀνάμεσα σέ ἄλλα (σοβαρότερα, ἀσφαλῶς καί σημαντικότερα), τῆς ἀποκαθήλωσης τῶν πινακίδων καί οἱ δρόμοι τῆς πόλης ξαναπῆραν μαζί μέ τόν ἀέρα καί τό ἄρωμα τῆς ἐλευθερίας τὰ ἀγαπημένα ὀνόματά τους, ἐνῶ οἱ πλατεῖες θυθίστηκαν καί πάλι στήν εἰρηνική ἀνωνυμία τους.

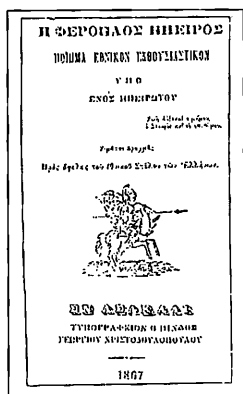
‘Ο κεντρικός δρόμος τῆς μικρῆς μας, τότε, πόλης πλημμύρισε ἀπό νειᾶτα (τίς «παρέες» ἀπό ἀνθρώπους πού ἐπέμεναν νά ’ναι πάντα ἐλευθεροί κι’ ἀδέσμευτοι στούς ἀγῶνες τους ὄχι ὁμως καί ἀπολιτικοί), νειᾶτα πού γέμιζαν τήν ἀτμόσφαιρα μέ τὰ τραγούδια, τώρα, τῆς ἀγάπης καί τοῦ ἔρωτα. «*Η ζωὴ ξαναρχίζει*» ἔλεγαν (κι’ ἦταν τόσο νέοι, παιδιὰ, νά φανταστεῖς) «*γιά μᾶς, πιά χαρούμενη τώρα*», καί τ’ ἄκουγε κανεῖς στόν κεντρικό δρόμο, ἐνῶ συγκατένευαν χαμογελαστά καί οἱ σοβαροφανεῖς τῆς πόλης, μέ «*τά δύσκολα καί τ’ ἀνεκτίμητα Εὖγε*» τους.

Τό ἐλαφρό, τῆς ἐποχῆς, ἐρωτικό τραγούδι ἀντικατέστησε ἄμεσα καί ἀπόλυτα (τόση εἶναι ἡ διαιώνια δύναμή του) κάθε ἄλλο τραγούδι καί ἰδιαίτερα τό ἀναγκαστικά «τραχύ» πολεμικό. «*Δέν θά ἔχει ἡ ἀγάπη μας καρδιοχτύπια καί πόνους / κι’ ἀγκαλιά θά θαδίζουμε στούς μεγάλους τούς δρόμους*» διαβεβαίωνε ὁ, οὐσιαστικά (στό βάθος τῆς ψυχῆς του) εὐαίσθητος νέος ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἀλλά καί τῆς μικρῆς, ἀσφυχτικά κλειστῆς, κοινωνίας, μέ τήν ἐλπίδα ἀποφυγῆς τῆς ἀλλοτριωτικῆς διαδικασίας τοῦ βλέμματός της, στερητικῆς μιᾶς ἄλλης, ἐσωτερικῆς, ἠθικο-πνευματικῆς πιά, ἐλευθερίας...

Κι’ ὥστόσο, ὅπου κι’ ἂν πάει κανεῖς, σ’ ὅσους ἀτέλειωτους, «*μέ τά λαμπρά μεγάλα ὀνόματά τους*», δρόμους κι’ ἂν περιπλανηθεῖ, πάντα «*στήν κώχη ἐτούτη τῇ μικρῇ*» θά ξαναγυρίζει· στήν ἄλλοτε θλιμμένη Wienerstrasse τῆς Ἀρτας, πού ἀνανεωμένη καί μεταπλασμένη ὡς ἓνας ὁλότελα καινούργιος πεζόδρομος μέ τό παλιό, πάντα, τρανό ὄνομά του, μᾶς χαμογελά· χαμογελά σ’ ὅλους μας, ὁμορφος καί καταστόλιστος ἀπό πολύχρωμα λουλούδια στά παρτέρια του, πού κι’ αὐτά τά τοποθέτησε ὁ ἴδιος ὁ «ἐκτελεστής» του· ὁ, σχεδόν... συνομήλικός μας, ὁ Κώστας, ὁ Βάγιας, ὁ... «Δρομομανῆς».

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ Γ. ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΝ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΗΣ ΟΛΗΣ ΣΕΙΡΑΣ: Γ.Μ.Κ.

Τρομερέ Καραϊσκάκη μέ λαμπρόν γυμνόν σπαθάκι,
Ρατοβιστινούς γενναίους παλαιούς καπιταναίους,
Καί πατρίδα ἐλευθέραν Δόσε σ' ὅλους μίαν ἡμέραν,
Ἦπειρος ἀναστενάζει καί τὰ τέκνα κύκλω κράζει,
Στήν παλάμην τό σπαθί! κι' ὁ Σουλτάνος νά χαθῇ!
Ἦ πατρίς σου φίλε κράζει Ρατοβίστ' ἀναστενάζει
Φίλη γῆ Ρατοβιστίου μέχρ' αὐτοῦ τοῦ παραλίου,
Ὁ λαός τῶν πατριώτων μέ τόν τῶν χειρῶν του κρότον
Θέλει σέ προὔπαντήσει καί περιχαρῶς φιλήσει...
Καί ἡ μήτηρ καί πατρίς σου ὅλ' ἡ Ἦπειρος δική σου,
Θέλει χαίρει κι' ἐορτάζει καί κατά Τουρκῶν θά βράζει,
Θά στενάζῃ θά βρυχήσῃ τὰς ἀγκάλας της θ' ἀνοίξει,
Ἵνα σέ προὔπαντήσῃ καί περιπαθῶς φιλήσει... Ἡρώς
λαμπροῦ σύ τέκνον...
Δόξαν πάλιν δός καί κλέος στό τυραννισμένον ἔθνος...

Στό: Ἐνός Ἦπειρώτου (1867) «Ἡ φέροπλος Ἦπειρος» Τραγωδία, Μέρος Β',
Ἄσμα Δ, «Τοῦ Σπ. Καραϊσκάκη» (Γιοῦ τοῦ Γ. Καραϊσκάκη) Ἐν Λευκάδι.

“Οπως –κατά τόν Ἡρόδοτον– πολλαί πόλεις ἤριζον, διεκδικοῦσαι ὡς ἴδιον τέκνον αὐτῶν τόν Ὅμηρον, οὕτω καί περί τοῦ Καραϊσκάκη πολλὰ χωρία καί τόποι τῆς κεντρο-βορειο-δυτικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ νά προσκτῇσωσι ἐκ τῆς δόξης αὐτοῦ, διεξεδίκησαν καί διεκδικοῦσιν αὐτόν ὡς γόνον των ἢ τουλάχιστον ὡς ἐπὶ πλυν κάτοικόν των. Καί τινες – ἂν μή εἴπω πολλοί –μετά τόν ἔνδοξον θάνατόν του, ἐπλασαν μύθους, ἐξαπέλυσαν ἀνακριβεῖς φήμας· οἱ δὲ ἀπόγονοι αὐτῶν – καί ἐν γνώσει των ἐπὶ περὶ τούτων– προσεπάθησαν καί θέλουσι νά ἐπιβάλωσι τὸ ψεῦδος, ὡς ἀληθὴ ἐκ τῶν προγόνων των παράδοσιν.

Καί ἐνιαχοῦ ὅπως οὖν ἐπετεύχθη εἰς τὸ νά διαχυθῶσι δοξαsaίαι πείθουσαι τοὺς ἀγνοοῦντας λεπτομερείας περὶ τῆς καταγωγῆς, τοῦ βίου, καί μερικῆς δράσεως τοῦ ἥρωος.

Ἄλλ’ ἢ μελέτη τῶν κατ’ αὐτόν καί ἡ θαθεῖα ἔρευνα τῶν πραγμάτων ἄγουσιν εἰς θέσιν ἀφισταμένην τῶν ἀνακριβειῶν ἐκείνων· ὁδηγοῦσιν εἰς γνῶσιν τῆς ἀληθείας· εἰς ἀλήθειαν μὴ ἐπιτρέπουσαν κενὰ χρόνου, ἢ παραλήψεις γεγονότων ἀγούσας εἰς συσκοτισμὸν αὐτῆς.

Ἐπὶ ταύτης ὅθεν στηριζόμενοι, καί παρὰ τὰς σκιαγραφίας τῶν ἐξ Ἀθαμανίας διακριθέντων ἀνδρῶν, δίδομε τὴν προσήκουσαν θέσιν εἰς τόν Καραϊσκάκη, οὗτινος τὸ καριοφίλι ἐδρόντησεν ἀνά τὰς χαράδρας καί τὰ βουνὰ αὐτῆς κατὰ τοὺς ἡρωικοὺς τῆς ἀναγεννήσεως τῆς πατρίδος μας χρόνους.

Ἡ κατὰ κόσμον Διαμάντω, οἰκογενείας ἀπροσκυνήτων Κλεφτῶν Δημοσκή (1750-1800), ἐκ Σκουληκαριᾶς-Ραδοθυζίου, ὑπανδρευθεῖσα ἐν αὐτῇ ἐπὶ πλυν τινα –ἀγνώστου πατρίδος– Γιάννην Μαυρομματιώτην ὀνόματι, πρωῒμως ἐχῆρυσεν. Ἄτεκνος δ’ ἀπ’ αὐτοῦ μείνασα, ἐτάχθη μετὰ τινα ἔτη ὡς μοναχὴ εἰς τὴν ἐκεῖ Ἰ. Μονὴν Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ὅτε καί ἔλαβεν ὡς κληρικὸν τῆς ὀνομα «Ζωή».

Ἐν αὐτῇ δέ, εἴτε αἰσθήματι, εἴτε δία τοῦ ἐκ τῆς γειτονικῆς ἐπαρχίας Βάλτου Κλεφταρματολοῦ Δημ. Καραϊσκού, εὐρέθη ἔγκυος· ἐφ’ ᾧ ἀποδείξει τοῦ Ἡγουμένου – καί πρὸς τοὺς συγγενεῖς τῆς ἰδίας – ἀποσυρθεῖσα εἰς καλύβην ἐρήμου περιοχῆς ἐγέννησεν. Ἐκεῖθεν δέ, πρὸς συγκάλυψιν τῆς ἀτιμίας, εὐθύς ὡς ἀνέλαβεν, ἐφύγαδευθη εἰς Μαυρομματι, ἔνθα ἐφθασεν ὡς πτωχή, δυστυχὴς, καί, κατ’ ἀτυχίαν τῆς, τοῦ τοκετοῦ ἐπελθόντος κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς ὀρεινῆς πατρίδος τῆς κάθοδον. Προηγηθείσῃ ὅμως παρακλήσει τοῦ Ἡγουμένου πρὸς τὸν ἐν τῇ ἐκεῖ Ἰ. Μονὴ Ἀγίου Γεωργίου συνάδελφόν του, ἔτυχε περιθάψεως· τὸ παιδίον βαπτισθὲν ὑπ’ αὐτοῦ ὀνομάσθη Γεώργιος· αὐτὴ δὲ μετ’ ὀλίγας ἡμέρας ἐγκατέστη εἰς –πλέον τοῦ χιλιομέτρου ἀπὸ τῆς Μονῆς ἀπέχον– κατοικησίμον σπήλαιον, παρ’ ᾧ καί καλύβαι σκηνιτῶν, παραχειμαζόντων κτηνοτρόφων. Προστασίᾳ δὲ τοῦ Ἡγουμένου, ἐκκλήσει αὐτοῦ πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου, σχετικῇ συνδρομῇ τῶν γειτόνων Σαρακατσαναίων, καί προσωπικῇ τῆς κατόπιν ἐργα-

σία, μόλις απέζη· καί συνεπληροῦτο ἤδη τριετία. Ἀπαυδήσασα δ' ἐν τέλει καί ἀναζητοῦσα ἀλλαχοῦ πόρον ζωῆς, εὔρεν ἐργασίαν εἰς τὸν ἀρχοντικό Ἀρματολικὸν οἶκον Γεωργίου Καραΐσκου· καί ἐν αὐτῷ στεγαζομένη καί μετὰ τοῦ τέκνου της διατρεφόμενη, ὀκταετίαν ὅλη διήγαγεν.

Κατ' αὐτήν, τὸ παιδίον εἰς μικροῦπηρεσίας ἀποστελλόμενον, ἦτο γνωστὸν παρὰ τοῖς κατοίκους ὡς «ὁ μικρὸς πὺν εἶναι στοῦ στίτι τοῦ Καραΐσκου» ἢ «ὁ μικρὸς τοῦ Καραΐσκου» καί διὰ τὸ εὐπρόφερτον «ὁ Καραΐσκάκης»· ἐπώνυμον ὅπερ οὐχὶ δυσαρέστως ἤκουεν, καί ἔκτοτε διὰ δίου ἐτήρησεν...

ΝΙΚ. Χ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ
«Ἡπειρωτικά. Α' Ἀθαμανικά»
Τ.Α. σ.σ. 509-511 (Ἀθήναι, 1967).

Τό κελλί όπου γεννήθηκε ὁ γιὸς της καλογριάς, ὁ Καραΐσκάκης, στο μοναστήρι της Παναγίας στη Σκουληκαριά.

παιδί της στοῦ Μαυροματί της Καρδίτσας γεγονὸς πὺν δημιουργοῦσε τὴν λαθεμένη ἀποψη ὅτι ὁ ἥρωας γεννήθηκε ἐκεῖ. Σήμερα κακῶς τὸ Μαυροματί διεκδικεῖ –κι' ὡς ἓνα θαμνὸ τὸ κατάφερε νὰ ἰδιοποιηθεῖ– τὸν τίτλο τῆς γενέτειρας τοῦ Καραΐσκάκη· οἱ δάφνες ἀνήκουν στή Σκουληκαριά καί στοῦ ἀγνωστο ὡς τότε μοναστηρίου της, τοῦ ὁποίου ἡ σημασία προσλαμβάνει ἐθνικὲς διαστάσεις.

«Σ' αὐτὸ τὸ μοναστήρι [τὸ μοναστήρι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στή Σκουληκαριά] ἔλαχε νὰ γίνει τὸ λίκνο ἑνὸς ἀπ' τοὺς ἐνδοξότερους ἥρωες τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821, τοῦ «γιου τῆς καλογριάς», τοῦ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ. Σώζεται μισογκρεμισμένο τὸ κελλί (ἓνα καμαροσκέπαστο ὑπόγειο) ὅπου ἡ καλογριά Ζωῖτσα Ντιμισκή τὸν γέννησε τὸ 1782 καί γιὰ ν' ἀποφύγει τὸ σκάνδαλο καί τὴν ὀργή τῶν συγγενῶν της κατέφυγε μέ τὸ

Κ.Θ. Γιαννέλου

«Τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἀρτας» (1990), σ. 91:
«Τὸ μοναστήρι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στή Σκουληκαριά».

Ὁ θάνατος τοῦ Καραϊσκάκη στη μάχη τοῦ Φαλήρου.

Στό: Χ. Γ. Κατσαλίδου (1931)

«Μέγα Πανηπειρωτικόν Ἐγκυκλοπαιδικόν

Περιοδικόν Σύγγραμμα Ἡ ΔΩΔΩΝΗ»

Ἀλεξάνδρεια-Αἰγύπτου, Τ.Α., σ. 38

(«Ἡ συμβολή τῆς Ἠπείρου εἰς τὴν ἀναγέννησιν
καὶ ἀνάπτυξιν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος:

Γεώργιος Καραϊσκάκης, Σκουληκαριά Ἀρτης).

ΜΝΗΜΗ ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ

‘Ο Σύλλογος «Σκουφᾶς» δρέθηκε στή δυσάρεστη θέση νά θρηνήσει τόν ἄξιο ἄρτινό δημιουργό, τόν νομικό καί ἱστορικό συγγραφέα καί ἐρευνητή Γιάννη Τσούτσινο.

Γιά τόν Σύλλογο «Σκουφᾶ» ὁ Γιάννης Τσούτσινος ὑπῆρξε ἡ ψυχή, ἡ πρώτη καί μεγάλη φωνή, ὁ ἀναμορφωτής καί ἀναδημιουργός ὡς πρόεδρος του. ‘Ο πολύτιμος συνεργάτης καί ὁ πιστός του σύμβουλος. Μέσα καί ἔξω ἀπό τόν Σύλλογο ἡ προσφορά του ἀναμφισβήτητα ἦταν ἀνεκτίμητη.

Εἶναι γνωστό σέ ὅλους τό συγγραφικό του ἔργο, ἀνεπανάληπτο γιά τήν ἱστορία τῆς ῾Αρτας, πού τήν ἀγάπησε καί τήν πόνεσε πολύ. Τό ἔργο του, πού ἀναφέρεται στήν «Ἱστορία τῶν ἐκατό χρόνων τοῦ Συλλόγου» ἀποτελεῖ ὕψιστη τιμή γιά ὅλους τούς ῾Αρτινούς, ἀναφερόμενο κατατοπιστικά καί μέ λεπτομέρεια στήν ἱστορική πορεία τοῦ Μουσικοφιλολογικοῦ Συλλόγου.

‘Ο Γιάννης Τσούτσινος «μετέστη» στήν ἄλλη ζωή καταμεσῆς τοῦ φετινοῦ καλοκαιριοῦ (18 Ἰουλίου). Χαρακτηριστική ὑπῆρξε ἡ ἐξόδιά του ἀκολουθία γιά τήν λιτότητα καί ἀπλότητά της, ὅπως ὁ ἴδιος τήν ἀπαίτησε ἀπό τούς οἰκείους του.

῾Υπῆρξε ἕνας μέγας πνευματικός δάσκαλος, γιατί παντοῦ καί πάντα εἶχε νά δώσει κάτι, εἶχε μιά δυναμική πνευματική παρουσία. Κοσμοῦσε μέ τήν παρουσία του. Προσάρμοζε ἄνετα τό χθές μέ τό σήμερα καί ἐξέπεμπε πάντα ἐπικαιρα μηνύματα καί διδάγματα.

Κρατήθηκε νέος σέ ὅλη του τή ζωή. Δέν ἀπέβαλε τόν Γιάννη Τσούτσινο τῆς ἐφηβικῆς του ἡλικίας. ‘Οραματιστής, ἰδεολόγος, βαθύτατα πολιτικός, προβληματισμένος γιά τό μέλλον καί τήν πορεία τοῦ τόπου του, πάντα αἰσιόδοξος, ἔδινε τίς πιό κατάλληλες συμβουλές στούς ἐπιτόπιους ἄρχοντες γιά τήν ἀνάδειξη τῆς πόλης. ‘Ο λόγος του ὑπῆρξε πάντοτε ζωντανός, γλαφυρός, σοδαρός καί σαφής. Καί ὁ ἴδιος μέχρι τοῦ θανάτου του φιλομαθής καί πνευματικά ἀνήσυχος, ἐραστής τοῦ καλοῦ καί τοῦ ὡραίου, τῶν μεγάλων ἀξιών τῆς ζωῆς, τῆς τέχνης, τῆς εὐταξίας καί τοῦ καλοῦ γούστου, ἐνῶ ἀποστρεφόταν τήν πνευματική φθηνεία, τήν ἀπαιδευσία καί τή χοντροκομμένη ἀναζήτηση ἱκανοποίησης τῶν ἀτομικῶν ἀναγκῶν.

‘Ο μακαριστός Γιάννης Τσούτσινος στάθηκε στή ζωή του αὐτάρκης, ἄνθρωπος τοῦ μέτρου, τῆς σωφροσύνης καί τῆς σεμνότητας. Πνευματικά ἀνήσυχος διέθετε τόν περισσότερο χρόνο τῆς ζωῆς του διαβάζοντας πολύ καί γράφοντας λίγο, πάντα μέ ποιότητα καί οὐσία. ‘Ως ἐπαγγελματίας ταυτίστηκε μέ

τήν κοινωνική προσφορά, μετατρέποντας τό επάγγελμά του σέ κοινωνικό λειτούργημα.

Δέν ὑπάρχει ἀρτινός ἀπανταχοῦ τῆς γῆς πού νά ἐπικοινωνεῖ μέ τίς ρίζες του, παλιός καί νέος, καί νά μή γνωρίζει τόν Γιάννη Τσούτσινο. Δέν εἶναι ὑπερβολή ἡ ταύτιση τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν ῥΑρτα, τό σύμβολό της. Τά «ῥΑρτινά ἱστορικά θέματα» τά πάσης φύσεως ἄρθρα του τόσο στό περιοδικό μας ὅσο καί σέ ἄλλα ἐντυπα, βεβαιώνουν τήν ἀλήθεια αὐτή. Τό Δ/κό Συμβούλιο τοῦ Συλλόγου καί τά μέλη του, θά διατηροῦν πάντα τήν πνευματική ἀνάμνησή του, τήν χαρακτηρισίζουσα αὐτόν γραμμή τῆς σεμνότητας, τῆς ἀξιοπρέπειας καί τοῦ ἠθους.

Ὁ Σύλλογός μας εὐχεται νά ὑπάρξουν ἀντάξιοι συνεχιστές τοῦ ἔργου του. Ὑποδειγματικοί ῥΑρτινοί πολίτες ἀναστήματος Γιάννη Τσούτσινο.

Τόν τιμήσαμε καί τόν τιμοῦμε.

ῥΑς εἶναι αἰωνία ἡ μνήμη του.

«ΕΦΥΓΕ» Ο ΣΕΜΝΟΣ ΚΑΙ ΑΞΙΑΓΑΠΗΤΟΣ ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΣ

ΕΦΗΜ. ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ 20/7/04

Σέ ἡλικία 84 χρόνων πέθανε ὁ συμπολίτης μας Γιάννης Τσούτσινος καί κηδεύτηκε χθές στό ἐκκλησάκι τοῦ Δημοτικοῦ Κοιμητηρίου, σέ στενό οἰκογενειακό καί φιλικό κύκλο.

Ὁ ἴδιος εἶχε ζητήσει νά μὴν κατατεθοῦν στεφάνια καί οὔτε νά ἐκφωνηθοῦν ἐπικήδειοι, διατηρώντας ἔτσι τήν γνώριμη καί χαρακτηριστική σεμνότητά του καί τίς τελευταῖες ὥρες τῆς ζωῆς του.

Δικηγόρος στό ἐπάγγελμα μέ πλούσια δραστηριότητα στά κοινά τῆς ῥΑρτας καί μέ μεγάλο συγγραφικό ἱστορικό ἔργο γιά τήν περιοχή μας.

Διετέλεσε πρόεδρος τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου τοῦ Δήμου ῥΑρταίων ἐπί δημαρχίας Χρήστου Γκίζα καί δέκα χρόνια πρόεδρος τοῦ «Σκουφᾶ».

Ἰδιαίτερα δέν τόν συγκινοῦσε ὁ στίβος τῆς πολιτικῆς, ἐνῶ εἶχε ὅλες τίς δυνατότητες καί τίς λαϊκές προσβάσεις νά ἀσχοληθεῖ μέ αὐτήν καί νά διαπρέψει.

Πολλές φορές μεγάλες κομματικές παρατάξεις καί κυρίως τό ΠΑΣΟΚ ἐπιδίωξαν νά τόν χρίσουν ὑποψήφιο δήμαρχο γιά τό Δήμο ῥΑρταίων, ἀλλά ὁ ἴδιος τό ἀπέφευγε.

Δέν ἄντεχε τίς μικρότητες καί τίς ἀντιπαλότητες τῆς πολιτικῆς, ἤθελε νά ζεῖ ἥρεμα, σεμνά καί ἀγαπημένα μέ ὅλον τόν κόσμο. ῥἮταν ὁ ἀνθρώπος πού ποτέ δέν προκάλεσε καί ποτέ δέν τόν προκάλεσαν, ζοῦσε πάντα μέ τό χαμόγελο στά χεῖλη, ἦταν ἀξιαγάπητος.

ῥΕτσι, ἔζησε, ἔτσι καί ἔφυγε ἀπό αὐτή τῇ ζωῇ.

Αἰωνία του ἡ μνήμη!

Πέθανε τήν Κυριακή καί κηδεύτηκε χθες
ὁ δικηγόρος-ιστορικός Γιάννης Τσούτσινος
Ἀπώλεια γιά τήν περιοχή μας

ΕΦΗΜ. ΠΡΩΪΝΗ 20/7/04

Μεγάλη ἀπώλεια γιά τήν Ἄρτα, ὁ θάνατος τοῦ δικηγόρου καί ιστορικοῦ ἐρευνητῆ Γιάννη Τσούτσινου, ὁ ὁποῖος ἔχασε τή μάχη μέ τό θάνατο τήν Κυριακή τό βράδυ στό Γενικό Νοσοκομεῖο Ἄρτας ὅπου νοσηλευόταν τίς τελευταῖες ἡμέρες.

Γιά τό μεγάλο καί σημαντικό ιστορικό καί ἐρευνητικό του ἔργο ἔκαναν λόγο ὅλοι οἱ ἀρτινοί πού πληροφορηθήκαν τόν θάνατο τοῦ Γιάννη Τσούτσινου, ὁ ὁποῖος γιά

πολλούς ἀποτελεῖ παράδειγμα ἐργατικότητας, ἀλλά καί συνεποῦς πορείας, μέ μεγάλη προσφορά στόν τόπο μας καί στό ἐπίπεδο τῆς καταγραφῆς τῆς ἱστορίας τῆς Ἄρτας, ἀλλά καί στό ἐπίπεδο τῆς προσφορᾶς στά κοινά, ὡς πρόεδρος τοῦ Μουσικοφιλολογικοῦ Συλλόγου Ἄρτας «Ὁ Σκουφᾶς», εἴτε ὡς δημοτικός σύμβουλος, ἀλλά καί πρόεδρος τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου.

Ἀπλός σέ ὅλη του τή ζωή ὁ Γιάννης Τσούτσινος, ἔφυγε ἀπ' αὐτή τή ζωή τό ἴδιο ἀπλά καί ἡ κηδεῖα του ἐγίνε χθές ἀπ' τόν Ἱερό Ναό τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων τοῦ Κοιμητηρίου Ἄρτας, ὅπως ὁ ἴδιος εἶχε ζητήσει, ἀφήνοντας ἐντολή νά μή γίνει ἡ κηδεῖα του μέ στεφάνια καί ἐπικηδεῖους, ἐπιθυμία τήν ὁποία σεβάστηκε ἡ οἰκογένειά του.

Στήν κηδεῖα του, ἄν καί ἡ εἵδηση τοῦ θανάτου του δέν ἐγίνε εὐρέως γνωστή, παραδρέθηκαν πάρα πολλοί ἀρτινοί, οἱ ὁποῖοι εἶχαν νά θυμηθοῦν μόνο καλές στιγμές ἀπ' τή ζωή τοῦ Γιάννη Τσούτσινου, σ' ὅλα τά στάδια τῆς ζωῆς του.

Τόν ἀκούγαμε...

Στήν ἐκδοτική προσπάθεια πού κάναμε ὅλα τά τελευταῖα χρόνια, τόν ἐκλιπόντα Γιάννη Τσούτσينو τόν εἶχαμε κοντά μας καί πολλές φορές εἶχαμε τήν τιμή νά φιλοξενήσουμε στήν ἐφημερίδα μας ἄρθρα καί σχόλιά του, τά ὁποῖα, ἀνεξάρτητα ἀπ' τό θέμα πού ἀναφερόταν, εἶχαν τήν καθολική ἀποδοχή τῶν πολιτῶν τῆς Ἄρτας.

Ὅμως δέν ἦταν μόνο ἡ συνεργασία στήν καταχώρηση ἀρθρων καί σχολίων τοῦ Γιάννη Τσούτσινου, ἀλλά καί τό μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά τήν πορεία τῆς ἐφημερίδας μας, ὅπου συχνά πυκνά ἐκεῖ στό καφενδάκι τοῦ Χρήστου Φωτίου, μᾶς καλοῦσε γιά νά μᾶς πεί κάποιες ἀπόψεις καί προτάσεις του, τίς ὁποῖες πᾶ-

να υλοποιούσαμε, γιατί σ’ ὅ,τι ἔχει σχέση μέ τά ἐκδοτικά, αὐτός εἶχε πάντα τήν ἔγκυρη ἀποψη.

Νά προσπαθοῦμε μᾶς ἔλεγε νά προβάλλουμε περισσότερο ὅλες τίς πνευματικές ἀναζητήσεις τῶν συμπολιτῶν μας, ἀλλά καί τήν ἱστορία τῆς ᾽Αρτας καί σέ κά-θε περίπτωση ἡ κριτική του ἦταν αὐστηρή, πράγμα πού καί σέ μᾶς ἔκανε καλό.

᾽Ολοι οἱ συμπολιῖτες μας θά θυμοῦνται γιά πάντα τόν καλό ἐπιστήμονα καί ἄνθρωπο Γιάννη Τσούτσινου, εὐχόμενοι νά εἶναι ἐλαφρύ τό χῶμα τῆς ἀρτινῆς γῆς πού τόν σκέπασε.

᾽Απ’ ὅλους ἐμᾶς ἐδῶ στήν «Π» θεμά συλλυπητήρια στήν οἰκογένειά του.

Κώστας Γκέτσης

Ο ΠΡΩΗΝ ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΚΩΣΤΑΣ ΒΑΓΙΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ

ΕΦΗΜ. ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ 21/7/04

Μέ τήν ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ Γιάννη Τσούτσινου ὁ πρῶην δήμαρχος καί τέως πρόεδρος τοῦ «Σκουφᾶ» Κώστας Χ. Βάγιας προέδρη στήν παρακάτω δή-λωση:

«Ὁ Γιάννης Τσούτσινος, ὑπῆρξε μιά σημαντική ἀρτινή προσωπικότητα τῆς ἐπιστήμης, τῶν γραμμάτων καί τοῦ πολιτισμοῦ.

Μέ τίς σημαντικές ἱστορικές του μελέτες καί ἐκδόσεις σχετικά μέ τήν ᾽Αρτα, συνέβαλε καθοριστικά στήν ἱστοριογραφική ἔρευνα τοῦ τόπου μας.

᾽Ὡς πρόεδρος ἐπί σειρά ἐτῶν τοῦ Συλλόγου «Σκουφᾶς», συνέβαλε στήν θετι-κότατη ἐξέλιξη καί ἀνάπτυξη τοῦ Συλλόγου, γεγονός τό ὁποῖο ἐμεῖς οἱ διάδο-χοί του στό Σύλλογο ἐκτιμήσαμε καί ἀξιοποιήσαμε τά μέγιστα.

᾽Αξίζει ἐπίσης νά ἀναφέρω τή σημαντική προσφορά του στήν πόλη τῆς ᾽Αρτας καί ἀπό τή θέση τοῦ Προέδρου τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου.

Μέ τήν μεγάλη του παιδεία καί τήν ἀστική του καταγωγή τίμησε τήν πόλη μας καί προσέφερε σημαντικές ὑπηρεσίες στούς ᾽Αρτινούς.

Μέ τόν Γιάννη Τσούτσινου μέ συνέδεε μακροχρόνια βαθύτατη προσωπική καί οἰκογενειακή φιλία.

᾽Υπῆρξε ἀκέραιος χαρακτήρας, εὐγενής καί ἕνας πραγματικός ᾽Αρτινός εὐπατρίδης.

Δέν θά τόν ξεχάσω ποτέ.

Θερμά συλλυπητήρια στήν οἰκογένειά του.

Αἰωνία του ἡ μνήμη.

Ἡ συνεισφορά τοῦ Γιάννη Τσοῦτσινου
στά πολιτιστικά πεπραγμένα τῆς Ἱερᾶς μέσα ἀπὸ
τὸ φωτογραφικὸ ἀρχεῖο τοῦ Μ.Φ. Συλλόγου «Ὁ Σκουφᾶς»

Κατευόδιο στὸν Γιάννη Τσοῦτσιο

ΕΦΗΜ. ΠΡΩΪΝΗ 22/7/04

Μεταπολίτευση: Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας Κωνσταντῖνος Τσάτσος ξεναγεῖται ἀπὸ τὸν πρόεδρο τοῦ Μ/Φ Συλλόγου «Σκουφᾶς» Γιάννη Τσοῦτσιο στὴν Βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου.

κι' ἐπιζητοῦσα τὴν παρέα του. Πάντοτε ἔφευγα σοφότερος, ἐνθουσιασμένος, ἀνθρωπινότερος...

Ἡ παρουσία του εἶναι ἔντονη στὰ βιβλία του πού ξαναδιαβάζω, κι' ἀκούω τὸν ἥχο τῆς φωνῆς του, καθὼς θυμᾶμαι ἐκείνες τίς ἀτέλειωτες συζητήσεις πού οἱ δύο μας, εἴχαμε, ἐκεῖ στὸ καφεενεδάκι τοῦ Τάκη Φωτίου καὶ πού μοῦ ἐξιστοροῦσε γλαφυρότατα τόσα ὥραϊα, ὀφέλιμα καὶ σημαντικὰ γεγονότα καὶ πρόσωπα γιὰ τὴ «μικρὴ μας πόλη», πού τόσο πολὺ ἀγάπησε, ὕμνησε καὶ περιέγραψε στὰ βιβλία του.

Τὴν Ἱερὰ τὴ λάτρευε καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἤθελε ποτὲ νὰ ξεμακρύνει ἀπὸ αὐτή, λέγοντάς μου πῶς «ὁ ἀνθρώπος εἶναι βαρὺς στὸν τόπο του».

Ὅποτε φεύγει ἓνας μεγάλος, σὰν νὰ μι-
κραίνουν λίγο οἱ ἀπομένοντες. Σὰν νὰ
στενεύει ὁ ὁρίζοντας, σὰν νὰ στερεοῦν
κάποιες πηγές τῆς χαρμολύπης. Τὸ ὀρι-
στικό, τὸ ἀνεπίστρεπτο τοῦ τέλους, κο-
νταίνει καὶ τὴ δική μας ἀνάσα, ἀγκυλῶ-
νει καὶ τὰ δικά μας θέματα.

Μιὰν τέτοιαν ἀνεπούλωτη πληγὴ κλη-
ροδοτεῖ τώρα, ὁ Γιάννης Τσοῦτσιος σ'
ὅσους τὸν θαύμασαν, τὸν χάρηκαν, τὸν
ἀγάπησαν, ἀπὸ μακριὰ κι' ἀπὸ κοντά.

Ὁ ἄνθρωπος, ὁ συγγραφέας, ὁ λογο-
τέχνης, ὁ ἱστοριοδίφης, ὁ διακεκριμένος
συμπολίτης μας ταξίδεψε στὴν αἰωνιότη-
τα, πάει κι' αὐτὸς γιὰ τὰ Ἥλυσια πεδία,
γιὰ τίς μουσες τῆς Ἀχερουσίας, γιὰ τὰ
ἀνήλιαγα βασίλεια τοῦ Ἄδη.

Διαλεκτικός καὶ διαλλακτικός, στοχα-
στικός καὶ φιλοσοφημένος, μέ τὸ ἤρεμο
ῥυθμὸ καὶ τὴ μεσότητά του λόγου, σέ ἐντυ-
πωσίαζε μέ τὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο συμ-
φωνοῦσε ἢ διαφωνοῦσε μαζί σου.

Διδάχτηκα πολλὰ κοντὰ του πάρα
πολλὰ. Μὲ συνέπαιρνε ἓνας θαυμασμός

Στις φωτογραφίες εκτός από τόν Γιάννη Τσούτσινο διακρίνονται ο γραμματέας του Συλλόγου Κώστας Τσέτης, όπως επίσης στο βάθος της δεξιάς φωτογραφίας ο μακαριστός Μητροπολίτης Ἁρτης Ἰγνάτιος.

Διακρίνονται ο χειρουργός Ἀνδρέας Τσέτης, ο δικαστικός Σπύρου, ο σημερινός πρόεδρος ἑφετών Γιώργος Λιόλιος, ο δοντιᾶτρος Ν. Βαδιβούλης, ο τεχνικός προϊστάμενος τοῦ Ρ/Σ Γιώργος Ζέρβας καί ἡ σύζυγός του Ἑλευθερία, ἡ πρώτη ἐκφωνήτρια Λίτσα Παναγιώτου, ὁ Μιχαήλ Παπαδόπουλος (Περάνθης), ὁ δημοσιογράφος Χάρης Μαυρομάτης, ὁ παιδοψυχίατρος Γιώργος Καρατσιώλης, ὁ νομαρχιακός ὑπάλληλος Βίτσιος, τά μέλη τοῦ Προεδρείου τοῦ «Σκουφᾶ», Βαφιάς, Τσούτσινος, Τσέτης καί διάφοροι φίλοι.

‘Ο Γιάννης Τσοῦτσινος ὑπῆρξε κινητὴ βιβλιοθήκη καὶ ἡ ζωντανὴ ἱστορία τῆς πόλης μας. Προσέφερε τὰ μέγιστα στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ἀρτας.

Ἡ ἀπλότητα τῆς ζωῆς του, ἡ σοφία του, ἡ σεμνότητά του θὰ παραδειγματίζει τοὺς νεώτερους. Θὰ μείνει τὸ ἔργο του μοναδικό, θεμελιακό, ἀξεπέραστο καὶ ὁ σοφὸς πάντα ἀνανεώσιμος λόγος του. Ἐπίσης θὰ μείνει ζωντανὴ στὴ μνήμη μας ἡ παρουσία του. Ἀφοῦ ἄφησε κομμάτια ἀπὸ τὸν ἑαυτό του σὲ ὅλους μας... καὶ ἰδιαίτερα τὴ φωτεινὴ μορφή του νὰ ζωντανεύει τὴν καρδιά μας.

Τώρα ἀναπαύεσαι στὴν ἀπέραντη σιωπὴ τοῦ κοιμητηρίου. Δέν ὑπάρχεις πιά, ὅμως γιὰ μένα ἦσουν ὁ πνευματικὸς δάσκαλος, ὁ ὁδηγός, πού ἀδιάκοπα, καλλιεργοῦσες τὴν ψυχὴ καὶ τὸ μυαλό μου. Μά τώρα ἀνήκεις σ’ ἓναν ἄλλο κόσμο. Ἴσως καλύτερο. Μά μᾶς λείπεις. “Ὅλα τὰ ἄλλα – ὅπως ἤθελες κι’ ἐσύ– εἶναι σιωπὴ...

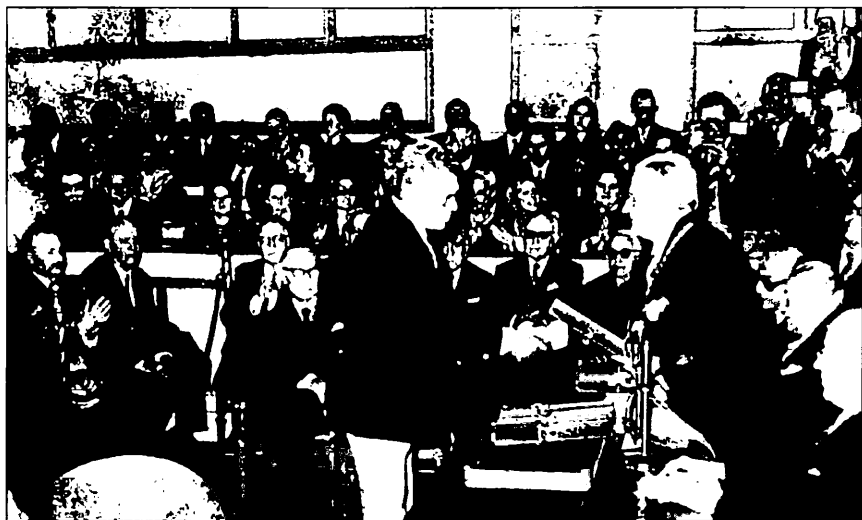
Κώστας Τραχανᾶς

Ὑπογραφή τῶν συμβολαίων παραχώρησης τοῦ οἰκοπέδου γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς Πνευματικῆς Στέγης τοῦ Μ/Φ Συλλόγου «Σκουφᾶς»: Ὁ δήμαρχος Ἀρταίων Χρήστος Γκίζας ὑπογράφει τὰ συμβόλαια. Ἀριστερά του βρισκόνται ὁ πρόεδρος τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου Ἀρταίων Γιάννης Τσοῦτσινος, ὁ συμβολαιογράφος Τηλέμαχος Γαρουφαλιάς, ὁ γυμναστής Θεόδωρος Μποτσιόλης, ἐνῶ δεξιὰ του βρισκόνται ὁ πρόεδρος τοῦ «Σκουφᾶ» Τάκης Βαφιάς, ὁ συμβολαιογράφος Κώστας Τσέτης καὶ ὁ Ἀγγελοῦ Στεργίου.

Μεταπολιτευτικό Δ.Σ. του «Σκουφά»: Από αριστερά ο Έμπορος Λαογράφος Νίκος Καραθασίλης, ο ιατρός και σημερινός πρόεδρος του «Σκουφά» Βασίλης Καρατσιώλης, ο Έμπορος-Ποτοποιός Κώστας Ψαθάς, ο πρώην δήμαρχος και πρ. πρόεδρος του ΣΚΟΥΦΑ Κώστας Βάγιας, ο Γεωπόνος της Δ/σης Δασών Γιώργος Καλύβας, ο πρόεδρος Γιάννης Τσούτσιος, ο γραμματέας του Πρωτοδικείου Άρτας και γραμματέας του συλλόγου Κ. Τσιρογιάννης, ο έπιχειρηματίας Γιώργ. Μανόπουλος, ο οδοντίατρος Δημ. Λαΐος, η οδοντίατρος Εύαγγ. Βάσσου-Παπακίτσου και ο στυλοβάτης της Φιλαρμονικής του ΣΚΟΥΦΑ Εύστ. Τατσιόπουλος.

Πανηγυρική Συνεδρία του Δεκεμβρίου 1978 στην Άκαδημία Άθηνών. Ο πρόεδρος του «Σκουφά» Γιάννης Τσούτσιος λαμβάνει για τον Σύλλογο τό βραβείο της Άκαδημίας από τον Άκαδημαϊκό Ζέππο. Διακρίνονται μεγάλες προσωπικότητες της πολιτικής, των Τεχνών και του Πολιτισμού, όπως ο πρόεδρος της ΕΔΑ Ήλιος Ήλιού, ο μουσουργός Μανώλης Παλάντιος, ο Άκαδημαϊκός Θεοχάρης, η ήθοποιός Βούλα Ζουμπουλάκη κ.ά.

Ἀκόμη μιὰ βράδευση τοῦ Μ/Φ Συλλόγου «Σκουφᾶς» ἀπὸ τὴν Πανηπειρωτικὴ Συνομοσπονδία Ἑλλάδας, ἡ ὁποία τιμᾷ τὸν Σύλλογο γιὰ τὴν προσφορά του στὸν Πολιτισμό. Τὸ βραβεῖο παραδίδει στὸν πρόεδρο τοῦ Συλλόγου Γιάννη Τσούτσινο, ὁ πρόεδρος τῆς Πανηπειρωτικῆς Κώστας Νάσης, ὁ ὁποῖος τότε ἦταν καὶ ἀρχηγὸς τοῦ Ἀγροτικοῦ Κόμματος Ἑλλάδος.

Ἀντίο φίλε Γιάννη

τοῦ Λάμπρου Ρίζου, Νομάρχης Ἄρτας

«ΠΡΩΪΝΗ» 24-7-04

Πέρασαν λίγες μέρες ἀπ' ὅταν συνοδεύσαμε τὸν Γιάννη Τσούτσινο στὴν τελευταία του κατοικία.

Ἡ θλίψη μου γιὰ τὴν ἀπώλεια ἐνὸς καλοῦ φίλου, ἐξαίρετου Δικηγόρου καὶ ἐνὸς σπουδαίου ἀνθρώπου τῶν γραμμάτων, εἶναι μεγάλη.

Αἰσθάνομαι ὅτι μέ τὸν θάνατο τοῦ Γιάννη ἡ Ἄρτα ἐγίνε πιο φτωχή, γιατί ὑπῆρξε ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐραστής τῆς Ἄρτας. Τό κενό πού ἀφήνει πολὺ δύσκολα θὰ ἀναπληρωθεῖ, γιατί ζοῦμε σ' ἓναν κόσμο ἀποσυντεθημένο καὶ ἐν πολλοῖς ἄδικο.

Εἶχα τὴν τύχη νά τόν γνωρίσω ἀπὸ τὰ πρῶτα δῆματα τῆς δικηγορίας μου, καί μέ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου διαπίστωσα τὴν ἐπιστημονικὴ του κατάρτιση, τὸ ἦθος του, τὴν ἀνιδιοτέλειά του. Ἐδειχνε ἀπέναντι σέ ἐμᾶς τούς νεώτερους καὶ ἄπειρους τότε δικηγόρους μιὰ εὐγένεια, μιὰ συμπάθεια σπάνια στό σκληρό λει-

τούργημα του δικηγόρου. Ἀλλά κυρίως πίστευε καί αὐτός στήν πιό ἀπλή φιλοσοφία τῆς ζωῆς, τή φιλοσοφία τοῦ χαμόγελου. Πίστευε εἰλικρινά στήν ἀποστολή τοῦ δικηγόρου που εἶναι ἡ εἰρήνευση τῶν ἀνθρώπων.

Προσπαθοῦσε πάντοτε νά συμφιλιώσῃ τούς ἀντιδίκους, ἐπὶ βλάβῃ τῶν δικῶν του συμφερόντων. Πέρασε ἔντιμος καί ἀξιοπρεπῆς μέσα ἀπό τίς μικρότητες πού κατατρύχουν τήν κοινωνία μας. Ἕνας πραγματικός Εὐπατρίδης τῆς δικηγορίας.

Νά ἀναφερθῶ στήν προσφορά του, πολύ φοβοῦμαι ὅτι θά τόν ἀδικήσω. Πέραν τοῦ ὅτι ὑπῆρξε ἄριστος νομικός, ὑπῆρξε καί ἐπιτυχῆς πρόεδρος τοῦ Δικηγορικοῦ Συμβουλίου καί λαμπρός πρόεδρος τοῦ Συλλόγου Σκουφᾶς, μέ πλούσιο συγγραφικό ἔργο, καί σπουδαῖος Ἑρευνητής κυρίως τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου μας.

Μοῦ εἶχε συστήσῃ σέ μιά συνομιλία μας, νά φροντίσω ὡς Νομάρχης πλέον, νά μετονομασθεῖ ἡ λίμνη Πουρναρίου σέ λίμνη Γεωργίου Καραϊσκάκη. Θά τό προσπαθῆσω Γιάννη.

Μ' αὐτά τά λίγα λόγια ἀποχαιρετῶ τόν καλό φίλο Γιάννη Τσούτσινο.

Συλλυποῦμαι τήν οἰκογένειά του καί εὐχομαι τό χῶμα τῆς Ἑρτας –πού τόσο ἀγάπησε– νά εἶναι ἐλαφρῶ.

Ἄς εἶναι αἰωνία ἡ μνήμη τοῦ Γιάννη Τσούτσινου.

Ἐποχαιρετιστήριο ἀφιέρωμα στό Γιάννη Τσούτσινο

Τοῦ Νίκου Ρίγγα

Φύλλο-φύλλο καί εἰκόνα τήν εἰκόνα, μέ προσοχή καί σεβασμό ἀπό τοῦ νοῦ τά ράφια κατεδάξω κι' ἀπλώνω στούς λογισμούς τίς θύμησης τῆς ἐφηβείας μου. Κι' ἀνάμεσα στούς λίγους διαλεχτούς τῆς Ἑρτας τοῦ 1950-1960, ἐραστῆς, μελετητῆς καί λαογράφος τῆς πόλης μας, μιά καταξιωμένη προσωπικότητα μέ μιά πάντα ὥραία, ἐπιδλητική, εὐγενική καί ἐπιμελημένη παρουσία ἦταν ὁ Γιάννης Τσούτσινος.

Θυμᾶμαι πολλές συζητήσεις καί ἐκδηλώσεις στό «Σκουφᾶ», στόν «Ὁρφέα» στό Γραφεῖο του, στήν πλατεία Ἑθνικῆς Ἀντίστασης καί στήν Ταβέρνα τοῦ Μένιου Ζαρκαλῆ γιά τόν ἄνθρωπο, γιά τόν πολιτισμό, γιά τήν Ἱστορία, γιά τίς οἰκουμενικές ἀξίες.

Ἀρχοντόπουλο ὁ Γιάννης Τσούτσινος μπολιάστηκε μέ προοδευτικές πανανθρώπινες ἀριστερές ἰδέες, γεγονός πού τοῦ πρόσθετε μιά ξεχωριστή αἴγλη καί ἀπ' αὐτόν (ὅπως καί ἀπό τόν Ἀλέκο Διαροκάπη) παίρναμε κουράγιο ἐμεῖς οἱ μαθητές – κι' ἀργότερα φοιτητές– πού εἴμασταν παιδιά ἀριστερῶν καί φτωχῶν οἰκογενειῶν.

Καί σέ κάθε ἐκφοβισμό καί δίωξη ἀπό τό χωροφύλακα τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης,

σ' αὐτούς προστρέχαμε, πού τούς εἶχαμε νομικούς ἀλλά καί ψυχολογικούς συμπαραστάτες. Κι' αὐτοί μέ τόν ἀέρα τοῦ δικηγόρου καί, κυρίως, τῆς κοινωνικῆς ἀναφορᾶς τους γινόντουσαν μπροστάρηδες, μαχητικοί καί ὑπολογίσιμοι καί γλιτώναμε γι' αὐτό πολλές ταλαιπωρίες καί διώξεις.

Ἀπό τίς πολὺπλευρες καί στοιχειοθετημένες ἐπιστημονικές καί ἱστορικές του ἐρευνες γιά τήν πόλη μας ξεχωρίζω δύο κορυφαίες –κατά τήν ἐκτίμησή μου– μελέτες του πού ἔφεραν στήν ἐπιφάνεια ἰσάριθμα καί μοναδικά γεγονότα τούτου τοῦ τόπου.

Τό ἕνα ἀφορᾷ τό Δημοκρατικό πολίτευμα τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας, πού προηγεῖται χρονικά (582 π.Χ. Ἀριστοτέλης) ἀπό τή Δημοκρατία τῆς Ἀθήνας πού καθιέρωσε ὁ Κλεισθένης (508 π.Χ.)!! Καί ναι μέν ὁ Σόλωνας ἀπό πρὶν εἶχε θεσπίσει κοινωνικούς νόμους ὑπέρ τῶν φτωχῶν (σεισάχθεια γιά τούς κλήρους, τά χρῆ, τούς φόρους), πλὴν ὅμως οἱ ἄρχοντες τῆς πόλης δέν ἐκλέγονταν ἀπό τό Δῆμο (τό λαό), ἀλλά ἐπιβάλλονταν ἀπό διάφορες κοινωνικές, πολιτικές καί ταξικές συγκυρίες. Γι' αὐτό καί ὁ Σόλωνας θεωεῖται μέν πρόδρομος, ἀλλά ὄχι θεμελιωτής, τῆς Δημοκρατίας. Δυστυχῶς ὅμως χάθηκαν τά «Ἀμπρακικά» τοῦ Ἀμπρακιωτῆ Ἀθανάδα καί κυρίως χάθηκε ἡ Ἀμπρακιωτῶν πολιτεία τοῦ Ἀριστοτέλη, σέ ἄλλα βιβλία τοῦ ὁποῖου ὑπάρχουν παρενθετικές μικρές καί λίγες σχετικές ἀναφορές. Καί θά ἔναι τό μέγιστο ἱστορικό κεφάλαιο τῆς πόλης μας, ἂν τεκμηριωθεῖ ἀδιαμφισβήτητα καί ἐπίσημα αὐτή ἡ μελέτη-ἄποψη.

Αὕτη λοιπόν ἡ ἐρευνα ἐγινε καί ἀπλώθηκε εὐρύτατα ἀπό τό Γιάννη Τσουτσίνο.

Τό δεύτερο γεγονός πού ἔφερε στήν ἐπιφάνεια μέ τίς μελέτες του ἀφορᾷ τόν εὐαίσθητο Ἀγγλο νέο Κλέμεντ Χάρις πού στά 26 του χρόνια καί μέ ἀφορμή τόν Πόλεμο τοῦ 1897, κατατάχτηκε ὡς θερμός φιλέλληνας, ἐθελοντής στόν ἑλληνικό στρατό καί σκοτώθηκε πολεμώντας στά Πέντε Πηγάδια τῆς Ἡπείρου.

Ὁ Κλέμεντ Χάρις φίλος καί συμπολεμιστής τοῦ ποιητῆ Λορέντζου Μαβίλη εἶχε σπουδάσει μουσική στή Γερμανία καί, ἀνάμεσα στά ἐλάχιστα ἔργα πού ἔγραψε, ἦταν καί το συμφωνικό ποίημα «Ὁ ἀπολεσθεὶς παράδεισος», ἔργο –τό καλύτερο– τό ὁποῖο πρωτοπαρουσίασε στήν Ἑλλάδα στίς 14.5.1937 ὁ Δημήτρης Μητρόπουλος. Τό ἴδιο ἔργο παρουσιάστηκε στίς 24.2.1997 ἀπό τήν ὀρχήστρα τῶν χρωμάτων «Μάνος Χαντζηδάκης» σέ συνεργασία μέ τό Μέγαρο Μουσικῆς καί τό Βρετανικό Συμβούλιο.

Κι' αὐτό τό σπουδαῖο καί τιμητικό γιά τήν πόλη μας γεγονός, καθώς καί τό ἔργο τοῦ Κλέμεντ Χάρις, ἤρθαν στό φῶς ἀπό τήν ἐρευνα τοῦ Γιάννη Τσουτσίνου.

Ἀπ' αὐτό τό τελευταῖο εἶχα συγκινηθεῖ κι' ἐγώ πολὺ καί τηλεφώνησα τόν τελευταῖο καιρὸ 3-4 φορές στό Γιάννη (πρὶν 2 μῆνες ἦταν ἡ τελευταία φορὰ) λέγοντάς του ὅτι ἔψαξα καί ψάχνω ἀκόμα –στή Βρετανική πρεσβεῖα, τό Βρετανικό Συμβούλιο, τήν Ὀρχήστρα τῶν Χρωμάτων καί τό Μέγαρο Μουσικῆς γιά νά βρῶ τυχόν ἠχογράφηση ἢ CD τοῦ συμφωνικοῦ ποιήματος «Ὁ ἀπολεσθεὶς παράδεισος» τοῦ Κ.Χ., ἀλλά δυστυχῶς δέν εἶχα βρεῖ τίποτα καί εἰσπραξα πολ-

λή συγκίνηση και χαρά του Γιάννη για όσα του είπα. Και η τελευταία του φράση πού μου είπε ήταν: «Πρέπει ο Δήμος "Αρτας να δώσει το όνομα του Κλέμεντ Χάρις σέ μιὰ δόο τῆς πόλης. "Αμποτες Γιάννη σέ κάποια δόο τῆς πόλης νά γράψουν καί τό δικό σου όνομα...». Κι' ἐγώ τήν ἴδια στιγμή σκεφτόμουνα τί χαρά θά 'παιρνε ὁ Γιάννης, ἄν ἔβρισκα CD καί τοῦ 'στελνα – τό 'χα ὑπόψη μου – ἕνα τέτοιο δίσκο.

'Ἐκτός ἀπ' αὐτά καί τόσα ἄλλα ὑπάρχει καί τοῦτο τό συμβάν πού συνέβηκε ἐκεῖ γύρω στά 1960:

Κάποια βραδιά μετά τά μεσάνυχτα ἕνας χωροφύλακας μᾶς συνέλαβε, ἐμένα, τό Σπύρο Ζαρκαλή καί τό Βασίλη Ντέτσινα, ἐπειδή τραγουδάγαμε μέ τίς κιθάρες (πρᾶγμα πολύ συνηθισμένο τότες) καί κάναμε, ὅπως κατηγορηματικά καί αὐστηρά μᾶς δήλωσε, «διατάραξη τῆς κοινῆς ἡσυχίας», μέ συνέπεια νά γίνει μιὰ ἔντονη φραστική ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στήν ἔννοια τῆς διατάραξης καί τό ἄκουσμα ἑνός τραγουδιοῦ καί τῇ διάσταση γενικότερα τῆς μουσικῆς. Ὁ χωροφύλακας, ἦταν ἀνένδοτος στήν κριση του καί γι' αὐτό μᾶς ζήτησε τά στοιχεῖα μας. Ἐγώ τά 'δωσα, ἀλλά ὁ Σπύρος καί ὁ Βασίλης ἀρνήθηκαν νά τά δώσουν ὁπότε ξανάρχισε ἡ συζήτηση γιά τό ἄν κάνουμε ἡ ὄχι «διατάραξη τῆς νυκτερινῆς κοινῆς ἡσυχίας» τραγουδώντας μιὰ ἐρωτική καντάδα. Ὁλη αὐτή τήν ὥρα κάποιοι περίοικοι θῆκαν στά παράθυρα καί παρακολουθοῦσαν τή φραστική διαμάχη μέ τό χωροφύλακα καί σέ κάποια στιγμή πού ἐκεῖνος ἐπέμενε στήν ἄποψη του περί διατάραξης τῆς νυκτερινῆς κοινῆς ἡσυχίας, κάποιος ἀπ' αὐτούς τοῦ φώναξε: «Δέν μᾶς ἐνοχλοῦν τά παιδιά, μᾶς ἀρέσουν τά τραγούδια μέ τίς κιθάρες μέσ τῇ νύχτα, δέν κάνουν διατάραξη κοινῆς ἡσυχίας». Ὅποτε ὁ χωροφύλακας πού εὐλογα αἰσθάνθηκε πολύ δύσκολη τῇ θέσει του, εἶπε σάν ἀπάντηση τοῦτο τό ἀνεπανάληπτο, ἀνεκδιήγητο καί παροιμιώδες: «Δέ μέ νοιάζει, κάνουν διατάραξη τῆς νύχτας!...». Τελικά ἔφυγε ὁ χωροφύλακας μέ μόνο τά στοιχεῖα τά δικά μου καί τήν ἐπομένη μᾶς ὑποβλήθηκε μήνυση μέ ὁλωνῶν πλήρη τά στοιχεῖα... (μᾶς εἶχαν φακελωμένους καί σταμπαρισμένους γιά τά καλά στήν Ἀσφάλεια καί ὅλα τά στοιχεῖα μας τά εἶχαν ὅποτε ἤθελαν...).

Ὅταν ἔγινε τό Δικαστήριο, ἐγώ θρискόμουνα στήν Ἀθήνα λόγω σπουδῶν, καί γι' αὐτό ἐκτός ἀπό κατηγορούμενος δικάστηκα καί «ἐρήμην», ἀφοῦ ἤμουνα ἀδικαιολόγητα ἀπών.

Στή δίκη λοιπόν αὐτή συνήγορος ὑπεράσπισης ἦταν ποιός ἄλλος, ὁ Γιάννης Τσοῦτσιнос, ὁ ὁποῖος ὅπως ἔμαθα μετά, ἔκανε μιὰ ἐμπεριστατωμένη ἀγόρευση μέ στοιχεῖα γιά τό τραγούδι, τήν καντάδα, τῇ μουσική, τήν παράδοση, τόν πολιτισμό καί ἐπίσης εἶχε ἐπιχειρήματα γιά τό ὅτι ἡ μουσική μέσ τῇ νύχτα, ὄχι μόνο δέν διαταράσσει τήν κοινή ἡσυχία ἀλλά γαληνεύει, ξεκουράζει, εὐχαριστεῖ καί ἐμπλουτίζει τίς εὐαισθησίες τοῦ κάθε ἀνθρώπου, ἀφοῦ καλλιιεργεῖ τήν ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων μέσα ἀπό ξεχωριστές διαστάσεις τῆς εὐαισθησίας. Κι' ὅλα αὐτά κι' ἄλλα πολλά εἰπώθηκαν μέ πολλή πειθῶ καί σοδαρότητα ἀπό τόν Γιάννη Τσοῦτσινο, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀθωωθοῦμε ὅλοι.

Αὐτό τό ἐξόδιο ἀφιέρωμα σοῦ κάνω ἀγαπητέ Γιάννη, σεβόμενος τήν ἐπιθυμία σου νά μή σοῦ γίνουν ἐπικήδαιοι λόγοι. Αἰσθάνομαι ὅμως τήν ἀνάγκη νά

πῶ ὅτι ἐσύ ἀνήκει πρῶτα στήν ᾽Αρτα, ἢ ὅποια καί περήφανα θά σέ μνημονεύει. Τό γεγονός δέ, ὅτι εἶχες καί τήν ἀγάπη καί τήν ἐκτίμηση καί τό σεβασμό ἀπ' ὅλους τούς πολιτικούς καί κοινωνικούς χώρους τοῦ τόπου μας εἶναι ἀδιαμφισβήτητη ἀπόδειξη τῆς ἀξίας καί τῆς προσφορᾶς σ' αὐτόν.

Τά χνάρια πού ἄφησες θά τά βροῦνε ἄλλοι μεταγενέστεροι εὐαίσθητοι ἐρευνητές καί παίρνοντας ἀπό σένα τήν σκυτάλη θά συνεχίσουν καί θ' ἀπλώσουν τίς μελέτες σου πού ἀφοροῦν τήν ᾽Αρτα μας. Ἡ γυναίκα σου καί ὁ γιός σου ξέρουν καλά πόσο ἄξιζε ὁ σύζυγος, πατέρας καί λάτρης τῆς ᾽Αρτας καί γι' αὐτό εἶναι εὐλογα περήφανοι γιά σένα.

Ὅμως σέ βεβαιώνω, ὅτι καί ἐμεῖς οἱ ᾽Αρτινοί εἴμαστε περήφανοι γιά σένα...

Καλό σου ταξίδι στούς λογισμούς μας καί πολλές καλές θύμησές σου στούς κύκλους τοῦ χρόνου.

ΜΝΗΜΗ ΤΩΝ ΕΞΟΝΤΩΘΕΝΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Ἐκδηλώσεις μνήμης καί τιμῆς γιά τούς 384 Ἑβραίους
πού ἐξοντώθηκαν στά Ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης
ἔγιναν τό Σαββατοκύριακο στήν Ἄρτα ἀπό τό Δῆμο Ἀρταίων
καί τό Κεντρικό Ἰσραηλιτικό Συμβούλιο τῆς Ἑλλάδος

Ἀποκαλυπτήρια τοῦ Μνημείου τῶν Ἑβραίων

Ρεπορτάζ: ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΣΕΡΔΕΝΕ

Στή μνήμη τῶν 384 Ἑλλήνων Ἑβραίων τῆς Ἄρτας πού ἐξοντώθηκαν στά Ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης εἶναι ἀφιερωμένο τό Μνημεῖο τοῦ Ὀλοκαυτώματος τό ὁποῖο βρίσκεται στό χῶρο τῆς πρώην Ἱερᾶς Συναγωγῆς, στήν πλατεία πρὶν τήν εἴσοδο τοῦ Κάστρου, ἡ ὁποία ὀνομάστηκε πλατεῖα Ἑβραίων Μαρτύρων καί τά ἀποκαλυπτήρια τοῦ ὁποίου ἔγιναν τήν Κυριακή παρουσία ἐκπροσώπων τῶν ἐβραϊκῶν κοινοτήτων μέσα σέ κλίμα μεγάλης συγκίνησης.

Ὁ Δῆμος Ἀρταίων καί τό Κεντρικό Ἰσραηλιτικό Συμβούλιο Ἑλλάδος διοργάνωσαν διήμερο ἐκδηλώσεων μνήμης καί τιμῆς μέ ἀποκορύφωμα τά ἀποκαλυπτήρια μέ κεντρικό ὁμιλητή τόν πρώην Δήμαρχο κ. Κώστα Βάγια. Ἐκδηλώσεις οἱ ὁποῖες εἶχαν κι' ἕναν ἀπώτερο στόχο, νά διδάξουν στίς ἐπόμενες γενιές τήν εἰρηνική, ἀνθρώπινη ἀδελφосύνη ὅπου δέν ἔχουν θέση ὁ ρατσισμός καί οἱ διακρίσεις, ὥστε νά μήν ξανασυμβοῦν ποτέ στήν πορεία τῆς ἀνθρωπότητας τέτοια ὁμαδικά κι' ἀποτροπαια ἐγκλήματα. Συγκλονιστικές ἦταν οἱ μαρτυρίες διασωθέντων Ἑβραίων πού ἀναφέρθηκαν στά προσωπικά τους βιώματα καί στό πῶς κατάφεραν νά ἐπιζήσουν ἀπό τήν θηριωδία τῶν Ναζί. Τήν ἐκδήλωση πού ἔγινε τό Σάββατο στήν αἴθουσα «Σκουφᾶς» τίμησαν μέ τήν παρουσία τους ὁ Σεβασμιότατος Μητροπολίτης Ἄρτας κ.κ. Ἰγνάτιος, ὁ Νομάρχης Ἄρτας κ. Λάμπρος Ρίζος, ὁ Δήμαρχος Ἀρταίων κ. Παναγιώτης Οἰκονομίδης, ὁ πρώην Δήμαρχος κ. Κώστας Βάγιας πού ἔκανε καί τήν κεντρική ὁμιλία, ὁ πρόεδρος τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου Ἄρτας κ. Γιώργος Εὐταξίας, ἐκπρόσωποι τῶν Ἰσραηλιτικῶν κοινοτήτων, ἐκπρόσωποι τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν καί ἄλλοι φορεῖς. Ἡ ἐκδήλωση ἀνοιξε μέ τό χαιρετισμό τοῦ Δημάρχου Ἀρταίων κ. Παναγιώτη Οἰκονομίδη ὁ ὁποῖος τόνισε τήν ἀνάγκη νά ὑπάρξει μιὰ γέφυρα ἐπικοινωνίας

μεταξύ τών επιζώντων έβραίων Ἀρτινών, τών απογόνων τους καί τής τοπικῆς κοινωνίας τῆς Ἀρτας, ἡ ὁποία ἐδῶ καί πολλά χρόνια φαίνεται πῶς ἔχει χάσει τήν ἐπαφή μέ ἕνα ἀναπόσπαστο γιά μιά χιλιετία στοιχείο τῆς. Ὅπως ὑπογράμμισε ὁ δήμαρχος Ἀρταίων κ. Παναγιώτης Οἰκονομίδης, ὀφείλουμε νά γεφυρώσουμε τό χρονικό χάσμα τών 60 χρόνων ἀπό τό Ὀλοκαύτωμα τών Ἰσραηλιτῶν τῆς Ἀρτας καί νά φέρουμε κοντά τούς δύο λαούς, προκειμένου ἀπό τήν κοινή μας ἱστορία, πολιτισμό, ἀγῶνες καί πάθη, νά γνωρίσουμε ὁ ἕνας καλύτερα τόν ἄλλο γιά νά μήν ἐπαναληφθοῦν τά προβλήματα, πού ὀφείλονται στήν ἄγνοια, στήν μισαλλοδοξία, τά συμπλέγματα...

Θυσία ἄφθαρτη στό χρόνο

Ὁ κ. Οἰκονομίδης πρόσφερε στή συνέχεια ἕνα ἀναμνηστικό τῆς ἐκδήλωσης στόν πρόεδρο τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου Ἑλλάδος κ. Μωυσή Κωνσταντίνου. Ὁ κ. Κωνσταντίνου στήν ὁμιλία του τόνισε ὅτι ἡ μέρα τών ἀποκαλυπτηρίων εἶναι μιά σημαντική μέρα στήν ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑβραϊσμοῦ κι' αὐτό τό Μνημεῖο ἀποτελεῖ στήν οὐσία Μνημεῖο Ἐλευθερίας. Ἀνέφερε ὅτι ἡ ἐβραϊκή κοινότητα τῆς Ἀρτας εἶναι μιά ἀπό τίς παλαιότερες σέ διάρκεια καί συνέχεια στόν ἑλληνικό χώρο. Μιά κοινή ζωή ἐθίμων καί πολυμερῶν προσπαθειῶν ἔνωνε τούς Χριστιανούς μέ τούς Ἑβραίους κατοίκους τῆς Ἀρτας, ζωή ἡ ὁποία σφυρηλατήθηκε περισσότερο μετά τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τόν τουρκικό ζυγό. Οὐδέποτε δημιουργήθηκαν προβλήματα ἢ διαχωρισμοί μεταξύ τών Ἀρτινῶν Χριστιανῶν καί Ἑβραίων, οἱ ὁποῖοι πάντοτε πορεύτηκαν μαζί γιά τήν πρόοδο τῆς περιοχῆς. Ἡ ἀδελφωμένη συνύπαρξη σταμάτησε βίαια καί τραγικά κατὰ τό Ὀλοκαύτωμα ὅποτε οἱ 384 Ἑβραῖοι τῆς Ἀρτας ὁδηγήθηκαν στήν ἐξόντωση ἀπό τόν κοινό ἐχθρό πού ἦταν τό ναζιστικό καθεστῶς. Γιά τόν Ἑλληνικό Ἑβραϊσμό ὁ ὀλεθρος ἦταν τραγικός ἀφοῦ ἀφανίστηκαν οἱ 28 μέχρι τότε ἀκμάζουσες σέ ἑλληνικές πόλεις Ἰσραηλιτικές κοινότητες καί τό 86% τοῦ ἐβραϊκοῦ πληθυσμοῦ, περίπου 67.000 ἄνθρωποι, ἐξοντώθηκαν στά χιτλερικά κρεματόρια θανάτου. Ἡ ἐγκληματική χιτλερική μανία θέλησε νά ἐξαφανίσει τούς Ἑβραίους ἀπό τό πρόσωπο τῆς γῆς. «Τελική λύση» δηλαδή ὀλοκληρωτική ἐξολόθρευση ὀνόμαζαν οἱ Ναζί τή συστηματική προσπάθεια σ'ὀλόκληρη τήν Εὐρώπη γιά νά ἐξοντώσουν τούς Ἑβραίους κάθε ἡλικίας, τούς ἀρρώστους, τούς γέροντες, τά νεογέννητα βρέφη.

Τό τραγικό γιά τούς Ἕλληνες Ἑβραίους εἶναι ὅτι πολλοί ἀπ' αὐτούς πού ἔχασαν τή ζωή τους στά στρατόπεδα τοῦ θανάτου ἦταν οἱ ἴδιοι πού εἶχαν ἐπιστρέψει ἀπό τούς νικηφόρους Βαλκανικούς πολέμους, τήν Μικρασιατική καταστροφή καί τό Ἀλβανικό μέτωπο, ὅπου μαζί μέ τούς ἄλλους Ἕλληνες, εἶχαν ἀγωνιστεῖ νικηφόρα γιά νά προστατέψουν τήν τιμή τῆς πατρίδας, τή ζωή τών οἰκογενειῶν τους, τήν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια. Ὁ κ. Κωνσταντίνου ὀλοκλήρωσε τήν ὁμιλία του λέγοντας «τό Ὀλοκαύτωμα θυθίζεται στήν ἱστορία τών πιό σκοτεινῶν στιγμῶν τῆς ἀνθρωπότητας καί γι' αὐτό ἡ θυσία τών 6.000.000 Ἑβραίων τῆς Εὐρώπης παραμένει ἄφθαρτη στά χρόνια πού περνοῦν. Τό Ὀλοκαύτωμα ὅμως ταυτόχρονα διδάσκει γιά τό πού μποροῦν νά ὁδηγήσουν μυθολασίες, παραλείψεις, προκαταλήψεις, διαχωρισμοί, ὅλα ἐκεῖνα τά σκοτεινά

στοιχεία πού προκύπτουν ως αποτέλεσμα τοῦ ρατσισμού, τῆς μισαλλοδοξίας, τῆς μὴ ἀνοχῆς τῶν θρησκευτικῶν, φυλετικῶν καὶ πολιτισμικῶν διαφορῶν, καθὼς καὶ τοῦ ἀντισημιτισμοῦ. Τό Ὀλοκαύτωμα ἀποτελεῖ ἓνα μικρὸ μάθημα γιὰ τίς νέες γενιές, πού τίς ὀδηγεῖ στὴν ἄθληση γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἐλευθερίας ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐκρίζωσης ὅσων χωρίζουν τοὺς ἀνθρώπους. Τό Μνημεῖο τῶν Ἑλλήνων Μαρτύρων Θυμάτων τοῦ Ὀλοκαυτώματος ἐντάσσεται στὴ ζωὴ τῆς Ἑλλάδας – χάρις στὴν πρωτοβουλία τῶν παραγόντων τῆς πόλεως καὶ ἰδιαίτερος τοῦ πρώην Δημάρχου κ. Κωνσταντίνου Βάγια, τοῦ νέου Δημάρχου κ. Πάνου Οἰκονομίδη, τοῦ προέδρου τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου κ. Γεωργίου Εὐταξία, τοῦ Μ/Φ «Σκουφᾶς» καὶ ἄλλων εὐγενῶν δωρητῶν – ἀποτελεῖ Μνημεῖο τιμῆς καὶ μνήμης. Παράλληλα ὅμως ἀποτελεῖ μνημεῖο διδασχῆς γιὰ τίς ἐπόμενες γενιές καὶ κάτω ἀπ’ αὐτό τό πρίσμα ἀποτελεῖ στὴν οὐσία Μνημεῖο Ἑλευθερίας». Ὁ κ. Κωνσταντίνης ἀνῆγγειλε ὅτι τό Κεντρικὸ Ἰσραηλιτικὸ Συμβούλιο υἱοθέτησε πρόταση τοῦ κ. Κώστα Τσιλιγιάννη, ὁ ὁποῖος ἔχει γράψει ἓνα βιβλίο γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Ἑβραίων τῆς Ἑλλάδας πού θὰ ἐκδοθεῖ προσεχῶς καὶ θ’ ἀποσταλεῖ γιὰ νὰ κοσμήσει καὶ τὴ βιβλιοθήκη τῆς πόλης μας. Ὁ Μητροπολίτης Ἑλλάδος κ.κ. Ἰγνάτιος τόνισε ὅτι ἡ ἀλήθεια τῆς πίστεως θέλει τὴν ἀγάπη, τὴν δικαιοσύνη, τὴν ἐλευθερία, τὴν εἰρήνη, τὴν ἀρμονικὴ συνύπαρξη ὅλων τῶν ἀνθρώπων κι’ ὅλων τῶν λαῶν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ φυλὴ, χρῶμα, πολιτισμὸ καὶ θρησκεία κι’ ἀπυῖθνε τό ἐρώτημα «γιατί οἱ ἄνθρωποι φτάνουμε σ’ αὐτό τό τραγικὸ σημεῖο τῆς κατάπτωσης τῆς ἠθικῆς ὥστε νὰ δημιουργοῦμε τέτοια ἐγκλήματα πού σημαδεύουν τραγικὰ τὴν ἱστορία μας. Ὁ Σεβασμιώτατος συνεχάρη τὸν Δήμαρχο καὶ τὴν Δημοτικὴ Ἀρχὴ καὶ ὅλους ὅσους συνετέλεσαν ὥστε μιὰ μακροχρόνια συζήτηση νὰ γίνεῖ πραγματικότητα.

Συγκλονιστικὴ μαρτυρία ἐπιζώντος

Συγκλονιστικὴ ἦταν ἡ μαρτυρία τοῦ κ. Ἰσαάκ Μιζάν, ἐκπροσώπου τῶν ἐπιζώντων Ἑβραίων ὁ ὁποῖος ἔκανε αὐτὴν τὴν ἐπώδυνη ἀναδρομὴ στοὺς παρελθόντες γιὰ χάρις τῆς ὁμιλίας τους καὶ γιὰ νὰ διδάξει τίς νεώτερες γενιές ὅτι τό μῖσος, ὁ ρατσισμός καὶ οἱ θηριωδίες δὲν ὀδηγοῦν πρὸς θάνατο. Ὁ κ. Μιζάν ξεκίνησε τὴν ὁμιλία του λέγοντας: «Ἀγαπητοί, πατριῶτες, φίλοι καὶ συμμαθητές, 24 Μαρτίου τοῦ 1944 εἶχε βραδιάσει. Στὸ σπίτι μας κρύβαμε τὴν οἰκογένεια τοῦ λοχαγοῦ Σταμούλη πού ἦταν ἀντάρτης στὰ βουνά. Νομίσαμε ὅτι ἦταν γι’ αὐτούς. Καθυστέρησαμε νὰ τοὺς ἀνοίξουμε γιὰ νὰ τοὺς δώσουμε τὴν εὐκαιρία νὰ κρυφτοῦν στὸ πατάρι. Οἱ Γερμανοὶ ὅμως εἶχαν ἔρθει γιὰ μᾶς. Μὲ τὴν τραχιά φωνή τους μᾶς διέταξαν νὰ πάρουμε διαστικά πρόχειρα ροῦχα καὶ νὰ πᾶμε μαζί τους. Τὰ ὑπόλοιπα ἀργότερα. Μᾶς πήγανε στὸν κινηματογράφο τοῦ Βασιλῆ Τσολιά στὸ Κιλκίς. Μετὰ ἀπὸ δύο μέρες μᾶς φόρτωσαν σὲ αὐτοκίνητα γιὰ τό Ἀργίτιο, τὴν Πάτρα καὶ τέλος τὴν Ἀθήνα. Μετὰ ἀπὸ λίγες μέρες μᾶς φόρτωσαν σὲ βαγόνια γιὰ τό Ἀουσοιτς. Δέκα μέρες χωρὶς φαῖ, χωρὶς νερό, χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ ξαπλώσουμε, νὰ οὐρῆσουμε, νὰ ἀναπνεύσουμε. Μόλις φτάσαμε στὸ Ἀουσοιτς ἐξαντλημένοι, ξεκίνησε ἡ διαλογὴ. Γέροι, μάνες μὲ μικρὰ στὴν ἀγκαλιά τους κι’ ἀνήμποροι γιὰ ἐργασία δεξιὰ σειρὰ γιὰ τα χρεματόρια. Ἐμᾶς τοὺς ἄλλους τοὺς γε-

ρους, μᾶς κουρέψανε, μᾶς ξυρίσανε, μᾶς τρύπησαν τό χέρι μέ τό νούμερο καί μᾶς ἀνέθεσαν σκληρές, ἐξοντωτικές ἐργασίες. Αὐτή ἡ δική μου μαρτυρία μοιάζει μέ πολλές πού ἔχετε ἀκούσει ἀπό χιλιάδες ἄλλους Ἑλληνες Ἑβραίους καί μοιάζει μέ πολλές ἄλλες μαρτυρίες πού δέν ἀκούσατε ποτέ γιατί οἱ φωνές τους δέν γύρισαν ποτέ τους. Χάθηκαν στή φρίκη τοῦ πιό ἀδυσώπητου, τοῦ πιό φρικαλέου ἐγκλήματος τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. 3 Ἰουλίου 2004, 60 χρόνια ἀργότερα, μέρα μνήμης καί νοσταλγίας. Ὡς θυμηθοῦμε τά νιάτα μας, τή γειτονιά μας, τήν Ἄρτα μας. Ἀγαπητοί μου φίλοι Ἀρτινοί, πρίν λίγα χρόνια μέ ἀξίωσε ὁ Θεός νά γυρίσω γερός ἀπ'τά στρατόπεδα, νά παντρευθῶ, νά δουλέψω, νά γνωρίσω τήν εὐημερία τῆς εἰρήνης, νά κάνω οἰκογένεια καί νά ἐπιστρέψω σήμερα στήν Ἄρτα νά τιμήσω τοὺς συμπατριῶτες μου πού ἦταν λιγότερο τυχεροί ἀπό μένα. Ἀρτινοί πατριῶτες, πού χαθήκατε στά στρατόπεδα τῆς Πολωνίας καί τῆς Γερμανίας, τό Μνημεῖο αὐτό εἶναι δικό σας. Εἶναι δική σας ἡ μαρτυρία, εἶναι δική σας ἡ συμβολή στήν παγκόσμια εἰρήνη. Αὐτό τό Μνημεῖο ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιά ὅλους ἐμᾶς τοὺς Ἑλληνες Ἑβραίους τῆς Ἄρτας, τοὺς Ἑλληνες Ἑβραίους τῆς Ἑλλάδας, τοὺς Ἑλληνες Χριστιανούς. Εἶναι ἓνα Μνημεῖο κατά τοῦ ρατσισμού, τοῦ φασισμού, τοῦ πολέμου». Ὁ κ. Μιζάν εὐχαρίστησε τοὺς κυρίους Οἰκονομίδη καί Βάγια γιά τήν προσφορά τους στήν ἀποπεράτωση τοῦ Μνημείου.

Μνήμες ἀπ' τήν Ἄρτα

Ἀρχικά γιά τήν κεντρική ὁμιλία εἶχε ἀνακοινωθεῖ τό ὄνομα τοῦ προέδρου τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου Ἄρτας κ. Γιώργου Εὐταξία, ὁ ὁποῖος παραχώρησε τή θέση του στόν πρῶην Δήμαρχο κ. Βάγια, πού ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς θητείας του ἔγινε ἡ ἑναρξη κατασκευῆς τοῦ Μνημείου. Ὁ κ. Εὐταξίας ἀνέφερε στό χαιρετισμό του: «Σήμερα εἶναι μιά ξεχωριστή μέρα γιά τήν ἱστορία τοῦ λαοῦ τῆς Ἄρτας. Συγκεντρωθήκαμε ἐδῶ γιά νά τιμήσουμε μέ τήν ἀρμόζουσα ἐπισημότητα τοὺς ἐκτελεσθέντες ἀπ' τοὺς Ναζί συμπατριῶτες μας. Εἴμαστε ἐδῶ σήμερα γιά νά θυμηθοῦμε τήν ἀπώλεια ἑνός εὐγενικοῦ, δημιουργικοῦ καί ἄσφογου κοινωνικοῦ κομματιοῦ τοῦ λαοῦ τῆς Ἄρτας, πού ἔζησε ἐδῶ ἀμετακίνητο 1.000 περίπου χρόνια. Οἱ συμπατριῶτες μας Ἑβραῖοι πλέον τῆς ἰδιαίτερης θρησκείας τους διατηροῦσαν τά ἴδια ἔθιμα μ' ἐμᾶς, εἶχαμε κοινή ζωή, τά ἴδια κοινωνικά διώματα, κοινή συμμετοχή σέ γάμους καί κηδεῖες, κοινές χαρές καί λύπες. Προσωπικά, ἐπειδὴ ἔχω μόνο πέντε δεκαετίες στήν πλάτη μου, δέν συντηρῶ ἰδιαίτερα πολλές ἀναμνήσεις, ἀπό διηγῆσεις ὅμως τοῦ πατέρα μου Νίκου Εὐταξία πού ἦταν ὁ δικηγόρος τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινότητας μέ πολλοὺς φίλους, ἔχω μιά εἰκόνα τῆς ἀκμάζουσας προπολεμικῆς ἐβραϊκῆς κοινότητας. Ὡς πρόεδρος τοῦ Δ.Σ. τοῦ Δήμου Ἀρταίων, ἐκ μέρους ὅλων τῶν δημοτικῶν συμβούλων, ἀποτίω φόρο τιμῆς στοὺς θυσιασθέντες συμπολίτες μας Ἑβραίους. Θά παραχωρήσω τό δῆμα στόν κ. Κώστα Βάγια γιά νά κάνει αὐτός τήν κεντρική ὁμιλία πού ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς θητείας του ἔγινε ἡ ἑναρξη κατασκευῆς τοῦ Μνημείου, θά σᾶς ξεναγήσει πιό ἀναλυτικά στήν χιλιετή παρουσία τῶν συμπατριωτῶν μας Ἑβραίων στήν Ἄρτα».

Ὁ πρῶην Δήμαρχος κ. Κώστας Βάγιας ἀναφέρθηκε στήν ἱστορία τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητας στήν Ἄρτα καί στήν Ὀδύσεια τῶν Ἀρτινῶν Ἑβραίων,

πού οί διασωθέντες ἀπ' αὐτούς καθὼς καί ἀπόγονοί τους, δεύτερης καί τρίτης γενιᾶς, θεωροῦν τὴν πόλιν μας ὡς τὴ μητέρα πατρίδα τους.

Σύμβολο θυσίας καί ἐλευθερίας

Τὴν Κυριακὴν, ἀπὸ τὸν Δήμαρχο Ἀρταίων κ. Παναγιώτῃ Οἰκονομίδῃ καί τὸν πρόεδρο τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου Ἑλλάδος κ. Μωϋσῇ Κωνσταντίνῃ ἔγιναν τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ Μνημείου, ἐνῶ μετὰ ἀπὸ πρόταση τοῦ κ. Βάγια εἰς ἀνάμνηση αὐτῆς τῆς ἐκδήλωσης φυτεύτηκε συμβολικὰ ἓνας φοῖνικας στὴ θέση πού προϋπήρχαν ἄλλοι δύο, ἀπὸ τὸν πρόεδρο τοῦ Μ/Φ Συλλόγου «Σκουφᾶς» κ. Βασίλῃ Καρατσιώλῃ (ἡ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότητα συγκαταλέγεται στοὺς μεγάλους εὐεργέτες τοῦ Συλλόγου) καί ἀπὸ τὸν κ. Κωνσταντίνῃ. Ἡ ἐκδήλωση ξεκίνησε μὲ ἐπιμνημόσυνη δέηση ἢ ὁποῖα ἐψάλλῃ ἀπὸ τὸν Ραββίνου Ἀθηνῶν κ. Ἰακώβ Ἀράρ καί ἀκολούθησαν χαιρετισμοί. Στὴν τελετὴ τῶν ἀποκαλυπτηρίων συμμετεῖχαν σχεδὸν ὅλοι οἱ φορεῖς πού ἦταν τὸ Σάββατο στὸ «Σκουφᾶ» καί ἐπὶ πλέον καί ὁ βουλευτὴς κ. Κώστας Καραμπίνας. Ὁ Δήμαρχος Ἀρταίων κ. Οἰκονομίδης τόνισε ὅτι τὸ διήμερο τῶν ἐκδηλώσεων πού ὀλοκληρῶνεται μὲ τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ Μνημείου ἀποτελεῖ ἓνα ἐλάχιστο χρέος τιμῆς σ' ὅλους ὅσους χάθηκαν στὰ ναζιστικὰ στρατόπεδα κατοχῆς. «Ἐνα χρέος τιμῆς πού ἐκτιμᾶμε ὅτι μὲ τὴν ἁρμονικὴ συνεργασία ὅλων μας, συμπληρώνοντας καί διαδίδοντας τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα, θὰ ὀλοκληρωθεῖ σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ βά-λουμε κι' ἐμεῖς ἓνα λιθαράκι ὥστε στὸ μέλλον τέτοιες ἀπάνθρωπες πράξεις νὰ μὴν ἐπαναληφθοῦν». Ὁ κ. Κωνσταντίνης ἀναφέρθηκε στὸ συμβολισμό καί στὸ νόημα αὐτῆς τῆς κίνησης.

«Μπροστὰ στὸ Μνημεῖο τῶν Ἑβραίων τῆς Ἀρτας πού θανατώθηκαν κατὰ τὸ Ὀλοκαύτωμα ἀποτίω ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων, φόρο τιμῆς στὴ μνήμῃ αὐτῶν τῶν ἀθῶων θυμάτων πού χάθηκαν μέσα στὴ βαρβαρότητα καί τὸν παραλογισμό τῶν χιτλερικῶν στρατοπέδων θανάτου, θύματα τῆς πλέον θηριώδους καί ψυχρῆς ἐπιχείρησης πού γνώρισε ἡ ἱστορία, ἀποτέλεσμα τῆς ἐφαρμογῆς ἐπιστημονικοῦ σχεδίου πού ἀπέβλεπε στὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἐξαφάνισης τῶν Ἑβραίων. Μνημονεύουμε σήμερα τὴν ἄδικη ἀπώλεια τῶν 384 Ἑλλήνων Ἑβραίων τῆς Ἀρτας πού ἐξοντώθηκαν στὰ Ναζιστικὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης, σ' αὐτὸ τὸ χώρο ὅπου θρῖσκόταν ἡ Ἱερὰ Συναγωγὴ τῆς πόλεως, δεδομένου ὅτι γι' αὐτοὺς πού χάθηκαν ἀπάνθρωπα στὰ στρατόπεδα τοῦ τρόμου δέν ὑπῆρξαν ἱεροὶ τόποι ἀνάπαυ-σῆς τους, δέν ὑπάρχουν τάφοι. Μνημονεύουμε τὸν τραγικὸν θάνατον μὲ τὸ Μνημεῖο αὐτὸ πού τοὺς ἀφιερώνει στὸ διηνεκές ἡ γενέτειρά τους, γιὰ νὰ θυμί-σει στους ἐπερχόμενους τὴν τραγικὴν τους ἀπώλεια. Τὸ Μνημεῖο αὐτὸ ὑπο-γραμμίζει τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς στὴν ὁποία εἶναι δυνατόν νὰ θυθῇ ὁ ἄνθρωπος, διδάσκει ἐπίσης ὅτι ἡ εἰρήνη, ἡ ἐλευθερία καί ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἀδιαίρετα στοιχεῖα τῆς δημοκρατίας καί τῆς διεθνούς ἠθικῆς. Ἡ θυσία τῶν 6.000.000 Ἑβραίων τῆς Εὐρώπης, μετὰ τῶν ὁποίων 65.000 Ἕλληνες Ἑβραῖοι, στοὺς ὁποίους συγκαταλέγονται καί οἱ 384 Ἑβραῖοι τῆς Ἀρτας, ἄς προβλημα-τίσει τοὺς νεότερους γιὰ τὰ δεινὰ πού ἐπιφέρει στὴν ἀνθρωπότητα ὁ ρατσισμός, ἡ μισαλλοδοξία, ὁ ἀντισημιτισμός, ἡ κάθε ἰδεολογία πού διαιρεῖ τοὺς ἀνθρώ-»

πους και ὁδηγεῖ στήν ἀπαξίωση τῶν ἀξιῶν. Αὐτό εἶναι τό νόημα πού προκύπτει ἀπό τό μαρτύριο τῶν ἀθῶων Ἑβραίων θυμάτων πού βάδισαν στό θάνατο βέβαιοι ὅτι ἡ θυσία τους θά ὁδηγοῦσε τελικά στήν ἀνθρώπινη ἀδελφосύνη πού ἀπαγορεύει νά ξανασυμβοῦν παρόμοια προγραμματισμένα ὁμαδικά ἐγκλήματα. Τήν ἔννοια αὕτη ἐκφράζει τό Μνημεῖο πού ἀποκαλύπτουμε σήμερα καί πού θά ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἱστορίας τῆς Ἑρτας. Αὕτη τῇ φλόγα τῆς ἱερῆς μνήμης διατηροῦμε καί ἐμεῖς ζωντανή σήμερα καί γιά πάντα. Ἐκ μέρους τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου Ἑλλάδος εὐχαριστῶ τό δημοτικό συμβούλιο τοῦ Δήμου Ἑρτας γιά τήν πρωτοβουλία του καί προσωπικά τόν Δήμαρχο Ἑρταίων κ. Πάνο Οἰκονομίδη καί τόν πρόεδρο τοῦ Δ.Σ. κ. Γεώργιο Εὐταξία γιά τά ὅσα μέ ἀγαθή πρόθεση ἐπραξαν γιά τήν ἀνέγερση τοῦ Μνημεῖου. Εὐχαριστῶ ἐπίσης ἀφάνταστα τόν τέως Δήμαρχο κ. Κώστα Βάγια καί τήν πρῶην Δημοτική Ἀρχή», ὅπως ἐπίσης τόν Μ/Φ. «Σκουφᾶ». Παραδίδοντας στήν εὐλάβεια τῶν ἐπερχόμενων γενεῶν, τό σεμνό τοῦτο Μνημεῖο στήν πόλη τῆς Ἑρτας, πού ὑπῆρξε τό λίκνο πλούσιας ἐβραϊκῆς παράδοσης καί ἀγαθῆς συμβίωσης Χριστιανῶν καί Ἑβραίων στήν κοινή πορεία τους γιά τήν πρόοδο τῆς περιοχῆς, ὁ Ἑλληνικός Ἑβραϊσμός εὐχεται ὅπως αὕτη νά ἀποτελέσει πηγὴ διδασμάτων κυρίως γιά τοὺς μεταγενέστερους. Αἰωνία τους ἡ μνήμη». Ἡ ἐκδήλωση ὁλοκληρώθηκε μέ τήν κατάθεση στεφάνων ἀπὸ τόν Νομάρχη κ. Ρίζο, τόν Δήμαρχο κ. Οἰκονομίδη, τόν πρόεδρο τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου κ. Κωνσταντῖνη, ἀπὸ ἐκπρόσωπο τοῦ Ὁργανισμοῦ Περιθάλψεως καί Ἀποκαταστάσεως Ἰσραηλιτῶν Ἑλλάδος, ἀπὸ ἐκπροσώπους τῶν Ἰσραηλιτικῶν κοινοτήτων Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκης, Βόλου, Ἰωαννίνων, Τρικάλων, Κερκύρας, Καβάλας, ἀπὸ ἐκπροσώπους τῶν ἐπιζώντων τοῦ Ὀλοκαυτώματος πρώτης καί δεύτερης γενιᾶς, τοῦ Ἑβραϊκοῦ Μουσείου τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Ἑβραϊκῆς Νεολαίας Ἑλλάδας, ἐνὸς λεπτοῦ σιγῇ καί ἀνάκρουση τοῦ Ἑθνικοῦ Ὕμνου.

Η ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

ΚΩΝ. Χ. ΒΑΓΓΙΑΣ

Ὁμιλία πού δόθηκε στίς 3 Ἰουλίου 2004 στήν Πνευματική Στέγη τοῦ Συλλόγου μέ τήν εὐκαιρία τῶν ἀποκαλυπτηρίων τοῦ Μνημείου τῶν Ἑβραίων τῆς Ἀρτας.

Εἶναι περίεργη ἡ αἴσθηση πού διώνω στήν σημερινή ἐκδήλωση, καί στήν σκέψη τοῦ θέματος τῆς ὁμιλίας μας.

Γιατί σέ μᾶς τούς παλαιότερους κάποτε θά ἦταν περίεργο μιά ὁλόκληρη ἱστορία, μιά πορεία σχεδόν χιλιετής μιάς κοινότητας τῆς Ἀρτας, ἕνα κομμάτι τοῦ λαοῦ μας, νά περνάει ἔτσι, ἀπό τήν ζωντανή αἴσθηση, τά κοινά διώματα, τίς προσωπικές ἐπαφές, στήν ἔννοια τῆς μνήμης, ἡ ὁποία υλοποιεῖται μέ τήν κατασκευή τοῦ μνημείου τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινότητας Ἀρτης, ἑνός μικροῦ σήματος ἱστορίας καί τῆς σημερινῆς ἐκδήλωσης ἀπό τήν αἴθουσα τοῦ Πολιτιστικοῦ Συλλόγου ὁ «Σκουφᾶς», τέκνο τῆς Ἰσραηλιτικῆς προσφορᾶς στήν πόλη μας.

Κάποτε θά ἦταν περίεργο νά φανταστοῦμε καί μόνο τήν πόλη μας χωρίς τήν παρουσία τῶν Ἰσραηλιτῶν, πού ἡ λαϊκή μας παράδοση καί ἡ ἱστορία, τούς συνδέει ἀπόλυτα μέ τήν γέννηση, τήν παρουσία καί τήν ἱστορία τῆς Ἀρτας ἀπό τό βάθος τῶν αἰώνων.

Ἡ ἱστορία τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινότητας τῆς πόλης μας θυμίζει ἔντονα μιά ἑλληνική ἀρχαία τραγωδία, πού δυστυχῶς σέ ἐλάχιστα σημεία ὑπάρχει ἕνα καλό τέλος, ἔστω μιά κάθαρση γιά τήν ψυχή ὅσων μέ κριτική ματιά γνωρίζουν τήν πορεία τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν πού ἐπιδίωσαν μέσα ἀπό τίς Μαινάδες τῆς ἱστορίας, διατηρώντας τίς Παραδόσεις τους, τήν γλώσσα τους, τήν ἱστορία τους, ζώντας παρόλα αὐτά ὡς ἀναπόσπαστο κομμάτι τῆς τοπικῆς κοινωνίας τῆς πόλης μας, μέ ἔντονη δραστηριότητα, μέ προσφορά, μέ μεράκι.

Στήν παρουσία τῶν Ἰσραηλιτῶν στήν Ἀρτα, θυμᾶμαι ἀπό μικρό παιδί, τήν μεγάλη φαντασία πού εἶχαμε σχετικά μέ τήν ἱστορία τους. Πιστεύαμε ὅτι τά παιδιά τοῦ Δαυῖδ εἶχαν ἔρθει ἀπό μαγικές μακρινές χώρες ὅτι κατεῖχαν μυθικά πλούτη, ὅτι εἶχαν ἱστορικά μυστικά, ὅτι ἂν ἤθελαν μπορούσαν νά καταφέρουν τά πάντα.

Ἐκεῖνο πού ὅμως πραγματικά εἶχαν οἱ συμπολίτες μας, μοναδικό τους πλοῦτο, ἦταν ἡ Κιβωτός τῆς Παράδοσής τους, ἡ Εὐθύνη τῆς ἱστορίας τους, ἡ Πίστη τους στόν κοινό Θεό μας.

Καί αὐτά ἦταν ἐκεῖνα τά στοιχεῖα πού ἔμειναν στήν μνήμη μας, αὐτός ἦταν

ὁ θησαυρός τῶν «ἱερῶν Ἑβραίων», ὅπως ἔλεγε καί ὁ ποιητής μας Κωνσταντῖνος Καβάφης. Πλέον ἡ μνήμη μπορεῖ νά γυμνώνεται ἀπό τήν παιδική φαντασία, παρόλα αὐτά ἡ ἱστορία πού μένει γιά τήν παρουσία τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητας στήν Ἄρτα, δέν ἀπέχει πολύ ἀπό ἕνα παραμῦθι, ὅπως πολύ ὁμορφα μᾶς τό διηγεῖται ἡ ἴδια ἡ ἱσραηλιτική κοινότητα τῆς Ἄρτας...

Ἦδη ἀπό 1173 ὁ περιηγητής Ραμπὶ Μπεγιαμίν ἀπὸ τήν Τονδέξη, στά ἀτέλειωτα ταξίδια του σέ ὅλη τήν Εὐρώπη γιά τήν καταγραφή τοῦ λαοῦ του, συμπεριλαμβάνει καί τήν Ἄρτα στίς ἀναφορές του, σημειώνοντας ὅτι στήν πόλη μας κατοικοῦσαν 100 οἰκογένειες μέ πλούσια πνευματική καί θρησκευτική δράση. Ἡ Κοινότητα αὐτή συνέπλευσε ἀπόλυτα μέ τήν ἱστορία τῆς περιοχῆς μας, γνώρισε τή δόξα τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, ἀναπτύχθηκε ὑπὸ τήν προστασία τῆς πολιοῦχου μας Βασιλείσσης Ἀγίας Θεοδώρας, στήν βασιλεία τῆς ὁποίας ιδρύθηκε καί ἡ πρώτη Συναγωγή, δίπλα ἀπὸ τήν εἴσοδο τοῦ Κάστρου τῆς πόλης μας, μέ σχολή διδασκαλίας τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσας (Μιζράς) ἀπὸ τήν ὁποία καί ἀπεφοίτησαν πολλοί σπουδαῖοι διδάσκαλοι (Ραμπανίμ).

Τήν ἴδια ἐποχὴ ιδρύθηκε καί τό ἱσραηλιτικό νεκροταφεῖο στό Πετροβούνι, σέ χώρο πού δώρισε ἡ ἴδια ἡ Ἀγία Θεοδώρα μέ Χρυσόδουλο τό ὁποῖο καί ἐσωζέτο στά ἀρχεῖα τῆς Κοινότητας μέχρι τό 1944.

Ἀπὸ τήν δόξα τῶν Ἑλλήνων βασιλέων, στά χρόνια τῆς Ὀθωμανικῆς Κατοχῆς, ἡ Ἰσραηλιτικὴ παροικία τῆς Ἄρτας ἤκμασε, μέ τὰ Σουλτανικά φιρμάνια καί τὰ προνόμια, ἀλλὰ ἔμελλε νά μεγαλώσει δεχόμενη στήν ἀγκαλιά της ἕναν ἀριθμὸ προσφύγων, ἀπὸ τοὺς 200.000 Ἑβραίους πού ἐξεδίωξαν ἀπὸ τήν Ἰσπανία, οἱ βασιλεῖς Φερδινάνδρος καί Ἰσαβέλα τό 1472.

Μιά ἄλλη δίωξη θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ ἐπηρεάσε καί τήν ἴδια τήν ἱστορία καί τήν πορεία τῆς δικῆς μας Ἰσραηλιτικῆς παροικίας. Τό 1480-1494 διώκονται οἱ ἑβραῖοι τῆς Ἀπουλίας τῆς Καλαβρίας καί τῆς Σαρδηνίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς ἐγκαθίσταται στήν Ἄρτα, στήν συνοικία τῆς πόλης μας, πού ἔμελλε νά ὀνομάζεται στό μέλλον ὡς «Ἑβραϊκά».

Ὁ τόπος αὐτός, ἀγαπητοὶ φίλοι, ἐκλεκτοὶ ἐπισκέπτες, στό ἀκρωτήρι τῆς Εὐρώπης, στό σταυροδρόμι τῶν πολιτισμῶν, στό πέρασμα τῶν Ἑθνῶν φίλες καί φίλοι γνώρισε τήν προσφυγιά, τήν μετανάστευση κάθε ἔθνους, κάθε λαοῦ, κάθε πολιτισμοῦ. Καί εἶναι σχῆμα ὀξύμωρο καί δείγμα τῆς θεϊκότητας τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ὅτι ὅταν μιά φυλὴ ξεριζώνεται, ὅταν τό αἷμα ποτίζει τήν γῆ καί ὁ πόνος βασανίζει τήν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ αὐτό τό μῖγμα ἀνθίζει ἡ δημιουργία, ἡ προσπάθεια γιά τό καλύτερο.

Ἔτσι, καί οἱ πρόσφυγες Ἰσραηλίτες τῆς δευτέρας περιόδου, ἀπὸ τήν Καλαβρία καί τήν Σαρδηνία προσπάθησαν ἐδῶ στήν Ἄρτα νά διασώσουν τήν διαφορετικότητά τους καί ἀπετέλεσαν ἰδιαίτερη θρησκευτικὴ Κοινότητα, ἵδρυσαν δικιά τους συναγωγή, τήν ὁποία καί ὀνόμασαν «Πολυένζα» εἰς μνήμην τῆς ἰδιαίτερῆς τους πατρίδας τῆς Ἀπουλίας, ἐνῶ οἱ Ἰσραηλίτες τῆς πρώτης περιόδου, οἱ ντόπιοι ἔδωσαν στήν Συναγωγή τους τό ὄνομα «Γκρέκα» δηλαδή Ρωμαϊκὴ, Ἑλληνικὴ.

Ὁ εὐγενὴς ἀνταγωνισμὸς πού ἀναπτύχθηκε μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν παρατάξεων τῆς Ἰσραηλιτικῆς Παροικίας, μᾶς θυμίζει τίς συνθῆκες ὅπου οἱ Ἕλληνες

πρόσφυγες ανταγωνίζονταν σέ πρόοδο καί ανάπτυξη τούς "Έλληνες πού τούς υποδέχονταν. "Ετσι κι' ἐδῶ ὑπό τίς ἴδιες συνθήκες ἰδρύονται σχολεῖα ἐδραϊκῆς γλώσσας, ἰδρύονται σύλλογοι, ὅπως τό Φιλόπτωχον ἢ Χέδρα τσε Δακά, "Επισκεπτῶν "Ασθενῶν ἢ Χέδρα Μπεκούρ Χολέμ, "Αδελφότητα ἢ Χεδρά "Ακαντάθ "Αχίμ, Σχολική "Επιτροπή ἢ Χεδρά Ταλμωταρά καί ἀργότερα ἀπό τόν ἀγωνιστή τῆς σιωνιστικῆς ἰδᾶς Χαΐμ Δανιήλ ὁ Σιωνιστικός Σύλλογος "Αρτας.

Κατά τήν ἀπελευθέρωση τῆς "Αρτας τό 1881, ἡ "Ισραηλιτική Κοινότητα ὑποδέχθηκε μαζί μέ τούς ὑπόλοιπους κατοίκους τῆς πόλης τόν "Ελληνικό Στρατό καί ὅλοι πολιτογράφησαν "Ελληνες πολίτες, ὁ δέ ἐδραϊσμός τῆς περιοχῆς διατήρησε τήν θρησκευτική καί οἰκονομική του ἀνεξαρτησία.

"Από τότε οἱ "Ισραηλίτες εἶχαν τήν ἴδια πορεία μέ τούς ὑπόλοιπους "Ελληνες πολίτες, τά ἴδια προβλήματα, τίς ἴδιες ἀγωνίες ἐπιδίωσης σέ ἕναν αἰῶνα πού ἄλλαξε ὅλα τά δεδομένα τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ.

"Από τίς ἀλλαγές τῶν κοινωνικῶν τάξεων καί τῶν οἰκονομικῶν ἰσορροπιῶν, μέχρι καί τό μεταναστευτικό ρεῦμα πρὸς τή νέα Γῆ τῆς "Επαγγελίας, στήν "Αμερική. "Οσες ἀνακατατάξεις κι' ἂν ἐγίναν πάντοτε τά "Ισραηλιτόπουλα τῆς πόλης μας, εἶχαν τήν "Αρτα στήν καρδιά τους, τήν ὁποία ἀκόμη καί σήμερα ὅπου κι' ἂν βρίσκονται, ἀκόμη καί οἱ ἀπόγονοί τους δεύτερης καί τρίτης γενιᾶς θεωροῦν τήν πόλη μας, ὡς τήν μητέρα πατρίδα τους.

Δυστυχῶς στόν αἰῶνα πού πέρασε ἡ "Οδύσσεια δέν σταμάτησε καί ἐκεῖ πού ὅλοι πίστευαν ὅτι ζοῦμε στήν κοινωνία τῆς εἰρήνης, τῆς ἀνάπτυξης καί τῆς εὐημερίας, τά σύννεφα τῆς θαρραρότητας, τό κτήνος μέσα στήν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου δέν ἄφησε ἀνέγγιχτη τήν μικρὴ μας "Αρτα, καί ἐδῶ ἀκόμη ἄφησε τά στίγματά της. "Η "Ελλάδα πόνεσε πολύ ἀπό τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Οἱ "Ελληνες πολίτες γνώρισαν ὅλη τήν ἀπανθρωπιά τοῦ πολέμου, τήν βία τῆς ἰσχυρῆς ναζιστικῆς πολεμικῆς μηχανῆς, τήν παράνοια... "Ιδίως ἡ "Αρτα ὅπου ὁμολογουμένως ἀποτέλεσε καί πεδίο δράσης καί ἰσχυρῆς ἀντίστασης κατὰ τῶν κατακτητῶν. "Αλλά ὅση ἀντίσταση κι' ἂν ὑπῆρξε, τά τραύματα ἀπὸ αὐτόν τόν πόλεμο ἔμειναν γιά πολύ καιρό ἀνοιχτά, ἰδίως ὅταν ὁ ἐμφύλιος πόλεμος συνέχισε τήν καταστροφή...

Χωρὶς νά εἴμαστε μοιρολάτρες, χωρὶς νά δεσμευόμαστε πίσω ἀπὸ τό ἄρμα τῆς κακοδαιμονίας, ἦταν φαίνεται γραφτό ὅλοι οἱ διωγμοὶ πού ὑπέστησαν οἱ "Ισραηλίτες σέ ὅλη τήν Εὐρώπη, νά ὠχριοῦν μπροστά στό ἔγκλημα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητας πού ἔκανε ὁ Χίτλερ, μέ ἀποτέλεσμα μέσα σέ διάστημα ἐνός ἔτους νά ἐξοντώσει 6 ἑκατομμύρια "Ισραηλίτες στήν Εὐρώπη, μιά μαύρη σελίδα τῆς ἱστορίας τῆς "Ανθρωπότητας, πού μένει χαραγμένο στήν πανανθρώπινη συλλογικὴ μνήμη μέ τό ἑλληνικὸ ὄνομα «ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ».

Δέν γνωρίζω πόσοι ἀπὸ οἷς πιστεύετε σέ προλήψεις! Ξέρω ὅμως ὅτι μιά ἡμερομηνία, ἡ 24η Μαρτίου εἶναι μιά μέρα ὁρόσημο γιά τήν ἱστορία τῆς "Αρτας, μιά ἡμέρα πόνου καί θλίψης.

Τὴν 24η Μαρτίου 1449, ἡ «πόλη μας ἔάλω» ἀπὸ τόν Τοῦρκο κατακτητὴ, ῥιχνοντάς μας σέ τεσσερισὴμισι αἰῶνες σκλαβιάς καί τήν 24η Μαρτίου 1944 ἐξολοθρεύτηκε ἡ ἐδραϊκὴ παροικία τῆς "Αρτας, ἀπὸ τά γερμανικά στρατεύματα κατοχῆς, ἐκτελώντας μιά παρανοικὴ ἀπόφαση ἐνός αἰμοσταγοῦς δικτάτορα.

‘Ο πρόεδρος ‘Ισραηλιτικής Κοινότητας “Αρτας, Ραφήλ Γκιούλης σέ ‘ενα σημείωμά του στο περιοδικό του Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου «‘Ο Σκουφάς» τό 1958 καταγράφει μέ λίγες λέξεις τό τέλος τής χιλιετούς περιπου παρουσίας τής ‘Ισραηλιτικής παροικίας στήν πόλη μας:

«Τήν νύχτα τής 24ης Μαρτίου 1944 περικυκλώθη από γερμανικά στρατεύματα ή έδραϊκή παροικία τής “Αρτης καί συνελήφθησαν 480 μέλη αὐτῆς. “Ολοι οί συλληφθέντες όδηγήθησαν γυμνοί καί άνυπόδητοι χωρίς νά τούς έπιτραπεῖ νά πάρουν μαζί των οὔτε χρήματα, οὔτε τρόφιμα εἰς τόν κινηματογράφον τής “Αρτης «‘Ορφεύς». Τήν έπομένην άρχισε ή διά αὐτοκινήτων πορεία πρós τά στρατόπεδα συγκεντρώσεως τής Πολωνίας καί τής Γερμανίας. Έκεῖ έγένητο ή σχετική διαλογή καί οί μέν ίκανοί πρós εργασία μεταφέρθησαν εἰς διάφορα στρατόπεδα εργασίας, ένω οί άλλοι 430 περίπου έθανατώθησαν τήν 11ην ‘Απριλίου 1944 ριφθέντες όμαδικώς εἰς θαλάμους άσφυξιόγόνων άερίων. ‘Από τά 480 μέλη τής κοινότητός μας, πού άπήχθησαν εἰς τήν Γερμανίαν έπέστρεψαν μόνον 30 καί αὐτοί μαζί μέ άλλους 40 περίπου πού εἶχον διαφύγει τήν δημερίαν άπετέλεσαν τή νέαν ίσραηλιτικήν κοινότητα “Αρτης. Αἱ νέαι συνθήκαι, πού έδημιουργήθησαν έν “Αρτη μετά τόν πόλεμον καί ή δημιουργία άνεξάρτητου κράτους υπό τής έδραϊκῆς φυλῆς του κράτους του ‘Ισραήλ συνετέλεσαν εἰς τήν άποχώρησιν καί τών τελευταίων οίκογενειών έν τής πόλεως “Αρτας καί οὔτω σέ έχομεν άπομείνει πλέον άπό τήν άλλοτε άκμάζουσαν ίσραηλιτικήν κοινότητα παρά 18 άτομα μάρτυρες τής τραγικῆς καταστροφῆς, πού ύπέστη ό έδραϊσμός υπό του Χίτλερ. Εἰς τās νέας έστίας μας πάντοτε θά ένθυμούμεθα τήν “Αρταν καί θά θεωροῦμεν ταύτην ως ίδιαίτεράν μας πατρίδα».

‘Από τά ‘Ιστορικά σημειώματα άπό τό ‘Ιερό Εὐαγγέλιο του ‘Ι.Ν. ‘Αγίου Δημητρίου “Αρτης, πού γράφηκαν άπό τόν Αἰδεσιμότατο ‘Εφημέριο Σταῦρο Παπαχρήστου, καταγράφουμε τό γεγονός άπό τήν σκοπιά ενός Χριστιανοῦ: «24η Μαρτίου 1944: Θρήνος καί κλαυθμός εἰς τήν πόλιν. Σήμερον ήμέραν Παρασκευή καί ώραν 8ην μ.μ. οί Γερμανοί συνέλαβον όλους τούς ‘Εδραίους τής πόλεως καί τούς ένέκλεισαν εἰς τό κινηματοθέατρον «Κιλκίς». ‘Η σύλληψις έγένητο ως έξῆς: Οἱ Γερμανοί πρós τῆς 8ης μ.μ. εκάλεσαν όλόκληρον τό σώμα τῆς Χωροφυλακῆς καί έδωσαν όρισμένες διαταγās. Τήν 8ην μ.μ. ώραν μετέδθησαν δύο ή τρεῖς Γερμανοί καί εἰς Χωροφύλαξ καί έστάθησαν έμπροσθεν τῆς θύρας εκαστης ‘Ισραηλιτικῆς οἰκίας. Δύο Γερμανοί έστάθησαν εἰς Μονοπωλιό καί μόλις ή ώρα πῆγε όκτώ έρριψαν δύο πυροβολισμούς καί συγχρόνως αἱ θύραι τών οἰκικῶν τών ‘Ισραηλιτῶν ήνοιχθησαν, άλλες μέ συμπρωξιάς καί άλλες τίς σπάσανε. ‘Εδωσαν εἰς τούς ‘Ισραηλίτας εἴκοσι λεπτῶν προθεσμίαν νά λάδωσι μεθ’ έαυτῶν τά άναγκαῖα εἰς αὐτούς ροῦχα καί ό,τι τιμαλφές εἶχον. Θρήνος καί κλαυθμός. ‘Εντός τῆς ώρας όλοι οἱ ‘Εδραῖοι ἦσαν συγκεντρωμένοι εἰς τό καφενεῖον «Κιλκίς». Τήν έπομένη 25ην Μαρτίου οἱ Χριστιανοί έπλησίαζον εἰς τό «Κιλκίς» όπου ἦσαν οἱ ‘Εδραῖοι καί εκόμιζον εἰς αὐτούς τρόφιμα, ροῦχα κ.λπ. Οἱ Γερμανοί άλλοτε επέτρεπον νά πλησιάσωσιν οἱ Χριστιανοί καί άλλοτε όχι.

Τήν ἴδιαν ήμέραν τῆς 25ης Μαρτίου συνεκεντρώθησαν αὐτοκίνητα προερχόμενα εκ Πρεδέξης καί τήν έπομένην 26ην Μαρτίου ήρχισεν ή εκκίνησις τών

‘Εβραίων μέ κατεύθυνουν πρὸς Ἀγρίνιον. Τό δράμα τό ὁποῖο συνετελέσθη, δέν περιγράφεται. Ὁλὴ ἡ κοινωνία τῆς Ἀρτης ἦτο κατασυγκεκινημένη...».

Ἐδῶ ἐπαναφέρουμε καί τό θέμα τῆς μνήμης... Τῆς μνήμης καί τῆς ἱστορίας! Γιατί ἡ νέα γενιά τῆς Ἀρτας δέν εἶχε τήν εὐκαιρία καί τήν εὐτυχία πού εἶχε ἡ δική μου γενιά νά γνωρίσει τήν Ἰσραηλιτική κοινότητα τῆς Ἀρτας ζωντανή καί ἀκμάζουσα. Ἐχει ὅμως τήν δυνατότητα καί τήν εὐθύνη νά τήν μάθει μέσα ἀπό τίς ἱστορικές ἀναφορές, τίς ἀναμνήσεις καί τίς διηγήσεις ἐμᾶς τῶν παλαιοτέρων!

Οἱ Ἰσραηλίτες τῆς πόλης μας ἦταν ἄνθρωποι ζεστοί, ἀπλοί, ὀξυδερκεῖς καί ἐργατικοί ἀπόλυτα συντονισμένοι μέ τίς δραστηριότητες τῆς χριστιανικῆς κοινότητας.

Γιορτάζαμε μαζί τό Πάσχα, συμμετεῖχαμε ἀπό κοινοῦ σέ ὅλες τις κοινωνικές ἐκδηλώσεις, ἐρχόταν πάντοτε στούς γάμους καί στά βαφτίσια, ὅπως καί ἐμεῖς παριστάμεθα στίς δικές τους θρησκευτικές δημόσιες ἐκδηλώσεις... Ὁ πρῶτος Μητροπολίτης τῆς Ἐλεύθερης Ἀρτας Σεραφεῖμ Ξενόπουλος, στό Ἱστορικό Δοκίμιό του περὶ Ἀρτης, θεωρεῖ τοὺς Ἰσραηλίτες ἀναπόσπαστο κομμάτι τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας καί σέ ἐλάχιστα σημεῖα τοὺς διακρίνει ἀπό τό θρησκευτικό του ποίμνιο. Ὑπογραμμίζει τὰ κοινά μας ἦθη καί ἔθιμα, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, τό ἔθιμο τῆς Στράτας, ὅπου ὁποῖος εὗρισκε ἕνα ἀβάπτιστο μωρό στό δρόμο του, ἦταν ὑποχρεωμένος νά γίνει πνευματικός του πατέρας, νονός του δηλαδή. Ἀν δέ ἦταν Ἰσραηλίτης καί ὥς ἐκ τούτου ἀδύνατο νά γίνει μάρτυρας τῆς πίστεως, ὑποχρεωνόταν ἀπό τό ἔθιμο νά καλύψει τὰ ἔξοδα τῆς βάπτισης. Ὁ Σεβασμός ἐκ μέρους τῆς θρησκευτικῆς ἡγεσίας τῆς πόλης μας ἦταν πάντοτε ἐκπεφρασμένος καί ἀκόμη νωπές εἶναι οἱ μνήμες πολλῶν Ἀρτινῶν, ὅταν ὁ Μητροπολίτης Ἀρτης Σπυρίδων Γκινάκας, ἀκολουθοῦσε πάντοτε τίς νεκρώσιμες ἀκολουθίες τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς Ἀρτας. Εἶναι ἐκεῖνος ὁ ἐνδοξος Μητροπολίτης, ὁ ὁποῖος παρενέβη στὸν Γερμανό Διοικητὴ τῆς Ἀρτας καί ζήτησε, χωρὶς ἀποτέλεσμα δέδαια, νά ἀρθεῖ τό μέτρο τοῦ περιδραχιονίου μέ τό ἀστέρι τοῦ Δαυὶδ πού ἐπιδλήθηκε κατὰ τὴν Ναζιστική Κατοχὴ στοὺς Ἰσραηλίτες τῆς πόλης μας, γιὰ νά διακρίνονται ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους δημότες...

Μιά κοινότητα εὐγενική, πού πάντοτε τιμοῦσε σέ κάθε εὐκαιρία τὴν πόλη μας, μέ μέλη πού ἔδειξαν τὴν γενναιότητά τους καί τὴν μαχητικότητά τους σέ ἐθνικούς ἀγῶνες τῆς Ἑλλάδας, πολεμῶντας ὥς Ἕλληνες ἀξιωματικοί ἢ ὥς ἀπλοί στρατιῶτες, ἀλλὰ καί πρωτοστάτες στοὺς ἀγῶνες τῆς Εἰρήνης.

Ἀλλὰ καί μετὰ τὴν ὀλική καταστροφή τῆς Κοινότητος, τὰ ἐλάχιστα ἀλλὰ ἐκλεκτά μέλη τῆς, πολεμῶντας τὸν πόνο τῆς ἀδικίας πού ὑπέστησαν, ἀναγεννήθηκαν μέσα ἀπὸ τὴν τέφρα τους, ἐπέδειξαν ψυχικὴ ἀνωτερότητα καί πρὶν ἐγκαταλείψουν τὴν πόλη μας γιὰ τὴν δημιουργία μιᾶς νέας πατρίδας, στίς πατρογονικές ἐστίες τῆς παραδόσῃς τους, φρόντισαν νά ἐξοπλίσουν οἰκονομικά, πνευματικά, πολιτιστικά τὴν πόλη μας, παραδίδοντάς της τὸν μεγάλο θησαυρό τῆς ἱστορίας τους, ὁ ὁποῖος εἶναι πολύτιμη πλεον ἀρχειακή καί μνημειακή παρακαταθήκη τοῦ ἱστορικοῦ Μουσικοφιλολογικοῦ Συλλόγου «Ὁ Σκουφᾶς». Θυμίζω λοιπὸν ὅτι τό οἰκόπεδο τῆς Συναγωγῆς ἔξω ἀπὸ Κάστρο τῆς Ἀρτας, δωρί-

στηκε από τήν Ἰσραηλιτική Κοινότητα στόν «Σκουφᾶ». Ἐπειτα ἀπαλλοτριώθηκε ἀπό τόν Ε.Ο.Τ. καί μέ τά χρήματα αὐτά κτίστηκε ἡ αἴθουσα τῆς Πνευματικῆς Στέγης, ὅπου θρискόμαστε σήμερα. Μήν ξεχνᾶμε ἐπίσης ὅτι στό Διοικητικό Συμβούλιο τοῦ Σκουφᾶ μετεῖχαν πάντοτε καί Ἑβραῖοι ἀπό τήν ἐποχή τῆς ιδρύσεως τοῦ Μουσικοφιλολογικοῦ Συλλόγου. Καί δέν ξεχνᾶμε ὅτι στό Δημοτικό Συμβούλιο τοῦ Δήμου Ἀρταίων ἐκλέγονταν πάντοτε δύο (2) δημοτικοί σύμβουλοι...

Γιά μένα ὅλα αὐτά εἶναι μνήμη. Ἡ νέα γενιά ὅμως δυστυχῶς δέν τά γνώρισε... Καί ἐδῶ εἶναι τό καθῆκον μας αὐτήν τή μνήμη νά τήν μετουσιώσουμε σέ ἱστορία, σέ μάθηση, σέ γνώση, ὅτι σέ τοῦτον ἐδῶ τό τόπο ἔζησε, μεγαλούργησε, προσέφερε μιᾷ κοινωνία ἀνθρώπων πού σέ τίποτε δέν διέφερε ἀπό μᾶς παρά στήν θρησκεία, σέ τοῦτο τόν τόπο ἀναπτύχθηκε μιᾷ ἀπό τίς καλύτερες Ἰσραηλιτικές παροικίες στήν Εὐρώπη!

Ἐνα μνημεῖο ὅμως δέν εἶναι παρά τό πρῶτο λιθαράκι, στήν προσπάθεια πού πρέπει νά γίνει ἔτσι ὥστε ἡ μνήμη, ἡ ἱστορία, ἡ Παράδοση νά διασωθεῖ. Καί γιά νά ἐπιτευχθεῖ αὐτό εἶναι προσωπικό καί συλλογικό καθῆκον ὅλων μας, νά ἀποδώσουμε ἔστω καί στά ἐπίπεδα τῆς ὑστεροφημίας, ἕνα μικρό ἀντάλλαγμα ὅσων προσέφερε ἡ ἐδῶ Ἰσραηλιτική παροικία, διασώζοντας τήν ἱστορία της, τιμώντας τήν μνήμη της, ὡς ἀναπόσπαστο κομμάτι τῆς ἱστορίας τῆς πόλης τῆς Ἀρτας, ὡς μέρος τῆς συλλογικῆς μας μνήμης.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ τοῦ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

14-2-04

Τό χορευτικό τμήμα τοῦ «Σκουφᾶ» παρουσίασε πρόγραμμα μέ ἐξαιρετή ἐπιτυχία στήν Πρέβεζα πού εἶχε προσκληθεῖ ἀπό το Σύλλογο τῶν ἐν Πρεβέζῃ Ἀρτινῶν. Ἐπίσης παρουσίασε στήν Ἄρτα τό ἔθιμο τῶν Ἀπόκρεων τό «Γαῖτανάκι» καί ποικίλο μουσικοχορευτικό πρόγραμμα.

11-3-04

Τό Θεατρικό τμήμα τοῦ «Σκουφᾶ» ἀνέδρασε στήν Πνευματική Στέγη τοῦ Συλλόγου τό θεατρικό ἔργο τοῦ Θανάση Σκουμπέλου «Τό θαῦμα, Ἡ Ἁγία Θεοδώρα ἡ ἐν Ἄρτῃ βασιλεύσασα» σέ σκηνοθεσία Βαγγέλη Τραϊφόρου, μουσική ἐπιμέλεια Ντ. Καλούδη, σκηνογραφία Τάσου Ἀμπατζῆ, χορογραφία Στέλλα Βάκκα, μακιγιάζ Ἐδουάρδου, δονηθός Ἐλένη Βάσιου, ἤχος-φωτισμός Γιώργος Τζαχρήστας, δῶση Βυζαντινοῦ χοροῦ Ντ. Πλακιάς.

25-3-04

Ὁ «Σκουφᾶς» διοργάνωσε ὁμιλία-διάλεξη μέ τόν ὁμότιμο καθηγητή τοῦ Παν/μίου Θεσσαλονίκης κ. Νικ. Μουτσόπουλο μέ θέμα «Παραμονές τοῦ '21». Μετά τήν ὁμιλία ἀπενεμήθησαν τά Ἀγραφιώτεια καί τά Μπαρμπασιτάθεια Βραβεῖα.

2-4-04

Ἡ χορωδία Παραδοσιακοῦ Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ τοῦ «Σκουφᾶ» διοργάνωσε στήν Πνευματική Στέγη τοῦ Συλλόγου σέ συνεργασία μέ τήν χορωδία «Δεσποτάτο», τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἄρτης, ὑπό τήν Δ/ση τοῦ Κων. Πλακιά ἐπικαιρῇ λαογραφική, μουσική ἐκδήλωση μέ θέμα «Νά γινότανε στόν Ἄδη πανηγύρι» ἀφιερωμένη στό μοιρολόγι, τοῦ χάρου καί τῆς ξενιτειᾶς καθώς καί στό θῆρνο τῆς Παναγίας.

12-5-04

Στήν Πνευματική Στέγη τοῦ Σκουφᾶ πραγματοποιήθηκαν ἔκθεση ζωγραφικῆς τοῦ Λ. Προβίδα καί ἔκθεση Γλυπτικῆς-Μικρογλυπτικῆς τοῦ Γ. Νάκου.

27 & 28-6-04

Ὁργανώθηκε ἀπό τόν «Σκουφᾶ» στό θέατρο Κάστρου τῆς πόλης μας τό 9ο Φεστιβάλ Παραδοσιακῶν χορῶν (Παράδοση-Χορός-Τραγούδι). Παρουσίασαν πρόγραμμα τά χορευτικά συγκροτήματα «Πολιτιστικός Σύλλογος Πολυγύρου», τό Λύκειο Ἑλληνίδων Σαλαμίνας.

3-7-04

Πραγματοποιήθηκε ἐκδήλωση ἀπό τόν Δῆμο Ἀρταίων καί τό κεντρικό Ἰσραηλιτικό Συμβούλιο στήν αἴθουσα «Σκουφᾶς» εἰς μνήμη τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων τῆς Ἄρτας πού ἐξοντώθηκαν στά Ναζιστικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως.

4-7-04

Ἡμέρα Κυριακή ἔγιναν τὰ ἀποκαλυπτή-
ρια τοῦ μνημείου τοῦ ὁλοκαυτώματος ποῦ
βρίσκεται στό χῶρο τῆς πρώην Ἱερᾶς Συ-
ναγωγῆς, στήν πλατεία Ἑβραίων μαρτύ-
ρων, πρὶν τὴν εἴσοδο τοῦ Κάστρου, μέ τὴν
παρουσία ἐπισήμων καὶ ἐκπροσώπων
ἐβραϊκῶν κοινοτήτων. Στό τέλος τῆς τε-
λετῆς φυτεύθηκε συμβολικά ἀπό τὴν Πρόε-
δρο κ. Μ. Κωνσταντίνου καὶ τόν Πρόεδρο
τοῦ Μ/Φ Συλλόγου «Σκουφᾶς» κ. Β. Καρα-
τσιώλη, ἓνας φοῖνικας στή θέση ποῦ προ-
ῦπήρχαν ἄλλοι δύο. Ἡ Ἰσραηλιτική Κοι-
νότητα συγκαταλέγεται στούς μεγάλους
εὐεργέτες τοῦ Συλλόγου μας.

*

Ὁ Σύλλογος ἀπέκτησε ἐπὶ πλέον 63 τόμους
βιβλίων τῶν συγγραφέων Χρ. Γιανναρά
καὶ Παν. Κανελλόπουλου.

*

Ὁ κ. Τάκης Βαφιάς στή μνήμη τοῦ ἐκλε-
κτοῦ καὶ ἀγαπητοῦ φίλου του Γιάννη Τσου-
τίνου, προσέφερε στό Σύλλογο «Σκουφᾶς»
25 τόμους τῆς ἐτήσιας Φιλολογικῆς Πρωτο-
χρονιάς τοῦ Ἀριστείδη Μαυρίδη.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ὑπουργεῖο Παιδείας &
Θρησκευμάτων

500,00

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Σοφία Μπάη	ευρώ	40,00
Πρωτ/ρος Ελ. Καρακίτσος		30,00
Κων/νος Μπανιάς εἰς μνήμη τοῦ πατρός του Χρήστου		60,00
Βασιλική Δ. Καρατζένη εἰς μνήμη τοῦ πατρός τῆς Δημητρίου		50,00
Γιάννης Ἡλιόπουλος		10,00
Σ. Φλόκας		30,00
Ἐλευθ. Μανόπουλος		200,00
Μαίρη Ἰσκου εἰς μνήμη τῶν γονέων τῆς Λάμπρου-Ἀννας		30,00
Ἐρικ. Ρηγανέλα εἰς μνήμη τῶν γονέων τῆς Λάμπρου-Ἀννας		30,00
Σπυρ. Παπακώστα εἰς μνήμη τῶν γονέων του Νικολάου-Μαρίκας		50,00
Παῦλος Δοΐκας		15,00
Βαλεντίνη Τόλη-Μιχάλη εἰς μνήμη Σταυρούλας Ἀθ. Παλαιοδήμου		50,00
Σταυρούλα Γ. Ἀναγνωστοπούλου εἰς μνήμη Σταυρούλας		
Ἀθ. Παλαιοδήμου		50,00
Παναγιώτης Γ. Σπυρόπουλος		500,00
Σπυρίδ. Παπαγεωργίου		32,00
Βησσαρίων Παπασπύρου		50,00
Χριστίνα Παπακώστα		20,00
Ἰδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη γιὰ τό ἔτος 2004		1414,53

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΙΒ' ΤΟΜΟΥ

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑ

Γεφύρι της Ἀρτας. Φωτογρ. του Α. Economides, Suisse 1955.	2
J. Moralis Wood cut 1940.	106
Φωτογρ. ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν μονάδων στήν διάρκεια τοῦ πολέμου 1897.	218
Ἡ πόρτα τοῦ πατρικοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κ. Κρουστάλλη στό Συρράκο τῆς ζωγράφου Ἑλένης Μανιά.....	362
Ἀρτα: ἀπό τό «Αὐθεντικές Ὀλυμπιακές καρφίτσες πέτου».....	474

ΙΣΤΟΡΙΑ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Ἡ ναοδομία στήν περιοχή τῆς Ἀρτας κατά τόν 13ο αἰ., Παναγ. Βοκοτόπουλου.....	4
Ἱστορία καί πολιτική ἰδεολογία τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου, Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα.....	15
Ἡ θρησκευτική πολιτική τοῦ Πύργου, Χρ. Τζουβάρα-Σούλη.....	27
Τό εἰκονογραφικό πρόγραμμα τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν τῆς Ἀρτας, Εὐστρ. Συγκέλλου.....	38
Τσιφλίκια καί ἀγροτική κοινωνία στήν περιοχή τῆς Ἀρτας τό 1881, Φ. Μαλκίδη.....	56
Τό ἐμπόριο στήν περιοχή τῆς Ἀρτας κατά τόν 18ο αἰ. Ἑλ. Βέτσιου.....	66, 119, 220, 401
Λατρεία τοῦ Ἡρακλῆ στήν Ἀμβρακία, Χρ. Τζουβάρα-Σούλη.....	108
Τό λαθρεμπόριο στήν Ἀρτα, Τάκη Βαφιᾶ.....	234
Τό ἐμπόριο Ἀνατολῆς-Δύσης στούς πρώτους βυζαντινούς χρόνους, Μαρίζας Τσιάπαλη.....	266
Τά τέκνα τοῦ Μιχαήλ Β' Ἀγγελοκομνηνοδούκα καί τῆς ἁγίας Θεοδώρας βασιλίσσης Ἀρτης Κων. Τσιλιγιάννη.....	302
Ποσειδῶνας: Λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα στήν Ἡπει- ρο, Χρ. Τζουβάρα-Σούλη.....	364
«Ἀκαρνᾶνας τούς νῦν λεγομένους Ἀρτινοῦς», Γιώργου Μ. Καρατσιώλη.....	381
Ἀρτα-Καστοριά: Βυζαντινές πόλεις μέ παράλληλη πορεία μέσα στό χρόνο, Μαρ. Β. Μάργαρη.....	392
Ἱστορικά σημειώματα. Ἡ κηδεία τοῦ Γ. Καραϊσκά- κη, Κων. Ι. Κοτσίλη.....	415
Ἱστορικά σημειώματα γιά τόν Γ. Καραϊσκάκη Μέ- ρος ΣΤ', Γ.Μ.Κ.....	464, 607
Ἡ ἀμεροληψία τῶν κριτῶν στούς Ὀλυμπιακοῦς ἀγῶνες καί ἡ περίπτωση τοῦ ἀθλητῆ Λέοντος τοῦ Ἀμβρακιώτου, Nigel B. Crowther (μτφρ. - ἐπισημ. Δήμητρας Γ. Καρατσιώλη).....	476
Τρόποι μαντείας στό Ἱερό τῆς Δωδώνης, Χρ. Τζουβάρα-Σούλη.....	497
Σιλανός ὁ Ἀμβρακιώτης, Γιώργου Μ. Καρατσιώλη.....	505

Ἡ πολιτιστική κληρονομιά τῆς Ἀρτας, Μαρίζας Β. Τσιάπαλη.....	536
Αἱ διπλωματικά δραστηριότητες τῆς ἁγίας Θεοδώρας βασιλίσσης τῆς Ἀρτης Κων. Τσιλιγιάννη.....	545
Τό προικοσύμφωνο γάμου τοῦ Λεονάρδου Γ' Τόκκου, δεσπότη τῆς Ἀρτας καί τῆς Μηλίσσας ἀρχόντισσας τῆς Σερβίας στά 1463, Ἑλευθ. Βέτσιου.....	554
Τό μεγαλεῖο τοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη, Δημ. Συγκέλλου.....	564
Τό προικοσύμφωνο τῆς Μαρίας Ξενοπούλου, Τάκη Βαφιᾶ.....	574
Μνήμη ἐξοντωθέντων Ἑβραίων τῆς Ἀρτας, ἀπό τόν τοπικό τύπο.....	624
Ἡ ἰσραηλιτική κοινότητα τῆς Ἀρτας, Κ. Βάγια.....	630
Ἀρτινή ὁδωνυμία. Ἡ Wienersasse τῆς Ἀρτας, Γ.Μ. Καρατσιώλη.....	598

ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΕΣ

Σπυρίδων Λάμπρος (1851-1919), Μιχ. Περάνθη.....	156
Γεώργιος Ζαλοκώστας, Μιχ. Περάνθη.....	261

ΔΟΚΙΜΙΑ

Παρότρυνση Ἀποστ. Παύλου σέ πάλη, Α. Τατσιοπούλου.....	83
Ὁ ποιητής Σωτήρης Ζυγούρης, Δημ. Παυλίδη.....	88
Προσεγγίσεις στήν ποίηση τῆς Λίτσας Τόλη- Τατσιοπούλου, Δημ. Ι. Παυλίδη.....	192
Ὁ Ἀνδρέας Κάλβος καί ὁ Διον. Σολωμός, Σπυρ. Παπακώστα.....	292
Τραγωδία καί κάθαρση στήν Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου, Δημ. Παυλίδη.....	541
«Ἰαματική χάρις». Ποίημα τοῦ Ἀρτινοῦ ἱερομονάχου Ραφαήλου τοῦ Καυσοκαλυβίτου, Γιώργου Μ. Καρατσιώλη.....	421
Ἡ ψυχοπαθολογία τοῦ σωματικοῦ διώματος στό «τραγουδι τῆς ἀδελφῆς» τοῦ Γιάννη Ρίτσου, Γιώργου Μ. Καρατσιώλη.....	454

ΜΕΛΕΤΕΣ

Ὅψεις τῆς κοινωνίας τῆς Ἀρτας (1950-σήμερα), Θεοφ. Μαλκίδη.....	127
Ἡ ἀρχαία ἑλληνική θρησκεία καί ἡ ἐπιρροή της στήν παλαιοχριστ. παράδοση· ἡ φιγούρα τοῦ Ὁρφέα, Δημ. Πεπονῆ.....	182
Ὁ οἶκος προσευχῆς, ὁ ναός, ἡ ἐκκλησία, Λάμπρου Τατσιοπούλου.....	187
Παγκοσμιοποίηση καί ἠλεκτρονική κοινωνία, Μιχ. Σακκά.....	283
Ὁ ὅρος παγκοσμιοποίηση: μήπως ὑποκρύπτεται	

ϊδεολόγημα; Β.Ε. Μπαλάσκα.....	446
Στιγμές μικρές-παμμέγιστες, Γ. Λαΐου.....	570

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Ήρτινά παραδοσιακά έπαγγέλματα, Γιάννη Κουτσούμπα.....	141
Ή κοΐκος στή λαογραφία μας, Πέτρου Σκουτέλα.....	280

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Στ' όνειρο καί ή χίμαιρα, Νικ. Καραβασίλη.....	76
Οί λούστροι καί τό λουστράκι, Πέτρου Σκουτέλα.....	86
Ή έξουσία καί τά έντάλματα, Νικ. Καραβασίλη.....	152
Τό άνεχτίμητο, Παντελή Χόρν.....	160, 237
Οί δρόμοι καί τά ταξίδια, Πέτρου Σκουτέλα.....	184
Ή σκλέντζα, Στ. Ίντζεγιάννη.....	190
Προδομένη νοσταλγία, Νίκου Καραβασίλη.....	270
Ή Μελή, Ήλπιδοφόρου Ίντζέμπελη.....	278
Στριφτό στόν Παντοκράτορα, Στ. Ίντζεγιάννη.....	437
Τό θαΰμα τής έπιστήμης, Νίκου Καραβασίλη.....	440
Ή καλός μου φίλος ό Ήρνοςτ, Ήλπιδοφ. Ίντζέμπελη.....	444
Ή Φαέθων (στήν Ήρτα μέ βροχή), Στ. Ίντζεγιάννη.....	584
Ή Φωτεινή, Ήλπιδοφ. Ίντζέμπελη.....	587
Καρτερώντας τήν άνοιξη, Νικ. Καραβασίλη.....	591

ΠΟΙΗΣΗ

Δοξαστικό, Σωτήρη Ζυγούρη.....	92
Μικρογραφίες, Σωτήρη Ζυγούρη.....	93
Στή μνήμη τοΰ αγαπητοΰ Γιάννη Τόλη, Λίτσα Τόλη-Τατσιοπούλου.....	94
Στόν αγαπημένο Πέτρο, Λίτσα Τόλη-Τατσιοπούλου.....	94
Έξομολόγηση, Πέτρου Δρυμωνάρη.....	95
Χριστούγεννα 2000, Νικήτα Έλωποΰ.....	96
Πληρωμή, Νικήτα Έλωποΰ.....	96
Ή μάνα, Κώστα Μπαρώνου.....	97
Ή δύναμη τοΰ έρωτα, Γιάννη Καλπούζου.....	98
Ήφειρο μειδιάμα, Χρήστου Ζήκου.....	196
Μπαλάντα γιά τούς γενναίους, Σωτ. Ζυγούρη.....	197
Τό μάλωμα, Ρηνούλας Τόδουλου.....	198
Τά λάβαρα τών έφθών, Πέτρου Δρυμωνάρη.....	199
Σέ θέλω Ήραχθε, Μήτρου Παππά.....	200
Γήνιους φθόγγος, Γιάννη Καλπούζου.....	294
Τό νερό τών όνειρων, Γιάννη Καλπούζου.....	294
Ή Οδοιπορικό, Νικήτα Έλωποΰ.....	295
Ή μάσκα, Κώστα Μπαρώνου.....	296
Ή άχαριστία, Κώστα Μπαρώνου.....	296
Οί έλάχιστοι, Σωτ. Ζυγούρη.....	297
Τό όνειρο, Σωτ. Ζυγούρη.....	297
Τοπίο, Σωτ. Ζυγούρη.....	297
Τραγούδια τής καρδιάς, Λίτσα Τόλη-Τατσιοπούλου.....	300

Ήρομόναχος Ή Ανθιμος Ή Αργυρόπουλος (1768-1847), Νικ. Δ. Κίτσου.....	319
Ήσπερινός, Σωτ. Ζυγούρη.....	449
Διαστάσεις, Σωτ. Ζυγούρη.....	449
Ή Αναχωρήσεις, Σωτ. Ζυγούρη.....	449
Τραγούδι τής καρδιάς, Λίτσα Τόλη-Τατσιοπούλου.....	450
Χρέος, Ή αναστασία Κόκκινου.....	450
Κατάληξη, Ή αναστασία Κόκκινου.....	451
Ήγάπη, Νικήτα Έλωποΰ.....	451
Μαγική στιγμή, Εΰαγγελίας Τσώλη.....	452
Πόλεμος, Εΰαγγελίας Τσώλη.....	452
Ήδατογραφία, Σωτήρη Ζυγούρη.....	578
Ή Ήξνος, Σωτήρη Ζυγούρη.....	578
Τοΰ νεονόμφου, Βασ. Ματσούκα.....	578
Τοΰ πικραμένου, Βασ. Ματσούκα.....	579
Τραγούδια τής καρδιάς, Λίτσα Τόλη-Τατσιοπούλου.....	579
Περίπλους ιδεών, Δημ. Δημητριάδη.....	581
Τ΄ αθριανά τριαντάφυλλα, Νίκου Καραβασίλη.....	582
Ή λύτρωση τής άλήθειας, Γιάννη Τζάμπουρα.....	583

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

210, 212, 350, 459, 461

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

99, 214, 352, 468, 636

Η ΑΡΤΑ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ήπιμέλεια Γ.Μ.Κ., τεΰχη 15 κα 16

ΠΕΝΘΗ

Γιώργος Ή αναλογίδης.....	201
Στέλιος Χρ. Τριάντης.....	204
Ή Ολυμπία Τολικά.....	207
Ντίνος Δημόπουλος.....	347
Παναγ. Βάγιας.....	348
Σωτήρης Ζυγούρης.....	453
Γιάννης Τσούτσινος.....	611

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Βάγιας Κ.Χ., Βαφιάς Τάκης, Βέτσιος Έλευθ.,
Βοκοτόπουλος Παναγ. Δημητριάδης Δημ.,
Δρυμωνάρης Πέτρος, Έλωπός Νικήτας, Ζήκος Χρ.,
Ζυγούρης Σωτήρης, Ίντζεγιάννης Στ., Καλπούζος
Γιάννης, Καραβασίλης Νίκος, Καραταιώλη Δημη-
τρα, Καραταιώλης Γιώργος, Κίτσος Νικ., Κόκκινου
Ή αναστασία, Κοτσίλης Κων., Κουτσούμπα Γιάννης,
Λάϊος Γ., Μαλκίδης Θεοφ., Ματσούκας Βασ.,
Μπαλάσκας Β., Μπαρώνος Κωστ., Παπακώστας
Σπυρ., Παππάς Μήτρος, Παυλίδης Δημ., Πεπονής
Δημ., Σκουτέλας Πέτρος, Σταυρίδου-Ζαφράνα Α.,
Σύγκελλος Δημ., Συγκέλλου Εΰστρ., Τατσιοπούλος
Άλμπρος, Τζάμπουρας Γιάννης, Τζουβάρα-Σούλη
Χρ., Ταϊάπαλη Μαρίζα, Ταϊλιγιάννης Κων.,
Τσώλη Εΰαγγ., Τόδουλου Ρηνούλα, Τόλη-Τατσιο-
πούλου Λίτσα, Χόρν Παντελής, Crowther Nigel B.

«ΣΚΟΥΦΑΣ»

Περιοδική Έκδοση του Μ/Φ Συλλόγου Ήρτας «Ό Σκουφᾶς»
Διεύθυνση: Πρὸς τὸν Σύλλογο «Ό Σκουφᾶς» - Ήρτα,
Πλατεία Ἐθν. Ἀντιστάσεως - 471 00

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

Ἐκδίδεται ἐπὶ μισὸν αἰῶνα
μέ τίς ἐνισχύσεις τῶν συνδρομητῶν
καί τῶν φίλων του.

Δέν ἐπιβαρύνει
οὔτε τὸν δημοτικό, οὔτε τὸν κρατικό
προϋπολογισμό.

Ἐνισχύστε τὸν «Σκουφᾶ».

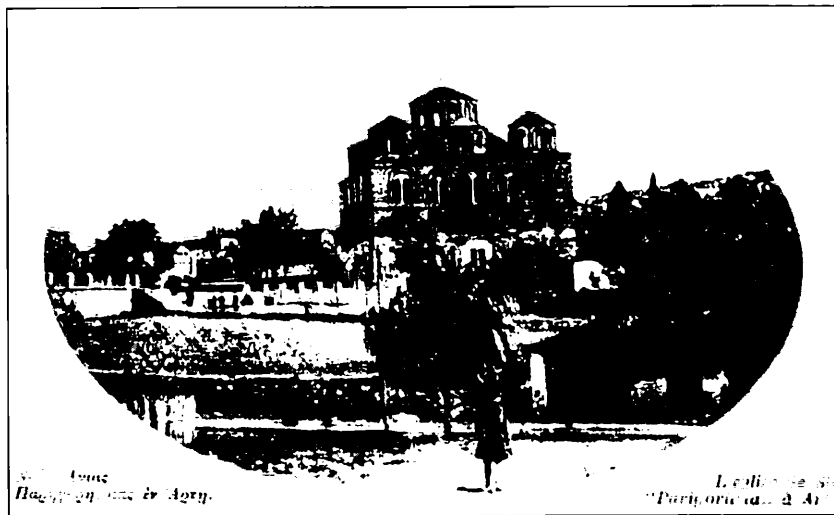
ΣΤΑ ΓΡΑΦΕΙΑ ΤΟΥ «ΣΚΟΥΦΑ»

Πλατεία Ἐθν. Ἀντιστάσεως, Ήρτα Τ.Κ. 471 00
(τηλέφωνα: 26810/27767, 28171, fax: 74767)

ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ

- Τό «Δοκίμιον Ἱστορικόν περὶ Ήρτης καί Προεξέξης»
τοῦ Σεραφεῖμ Ξενόπουλου, Μητροπολίτου ἄλλοτε Ήρτης.
- Ἡ «Ἀμβρακία» τῆς Χρυσ. Τζουδάρ-Σούλη.
- Ἡ «Ὀλυμπιάς» τοῦ Πέτρου Γαρουφαλιᾶ.
- Τά «Πρακτικά Διεθνoῦς Συμποσίου γιά τό Δεσποτατο τῆς Ἡπείρου».
- Τό ἔργο τοῦ Γιάννη Μόραλη «Ἀναμονή» σέ offset, 0.40X0.50.
- ΠΥΡΡΟΣ «Ὁ Βασιλιάς τῆς Ἡπείρου»

Παρακαλοῦνται οἱ συνεργάτες τοῦ περιοδικoῦ μας νά στέλνουν μόνο ἀδημοσίευτη ἐργασία τους. Νά εἶναι δέ δακτυλογραφημένη ἀπό τῆ-
μιά ὄψη τοῦ χαρτιοῦ. Οἱ χειρόγραφοι ἐργασίες δέν θά δημοσιεύο-
νται, γιατί προκύπτουν πολλά προβλήματα μέ τά τυπογραφεία.
Διεύθυνση γιά ἀποστολή συνεργασίας: Σύλλογο «Σκουφᾶ» Ήρτας
(γιά τό περιοδικό «Σκουφᾶς», Ήρτα, Πλατεία Ἐθνικῆς Ἀντιστάσε-
ως - 471 00).

Η ΑΡΤΑ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ. 16

Έπιμέλεια: Γ.Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

«Μιά πόλη στοιχειωμένη στά νερά τοῦ χρόνου»*

Μιά πόλη, όλόκληρη χτισμένη άπάνω στήν άρχαία Άμβρακία. Συμπιεσμένη ήμικυκλικά άπό τή θηλιά τοῦ Άράχθου κι' άπέναντι ό όρίζοντας νά σθήνει στή φυτεμένη μέ άτακτα φτωχόσπιτα Περάνθη. Έκεί μαθήτεψα στά γυμνασιακά μου χρόνια, έζησα τή συνάντηση ζωής καί ίστορίας, δοκίμασα τά πρῶτα μου σκιρτήματα. Καί άπ' τίς πλευρές τίς πιό σημαδιακές άλλος κλοιός, ή 'Ιστορία: 'Άπ' τήν πλευρά τοῦ νότου, είσοδος μοναδική τότε στήν πόλη γιά πεζούς καί τροχοφόρα, τό Γεφύρι.

Καί δυτικά ή κάθετη πλευρά τοῦ κάστρου, πού τό έχτισε ό Μιχαήλ ό Β' ό Άγγελοδούκας καί τό στοίχειωσε σ' άλλος καιρούς ό Μακρυγιάννης. 'Ο άνθρωπος πού άρχισε τή δράση του ως έμπορευόμενος έδῶ, πρίν γίνει ό γνωστός άγωνιστής τοῦ '21: «Μ' είχαν οί κάτοικοι Ρωμαίγοι καί Τοῦρκοι ως ταμίαν», γράφει, «καί καζάντησα τοῦ Θεοῦ τά έλέγη». Καί έδῶ τόν βρῆκε καί τόν σφράγισε ή 'Ιστορία: «Μέ πήγανε στό κάστρο άλλη βολά νά μέ χαλάσουνε καί μ' έδωλαν σ' ένα μπουντρούμι... καί άπό τήν κλειδωνόπορτα τῆς πόρτας βάξαμε τή μύτη μας καί παίρναμε άέρα». 'Ωσπου ξεφεύγοντας τό φύλακα πού τόν συνόδευε, πήρε τό βάφτισμα πυρός στό Μακρυνόρος, στή μάχη πού έδωσε ό πρῶτος όπλαρχηγός Γῶγος Μπακόλας.

Μές στά κλειστά αὐτά όρόσημα, ή πόλη άσφυκτιοῦσε γύρω άπό τήν κεντρική της άρτηρία: ή όδός Σκουφά καί κατά μήκος οί πλατείες: ή πιό ψηλή καί θεαματική μέ τήν Παρηγορίτισσα σάν καρτ ποστάλ στό βάθος, κάτω ή Κιλκίς μέ τόν «'Ορφέα» τοῦ Τσολιά, πιό πάνω οτῷ Μονοπωλιοῦ καί τῆς Ψαραγορᾶς καί παραμέσα άλλες έσωτερικότερες: τοῦ Ρολογιοῦ καί τῆς Έβραϊκής Συναγωγῆς. Μιά πόλη δικηγόρων μέ μιά πολυάνθρωπη ένδοχώρα χωρικῶν δικομανῶν: πέντε-έξι βετεράνοι κι' άποπίσω τά δικηγοράκια στή σειρά ξιπάζοντας τούς δικαστές μέ άναφορές στόν Ντρέϊφους καί τόν Οὐγκώ. Γλιστροῦσαμε στά δικαστήρια κρυφά καί παρακολουθούσαμε τίς δίκες σάν παράσταση. Άλλη παράσταση ἦταν ό «Πανάρετος». Μέ τίς άποκριές, μιά κομπανία χωρικῶν ντυμένων παρδαλά, γύριζε άπό πλατεία σέ πλατεία κι' ὕστερα άπ' τό «Γαϊτανάκι» ακολουθοῦσε ή παράσταση πού λέγαμε, μέ μιάν ὑπόθεση βασιλική σέ δεκαπεντα-

* Εφημ. «Έλευθεροτυπία» 16-2-2001 (Έπιμ. Μ. Φαίς: «Γραφές τῆς περιφέρειας. Μιά πόλη ένας συγγραφέας. 'Η Άρτα τοῦ Γιάννη Δάλλα»).

σύλλαβους πού μάθαινε καθένas τους στοματικῶς, χωρὶς νά ξέρει πῶς προέρχονται ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἐκείνην Ἑρωφίλη. Κι ἔδγαινε τότε πάλι ὁ λαϊκὸς μας ποιητὴς, ὁ Καραπάνος, καὶ μοίραζε ἀπὸ καφενὲ σὲ καφενὲ καὶ σ' ὅλα τὰ γραφεῖα τῆ φυλλάδα του μέ κάλαντα στοὺς προύχοντες καὶ σάτιρες γιὰ τὰ παράξενα τοῦ χρόνου καὶ τῆς πόλης. Ἐνῶ ὁ ξέφραγος λαὸς στίς γειτονιὲς χόρευε γύρω ἀπὸ φωτιὲς μέ γαμοτρᾶγουνδα κι' ὕστερα μπούκαρε στὴν κεντρικὴ πλατεία τραγουδώντας: *Ἄν εἶσαι κι' ἄν δέν εἶσαι / Τοῦ δήμαρχου παιδί / Ἐγὼ θά σέ φιλήσω / Κι' ἄς πάω στὴ φυλακή.*

Καὶ ἡ ἄλλη, ἡ ἐπίσημη πλευρά τῶν τελετῶν νά συνεχίζεται ἀδιατάρακτη: ἡ λιτανεῖα τῆς Ἀγίας Θεοδώρας καὶ οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ «Σκουφᾶ», οἱ μουσικὲς καὶ φιλολογικὲς ἐνὸς συλλόγου ἀπὸ τοὺς ἀρχαιότερους τῆς χώρας –ιδρύθηκε τὸ 1896– μέ συναυλίες κι' ὀμιλίες στερεότυπες. Ἡ ἀρχαία Ἀμβρακία, ὁ Μάξιμος Γραικός, «Τὸ δαχτυλίδι» τοῦ Καμπύση, ὁ «Πρωτομάστορας» τοῦ Καλομοῖρη...

Ἀλλὰ τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τὰ ἔδινε ἡ τάξη τῶν νοικοκυραίων. Ἦταν ἡ ἀστικὴ τάξη τῆς Ἀρτας, κτηματίες μέ κολάρα. Μέ τὴ ρεπούμπλικα τῆς ἐποχῆς ὁ Ἀρτινὸς ἀστὸς μπαινόδγαινε στίς τράπεζες γιὰ δάνεια κι' ἔπειτα μέ τίς μπότες λασπωμένες, ὡς τὸ γόνα μέσ στὰ περιδῶλια. Ἡ σὲ μεσίτες καὶ σὲ καφενεῖα στὰ περίχωρα μέ τοὺς χωριάτες, παζαρεύοντας τὰ κτήματά τους. Τ' ἀγόραζε καὶ γρήγορα τὰ μεταμόρφωνε σὲ πορτοκαλεῶνες ὅλων τῶν εἰδῶν – μέρλιν καὶ ντόλτσα καὶ ξινὰ καὶ νέες ποικιλίες εἰσαγμένες ἀπὸ τὴν Ἰσπανία. Ἔτσι ὡς τίς μέρες τοῦ πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς... Κι' ὕστερα ξέσπασε ὁ παγετὸς τοῦ φοβεροῦ χειμῶνα τοῦ '42. Φαρμάκι ἡ γεύση τῶν καρπῶν κι' οἱ κλάδοι ἑνας-ἑνας νά ξεραίνονται. Σ' ὅλη τὴ χώρα ἡ θέα ἐνὸς νεκροταφείου δέντρων. Καὶ τότε ἦταν πού ὁ Ὁρέστης Λάσκος ἀπὸ τὸ πατάρι τοῦ «Ὁρφέα» σάν ἄνοιξε ἡ αὐλαία τοῦ περιοδεύοντος θιάσου του, βγῆκε κι' ἀπάγγειλε μέ μιά φωνὴ ρητορικὰ σπαρακτικὴ, ὅχι τίς «Ἀγριόπαπιες» καὶ τὸ «Βλαδιβοστόκ» ὅπως συνήθιζε, ἀλλὰ ἕνα ποίημα πού τὸ ὀνόμασε «Ὁ πορτοκαλένιος Θάνατος».

Τὸ 1942, μέ τὴν ξαναλειτουργία τῶν σχολείων κάναμε μάθημα στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Βασιλείου. Καὶ οἱ ἄλλες τάξεις σ' ἄλλες ἐκκλησίες, πού κάποτε ἐξ' αἰτίας τῶ ὀργάνων τῆς Χημείας καὶ τῆς Φυσικῆς τίς συναλλάσσαμε. Βασιλικὲς τῆς παλαιολόγειας ἀναγέννησης, μέ κλίτη καὶ κεραμικὴ περίτεχνη. Ἡ πιὸ ἐντυπωσιακὴ ἡ Παρηγορήτισσα μέ δύο σειρές παράθυρα ψηλά καὶ πλούσια περικόσμηση θυμίζοντας φλωρεντινὴ παλάτσα, μὰ μέσα ἐσωστρεφῆς, σὲ μυστικιστικὴν ἀνάταση. Καθόμαστε στὰ μπροστινὰ στασίδια κι' ἄρχιζε τὸ μάθημα. Κι' ἀπάνω ὁ Παντοκράτορας σάν παιδονόμος.

Ἀπὸ τὴν Κάτω Παναγιά ὡς τὴ Βλαχέρνα ν' ἀναδύεται ἡ παράδοση τοῦ Δεσποτάτου. Κι' ἦρθε ἡ στιγμὴ πού ἀναδύθηκε καὶ ἡ ποίηση. Τὸ ἔναυσμα εἶχε δοθεῖ ἀπ' τὰ καλὰ συναπαντήματα, καὶ πρῶτα ἐνὸς καθηγητῆ μου, τοῦ Ἀχείμαστου, πού ἀργότερα ἀνακάλυψα πῶς ἦταν μέλος τοῦ «Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου». Μᾶς διάβασε τὸ «Ποῖος ἦτο ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ μου» καὶ ἀπὸ τὴν ποίηση τὸν Καρυωτάκη. «Καρυωτάκης» ἦταν κι' ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος τῆς πρώτης ἀθηναικῆς μου δημοσίευσης. Κατόπιν ἕνας μεγαλύτερός μου, ὀργανωμένος

καί ἀδικοχαμένος ἀπ’ τούς πρώτους, μοῦ γνώρισε τά «Νέα Γράμματα» καί πρόλαβε νά διαβάσει ἓνα ποίημα μέ τόνους σικελιανικούς πού τέλειωνε: «*Νά βρυχηθεῖ ὁ ᾽Αραχτος ὁ ποταμιώνας*».

Ἔτσι ἄρχισε νά μπαίνει στή ζωή μας καί στήν ποίηση καί πάλι ἡ Ἱστορία. Σφαγές καί διωγμοί, συνθηκολόγηση τῶν Ἰταλῶν, πογκρόμ καί τῶν ἐδῶ Ἑβραίων. Στό μεταξύ ἀπό ἓνα μονοπάτι στοῦ Κατσούλη κίνησε ὁ Ζέρβας (ὅπως ἔγραφε ἀργότερα ἡ πινακίδα) ἐνῶ στήν πόλη φούντωνε ἄλλη φλόγα κι’ ἄρχισε νά καμινεύεται στό στήθος μου ὁ στίχος: *Ἀρη, μπροστάρη, σιδερέ, βαρδιάνε, καπετάνε...*

Μέ αὐτόν στά χεῖλη καί μέ τά χειρόγραφα γιά τή Σφαγή τοῦ διπλανοῦ Κομμένου, ἀποχαιρέτισα τήν Ἀρτα καί δύο μῆνες πρίν ἀπ’ τήν ἀπελευθέρωση κατέφυγα κυνηγημένος στήν Ἀθήνα.

ΗΛΙΑ ΛΑΓΙΟΥ

᾽Από τήν ποιητική συλλογή «Πράξις ὑποταγῆς»,
᾽Αθήνα 2000, σ. 44, 47, 85

α

«Τί εἶσαι; ᾽Η πῶς; ἕνα βατόμουρο στόν ᾽Αραχθο.
Κανείς δέν εἶμαι, πλὴν πού ἐπικαλοῦμαι τή μορφή σου.
᾽Ο,τι ἀγάπησα καί γνώρισα καί πλέον ποτέ·
χαρτί διβλία, ὁ θάνατός μας πού σοῦ ἀνήκει.

.....

β

Μνήμη, δικαιοσύνη. Λάξαρως. Τά πάντα ἐπιστρέψαν.
Στήν ᾽Αρτα βρίσκομαι ἐκ νέου. Γεγονός καί θαῦμα.
Βυθίζομαι στήν παιδική σου ἡλικία, ἀχόρταγος

μέσ στή ἀκέραια ᾽Αθήνα τοῦ ᾽60.

.....

γ

Στήν κάποτε ᾽Αρτα. Στούς ἡδονικούς τριγμούς τοῦ μεταμεσονυκτίου

.....

Στήν πρόσφατη ὥρα πού μ' ἀγάπησεν ἡ μάνα μου

.....

᾽Από τήν ποιητική συλλογή «Τό διβλίο τῆς Μαριάννας»
σ. 58 «Ἐπιλεγόμενα εἰς πᾶσαν μέλλουσαν μεταφυσικήν», ᾽Αθήνα, 1994

Εἶμαι ἕνας δοῦλος, res, στούς κάμπους τῆς ᾽Αμβρακίας
(ἐδῶ ἡ ὑψηλόφρων Ρώμη ποτέ, ποτέ, δέν ἔχει ἀλωθεῖ)

.....

᾽Από τήν ποιητική συλλογή «Θεατρολογικά»
᾽Αθήνα, 1998 σ. 21 «Γύψ Δεσμώτης»

.....

Μπαίνει ἡ ἀγελάδα. Ἰώ Ἰοῦς. Μωρή, τί σκούζεις;
Θεός σέ γκάστρωσε, Θεά σέ κυνηγάει. Παραπονιέσαι;

Πέρανα νά δεῖς καί τό δικό μου δράμα βέδαια. Τόν κρεμάμενον
ἐπὶ γῆς, πρό ὑδάτων. Κουράγιο γιά τό κάτεργο.

Νά ξερχεσαι ἐξαγγελία αὐγῆς, ψεύτικη, πρόστυχη ὑπόσχεση
τῆς σωτηρίας, νά 'ρχεσαι, λεμονιά τῆς Ἀρτας,
κάτι ἀπό σπιτίσια εὐωδιά. Ψωμί, γάλα, καρυδάκι γλυκό, νερό.

Ἀπό τήν ποιητική συλλογή
«Τά κατά Ἀλέξιον καί Μαρίαν», Ἀθήνα 1990

(σ. 21): «Στόν καιρό τῆς ὑστάτης εὐτυχίας του τί ἀναλογίζεται ὁ Ἀλέξης»

Μέ μίαν αἰφνίδια μεταβολή τῆς τύχης
(ἐδῶ μιᾶμε γιά ἀνέλπιστη καλοτυχιά),
ἡ Μαρία μεταλάσσεται
διαδοχικῶς κι' ἐπαναληπτικῶς
γίνεται,
βραχάκι στόν λόφο τοῦ Φιλόπαππου,
σταγόνα στόν Ἀραχθο ποταμό
—τόν μεγαλύτερο, τόν εὐεργετινό,
τόν πλέον συγκινημένο ποταμό τοῦ κόσμου—,
ἕνα ποτήρι φραπές στό Quartier-Latin τό 1983,
ἡ κόρη μου ἡ Φένια,
ἕνα ὁποιοδήποτε παστέλι στό ἀρτινό μουχούσι,
τό ποίημα «Ὁ Μπαταριάς» τοῦ Μαλακάση,
αὐτά κι' ἄλλα πολλά σπονδαῖα πράγματα
(ὦν ἄληθως οὐκ ἔστιν ἀριθμός)
γίνεται ἡ Μαρία,

ὁμως

ἡ πλέον θηλυκιά μεταβολή,
αὐτή πού ἰδιωτικῶς καί μόνο ἐγώ ἀπολαμβάνω
εἶναι πού γίνεται
ἡ Σιντεφένια.

Ἡλίας Λάγους

ΣΗΜ. «Ἐν Ἀρτῇ τῆς Ἡπείρου γεννηθεὶς ἤκμασεν ἀπὸ Ἰουλίου τοῦ σωτηρίου ἔτους 1958. Κατήγετο ἀπὸ μέσην οἰκογένειαν, ἔντιμον καί φυλάττουσα τὸν λόγον, παρ' ἧς ἔλαβεν τὰ χρεῖα τῆς θεοσεβείας. Ἀπὸ τοῦ πρώτου τῆς ἡλικίας ἔδειξεν ὑψηλὰ φυσικὰ καὶ διανοητικὰ χαρίσματα, κάλλος μορφῆς καὶ πνεύματος ὀξύτητα, ἃ ἐμελλεν ἀπαρτίσῃ, ταῖς ὁπώραις τῆς ἀπαύστου φιλομαθείας καὶ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ τοῖς εὐδόμοις ἀνθεσι συμπληροῦμεναι τὴν εἰκόνα τῆς κατὰ τὰ τρία τοῦ ἀνθρώπου μέρη ὥραιας πληρότητος. Φημιλογεῖται ἔτι, ὅτι ἐδιδάχθη ἀνάγνωσιν εἰς ἡλικίαν τριῶν ἐτῶν, νῆπιος ὢν, εἰς δὲ τὸ πέμπτον τῆς ἡλικίας ἐκοινώνει, ἄνευ δυσκολίας, ἀπὸ τῶν πηγῶν τὰ ζῶντα νάματα τῶν Γραφῶν. Ἡδύνατο ἄνευ κόπου περισσοῦ νά ἐννοεῖ τῶν Πατέρων τοὺς θαυτάτους στοχασμούς καὶ πάσης ἐπιστήμης τὰς λύσεις. Ταῦτ' εὐλόγως τῶν οἰκείων ἐκίνων τὸν θαυμασμόν (καὶ μὴν ποίου τοῦ γνωρίζοντος τὸ παιδίον;) συνεκίνει δὲ αὐτοὺς ἔτι τῆς ὀψεως ἡ χάρις, ἡ σεμνότης τῆς στάσεως, ἡ καλὴ ἀφέλεια τῶν κινήματων, τῆς ψυχῆς τὸ τρανὸν παράστημα, τοῦ νοός ἡ ἄκρα ταπεινότης (ὡς εἰκός). Καὶ ἔτι διὰ τὰ ἄλλα.»

ΝΤΙΝΟΣ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀναζητώντας τήν ῥΑρτα

Τί ἀναζητῶ;

Τί ψάχνω ν' ἀνασύρω ἀπό τό χῶμα καί τήν πέτρα,
ἀπό τόν στεγνωμένο πηλό τῶν καιρῶν,
στά ἀκατοίκητα σοκάκια τῆς ῥΑρτας;

Τί ἀναζητῶ;

ῥΩρες τοῦ σοῦρουπου,
πού μυρίζουν καμένο ξύλο
καί ξεραμένες φλοῦδες πορτοκαλιῶν,
πού μυρίζουν ὀδύνη.
Νύχτες γυμνές ἀπό μνήμες,
πού ἀποπνέουν κίτρο καί νεράτζι,
καί σθημένο φοῦρνο.

Τί ψάχνω;

Τί γυρεύω στό ποτάμι
πού κουβαλάει κατά τόν Ἀμβρακικό
τά ὑγρά κόπλα μέ τούς τουμπανιασμένους σκύλους;
Τί προσπαθῶ νά πῶ στόν ῥΑραχθο,
πού δέ μοῦ μιλεῖ,
καθώς τή φωνή του τήν πνίγουν
τά διερχόμενα ἄνω λεωφορεῖα τῶν ΚΤΕΛ
κι' οἱ ἐξατμίσεις τῶν πετρελαιοκινήτων φορτηγῶν;
Τί προσπαθῶ;

ῥΟνόματα ἡμιτελή καί θρυμματισμένα
στά ὑπέρθυρα τῶν καταστημάτων,
ταμπέλες χωρίς ἐπιγραφές στά δημόσια κτίρια.

Τί ἀναζητῶ;

Ποιός ἔκλεψε τήν πόλη μου
κι' ἔμεινα μόνος ἐκτός τῶν τειχῶν,
ὀπισθεν τοῦ παλαιοῦ Κάστρου,
πού δέν φρουρεῖ παρά σπίτια χωρίς κατοίκους;
Τόπον ἐγκαταλειφθέντα.

Μολαταῦτα ἡ ἀγορά φαίνεται πλήθουσα.

ῥΟμιλίες, διάλεκτοι, ἄσματα, ὕβρεις,

ἐπικλήσεις, ψαλμωδίες, οἰμωγαί...

“Όλα συντελοῦνται κανονικῶς.

Πλήν ἐρήμην μου. Καί ἐρήμην τῶν ἀνθρώπων.

Χωρίς ἦχον.

Λέξεις παντοῦ ἀκατάληπτοι. Βαρβαρικαί.

Στήν Πλατεία, στό Παλιό Ρολοῖ, στό Κιλκίς.

Λέξεις τῆς σιωπῆς.

Ὀνόματα γνωστά, προσώπων ἀγνώστων.

Παντελῶς.

Ἄκουσα τή μητέρα μου στό πλῆθος

νά ἀρθρώνει καί νά μήν ἀκούγεται:

– «Οἱ Μελισσουργοί». «Ὁ Πέμπας». «Ὁ Μπανιάς».

«Οἱ Ρετζαίοι», ἔλεγε.

– Δέν τούς ξέρω, μητέρα.

Κι’ ὁ πατέρας, στήν ἐβραιοκή συνοικία,

μέ κρατᾷ ἀπό τό χέρι σφιχτά,

γιατί φοβοῦμαι μή μέ κλέψουν ἐκεῖ,

καί βάλουν βελόνες στό σῶμα μου

καί ρουφήξουν τό αἷμα μου,

κι’ ὁ πατέρας μου μέ κρατάει σφιχτά,

κι’ ὑποκλίνεται καί χαιρετᾷ ὑπομειδιών:

– Σαμπά-Σαλώμ! Σαμπά-Σαλώμ!

– Ποιόν χαιρετᾷς, πατέρα;

– Τό ραβδίνο παιδί μου.

Κι’ ὁ ραβδίνος νά ’ναι καμένος

στούς φούρνους τοῦ Ἰουδαίου ἀπό τό σαράντα τέσσερα.

Εἰσέρχομαι στόπλῆθος καί ἐρευνῶ.

Ἀναζητῶ φυσιολογίες, τοπωνύμια, ἦχους.

Ἀναζητῶ.

Τούς φίλους πού παίζαμε σκλέντζα καί κότσια,

στό Μονοπλιό.

Καί τή χαμένη μου σάρα μέ τό χυτό μολύδι

στή λακκούβα.

Ἀπόντες.

Κι’ ἡ σάρα χαμένη.

Τι ψάχνω λοιπόν, νά βρῶ στά σοκάκια τῆς Ἀρτας,

τήν ὥρα τοῦ δειλινοῦ,

πού χαμηλώνουν τά φῶτα στούς λιγνοῦς λυχνοστάτες;

– Παρακαλῶ. Παρακαλῶ... Κυρία... Κύριε... Παρακαλῶ...

Τό σπίτι μου ἦταν κάτω ἀπό τό Ρολοῖ... Στό Κάστρο...

Εἶχε στήν αὐλή μιά ψηλή κρασιά...

Μέ προσπερνοῦν.

Τά παιδιά δέ μέ γνωρίζουν.

Κι' οί κοπέλες πού σχολνοῦν ἀπό τό Γυμνάσιο Θηλέων,
μέ τίς μπλέ ποδιές καί τίς δερμάτινες τσάντες στόν ὦμο,
φεύγουν ἀμίλητες.

Τί ψάχνω νά βρῶ;

Τί γυρεύω στήν Ἄρτα

τήν ὥρα πού δρέχει;

Καί στάζουν οἱ ρονιές ἀπό τά τοίγκινα στέγαστρα,

ἀπό τά ραγισμένα κεραμίδια,

ἀπό τά φθαρμένα φουρούσια τῶν μπαλκονιών,

ἀπό τό βομβαρδισμένο σπίτι τοῦ Ντέμτσα,

τήν ὥρα πού στάζουν οἱ ρονιές

ἀπό τούς ἐφτά τρούλους τῆς Παρηγορήτισσας,

πού στάζουν οἱ ρονιές ἀπό τά μάτια μου.

Κάποιος κακεντρεχῆς χωροταξικός, φαίνεται,

ἤ ἄλλος ἀνειδίκευτος χαρτογράφος,

τίς οἶδεν πόθεν ὀρμώμενοι

διά χρηματισμόν ἴσως ἢ ἀπό ἀντιπαλότητα,

θά ἀπάλειψαν τήν προσφιλή πόλη,

τήν πόλη μου,

ἀπό τόν σύγχρονον χάρτην τῆς Ἑλλάδος.

Ἐσκεμμένως.

Ἦ, πιθανόν,

εἶναι κι' αὐτό μιὰ ἐκδοχή,

τήν κατέλυσεν ὁ χρόνος.

Ὁ χρόνος κατέλυσε τόν τόπο μου.

Ἀπλῶς.

Ντίνος Σπυριδιώτης

Κ. ΤΣΑΜΑΚΟΥ

ΤΑ ΤΖΟΥΜΕΡΚΑ*

Τζουμέρκα μου, περήφανα
δουνά μου ξακουσμένα,
λυώστε τά χιόνια γλήγορα,
σκορπίστε τίς άντάρες,
νά λάμπσ' ό ήλιος στίς κορφές
καί νάβγει νηό χορτάρι.
Νά ξεκινήσουν τά νερά
στίς δροσερές βρυσούλες,
νά βγοῦν οί δλάχοι στά ψηλά,
νά βγοῦν κ' οί βλαχοπούλες,
νά βγοῦν κοπάδια πρόδατα
μ' όλόλαμπρα κουδούνια.
Νά βγῇ κ' ή δλάχα ή Γιώταινα
πρώτη στό μπροστοστρουγγί,
πῶχει τήν παρδαλή ποδιά
τή πλουμιστή τή φοῦστα,
πῶχει τά χίλια πρόδατα,
τά πεντακόσια γίδια.

Κ. Τσαμάκος

«΄Αραχθος, ὁ ταχυδρόμος τῶν δουνῶν»*

΄Ολύτσια, Τζουμέρκα, πές τά φρούρια ισόδια

΄Αραχτος, Λοῦρος, πές τούς ταχυδρόμους τῶν δουνῶν,
κάτω ἡ κοιλάδα τους παιγνίδι γιά τούς ζωντανούς, τήν ξε-
φυλλίζει ἡ ΄Ανοιξη πράσινη, ὁ χειμῶνας κίτρινη
σά δίβλος χωματένια

(Γ. Δάλλας, Στό ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ, ΄Ερμης, ΄Αθήνα 1986)

΄Ο ΄Αραχθος μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι ξεκινάει ἀπό τή
θέση Μπαλντούμα. Λίγα χιλιόμετρα πιό κάτω τό πο-
τάμι κυλάει ὀρμητικά μέσα στή χαράδρα του, πού
ὀριοθετεῖται ἀπό τό ἔρειπωμένο γεφύρι τοῦ Παπα-
στάθη μέχρι τό γεφύρι στή θέση Πλάκα. Τό πέτρινο

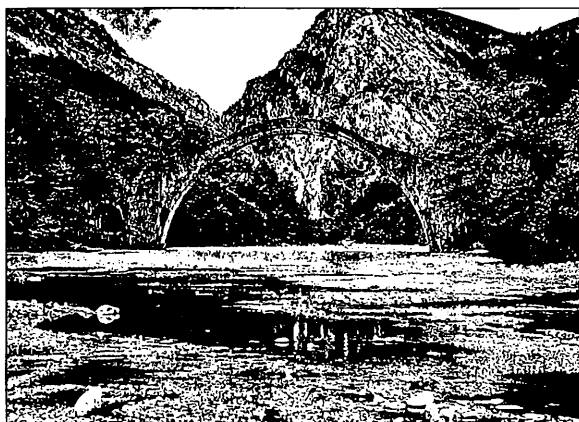
γεφύρι τῆς Πλάκας θρίσκεται στό μέσο περίπου τῆς συνολικῆς διαδρομῆς του,
ὀριοθετώντας τόν ἄνω καί κάτω ροῦ τοῦ ποταμοῦ. Ἡ κοιλάδα τοῦ ΄Αράχθου
ἔχει κατεύθυνση ἀπό βορρᾶ πρὸς νότο. Τό κάτω τμήμα τῆς εἶναι ἀνοιχτό πρὸς
τῇ θάλασσα. ΄Ετσι, ὁ ΄Αραχθος γίνεται ἡ πύλη τῶν νοτίων ἀνεμων, πού φέρ-
νουν στήν οὐσία τις περισσότερες βροχές στήν ἐνδοχώρα τῆς ΄Ηπείρου. Στήν
κάτω κοιλάδα τοῦ ΄Αραχθου θρίσκονται οἱ τεχνητές λίμνες τῶν ὑδροηλε-
κτρικῶν σταθμῶν Πουρναρίου, πού τά φράγματά τους ρυθμίζουν, πλέον, τή
ροή τῶν νερῶν του. Μετά τά φράγματα ὁ ΄Αραχθος διαρρέει τίς πεδινές ἐκτά-
σεις τῆς ΄Αρτας καί ἐκβάλλει στόν ΄Αμβρακικό κόλπο.

Γεφύρια

Τά πέτρινα γεφύρια ὀριοθετοῦν, κατά κάποιο τρόπο, τούς δρόμους καί τά το-
πία τοῦ ποταμοῦ ΄Αράχθου. Φυσικά, ἡ ἀνθρώπινη παρέμβαση ἀποτελεῖ σημα-
ντικό παράγοντα σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τή διαμόρφωσή τους. ΄Ετσι γιά τήν κοιλάδα τοῦ
΄Αράχθου ἔχουμε: Τόπους ἐπίπεδους μέ τοπία πορτοκαλιάς ἀπό τίς ἐκβολές τοῦ
ποταμοῦ μέχρι το γεφύρι τῆς ΄Αρτας. Τόπους λοφώδεις μέ τοπία πουρναριοῦ
ἀπό τή θέση Πλάκα μέχρι τό ἔρειπωμένο γεφύρι τοῦ Παπαστάθη. Τόπους κοι-
λάδων μέ τοπία καρυδιάς καί ἄλλων δέντρων μέσα ἢ στούς ὄχτους μικρῶν
ἀγρῶν ἀπό τή θέση Μπαλντούμα μέχρι τό γεφύρι τοῦ ΄Ανθοχωρίου.

Οἱ ποταμοί Μετσοβίτικος, Βάρδας καί Ζαγορίτικος συναντοῦν στή θέση
Μπαλντούμα, τόν ΄Αραχθο. Ὁ πρῶτος, ὅπως δηλώνει τό ὄνομά του, ἔρχεται ἀπό

* Στό «΄Η καθημερινή - ΄Επτά ἡμέρες». ΄Αφιέρωμα: «΄Ηπειρος. ΄Ακολουθώντας τόν ροῦ τῶν ποταμῶν».
΄Επιμέλ. ἔκδ.: ΄Ελ. Τραῖου (9-7-2000), σ.σ. 24-26.

Το γεφύρι της Πλάκας στο Αραχθό, κάτω από τα Τζουμέρκα. Το έχτισε, το 1866, ο πρωτομάστορας από τα Πράμαντα, Κώστας Μπέκας.

τό Μέτσοβο και οι άλλοι δύο από τό ανατολικό Ζαγόρι. Ή παροχή τους σέ νερό και συνεπώς ή όρμητικότητα τών νερών τους αύξομειώνεται ανάλογα μέ τίς βροχές. Οί κοιλάδες τους αποτελούν φυσικά περάσματα, πού οδηγούν στό κεντρικό και δυτικό Ζαγόρι, στό ιστορικό μοναστήρι τής Βουτσᾶς, καθώς και στην τοποθεσία Πολτσιές του Μετσόβου και πίο πέρα στον αύχένα τής Κατάρας. Τά δάση κυριαρχούν στό ανατολικό Ζαγόρι. Δρύες, πεύκα, ἔλατα και καστανιές καλύ-

πτουν τούς λόφους και τά βουνά, πού πλαισιώνουν τίς κοιλάδες τών ποταμών Βάρδα και Ζαγορίτικου. "Όπου ποτάμι όμως και γεφύρι και τά πέτρινα γεφύρια στην Ήπειρο είναι πολλά. Στην περιοχή του ανατολικού Ζαγορίου ξεχωρίζουν τά γεφύρια του Καμπέρ Ἀγᾶ και τής Γκάνας, επί του Ζαγορίτικου ποταμού, και τής Τσίπιανης, επί του Βάρδα, πού ἐξυπηρετοῦσαν παλιότερα τά χωριά τής Λάκκας Μιτσικελίου και του ανατολικού Ζαγορίου ἀντίστοιχα.

Ἀρχιτεκτονική τής πέτρας

Τό νερό και ή πέτρα ἀδελφώνονται στην Ήπειρο. Τό φυσικό ἐνσωματώνεται στό ἀνθρώπινο και ἀντίστροφα. Ή σχέση αὐτή πολλαπλασιάζει τούς τόπους και τά τοπία τής ἡπειρωτικῆς γῆς. Στά Τζουμέρκα, τά χωριά του Ἀράχθου, εἶναι τόποι μαστόρων και ή κοιλάδα του ποταμού φαίνεται νά ἐπωφελεῖται ἀπό τήν τέχνη τους.

Πράγματι, ή ἀρχιτεκτονική τής πέτρας κυριαρχεῖ σέ ὅλη τήν κοιλάδα του Ἀράχθου και γίνεται ἓνα σῶμα μέ τούς τόπους του. Τά μοναστήρια, γιά παράδειγμα, τής Τσούκας στό Ἑλληνικό, τής Κηπίνας στους Καλαρρύτες και τής Βύλιζας στό Ματσούκι συμφιλιώνουν τήν ἄγρια φύση μέ τήν παρουσία του ἀνθρώπου και καθαγιαίνουν τό τοπίο. Τά χωριά Συράκο και Καλαρρύτες συνταιριάζουν κτηνοτροφικά τοπία μέ πέτρινους τόπους. Στά Τζουμέρκα, τέλος, οί νερόμυλοι, τα πέτρινα γεφύρια, οί πέτρινες σκάλες, τά ξωκκλήσια, τά εἰκονίσματα, τά ἁλώνια, οί πέτρινες θρύσες, οί ἀναβαθμίδες ξερολιθιάς και ὅλα τά κτίσματα, ὅσο μικρά κι ἄν εἶναι αὐτά, συνδυάζουν τοπία ξερολιθιάς μέ τόπους τής παραγωγῆς τής κατοικίας, τής κοινωνικῆς συνένδρευσης και τής λατρείας.

Δάκρυα και εὐλογία

«... Κι' ἀνάμεσά τους ὁ Ἀραχθός τόσο στενά δεμένος μέ τή ζωή τους θεωρεῖται μέ τά δικά τους δάκρυα. Δέν χορταίνει τόν ἰδρώτα τους πού ἀναδρύζει ἀπό τόν καθημερινό τους μόχθο, θέλει νά γευτεῖ και τήν ἄρμη τών δακρύων τους πρίν

Τό γεφύρι της "Αρτας. Όλημερίς τό χτίζανε τό δράδν γρεμίζόταν... Νά 'ναι τυχαίο ότι ή παραλογή τοῦ θρύλου γιά τήν θυσία τοῦ πρωτομάστορα ἀφορᾷ, ἐδῶ, τόν "Αραχθο;

κοίτη του, γιά νά μπορέσουν οἱ ἄνθρωποι νά μοχθήσουν καί πάλι ἐπαναλαμβάνοντας τό μύθο τοῦ Σίσυφου...».

(Γ. Καραβίδας, Τά χωριά πού δακρύζουν "Αραχθο, 'Ενδοχώρα, 9 (1961).

'Αλήθεια, εἶναι τραγική ή σχέση μέ τόν "Αραχθο τῶν χωριῶν «πού τόν δακρύζουν». Πρέπει νά τόν περάσουν γιά νά πᾶνε στίς πολιτείες. Πρέπει νά τόν δαμάσουν γιά νά συνυπάρξουν μ' αὐτόν. Νά 'ναι τυχαίο ότι ὁ θρύλος γιά τή θυσία τῆς γυναίκας τοῦ πρωτομάστορα καί ή γνωστή παραλογή γιά τό γεφύρι τῆς "Αρτας ἀφορᾷ τόν "Αραχθο; "Οπως καί νά 'ναι, ὁ "Αραχθος ὅπως ὅλα τά ποτάμια, εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα εὐλογία. Γιά τά νερά του καί τά καλά πού πηγαίνουν μαζί μ' αὐτά.

"Αραχθος καί "Ιστορία

'Αλλά ὁ "Αραχθος εἶναι καί ἱστορία. "Ο "Αραχθος καί τά γεφύρια του. Γεφύρια ὅπως αὐτό τῆς Πλάκας, ἔχουν καταστεῖ σημαντικά ἱστορικά σύμβολα, καθώς συνδέθηκαν μέ γεγονότα ὑψίστης ἐθνικῆς σημασίας. Τό γεφύρι τῆς Πλάκας δέν εἶναι ἀπλά ἓνα μνημεῖο τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Εἶναι ἓνας συμβολικός τόπος συνυφασμένος μέ ἱστορικά γεγονότα, ἔτσι πού νά μπορεῖ νά λειτουργεῖ ὡς τόπος ἱστορικῆς μνήμης καί νά συμβολίζει τά ἰδανικά τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ὁμοψυχίας σ' ἓνα λαό πού στερήθηκε τήν πρώτη γιά πολλούς αἰῶνες καί πλήρωσε ἀκριβᾶ τήν ἀπουσία τῆς δεύτερης, ἰδιαίτερα στό πρόσφατο παρελθόν. Στίς 27-28 'Ιουλίου τοῦ 1821 οἱ Μάρκος Μπότσαρης, Μῆτρος καί Γιαννάκης Κουτελίδας, 'Ανδρέας Καραϊσκος καί ἄλλοι ἀγωνιστές τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασης κατατρόπωσαν τούς Τούρκους ὑπό τόν 'Αλῆ Τοπάλ Πασᾶ. Στίς 3 Φεβρουαρίου τοῦ 1878 ὁ Κ. Κοττίκας ἐπιτέθηκε κατὰ τῆς τουρκικῆς φρουρᾶς τῆς Πλάκας καί ἀνάγκασε τούς Τούρκους νά ἐγκαταλείψουν τίς θέσεις τους.

Κατά τή νεότερη ἱστορική περίοδο τό γεφύρι τῆς Πλάκας συνδέθηκε μέ τόν ἐμφύλιο πόλεμο καί κυρίως μέ τήν ὑπογραφή τοῦ πρωτοκόλλου γιά τήν κατάπαυση τῶν ἐχθροπραξιῶν ἀνάμεσα στίς ὀργανώσεις ΕΛΑΣ καί ΕΔΕΣ. Νά πῶς ή ἱστορία συναντᾷ τό θρύλο, ὁ θρύλος τήν οἰκολογία. Τήν οἰκολογία πού ἀποκαλύπτει μέ τή σειρά τή σχέση τῆς φύσης μέ τόν πολιτισμό. Κι' ὅλα αὐτά γύρω ἀπό ἓνα ποτάμι.

φτάσει στή θάλασσα τό ἀέναο κύλισμά του. "Ο "Αραχθος εἶναι τό ποτάμι πού ἔχει συνηθίσει στίς ἀνθρώπινες θυσίες. Πνίγει στά νερά του ὅ,τι ἀνεβάζουν οἱ ἄνθρωποι ἀγκομαχώντας στήν κορφή τοῦ βουνοῦ κάνοντάς το νά κατρακυλάει στους τροχούς τοῦ πεπωμένου ὡς τήν ὀρμητική

ΗΛΙΑ BENEZH

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ *

Χρόνια τώρα φωνάζουμε μερικοί άνθρωποι στην Ελλάδα, μέ όλους τούς τρόπους, μέ όλα τά μέσα επικοινωνίας πού μπορεί νά διαθέτουμε: Πρός Θεού, διαφυλάξτε τήν παράδοση αὐτοῦ τοῦ τόπου, τή μνήμη της! Σώσετε τά παλιά τά βενετσιάνικα τά κάστρα πού ρημάζουν, τά θυζαντινά τά ξωκκλήσια πού λεηλατοῦνται καί μπογιατίζονται, τά παλιά ἀρχοντικά, τίς θρύσες τῆς τουρκοκρατίας, τά τζαμιά. Δέ θυμίζουν μονάχα τά δάκρυα καί τήν περιπέτεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Βεβαιώνουν τήν ἀντοχή αὐτῆς τῆς ράτσας – νά περνᾷ πάνω ἀπ' τίς δυσκολίες, ἀπ' τό αἷμα, ἀπ' τούς κατακτητές. Νά χωνεύει μέσα

τῆς τίς ξένες ἐπιδράσεις, νά κρατᾷ ὅ,τι εἶναι ὁμορφιά καί νά ἀποβάλλει ὅ,τι εἶναι ἀσχήμια.

Φωνάζουμε, ἀλλά ποιός ἀκούει; Ὑπερέλληνες, οἱ ἄνθρωποι μέ τήν ἀξίνα στό χέρι, σᾶς λένε: «Πρέπει νά γκρεμίζουμε καί νά ἐξαφανίζουμε πᾶν ὅ,τι ἐνθymίζει τήν δουλείαν καί τά μαρτύρια τῆς Ἑλλάδος ὑπό τόν ξένον ζυγόν». Ἐχουν τήν ἀξίνα στά χέρια τους καί τή δύναμη. Πῶς νά ἀναμετρηθεῖ μαζί τους ἡ δική μας ἡ φωνή;

Ἡ καταστροφική μανία δέ σταματᾷ μόνο στόν «ξένον ζυγόν». Παίρνει σβάρνα ὅ,τι ἔχει τή στόφα τοῦ παλιοῦ. Σ' αὐτόν ἐδῶ τόν τόπο, πού τό «παλιό» εἶναι, ἔπρεπε νά εἶναι ἡ αὐθεντικότερη ἐνεστώσα δύναμη, ὑπάρχει μιά ψύχωση ἀπίστευτη ἐναντίον τοῦ παλιοῦ. Πόσα ὠραιότατα κτίρια τοῦ παρελθόντος δέν βλέπουμε νά κατεδαφίζονται, θάρβαρα κάθε μέρα μέσ στην Ἀθήνα. Ἰδού ὅτι δάλαμε χέρι ἀκόμα καί στούς θρύλους. Τί θρύλος Ἑλλήν, τό Γεφύρι τῆς Ἀρτας! Καί ὅμως τό Γεφύρι τῆς Ἀρτας κινδυνεύει. Οἱ σύγχρονοι μηχανικοί ἔπρεπε νά κάνουν ἕνα νέο γεφύρι, σιδερένιο στόν Ἀραχθο. Καί δέν εὗρηκαν ἀλλοῦ νά τό στερεώσουν παρὰ ἐπάνω στά ἴδια τά πόδια τῆς παλαιᾶς. Ὅλα τά αὐτοκίνητα λοιπόν, τῆς βορειοδυτικῆς Ἑλλάδος πού περνᾶνε πάνω ἀπ' τό νέο γεφύρι τό κάνουν νά σείεται, ἡ δόνηση μεταδίδεται στά στηρίγματα, στά πόδια τοῦ παλιοῦ γεφυριοῦ. Καί τό παλιό γεφύρι ἄρχισε νά παρουσιάζει ρωγμές, κινδυνεύει. Κι' ἐπειδὴ εἶναι παλιό καί χρησιμεύει ἐλάχιστα ἐν σχέσει πρός τό σιδερένιο, τό νέο, δέβαια κανεῖς δέν θά γνοιατεῖ γιά ὅ,τι δέν εἶναι ἀνάγκη.

Τό Γεφύρι τῆς Ἀρτας! Σέ κάθε ἄλλον τόπο ἡ εἰδηση πῶς κινδυνεύει ἕνας τέτοιος θρύλος θά προκαλοῦσε ἄμεση ἀντίδραση τῶν πιό ὑψηλῶν δυνάμεων τοῦ

* Στό π. «Ἡπειρωτική Ἑστία», Τ.Γ., 1954, τχ. 32, σ.σ. 1135-1136.

Κράτους, όχι απλώς ενός ύπουργου, αλλά όλης της κυβερνητικής εξουσίας. Θά περιμένουμε νά δοῦμε ἄν, ἔστω καί ἄργά, θά ὑπάρξει μιὰ τέτοια ἀντίδραση ἐδῶ γιὰ νά σωθεῖ τό Γεφύρι.

Θά πρέπει, ἄραγε, νά ὑπενθυμίσουμε ἀπό πόσο παμπάλαιες δοξασίες τῆς Ἑλλάδος ἔρχεται αὐτός ὁ θρύλος πού πρέπει σήμερα νά προστατέψουμε; Καί οἱ ἀρχαῖοι ἑλληνικοὶ μῦθοι καί οἱ θυζαντινές παραδόσεις ἀναφέρονται στήν δοξασία πώς γιὰ νά στερεωθεῖ καί νά προφυλαχτεῖ ἓνα κτίσμα πρέπει στά θεμέλια του νά «χτιστεῖ» καί ἓνα ζωντανό πλάσμα. «Ἡ ψυχὴ τοῦ θύματος –σημειώνει ὁ ἀείμνηστος Νικόλαος Πολίτης – ὑπετίθετο ὅτι διὰ τῶν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας ἔχουν αἱ ἐπὶ γῆς ἀπολελυμένα τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος ψυχαί, ἡδύνατο νά προσλαμβάνη κατὰ βούλησιν παντοίας μορφάς καί εἶχε ρώμην ὑπεράνθρωπον, προωρισμένη δέ νά φυλάττη καί περιέπῃ τό οἰκοδόμημα εἰς τό ὁποῖον προσηλῶθη ἦτο φοδερὰ εἰς τοὺς ἐπιχειροῦντας νά τό παραβλάψωσι καί ἱκανή νά ἀποτρέπῃ τοὺς ἀπειλοῦντας αὐτό κινδύνους. Τό θῦμα ἐγίνετο τό «στοιχεῖο» τοῦ οἰκοδομήματος».

Αὐτὴ εἶναι ἡ παράδοση τοῦ «Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας». Μέλλει νά δοῦμε ἄν τό «στοιχεῖο» πού ὑπάρχει στά θεμέλια του, στά σπλάχνα του θά τό προστατέψῃ ὡς τό τέλος. Κρῖμα πού τό στοιχεῖο δέν ἔκαμε ἐγκαίρως τὰ δουλεῖα του σπάζοντας τὰ κεφάλια τῶν συγχρόνων μηχανικῶν τότε πού θεμελιώνανε τό νέο γεφύρι πάνω στό παλιό. Οἱ σύγχρονοι μηχανικοὶ καί οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς Ἑλλάδος, ἀνάμεσα σέ ἔργα λαμπρά, ἔχουν κάμει καί ἐγκλήματα ἀσυγχώρητα. Εὐτυχῶς πού μέσα ἀπὸ τοὺς κόλπους τους, μέσα ἀπὸ τό Τεχνικό Ἐπιμελητήριό τῆς Ἑλλάδος καί μέ τήν πρωτοβουλία τοῦ προέδρου του, τοῦ καθηγητοῦ Ροσσοπούλου, ξεπήδησε ἡ κίνηση γιὰ τήν προστασία τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καί τῶν μνημείων τῆς πατρίδας. Ἄς κινηθεῖ, λοιπόν, ἀμέσως ἡ Ἐπιτροπὴ Προστασίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Τοπίου γιὰ νά σώσῃ τό Γεφύρι τῆς Ἄρτας! Γιὰ τεχνικό ἔργο πρόκειται, γιὰ εὐθύνη τῶν τεχνικῶν πρόκειται, ἄς κινηθοῦν οἱ τεχνικοὶ. Κι' ἐμεῖς ὅλοι εἴμαστε στὴ διάθεσή τους.

U. B. M. / 97

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ. ΔΙΕΥΘΥΝΕΤΑΙ ΥΠΟ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ. ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ: Γ.Α. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Γ.Δ. ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΠΡΟΤΟΜΗΣ*

Πώς ἔγινεν ἡ ἐν ᾿Αρτῇ προτομή
τοῦ Κρυστάλλη, ὁλόκληρος ἡ ἱστορία της

Θά προσπαθήσω μέ τό σημείωμά μου αὐτό, γράφων ἐντελῶς ἐξακριβωμένα γεγονότα, τῶν ὁποίων γραπτὰ τεκμήρια ὑπάρχουν εἰς τό ἀρχεῖον τοῦ συλλόγου «Οἱ φίλοι τοῦ Κρυστάλλη» νά ἀποδείξω ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς ᾿Αρτῆς ἔπραξαν ὅ,τι μπορούσαν ἠθικῶς καί ὑλικῶς ἀπέναντι τοῦ Κρυστάλλη.

Βεβαίως κατά τά πρῶτα ἔτη μετά τόν θάνατον τοῦ ποιητοῦ οἱ ᾿Αρτινοί δέν ἠγνόησαν τήν ἀξίαν του εἰς ὅλον της τό πλάτος, ἀφοῦ καί αὐτοί οἱ ἐν ᾿Αθήναις λόγιοι τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης, οἱ ἐπίσημοι ἀντιπρόσωποι τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τέχνης, ἄν ἐξαιρέσωμεν ἕνα Γαβριηλίδην, πού ἐβροντοφώνησε μέ τό πολύκροτον ἐκεῖνο ἄρθρον του δικαι-οσύνην μαζί καί «προφητείαν» τόσον οἰκτρῶς ἐπλανήθησαν καί παρεγνώρισαν ἕνα μέγαν καλλιτέχνην, πού σήμερα τό γεγονός αὐτό προξενεῖ κατάπληξιν. Ἐν τούτοις ὅμως ἡ ἐκφώνησις ἐπικηδεῖο ἀποδεικνύει ὅτι κάποιαν ἰδέαν εἶχαν διά τόν νεκρόν, πού κηδεύουν οἱ ᾿Αρτινοί. Εἶναι γνωστόν ὅτι εἰς τās ἐπαρχίας σπανίως καί μόνον εἰς ἐξέχοντα πρόσωπα ἐκφωνοῦνται ἐπικήδειοι.

Ὅπως δὲποτε τό γεγονός εἶναι ὅτι οὐδέποτε διά τήν ᾿Αρτα ἔμεινεν ἄγνω-στος ὁ ποιητής καί ὅσον περνοῦσαν τά χρόνια καί ἐμορφώνετο περισσότερον ὁ κόσμος καί ὅσον τό ἔργον τοῦ Κρυστάλλη ἀνεγνωρίζετο, ἐξηπλώνετο καί ἐπε-βάλλετο εἰς τό Πανελλήνιον τόσον ἠϋξανε περισσότερον ἡ ἐκτίμησις τῶν ᾿Αρτινῶν πρὸς τόν μέγαν συμπατριώτην των.

Δύο χρόνια μετά τόν θάνατον τοῦ ποιητοῦ περνάει ἀπό τήν ᾿Αρτα, ὡς ἀντα-ποκριτής τῆς «Ἀκροπόλεως» ὁ ποιητής Κώστας Πασαγιάννης. Ὁ κ. Μόραλης καί ὁ τότε Δήμαρχος τῆς ᾿Αρτῆς κ. Εὐάγγελος Γαρουφαλιάς τόν ὀδηγοῦν εἰς τό νεκροταφεῖον καί τοῦ δείχνουν τόν τάφον τοῦ Κρυστάλλη. Ὁργανώνουν διάλε-ξιν εἰς τήν ὁποίαν ὁ ποιητής ὁμιλεῖ διά τόν ἔργον τοῦ Κρυστάλλη καί γράφει σχετικῶς εἰς τήν «Ἀκρόπολιν».

* Ἐφημ. «Ἐλεύθερος Λόγος» ᾿Αρτῆς

Καί ἀργότερον, ὅπως μοῦ ἔλεγεν ὁ κ. Γαρουφαλιάς, ἔγινεν καί ἄλλη διάλεξις εἰς τήν "Ἀρταν περί τοῦ Κρυστάλλη καί ἀπηγγέλθησαν διάφορα ποιήματά του. "Όταν δέ κατὰ τό 1908 ὑπηρετεῖ ὡς σχολάρχης ἐν "Ἀρτῇ ὁ κ. Μόραλης, μαζι μέ ἄλλους διανοούμενους ὀργανώνει φιλολογικὴν ἑορτὴν πρὸς τιμὴν τοῦ Κρυστάλλη, ὅπου ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν του ὁμιλεῖ καί ἀπαγγέλλει ποιήματα ἢ δις Φιφίκα Μυλωνᾶ.

"Ένας ἀπὸ τοὺς δρόμους τῆς πόλεως ὀνομάζεται ὁδὸς Κώστα Κρυστάλλη. Ρίπτεται ἡ ιδέα ὅτι πρέπει νά ἀποτυπωθῇ σέ μάρμαρο ἡ μορφὴ τοῦ ποιητοῦ, πού τώρα ἄρχισε νά ἐπιβάλλεται σ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα καί νά προσέχεται καί ἀπὸ ξένους ἀνθρώπους τῶν Γραμμάτων.

'Ἄλλ' ἦταν εὐκόλον νά πραγματοποιηθῇ ἡ ιδέα αὐτή; "Αν ὑπῆρχε δέδαια ὁ πλοῦσιος χορηγὸς τίποτε εὐκολώτερο.

'Ἄλλ' ἀφοῦ τοιοῦτος δέν εὐρίσκετο ἔπρεπεν ὁ πολὺς λαὸς νά ὑποβληθῇ εἰς τὴν ὑλικὴν θυσίαν διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἔργου. 'Ἄλλ' ὁ λαὸς εὐθύς ἀμέσως δέν εἶναι διατιθεμένος νά ἀναλάβῃ τὰ βάρη ἑνὸς ἔργου ἀπὸ τό ὅποιον δέν βλέπη καμμίαν ἄμεσον ὠφέλειαν. Χρειάζεται διαφωτισμὸς καί κατήχησις τοῦ πλήθους. Εἰς μίαν μικρὰν πόλιν τὰ μέσα εἶναι δυσανάλογα πρὸς ἓνα μεγάλο ἔργον, ὅπως ἦτο ἡ κατασκευὴ ἑνὸς ἀγάλματος ἀνταξίου τῆς μεγάλης μορφῆς τοῦ Κρυστάλλη.

– Χρειάζεται ἀληθινὴ σταυροφορία διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ἑνὸς τοιούτου σκοποῦ. Καί τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ποτὲ δέν παρέλειψαν οἱ διανοούμενοι τῆς "Ἀρτῆς. 'Ο δεκαετὴς πόλεμος πού ἐκάλεσε καί τούτους εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἄλλου ὑπέρτατον καθήκοντος ἐχαλάρωσε βέβαια ἐκείνην τὴν προσπάθειάν των, ἡ ὁποία ὅμως ποτὲ δέν ἔπαυσε.

Εἰς τὰς αἰθούσας τῶν παραδόσεων συχνότατα ἀντηχοῦσαν τὰ ποιήματα τοῦ Κρυστάλλη καί ἡ διδασκαλία διὰ τό ἔργον του, ὅπως ἐγὼ ὁ ἴδιος μαθητὴς τότε ἐνθυμοῦμαι. 'Ο κ. Μόραλης καί ἄλλοι καθηγηταὶ μέ θρησκευτικὴν εὐλάβειαν ὀδηγοῦσαν τοὺς μαθητὰς εἰς τὸν τάφον τοῦ ποιητοῦ. 'Ο λαὸς σιγά-σιγά ἐμάνθανε τό ἔργον του· τό ἐδιάβαζε μέ εὐχαρίστησιν καί ἀγάπην.

Καί ὅταν αἱ πολεμικαὶ περιπέτειαι ἔληξαν καί ἐπανῆλθεν ὁ κανονικὸς ρυθμὸς τῆς ζωῆς, ἡ κάπως ἄτονος ἀλλὰ συνεχὴς ἐκείνη ἐργασία εὗρηκε νέους ἐνθουσιώδεις ἐργάτας πάλιν 'Ἀρτινούς, οἱ ὅποιοι μέ ὅλον τὸν ἐνθουσιασμόν καί τὴν αὐτοθυσίαν πού ἀπαιτεῖται εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἀνέλαβον νά φέρουν εἰς πέρας τὸν ἔργον.

Νά μαρμαρώσουν, ἂν ὄχι εἰς ἄγαλμα τοῦλάχιστον εἰς προτομὴν ὑπερφυσικοῦ μεγέθους τὴν ἐκτίμησιν καί τὸν θαυμασμόν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸν νέον Θεόκριτον καί ἐπὶ πλεόν νά καταστήσουν συνειδητὴν εἰς τὸν πολὺν κόσμον τὴν ἀξίαν τοῦ ποιητοῦ.

Δέν εἶναι δυνατόν νά ἀναφέρω ὅλους ὀνομαστικῶς ὅσους εἰργάσθησαν διὰ τό ὥραϊον αὐτό ἔργον, οὔτε αἱ στηλὰι μᾶς ἐφημερίδος ἀρκοῦν διὰ νά γράψω λεπτομερῶς ὁλόκληρον αὐτὴν τὴν Ἱστορίαν. Θὰ προσπαθῶ ὅμως νά κατατοπίσω τὸν ἀναγνώστην ἀναφέρων ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὰ γεγονότα.

Καί ἄς ἀρχίσωμεν ἀπό τούς Νεωτέρους· Εἰς τὰς ἀρχάς τοῦ 1921 οἱ μαθηταὶ τῇ τετάρτης τάξεως τοῦ Γυμνασίου ᾿Αρτης Ν. Παγουλάτος, ᾿Ελευθ. Κοτσαρίδας, Δημ. Γαρουφαλιάς, Ἰωάννης Ζαχαρῆς, ᾿Αρ. Παπαφώτης καὶ ἄλλοι συγκροτοῦν σύλλογον διὰ τὴν ἀνέγερσιν μνημείου τοῦ Κρυστάλλη, γράφουν εἰς τὸν Παλαμᾶν ζητοῦντες τὴν ὑποστήριξιν του καὶ δίδουν μαθητικὴν συναυλίαν ἣ ὅποια φέρει εἰσπράξεις 400 δραχμῶν. Ἀργότερα μετὰ τὸν πόλεμον, ὅποτε συγκεντρώνονται εἰς τὴν ᾿Αρτα νέοι ἐπιστήμονες μέ ὄρεξιν καὶ ἐνθουσιασμόν διὰ κάθε καλὸν ἔργον, ἡ κίνησις διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς ὀφειλομένης τιμῆς εἰς τὸν Κρυστάλλον γίνεται ζωηροτέρα.

Συγκροτεῖται σύλλογος ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Οἱ φίλοι τοῦ Κρυστάλλη» πού παίρνει ἐπάνω του ὅλην τὴν ἐργασίαν. Τό πρῶτον διοικητικόν συμβούλιον τοῦ Συλλόγου ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν ἱατρὸν κ. Γεώρ. Παπακώσταν ὡς πρόεδρον, ὁ ὁποῖος ἐνθουσιώδης διὰ τό ἔργον, εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ συλλόγου καὶ ἀπὸ τοὺς κ.κ. Εὐρ. Καζαντζῆ, Ξεν. Κοτσαρίδαν, ᾿Αλ. Μάντζαρον δικηγόρους, Ἰωάν. Δημητριάδην ἐπιθεωρητὴν τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ Βασ. Μπανιᾶν. Ὀλίγον ἀργότερον προσλαμβάνονται εἰς τό συμβούλιον ὁ κ. Παν. Παπασπύρου καθηγητῆς ὡς ταμίας καὶ ὁ ὑποφαινόμενος ὡς γενικός γραμματεὺς.

Ἐκτοτε ὅλη ἡ ἐνέργεια ἔχει τό κέντρον καὶ τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἀπὸ τό συσταθέντα σύλλογον. Ἡ ἐφημερίς τῆς ᾿Αρτης «Βορειοδυτικὴ» [τοῦ Εὐρυπίδη Καζαντζῆ] ἰδοῦ τί γράφει σχετικῶς εἰς τό φύλλον τῆς 29ης Μαρτίου 1925 ὑπὸ τὸν τίτλον «Διὰ τὸν ἀνδριάντα τοῦ Κρυστάλλη». «... ὅπωςδὴποτε σ' ὅλο τό Νομό ἔχουν συγκεντρωθῇ τώρα πολλοὶ νέοι ἄνθρωποι, παιδιὰ πού στοὺς πολέμους ἐταξίδευσαν μακρὰ καὶ πολὺ καὶ εἶδαν πολλὰ τὰ μάτια τους. Καὶ ἄλλοι πού ηὐτύχησαν νὰ ἀσχοληθοῦν μέ τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας. Αἰσθανόμεθα ἅπειρον εὐτυχίαν διότι εὐρισκόμεθα εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν νὰ ἀναγγείλωμεν σήμερα ὅτι ἀκριβῶς ἀπὸ τοὺς κύκλους τῶν νέων αὐτῶν ἀνθρώπων ἀναπηδᾷ μὴ ὑπέροχος ἰδέα ἡ ὅποια ῥιζοβολοῦσα, ὅπως τῆς ἀξίζει θὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἀπαρχὴν μιᾶς ὠραίας κοινωνικῆς κινήσεως, ἀπὸ ἐκείνας, πού στολίζουν πραγματικῶς μορφωμένας κοινωνίας καὶ παρακάτω. Βέβαια χρειάζεται ἓνα ἀρκετὸν χρηματικὸν ποσόν δι' ἓνα ἀνδριάντα. Ἀλλὰ οἱ «φίλοι τοῦ Κρυστάλλη» θὰ καταβάλλουν κάθε προσπάθεια διὰ νὰ προπαγανδίσουν τὴν ἰδέα. Μέ διαλέξεις μέ ἀπαγγελίας ποιημάτων του, μέ ὁργανώσεις ἑορτῶν».

Καὶ ἡ προπαγάνδα συνεχίζεται καθ' ὅλον τό ἔτος 1925.

Ὁ σύλλογος ἐκδίδει θερμὴν ἔκκλησιν πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ Ἑπειρώτας καὶ εἰς ὅλους τοὺς Ἑλληνας ὅσους τιμοῦν τὸν ποιητὴν ζητῶν τὴν ἐνίσχυσίν των. Δίδει τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1925 χορὸν ἐν ᾿Αρτῇ ὁ ὁποῖος ἀποφέρει τό ποσόν 6 χιλιάδων δραχμῶν. Τό κοινόν τῆς ᾿Αρτης ἐντυπωσιάζεται. Ὁ δῆμος ᾿Αρταίων τῇ εἰσηγήσει τοῦ Δημάρχου κ. Καζαντζῆ δίδει εἰς τὸν σύλλογον ὡς πρώτην ἐνίσχυσιν δραχμὰς 2 χιλιάδας.

Ὁμὰς ἐπαγγελματιῶν ὁργανώνει ἀποκρηάτικην ἑορτὴν τῆς ὁποίας τὰς εἰσπράξεις ἐκ χιλίων δραχμῶν προσφέρει εἰς τὸν σύλλογον «οἱ φίλοι τοῦ Κρυστάλλη».

Κατά τὰ τέλη τοῦ 1925 διήλθεν ἐξ Ἑρμῆς ὡς περιοδεύων ἀνταποκριτὴς τοῦ «Ἐλευθέρου Βήματος» ὁ δημοσιογράφος κ. Μ. Ροδάς. Ὁ σύλλογος δὲν χάνει τὴν εὐκαιρίαν. Τὸν παρακαλεῖ νὰ γράψῃ διὰ τὸ ἔργον του καὶ νὰ τὸν ἐνισχύσῃ ὅπωςδὴποτε. Ὁ κ. Ροδάς ὑπόσχεται τοῦτο. Ἐπὶ πλέον δὲ ἐπρότεινε νὰ ἐξεύρῃ ὁ ἴδιος τὸν κατάλληλον καλλιτέχνην, ὅστις θὰ ἀνελάμβανε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προτομῆς ἀντὶ μικροῦ ποσοῦ. Πράγματι μετ' ὀλίγον εἰδοποίησεν ἐξ Ἀθηνῶν τὸν σύλλογον ὅτι ὁ κ. Θωμᾶς Θωμόπουλος καθηγητῆς γλυπτικῆς εἰς τὸ Πολυτεχνεῖον, θαυμαστῆς τοῦ Κρυστάλλῃ, ἀνελάμβανε τὴν κατασκευὴν τῆς προτομῆς μετὰ τοῦ βάθρου ἀντὶ 25 χιλιάδων δραχμῶν. Κατόπιν τούτου ὁ σύλλογος, καίτοι ἀρχικῶς ἐσκέπετο νὰ προκηρύξῃ τακτικὴν δημοπρασίαν διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου ἀπεφάσισε νὰ δεχθῇ —κακῶς καθ' ἡμᾶς— τὴν πρότασιν τοῦ κ. Ροδά καὶ τοῦτο λόγω τοῦ μικροῦ σχετικῶς ποσοῦ τὸ ὅποιον ἐζητεῖτο. Βραδύτερα ὁμως κατὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς προτομῆς ὁ κ. Θωμόπουλος ἄγνωστον διὰ ποῖον λόγον ἀνεβίβασε τὸ ποσὸν τῶν 25 χιλιάδων εἰς 40 χιλιάδας καὶ τοῦτο διὰ τὴν κατασκευὴν μόνον τῆς προτομῆς ἄνευ τοῦ βάθρου. Τὸ βάθρον δὲ ὅπως θὰ λεχθῇ κατωτέρω ἐστοίχισε μὲ τὰ ἔξοδα μεταφορᾶς καὶ τοποθέτησιν ἄλλας 30 χιλιάδας δραχμᾶς. Καὶ οὕτω οἱ «φίλοι τοῦ Κρυστάλλῃ» εὐρέθησαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐξεύρουν τὸ τεράστιον διὰ τὴν Ἑρμῆ ποσὸν τῶν 70 χιλιάδων.

Ὁ κ. Ροδάς ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας ἀφιερώνει τὸ ἄρθρον του τῆς 1ης Ἀπριλίου 1926 εἰς τὸν Κρυστάλλῃν...

Ὁ σύλλογος ὁμως χωρὶς νὰ αἰσθάνεται οὐδεμίαν ἀπογοήτευσιν ἐξακολουθεῖ τὰς ἐνεργείας του. Ἐγγράφει ὡς ἀντεπιστέλλοντα μέλη του τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἡπειρώτας κ.κ. Σωτῆρ. Μπίτσιον, Κωνστ. Τσατσάνην, ἱατρὸν καὶ Στέφ. Πάργαν διευθυντὴν τοῦ περιοδικοῦ «Γράμματα» καὶ τοὺς παρακαλεῖ νὰ ἀντιπροσωπεύσουν εἰς τὴν Αἴγυπτον τὸν σύλλογον συλλέγοντες τὰ προσφερόμενα ἐκεῖ ποσά. Οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνθρωποι καὶ ἰδίως ὁ κ. Μπίτσιος δὲν ἐφείσθησαν κόπων διὰ νὰ βοηθήσουν τὸ ἔργον τοῦ Συλλόγου. Συνέλεξαν τὸ ποσὸν τῶν 17 χιλιάδων δραχμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὰς 3720 προσέφερεν ὁ ἐν Ζιγαζίκῃ Ἡπειρώτης κ. Γεωργ. Σταμάτης. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἑρμινοὶ ἐξακολουθοῦν ἐργαζόμενοι. Ὁμᾶς φοιτητῶν διοργανῶν φιλολογικὸν μνημόσυνον τοῦ Κρυστάλλῃ μὲ ὁμιλητὴν τὸν Φιλόλογον κ. Ἰωάννην Παπαβασιλείου, φοιτητὴν τότε, τοῦ ὁποίου τὰς εἰσπράξεις ἐκ δραχμῶν 350 καταθέτουν εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Συλλόγου. Ὁ ἔμπορος κ. Γκινάκας διαθέτει ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ τοῦ συλλόγου τὰς εἰσπράξεις μᾶς παραστάσεως τοῦ κινηματογράφου του ἐκ δραχμ. 1532.

Εἰς τὴν πατρίδα τοῦ ποιητοῦ, τὸ Συρράκον, ἀντιπρόσωποι τοῦ συλλόγου διενεργοῦν ἔρπον ὅστις ἀπέδωκε δραχ. 3.915 πλούσιον ποσὸν δι' ἓνα χωρίον. Κατὰ τὸ ἔτος 1926 καὶ 1927 δίδονται ὑπὲρ τῆς προτομῆς τοῦ Κρυστάλλῃ χοροὶ καὶ συναυλίαι ἐν Ἑρμῇ, αἱ ὁποῖαι ἀποδίδουν σεβαστὰ ποσά εἰς τὰ ὁποῖα προστίθενται καὶ ἄλλαι δωρεαὶ τοῦ Δήμου Ἑρμιαίων.

Οὕτω συνελήγη ποσὸν 45 χιλιάδων ἀλλὰ 40 χιλιάδες ἀπαιτοῦνται μόνον διὰ τὴν προτομήν. Ἐπρεπε νὰ ἐξευρεθοῦν ἄλλαι 25 χιλιάδες διὰ τὴν κατασκευὴν

τοῦ δάθρου, μεταφοράν καί τοποθέτησιν τῆς προτομῆς. Ὁ σύλλογος ἀπεφάσι-
σε νά ἀπευθυνθῇ τότε δι’ ἐκκλήσεως προσωπικῆς εἰς πολλοὺς Ἑλληνας πλού-
σιους διανοουμένους, μεταξύ τῶν ὁποίων καί εἰς τοὺς Ἀρτινοὺς ἀδελφούς Κα-
ραπάνου ζητῶν τήν ἐνίσχυσίν των. Ἀλλά δυστυχῶς παρ’ αὐτῶν οὐδεμίαν ἀπά-
νησιν ἔλαβεν. Μόνον ὁ ἀείμνηστος Ψυχάρης ἀπέστειλε 100 Γαλλικά φράγκα μέ-
μιαν χαρακτηριστικὴν ἐπιστολήν πού φυλάσσεται εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ συλλόγου.

Καί ὁ σύλλογος ἀπεφάσισε νά στραφῇ καί πάλιν εἰς τόν λαόν τῆς Ἀρτης.
Καί οἱ Ἀρτινοὶ ἐφάνησαν καί αὐτὴν τήν φοράν, πρόθυμοι νά ὑποστοῦν καί τήν
νέαν θυσίαν. Καί αὐτό εἶναι πρὸς τιμὴν των. Μιά τέλος δωρεά τοῦ «Μικροῦ
Ὁμίλου» σωματείου διανοουμένων ἐν Ἀρτῇ ἔξ 6 χιλιάδων δραχμῶν συνεπλή-
ρωσε τό ἀπαιτούμενον ποσόν καί τό ἔργον ἐτελείωσεν.

Ἰδοὺ καί ὁ χρηματικὸς ἀπολογισμὸς του:

ΕΣΟΔΑ	Χρημ. Ποσόν	ΕΣΟΔΑ	Χρημ. Ποσόν
1) ἐκ μαθητικῆς συναυλίας	400	Εἰς γλύπτην κ. Θωμᾶν Θωμόπουλον διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς Προτομῆς	40.000
2) ἐκ τοῦ πρώτου χοροῦ ὑπὲρ τῆς προτομῆς τοῦ Κρυστάλλη	6000		
3) Πρώτη δωρεά δήμου Ἀρταίων	2000		
4) ἐξ ἐορτῆς ἐπαγγελματιῶν	1.000		
5) ἐκ διαλέξεως κ. Μιχαὴλ Ροδά	1.750	Εἰς διαφόρους διὰ τὴν κατασκευὴν δάθρου	25.000
6) ἐκ δωρεᾶς κ. Καίσαρη	500		
7) ἐκ δωρεᾶς κ. Κάκκαρου	500		
8) ἐκ δωρεᾶς κ. Κότση	200		
9) ἐκ δωρεῶν μαθητῶν Πατρῶν	50		
10) ἐκ δωρεῶν ὁμογενῶν Αἰγύπτου	17.000	Ὅμοιως διὰ τὴν μεταφοράν καί τοποθέτησιν τῆς Προτομῆς	5.000
11) ἐκ διαλέξεως κ. Ἰ. Παπαδασιλείου	350		
12) ἐξ εἰσπράξεων κινηματογρ. παραστ.	1532		
13) ἐξ ἐρᾶνου Συρράκου	3.195		
14) ἐκ δωρεᾶς Ψυχάρη	300		
15) ἐκ δευτέρας δωρεᾶς δήμου Ἀρταίων	10.000		
16) ἐκ δωρεᾶς «Μικροῦ Ὁμίλου»	6.000		
Σύνολον	70.000	Σύνολον	70.000

Αὕτῃ εἶναι ἡ ἱστορία τῆς προτομῆς τοῦ Κρυστάλλῃ, γραμμένη χάριν τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἱστορίας καὶ εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης εἰς ὅσους καθ' οἷον-
 δήποτε τρόπον συνετέλεσαν εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς.

Καὶ ἔτσι ὁ Κρυστάλλῃς στίς 14 Νοεμβρίου 1928 ἐστήθη εἰς τὴν πλεον πανο-
 ραμικὴν θέσιν τῆς Ἀρτῆς παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς πόλεως. Ἐπάνω εἰς τετραγω-
 νικὴν βάσιν ὑπάρχει τὸ δάθρον τῆς προτομῆς ἐκ φυσικοῦ βράχου. Ἐπ' αὐτοῦ
 ἔχει ἐντειχισθῇ πλάξ μαρμαρίνη, ὅπου ἔχουν χαραχθῇ ἡ φλογέρα καὶ ἡ ἀκλίτσα
 προσφιλῇ ἀντικείμενα τοῦ ποιητοῦ. Καὶ ἔπάνω εἰς τὸ δάθρον στηριγμένη εἰς τὰ
 φτερά ἑνὸς σταυραετοῦ ἡ προτομή τοῦ ποιητοῦ – ὅχι καὶ τόσο ἐπιτυχῆς κατὰ
 τὴν γνώμην μας· φαίνεται ὅτι εἶναι τῆς τύχης τῶν ποιητῶν νὰ ἀδικοῦνται ἀκό-
 μη καὶ εἰς τὸ μάρμαρον.

Τὸ δάθρον περιβάλλει καταπράσινος κισσός. Γύρω του λουλούδια καὶ πλού-
 сия πρασινάδα προσπαθοῦν νὰ δώσουν χαρὰν εἰς τὸν μαρτυρικὸν τραγουδι-
 στήν των.

Κάτω ὁ Ἀραχθὸς κυλάει ἥσυχα τὰ νερά του καὶ πρὸ πέρα ξαπλώνεται ἡ κα-
 ταπράσινη πεδιάδα τῆς Ἀρτῆς. Ἀντίκρυ αἱ λοφοσειραὶ τοῦ Ἱστορικοῦ Πέτα
 καὶ Γριμπόδου καὶ εἰς τὸ δάθος τὰ ψηλά βουνά τῆς Ἡλείου, πού τόσο ἐπό-
 θησεν ὁ ποιητής.

Καὶ ὁ Κρυστάλλῃς με τὴν ἀρρενωπὴν, ἀλλὰ πονεμένην μορφὴν του, μαρμα-
 ρωμένην πιά, τὰ ἀτενίζει μέ λαχτάρᾳ καὶ παράπονον.

.....

ΟΛΜΟΥ ΠΕΡΑΝΘΗ

«ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ»

**ΜΙΧ. ΠΕΡΑΝΘΗ – Παστέλ
της Θάλειας Φλωρά –
Καραβία (1953)**

(Λυρική βιογραφία και κριτική ανασκόπηση με ανέκδοτη
έργασία του ποιητή) Ἀθήνα, 1936, σ.σ. 8, 91-103.

Ἡ Ἐπιτροπή πού ὠργάνωσε τόν Ἀπρίλη τοῦ 1930 τήν
γιορτή τῶν ἀποκαλυπτηρίων τῆς προτομῆς τοῦ Κώ-
στα Κρυστάλλη στήν Ἄρτα, ἀνάμεσα στούς ἄλλους
διαλεχτούς διανοούμενους καί ἐκπρόσωπους τῶν
γραμματῶν καί τῆς τέχνης, κάλεσε καί τόν Κωστή Πα-
λαμά. Ἐμποδίζονταν ὅμως ὁ μέγας μας ποιητής ἀπό
ἀσχολίες του ἄλλες. Κι' ἀντὶς γιὰ ἄρθρο, πού τοῦ ζη-
τοῦσαν ἔπειτα ἔστειλε σάν χαιρετισμό του, τό ποίημά
του «Κ. Κρυστάλλης» (τό γράμμα δημοσιεύτηκε καί στό
ἐνθετο «Ἡ Ἄρτα στή Νεοελληνική Λογοτεχνία» ἀρ. 10
στό π. «Σκουφᾶς», Τ.Θ., 1992/1, τχ. 78-79, σ.σ. 40-42:

Ἡ προτομή του

Τό συννεφιασμένο ἀπόγευμα τῆς 22ας Ἀπριλίου 1930,
ἓνα αὐθόρμητο καί συγκινητικό παλλαϊκό μνημόσυνο
γένηκε μπροστά στήν προτομή Ἐκείνου πού τραγού-
δησε τήν ὁμορφιά τῆς φύσης καί τή λεβεντιά τοῦ δου-
νοῦ. Ὁ εὐγενικός λαός τῆς Ἄρτας τίμησε τόν ποιητῇ
πού ἡ μοίρα ἔστειλε στά χώματά της νά πεθάνη...

Γραμματισμένοι κι' ἄπλοιοί, τρανοί καί μικροί, μέ
λουλούδια καί μέ στεφάνια καί μέ ξέχειλα αἰσθήματα
ἀγάπης καί θαυμασμοῦ, μαζεύτηκαν ἐκεῖνο τό συννε-
φιασμένο ἀπόγευμα στόν ὁμορφοστολισμένο χῶρο τῶν
Ἀγίων Θεοδώρων, λίγο ἔξω ἀπ' τήν Ἄρτα, γιὰ τ' ἀπο-

τελέσματα τῆς προτομῆς του...

Σχολεῖα καί μαθητές καί σύλλογοι κι' ὀργανώσεις, ὅλοι κάτι εἶπαν, κάτι
ἀπλό, κάτι ὠραῖο... Λόγια αὐθόρμητα καί λόγια περήφανα, γιατί, καθὼς θά
ἰδοῦμε, τό ὅλο ἔργο ἀποκλειστικά καί μόνο στίς ἐνέργειες τῶν Ἀρτηνῶν ὀφεί-

λεται... Κι' αυτό τιμάει ιδιαίτερα αυτούς, γιατί ο Κρυστάλλης και χωρίς την προτομή δέν θάπανε νάναι μεγάλος κι' «άθάνατος»:

“Αν δέν εἶναι άθάνατος, άνθρωπος πιά δέν εἶναι, γιατί νοεῖ τ' άθάνατα και ζεῖ μ' αὐτά... (Παλαμᾶς)

Τό ἔργο του ἀναλύθηκε τότε κι' ἀκούστηκε ἄλλη μιά φορά ἡ ἱστορία τῆς βασανισμένης ζωῆς του... Κι' ἀντήχησαν σέ μιά εὐλαδικιά σιγή ὁ σταυραετός και ὁ ἐτοιμοθάνατος βοσκός, μά κι' ἄλλα λόγια, θαθειά στήν ἀπλότητά τους, ἀπ' τοὺς μικροὺς:

«Αγαπημένε μας ποιητή, γλυκέ Κρυστάλλη, μέ λίγα ἀγριολούλουδα πού μαζέψαμε στίς πλαγιές τοῦ βουνοῦ πού τραγουδῆσες, ἦρθαμε μεῖς οἱ μαθηταί τῶν δημοτικῶν σχολείων νά ράνωμε τήν προτομή σου. Στήν ψυχή σου, ἡ ψυχή μας εἶναι. Κρυστάλλη, ἀγριολούλουδο, πάντα σύντροφός

μας θᾶσαι. Δέξον κι' ἀπό μᾶς τοὺς μικροὺς τά λουλούδια αὐτά, πού ἀμάραντα ἡ δόξα σου τά κάνει».

Καί ἡ ὁμορφη γιορτή τελείωσε μέ τό χαιρέτισμα τ' οὐρανοῦ... Κάποια σύννεφα πού παραμόνευαν ἐκεῖ ἄπάνω στά βουνά τοῦ ποιητῆ, δέν μπόρεσαν νά κρατηθοῦν κι' ἦρθαν κι' αὐτά, σάν ὄλους, νά χύσουν τίς ὑγρόχαντρες τοῦ πόνου τους, και νά φέρουν τό χαιρέτισμα τοῦ Συρράκου πρὸς τό διαλεχτό παιδί του...

Κι' ἀλήθεια, πρὸς τά ἐκεῖ μένει ἀπλανές τό βλέμμα τοῦ ποιητῆ «γιά νά βλέπη, (ὅπως εἶπαν λίγο πρωτίτερα), πρὸς τίς κορφές τίς κακοτράχαλες τῶν Τζουμέρκων και τῆς Πίνδου, ν' ἀκούη τά βελάσματα τῆς στάνης, τά βουῖσματα τῶν λαγκαδιῶν και τά θροῖσματα τῶν ἐλάτων, νά ρουφάη σάν τό διψασμένο πλατόνι τό μοσκόβολο ἄερί τοῦ βουνοῦ. Καί ν' ἀγαλλιᾷξῃ ἡ ψυχή του κυττάζοντας ἐλεύθερη ὅλη σχεδόν τήν Ἥπειρο, πού τήν ἀφήκε μιά τρομερή νύχτα, ὕστερα ἀπ' τίς «Σκιές τοῦ Ἄδου» γιά νάρθῃ στήν ἐλεύθερη γῆ, ὅπου δοῖκε τό σαράκι τῆς καταφρόνιας και τῆς ἀρρώστειας, πού τόν ξάπλωσε σκέλεθρο πιά στίς ποδιές τῆς Περάνθης»... (*)

Ἄλλὰ ἡ προτομή τοῦ Κρυστάλλη ὥσπου τελικά νά γίνη και νά στηθῇ γνώρισε πολλές περιπέτειες. Μιά ἱστορία ὁλόκληρη. Καί ἂν βέβαια αὐτό ἐνδιαφέρει μόνο τοὺς Ἀρτηνοὺς, δέν στερεῖται ὅμως και μᾶς γενικώτερης σημασίας, γιατί στήν ὅλη κίνηση και ἀντιρροήσεις φανερώθηκαν κι' ἀπαντήσεις δημοσιεύτηκαν στά περιοδικά τότε... Ὡστε θ' ἄξιζε τόν κόπο, μά πού μᾶς δίνεται τώρα ἡ εὐκαιρία, νά γράψουμε ὅλη αὐτή τήν «ἱστορία» τῆς προτομῆς τοῦ Κρυστάλλη.

Ἀς πάρωμε ὅμως τά πράγματα ἀπ' τήν ἀρχή:

Ἡ ἰδέα γιά τό στήσιμο τῆς προτομῆς ἦταν πολύ παλιά κι' ἡ πρωτοβουλία καθὼς και ἡ ὅλη ἐργασία γιά τήν περαιώση τοῦ ἔργου ἦταν ἀποκλειστικά τῶν Ἀρτηνῶν, παρ' ὅσο κι' ἂν θέλησαν νά τήν ἐκμεταλλευτοῦν ἄλλοι, καθὼς θά γράψουμε παρακάτω.

* Περάνθη – τό ὄνομα τοῦ λόφου πού δεσπόζει τῆς Ἥρας και ὅπου ὑπάρχει τό κοιμητήρι.

Στά 1896 όπως είπαμε, έπεσε κέφθηκε τήν "Αρτα ως ανταποκριτής τής «'Ακροπόλεως» τοῦ Γαβριηλίδη ὁ ποιητής Κώστας Πασαγιάννης... 'Αφοῦ τοῦ ἔδειξαν τόν τάφο τοῦ φίλου του ποιητῆ καί τοῦ μίλησαν γιά τόν τραγικό θάνατό του στό μουσικοφιλολογικό σύλλογο «'Ο Σκουφᾶς», ἀποφάσισε νά δώση σχετικά μιᾶ διάλεξη. 'Ο «ντελάλης» γνωστοποίησε στούς 'Αρτηνούς τήν εἶδηση, κι' ἡ διάλεξη δόθηκε τήν ἄλλη μέρα στήν αἴθουσα τοῦ «Σκουφᾶ». 'Από τότε ἀρχίζει καί ἡ πρώτη κίνηση γιά τό στήσιμο ἀνδριάντος στόν Κρυστάλλη. 'Ο πατέρας τοῦ ποιητῆ, ὅταν ἔμαθε τήν εἶδηση, προθυμοποιήθηκε κι' αὐτός νά στείλῃ στό σύλλογο ὅσα ἀντίτυπα τῶν βιβλίων εἶχε τοῦ γιου τοῦ γιά νά ἐνισχυθῇ ἀπ' τήν πώλησή τους τό ἀπαιτούμενο χρηματικό ποσό. 'Εν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ πολεμικές ἐπιχειρήσεις ἀνέκοψαν τήν κίνηση.

'Αλλά τόν 'Οκτώβρη τοῦ 1921, μιᾶ συντροφιά ἀπό μαθητές τοῦ Γυμνασίου τῆς "Αρτας ἀποφάσισαν ἕνα βροχερό ἀπόγευμα πού δέν ἔκαναν γυμναστική, νά ιδρύσουν ἕναν προοδευτικό ὄμιλο. Πρωτοπόρος στήν κίνηση ἦταν ὁ κ. Νίκος Παγουλάτος κι' ὅλοι οἱ ἐνθουσιώδεις νέοι πού συσσωματώθηκαν εἶναι σήμερα δημοσιογράφοι, δικηγόροι ὑπάλληλοι στήν "Αθήνα οἱ πιά πολλοί. Σκοπός τους ἦταν ἡ καθιέρωση τῆς δημοτικῆς ὡς ἐπίσημης γλώσσας τους, μά πρό παντός ἠθελαν νά ἐργαστοῦν γιά νά στηθῇ στήν "Αρτα ἡ προτομή τοῦ ἀγαπημένου τους ποιητῆ. Μ' ἕνα γράμμα τούς ἀπευθύνονται στόν Κωστή Παλαμᾶ παρακαλώντας τον νά τούς ἐνισχύει στήν προσπάθειά τους. 'Ο Παλαμᾶς στό ταχυτικό του χρονογράφημα στό «'Εμπρός» ἀναδημοσιεύει τήν ἐπιστολή μέ λαμπρά σχόλια:

«Εἶναι ὡραῖον καί εἰς τήν οὐσίαν καί εἰς τήν μορφήν του. Καί μόνον τό εὐγενικό του ξεχώρισμα εἰς τούς καιρούς τούτους τῶν εὐκόλων πατριωτικῶν κηρυγμάτων τοῦ λυσσώδους ἀλληλοφαγώματος, πού μᾶς ἐνθυμίζει ὅτι ὑπάρχουν νέοι, ἀντί νά κατατρίβονται εἰς πολιτικές διαμάχας, νά ἀσχολοῦνται μέ τήν ἀνεύρεσιν ἐνός τάφου, κάτω ἀπό τόν ὁποῖον ἀναπαύεται εἰς ποιητής, ἀξίζει νά κινήσῃ τό ἐνδιαφέρον καί τόν ἐνθουσιασμόν ἀκόμα».

'Επίσης ὁ Ξενόπουλος γράφει ἀπ' τήν ἴδια ἀφορμή στίς «'Αθηναϊκές 'Επιστολές τῆς Διαπλάσεως» (Βλ. τό ἐνθετο «'Η "Αρτα στή Νεοελληνική Λογοτεχνία» ἀρ. 10, τοῦ π. «Σκουφᾶς», Τ.Θ., 1992/1, τχ. 78-79, σ.σ. 58-60.

Δυστυχῶς ὅμως τό ἔργο δέν κατάφερε νάρθῃ σέ τέλος. Δέν ξαίρω ἂν αὐτό ἦταν ἀπό ἀπροθυμία τῶν ἄλλων γυμνασιοπαίδων τῆς 'Ελλάδας, ἢ ἀπό ἀδράνεια τῶν 'Αρτηνόπουλων, πού δέν τό πιστεύω. Γιατί οἱ ἴδιοι αὐτοί μαθητές, φοιτητές πιά τώρα στήν "Αθήνα, ἐξακολουθοῦν ἀκάματα τή δράση τους γιά τόν ἴδιο σκοπό. 'Επειτα, ἄτυχες ἐπιχειρήσεις πολεμικές παραλύνουν κάθε ἄλλη προσπάθεια. Γιά λίγο τοῦλάχιστο. Γιατί μετά τή λήξη τῶν περιπετειῶν ἐκείνων καί τήν κανονική ἐπάνοδο στό ρυθμό τῆς ζωῆς, οἱ ἐνέργειες γιά τήν ἀπόδοση στόν Κρυστάλλη τῆς ὀφειλόμενης τιμῆς ξαναρχίζουν ζωηρότερες. Διαλεχτοί διανοούμενοι τῆς "Αρτας ἀποφασίζουν ἕνα βράδυ καί ιδρύουν τό σύλλογο «Οἱ φίλοι τοῦ Κρυστάλλη». Κύριος σκοπός τους εἶναι ἡ ἐξεύρεση πόρων γιά τήν προτομή τοῦ ποιητῆ. Συγχρόνως ὅμως, καθὼς φαίνεται κι' ἀπό τό καταστατικό τοῦ συλλόγου, σκοπεύουν νά συλλέξουν ὅλη τή δημοσιευομένη κι' ἀνέκδοτη πεζή καί ποιητική ἐργασία τοῦ Κρυστάλλη γιά μιᾶ φροντισμένη ἔκδοση τῶν ἀπάντων του. Μέ κάθε τρόπο νά διαδόσουν τά ἔργα του καί νά τηροῦν ζωηρότερη τή

μνήμη του, τέλος δέ κάθε χρόνο τήν πρώτη Κυριακή μετά τήν ἐπέτειο τῆς θανῆς του νά ὀργανώνουν φιλολογικό μνημόσυνο. Πρῶτος πρόεδρος τοῦ συλλόγου διετέλεσε ὁ πρωτοπόρος στήν ὅλη κίνηση ἱατρός κ. Γ. Παπακώστας. Αὐτά ἀπ' τίς ἀρχές ἀκόμα τοῦ 1926, ἄς σημειωθῇ δέ ὅτι ἀπό τά 1925 ἡ σχετική ἀρθρογραφία γιά τήν ἀνάγκη κινήσεως γύρω ἀπ' τόν Κρυστάλλη δέν ἔλλειπε ἀπ' τόν ἐγχώριο τύπο (ᾱρ. ἐφημ. «Βορειοδυτική» Ἀρτας). Ἡ δρᾱσις ἀρχίζει μέ ζήλο. Ἐνας χορός τοῦ συλλόγου ἀποφέρει κέρδη ἕξι χιλιάδες. Οἱ ἐπαγγελματίες τῆς Ἀρτας ἐνθουσιάζονται κι' αὐτοί καί δίνουν τό χορό τους ὑπέρ τοῦ Κρυστάλλη. Ἔτσι προσφέρουν στό σύλλογο ἄλλες χίλιες δραχμές. Δυό χιλιάδες ἀκόμα προσφέρει ὁ Δῆμος τῆς Ἀρτας. Καί οἱ προσφορές συνεχίζονται. Τήν ἐποχή αὐτή περνάει ἀπ' τήν Ἀρτα ὁ δημοσιογράφος κ. Μιχ. Ροδάς καί εἶν' ἀλήθεια, δέν ἔμεινε ἀσυγκίνητος ἀπ' τίς προσπάθειες αὐτές τῶν Ἀρτηνῶν. Ἐνδιαφέρθηκε μάλιστα κι' ὁ ἴδιος πολύ, κι' ἀνέλαβε νά ὑποστηρίξη τήν προσπάθεια. Στά Γιάννενα ὅπου πῆγε κατόπι συνάντησε πρόσωπα (καί κυρίως τόν ἔμπορο κ. Μιχ. Θεόπιστον, συμμαθητή τοῦ Κρυστάλλη) πού τοῦ σύστησαν «Οἱ Φίλοι τοῦ Κρυστάλλη» κι' ἀπ' τοὺς ὁποίους πῆρε μερικά στοιχεῖα γιά τή ζωή τοῦ ποιητῆ.

(«Ελευθερον Βῆμα» 11-4-1926 Δημοσιεύεται ἐδῶ σέ προηγούμενες σελίδες).

Ἐδῶ νομίζω πῶς πρέπει νά μποῦν στή θέση τους ὠρισμένα ζητήματα. Πρῶτα γιά τήν ἱστορική τους ἀξία, κι' ἔπειτα γιά νά καταδειχθῇ γιά μιά ἀκόμα φορά, πόση ὑπομονή χρειάζεται καί πόσες ἀντιδράσεις πρέπει νά καμφοῦν γιά τήν ἐπιτυχία μιᾶς ὁποιασδήποτε προσπάθειας στήν Ἑλλάδα. Καί πρῶτα ὅσον ἀφορᾷ τόν προμνησθέντα νομάρχη κ. Μαραγκόπουλο, τόν ὁποῖο ὁ κ. Ροδάς θέλει ἄξιον μαχητὴν στά «κατά Κρυστάλλη». Ἐνῶ αὐτός ἦταν ἀπλούστατα ἕνα στοιχεῖο ἀντιδραστικό στήν ὅλη κίνηση, πού ὅταν εἶδε πῶς τ' ὄνομά του δέν θά φαινόταν πουθενά μέσ ἀπ' τήν ὁμαδική προσπάθεια, μόνος του, πεισματικά καί παρὰ τίς συστάσεις τῶν φίλων τοῦ Κρυστάλλη χρησιμοποίησε ἕνα ποσόν πού στάλθηκε σ' αὐτόν ἀπ' τήν Ἀλεξάνδρεια γιά ἐντεῖχιση τῆς ἀτυχῆς πλάκας στό σπῖτι πού πέθανε ὁ Κρυστάλλης (*) καί τήν τοποθέτηση τοῦ ἀτυχέστερου γκρίζου καί χοντροκομμένου λίθινου κώνου στόν τάφο του. Τῇ στιγμῇ μάλιστα αὐτῇ πού καί τό μικρότερο ποσό ἦταν ἀπαραίτητο γιατί ἡ προτομή εἶχε παραγγελθεῖ καί τό ἀπαιτούμενο ποσόν δέν ἦταν ὅλο συγκεντρωμένο.

Ὅσο γιά τήν ἐκτέλεση τῆς προτομῆς ὁ σύλλογος σκεφτόταν νά προκηρύξη ταχτική δημοπρασία. Ἀλλά ὁ κ. Ροδάς τοὺς παράγγειλε πῶς δρῆκε τόν ἐνθερμο θαυμαστή τοῦ Κρυστάλλη καί καθηγητή τοῦ Πολυτεχνείου γλύπτη κ. Θωμᾶ Θωμόπουλο πρόθυμο νά ἀναλάβῃ τό ἔργο μέ τό βάθος μαζί, μέ 25 μόνο χιλιάδες δραχμές. Τό ποσόν ἦταν λίγο κι' ὁ σύλλογος δέχτηκε. Στό πρῶτο του γράμμα πρὸς τό Σύλλογο ὁ ἴδιος γλύπτης γράφει:

«*Ἀσμένως καί μετ' ἀνεπιφυλάκτου ἐνθουσιασμοῦ ἀπεδέχθην τήν ὑπό τοῦ κ. Ροδά προταθεῖσαν μοι ἀπόφασιν τοῦ ὑμετέρου συλλόγου κ.λπ. Σᾶς ἀναγγέλλω εὐχαρίστως ὅτι εὐρί-*

* Ἀξίζει νά σημειωθεῖ καί ἡ ἑξῆς λεπτομέρεια. Ὁ παραπάνω κ. Μαραγκόπουλος, μὴν ἔχοντας ποῦ ἀκριβῶς θρῃσκόταν τό σπῖτι πού πέθανε ὁ ποιητής, καί μέ τό φόβο μήπως στήν τοποθέτηση τῆς πλάκας ἡ ἐπέμβαση καί ἄλλων τοῦ ἀφαιρέσει μέρος τῆς... δόξης του, διάστηκε καί τήν κάρφωσε σ' ἕνα ἀντικρινό σπῖτι, ὥσπου οἱ φίλοι τοῦ Κρυστάλλη ἐπανόρθωσαν τό λάθος.

σκομαι ἐπὶ τό ἔργον καί ἐντός ὀλίγου ὁ μέγας αὐτός καλλιτέχνης θά ζῇ διὰ τῆς εὐγενικίας του μορφῆς στίς καρδιές ἐκείνων πού αισθάνθηκαν θαύματα τό ἔργον του. Καί τό πεντελικό μάρμαρο θά μαρτυρᾷ στίς ἐπερχόμενες γενεές ὅτι ὁ Κρυστάλλης δέν τραγοῦδῃσε μάταια. Τό τραγούδι του θ' ἀντηχῇ σάν ἕνας αἰώνιος ἀντίλαλος γιά κείνους πού θ' ἀγαποῦν τό ὥραϊον... Σᾶς παρακαλῶ νά μου ἀπαντήσετε στήν ἐπιστολήν μου, ἀποστέλλοντές μου τό μέχρι τοῦδε εἰσπραχθέν ποσό ὅπως προδῶ εἰς τήν ἀγοράν μαρμάρου».

Σέ παρακατινά του γράμματα ζητάει ἀκόμη λεπτά, κι' ἄλλα λεπτά. Σέ μιὰ περίσταση πού ἡ ἀποστολή χρημάτων ἄργησε, ὁ γλύπτης τοῦς ἔγραψε χαρκτηριστικά ὅτι «φιλοκαλοῦμεν μετ' εὐτελείας...». Τέλος, τό ἀρχικό ποσόν τῶν 25 χιλιάδων ἄρχισε ν' αὐξάνη. Εἰσέπραξε μέχρι 35 χιλιάδες κι' ὑπολογίζει τά ἔξοδα ὡς σαράντα. Στό σύλλογο φυσικά ἐγείρονται ἀπορίες κι' ὁ πρόεδρος κ. Παπακώστας ἐρωτᾷ σέ γράμμα του τόν κ. Θωμόπουλο γιά τοῦς λόγους τῆς αὐξησης τῆς τιμῆς γιά τήν προτομή.

Ἡ ἀπάντηση ἦταν πως οἱ 25 χιλ. θά ταίριαζαν ἄν ἐπρόκειτο γιά μιὰ κοινή προτομή. Ἀλλά, συνέχιζε:

«Ἐγώ τουλάχιστον, ὡς καθηγητής τοῦ Πολυτεχνείου καί καλλιτέχνης σεβόμενος τήν τέχνην, οὐδέποτε ὑπολογίζω τήν ἀξίαν τῶν ἔργων μου εἰς δραχμάς, ἀλλά πάντοτε καλλιτεχνικῶς... Ἀνεξαρκήτως ὁμως τούτου ἐγώ ὡς ἀληθινός καλλιτέχνης θαυμαστής καί φίλος τοῦ Κρυστάλλου, κατεσκεύασα ἕν ἔργον τοῦ ὁποίου ἡ μέν καλλιτεχνική ἀξία εἶναι ἀνωτέρα τῶν 80.000, ἡ δέ δαπάνη τῆς κατεργασίας εἰς ἡμερομίσθια καί ἡ ἀξία τῶν μαρμάρων φθάνει ἀσφαλῶς τάς 40.000 δρχ.».

Ἐκτός ὁμως ἀπ' αὐτές τίς 40.000 χρειαζόταν ἀκόμα ἄλλες 30 χιλιάδες γιά τήν κατασκευή τοῦ δάθρου καί τήν μεταφορά καί τήν τοποθέτηση τῆς προτομῆς. Δηλαδή γενικά σύνολο 70 χιλ. Πῶς λοιπόν ἐξοικονομήθηκε, ἐκτός ἀπ' τό πρῶτο μικρό ποσόν, τό τεράστιον ὑπόλοιπο;

Φυσικά οἱ «Φίλοι τοῦ Κρυστάλλου» ἔπρεπε νά πάρουν τό βάρος ἀπάνω τους. Καί δίχως ἀπογοήτεψη καμμιά τά κατάφεραν ὡς τό τέλος μιὰ χαρά, παρὰ τίς τόσες δυσκολίες πού συνάντησαν. Τό πλῆθος βέβαια δέν ἐνθουσιάζεται ἀμέσως, προκειμένου γιά δουλειές ἀπ' τίς ὁποῖες δέν προκύπτει ἄμεση ὠφέλεια. Χρειάζεται διαφώτιση, ἀληθινή σταυροφορία. Καί «οἱ Φίλοι τοῦ Κρυστάλλου» δέν παρέλειψαν τό καθήκον τους. Ὁ «Φοιτητικός Ὀμιλος» (ὁ ὁποῖος κατόπι συγχωνεύεται μέ τοῦς «Φίλους τοῦ Κρυστάλλου» ὀργανώνει φιλολογικό μνημόσυνο καί κατόπιν διάλεξη μέ ὁμιλητή τόν ἐνθουσιώδη κ. Γιάννη Παπαβασιλείου. Οἱ εἰσπράξεις ἦταν 350 δρχ. Ἄλλοι ἔρανοι γίνονται στήν Ἀρτα καί δίνονται συναυλίες καί χορευτικές ἐσπερίδες ἀπ' τίς ὁποῖες προκύπτει ἕνα κέρδος 19.532 δρχ. Ἀπ' το χωριό τοῦ ποιητῆ στέλνονται ἕνα ποσόν ἀπό 3.195 δρχ. πού μαζεύτηκε κατόπιν ἐράνου. Ἐπίσης ἄλλες 1.532 δρχ. προσφέρονται ἀπ' τίς εἰσπράξεις μᾶς κινηματογραφικῆς παραστάσεως πού δόθηκε γιά ἐνίσχυση τῆς προσπάθειας.

Στήν Ἀθήνα πάλι ὁ κ. Μιχ. Ροδᾶς ὀργανώνει τή διάλεξη (πού τόσο καιρό εἶχεν ἀναγγεῖλει, κι' ἀπ' τήν ὁποία ἀναμένονταν νά συμπληρωθῇ τό ἀπαιτούμενο ποσόν) γιά τή ζωή καί τό ἔργο τοῦ Κρυστάλλου. Ἡ διάλεξη ἔγινε στίς 8 τοῦ Μάη τοῦ 1926, στό Θέατρο τῆς Μαρίκας, πού, θαυμάστρια καί ἡ ἴδια τοῦ ποιητῆ, διέθεσε δωρεάν τό Θέατρό της.

Δυστυχῶς οἱ εἰσπράξεις μόλις ἔφτασαν τίς... 1.750 δρχ. Αὐτή ἦταν ἡ συμβολή τοῦ κ. Ροδά στήν ὅλη προσπάθεια. Ἐξ προστεθοῦν ἀκόμα καί 1.250 δρχ. πού στάλθηκαν στόν ἴδιον γιά λογαριασμό τῶν «Φίλων τοῦ Κρυστάλλη» ἀπό εἰσφορές ὁμογενῶν τοῦ Λονδίνου καί τῶν μαθητῶν τῆς Πάτρας. Δηλαδή συνολικά 3.000 δρχ.

Κι' ὅμως ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς διάλεξης, παρά λίγο νά δημιουργηθῇ ἡ ἐντύπωση πώς τά πάντα ὀφείλονταν ἀποκλειστικά στίς προσπάθειες τοῦ κ. Ροδά καί πώς ἀκόμα... «χρειάστηκε» ὁ κ. Ροδάς γιά νά... ἀνακαλυφθῇ στήν Ἄρτα, ἄγνωστος ἀπ' τοὺς Ἀρτηνοὺς ὁ τάφος τοῦ Κρυστάλλη! Ἔτσι ἀνάμεσα σ' ἄλλα ὁ Κώστας Ἀθάνατος ἔγραφε τήν ἄλλη μέρα μετά τήν διάλεξη τοῦ κ. Ροδά.

«Πάλι καλά ὅτι εὐρέθηκε ἓνας χριστιανός νά θυμηθῇ τόν Κώστα Κρυστάλλη...»

Ἀκόμα τελευταῖα κι' ὁ κ. Ἀγγελομάτης σ' ἓνα του ἄρθρο στήν «Ἰδέα», παρόμοια μιλάει γιά τή συμβολή στά «κατά Κρυστάλλη» τοῦ κ. Ροδά. Ἦταν φυσικό ἡ δημιουργία μιᾶς τέτοιας ἀτμόσφαιρας νά πικράνῃ κάπως ἐκείνους πού πραγματικά μόχθησαν κι' οὐσιαστικά βοήθησαν. Ὁ κ. Μπίτσιος ἀπ' τήν Ἀλεξάνδρεια δημοσίεψε σχετική διαμαρτυρία. Ἐπίσης κι' «οἱ Φίλοι τοῦ Κρυστάλλη» παρακαλοῦν σέ γράμμα του τόν γλύπτη κ. Θωμόπουλο νά μή διστάσῃ προκειμένου νά φανερωθῇ ἡ ἀλήθεια. Κι' αὐτός τοὺς ἀπαντᾷ πώς τίποτε δέν θά τόν ἐμποδίσῃ νά βροντοφωνήσῃ τ' ἀληθινά γεγονότα. Ἀλλά ἀπ' τήν ἀπλή παραπάνω ἐξιστόρηση φαίνεται ἂν οἱ Ἀρτηνοὶ ἀγαποῦσαν τόν Κρυστάλλη κι' ἂν ἐκδήλωναν καί πώς τό θαυμασμό τους. Ὅπως φαίνονται κι' οἱ πραγματικές προσπάθειες τῶν ἄλλων. Ἐξ ἄλλου καί ὁ πρόεδρος τότε τοῦ ὁμίλου «Οἱ φίλοι τοῦ Κρυστάλλη» κ. Παπακώστας σέ δύο σύντομα καί ἀντικειμενικά σημειώματά του ἔβαλε τά πρᾶγματα στή θέση τους.

Νομίζω πώς κι' ἀπό δῶ δέν πρέπει νά παραληφθῇ ἡ ἄφραστη προθυμία κι' ἡ μεγάλη συμβολή τῶν ἡπειρωτῶν τῆς Αἰγύπτου. Μακριά ἀπ' τήν Ἑλλάδα, νοιώθουν ζωηρά τήν «Πατρίδα» κι' ἐνδιαφέρονται γιά τίς πνευματικές κι' ἄλλες ἐκδηλώσεις της. Ἔτσι λοιπόν δέν μποροῦσαν παρά νά συγκινηθοῦν ἀπ' τήν ἀναληφθεῖσα προσπάθεια γιά τό στήσιμο τῆς προτομῆς τοῦ ἡπειρωτολάτρη ποιητῆ. Ἰδίως ὁ κ. Μπίτσιος, διευθυντής κινηματοθεάτρου στήν Ἀλεξάνδρεια, μέ τή βοήθεια καί μερικῶν ἄλλων πού γράφτηκαν ἀντεπιστέλλοντα μέλη στήν Ἀλεξάνδρεια τοῦ Συλλόγου «οἱ Φίλοι τοῦ Κρυστάλλη», ἀναλαβαίνει τήν πρωτοβουλία διενέργειας ἐράνων. Γίνονται διαλέξεις, τυπώνονται φυλλάδια, δημοσιεύονται προκηρύξεις καί ἐκκλήσεις – κι' ἔτσι ὁ κ. Μπίτσιος ἀποστέλλει συνολικά στό σύλλογο τό σεβαστό ποσό τῶν 17 χιλιάδων.

Λεῖπει ὅμως ἀκόμα ἓνα ποσόν γιά τήν κάλυψη τῶν ἐξόδων. Τήν ἐποχή αὐτή ἐμφανίζεται στήν Ἄρτα ὁ «Μικρός Ὀμιλος». Σωματεῖο προοδευτικό, ἐπιστημονικό, φιλολογικό, πού σχηματίστηκε ἀπ' τοὺς ἴδιους τοὺς «Φίλους τοῦ Κρυστάλλη», μέ πλατύτερες ὅμως βλέψεις καί συμπεριλαμβάνοντας μεγαλύτερο κύκλο μελῶν. Μέ τό καινούργιο σωματεῖο ἓνα πνευματικό ξεσκήωμα φανερώθηκε στόν διανοητικό κόσμο τῆς Ἀρτας. Μιά κίνηση φωτεινή, ἡ ὠραιότερη, γιά τή δημιουργία μιᾶς ἀνώτερης ἐργασίας. Μιά ἐσώτερη πνοή γιά τό ζωντάνεμα στήν

ἀπόμακρη ἐπαρχία μᾶς πνευματικῆς ἀνθισης. Στὸ δημιουργικὸ τοῦ πρόγραμ-
μα ὁ «Μικρὸς Ὅμιλος» δὲν ἦταν δυνατόν παρὰ νὰ νοιαστῇ πρῶτα-πρῶτα γιὰ
τὴν τελικὴ ἀποπεράτωση τῆς προσπάθειας. Καταβάλλονται κι' οἱ τελευταῖες
ἐνέργειες, κι' ἐδῶ ὀφείλουμε νὰ ἐπαινέσουμε ἄλλη μιά φορά τὴν εὐγένεια καὶ
προθυμία τοῦ λαοῦ τῆς Ἀρτας. Ὁ «Μικρὸς Ὅμιλος» προσφέρει κι' αὐτὸς ἕνα
ποσὸν ἀπὸ 6 χιλιάδες. Ἀποφασίζουν ἀκόμα ν' ἀποταθοῦν προσωπικά σέ ὠρι-
σμένους πλούσιους διανοούμενους τῆς Ἑλλάδας. Καμμιά ὅμως ἀπάντηση δὲν
πῆραν ἀπὸ μέρους τους. Μόνο ὁ Ψυχάρης ἔστειλε ἀπ' τὸ Παρίσι 100 φράγκα σέ
γράμμα τοῦ χαρακτηριστικὸ, πού ὑπάρχει στὰ ἀρχεῖα τοῦ συλλόγου καὶ δὲν
θᾶταν ἄσκοπο νὰ τὸ παραθέσουμε:

Εἴκοσι ὀχτῶ τοῦ Νοέμβρη, 1928.

Φίλε Πρόεδρε καὶ φίλε Γραμματέα,

«Εἶστε καὶ οἱ δυὸ σας σάν τοὺς μεγάλους ἀνθρώπους πού ὑπογράφουνε δια-
στικά-διαστικά, ἐπειδὴς ἔχουνε πολλές δουλειές κι' ὁ καθένας πρέπει νὰ ξαίρη τὰ
δνόματά τους. Νὰ μέ συμπαθᾶτε τὸ λοιπὸν πού σᾶς χαιρετῶ μόνο μέ τοὺς τίτλους
σας.» Ἐχετε μεγάλο δίκιο νὰ δοξάζετε τὸ γλυκὸ, τὸ μετριόφρονο ποιητὴ πού λεγό-
τανε Κρυστάλλης. Θὰ εἶτανε χρέος τοῦ Κράτους, μὰ πού Κράτος σέ μᾶς ἱκανὸ νὰ
τιμῇ τὴ διάνοια; Λειποῦμαι πού δὲν μοῦ εἶναι δυνατό νὰ σᾶς προσφέρω πιὸ πο-
λύ ἀπὸ τὸ ἐσώκλειστο ἑκατοστάρικο φράγκα. Τὰ λίγα μας τὰ λιανά, ἐκεῖνα δηλα-
δὴ πού περισέδουνε, πᾶνε στὴ βιβλιοθήκη Ψυχάρη τῆς Ἀθήνας, πού εἶναι καὶ
δάφνη βιβλιοθήκη ἐθνικὴ. Σέ διάστημα δυὸ χρονῶ τῆς ἀγόρασα τριακόσιες χι-
λιάδες φράγκα βιβλία. Τὰ ἐγγόνια μας θὰ τὰ χαροῦν.

Μέ φιλικούς ἀσπασμούς
Ψυχάρης

Υ.Γ. – «Σᾶς εὐχαριστῶ καὶ γιὰ τὸ μάθημα. Ἐγὼ γινώριζα ἡ Ἀρτα τῆς Ἀρτας.
Φαίνεται πὼς εἶναι ἡ Ἀρτη καὶ τῆς Ἀρτης καὶ μάλιστα ἐν Ἀρτη δοτικῇ. Ποῦ
νὰ μὴ μᾶς φτύσουνε! Πότες θὰ τὸ μάθουμε νάχουμε φρόνηση, νάχουμε κι' ἀγάπη
στὴν ἀλήθεια. Ποτές».

Τὸ ὑστερόγραφο αὐτὸ ὁ Ψυχάρης γράφει ἀπ' ἀφορμὴ τὸν ἔντυπο τίτλο πού
ἔφερεν τὸ γράμμα τοῦ συλλόγου καὶ πού ἔλεγε: «Σύλλογος οἱ Φίλοι τοῦ Κρυ-
στάλλη» «Ἐν Ἀρτῇ τῇ...»

Τὴν τελευταία ἐνίσχυση ξανάδωσε ὁ Δῆμος Ἀρτας μ' ἕνα ποσὸν 10.000
δραχμῶν. Καὶ ἡ ἱστορία τελείωσε. Ἡ προτομὴ ἦταν ἔτοιμη. Οἱ Ἀρτηνοὶ μπο-
ροῦσαν νὰ ὑπερηφανεύωνται. Ὁ ποιητὴς φέρεται στὰ φτερά σταυραετοῦ, βι-
βλία ποιητικά καὶ φλογέρες τοῦ κρατᾶν συντροφιά. Γιὰ δόση τοῦ χρησίμεψε
ἕνας ἄτακτος κόλουργος κῶνος ἀπὸ φυσικοὺς βράχους τῆς Ἀρτας, πού σκεπά-
ζονται ἀπὸ κισσοὺς καὶ δίνουν ἕναν τὸνο φυσικότητας στὸ περιβάλλον. Ἔτσι
στὶς 22 τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1930 ἔγινεν τ' ἀποκαλυπτῆρια τῆς προτομῆς τοῦ τρα-
γουδιστῇ τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης.

Ἡ προτομὴ πού μᾶς παρουσίασε ὁ κ. Θωμόπουλος δὲν εἶναι ἴδια ἢ φάτσα
τοῦ ποιητῇ. Εἶναι ἕνας Κρυστάλλης ὅπως φανερῶνεται μέσ' ἀπ' τοὺς ἀθάνα-
τους στίχους του, ἕνας Κρυστάλλης ὅπως τὸν φαντάστηκε ὁ καλλιτέχνης πού θέ-
λησε (καθὼς γράφει στὴ «Ν. Ἐστία» ὁ διαλεχτὸς καθηγητὴς καὶ διανοούμενος

κ. Πᾶνος Παπασπύρου) νά «μᾶς δώσῃ τόν ἐσωτερικό γίγαντα ἄντρα, τόν Κρυστάλλη-ἄγρότη, τόν Κρυστάλλη ἄνθρωπο τῆς στάνης καί τῶν δουνῶν». Γιατί βρέθηκε ἄλλος (ὁ κ. Σούλης, καθηγητής τῆς Ζωσιμαίας, στά Γιάννενα) πού ἀρνήθηκε κάθε ἀξία τῆς προτομῆς.

(Βλ. σχετ. τό ἔνθετο «Η΄ Ἀρτα στή Νεοελληνική Λογοτεχνία», τοῦ π. «Σκουφᾶς» ἀρ. 10 Τ.Θ., 1992/1, τχ. 78-79, σ.σ. 56-58).

Ἄς σημειωθῇ πῶς ἀντιρρήσεις γιά τήν ἐπιτυχία τῆς προτομῆς ἐκφράστηκαν κι' ἀπ' τοὺς φίλους τοῦ Κρυστάλλη. Ἦταν ὅμως ἀργά!...

Παρασύρθηκαν ἀπό τό λίγο ποσόν πού ἀρχικῶς διά τοῦ κ. Ροδᾶ εἶχε ζητή-
σει ὁ γλύπτης κι' ἔτσι δέν κατέφυγαν σέ τακτικό διαγωνισμό.

Ὁ κ. Σούλης, μάλιστα κάκισε τοὺς Ἀρτηνούς γιατί ἀνέλαβαν τό στήσιμο τῆς προτομῆς τοῦ ποιητῆ, δουλειά πού θάπρεπε, κατ' αὐτόν, νά γίνη στά Γιάννενα. Τόν ἀντέκρουσαν ὅμως ἄλλοι.

Ἐπίσης μιά συζήτηση πού ἔγινε ἦταν ἂν ἦταν ἡ καταλληλότερη θέση ἐκείνη τῶν Ἀγίων Θεοδώρων γιά τό στήσιμο τῆς προτομῆς. Μερικοί (καί σ' αὐτοὺς ἀνάμεσα κι' ὁ κ. Κώστας Καιροφύλλας, νομάρχης κατὰ τό 1930 στήν Ἄρτα) προτιμοῦσαν τήν Πλατεία «Σκουφᾶ». Μά ἡ ἐπιτροπή τοῦ ἀντέταξε τό ἐπιχειρήμα πῶς ἡ πλατεία ἐκεῖνη εἶναι ἀφιερωμένη σ' ἄλλο διαλεχτό παιδί τῆς Ἠπείρου. Ὅσο γιά τό ὅτι ἡ σημερινή θέση εἶναι ἔξω ἀπ' τήν πόλη, αὐτό εἶναι πιό καλό, γιατί βρίσκεται μακριά ἀπό κάθε θόρυβο, γιατί τήν προτομή θά πρωταγωνιστοῦν κάθε ξένος πού μπαίνει στήν πόλη κι' ἀκόμα γιατί τό μέρος ἐκεῖνο εἶναι τακτικός περίπατος τῶν Ἀρτηνῶν. Ἐπίσης ἡ γύρω φύση ἀπλώνεται μ' ὅλη τήν ἀγριότητα μά καί τήν ὁμορφάδα της, (Ἀραχθος, Τζουμέρκα, Πέτα), γιατί ἀπό κεῖ μόνο βλέπει ὁ ποιητής τ' ἀγαπημένα δουνά τῆς πατρίδος του κι' ἡ πονεμένη του ματιὰ σοῦ δίνει τήν ἐντύπωση πῶς παρακολουθεῖ τό φτερούγι-
σμα τό ἀνάλαφρο κάποιων στίχων του:

*Παρακαλῶ σέ στανραχτέ, γιά χαμηλώσου λίγο,
καί δόσμον τίς φτεροῦγες σου και πάρε με μαζί σου.
Πάρεμε ἀπάνω στά βουνά, τί θά μέ φάει ὁ κάμπος.*

ἡ Π. Σκουφᾶς

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

«ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑΚΗ»

(Τῇ σκιᾷ τοῦ Κώστα Κρυστάλλη)*

Πλὴν στέφει τάφους ἡ κλεινὴ τοῦ Ἑλικῶνος κόρη·
σπανίως ζῶσα ἔστειπε τὴν μεγαλοφυΐαν!...
ἢ διαμένουν ἄγνωστοι τοῦ κόσμου ὁδοιπόροι
οἱ φίλοι της, ἢ θνήσκουσιν εἰς τὴν ἀπελπισίαν.
Ἄγαν. Μαζαράκη

.....
Ἦσυχασε. Δὲν ἀναστενάζει πιά...

Ἄχ! Αὐτὰ συλλογίζεται ἡ Ἀδριανή...

Μιά γρηά... Ἐσένα τὰ λέγω αὐτὰ τρελλή. Μὴν τύχη καὶ ἐλπίζεις ἀκόμα νὰ ἀναστηθῇ ὁ λογιώτατός σου;

.....
Σταμάτησε ἓνα ἀμάξι καὶ ἡ Ἀδριανὴ ξεπετάχτηκε.

– Αὐτοὶ εἶναι, εἶπε καὶ τὰ καστανὰ μάτια της ξεκαρφώθηκαν ἀπὸ τὸν Κωστάκη της καὶ ἔστρεψεν ἀπὸ ἀγανάκτησι.

Μπήκαν δύο νέοι μὲ γάντια καὶ μὲ ψηλά καπέλα στὰ χέρια.

Συμμαθηταὶ τοῦ Κωστάκη στοῦ Πανεπιστήμιου· μὰ αὐτοὶ στάθηκαν τυχεροί· ὁ ἓνας ἦταν πλουσιόπαιδο καὶ ὁ ἄλλος ἤξερε κ' ἐκολάκευε τὰ πλουσιόπαιδα.

Τό πλουσιόπαιδο, φίλησε μὲ συγκίνηση τὸ νεκρὸ καὶ ὕστερα στενοχωρήθηκε νὰ κάθεται στὴν ἴδια θέσι καὶ ἄρχεψε νὰ περιπατῇ.....

Ὁ ἄλλος, ἔσκυψε σ' ἓνα χειρόγραφο καὶ τὸ διάβαζε μὲ καμάρι καὶ ἔστριφτε καὶ τὰ μουστάκια του. Ἦταν ἐπικηδεῖος τοῦ Κωστάκη καὶ ἤξερε, πὼς θὰ ἔκανε πολὺ θόρυβο αὐριο, πού θὰ δημοσιεύονταν στὴν ἐφημερίδα. Μὰ ἂν δὲν συμβαίνουν κἀποτε καὶ τέτοιοι θάνατοι συγκινητικοί, πὼς θὰ δοξασθοῦν οἱ ῥήτορες!

Σταμάτησε κ' ἄλλο ἀμάξι καὶ παρουσιάσθηκε ἓνας γέρος μὲ σεβασμὸ πρὸς ὁποῖον, ὁ ὁποῖος εἶπε, στὴν Ἀδριανή·

– Ὑστερα θὰ σοῦ μιλήσω, κόρη μου.....

Ὁ γέρος μιλοῦσε μὲ τοὺς δύο νέους καὶ παινοῦσαν τὸν Κωστάκη ὅλοι μαζί καὶ ἔλεγαν: πὼς ἡ πατρίδα χάνει ἓνα παιδί πολὺτιμο καὶ τὸ ὄνομά του θὰ μείνῃ

* Στό: «Ἐθνικὸ Ἡμερολόγιον, Κ. Σκόκου», 1895 σ.σ. 193-198. Τὸ διήγημα εἶναι ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸ κάψιμο τῶν χειρογράφων (τοῦ «ἀρχείου») τοῦ ποιητῆ Κρυστάλλη στοῦ σπιτί της ἀδελφῆς του στὴν Ἀρτα. Ἄπ' τῇ ζωῇ, ἐνικότερα, τοῦ ἠπειρώτη ποιητῆ, εἶναι ἐμπνευσμένο καὶ τὸ δράμα «Τὸ δακτυλίδι τῆς μάνας» τοῦ Γιάννη Καμπύση ὅπως καὶ τὸ Διήγημα τοῦ Ζαχαρία Παπαντωνίου «Τὸ λαμπρὸ ἀμάξι».

ἀθάνατο γιατί τό πνεῦμα τοῦ Κωστάκη ἔφθασε πολύ ὑψηλὰ καί τά ἔργα του θά εἶναι πλουσία κληρονομία διὰ τὰς ἐπερχομένας γενεάς.

– Δέν ξέρω ἂν θά εἶναι κληρονομία πλούσια μὰ γιά ’κεῖνον ἦτανε ζωή ὕστερημένη καί θάνατος βασανισμένος, ἀφεντάδες μου εἶπε ἡ κυρά Περμαθοῦλα...

Αὐτή ἡ θεοπάλαβη, μέ τό βελόνι της τόν ἔθρεψε καί τόν κύτταξε στήν ἀρρώστεια του· κληρονομία χά χά χά χά!.....

’Αξαφνα ἡ ’Αδριανή ἤκουσε ὀμιλίας, ἔνοιωσε καί ἓνα χέρι νά τήν σκουντᾷ ἐλαφρά.

– Ποιός εἶναι; εἶπε μέ φωνή πνιγμένη.

– Δέν σᾶς εἶπα, ὅτι ἔχω νά σᾶς πῶ μερικά πράγματα;

– ’Α, ἐσεῖς εἶσθε;

– Ναί, ἐγώ.

– Τί θέλετε; εἶπεν ἡ ’Αδριανή χωρίς ν’ ἀνοιξη τά μάτια της.

– ’Αφηκε τίποτε χειρόγραφα ὁ μακαρίτης;

– Τί τά θέλετε;

– Τί θά πῇ τί τά θέλω; αὐτά δέν ἀνήκουν σέ μᾶς, ἀνήκουν στήν ἀνθρωπότητα.

– Κ’ ἐκεῖνος ἄνθρωπος ἦταν, μὰ ἡ ἀνθρωπότητα τόν ἄφηκε καί ’πέθανε σά σκυλί.

– Φαίνεται πώς θέλει ἡ μικρούλα νά τῆς φέξῃ τίποτα; εἶπε ὁ γέρος στό νέο πού εἶπε τό λόγο.

– Καί ἔχει δίκηο. ’Εσεῖς μάλιστα μέ τόν πρόλογο πού θά γράψω ἐγώ, θά κερδίσετε πολλά, δόστε κ’ αὐτηνῆς τῆς δυστυχισμένης τίποτε.

– ’Εχεις δίκηο· λοιπόν ἐλπίζεις νά πάγῃ ἡ ἐπιχείρησι μπροστά;

– Τί λέτε; Θησαυρός μοναχός, μάλιστα μέ τόν πρόλογο πού σχεδιάζω ἐγώ, δέν πιστεύω νά κερδίσετε περισσότερα ἀπό ἄλλη σας ἔκδοσι. Μόνον νά γράψετε ἀπο πάνω «πρός ὄφελος τῆς οἰκογενείας του» γιατί ξέρετε...

– Ναί, ναί, ξέρω... Λοιπόν δεσποινίς, θά ἀποξημιωθῇτε γιά τούς κόπους σας· ἀποφασίζω γιά τήν ἀγάπη τοῦ Κωστάκη, νά σᾶς δώσω 20 λίρας ἀπό τήν τσέπη μου. Μέ δίδετε σᾶς παρακαῶ τά χειρόγραφα;

’Η ’Αδριανή ξεπετάχτηκε καί σάν τρελλή ἐγέλασε καί εἶπε·

– Πηγαίνετε στή σάλα καί ἐγώ θά σᾶς τά φέρω.

’Ο Γέρος πῆρε τούς δύο νέους καί βγῆκε.

’Η ’Αδριανή συρτάρωσε, ἄνοιξε τήν κασέλα τοῦ Κωστάκη, ’πῆρε τά χειρόγραφα του, τά γλυκοφίλησε μέ σεβασμό καί ὕστερα τά ἔρριψε στή θερμάστρα καί ἔδλεπε μέ τρελλή χαρά τήν φλόγα τους καί ἄκουε τό φρού-φρού.

’Υστερα ἀπό λίγα λεπτά ἄνοιξε καί εἶπε στό γέρο·

– ’Ελᾶτε εἶναι ἔτοιμα.

’Ο Γέρος ἔτριψε τά χέρια του καί ’μπῆκε μέ χαρά.

– Τά χειρόγραφα τοῦ Κωστάκη εἶναι ἐκεῖ μέσα μαύρη στάκτη.

– Θηρίο, τέρας, ’Ελγῖνε...

– ’Ερρινύς σωστή!!! εἶπεν ἐκεῖνος, πού ἀπήγγειλε τόν ἐπικήδειο.

– Πολλαὶς φοραὶς εἶδα τὸν Κωστάκη μου νὰ γυρίζῃ ἀπελπισμένος ἀπὸ ἐκδό-
τες καὶ ἀπὸ δημοσιογράφους. Μόνο περιφρόνησι ξεύρατε νὰ τὸν ποτίζετε ὅσω
ζοῦσε καὶ τώρα ἔρχεσθε νὰ κερδοσκοπήσετε στὸ θάνατό του! αὐτὸ δὲν ἔπρεπε
νὰ γείνῃ. Ἐγὼ, καλλιτέρα ἔχω νὰ μοῦ κόψουν τὸ χέρι μου, παρὰ νὰ δεχθῶ δε-
κάρα ἀπὸ τὰ ἔργα πού τὸν ἔφαρμάκωσαν.

– Ξέρεις τι ἔκαμες; ἔκαψες τὴ δόξα του, τὴν Ἀθανασία του· στὸν ἄλλον κό-
σμο θὰ σοῦ γυρέψῃ λόγο γι’ αὐτὴν τὴν βανδαλικὴ πράξι σου. Ἐν θαρρεῖς πῶς
οἱ καλλιτέχναι δουλεῦουν γιὰ τὸ ψωμί εἶσαι ἀπατημένη. Ἐργάζονται γιὰ τὴν
ἀθανασία.

Ἡ Ἀδριανὴ στάθηκε χλωμὴ καὶ ἄγρια, συλλογίσθηκε λιγάκι καὶ εἶπε:

– Ἐκαμα καλὰ. Ἐσὺ πρὸ πάντων, γέρο, μοῦ τὸν φαρμάκωνες· καὶ τώρα θέ-
λεις νὰ πλουτίσῃς καὶ δὲν λυπεῖσαι γιὰ τὴν Ἀθανασία τοῦ Κωστάκη, μόνο γιὰ
τὴν ἐπιχείρησι πού ναυάγησε.

Αὐτὴν τὴν τύχη εἶχαν τὰ χειρόγραφα τοῦ Κωστάκη. Δὲν μπορῶ νὰ κρίνω
τὴν πράξιν τῆς Ἀδριανῆς· ἴσως νὰ ἦταν ἡ ἀρχὴ τῆς τρέλλας, πού τώρα τὴν ἔχει
καταδικασμένη σ’ ἓνα κελί τοῦ φρενοκομεῖου· ἴσως νὰ ἦναι πρᾶξις... πολὺ γνω-
στικῇ. Ἀπὸ ὅλην αὐτὴ τὴν ἱστορία πού τὴν διηγῆθηκε ἡ ἴδια στὸ Φρενοκομεῖο,
σὲ μιὰ στιγμή τῆς φρόνιμη, ἓνα πρᾶγμα εἶδα, ἓνα πρᾶγμα κατάλαβα: πῶς τὸν
ἀγάπησε πολὺ ἡ Ἀδριανὴ τὸν Κωστάκη καὶ τὸν ἀγάπησε χωρὶς νὰ τὸν
ἐννοήσῃ· τὸ πτωχὸ ἀκαλλιέργητο μυαλό της, πού ἔμορφευε νὰ τὸν φθάσῃ ἐνῶ
ἐκεῖνοι, πού τὸν ἐνόησαν, πού ἤξευραν τι ἀξίζει, τὸν ἔφαρμάκωσαν, ὅχι μέ
ξεῖδι καὶ χολή, ἀλλὰ μέ περιφρόνησι καὶ ἀδιαφορία.

Αὐτὰ συλλογίζουμουν, ὅταν ἡ τρελλὴ μοῦ εἶπε:

– Θὰ μοῦ γυρέψῃ ὁ Κωστάκης λόγο στὸν ἄλλο κόσμο;

“Ὅταν ἠθέλησα νὰ ἀπαντήσω, ἔχθηκε αὐτὴ μέ τις ἄλλες τρελλές. Αὐτὴ ἡ
ιδέα, ἐσάλεψε τὸ λογικόν της.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει
Ἀλεξάνδρα Παπαδοπούλου

ΣΕΡ. ΑΡΚΟΥΜΑΝΗ

«Η ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑ ΜΟΥ»*

Στόν εξαιρετικό μου φίλο Γιώργη Κοτζιούλα

Θάτανε κατά τό χίλια
(’κειόν τόν χρόνον) έννιακόσια
δεκαπέντε, στίς Πηγές
του Νομού ’Αρτας, όπου ή ζήλεια
στόν καθένανε για γρόσια
δεν του ξάνοιγε πληγές.
Τά ζευγάρια δέ θρηνοῦσαν
για τά τέκνα που γεννοῦσαν.

Καί πρό πάντων οί χωριάτες
πού άλλο... σπόρ τους δέν έκάναν
τόχαν ρίξει στά παιδιά.
’Ετσι κι’ όχι πιά άκαμάτες
κι’ οί καλοί γονεῖς μου έδάναν
πείσμα κάθε μιá θραδιά
για νά δώσουν –μέ χαρά τους–
τέκνα πιό πολλά του Κράτους.

Φτάνοντας τό πρώτο άγόρι
βάλανε για έμέ σ’ ένέργεια,
κι’ ήρθε ή μέρα νά γινῶ.
Τή μαμά μου έστενοχώρει
στό μυαλό της ή περιέργεια
μέχρι βράδυ, άπ’ τό πρωινό,
Τέλος καί μετά τό δείπνο
πέσανε κι’ οί δυό στόν ύπνο.

Που νά κοιμηθῇ ή μαμά μου!
Στριφογύριζε στό στρώμα.

* ’Από τήν ποιητική συλλογή του «Επιτάφια γέλια» (Σατυρικά ποιήματα), 1939, ’Αθήνα, σ.σ. 24-31).

Κι' ἀπ' τούς πόνους τούς φριχτούς
ξεσηκώνεται ἀπό χάμον
μέ τρεμάμενο τό σῶμα
καί μέ θρήνους θογγηχτούς,
τό νιάου, νιάνου, τρισαλιά της!
"Ακουγε μέσ' τήν κοιλιά της.

Σά χαζός παραμιλοῦσα
μόνος μου, λές κι' ἀπό τότε
κιάλας ἤμουνα ποιητής.
Χοροπήδαγα, γελοῦσα.
Μά ἡ μαμά μου πότε-πότε
μέ ὕφος μάνας βαρετῆς
μέ ἀπειλοῦσε δίχως οἶχτο.
– "Εδγα δόμπρα καί σου δείχνω...

Ἄλλά ἐγώ τά τέτοια ἐμπόδια
δέ λογάριασα ὅπως τόσοι
θγήκα καί χωρίς μαμή,
πού καμπόσοι ἀπό τά πόδια
μέ τραβοῦσαν καί καμπόσοι
ἀπό τά χέρια μου μέ ὀρμή.
Κι' ὅλο μέ τραβοῦσαν ἔτσι,
σάν κουνάδι ἀπ' τό κοτέτσι.

Κι' ἔκαμα τήν ἔξωσή μου
δίχως τραύματα καί πόνους
καί κατάγματα κορμιοῦ.
Ὁ μπαμπᾶς τή γέννησή μου
γλέντησε με τούς γειτόνους
στήν ὑγεία τοῦ νέου ρωμηοῦ.
Κι' ἦρθε ἡ μέρα γιά βαφτίσια
ποῦ μέ ξεκινήσαν ἴσια.

Φτάνοντας ἡ συνοδεία
μέσ' στήν ἐκκλησιά χοχλάξαν,
τό νερό νά βαφτιστῶ.
Κι' ἄρχισεν ἡ ψαλμωδία.
Λέει ἡ νουνά, ὅταν τή φωνάξαν,
Σεραφεῖμ νά ὀνομαστῶ
Μιά ὁ παπᾶς καί μέ μαγκώνει
καί στά χέρια μέ σηκώνει.

Μπλουμ! στήν κολυμπήθρα κι' ούλος
 πήγα μέσα (κι' ως ἐφιάλτης,
 φόβε, ἀκόμα μέ χτυπᾶς)
 Καί «βαφτίζεται ὁ δοῦλος...
 – «τῶν πλουσίων» εἶπε ὁ ψάλτης,
 – «τοῦ Θεοῦ!» λέει ὁ παπᾶς,
 Κι' ἐξορκίζει ὡς θεογάλτη
 τόν... ἀριστερό τόν ψάλτη.

Μέσ' τῆς κόλασης τά βάθη
 λές καί μ' εἶχανε θουτήσει
 θράζοντάς με διαολικά.
 Κι' ἀπ' τῇ νίλλα ποῦ'χα πάθει
 τό νερό ... 'χε κιτρινίσει
 ... αὐξαινόντας καμιά ὀκᾶ.
 Κι' ὦ! τῆς Ἐκκλησιᾶς ρεκλάμα,
 τῷκανε ὁ παπᾶς τό θάμα.

Κι' ἔτσι μῆνα μέ τό μῆνα
 –ν – ἐμεγάλωνα κομμάτι,
 δίχως ὅμως μπιμπερά.
 Καί τοῦ τάδε, καί τοῦ δεῖνα
 τοῦ καλόμπαινα στό μάτι
 κι' ἤμουν ὅλων ἡ χαρά.
 Πλήν στό δρόμο τῆς ζωῆς μου,
 τί δέ λέγαν στούς γονεῖς μου!

– Μάρω μου! ἄκουγες τόν ἕνα.
 – Παναγιώτη μου! τόν ἄλλο,
 στό παιδί σας προσοχή!
 Εἶναι ξύπνιο ὅσο κανένα
 κι' ὅταν θά γενῇ μεγάλο
 πρέπει ν'ἄθρει κάποια ἀρχή!
 Κι' ἔτσι πρέπει, σάν ἀξήνει,
 Χωροφύλακας νά γίνει.

Μὴν τό πάρετε, παιδιά μου,
 τετοιο ζήτημα στά κούφια.
 Χωροφύλακας ἐκεῖ!
 Πέρα δῶθε, κεῖθε χάμου
 θά τοῦ θγάνουνε τῇ σκούφια
 τρομαγμέν' οἱ χωρικοί.

Καί σά ρήγας – μέ ὕφος σπάνιο–
«Γειά χαρά! Στόν καπετάνιο».

Ἔγινε ἄντρας, δέ μέ στείλαν
Χωροφύλακα, καί τώρα;
πάει τό... μέλλον μου, ὦειμέ!
Ὅλα γύρω μου ἐξωκείλαν
ὅλους θάδερνα στή χώρα,
καί ποτέ κανείς ἐμέ!
Μά οἱ αἰσιόδοξοι κι' ἀκόμα
μά ρωτᾶνε μ' ἓνα στόμα.

«Πόσοι διαόλοι σά γεννιόσουν
χόρευαν γιά νά σέ πάρουν
γι' ἀρχηγό τους»; Μά κι' ἐγώ
λέγω τους: «Γιά νά με νιώσουν
πρίν ἀκόμα μέ τουμπάρουν
μ' ἄφηκαν ποιητής νά θγῶ
Κι' ὕστερα εἶναι (γύρου οἱ δόλοι)
πού μέ πῆραν οἱ διαόλοι...».

Ηρυμάτης

ΜΙΧ. ΜΗΤΣΑΚΗ

«ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΔΟΥΛΟΙΣ»

Ἐφημ. «Ἀκρόπολις», 11, 12, 14, 20 καὶ 23/7/1887

Τῆς Ἡπείρου (...) τελειότερον χάρτην δέν ἔπρεπε νά ἔχη τό ἑλληνικόν ἐπιτελεῖον καί κατὰ ἑκατοντάδας δέν ἔπρεπε νά μετροῦνται αἱ περί αὐτόν [τόν χώρον] καί αἱ εἰδικαί γεωγραφίαι; Καί τό μόνον σχετικόν τοιούτου εἶδους διβλίον, ὅπερ ἡμῖν τουλάχιστον γνωρίζομεν, εἶναι ἡ περί τῆς ὀροθετικῆς γραμῆς «Ὀδοιπορικαί σημειώσεις τοῦ Σχινᾶ! [Ἀποσπάσματα σχετικά μέ τήν Ἑρτα, δημοσιεύτηκαν στό ἔνθετο τοῦ π. «Σκουφᾶς» «Ἡ Ἑρτα στή Νεοελληνική Λογοτεχνία» ἀρ. 2 (σ.σ. 44-45) τοῦ 1982].

Περί τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν [τῶν μερῶν], περί τῆς καταστάσεώς των, τῶν ἀναγκῶν των, τάς ἀκριβεστεράς πληροφορίας δέν ἔπρεπε νά τάς ἔχη τό μέγα ἡλιθοκομεῖον μας (τό ἐν τῇ καθομιλουμένη συμβολικῶς: Ὑπουργεῖον τῶν ἑξωτερικῶν); Ἀλλά ποῦ τό ἀφίνει ἡ σπουδαία καί τρομερά ἐργασία τῆς κατὰ χιλιάδας ἀπονομῆς παρασῆμων;

Δέν εἶναι ἀνήκουστον ὅτι δέν ὑπάρχει ἓν καί μόνον κέντρον ἐθνικῆς ἐνεργείας ὅπερ νά ἔχη σκοπόν τήν περί αὐτάς [τάς ὑποδούλους χώρας] ἐπικοινωνίαν καί συνάφειαν;

Αἱ ἀτμοπλοικαί ἑταιρίαι δέν ἔπρεπε καύχημά των νά θεωροῦν ἄν ἔφερον καί πρός ἐκείνους [Ἡπειρώτες] παλλομένην τήν ἑλληνικήν σημαίαν, ἀναμνήσεων σύμβολον καί εὐάγγελον οἰωνόν καί παρήγορον ἐλπίδα; (...) Μήπως οἱ δάτραχοι αἰσθάνονται ποτέ τήν ἀνάγκην νά ἀπομακρυνθῶσι τῆς λίμνης των ἢ αἱ δόδελαι νά ὑψώσουν τήν κεφαλήν ἔξω τοῦ τέλματός των;

Διά τοῦτο ὁ ἐπανερχόμενος ἐξ ἐκδρομῆς εἰς οἰονδήποτε μέρος τῆς δούλης Ἑλλάδος, τό κύριον συναίσθημα ὅπερ ἐξαιρέτως δοκιμάζει εἶναι βαθεῖα λύπη καί αἰσχύνη.

Ἀπό τή στιγμή καθ' ἣν ἐπάτησα τό ἡπειρωτικόν ἔδαφος, τό ἐρύθημα δέν μοῦ ἔλειψεν ἐκ τοῦ προσώπου...

Ἄλλ' ἀπό τοῦ πρώτου ἐπ' αὐτῆς βήματος ἤρχισαν οἱ ἐκπλήξεις.

Ἐκπλήξεις πρὸς τὴν φύσιν, ἐκπλήξεις καὶ πρὸς τὴν ζωὴν, ἐκπλήξεις καὶ πρὸς τὸν λαόν.

Ἡ φύσις ἐν πρώτοις κρατεῖ πάσας τὰς ὑποσχέσεις της.

.....
 Ὁ εἰσερχόμενος ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν ὁρίων εἰς αὐτὴν, ἀφοῦ ἅπαξ διέλθῃ τὴν εὐφορωτάτην καὶ καλῶς καλλιεργημένην πεδιάδα τῆς Ἄρτης ἣν διασχίζει ὁ Ἄραχθος καὶ ὁ Λοῦρος, καὶ ἦν ἡ ἡμετέρα ἀπρονοησία ἀφήκεν ἄνευ αἰτίας εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ περικλακῇ εἰς τοὺς ἐλιγμούς τῶν ὁρέων ἅτινα κλείουσι τὴν πρὸς τὰ Ἰωάννινα διάβασιν, τὰ μόνα ἀνθρώπινα ἴχνη, ἅτινα ἀπαντᾷς, εἶναι πολυάριθμον στρατιωτικοὶ σταθμοὶ ἐπὶ πάσης σχεδὸν ράχews.

.....
 Ἐν πεποιθήσει σᾶς λέγω ὅτι οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ εἶναι καλύτεροι ἀπο σᾶς. Ἡ γλῶσσα τὴν ὁποῖαν ὁμιλοῦν εἶνε καθαρωτέρα, παρὰ τοῖς χωρικοῖς μάλιστα (...) Εἶνε ἀγαθοί, εἰλικρινεῖς, φαιδροί, φιλόξενοι. Ὑπερέχουν καὶ κατὰ τὴν ἡμερότητα τοῦ ὕφους καὶ κατὰ τὴν κοινωνικότητα...

Ὑπάρχει δημώδης τις παροιμία συνήθως κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα καθ' ἣν πρέπει νὰ σέ φυλάττῃ Θεὸς ἀπὸ Χριστιανὸν ἄρτινόν καὶ ἀπὸ ὀθωμανόν Ἰωαννίτην. Φαίνεται δέ ὅτι εἶναι καθ' ὅλα ἀκριβής.

Σχεδὸν οὐδεὶς τοῦρκος ἔμεινεν ἐν Ἄρτῃ μετὰ τὴν προσάρτησιν. Ἀλλὰ οἱ Ἑβραῖοι ἀπέμειναν ὅλοι.

.....
 Τί διοίκησις Θεέ μου, τί διοίκησις! (...) Αὐτὰ δέ τὰ Ἰωάννινα δέν ἔχουν σχεδὸν καμμίαν διέξοδον πρὸς τὴν θάλασσαν. Οὔτε πρὸς τὴν Ἄρταν κἄν δέν συνδέονται δι' ἀμαξητῆς ὁδοῦ. Ἡ ὁδὸς αὕτη μόλις εἶναι προσιτὴ εἰς ἵππους καὶ ἡμίονους. Καὶ εἶναι ἡ ὁδὸς ἥτις ὄχι μόνον συνενεοὶ τὴν ἡπειρωτικὴν πρωτεύουσιν πρὸς τὴν Ἄρταν, ὄχι μόνον διασχίζει τὸν πλουσιώτατον κάμπον ταύτης, ὄχι μόνον διέρχεται διακλαδιζομένη ὀλίγον διὰ τῆς παρὰ τὸν Λοῦρον Φιλιπιάδος καὶ πολλῶν χωρίων τοῦ κάμπου, ἀλλὰ μόνον περὶ τό τέλος χωρίζεται τῆς καὶ ἀγοῦσης πρὸς τὴν Σαλαῶραν ἥτις εἶνε τό μόνον ἐπίνειον τῶν Ἰωαννίνων.

Εἶναι δέ ὁδὸς πρώτης ἀνάγκης, ἐκ τῶν μᾶλλον συχναζομένων, ἣν διέρχονται καθ' ἡμέραν καθ' ὁμάδας πολυαριθμοτάτας τὰ καραβάνια τὰ κομίζοντα τὰ προϊόντα τοῦ κάμπου ἢ τὰ ἐμπορεύματα τὰ προερχόμενα ἐκ Σαλαῶρας πλήρης πάντοτε ταξιδιωτῶν καὶ ὁδοιπορῶν. Καὶ ὅταν, ἐρωτῶμεν τὸν ἐν Ἄρτῃ ὀθωμανὸν πρόξενον, ἀξιόλογον ἄλλως ἄνδρα, διατί ἡ κυβέρνησις δέν φροντίζει περὶ τῆς κατασκευῆς της, ὁ ἀγαθὸς ὑπάλληλος οὐκ ἔγνω τί νὰ μᾶς ἀπαντήσῃ καὶ μᾶς ἔλεγεν, ὅτι χρειάζονται δύο μεγάλοι γέφυραι, ἐνῶ δέν χρειάζεται καμμία καὶ ὅτι αἱ ἀποκλίσεις τοῦ ἐδάφους εἶναι πολλάι καὶ δυσοικονόμητοι, ἐπιχειρῶν διὰ γενικοτήτων νὰ δικαιολογήσῃ κατὰστασιν ἥς ἴσως ἀνεγνώριζε ὁ ἴδιος τὴν ἀθλιότητα ἐνδομύχως.

*

Ἀστεῖον θὰ ἦτο νὰ κάμῃ τις λόγον περὶ δημοσίας ἀσφαλείας. Καὶ νὰ σᾶς πῇσουν ζωντανόν ἢ νὰ σᾶς ἀνασκωλωπῇσουν καὶ νὰ σᾶς ἐκδάρουν καὶ νὰ λαι-

μοκομήσουν ἐπὶ τῶν βουνῶν αὐτῶν, δέν εἶνε φόβος νά τό πάρη εἶδῃσιν κανεῖς. Δέν εἶναι μιᾷ ἐξουσία ἡ κρατοῦσα ἐν τῇ χώρᾳ· τῇ κεντρικῇ διοικήσει συγκυριαρχεῖ θρασύτατον καί ἀκαταδίωκτον καί πανίσχυρον τό ἀπαίσιον τῆς ληστείας κράτος. Ἐκείνη διοικεῖ ἐντός τῶν πόλεων καί αὕτη ἐκτός. Ἐνίστε εἰσέρχεται καί ἡ τελευταία ἐντός τῶν πόλεων, ὅπως διαπραγματευθεῖ ἐπισήμως πρὸς τὰς ἀρχάς. Ἐπὶ πρὸ τῆς καταλήψεως, ὁ διαδόχτος λήσταρχος Λ(εωνίδας) Μπ (...) εἰσῆρχετο ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ εἰς Ἄρταν, καί συνομίλη μετὰ τῶν ἀρχόντων ὡς ἴσος πρὸς ἴσους, ὡς δύναμις πρὸς δύναμιν. Ὁ στρατός ὁ ἐπιφορτισμένος τὴν καταδίωξιν αὐτῆς, φορολογεῖ τοὺς δυστυχεῖς ὑπηκόους ἐπιπροσθέτως χάριν τῆς οὐδέποτε γενομένης ταύτης καταδιώξεως. Ἀφοῦ δέ φορολογήσῃ καλῶς ἐκείνους, συχνάκις ἔρχεται εἰς συνεννοήσεις πρὸς τοὺς ληστές καί λαμβάνει παρ' αὐτῶν μερίδα. Καμμία φιλότιμος κατ' αὐτῆς ἐνέργεια, κανέν δραστήριον μέτρον.

Ἀλλὰ καί ἐν αὐτῇ τῇ Ἄρτῃ ὡς ἐν τῶν μεγαλειτέρων τολμημάτων τῆς ἐποχῆς ἐξ ὅσον θά ἡδύνατό τις νά ἐπιχειρήσῃ, ὑπολαμβάνετο ἡ ἀπόφασίς μου νά διατρέξω μόνος ἄνευ συνοδίας τό μεταξὺ δύο πρωτευουσῶν (Ἄρτης καί Ἰωαννίνων) ἀπλοῦν δωδεκάωρον διάστημα.

*

Ὅλη κι' ὅλη ἡ πολιτεία μας ἐπίτηδες θαρρεῖτε κύριον καί μόνον σκοπόν, ὃν ἐνδελεχῶς ἐπιδιώκει, προέθετο πῶς νά ἀποξενώσῃ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς [ὅσους δέν ἀπελευθερώθηκαν ἀκόμη καί πού εἶναι ἔξω ἀπ' τό γιοφύρι τῆς Ἄρτας καί πέρα]. Τό φαινόμενον εἶναι ἄξιον βαθείας ψυχολογικῆς μελέτης, θά τό ἀπομνημονεύσῃ δέ καί θά τό ἐξετάσῃ ἐξαιρετικῶς ποτέ ἡ ἱστορία. Συνάντησις μεταξὺ δούλων καί ἐλευθέρων καί συζήτησις μεταξὺ αὐτῶν εἶνε ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας ὅλως σπουδῆς διὰ τὸν φιλοσοφοῦντα παρατηρητὴν τοιαύτης δέ τινος σκηνῆς παρέστην καί αὐτήκοος καί αὐτόπτης. Συνεταξιθεύομεν ἐπὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ τέσσαρες ἢ πέντε ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος καί εἷς ἐκ τῆς ὑποδούλου ἡπειρώτης ἱατρὸς ἐκτῶν σοβαροέρων καί μᾶλλον ἐκτιμωμένων ἐν τῷ τόπῳ αὐτοῦ ἐπιστημόνων καί προυχόντων (...) Φωναὶ ἐντεῦθεν καί κακεῖθεν (...) Ἀφοῦ δέ ἐτελείωσαν καί τοὺς θρήνου καί τὰς ἱερεμιάδας ἐστράφησαν ὅλοι διαμῆς ὡς ἐκ συνθήματος a bout portant, μαζί:

— Μά τὴν ἀλήθειαν, σὰς μακαρίζομεν! Βεβαίως εἶσθαι πολὺ καλλίτερα ἐσεῖς οἱ ἔξω! Καί ὁ ταλαίπωρος ἄνθρωπος ὅστις εἰσῶπα καθ' ὅλον τό διάστημα καί ἐκίνει μόνον ἀπλῶς θλιβερῶς τὴν κεφαλὴν καί ἐσυλλογίζετο ἴσως τί θά ἡδύνατο ἄραγε νά περιμένουν οἱ ὑπὸ τὴν δουλείαν δυστυχεῖς ἀδελφοί του ἀπὸ τοιούτους ὁμοφύλους, νά μὴν ἡξεύρῃ τί ν' ἀπαντήσῃ καί νά μένῃ ἀναυδος καί νά παραλάβῃ ἰδιαιτέρως ἡμᾶς διὰ νά μᾶς ἐρωτήσῃ, ἂν ἀστειεύωνται ἢ σπουδαιολογοῦν καί ἂν ὑπάρχουν καί ἄλλοι ἔχοντες τὰς αὐτὰς ιδέας ἐν Ἑλλάδι, καί ἂν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, τοῦτο εἶναι ἀποτέλεσμα παραφροσύνης ἢ ἄλλης τινὸς νοσολογικῆς αἰτίας!

*

Θέλετε νάμάθετε καί ἕν ἄλλο; Καθ' ὅλην τήν "Ἡπειρον, ἐν "Αρτη ἐπίσης ὡς ἐν Ἰωαννίνοις γενική ἐπικρατεῖ πεποίθησις ὅτι ἄν κατά τήν τελευταίαν ἐπιστρατείαν προεβαίναμεν εἰς κίνημά τι, τά Ἰωάννινα θά ἦσαν ἐν πάσῃ περιπτώσει ἰδικά μας. Οἱ τοῦρκοι ὅλην τήν προσοχήν των εἶχον συγκεντρῶσει εἰς τήν Θεσσαλίαν. Ἐξωθεν τῆς "Αρτης ὁ συγκεντρωμένος στρατός αὐτῶν ἦτο καί ὀλιγαριθμότερος καί ὑπό πᾶσαν ἐποψιν κατώτερος τοῦ ἡμετέρου. Τοῦτο δέ συναισθανόμενοι καί οἱ ἴδιοι ὑφίσταντο σιωπηλότητα καί ὑπομονητικώτατα τοσαύτας ἐκ μέρους τῶν ἡμετέρων προκλήσεις. Ἐπομένως ἄν ἐγίνετο τι, καί ἡ πρώτη μάχη ἣτις θά ἐδίδετο ἐν τῇ πεδιάδι ἔξωθεν τῆς "Αρτης, ἀπέβαινε, ὡς ἦτο τό πιθανώτατον, εὐνοϊκή, ἐντός δύο ἡμερῶν ὁ ἡμέτερος στρατός θά ἠδύνατο νά εἶναι εἰς τήν πρωτεύουσαν τῆς Ἡπείρου.

Διότι ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους εἶναι τοιαύτη, ὥστε στρατός κατανικηθεῖς ἐν τῇ πεδιάδι δέν δύναται νά σταματήσῃ καί ν' ἀνακόψῃ τόν ἐπερχόμενον ἀπό τῆς "Αρτης ἐχθρόν εἰς τά Πέντε Πηγάδια, φρούριον κείμενον εἰς τό μέσον ἀκριβῶς τῆς μεταξὺ Ἰωαννίνων καί "Αρτης ὁδοῦ.

Εἰς ταύτην δέ τά Πέντε Πηγάδια κείμενα ἐπὶ ὄχυροῦ ὑψώματος καί δυνάμενα ν' ἀνθέξωσι ὅπου εἶναι καλῶς ἐφοδιασμένα εἰς μακράν πολιορκίαν, φαίνεται ὅτι τό ἀρχηγεῖον "Αρτης ἀπέδιδε μεγάλην σημασίαν. Ἀλλ' οὔτε τό φρούριον, ἰσχυρός μᾶλλον στρατῶν, δικαιολογεῖ ἴσως τήν σημασίαν ταύτην, οὔτε ἡ θέσις του, ἥς κατά τήν γνώμην τῶν εἰδημόνων καί τῶν ἐντοπίων ἡ παράκαμψις εἶναι εὐκολον, κάτωθεν ἀπό τῆς λεγομένης Λάγκας. Τοῦτο δέ θά συνέβαινε πράγματι, λέγουν, ἄν τοῦ στρατοῦ προῖστατο κατά τήν ἐποχὴν ἐκείνην ριψοκίνδυνος τις καί τολμηρὸς γνωρίζων τόν τόπον ἀνῆρ (...). Τό ἀρχηγεῖον "Αρτης, ὅπερ διὰ παντός τρόπου ἐπεδίωκε ὁ ἀποκτήσῃ φήμην συνέσεως προπάντων, παρέσχε σπανιώτατον ἴσως παράδειγμα στρατιωτικῆς ἐχεμυθείας τότε. Καθ' ὅλον τό διάστημα τῶν συμπλοκῶν οὐδεὶς ἔμαθέ τι ἐν "Αρτῃ. Ὁ τηλεγραφητὴς ἐκρατήθη καθεργγμένος σχεδόν καί ἀδιακόπως φρουρούμενος νυχθημερόν ἐπὶ ἡμέρας. Ἡ εἰδησις δέν ἐγνώσθη ἢ μόνον παρὰ τῶν προῖσταμένων τοῦ ἀρχηγείου. Δέν διεδόθη ἢ ἀφοῦ τά πάντα ἡσύχασαν καί παρῆλθε πᾶς κίνδυνος.

